Nederlandsche volkskunde (twee delen)

Jos. Schrijnen

bron
Jos. Schrijnen, *Nederlandsche volkskunde* (twee delen). Gysbers & Van Loon, Arnhem 1977

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/schr018nede01_01/colofon.htm

[Eerste deel]

Plaat 1.
Loshuis uit Lichtenvoorde (Gelderland).

Ter inleiding.

'Unsere Zeit ist klug, aber arm' zegt PAUL KELLER in een zijner aantrekkelijke romans, die als titel voert: Das letzte Märchen. Daarin wil hij alles redden, wat nog jong, wat nog kind in hem is, daarin wil hij meetroonen naar het sprookjesland allen, wien de kinderziel nog uit de oogen lacht, wien het oude kinderhart nog enkele malen klopt in den boezem, die vaak nog een onbepaald heimwee voelen en met zachten weemoed herdenken de oorden van kinderspel en kinderlust; die niet te trotsch zijn, en ook niet te arm, om een onbezorgden sprookjestocht te ondernemen, en in rijpere dagen gaarne nog eens willen aanschouwen hun prille wonderlanden, thans met een anderen lichtglans overgoten.

Inderdaad - arm is onze tijd en arm ons leven te midden van de wonderen der wetenschap. Arm is onze tijd, arm en kil en nuchter, gladstrijkend, waar hij het vermag, tot de zwakste sporen van eigen aard en zeden en gebruiken, doovend tot de laatste sprankjes poëzie, die nog opvonken uit de gulden schatkamers van sprookjes, sagen en legenden. Wat een tiental eeuwen niet vermochten, dat vermag helaas! stroom en elektriciteit en.... aviatiek, dat vermag onze prozaische, hoogwijze, cynisch-onverschillige tijdgeest.

De romantiek past kwalijk in een eeuw van triomfeerend realisme. Laat ze vluchten naar de diepste schuilhoeken, - de zoeklichten der wetenschap hebben haar spoedig achterhaald. Laat ze zich terugtrekken naar de eenzame hoogplateau's, waar het Edelweiss nog bloeit in ongerepte pracht, - de berglokomotieven hebben haar spoedig bereikt. Laat ze, ook in onze lage landen, de wijk nemen naar afgelegen oorden, - snorrende auto's volgen weldra verdelgend haar spoor. Zij kwijnt weg in onze atmosfeer, bezwangerd met den walm van ontelbare schoorsteenen van mijnen en fabrieken,

monotoon oplijnend tegen een valen gezichteinder boven de vormelooze huizengroepen der moderne fabrieksstad, waar een trieste nevel hangt van gewoontesleur en landerigheid.

Wij worden zoo praktisch en verstandig, maar ons alledaagschbestaan wordt zoo eentonig en kleurloos en arm. Wij bestudeeren de natuur, en verwijderen ons van haar. Ook aan Maas en Schelde rekt het volksleven een veeg bestaan: het volksleven, dat het volkskarakter weerspiegelt in zijn menigvuldige uitingen en als een flonkersteen met duizenden facetten het blijde, spelende zonnelicht opvangt en uitstraalt naar alle richtingen. Zijn gezworen vijanden zijn overbeschaving en banaliteit, die in haar sloopingswerk elkaar de hand reiken en hoogtij vieren ook in de groote steden van Groot-Nederland, eens zoo prat op zijn Dietschen volksaard. Niet in luidruchtige straatmuziek en straatgetier ligt besloten de poëzie van het volksleven, maar in de stille huiselijkheid rond den gezelligen haard. De naieven, de eenvoudigen van harte zijn de bezittenden.

Arm is onze tijd aan poëzie, die niet slechts schuilt in de romantiek van sprookjes en legenden, maar evenzeer in de onuitputtelijke schachten van volksgebruik en volksgeloof, hoe ruw dat erts somtijds dan ook moge wezen en met hoeveel onedele bestanddeelen vermengd; die uitbot in alle loten van het volksleven, hoeveel wilde scheuten dat leven ook moge uitranken. Maar toch, Gode zij dank, niet algemeen arm is onze tijd aan belangstelling. Een groote kern w a a r d e e r t althans de uitingen van het volksleven, zoekt naar begrip en verklaring, vorscht naar herkomst en ontwikkeling. Voor hen zijn deze bladzijden geschreven. Voor hen, die de waarde van hun volkswezen weten te schatten, en wien de eer ter harte gaat van een verleden, waarin het heden zijn diepe wortels schiet. Waardeering wekt waardeering, en zoo kunnen zij door hun belangstelling een groot maatschappelijk nut stichten, een werk verrichten van waarlijk nationaal belang.

Niet als zou het zaak wezen, kunstmatig de liefde tot den volksaard weer op te wekken en aan te kweeken: want in zijn teerste

uitingen is hij zoo vaak als het gevoelige plantje, dat bij de geringste aanraking de blaadjes dichtplooit. Maar door de volksziel te beluisteren, het heden te ontraadselen door het verleden, door te dringen tot de kiemcel van het kontemporaine kultuurleven, kan de hooger beschaafde ruimheid winnen van blik, frissche, kerngezonde levenskracht garen; en op anderen en telkens weer anderen zal hij de diepgevestigde overtuiging overstorten, dat hij tot het volk behoort met lijf en ziel, dat het volk van zijn geboortegrond van zijn vleesch, zijn bloed, zijn gebeente is. Zóo wordt geteeld echte, onvervalschte vaderlandsliefde.

Maar ook, zóo kan worden overbrugd de kloof, die gaapt tusschen volk en hooger beschaafden, kan worden bewerkstelligd een verzoening der standen. Een waarlijk aristokratisch-denkend man zal zich het volk nader voelen, wanneer hij van dat volk kennis neemt, en gelijkvormigheid in wezen van zijne kultuur met de volkskultuur beseft. Tot het volk zal hij zich nader getrokken voelen dan tot het beschavingsgepeupel. Want, zegt ALBRECHT DIETRICH, 'der Parvenu ist dem Volke immer am fernsten'.

Met hen, die belang stellen en belangstelling wekken, wensch ik een tocht te ondernemen naar het land der Folklore. -

Ik weet het, die belangstelling is niet dezelfde in alle deelen van Groot-Nederland. Zelfs geloof ik aan de waarheid niet te kort te doen, met te beweren dat Zuid-Nederland hierin mijlen vooruit is. Noord-Nederland kan niet bogen op namen als GEZELLE, GITTÉE, POL DE MONT, TEIRLINCK, om slechts eenigen te noemen; en nog minder kan het wijzen op iemand, die van de volkskunde zijn levenstaak maakt, als A. DE COCK, - aan hem mijn eeresaluut.

De term Folklore werd het eerst gebezigd in een Athenaeum-nummer van 1846 door Mr. THOMS, sekretaris der Cambden-Society, die zijn opstel schreef onder den schuilnaam AMBROSE MERTON. Folklore, zoo beweert hij, omvat 'the traditional beliefs, legends and customs, current among the common people.' Immers, deze term beduidt het weten, de wijsheid des volks, de mondeling voort-

geplante volksoverlevering, en niet de kunde van en aangaande het volk. Naam en wetenschap vonden bijval en ingang, en in 1877 werd te Londen de Folk-Lore Society opgericht, die zich thans in een zoo reusachtige uitgebreidheid verheugt.

Intusschen wordt de uitdrukking 'Folklore' nog slechts een enkele maal gebezigd, terwijl 'Volkskunde', en met recht, hare plaats heeft ingenomen. Maar hierbij heeft het merkwaardige feit zich voorgedaan, dat men het Engelsche woord door 'Volkskunde' meende te vertalen, en nu in plaats van de wetenschap der volkswijsheid een wetenschap van volk en volksaard kreeg. Van subjektief werd de beteekenis objektief, en bleef dit. Zoo werd echter de jeugdige wetenschap in een min of meer bedenkelijke richting gestuurd, tot men ten slotte de Volkskunde ging beschouwen als de kunde van het volk in al zijn levensuitingen. WEINHOLD heeft in 1890 de definitie gegeven: 'Die Volkskunde hat die Aufgabe, das Volk, das ist eine bestimmte, geschichtlich und geographisch abgegrenzte Menschenverbindung von Tausenden oder Millionen, in allen Lebensäusserungen zu erforschen.' Inderdaad neemt hij in zijn folkloristisch program de volksfysiologie op, den lichaamsbouw, de schedelvorming, de gelaatskleur, de volksvoeding enz. Tot het uiterste wordt deze opvatting wel gedreven in het werkplan van den 'Sächsischen Verein für Volkskunde.' Dit toch omvat niet alleen het onderzoek naar de geologische gesteldheid van den bodem, maar verder ook alles wat behoort tot het begrip van geografie in engeren zin: koloniseering, bevolkings-, krimineele-, religieuze-, beroepsstatistiek, schoolwezen en wat al niet meer. Dit is inderdaad meer land- dan volkskunde; en dat zulk een opzet veel te grootscheepsch is, is zonneklaar.

Welke is dan de specifieke beteekenis van 'volk' in 'Volkskunde'? 'Volk' is niet het plebs, het, 'vulgus in populo', de onderste laag, de heffe der maatschappij. Zeer zeker, het volkskarakter komt veel meer tot uitdrukking in de lagere, dan in de hoogere standen, maar het 'Volkstümliche' leeft en werkt toch óok in de hoogere lagen

der maatschappij. 'Volk' is evenmin synoniem van 'natuurvolk', waardoor ik versta de zeer min beschaafde stammen, vaak ten onrechte niet-kultuurstammen geheeten, terwijl toch algeheel gemis aan kultuur nooit en nergens wordt aangetroffen. Met hen is het, dat de ethnologie zich in hoofdzaak bezig houdt. Maar het objekt der volkskunde kunnen zij niet zijn, eenerzijds, omdat de individuëele volksgeaardheid hier in geenerlei mate op den voorgrond treedt, en anderzijds, omdat hier voor een tegenstelling tusschen de kultuur der verschillende volkslagen geen ruimte is. Wèl bieden de zeden, gewoonten en voorstellingen dezer natuurvolken hoogst merkwaardige punten ter vergelijking. Want de volkskunde is een vergelijkende wetenschap, en was dit van meet af aan. Niet tevreden, op beperkt terrein een reeks van min of meer samenhangende verschijnselen op een gegeven oogenblik op het leven te betrappen of ook hooger opwaarts te vervolgen, zoekt de volkskundige analoge sagen en gebruiken bij verwante stammen of ook bij de natuurvolken op te sporen. Hij ontdoet het aldus verkregen materiaal van alle heterogene bestanddeelen, vergelijkt en tracht zoodoende tot de kern en oorspronkelijke beteekenis door te dringen.

Toch is de volkskunde met de ethnologie of volkenkunde nauw verwant: immers de ruwere kultuurlagen, die de ethnologie bij de natuurvolken onderzoekt, doorvorscht zij bij die volkeren, waar de tegenstelling tusschen hoogere en lagere kultuur te voorschijn treedt; en daar bestudeert zij het volk in de volkskultuur. Zij houdt zich dus niet bezig met wat men gewoon is in den strikten zin des woords de kultuur van een bepaald volk te noemen, maar met datgene, wat het bonte substraat daarvan vormt en wat alleen in staat is, iets eigenaardigs, iets karakteristieks aan het volksleven te schenken; niet met de hoogere kultuur, maar met de onderkultuur.

Zoo komen wij dan tot de slotsom, waartoe ik reeds in het tijdschrift 'Volkskunde' XXIV (1913), bl. 4 vv. geraakte, dat volkskunde is: de systematische, rationeele navorsching van den **ondergrond der kultuur.** Zij is de ethnologie der kultuurvolken. En

wanneer de ethnologie, volgens de moderne opvatting, niets anders kan beoogen, dan te zijn een kultuurgeschiedenis der natuurvolken, dan dient men ook de volkskunde als een onderdeel der algemeene kultuurgeschiedenis te beschouwen. Zie F. GRAEBNER, Methode der Ethnologie (Heidelberg 1911), bl. IX; W. FOY, Führer durch das Rautenstrauch-Joest-Museum der Stadt Cöln (Cöln 1910), bl. 22 vv.

Wat wij doorgaans 'kultuur' noemen, het resultaat van de werking der verschillende sociaal-psychische faktoren, met wier onderzoek de kultuurhistorie zich bezig houdt, wortelt voor een groot deel in de moederaarde der volkskultuur, van die beschaving, zoo innig met den volksaard verbonden. Het r e c h t vertoont zich daar in den vorm van zede en gewoonte. De r e l i g i e van het 'volk' is vaak een ruw, ongelouterd of niet te louteren, vaak ook onschadelijk-naïef, ja in dichterlijken vorm gestoken bijgeloof, andermaal omvat zij voorstellingen, die tot het kerkelijk geloof in nauwe betrekking kunnen staan. Een helderen blik op deze formatie verleent ons de volksheortologie of feestenleer. De w e t e n s c h a p ligt nog in de windsels, men denke b.v. aan de volksgeneeskunde, etymologie en plantlore. Streng wetenschappelijk onderzoek, in de beteekenis van systematisch teruggaan tot de oorzaak, is aan het volk in weerwil van zijn kausaliteitsdrang ten eenenmale vreemd. Volkswetenschap is synoniem van volksbijgeloof, volksverbeelding, volkspoëzie. De k u n s t mist konventioneele vormen, maar ook overal maat en regel; hier ontmoeten wij volksliederen, spreekwoorden, rijmpjes, raadsels, sprookjes, sagen en legenden; en 'ein Volk ohne solche Erzeugnisse seiner Phantasie und seines Verstandes', zegt KARL KNORTZ, 'ist bis jetzt noch nicht entdeckt worden'. Dat hier een strenge scheiding van het volksgeloof ondoenlijk is, ligt voor de hand. Wat waar is voor de kunst, geldt ook voor de t a a l, die den vorm vertoont van vulgaire omgangstaal en taaleigen of dialekt. Wat de e k o n o m i e betreft, deze raakt van zeer nabij het privaatleven, en gaat geheel op in woningbouw en grondbeheer.

In aansluiting met deze beschouwingen en uiteenzettingen volge

nu de verdeeling van dit boek. Op volledigheid wil en kan ik zelfs bij benadering geen aanspraak maken. Wat ik bedoeld heb, is een systematische omlijsting te geven, waarbinnen ieder zonder moeite de hem bekende gegevens kan invoegen en rangschikken, en tevens den sleutel ter verklaring der belangrijkste groepen van verschijnselen aan de hand te doen. Bij het tweede deel wordt een ethnogeografische kaart gevoegd, waarop het verbreidingsgebied van enkele folkloristische kriteriën (dialekten, plaatsnamen, boerenwoningen enz.) door bepaalde lijnen wordt aangeduid, om te zien, tot welke resultaten men hierdoor voor de nadere kennis der stamverdeeling over den Nederlandschen bodem geraken kan. Over deze methode zie b.v. WILLI PESSLER, Ethno-geographische Wellen des Sachsentums, in het tijdschrift Wörter und Sachen I, 1, bl. 47 vv.; en Richtlinien zu einem Volkstums-Atlas von Niedersachsen (Hannover 1909).

Deze regelen, geschreven in de oorlogsjaren ter inleiding van den eersten druk, lijken me thans oud en door een heel wat ruimere periode dan die van een vijftiental jaren van mij gescheiden. Tijd is opeenvolging van feiten, en de feiten hebben zich in die spanne tijds immers zóo intens en zóo vlak op elkaar samengedrongen. Hoe schuchter en aarzelend bezigde ik in het bovenstaande niet het woord *aviatiek*, door stippelpuntjes van electriciteit gescheiden, en hoe naïef klinkt dit niet, nu de K.L.M. een geregelden vliegdienst naar Indië organiseert, en de Graf Zeppelin rond den aardbol ronkt. Middelerwijl is de wereldoorlog beslecht of zoogenaamd beslecht: hoe dit zij - Nederland bleef gaaf en ongerept, en ook het erf van onze Vlaamsche stamgenooten bleef behouden. Het nationaliteitsgevoel is versterkt uit den strijd getreden en in het vierde punt van zijn boodschap aan het Kongres werd door President Wilson het beginsel gehuldigd: dat aan alle klaar en duidelijk uitgesproken nationale wenschen volle bevrediging moest worden geschonken. Laat ik hier de woorden herhalen die ik in de ure der verlossing tot Vlaanderen heb gericht: ‘Vrije ontplooiing van het

Vlaamsche volkswezen, dat wenschen we allereerst en allermeest aan onze Vlaamsche broeders, die ons niet alléén in den bloede bestaan, en wel zoodra de laatste klanken van het oorlogsrumoer zullen zijn weggestorven: ontplooiing van eigen taal, eigen zeden, eigen recht, eigen kunst, eigen wetenschap, kortom van eigen Vlaamsche kultuur. Maar wij wenschen hun dat, vereenigd onder de hoede van hun roemruchtigen vorst met hun zuidelijke staatsbroeders, met wie zij deel hadden in den bloei van nijverheid, handel en kunst en in het tot stand komen van zooveel voortreffelijke staatsinstellingen, en met wie zij den alsem van het lijden hebben gedronken, en den dageraad der verlossing aan de kimme hebben teruggevoerd. Wèl zullen wij het ons tot plicht rekenen, in de toekomst steeds nauwer de banden aan te halen, die Noord en Zuid verbinden; en het gevoel van saamhoorigheid, en de vaste wil vereenigd te blijven zal immer in kracht en in groei toenemen bij de natie van Groot-Nederland, vereenigd in de dagen van beproeving, maar niet minder in de jubelstonde der bevrijding' (De Beiaard III, 2, bl. 309, 310).

Daar zijn andere gebeurtenissen, die stemmen tot weemoed en droefenis. In mijn Inleiding bracht ik den Zuidnederlandschen folklorist A. DE COCK mijn diep gevoelde hulde en dank. Nu breng ik mijn eeresaluut aan zijn graf. Op 2 Maart 1921 is hij van ons heengegaan, betreurd door zijn vrienden en vakgenooten, betreurd door heel het Vlaamsche volk, dat hij in volhardenden, onbaatzuchtigen en bezielden arbeid, door het zijn eigen kunnen te leeren waardeeren, het besef van zijn eigenwaarde heeft teruggegeven. Zoo treffend sprak PERSYN, toen men hem op het kerkhof te Berchem ter ruste legde: 'Uw leven was vol arbeid, arbeid voor anderen: voor uw klein gezin en voor uw groot gezin, dat Vlaanderen heet' (Herdenkings-Album Alfons De Cock, Brugge 1921, bl. 16). Duurzamer dan de gedenkplaat aan het huis te Herdersem, waar hij in 1850 geboren werd, zal het gedenkteeken zijn, dat hij zich stichtte in het hart van zijn volk.

Enkele maanden geleden is de verdienstelijke Noordnederlandsche folklorist DR. BOEKENOOGEN ons door den dood ontvallen.

Ook mijn dierbare vriend PROF. DR. H. VAN DER VELDEN is heengegaan. Voor mij is met name de herinnering aan hem een blijvende opwekking tot speurzin, werklust en plichtbesef.

Met de versterking van het nationaliteitsgevoel valt natuurlijk een verdieping van de studie der volkskunde waar te nemen. Haar beoefening is met reuzenschreden vooruitgegaan, zóo dat de literatuur haast niet meer is te overzien. De kataloog van de folkloristische werken, voor zoover die op Europa betrekking hebben, die op de Koninklijke Bibliotheek in Den Haag aanwezig zijn, bevat 627 bladzijden. Geen land, of het heeft thans zijn eigen folkloristische vereenigingen, tijdschriften en musea, waaronder vooral de openluchtmusea te vermelden zijn. Ook ons Nederlandsche Openluchtmuseum, in navolging van instellingen van gelijken aard in de Skandinavische landen op den Waterberg in Arnhem gesticht, en den 13den Juli 1918 geopend, mag er wezen. Tot dusverre *slechts* museum - maar hoe volledig wat bepaalde détailgroepen, b.v. onze molens, betreft, en met hoeveel kennis en liefde is alles bijeengegaard en geordend - wenscht de Stichting, op ínitíatíef van den Hattemschen archivaris F.A. HOEFER in het leven geroepen, te worden een monument voor volkseigen kracht en kultuur. Het is den bekwamen en volijverigen Directeur A.A.G. VAN ERVEN DORENS wèl toevertrouwd. Met zijn leden houdt het Bestuur geregeld voeling door goedverzorgde ‘Bijdragen en Mededeelingen’, waarin o.m. de mooie foto's, teekeningen en bijdragen van den 2den sekretaris MR. PIET SMIT.

Op 3, 4 en 5 September 1919 vierde de stad Arnhem op de terreinen van het Nederlandsch Openluchtmuseum het Vaderlandsch Vredefeest in den vorm van een Nederlandsch Landjuweel op den Waterberg, onder de leiding van den bedrijvigen folklorist D.J. VAN DER VEN, en terecht mochten Dagelijksch Bestuur en Commissie van Bijstand verklaren: ‘Dat de stad waarin gevestigd is het Nederlandsch Openluchtmuseum, de instelling, die in den meest uitgebreiden zin de documenten der kunst - en beschavingsgeschiedenis

van het platteland wil verzamelen en bewaren, aan de viering van den vrede een Nederlandsch folklore-feest zal wijden, is een gebeurtenis voor het geheele land van groote beteekenis, die waard is algemeene instemming en medewerking van ieder die daartoe bij machte is.'

Laat ik hier nog wijzen op de sedert 1916 verschenen belangrijke volkskundige publikaties o.a. van de hand van wijlen H.W. HEUVEL en voorts van de Heeren M. VAN ANDEL, C. BAKKER, J. CORNELISSEN, E. VAN HEURCK, P. DE KEYSER, G. TER KUILE, V. DE MEYRE, J. STARMANS, K. UILKEMA, D. VAN DER VEN, C. VISSER, JAN DE VRIES enz.; op het nijvere tijdschrift *Eigen Volk;* op de beoefening van den jongen tak der *Religieuze Volkskunde*, waarover men volledig wordt ingelicht door een samenvattend artikel van P.J. MEERTENS in de volkskundige Afdeeling van het Donum Natalicium-Schrijnen (Nijmegen 1929); en op het verleenen van leeropdracht aan schrijver dezer regelen in de Nederlandsche Volkskunde aan de Keizer Karel Universiteit te Nijmegen. Op initiatief van het Parijsche *Institut de Coopération Intellectuelle* werd in 1928 te Praag een internationaal kongres voor Volkskunst gehouden, en dien ten gevolge een *Internationaal Comité voor Volkskunst* in het leven geroepen, in het Hoofdbestuur waarvan ook Nederland vertegenwoordigd is. Een met dit Comité verbonden Nationaal Comité voor Volkskunst en Volkskunde met een Nederlandsche en een Indische afdeeling is onlangs hier te lande opgericht. - Te Kiel, Antwerpen, Brussel, Barcelona werden belangrijke folkloristische tentoonstellingen gehouden, en in 1934 zal door de stad Bern een internationale tentoonstelling voor volkskunst worden ingericht, waarvan de voorbereiding reeds in vollen gang is.

Menige wetenschap rekende het zich tot eer en plicht ter verdieping van eigen kennis bij de volkskunde aan te kloppen. Zoo werd b.v. door het Nederl. Nationaal Bureau voor Anthropologie een sektie aan het bestudeeren van de volkskunde gewijd. Verder heb ik het oog op de godsdienstgeschiedenis en rechtsgeschiedenis, en vooral op de taalwetenschap en taalgeographie, en wijs op de ook hier te lande vruchtdragende kultuurmorphologische methode, waarmee de namen

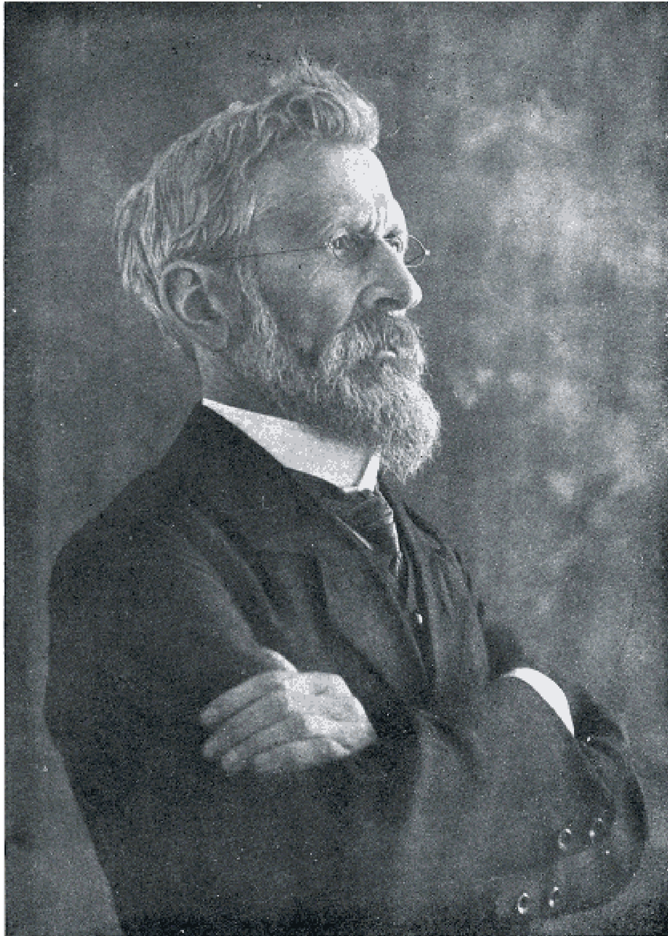
verbonden zijn, allereerst van TH. FRINGS, en verder van H. AUBIN, JOS. MÜLLER, EDDA TILLE e.a.

Juist de kultuurgeographische methode, die vrijwel tegenover de ethnogeographische staat, heeft ook beslissenden invloed uitgeoefend op den vorm, dien de Duitsche folkloristische atlas zal aannemen. Tot het samenstellen hiervan is op aandrang van den bond van Duitsche vereenigingen voor Volkskunde besloten - men zie hierover het lezenswaardig artikel van ARTHUR HÜBNER in Deutsche Volkskunde (Deutsche Forschung, Heft 6. Berlin 1928; vgl. een overeenkomstig opstel van zijn hand in de N.R. van de Zeitschrift für Volkskunde I, bl. 1 vv.). Maar de titel zal niet luiden: Volkstumsatlas, maar Volkskunde-atlas. Toch was het de meer ethnogeographisch georienteerde WILLI PESSLER, die den weg hiertoe heeft gebaand; ik wijs hier slechts op zijn laatsten Plattdeutscher Wort-Atlas von Nordwestdeutschland (Hannover 1928). Met het oog hierop is het van groot belang, dat de groote taalatlassen voor een deel 'zakelijk' worden ingericht (bijenteelt, sleden, wagens, akkergereedschap, broodvormen, huizenbouw enz.); zie K. JABERG und J. JUD, Der Sprachatlas als Forschungs-instrument (Halle 1928), bl. 196 vv. Moge ook in Nederland spoedig het besluit tot het samenstellen van een Atlas voor Volkskunde, liefst in verband met een Nederlandschen Taalatlas, genomen worden.

Mijn streven was er op gericht, de zeer uitgebreide stof wetenschappelijk te behandelen, systematisch te omlijsten en vooral: aan het zoo vaak dilettantisch beoefende vak een definitieve plaats in de kultuurgeschiedenis aan te wijzen. Mijn opvatting van het wezen der volkskunde als de studie van den ondergrond der kultuur vond vrij algemeen waardeering en instemming, en mijn vergelijkende en verruimende methode is hier te lande volijverig nagevolgd. Ik vind dan ook geen aanleiding de bakens te verzetten. Mevrouw ALB. STEENHOFF-SMULDERS, M. POELHEKKE, B. MOLKENBOER, Lect. NIEUWHARN, DR. GERARD BROM, de Proff. BRUGMANS, LINDEBOOM, KALFF en VAN VEEN en vele anderen ben ik dankbaar voor de welwillende

besprekingen van den eersten druk; voor een deel rusten zij reeds onder de groene zoden. Vooral aan de korrespondentie met de kollega's VAN BLOM en BRUGMANS dank ik menig waardevol gegeven. In Onze Eeuw schreef I.S.: 'De schrijver poogt telkens de gegevens te zien in het licht van het geestelijk leven des volks. Zoo zal dit werk zijn waarde houden en niet spoedig door een ander behoeven vervangen te worden, al blijft de plaats voor allerlei onderzoekingen en beschouwingen er naast'. Die onderzoekingen heb ik voor een deel zelf voortgezet, en bied ze den lezer bij dezen tweeden druk, dankbaar voor de betoonde groote waardeering en belangstelling, maar ook nu weer: zonder de minste aanspraak op - trouwens voor mijn doel nuttelooze - volledigheid. De opzet blijft in hoofdzaak behouden, en ook de indeeling van het boek: het richt zich tot een ontwikkeld publiek en biedt door de bibliographie de mogelijkheid tot nader persoonlijk onderzoek. Enkele nuanceeringen en aanvullingen van zienswijze behandel ik in het Eerste Hoofdstuk. J.S.

Plaat 2.
ALFONS DE COCK. 1850-1921.

Eerste hoofdstuk.
Algemeene beginselen.

I. Lagen en gebied onzer volkskultuur.

Hoe geheel ons land in den diluvialen tijd door ijs en water was overdekt; hoe het opdook uit de golven in het alluviale tijdperk, door steeds zwakker-stroomende rivieren doorploegd; hoe de bodem zich allengs vormde uit kompakte zand- en leemmassa's en meer regelmatige steen- en klei- en zandlagen - dit alles is zonder twijfel van belang voor de verklaring van bewoonbaarheid, uitoefening van bedrijven, bronnen van bestaan, plaatselijke verordeningen en gebruiken enz., maar ligt toch te ver van ons onderwerp. Meer van belang zijn de verschillende k u l t u u r l a g e n , die zich ten gevolge der stroomingen van volkeren en rassen en ideeën hebben afgezet en waarneembaar zijn ook in den ondergrond der hedendaagsche kultuur: het zijn de lagen onzer volkskultuur.

1. **Praehistorie.** Aangaande de oudste bewoners van ons land, de volksstammen, die in praehistorische tijden of ook in den schemerschijn der geschiedenis huisden op Nederlandschen bodem, moeten wij ons grootendeels tot gissingen bepalen. Waarschijnlijk dan woonde eertijds in Noord- en Zuid-Nederland, met name op de boorden van Maas en Lesse, een kortschedelig ras, dat Europa bevolkte vóor de komst, althans vóor de definitieve uitbreiding der Indogermanen. ‘Wanneer de verschijnselen in Zuid-Limburg niet bedriegelijk blijken’, schrijft DR. J.H. HOLWERDA JR., in Nederland's vroegste Beschaving (Leiden 1907), ‘moet daar al zeer vroeg, mogelijk reeds 3000 voor Chr., een onbeschaafde stam hebben gewoond, maar zeker zien we in den maker van het hunnebedvaatwerk, den

bouwer dier grafmonumenten, een verwante van dien voorhistorischen stam, die eenmaal een groot deel van Europa, ook van de klassieke wereld, bewoonde' (bl. 49).

Naar men weet, verstaat men door hunnebedden (of hunebedden) steenen grafkamers van verschillende afmetingen, gevormd door een kring van erratische gesteenten, die in het diluviale tijdperk rechtstreeks door landijs waren aangebracht. Enkele dier zwerfsteenen dienden als dekking dezer sober-majestueuze grafsteden of grafkelders, waarin de oerbewoners van ons land hun lijken neerlegden. Het zijn inderdaad kunstmatige rotsgraven, zooals HOLWERDA zegt in zijn boek over Nederlands vroegste geschiedenis (Amsterdam 1925), bl. 20 vv.; en wel vinden wij vooral twee vormen: het g a n g g r a f , waarbij men het steenen vertrek door een soort van gang bereikt, aldus b.v. het hunnebed bij Drouwen (D); en het p u t g r a f , waarbij men vanaf het omringende plateau in een geplaveiden put stapt, die tot den kelder toegang gaf, en van deze soort is het hunnebed te Emmen (D.).

De urnen dagteekenen uit lateren tijd, want in Nederland is de lijkverbranding jonger dan het begraven. Naast de lijken legde men wapenen of andere voorwerpen, welke den doode dierbaar geweest waren, of die hij, naar men meende, noodig kon hebben in zijn laatste woonstede, zoo b.v. ook spijzen. Op dit geloof aan het voortbestaan der ziel na den dood in zijn menigvuldige vormen zullen wij ook nog verder in de gelegenheid zijn de aandacht te vestigen. Ook op de hunnebedden komen wij naderhand terug. Hier zij slechts opgemerkt, dat het voorkomen van brandurnen in hunnebedden niet pleit tegen de stelling der prioriteit van het begraven. Want vooreerst is het waarschijnlijk dat ook de Kelten en Germanen, zij het dan ook in navolging hunner voorgangers, die zich met hen - vooral met de Kelten - vermengd en wier kultuur zij ten deele hebben overgenomen, dergelijke grafkamers hebben gemaakt. Verder kan men gereedelijk aannemen, dat wederom door laterlevende menschen brandurnen in de ommanteling van reeds bestaande

hunnebedden zijn neergezet, zoodat het daarin gevondene: steenen, bronzen, zelfs ijzeren voorwerpen, uit verschillende tijden en van verschillende volksstammen afkomstig kan wezen. Ook treft men naast de hunnebedden eenvoudig h u r k g r a v e n aan.

In het tweede millennium vóor Chr., wellicht ook later, vinden wij deze kultuur in Drente, zuidelijk Friesland, Overijssel en het Gooi. De beschaving is hoofdzakelijk steenkultuur: men vindt uit vuursteen geslepen bijlen van zeer verschillend type, speerpunten en dolken; maar toch ook voorwerpen, die er op wijzen, dat het hunnebedvolk het brons heeft gekend. Het bruinachtige vaatwerk, zonder draaischijf gevormd, vertoont typische gedaanten en versieringen, die de techniek van het v l e c h t w e r k schijnen weer te geven. Zooals uit het onderzoek van de Hunneschans aan het Uddelermeer blijkt, leefde dit volk in uiterst primitieve h u t k o m m e n : ronde, ovale holten, in het zand uitgegraven, met een schuin dak van heideplaggen, niet ongelijk aan de sobere zomerverblijven, die de houtschillers thans nog op de Veluwe bouwen en in de veenstreken op de grens van Drenthe en Groningen. Bijgaande afbeelding vertoont een plaggenhut uit Onstwedde (Groningen), op het terrein van het Openluchtmuseum naar een bestaand type opgetrokken: een reeds heel wat minder primitief exemplaar, zooals blijkt uit het feit, dat 1 M. hooge muurtjes van heideplaggen zijn opgestapeld in metselverband; ook steekt een houten schoorsteen kort boven het dak uit.

Wat de geestelijke kultuur betreft met betrekking tot de hedendaagsche folklore, hieromtrent is weinig met voldoende zekerheid vast te stellen. Menig Nederlandsch begrafenisgebruik stoelt zeer zeker op animistischen grondslag, maar ook het volksgeloof onzer Germaansche voorvaderen vertoont sterk-animistische trekken. Insgelijks is de matriarchale familie-inrichting - waarbij de vrouw alleszins de meerdere is, de afstammingslijn aangeeft, den naam verleent en het erfrecht bepaalt -, die bij de oerbewoners van ons land de heerschende zou geweest zijn, bij de oude Germanen in een zeer vroege periode bekend geweest, alhoewel wellicht juist als gevolg

van Oudeuropeeschen inslag: zie hierover mijne Essays en Studiën in vergelijkende godsdienstgeschiedenis, mythologie en folklore (Venloo, 1910), bl. 186 vv. Trouwens hier behoeft niet alleen sprake te zijn van 'overleefsels' of 'bezinksel', zooals wij te gelegener plaatse zullen aantoonen.

2. Over begrip en omvang van den term '**Kelten**' verkeert men in het onzekere. Zeker is aan sommige stammen ten onrechte die naam geschonken, en ook moet men onderscheid maken tusschen de anthropologische en de linguistische beteekenis van het woord. Hij past kwalijk bij den volksstam, die kort na 1000 v. Chr. van uit het oosten ons land binnendrong, vanwaar is hoogst onzeker. Hij vertegenwoordigt de zoogenaamde 'Klokkebeker-kultuur', die over een groot deel van Europa is verspreid geweest: men ontmoet hem in een gedeelte van de provincie Utrecht, in Drente, Twente en op de Veluwe. Den naam ontleent deze kultuur aan een eigenaardig vaatwerk, geelbruin van tint en uit de hand gevormd, terwijl het vaasprofiel klokkevormig gebogen en eigenaardig versierd is met hetzij touw-, hetzij zoneornament, welke vormen beide op vlechtwerk schijnen terug te gaan. Naast steenen vindt men ook bronzen werktuigen en voorwerpen ter versiering, b.v. bronzen ringen.

Deze urnen zijn slechts ten deele brandurnen. Want de dragers der klokkebekerkultuur hebben ook hun dooden begraven en wel onder vrij hooge opgeworpen heuvels. Bij het onderzoeken van zulke grafheuvels op de Veluwe bleek het, dat wat een aardheuvel leek, niets anders was dan een ineengestorte massa vergaan hout en zand, afkomstig van een koepelvormigen bouw uit houten balken, met zand of heideplaggen overdekt. Nu is het de verdienste van DR. HOLWERDA, gewezen te hebben op de analogie van deze grafheuvels met de prachtige koepelgraven van Mykene; hiervoor verwijzen wij naar een Gids-artikel ván zijn hand (1912 Jan.), waar hij o.m. deze overeenkomst op populaire en overzichtelijke wijze behandelt; zie vooral ook Nederlands vroegste geschiedenis, bl. 43 vv. Naast het begraven komt ook een begin van lijkverbranding voor, en van

partiëele lijkverbranding. Wij treffen hier ook het eigenaardige roodgekleurde zand aan, dat zijn ontstaan vindt in sterke bijmenging van een roode kleurstof. Bij het volk is de kleur van het bloed aldoor de kleur van het leven geweest; de doode moet met bloed, althans met bloedkleur verzoend worden. Zóo wordt het rood ook de tooverkleur, zooals we herhaaldelijk zullen zien. Zie CARL SCHUCHARDT, Alteuropa (Berlin 1926), bl. 22; V. DUHN, Rot und Tot, in het Archiv fur Religionswissensch. 1906.

Een ander volk waren de oude Galliërs, die in onze zuidelijke provinciën de zoogenaamde 'Hallstatt-kultuur' brachten. Op hen is de naam 'Kelten' meer toepasselijk. De eigenaardige urn dezer beschavingsperiode vertoont een min of meer bollen buik, terwijl de rand daarin zeer geleidelijk overgaat of er scherp op staat en uitbuigt. De ornamentlijnen zijn meestal zigzagvormig. Zulke urnen vond men in Noord-België, in het zuiden van Brabant en in Noord-Limburg (b.v. te Wellerlooi, Oyen en Afferden). Enkele exemplaren vond men ook op de Veluwe. Zoo vormt dan b.v. Hoog Soeren de noordelijkste schakel van een keten, die wij door Nederland, België, Duitschand (Rijnland en Wurtemberg) tot in Italië kunnen volgen. Naar men aanneemt heeft de vroeg-Italische bevolking omstreeks de VIIIe eeuw v. Chr. deze beschaving geformeerd; de vormen der Hallstatt-urn in gebakken aarde, zoo sterk herinnerend aan de metaaltechniek, zijn inderdaad van een metalen urnvorm afgeleid.

Nu blijkt echter uit de opgravingen, dat deze beschaving in ons land eerst in de laatste eeuwen vóor en in de eerste eeuwen na Christus valt te dateeren. Hieruit mag men het besluit trekken, dat de Hallstatt-kultuur, die in het Zuiden van Midden-Europa en in Frankrijk betrekkelijk spoedig door de zoogenaamde 'La Tène-kultuur' is vervangen, in onze streken, hoewel in armelijker vorm, is blijven voortbestaan. Ook de La Tène-kultuur is aan onze urnenvelden niet vreemd.

De vindplaatsen der urnen stemmen overeen met de geschiedkundige gegevens. De Grieksche geschiedschrijver DIO CASSIUS, die

Rome's historie heeft te boek gesteld, verhaalt, dat de Kelten oudtijds de beide oevers van den Rijn bewoond hebben en zelfs ook daar gevestigd waren, waar de stroom, Gallië ter linker zijde latend, in den Oceaan valt; terwijl JULIUS CAESAR meedeelt, dat de Keltische Menapiërs kort vóor zijn komst in deze streken den rechter Rijnoever bewoonden.

Ook de plaatsnamen kunnen ons eenigermate van dienst zijn, om het verbreidingsgebied der Kelten in ons land te bepalen. Te geschikter plaatse zal ik de Nederlandsche plaatsnamen uitvoeriger bespreken; hier volgen dus slechts enkele namen als criteria.

Evenals de Duitsche plaatsjes Remagen, Dormagen e.a. verraadt *Noviomagus* zijn Keltische herkomst (blijkens inskripties was de volledige naam *Ulpia Noviomagus*). Misschien is deze plaats identiek met *Batavodurûm*: 'fort der Bataven', terwijl anderen deze plaats voor Wijk-bij-Duurstede, weer anderen voor Batenburg houden. *Arenacum* is vermoedelijk Arnhem. De Bataafsche burcht van den Keltischen handelsgod Lug, n.l. *Lugdunum Batavorum*, draagt een Keltischen naam, die misschien nog in Loosduinen voortleeft. Zuidelijk hebben wij verder *Coriovallum*, op de heirbaan van Maastricht naar Keulen, thans de stad Heerlen; en wat veel zegt, de namen onzer drie groote rivieren: Rijn, Maas en Schelde zijn beslist Keltisch. Ten onrechte heeft men ook de Waal voor Keltisch willen verslijten; deze benaming vertoont Germaansch karakter, verwant als zij is met het Angelsaksische *wóh* 'krom' en het Gotische *wahs* in *unwahs* 'onberispelijk'. Zie de verhandeling van PROF. H. KERN in het Tijdschrift van het Koninkl. Nederl. Aardrijksk. Genootschap, 2de serie XXI, bl. 773 vv.

Verder heeft onze taal, of liever het Germaansch, een niet onbelangrijke hoeveelheid taalgoed van de Kelten overgenomen, die ik naderhand bij de behandeling van het taaleigen zal bespreken. Laat ik hier slechts wijzen op zeer gebruikelijke woorden als *volk, duin, rijk, ambacht*, misschien *havik*. Deze leenwoorden zijn daarom zoo van belang, dewijl zij min of meer als maatstaf kunnen gel-

den voor het overnemen van algemeene kultuur. Wij mogen dus besluiten, dat ook heel wat Keltisch kultuurgoed of althans elementaire beschavingsbestanddeelen zijn overgenomen en uitgewisseld, waarvan o.m. de bouwtrant der boerenwoningen in bepaalde streken getuigt. Maar verder blijkt hieruit, dat de Keltische beschaving doorgangs niet minderwaardig was vergeleken bij de Germaansche; integendeel. Waar een groote kultuurkloof gaapte, zijn de verhoudingen anders geweest. Zoo is het een feit, dat het Keltisch op Gallischen bodem door het Vulgairlatijn als het ware is opgezogen, en dat het slechts een niet noemenswaardig aantal woorden in het Fransch heeft achtergelaten. Teekenend is het ook, dat de Slaven, die in den loop der eeuwen in zoo grooten getale zich in Griekenland gevestigd, en vooral in den Peloponnesus zich zoo sterk met de Grieken vermengd hebben, wèl een grooten somatischen invloed op de Grieksche natie vermochten uit te oefenen, maar in het Nieuw-Grieksch nauwelijks enkele sporen van hun aanwezigheid konden achterlaten.

3. De volkeren, die opdrongen uit het Noorden en Oosten, steeds door weer andere stamgenooten gevolgd, waren de **Germanen,** vertegenwoordigers van het Teutonische ras. Wij kunnen hun sporen volgen links van den Rijn in de zuidelijke gewesten, en verder in Gelderland, Overijssel, Drente, het Gooi, wanneer wij letten op de grove Germaansche cylinderurnen, die onder Romeinschen invloed steeds meer verwantschap beginnen te vertoonen met de La Tène-kultuur.

Wij kunnen hier drie stammen onderscheiden: de Friezen, Saksers (of Sassen) en Franken.

D e F r i e z e n wonen thans vrij onvermengd hoofdzakelijk nog slechts in Friesland met uitzondering van het Bilt, een bedijking in den mond der vroegere Middelzee, door Hollandsche kolonisten bevolkt, en verder van Ooststellingwerf en Weststellingwerf. Ook Schiermonnikoog en Terschelling wordt nog door Friezen bewoond. Maar eertijds reikte hun gebied van de Dollard tot het Zwin, een voormaligen zeeboezem in Zeeuwsch-Vlaanderen. Hun gebied vormde een lang uitgerekte, smalle kleistreek, een kustzoom, zonder geogra-

fisch middelpunt: en zoo verklaart men hun spoedige vermenging en staatkundige versnippering. Friesch leven en Friesche volksaard heerschte dus in de provincies Groningen en Friesland, waar de terpen, in groote hoeveelheid, de kultuurvoorwerpen bergen, die ons een beeld geven van den beschavingstoestand der Friezen: beenen schaatsen en stokpunten, mesheften, priemen, pennen en vooral enorme massa's aardewerk; zie HOLWERDA, Nederlands vroegste geschiedenis, bl. 144 vv.; verder in het Westen van Drente, Overijssel en Utrecht, in Holland met uitzondering van Kennemerland, waar de Kannenefaten woonden, in Zeeland en het Vrije van Brugge. Sporen van Friesche zeden en taal vindt men nog in ruime mate in Holland, met name bij de landbouwers op de geestgronden. Vgl. DR. H. BLINK, Nederland en zijn bewoners (Amsterdam 1892) III, bl. 143 vv.

Het begin van den inval der S a k s e r s in ons land kan op grond van archaeologische gegevens gesteld worden op korten tijd na het begin onzer jaartelling: tal van resten van vaatwerk, die een Saksisch karakter vertoonen, zijn gevonden in Twente en Drente, en ook sporadisch verder westwaarts. Deze stammen nu, die na Caesar's tijd ons land van uit het Oosten zijn binnengedrongen, blond en kortschedelig, mogen wellicht niet als zuivere Teutonen (Germanen) worden beschouwd; maar door de Romeinen werden zij steeds bij de Germanen gerekend. Aan hun verwantschap met den beslist-Saksischen stam, die omstreeks de IVe of Ve eeuw binnendrong, is wel niet te twijfelen. Maar DR. HOLWERDA noemt ze terecht ‘proto-Saksers’; voor de kennis van hun kultuur zijn b.v. de Twentsche grafvelden van Haarle en Rijssen met hun typisch aardewerk hoogst belangrijk. Zij vestigden zich in de oostelijke streken van Nederland, begrensd door den IJssel, doch drongen verder op.

Hoe sterk de Saksers - in hun geheel genomen - zich over Nederland verspreid hebben, toont o.a. het Saksische vaatwerk, dat men in Drente, Friesland, Overijssel, Gelderland en Limburg vindt. Het zuiverst wordt wel het Saksisch gesproken in de Graafschap, in Salland en Twente. In Twente vindt men ook het sterkst-uitgesproken

Saksische karaktertype; en ook daar juist heeft de weefkunst, een Saksische huisindustrie, zich tot grootindustrie ontwikkeld. Saksische mengbevolking, mengkultuur en mengdiakekten vindt men in Limburg, Gelderland, Holland, Overijssel en elders.

Voor het bepalen van den Saksischen volksaard zijn vooral van groote waarde de blootgelegde overblijfselen van groote Saksische burchten, dienende ter bescherming van de landsbevolking, die in grooten getale in ons land aanwezig moeten geweest zijn. Hieruit blijkt, dat op de Veluwe het hoofdbestanddeel van de bevolking Saksisch moet geweest zijn; hetzelfde geldt voor het Eemland. Een Saksische burcht stond o.a. in de *Hunnenschans*: een hoefijzervormige vestingwal uit de IIe eeuw aan het Uddelermeer.

Overheerschte aan den IJssel het Saksische element, aan den Rijn had het Frankische de bovenhand.[1)] Raadselachtig is deze stam, in zoover wèl het bestaan van een Frankisch volk vaststaat, dat zich over een groot deel van West-Europa heeft uitgebreid; maar zijn herkomst ligt in het duister. Omstreeks 300 na Christus vielen de Franken in het land der Batavers, het eiland tusschen Maas en Rijn. Deze, de vertegenwoordigers van een ouderen Frankischen stam, immers volgens TACITUS verwant met de Chatten, waren het eerst met de Romeinen in aanraking gekomen: reden, waarom zij, hoezeer ook ten onrechte, als de oorspronkelijke bewoners van Nederland werden beschouwd.

Een primitief volk waren zij stellig niet. De herinnering aan hun aanwezigheid op de *Insula Batavorum* wordt nog bewaard door tal van plaatsen, vooral aan de Linge, maar ook aan andere kleinere riviertjes, die den naam van *woerd* (*waard, voord*) dragen en als oorspronkelijke terpen of vluchtheuvels moeten worden beschouwd. Zoo b.v. de *Voord* bij Linden, de *Rijckerswaard* bij Elst, de *Peppelwoerd* bij Kesteren enz.

De Franken woonden in het begin hoofdzakelijk in Salland. In

1) Ik acht mij niet gerechtigd, mijn zienswijze in deze te wijzigen.

de IVe eeuw nestelden zij zich in Toxandrië om naderhand verder door te dringen naar het zuiden. De Frankische grens in België vormt ook de zuidelijke grens van het Nederlandsche taalgebied. Zij is nauwkeurig vastgesteld door PROF. G. KURTH, La frontière linguistique en Belgique et dans le Nord de la France (Bruxelles 1898). Ongeveer volgt zij de groote Romeinsche heirbaan van Boulogne over *Castellum Menapiorum* (Cassel, in Fransch-Vlaanderen), *Tornacum* (Doornik) en *Aduatica Tungrorum* (Tongeren) naar Keulen.

Nakomelingen van den Frankischen stam vindt men heden ten dage hoofdzakelijk in Oost-Vlaanderen, Antwerpen, Zuid- en Noord-Brabant, Belgisch en Nederlandsch Limburg, in het zuidelijk gedeelte van Gelderland, Lijmers, Betuwe, Land van Maas en Waal, Tielerwaard, Bommelerwaard en het Rijk van Nijmegen, in de Alblasserwaard en de Vijf Heerenlanden (prov. Zuid-Holland) en in het grootste gedeelte van Utrecht. In Zuid-Limburg wonen de afstammelingen der Ripuarische Franken: de Usipeten, Tenkteren, Brukteren, Sunucers en Eburonen, die vanaf de IVe eeuw hun woonplaatsen aan de boorden van den Rijn (van waar hun naam) verlaten hadden, om zich op beide Maasoevers te vestigen.

Van de Noord-Nederlandsche steden zijn volgens BLINK Deventer en Zutfen wel de meest Saksische, 's-Hertogenbosch de meest Frankische, Leeuwarden de meest Friesche.

Op de Veluwe stooten de drie stammen: Friezen, Saksers en Franken aan elkaar. In het Westen van het land heeft meestal vermenging van het Friesch met het Frankisch, in het Oosten van het Friesch met het Saksisch, en van het Saksisch met het Frankisch plaats gehad.

4. Machtige invloed op volkswezen en volkskultuur is uitgeoefend door de **Romeinen.** Toen deze veroverend ons land binnenrukten, vonden zij daar Germaansche, Kelto-Germaansche en Keltische volksgroepen. Ten noorden van den Rijn en op de eilanden aan de monding woonden de Bataven en Kannenefaten, noordelijker de Friezen, aan den Beneden-Rijn de Kelto-Germanen en Kelten. De groote stam der Menapiërs in Noord-Brabant en een gedeelte van Limburg,

Antwerpen en Oost-Vlaanderen was wel overwegend Keltisch, maar toch met Germaansch bloed en Germaansche kultuur vermengd. Hetzelfde geldt voor de Toxandriërs in Noord-Brabant, de Moriners in West-Vlaanderen, de Nerviërs in Zuid-Brabant, Henegouwen en Vlaanderen, de Atrebaten om Atrecht, de Aduatikers in Luik en Belgisch Limburg. Daarentegen mag men de Eburonen bij het latere Maastricht als vrij zuiver Germaansch beschouwen. Zie hierover P.J. BLOK, Geschiedenis van het Nederlandsche Volk (Leiden 1912) I, bl. 14 vv.

Nog dient te worden opgemerkt, dat ten gevolge van den inval der Romeinen het nationale gevoel meer werd opgewekt, zoodat in de IIe en IIIe eeuw na Chr. de kleinere stammen zich tot groote volksgroepen aaneensloten.

De Romeinsche overheersching heeft tallooze offers gevergd en harden strijd. Vooral in het tegenwoordige België werden geheele stammen uitgemoord en de bodem gedrenkt met stroomen bloeds. Tevergeefs poogden ook de Friezen en Bataven het Romeinsche juk af te werpen. De katastrofe, waarvan Tacitus (Hist. V, 19) verhaalt: ‘Claudius Civilis, door Cerealis en zijn leger achtervolgd, vluchtte van Xanthen naar de Betuwe. Hij durfde zelfs het oppidum der Bataven niet te verdedigen, doch stak dat in brand en vluchtte naar het eiland’, is door Holwerda's bloot leggen van de verwoeste Batavennederzetting bij Nijmegen op merkwaardige wijze toegelicht.

Toch moet men erkennen, dat in vele opzichten Rome's heerschappij onze landen ten zegen gestrekt heeft. Bij de komst der Romeinen waren onze voorvaderen nog betrekkelijk primitief. Spoedig zou dit anders worden. Overal vertoont de bodem, bij opgravingen, sporen van Romeinsche beschaving, al bepalen zich de kultuurvoorwerpen tot import: schalen, borden, kommetjes, potjes, urnen, flesschen enz. Het meest vermaard is wel de zoogenaamde *terra sigillata*, rood, met het fabrieksmerk gestempeld vaatwerk. Hiernaast wapenen, munten enz. Vooral de linker Rijnoever werd geromaniseerd. Weldra doorsneden tallooze grachten den bodem; dijken werden opgeworpen

en bruggen geslagen, vaste kasteelen verrezen, heirbanen werden aangelegd. Dit waren hoofdzakelijk de volgende:

1. Van *Lugdunum Batavorum* over *Traiectum* en *Fectio* (Vechten) naar *Noviomagus*. Uit dit *Traiectum* met het voorzetsel *ût* (uit) ontstond *Utrecht*, men vergelijke *Ut-bremen* en het West-vlaamsche *Uutkerke*. De naam *Ultraiectum* voor *Ultratraiectum* is een verlatijnsching, eerst na de renaissance opgekomen. Nijmegen en Vechten zijn de eenige plaatsen, waar in groote hoeveelheden Romeinsch aardewerk uit den tijd van Augustus aan den dag gekomen is.

2. Van *Lugdunum Batavorum* over *Forum Hadriani* langs den linker Waaloever naar *Noviomagus*. Dit *Forum Hadriani*, het tegenwoordige Voorburg, werd door keizer HADRIANUS gesticht niet ver van den Rijnmond. *Voor-* heeft hier dus met onze partikel *voor* niets te maken en kan slechts volksetymologisch er mee verbonden worden. Op Arentsburg bij Voorburg is het groote vlootstation der Romeinsche vloot blootgelegd.

3. Van *Noviomagus* over *Cevelum* (Kuik?) en *Blaricum* (Blerik) naar *Pons Mosae* (Maastricht), ook wel *Traiectum* (*Mosae* of *ad Mosam*) geheeten. Min of meer belangrijke Romeinsche vondsten zijn o.a. gedaan te Boxmeer, Vierlingsbeek, Broekhuizenvorst, Maasbree, Kessel, Melenborg (onder Halen), Horn, Heel, Wessem en Thorn.

4. Van *Noviomagus* over *Castra Vetera* (Fürstenberg, bij Xanten) naar *Colonia Agrippina* (Keulen). Nijmegen was het brandpunt van de stoffelijke en geestelijke romaniseering onzer gewesten en de geschiedenis van de geleidelijke ontwikkeling der Romeinsche bezetting is er uit den bodem zelf te voorschijn gebracht: Romeinsch *castellum*, legioensvesting enz.

5. De reeds genoemde weg van Boulogne naar Keulen.

Uit de vaste kasteelen aan deze heirbanen, van zoo reusachtige beteekenis voor het handelsverkeer, ontwikkelden zich belangrijke plaatsen. Onnoodig te zeggen, in welke mate ook de ontwikkeling van landbouw, veeteelt en nijverheid hiermee gebaat was, men

denke slechts aan de tegelbakkerij. Ook de zeevaart bleef niet achter. Aken en Spa waren bekende badplaatsen. Overblijfselen van Romeinsche *villa's* worden telkens weer opgedolven; en een merkwaardige getuige van den invloed der Romeinsche kultuur is wellicht de nader te bespreken villabouw der Zuidlimburgsche boerenwoningen.

Vooral het Zuiden van ons land werd door Romeinsche kultuur overstroomd. HOLWERDA maakt de juiste opmerking, dat het er de Romeinen hier blijkbaar niet om te doen was, zooals in onze rivierstreken, slechts de waterwegen te bezitten en te beveiligen, maar dat de heerscher deze vruchtbare streek tot een echt Romeinsch land maakte, waar werkelijk Romeinsch leven heeft gebloeid. Het is vooral de voortreffelijke Maastrichter archivaris DR. W. GOOSSENS, die ons door zijn onvermoeid opgraven van *villae* rijke gegevens ter staving van dit beweren biedt. In het tegenwoordige Ravenbosch moet zelfs een dichte boerenkolonie gevestigd geweest zijn rond een weelderig ingericht landhuis, oogenschijnlijk voor den magistraat, bij den z.g. Vogelenzang. Wat het geheel van deze opgravingen ons te aanschouwen geeft, is een werk des vredes. Slechts te Heerlen vond men de overblijfselen van een Romeinsch *castellum*; maar Heerlen was door zijn pottebakkersovens óok een centrum van industrie: l'histoire se répète.

Sterker dan eenige andere taal heeft het Latijn op onze taal ingewerkt, ik noem slechts de leenwoorden: *keizer, kerker, wijn, pauw, venster, zegel, poort, tegel, kelk, brief* enz.

Na enkele eeuwen ging de Romeinsche beschaving hier te niet. Maar van blijvenden aard zou wezen het door Rome's invloed hier verspreide en gevestigde Christendom.

6. Het **Christendom** bracht inwendige beschaving en vernieuwing, en het heeft den drang der tijden doorstaan. Wellicht dagteekent het Christendom in onze landen sporadisch reeds van vóor het jaar 400: Christelijke oudheden te Nijmegen, Wijk bij Duurstede en elders gevonden wettigen eenigermate dit vermoeden. Maar in de Ve eeuw deed het in alle geval voor goed zijn intrede in deze gewesten. Het

vestigde zich eerst in het Zuiden en heeft zich dan snel noordwaarts uitgebreid. Te Tongeren werd het evangelie gepredikt door den heiligen SERVATIUS, die zijn bisschopszetel verplaatste naar Maastricht. Daar zetelde in de VIe eeuw de h. bisschop MONULFUS, in de VIIe eeuw AMANDUS, die het geloof predikte aan de Friezen. Terzelfder tijd predikten ELIGIUS en WERANFRIDUS onder de Franken en Friezen. Maar ook Vlaanderen werd door den h. ELIGIUS bezocht, waar reeds door VICTRICIUS van Rouaan met vrucht aan de kerstening der bevolking was gearbeid. De hh. LAMBERTUS en HUBERTUS waren de apostelen van Toxandrië en van de Ardennen.

Een kenmerkend feit voor de kerstening van Nederland is de stichting van het bisdom Utrecht door den h. WILLEBRORDUS in de VIIIe eeuw; onder hem was werkzaam de h. BONIFACIUS, aartsbisschop der Friezen. Blijvend vestigde zich het Christendom in deze streken onder de Karolingers.

II. Diachronistische en synchronistische volkskunde. - Typologie. - Elementaire verwantschap. - Versobering. - Folklore-schouw.

1. Het voorafgaande gaf ons een overzicht van de verschillende lagen, waaruit ons folklore: ons volkskundig hebben en houden is opgebouwd. Het geeft een kijk op de evolutioneele zijde van de volkskunde, m.a.w. op de **diachronie** der verschijnselen. Maar deze kan nimmer het hoofdobjekt zijn van een wetenschap, die zich ten doel stelt het h e d e n veel meer te ontraadselen dan het v e r l e d e n en voor wie het verleden slechts middel en geen doel is. Middel om het heden te leeren begrijpen en waardeeren, zooals de algemeene taal- en kultuurhistorie op vergelijkenden grondslag middel is om de algemeene wetten op te sporen, waar volgens de menschelijke taal en kultuur zich plegen te ontwikkelen; maar voor de studie van de Nederlandsche volkskunde blijft - naast de inventariseering van onze volkskultuur - het uiteindelijke doel: vast te stellen de wijze, waarop de verschillende faktoren op elkaar inwerken;

aan te toonen, hoe volksgebruik, volkskunst, volksreligie, volksrecht, volkstaal in elkaar grijpen; vast te stellen welke de psychische middeltoon, welk het rhythme van ons volkswezen is, welk verband er bestaat tusschen zijn verschillende bestanddeelen, en welke groepeering van verschijnselen redelijker wijze zou kunnen worden aanvaard. De volkskunde is dus vooral synchronistisch van aard en wijdt vooral haar aandacht aan de volkspsychologische synthese, hoezeer ontwikkeling en vergelijking haar ter harte gaan[1]. De funktioneele, zoo men wil distributieve volkskunde wijdt vooral haar aandacht aan de **synchronie** der verschijnselen, aan de dwarslijn, waar de diachronie de lengte-doorsnede of vertikale lijn trekt. Zoo leerde ook de geniale Geneefsche taalvorscher F. DE SAUSSURE, dat men niet uitsluitend de evolutioneele zijde van het taalprobleem in studie moet nemen, maar vooral ook de synchronistische of statische zijde. Het kontrasteeren bij de wisselwerking der klanken maakt deze tot dragers van begrippen, en dit kontrasteeren kan altijd slechts binnen de omgrenzing van eenzelfde taal tot uiting komen. En hetgeen geldt van de klanken geldt evenzeer van andere taalelementen, als daar zijn rededeelen, lettergrepen, zinnen van velerlei type enz.

Het is billijk, dat de funktioneele taalopvatting, zooals die op Nederlandschen bodem: op het eerste wereldkongres van linguisten, in 1928 te 's Gravenhage gehouden, het eerst scherp is uitgesproken, ook op de volkskunde bevruchtend inwerke. Bij deze methode is voor de taal hoofddoel: de karakteristieke trekken van den taalbouw van een bepaald type beter te typeeren en plastisch te doen uitkomen, en het inzicht in het verband tusschen de verschillende bestanddeelen te verdiepen. Een voorbeeld uit de klankleer. Naar het schijnt blijkt uit klank-evenwichtswetten, dat wanneer in een taal het woordaccent van intensieven aard is, zooals in het Nederlandsch: *beleid, kenbaar*, dan die taal geen onderscheid tusschen lange en korte klinkers kent: inderdaad wordt het verschil tusschen de

1) De Finsche zoogenaamd g e o g r a f i s c h e m e t h o d e bespreek ik in het tweede deel.

korte *a* in *rad* en de lange in *raad* meer als verschil in klankkleur dan in lengte beschouwd.

Verder blijkt ook, dat iedere klank een rol, een beteekenis heeft: hij moet een woord van een ander kunnen onderscheiden. Wanneer in het Nederlandsch de *a* van *rad* in *e* zou overgaan, zou het niet meer mogelijk zijn, dit van *redt* te onderscheiden, althans wanneer de *e* van redt zelf niet in een anderen klank overging. Zie verder V. MATHESIUS, Ziele und Aufgaben der vergleichenden Phonologie, Zvláštni otisk z Xenia Pragensia, 1929, bl. 432 vv.; A.W. DE GROOT Het eerste wereldcongres van Linguisten, in de Vragen des Tijds 1929, bl. 423 vv.

Zulk een teleologischen trek vindt men nu ook in de volkskunde. De Zeeuwsche dracht van mannen en vrouwen, van vrouwen vooral, is onderscheidend: zij dient om persoonlijkheid en schoonheid beter te doen uitkomen. Maar wanneer bij de vrouwen van Zuid-Beveland, van het land van Arnemuiden en Nieuwland en van de rest van Walcheren - om mij slechts tot deze te beperken - de muts of kap verschilt, dan dient dit bepaaldelijk om lokale verschillen tot uiting te doen komen. Ook konfessioneele, zooals blijkt uit het onderscheid tusschen katholieke en protestantsche dracht. De kleederdracht treedt hier zelfs binnen de begrenzing der sexe onderscheidend op en vervult een rol; en zoolang het Zeeuwsche partikularisme stand houdt, zal dit een krachtige steun zijn voor het redden van het bij uitstek teleologisch karakter van de Zeeuwsche dracht.

Aan de eerste vraag: welke klanken kunnen naast elkaar in een phonologisch systeem voorkomen, beantwoordt b.v. de vraag: welke feesten kunnen in de volks-heortologie naast elkaar bestaan; ook hier hebben wij met evenwichts-wetten te doen. In het Joeltijdperk kan slechts éen hoofdfeest voorkomen. Vroeger was dit Driekoningen, en in Klein Brabant (Antwerpen) is het dat nóg. In Noord-Nederland is dat het Sinterklaas-feest. Er bestaat echter kans, dat door Duitsche invloed het Kerstfeest het gaat winnen. Dan zal het Sinterklaas-feest het moeten afleggen.

En zoo zal men óok in de volkskunde, om de waarde en eigenaardigheid van een bepaald systeem vast te leggen, vooral moeten letten op korrelatieve gebruiken bij zomer- en winterfeest, bij geboorte en dood, bij buurt- en gildefeest enz. Het geheel van dergelijke onderzoekingen zal voeren tot een betere **typologie** van de folklore van een bepaalde kultuurgemeenschap, tot het karakteriseeren van het geheel der onderkultureele vormen, die het aktueel bezit van een ethnische gemeenschap uitmaken. Een typeerend onderscheid tusschen een noordelijk en een zuidelijk gebied, dat zich niet met de politieke grenzen dekt, treedt hierbij onmiddellijk in het licht, van enkele kleinere gebieden (zoo b.v. het zuidoostelijke) eveneens. Maar evenzeer blijkt, dat Noord en Zuid typologisch in voldoende mate verbonden zijn, om tot het aanvaarden van éen enkel saamhoorig volkskultureel Nederlandsche gebied te kunnen besluiten.

2. Het statistische heeft dus in de volkskunde den voorrang boven het historische, hoewel dit natuurlijk in geenen deele mag worden verwaarloosd. Te meer zal in het vervolg op **elementaire**, d.i. op algemeen-menschelijke verwantschap van gebruiken en opvattingen moeten worden gelet: zooals ook in de taal de elementaire verwantschap steeds meer op den voorgrond treedt. Persoonlijk ben ik trouwens tot de overtuiging gekomen, dat heel wat van hetgeen van Germaanschen of Indo-europeeschen oorsprong wordt geacht, met meer recht aan overeenkomstige trekken in de menschelijke psyche kan worden toegeschreven. Natuurlijk staat dit het goede recht van substraat-kwesties niet in den weg.

Hoe vaak hebben we niet met een onafhankelijke parallelie van verschijnselen te doen! Zoo b.v. de gewoonte bij een begrafenis een bepaald aantal keeren het graf of het kerkhof rond te gaan. Ook geloof ik niet dat het gerechtvaardigd is, wanneer HÖFLER alle gebaksvormen, die hij ‘Gebildbrot’ noemt, als van Indo-Europeesche afkomst beschouwt. Deze opmerking geldt natuurlijk eveneens voor een groot deel de motieven, die in de volkskunst zijn verwerkt. Het kerstblok of de kersttobbe kán wel een erfenis zijn uit den voor-

tijd; maar veeleer beschouw ik dit gebruik als een vorm van algemeenmenschelijke symboliek, die men niet te gauw als 'heidensch' moet kwalificeeren, omdat primitieve wijsbegeerte en bijgeloof twee geheel verschillende dingen zijn (hierover nader). Het intieme gebruik van het aanzeggen van den dood van den meester aan de bijen is over geheel Europa verspreid, veel ruimer dan ik oorspronkelijk had gedacht. Van genetischen samenhang geloof ik dat hier geen sprake is; en van dierkultus of animisme evenmin.

Het heeft me natuurlijk zeer verheugd, dat mijn interpretatie van tal van Nederlandsche folkloristische opvattingen en gebruiken, gewonnen door ontleding en vergelijking, in zoo breede kringen en in zoo ruime mate bijval heeft gevonden en is gevolgd. Termen als: ritueele handeling, overgangs-, opnemings- en scheidingsgebruiken, vruchtbaarheids-daemon, vruchtbaarheids-symbolen, vegetatie-daemon, enz. werden echter wel eens té gretig overgenomen en toegepast, niet altijd ten bate van volksgebruik en wetenschap. Men bedenke toch, dat overdrijving schaadt, en beschouwe niet elk gebak als survival of symbool en niet elken borrel als plengoffer aan goden of geesten gebracht. Men hebbe open oog niet alleen voor rudiment, maar ook voor natuurvorm.

Daar is nog iets. Bij het volk leeft geloof en ongeloof, zede en onzede. Ziektebezwering kan men niet goedpraten en nachtvrijen evenmin. Ik heb dan ook een scherp onderscheid gemaakt tusschen de gevallen waarin 1. het volksgeloof met het kerkelijk geloof vlakweg in strijd is; 2. beide richtingen naast elkaar loopen; 3. volksreligie in kerkreligie uitmondt. Ik leg er den nadruk op, dat deze verdeeling gaaf is en gaaf blijft, ten spijt van beweringen als die van den Heer D.V.D. VEN, Van vrijen en trouwen op 't boerenland (Amsterdam 1929), bl. 146; en dat deze onderscheiding geldt voor protestanten zoowel als voor katholieken. Slechts ben ik het geheel met hem eens, dat men bij de verklaring van de volksvoorstellings-wereld heel wat godsdienst-historische geschooldheid in zijn mars moet hebben. Maar behalve die geschooldheid - en nog heel wat kennis bovendien -

is het b.v. voor een niet-Limburger eisch, bij een folkloristisch onderzoek in de provincie Limburg zich ter dege met de psyche van haar bevolking vertrouwd te maken. Van de Limburgers zegt VAN GINNEKEN, dat ze hun noordelijke taalbroeders, 'fijne menschenkenners als ze zijn, o zoo graag beetnemen.' Lukt zulk een zichindenken in de Limburgsche mentaliteit niet, dan wapene men zich vooral met een groote dosis skepsis. Met deze opmerking meen ik te kunnen volstaan; *sapienti sat*.

3. De Russen Bogatyrev en Jakobson hebben onlangs in het Donum Natalicium-Schrijnen, bl. 900 vv. een merkwaardige parallel getrokken tusschen de taal en de volkskunde, en steunen hierbij weer op de Saussure en het door hem aangeduide verschil tusschen de *parole*: de individueele spreek-akt, en de *langue*: het komplex van overeenkomsten door de gemeenschap aanvaard. De parole is individueel, de langue kollektief van aard: aan de parole beantwoordt de literatuur, de **individueele** kultuurkunst, aan de langue de **kollektieve** volkskunst, die dan eerst begint te leven, wanneer zij door een bepaalde gemeenschap tot uitingsmiddel verheven is.

Dit onderscheid nu is van groot belang voor álle veranderingen, die zoowel in de taal als in het folklore plaats hebben. De wijziging gaat wel is waar uit van het individu, maar kan niet duurzaam zijn, kan geen blijvend bezit van een kultuurgemeenschap worden, wanneer zij niet met haar algemeene strevingen overeenkomt.

4. Er bestaat tusschen taal en folklore nog een andere merkwaardige overeenkomst, waarop ik thans de aandacht wil vestigen. Beiden gaan zij in onze landen, men mag wel zeggen in het algemeen, denzelfden weg op: onze kleurige en vormverscheiden plaatselijke kleederdrachten en gebruiken zijn voor een groot deel ten doode opgeschreven, evenzeer als onze sprekende en karakteristieke dialekten. Onze tijd staat in het teeken van de ekonomie en kenmerkt zich door een drang om in den kortst mogelijken tijd, met het geringste krachtsverbruik de beste resultaten te erlangen. De romantiek wijkt op beider gebied, zonder twijfel, voor triomfeerend realisme, voor

overbeschaving en banaliteit, ik heb er in mijn Inleiding tot den eersten druk in 1916 genoeg over geklaagd en gejammerd. Té veel misschien: want - en ziehier mijn eenigszins gewijzigd standpunt van heden - naast verlies en verderf moeten wij ook een open oog hebben voor gezonde **versobering:** voor een gezonden drang naar effekt door geringheid van middelen.

Laten wij de verschijnselen naar de juiste mate waardeeren. Vooreerst valt waar te nemen, dat het bewaard blijven van eigen dialekt veelal niet zoozeer wijst op een drang naar behoud van eigen aard, dan wel op onvoldoende verkeer en kultureelen achterstand. En zoo moet ook de romantiek van de bonte kleuren, de fleurige tooisels en de sierlijke snit van de volksdrachten veelal meer als survival worden beschouwd, dan als oorspronkelijke uiting van eigen volkswezen. Maar verder dient ook te worden erkend, dat de voordeelen van het praktische veelal tegen de bekoring, die van de romantiek uitgaat, opwegen. Bij kleederdracht en huisbouw doen onafwijsbare redenen van ekonomischen aard zoo vaak hun invloed gelden. De onvoldoende beschikbare ruimte in het *gesloten* hoeve-systeem, noopt den landbouwer dit in een *los* systeem om te zetten. En zoo worden dan afzonderlijke gebouwen ten behoeve van oogst en veeteelt toegevoegd. Ook wordt een gedeelte van het werk, b.v. het dorschen, door machines overgenomen, zoodat de groote deel overbodig wordt. Hoe redenen van ekonomische aard op de kleedij inwerken, bespreek ik ter plaatse. - Eindelijk zijn volksdracht, gebruik en kunst niet aan traditioneele vormen *gebonden*, en kan het volkswezen toch ook nog wel *op een andere wijze* tot uiting komen: slechts moet aan dracht, gebruik enz. de tijd gelaten worden in andere, niet minder waardevolle, maar gemoderniseerde formaties over te gaan.

En hiermee raak ik een laatste punt aan, dat ik van buitengewoon groot belang acht en dus iets meer in den breede zal behandelen.

Voor een kunstmatig in het leven houden van volksgebruiken voel ik niets, en veel minder nog voor een kunstmatige rekonstruktie. Wel kan de levenskracht, wanneer die blijkt aanwezig te zijn, met gevolg

versterkt worden, - mijn eeresaluut aan den Burgemeester mijner vaderstad Venloo, MR. B. BERGER, die het plaatselijk akkermansgilde steunt met invloed en gezag. Maar vooral moeten wij alle schadelijke en storende invloeden afweren; wij moeten beletten, dat onze gebruiken een *ontijdigen* dood sterven, zonder nakomelingschap achter te laten[1]. Daarom schreef ik dan ook reeds in 1924 over den folkloristischen optocht of **folklore-schouw**, die te Arnhem bij gelegenheid van het Historisch Vredefeest gehouden en in de dagbladen verheerlijkt werd, in De Beiaard VI, bl. 398 het volgende, onder het opschrift: 'Spaar de Volksgebruiken':

'De "Folkloristische Optocht": daarin ligt voor mij in gekondenseerden vorm al het verderfelijke van de Arnhemsche vertooning opgesloten. Laat ik hier een zinsnede uit mijn *Volkskunde* aanhalen, die ik niet slechts ook nu nog woord voor woord onderschrijf, maar die ik sedert dien steeds meer als een soort van axioma ben gaan beschouwen: "In zijn teerste uitingen is de volksaard zoo vaak als het gevoelige plantje, dat bij de geringste aanraking de blaadjes dichtplooit." Welnu het spijt me ter wille van de bekwaamheid en groote toewijding van den hoofdleider van het Arnhemsche Volksfeest te moeten konstateeren, dat deze waarheid totaal uit het oog verloren is.

Volksgebruiken hangen ten nauwste samen met den lokalen volksaard; dáar behooren zij en voelen zij zich thuis; dáar aanschouwt men ze in hun waar milieu; dáar dient men ze eigenlijk te gaan opzoeken om ze naar juiste waarde te schatten en om de volkspsyche te kunnen beluisteren. Dáar slechts beseft men ten volle de harmonie b.v. tusschen bouworde, kleederdracht en volkskarakter. In een museum, zelfs in een zoo voortreffelijk ingericht openluchtmuseum als dat op den Waterberg, wordt deze harmonie slechts in zeer onvolkomen mate aangevoeld; maar ter wille van het betere behoeft men het goede niet na te laten, *zoolang er geen gevaar voor het volksgebruik*

1) Zie mijn rede *Moderne Taalgroei* in de Verslagen en Mededeelingen van de Kon. Vlaamsche Academie v. Taal en Letterkunde 1926.

zelf mee verbonden is. En nu ligt er m.i. volstrekt geen gevaar in het opstellen van klokkestoelen, watermolens en duivenslagen, maar wel degelijk in het doen optreden van levende personen in hun lokale kleederdracht: van Axelsche meisjes en Staphorster jongens (kreeg de Staphorster groep niet den tweeden *prijs*?), en meer nog in het samenvoegen van diverse lokale groepen tot een *optocht*, en het ten tooneele voeren - zij het dan ook op een openluchttheater - van plaatselijke gebruiken als draaksteken, bruiloftsviering, opeischen van de bruid, planten van de palmstaken, enz. Innig leed heeft het me gedaan, dat het mooie en intieme uit Neerlands volksleven te Arnhem tot een publieke vertooning is misbruikt en dat vendelzwaaiers, klepperlieden, pinksterbruid, midwinterhoornblazer, kerktrommelaar en doodsaanzegger ten aanschouwe van een juichende en joelende en gichelende menigte zijn rondgeleid. Ik houd dit voor een profanatie van wat ons heilig en dierbaar is, goed bedoeld, maar verderfelijk in haar gevolgen.

Het volksleven in zijn verschillende uitingen is een kruidje-roermij-niet. Wil men het sparen, dan late men het ongedeerd en ongemoeid daar waar het thuis hoort, op eigen erf, in eigen bodem en gekoesterd door eigen klimaat. De volkspsyche is zoo uitermate teer. Hoe meer men gaat inzien, dat kleederdrachten en gebruiken verschillen van die van het meerendeel van de beschaafde landsbevolking en van de gewone Nederlandsche levenswijze, hoe spoediger dat alles zal ophouden *een normaal bestanddeel te vormen van het lokale volksleven*. Zoodra men ze als merkwaardigheden gaat beschouwen, zijn ze ten doode opgeschreven. Dit komt, omdat ook de plattelandsbewoner, vooral in onze dagen, nu eenmaal niet anders doen wil en niet anders gekleed wil gaan dan een gewoon, een normaal Nederlander, - enkele ultra-konservatieve groepen en kustplaatsen, waar de kleedij met bedrijf schijnt samengegroeid of aldoor in aanraking komt met een internationale badgastwereld, uitgezonderd. Met de taal gaat het niet anders, en het dialekt moet het afleggen, tegen het Algemeen Beschaafd, omdat men zich ten slotte voor zijn dialekt

als afwijkend van het gewone spreken gaat schamen. Een Bevelandsche schoone zal zich wellicht aanvankelijk gevleid voelen door de bewonderende blikken der toeschouwers; maar zij voelt zich toch ook bekeken en aangegaapt als een curiosum en ziet zich door beschaafde lieden toch eigenlijk liever als een gewoon meisje beschouwd, - althans wat de kleeding betreft. Het is niet alleen *le ridicule, qui tue*, maar ook *le sentiment de l'extraordinaire*. Het allerergst was wel het uitloven van prijzen en het instellen van een jury ter beoordeeling van de schoonste groep. Arm Nederlandsch volksleven, is het al zoo ver met u gekomen!'

Inderdaad: men wil zich wel van anderen onderscheiden, wanneer dat tot meerdere waardeering leidt, maar niet wanneer men voelt hierin alleen te staan en het tot iets lachwekkends wordt. Men kan zelfs niet lijden, dat anderen het vreemd vinden. En te Arnhem heeft men de naïeve volksgebruiken in hun vollen omvang tot een vertooning gemaakt! Men heeft ze uit hun vredig en passend milieu gerukt om ze als buitenissigheden aan de publiciteit over te leveren, ze ten toon te stellen en ze te laten begapen; men heeft zoowaar de mooiste groep, den mooisten tamboer, het merkwaardigste gebruik, de fraaiste kleederdracht een prijs waardig gekeurd. Was dat: afgezien van de profanatie, ook niet de oneerlijkheid en onoprechtheid in de hand werken? En moet het scheppen van konkurrentie op een onverdorven terrein als dat van de folklore niet hoogst betreurenswaardig genoemd worden? Nog eens: Arm Nederlandsch volksleven!

Intusschen heeft zich die vertooning herhaald. En weer is een folkloristische stoet rondgetrokken, thans door de straten van Tilburg, samengesteld uit reuzen, plezierdorschers, sterrezingers, draakstekers, palmtakdragers, dauwtrappers enz. Moge door dit onzalig vertoon de genadeslag aan onze mooie ongerepte volksgebruiken nog niet zijn toegebracht!

Ten slotte dit nog: wil men ons volksleven van nabij leeren kennen, dan begeve men zich ter plaatse. Wil men daar echter een stuk volksleven vast leggen, dan doe men dat liefst ongemerkt. Maar

vooral: men *organiseere* geen gebruik, ook niet ter plaatse, men make er geen vertooning van om die te verfilmen. Vooreerst om de mogelijke gevolgen, dan ook ter wille van de juistheid en echtheid. Uitzondering kan wellicht gemaakt worden voor het nachtvrijen te Staphorst en Rouveen - bij dag.

Men duide mij deze regelen niet ten kwade. Ik ben vast overtuigd van de goede bedoelingen van hen, die deze vertooningen hebben georganiseerd, en die bedoelingen waardeer ik ten volle. Maar omdat ik mij van het verderfelijke ervan overtuigd houd, heb ik gemeend nogmaals een waarschuwend woord te moeten richten tot de volkskundigen en tot alle volksminnenden in Nederland.

Tweede hoofdstuk.
Maatschappelijke instellingen.

I. Dorp en dorpsgebied.

De nederzettingen der bevolking van Nederland in dorpen (gehuchten, vlekken) en steden moeten in verband met de natuurlijke gesteldheid van den bodem en het karakter van den stam der nederzetting, allereerst zooveel mogelijk aan de hand der geschiedenis worden verklaard. Deze verklaring is onontbeerlijk voor het goed begrip van vele folkloristische verschijnselen.

Ten tijde van Caesar leefden de Germanen nog grootendeels van jacht en visscherij; ook met de veeteelt waren zij eenigermate vertrouwd. Zij vormden nog een echt nomadenvolk, dat in groepen van een zeker aantal families of geslachten rondzwierf van de eene plaats naar de andere. Met privaatbezit waren zij ten eenenmale onbekend. Gemeenschappelijk werd een ongedeeld stuk grond in bezit genomen, een *marke*, d.i. grensland, een binnen bepaalde grenzen omsloten gebied, dat in Saksische streken nog voortleeft als ‘onverdeelde gronden, aan een markgenootschap behoorende’ en verwant is met het Oudsaksische *marka*, het Oudhoogduitsche *marcha* en het Latijnsche *margo* ‘rand’. Het verouderde Nederlandsche *mark, marke* leeft voort in *markgraaf* en *markies*. Zoodra dit stuk grond was uitgeput, werd het met een ander verwisseld.

TACITUS kent echter ook zulke nederzettingen, waarbij elk familiehoofd een bepaalde hoeveelheid land ter ontginning en bebouwing kreeg. Wij vinden hier een overgangsvorm tot het privaatbezit, waarop wij nader zullen terugkomen.

Toen eindelijk het akkerland in privaatbezit was overgegaan,

bleef toch weideland, heide, veen en bosschen in het bezit der gemeenschap: de **allmende.** Ten slotte werd het recht hierop georganiseerd en alleen toegewezen aan de nakomelingen der oude bewoners, die daarop recht bezaten. Zoo ontstonden de markvereenigingen of markgenootschappen, die meestal in de oorspronkelijk Saksische gedeelten van ons land: Drente, Overijssel en Gelderland voorkwamen en eerst door de wet van 10 Mei 1886 grootendeels zijn verdwenen. Deze wet toch machtigde ieder markgenoot de verdeeling der onverdeelde eigendommen te vorderen. In 1886 bestonden in Noord-Nederland nog ± 36000 H.A. onverdeelde markegronden. Zie hierover en tevens voor de verdere behandeling van dit onderwerp DR. H. BLINK, Nederland en zijne bewoners (Amsterdam 1889-1892) III, bl. 248; Ontwikkeling van den grondeigendom in Nederland, in *Vragen van den Dag* IV, bl. 98 vv.; Studiën over nederzettingen in Nederland, in het *Tijdschrift van het Koninkl. Nederl. Aardrijksk. Genootschap* 1902, XVIII, bl. 754 vv.

Natuurlijk bleven de marken op de schrale gronden van het zanden grintdiluvium langer bestaan, dan b.v. in de eertijds Frankische provincies. Daar verdwenen zij onder den invloed van het leenstelsel, wat natuurlijk met de gesteldheid van den bodem samenhangt. In het Gooi, op de Veluwe, en nog elders, met name in het Oosten van het land is het gemeenschappelijk grondbezit nog blijven voortbestaan. Soms in rudimentairen vorm; zoo b.v. in den s t o p p e l g a n g .

Wanneer n.l. het land na den oogst in de stoppels lag, keerde het gemeenschappelijk grondgebruik weer. Dan ontstond de *stoppelweide* of de *stoppelgang*, het recht om vee op den akker te drijven na afloop van den oogst. Men noemde dit ook *overal*, vanwaar het spreekwoord: ‘Na St. Gal loopen de schapen overal.’

Dit recht blijkt ook uit vele verboden en bepalingen. In een keure van het Land van Cuijk uit het jaar 1538 leest men: ‘En als de half oogst voorbij is, mag men de schapen en beesten laten gaan, als van ouds gewoon is, ongeschut’; en in de landrechten van Roermond; ‘Alle erfschap van akkerland, dat onbezaaid ligt, is den

kerspelluiden met schapen en varkens te bedrijven gemeen, tenzij dat het ware besloten, want geenen scheper of zwijn geoorloofd is, besloten kamp te openen en te bedrijven.'

Een eigenaardige uitzondering vinden wij in het landrecht van Drente: 'Niemand zal op de gemeene esschen mogen weiden op de stoppelen, zoolang in de groote buurtschappen en in de kleine twee verscheidene lieden nog koren op het land hebben, uitgezonderd boekweit.' Immers boekweit, al was het reeds door de Kruisvaarders ingevoerd, werd als een nieuw gewas beschouwd. Ook bij plakkaat van Utrecht werd tijdens prins Maurits het drijven van vee en paarden op het stoppelland verboden.

In Vlaanderen, Zeeland, Holland en Friesland, dus in landen met betere gronden en levendiger verkeer, kwam het privaatbezit reeds vóor Karel den Grooten tot stand. -

Bij de landelijke nederzetting onzer bevolking dient men twee hoofdgroepen te onderscheiden n.l. de nederzettingen in dorpen, en in afzonderlijke hoeven.

I. **Nederzettingen in dorpen**. Hierin heerscht bonte verscheidenheid. Een voorname afdeeling vormen de planloos geconcentreerde nederzettingen, die wij *komdorpen* noemen en voor welke men in het Duitsch de benaming *Haufendorf* heeft. Elk huis heeft zijn eigen richting en ligt op zich zelf: het raakt de naburige huizen niet en rijgt zich met hen niet tot een reeks aaneen. Het wegennet van een komdorp is dan ook planloos, krom en hoekig. In Duitschland komt dit type oorspronkelijk in Sleeswijk-Holstein, Oost-Hanover, Brunswijk, Hessen en Thüringen voor, om zich naderhand over het grootste gedeelte van Middel- en Opper-Duitschland uit te breiden.

Tot de oudste Germaansche nederzettingen in Nederland kunnen gerekend worden de komdorpen op de Drentsche hoogvlakte, die den naam van Hondsrug draagt. Zij vertoonen het type der

1. **Eschdorpen** en liggen op hooge, droge gronden, waar het water aan het bouwen geen beletsel bood en waar men niet zuinig behoefde te zijn met de ruimte. De Hondsrug was eertijds de natuur-

lijke brug, die de noordelijke kuststreken met de landstreken van het Bentheimsche en Overijssel verbond. De Keltische bewoners, die zich daar hadden gevestigd, werden verdrongen door een Germaanschen stam, die later wel met Franksische en Saksische stammen in aanraking kwam, maar toch zijn eigen aard wist te handhaven. Welke die eigen aard was, is moeilijk te bepalen; in alle geval stond hij de Saksers nader dan de Franken. Wij denken met name aan de dorpen Emmen, Borger, Rolde, Gieten, Grolloo, Zwinderen en Weerdinge.

Men vestigde zich steeds in de nabijheid van zachtloopende heuvels, die goeden grond voor bouwland boden, zoodat in den regel de dorpen gebouwd zijn op den rand der bouwlanden: *esschen of engen*. De grondverdeeling kan men zich ongeveer volgenderwijs voorstellen:

Elk der dorpelingen kreeg op dezen esch door 't lot - waaraan niet zelden hoogere beschikking werd toegekend - een strook gronds ter bewerking, zooals b.v. bij het aardappelen rooien aan elk der arbeiders een strook wordt toegewezen. Later moest men weer andere stukken in bewerking nemen, en ook daar werkten de dorpsgenooten in dezelfde volgorde en op gelijken afstand van elkaar. Heide, bosch, veen en weideland werd gemeenschappelijk benut.

Het bouwland werd verdeeld in drie slagen, en wel om de vruchtbaarheid te bevorderen volgens het drieslagstelsel: een gedeelte werd bestemd voor wintergraan, het tweede voor zomergraan, het derde bleef braak liggen. Elk dezer drie hoofddeelen werd dan in gelijke rechthoeken verdeeld, en in elk der slagen kreeg de dorpsgerechtigde een aandeel naar zijn recht. De scheiding dezer rechthoeken was door voren, met den ploeg getrokken, en door zware grenskeien aangeduid. Van daar de naam *voorgenooten*, Nederduitsch *Vorgenaten*.

De oudste nederzettingen werden gevestigd aan den rand van een bosch; en hieraan herinnert een groot aantal Nederlandsche dorpsnamen op - *woud, - holt, - loo, - horst, - rode, - rade* enz. Elke woning nam dan een open plek in het bosch in, en lang-

zamerhand werd het bosch om en te midden van de woningen der nederzetting meer en meer uitgeroeid, en vormden de afzonderlijke huisplaatsen een aaneengesloten geheel.

Maar op de open plekken tusschen de huizen, de *brinken*[1)], bleef het geboomte in stand, al werd elders het bosch gerooid. Daar vergaderden de bewoners in de schaduw der oude eiken om naar de wijze der oude Germanen hun belangen te bespreken. Is ook menig oud gebruik verdwenen, nog heden zijn de brinken een sieraad onzer dorpen en uit dorpen gegroeide steden (b.v. Laren, Blarikum, Bussum, Hilversum), en wijzen op een nauw met het Saksisch element verwante herkomst. Ook vindt men bij vele boerenwoningen nog begroeide brinken, 'een spoor', zegt DR. BLINK, 'van den oorspronkelijken toestand, toen het geboomte elke woning overschaduwde.'

Welke die gemeenschappelijke belangen ter bespreking op den brink zijn konden, springt in het oog. Allen, die een zelfden slag bebouwden of bebouwd hadden, dienden een gemeenschappelijk overleg te plegen voor het ploegen en oogsten, voor het gebruik der wegen, die naar het eene stuk liepen over het land van den ander, en omgekeerd. Het gevolg dezer samenkomsten was het tot stand komen van gemeenschappelijke bepalingen, waaraan ieder zich had te onderwerpen, van een soort *velddwang*.

Tot het tot stand komen en in stand blijven van gemeenschapszin, gemeenschappelijk overleg, gemeenschappelijke bepalingen droeg ook in groote mate bij de gemeenschappelijke afkomst. Want doorgaans waren de leden eener zelfde nederzetting door familiebetrekkingen verbonden, zoodat men inderdaad van een 'vermaagschapt' dorp zou kunnen spreken, waarvoor men in het Duitsch de uitdrukking *Sippendorf* kent. Ten gevolge der isoleering bleef de herinnering aan de gemeenschappelijke herkomst bestaan, ook toen de natuur-

1) *Brink*, Middelnederlandsch *brinc*, beteekent 'begroeide zoom, begroeide ruimte, plein'. Wellicht is het woord etymologisch verwant met het besproken *mark*.

lijke betrekkingen steeds losser en losser werden. Oorspronkelijke verwantschapsverhoudingen spreken ook uit plaatsnamen, die b.v. op - *ingen* en - *ongen* uitgaan, want hierdoor wordt meestal de afstamming van een bepaalden persoon uitgedrukt.[1)] Breidde het gezin door het huwelijk der kinderen zich uit, dan werd hierdoor de eenheid niet verbroken; het gezin bleef zoo lang mogelijk op dezelfde hoeve, en de schoonzoon of schoondochter trad eenvoudig als nieuwe werkkracht naast de andere kinderen bij de familie in. Allen arbeidden voor *de* familie, de zoons gingen met den boer naar het land, de dochters bezorgden met de boerin de huishouding. Nog heden treft men in Drente 3 tot 4 generaties aan in éen huis. Wie of in zulk een gezinskomplex den boventoon voert? Naar verluidt, wordt het beslissend woord gesproken door 'het oude mensch,' d.i. de oude boerin.

Zoo vormden dan de dorpelingen een zekeren clan, met een *buurtschap* als nauwere kern. Vooral wanneer in bepaalde omstandigheden des levens de hulpzame hand viel te bieden, waagde het niemand, zich aan enkele clan-bepalingen in den vorm van dienstbetoon te onttrekken: bij geboorte of overlijden, bij verhuizing, bij het bewerken van vlas, bij het scheren der schapen, bij het oogsten, bij het bouwen eener woning enz. Hier vinden wij ook de kiem van het soms op zoo eigenaardige wijze zich uitende dorpsindividualisme, hierin b.v. dat, wanneer een boerenzoon naar de hand dingt van een meisje uit een naburig dorp, hem door de jongelieden van dat dorp allerlei zwarigheden in den weg gelegd worden.

Nog lang riep de *boerhoorn* de Drentsche dorpsgenooten ter vergadering tot het gemeenschappelijk vaststellen van zaai- en oogsttijd en tot het bespreken van onderwerpen van algemeen belang. Na het laatste signaal op den boerhoorn waagde geen maaier het meer, de zeis te haren, - wie zich verzette, werd beboet. Den boer, die den dekstier hield, was dat jaar ook de boerhoorn toevertrouwd.

1) ELARD HUGO MEYER, Deutsche Volkskunde (Strassburg 1898), bl. 6.

Met trots sneed hij er zijn naam in; met een gevoel van zelfwaarde blies hij ter waarschuwing of verzameling bij brand, dreigend onweer en begrafenis.

Ook bij onze oostelijke naburen vertoont het volksleven van dezen oorspronkelijken toestand nog menig rudiment. In Anhalt worden op derden Pinksterdag des namiddags de paarden en koeien schoongemaakt en de geiten gemolken; en zoodra de koeherder op den boerhoorn blaast, verzamelen zich allen met hun vee voor het dorp. In plechtigen stoet, de paarden voorop en de ganzen het laatst, gaat het dan naar de pinkstweide, door den 'Dorfknecht' afgezet en ieder weidt zijn vee. Bekranst keert het vee huiswaarts en de koeherder krijgt van den boer, die dat jaar den bul houdt, het schoonste geschenk, een hals- of zakdoek en een stuk koek. Veelal wordt elders in Nederduitschland de hoorn vervangen door de klok.

2. Een anderen vorm van het komdorp vertegenwoordigen de **terpdorpen** in Groningen en Fiesland, en elders.

Terpen zijn kunstmatige kleiheuvels met zacht-oploopende hellingen, slechts enkele meters lang, en dienende als vluchtheuvels. De hoogste dier terpen vond men te Midlum, Winsum, Dronrijp, Beetgum, Holwerda, Anjum. Enkele zijn weer geheel of gedeeltelijk afgegraven; 'want thans wordt weder vernietigd', schrijft DR. BLINK, 'wat voor eeuwen met veel moeite tot stand werd gebracht': Nederland en zijne bewoners II, bl. 306; vgl. III, bl. 259.

De naam *terpen* geldt meest voor Friesland en Groningen. Hier spreekt men ook van *wierden*, in Zeeland van *hillen* en *vliedbergen*; de Zeeuwsche hillen zijn over het algemeen kleiner dan de Friesche en Groningsche terpen.

Welnu, deze terpen hebben in overoude tijden tot het vestigen van nederzettingen gediend, n.l. op zeekleilanden, reeds bewoond vóor er bedijking langs de zee had plaats gevonden. Zulke nederzettingen zijn de kern onzer terpdorpen: Marsum, Kantens, Warfum, Bafloo, dan ook Dokkum, Franeker, Leeuwarden enz. De kringvormige ligging wijst op hun herkomst.

In de geschiedenis der nederzettingen op terpen kunnen wij vier fazen onderscheiden[1].

In de eerste faze waren de bewoners nog arme visschers, die op de uiterste kust hun bedrijf uitoefenden. In het midden der eerste eeuw na Christus beschrijft de Romeinsche natuurvorscher PLINIUS de vluchtheuvels met haar schamele hutten gedurende dit tijdperk[2]. Hij zelf heeft ze aanschouwd in het Noorden, bij het volk der groote en kleine Chauci, oprijzend te midden eener uitgestrekte vlakte, die tweemaal des daags en des nachts door den oceaan wordt overstroomd. 'Het armzalige volkje woont daar op hooge heuvels of banken, met de hand opgeworpen tot op een hoogte, waar zij beschermd zijn tegen de hoogste vloeden en waarop zij hutten bouwen, gelijk zeevarenden omringd door de wateren, gelijk schipbreukelingen, die op het droge gered zijn en bij hun vlucht voor het water jagen op de visschen der zee.' Of deze plaats echter met de latere Friesche terpen in verband kan gebracht worden, wordt betwist. Ook de terpen der tweede faze zijn nog niet hoog. Men vindt daarin lagen mest, stroo en afval, afwisselend met kleilagen of daarmee aangevuld. Reeds zijn de bewoners veehouders geworden. De gevonden palen zijn afkomstig van schuttingen, drinkwaterputten, palen waaraan het vee gebonden werd, misschien van leem- en stroohutten. Vermoedelijk verbouwden zij ook zomervruchten, maar niet geregeld en slechts in geringe hoeveelheid.

Landbouwers in den engeren zin des woords worden zij eerst in de derde faze. In deze heeft een ophooging der terpen plaats gehad door het aanbrengen van klei, en in deze ophooging wordt veel minder mest gevonden. De landbouwers achtten het noodzakelijk een afzonderlijke kleilaag ten behoeve hunner behuizingen aan te brengen.

Gedurende de vierde faze verrijzen op de terpen dorpen met kerken

1) Zie Prof. J.M. VAN BEMMELEN, Beschouwingen over het tegenwoordige standpunt onzer kennis van de Nederlandsche Terpen, in de *Oudheidkundige Mededeelingen v.h. Rijksmuseum v. Oudheden te Leiden* II (1908), bl. 51 vv.

2) *Historia naturalis* XVI, 1 Vert. Van Bemmelen.

en kloosters: men denke aan Warfum, Uskwerd, Rottum, Oldeklooster in de Marne, Oldeklooster bij Appingedam, Mariëngaard te Hallum. O.L. Vrouw ten Dale te Lidlum, Klaarkamp bij Dokkum enz.

In den regel werden de terpen in de oudste tijden slechts door éen familie bewoond. Bij al te groote uitbreiding der familie legde men dan in de nabijheid der oude hoeve een nieuwe aan. Later, onder de schutse der bedijking, waagde men het ook, nieuwe nederzettingen te vestigen in het vlakke land. Zoo ontstonden huizengroepen van een vijftal of ook meer woningen met een kleine gemeenschap, waaronder de eigenaar der oudste woning het familiehoofd en als het ware de landheer was[1]. Daar, waar zulke nederzettingen op een kruispunt van land- of waterwegen lagen, waar een kerk, klooster of herberg stond, ontwikkelde zich de nederzetting tot een dorp.

Toch waren op de grootere terpen reeds van meet af aan ook grootere nederzettingen gevestigd, die men terecht als oorspronkelijke terpdorpen mag beschouwen. -

Andere groepen van dorpen zijn niet komvormig, maar reeks- of rijvormig gebouwd; het zijn de

3. **Streekdorpen** of **rijdorpen,** meestal twee rijen huizen langs wegen en kanalen; zijstraten zijn zoo goed als onbekend. Evenals in de komdorpen woont en leeft men naast elkaar, maar ieder bewerkt zijn grond naar eigen goeddunken. De verre lengtewegen en de talrijke kanalen en slooten - hoe noodzakelijk ook - verslinden veel terrein.

Natuurlijk ligt de reden van dezen bouwtrant in de gesteldheid van den bodem. Verlaat men het Drentsche diluviale hoog-plateau en nadert men de veenranden, dan stoot men vrij plotseling op streekdorpen. Wie opmerkzaam door de verschillende nederzettingen heentijgt, ziet de agrarische ontwikkeling van het land als een

1) DR. J. FROST, Agrarverfassung und Landwirtschaft in den Niederlanden (Berlin 1906), bl. 137; vgl. P.J. DE BOER, De friesche kleiboer, in het *Tweemaandel. Tijdschrift* 1897, afl. 1 en 2.

reuzenfilm voorbijtrekken. In elk dorp wandelen wij als het ware door de ruïnen van den voortijd, ouder en merkwaardiger dan zoovele befaamde gedenkteekenen uit de Middeleeuwen, en de staalkaart der bezittingen vertolkt ons de begrippen en bedoelingen der stichters.

Wij wijzen vooreerst op de *veendorpen*. Zij vertoonen alle een eigenaardig karakter en een systeem van grondverdeeling, dat in nauwe betrekking staat tot hun wording. Het landschap is geenszins rijk aan afwisseling, veeleer eentonig. 'Het poëtische, schilderachtige landschapsbeeld der oude zandgronden ontbreekt er geheel, ook al bieden enkele gedeelten door goede bebossching werkelijk natuurschoon aan. Stijf, afgemeten als het landschap, is het karakter van de bevolking der (veen)kolonie; geen dichterlijke sagen leven er voort in de volksverbeelding, en alleen de overlevering van heksen en spoken, droog en dor als zij zijn, tendencieus als zij werken, zijn hier niet zelden blijvend en inwerkend': DR. H. BLINK, Studiën enz. in het *Tijdschrift v.h. Koninkl, Nederl. Aardrijksk. Genootschap* 1902 dl. XIX, bl. 66.

In sommige nederzettingen, als Ruinerwold, Giethoorn en Koekange, zijn de huizen als een vaste reeks gegroepeerd. Zij ontstonden als vaste dorpen aanvankelijk midden in het afgeveend land, niet aan een rijweg. Daarentegen zijn b.v. Hoogeveen en Smilde jonge nederzettingen in de venen, die zich tot een dubbelrijig lengtedorp hebben geformeerd. Hier is dus het dorp in twee rijen gebouwd, aan weerszijde van den weg, welke de lange, smalle landerijen aan beide kanten rechthoekig snijdt. Zoo nog Wanneperveen, Koldeveen en Veendijk.

Staphorst en Rouveen zijn verschoven veenkolonies. Hier volgde de nederzetting de afgraving van het veen, om ten slotte stabiel, te worden aan beide zijden van een geschikten verkeersweg. Beide dorpen hebben waarschijnlijk thans hun derde plaats. Terwijl de andere tweereeksige veenkolonies meestal door een mengelmoes van velerlei herkomst bevolkt worden, wijzen deze beide dorpen op een

gemeenschappelijke, eenvormige afkomst. De bevolking heeft dan ook iets zeer typisch en oorspronkelijks. Zij houdt weinig voeling met de buurtschap, terwijl aloude zeden en gewoonten veelal in eere bleven.

Nog niet zoo heel lang geleden had te Staphorst bijna geen huis een schoorsteen. Gaat de boer een nieuw huis bouwen, dan verzekert hij zich eerst van de toestemming der buren, die dan weer ouder gewoonte de verplichting hebben, hem bij het transport van het bouwmateriaal en anderszins behulpzaam te zijn.

De greppels tusschen de verschillende akkers worden nooit in orde gebracht of in rechte lijn doorgetrokken, maar kronkelen zich in allerlei bochten en zigzaglijnen tusschen de akkers van twee buurlieden heen.

Elk Staphorster is boer. Een eigenlijke arbeidersbevolking ontbreekt. Wie op zijn land niet genoeg werkt en verdienste vindt, helpt zijn beter gezeten nabuur.

Hoogst belangrijk is ook de ontwikkeling van den grondeigendom aldaar; zie hierover DR. J. FROST, Agrarverfassung und Landwirtschaft, bl. 143 vv. Staphorst dankt zijn oorsprong aan een kleine nederzetting van Friesche monniken in de XIIIe eeuw.

Tot de tweereeksige dorpen behooren ook de nederzettingen der veengravende boeren, die eigenlijk van meet af aan van de boerderij hun hoofdbedrijf maakten. Zij liggen aan de veenranden, b.v. de Meeden, Kropswolde, Beerta, en de nederzettingen ten Oosten der Hunze, als Wolfsbergen, Annerveen, Gieterveen enz. In de kern van het hoogveen verrezen mettertijd de veenkolonies Veendam en Wildervank; het eerste nam een stedelijk karakter aan, terwijl het tweede meer het cachet van een dubbel streekdorp behouden heeft.

Den vorm van een streekdorp vertoonen nog de veendorpen Helenaveen in Noord-Brabant en Griendtsveen (gemeente Horst) in Limburg.

Eenigermate het type der veendorpen vertoonen de Noord-Brabantsche straatdorpen, met name de dorpen in de Langstraat: Raamsdonk, Waspik, Kapelle, Besooien, Waalwijk, Baardwijk, Dru-

nen en Nieuwkuik. Dit kan niet bevreemden, als men weet, dat in 1396 een turfvaart van Den Bosch naar 's Gravenmoer werd gegraven, en dat in het begin der XVIe eeuw de turfhandel van de Langstraat op Holland en Zeeland zeer aanzienlijk was. Toen het vervenen verliep, meent BLINK, zochten de arbeiders naar werk. De kleibodem was niet geschikt voor bouwland; daarentegen gaf het vele goede water uitstekend gelegenheid tot leerlooierij, waartoe de veeteelt vele huiden, de bosschen op de zandgronden niet zeer verre de schors leverden. Zoo ontwikkelde zich in de Langstraat de schoenen- en leerindustrie.

Meer nog vertoonen het karakter van veenkolonies 's Gravenmoer, Vrijhoeve, Kapelle en Sprang. Tot de straatdorpen behooren ook de dorpen in de Streek tusschen Hoorn en Enkhuizen.

4. Veel overeenkomst met de streekdorpen vertoonen de **dijkdorpen**, nederzettingen gevestigd langs een dijk. Zij zijn veelvuldig op kleigronden en laagveenlanden, waar de bodem meestal door dijken tegen overstrooming moet beschermd worden. Zij liggen op den oever van groote rivieren, maar ook aan de kleinere waterwegen. Wij noemen de dorpen in de Haarlemmermeer en de Beemster; in Zuid-Holland: Kinderdijk, Alblasserdam, Ridderkerk, Papendrecht, Sliedrecht, Giessendam.

5. De **duindorpen** en de dorpen op de geestgronden onderscheiden zich door hun verstrooide, onregelmatige of centrale groepeering der huizen.

6. De **groepdorpen** zijn overheerschend in Noord-Brabant, Limburg en een gedeelte van Gelderland, maar ook in dat deel van België, waarover zich ons onderzoek uitstrekt; m.a.w. in geheel ons zuidelijk volksgebied. Zij vertoonen het Frankische type. ‘Groepdorpen’ noemen wij deze, omdat zij doorgaans hun ontstaan danken aan den drang der bewoners, in grootere of kleinere groepen bij elkaar te wonen, zonder dat die groep op verwantschap berust. De levendige, sociaal-aangelegde aard, het Frankisch karakter met zijn Keltischen inslag, noopte hen zich te vereenigen in dorpen

en dorpjes en gehuchten. Gehuchtsgewijze hebben oorspronkelijk de talrijke verstrooide nederzettingen plaats gehad, die de Frankische gouwen overdekken. Op den voorgrond staat het begrip van de vrije deelbaarheid van den bodem, welke zich in die streken reeds vroeg moet hebben ontwikkeld. Op kleine schaal heeft het in bezit nemen van den bodem plaats gehad. De oudste nederzettingen vormden zich op smalle, groene strooken, vlak aan het water, soms aan weerszijden van een beek. Nergens is de grond zoo versnipperd: hoekjes, kampjes, akkertjes liggen verstrooid door elkaar; de verstrooide ligging van het grondbezit was nog willekeuriger en planloozer dan in de akkerdorpen.

Alles wijst op partikularisme, op ontginning van partikulieren, die onregelmatig en naar de omstandigheden hun kultuurland uitbreidden; zie BLINK, Studiën enz., t.a.p., dl. XXI, bl. 1 vv.; FROST, Agrarverfassung und Landwirtschaft, bl. 129 vv.

De bewoners waren buitenmate gehecht aan de plek hunner inwoning en de landgewoonte wilde, dat de landbezittingen door de ouders onder de kinderen werden verdeeld. Dit leidde er toe, dat ieder boer moest trachten het kultuurland uit te breiden; maar dit gebeurde buiten de gemeenschap, het was overgelaten aan elks persoonlijk initiatief.

Versnippering van kultuurland en gemis aan aaneengesloten grondbezit vindt men ook, en wel in hooge mate, in de Graafschap Zutfen, ofschoon daar toch slechts een klein gedeelte der bevolking in dorpskommen gevestigd is. De woningen staan er meestal over de velden verspreid. Zij vertoonen het type der:

II. **Afzonderlijke hoeven.** Geïsoleerd liggende te midden van de bijbehoorende landerijen dragen zij een Saksisch en Friesch karakter. Men vindt ze dan ook in het Zuid-Oosten van Groningen, het Westerwolder kwartier, in het Oosten van Overijsel en Gelderland, in Twente en den Gelderschen Achterhoek, in Friesland, Noorden Zuid-Holland en sporadisch op Frankischen bodem. Zoo treft men ze in België, Nederland en Duitschland aan benoorden een lijn,

die loopt van Bergen langs de Dyle naar Leuven, en vandaar langs de Demer in de richting van Maastricht. Bij Maaseyk gaat zij volgens MEITZEN, Siedelung und Agrarwesen I, bl. 517, over de Maas, en loopt dan de Swalm opwaarts over Wegberg, Dahlen, Odenkirchen, Grefrath en Neuss naar den Rijn, dien zij te Kaiserswerth kruist. Voor België zijn typeerende voorbeelden: Berghem bij Brussel, Meygem bij Gent en Ellicum bij Maaseyk. In Nederlandsch Limburg begint dus het gebied der afzonderlijke hoeven benoorden Roermond en valt min of meer samen met dat van het Frankisch-Keltische huis, waarover naderhand meer. Men treft echter weer afzonderlijke hoeven aan in de Zuidlimburgsche zijdalen: Geuldal, Geleendal enz.

Voor België vindt men een lichte rektifikatie van deze lijn in het proefschrift van M.A. LEFÈVRE, l'Habitat rural en Belgique (Liège 1926), bl. 13, 14. Maar meer gewicht legt Lefèvre op de voor België voorgestelde driedeeling in nederzettingen, in dorpen (*concentration*), afzonderlijke hoeven (*dispersion*) en een gemengd type, dat de auteur *agglomération* noemt. Dit strekt zich o.a. uit over heel de Kempen met het Demer-bassin, Oost-Vlaanderen, Henegouwen, en ten deele over Brabant en de streek tusschen de Maas en de Amblève.

De meening van MEITZEN, dat deze afzonderlijke hoeven niet van Germaanschen, maar van Keltischen oorsprong zouden zijn, vindt niet voldoende steun in den woontrant der Gallische, Britsche en Iersche Kelten, terwijl zijn hypothese, die hiermee verband houdt, dat het Keltische halle-huis als het type van het Nederlandsche woonhuis moet worden beschouwd, beslist onwaar blijkt. Afzonderlijke hoeven liggen in echt kern-Germaansche streken, die nimmer door Kelten zijn bewoond, als in Noorwegen, noordelijk Zweden en op de Westkust van Sleeswijk-Holstein.

Karakteristiek voor de nederzettingen in afzonderlijke hoeven is minder de bouwtrant der huizen, dan wel de eigenaardigheid, dat elk huis door de bijbehoorende landerijen omgeven is, en dat deze

bezittingen in k a m p e n zijn verdeeld, d.i. kwadraatvormig begrensde stukken bouwgrond of weiland, door afzonderlijke heggen of greppels omgeven. Deze afgeslotenheid der afzonderlijke bezittingen heeft tot gevolg, dat zij geïsoleerd verspreid liggen over de geheele uitgestrektheid van het dorpsgebied. Het kultuurland ligt versnipperd en verstrooid, omgeven door hagen en singels van hakhout. Iedere boer woont op een afzonderlijk stuk gronds. Zóo is de gesteldheid van nederzetting en grondverdeeling b.v. te Terborg, Lichtenvoorde, Varsseveld, Groenloo, Beltrum enz. Waar men hier dorpen of gehuchtvormige huizengroepen vindt, die kerk of markt omzoomen, zijn deze hoofdzakelijk niet door landbouwers, maar door ambtenaren of neringdoenden bewoond.

Wat de verkeerswegen betreft: zij verbinden eigenlijk niet hoeve met hoeve, maar dorp met dorp en stad met stad. De hoeven bereikt de wandelaar slechts op zijpaden, en de bewoners trachten langs allerlei zijweggetjes en dwarspaadjes, kriskras getrokken over de kampen heen, kerk en markt te bereiken. Aan de hoofdstraat te wonen wordt heel niet als een voordeel beschouwd.

Deze vorm van nederzettingen, die ook in geheel West-Duitschland van Noord tot Zuid wordt aangetroffen, wortelt zeer zeker ten deele in het stamkarakter, ten deele ook in oorspronkelijke familieverhoudingen: had de landbouwer geen maagschap, stond hij met zijn familie geïsoleerd, dan zal hij vaak zelfstandige bodemkultuur verkozen hebben boven een zich-aaneensluiten met nietverwante personen. Maar de machtigste faktor was toch de gesteldheid van den bodem. Zoo was het b.v. in de vette greidstreken van belang, het vee in de onmiddellijke nabijheid van het huis te laten weiden. Verder treffen wij de afzonderlijke hoeven daar aan, waar de betere grondgesteldheid en verscheidenheid van den bodem aan een algemeene bebouwing der landerijen geen hinderpalen in den weg stelde; terwijl de akkerdorpen bij al hun verruiming en uitbreiding toch steeds oasen in het dorre heideland gebleven zijn. Anderzijds duldde echter het feit, dat de bodem door watertjes en

rivier doorsneden was, geen inbezitneming van omvangrijke stukken.

Bij het erfrecht staat de ondeelbaarheid van hoeve en hoeveland op den voorgrond. Alles lag hier bij elkaar, en wel in voldoende mate om de familie te onderhouden. Waartoe zou men deelen, terwijl elders nog zooveel gelegenheid tot nederzetting geboden werd? Daarom werden jongere zoons en dochters, die de hoeve verlieten, met vee, huisraad enz. tevreden gesteld, terwijl de boer zijn wensch kon vervullen: de hoeve voor de familie te behouden. Zoo hoort men nog: 'de hoeve moet bij het bloed blijven,' en 'hoeve gaat boven kind.'

Het heden ten dage geldende erfrecht heeft deze in het kern-Saksische gedeelte van ons land ingewortelde rechtsbegrippen slechts onbelangrijk kunnen wijzigen: in Twente, in den Achterhoek en elders is het erfrecht Oudsaksisch gebleven.

Elk boerenerf draagt zijn eigen naam en oorspronkelijk zijn eigen huismerk: een eenvoudige, uit enkele lijnen samengestelde figuur, later een monogram. De naam blijft aan het huis gehecht in weerwil van alle wisseling van bezitters. Het 'heem' of 'heim' gaat boven het geslacht. De hoevenamen zijn ouder dan de familienamen.

III. Meerdere dezer dorpen zijn uitgegroeid tot steden van den echt Germaanschen stempel.

Verscheidene faktoren hebben tot den Nederlandschen stedenbouw meegewerkt. De Kelten hadden steden als handelscentra; ik noemde reeds Noviomagus, Batavodurum, Lugdunum Batavorum, Coriovallum. Om deze centra zelf zette zich een belangrijke laag Romeinsche beschaving, zoo b.v. Nijmegen, een bij uitstek belangrijk strategisch, staatkundig en ook ekonomisch middelpunt, door TACITUS de stad der Batavieren bij uitnemendheid genoemd: *Oppidum Batavorum* (Hist. V, 19). vgl. bl. 12. Andere steden van Romeinschen oorsprong vermeldde ik bl. 10. Tot de allervoornaamste behoort zonder twijfel het oude Trecht, een plaats, door de natuurlijke ligging aangewezen als grensstation. Over het bestuur en burgerrecht dezer steden zijn wij slecht ingelicht.

De steden nu van beslist Germaanschen oorsprong, zooals gezegd uit dorpen gegroeid, zijn te danken aan een geleidelijke ekonomische ontwikkeling. De aanleiding, de stoot tot die ontwikkeling werd gegeven door het bouwen van een kerk, het stichten van een klooster, het optrekken van een burcht, welks heer ten slotte de heer werd over de stad. Maar zeer juist zegt PROF. BRUGMANS in zijn Oud Nederlandsche Steden in haar ontstaan, groei en ontwikkeling (Leiden 1912), dat deze oorzaken niet steeds afzonderlijk werkten, maar te zamen en in vereeniging: ‘Niet alleen omdat er een kasteel, kerk, klooster of marke was ontstaan, vormde zich daar een tot stad uitgegroeid dorp, maar omdat de plaats, waar dat kasteel, die kerk, dat klooster of die marke gelegen was, gunstig was voor het ontstaan van een handelscentrum. Dezelfde oorzaken, die eerst het kasteel hebben doen ontstaan, doen daarna de stad uitgroeien; beide zijn in hun soort, op eigene wijze, ekonomische middelpunten van den omtrek. Veelal is de stedenformatie de resultante van een parallelogram van krachten. Groningen b.v. is tegelijk een marke en een markt, een landbouwdorp en een handelscentrum’ (bl. 4).

De ekonomische emancipatie ging de politieke vooraf. Het staatsgezag heeft hier niet scheppend, maar bevorderend en ten slotte sanktioneerend gewerkt. Maar de voornaamste aanleidende oorzaak houdt op de stad haar stempel gedrukt. Bisschop BALDERIK was de eigenlijke stichter van het Middeleeuwsche Utrecht: en zoo draagt deze stad in haar staatsrechtelijken en maatschappelijken bouw en ontwikkeling alle eigenaardigheden van een bisschopsstad. Groningen is een gildestad. De Friesche steden Sneek, Bolsward, Franeker, Dokkum, Leeuwarden blijven het karakter vertoonen van zuivere landsteden. Nijmegen is een keizersstad, Zutfen, met haar talrijke dochtersteden, een grafelijke hoofstad. Brugge, Gent, Yperen, Antwerpen, Amsterdam, Dordrecht, Vlaardingen en het jongere Rotterdam zijn op-ende-op handelssteden. Tot de min talrijke kategorie der gestichte steden behoort 's-Hertogenbosch.

II. De Boerenwoningen.

Bij de beschouwingen over dorp en dorpsgebied zijn wij eigenlijk slechts aan de oppervlakte van het volksbestaan gebleven. De aard der verschillende nederzettingen vergunde ons geen diepen blik te slaan in het volksleven: het hart van dat leven, de intieme haard van dat bestaan is het huis.

Hoe heeft ons volk op Nederlandschen bodem zich zijn heemstede gebouwd, ter berging en ter schutse van zich en zijn gezin, ter berging van veestapel en moeizaam verworven hooi- en vruchtenoogst? Hoe hebben onze vaderen dit heem geformeerd, ten einde er hun welbehagen te vinden, zonder in strijd te komen met ekonomische vereischten?

'De landman die zijn huis bouwt', aldus STIJN STREUVELS in zijn bekoorlijk-frissche boekje over De Landsche Woning in Vlaanderen (Amsterdam), 'heeft iets van de begaafdheden die eigen waren aan den middeleeuwschen bouwmeester. In alles gebruikt hij overleg en gezond verstand en hij streeft er naar om met 't minste middelen, het grootst mogelijk uitwerksel te bekomen. Hij bekommert zich niet om pracht en praal - een huis dient enkel om er in te wonen en alzoo ziet hij er niet naar of denkt er nooit aan dat zijn huis langs de straat moet staan.... om gezien te worden, maar als 't zoo gelegen komt, bouwt hij het met den achterkant naar de straat om 't met den voorkant naar 't Oosten of 't Zuiden te keeren en alzoo licht en warmte op te vangen - twee dingen die hem van groote waarde zijn' (bl. 17, 18).

Ik spreek hier alweer over den bouwtrant der boerenwoningen, en niet der stadswoningen. Want in de boerenwoningen spreekt zich meer het volkskarakter uit, komt het volkseigenaardige meer tot zijn recht, is het oorspronkelijke het best bewaard. Daarom heeft tot nog toe de wetenschappelijke volkskunde dan ook zoo goed als uitsluitend oog gehad voor de landsche woning, - al zou het zeker de moeite loonen na te gaan, hoe deze huistypen in de steden tot

burgerwoningen werden vervormd. Vooral het Oudhollandsche en Oudvlaamsche koopmanshuis met zijn smalle straatfaçade, en evenzeer de visscherswoning, die zich stellig niet tot de eilanden beperkt, en de arbeiderswoningen zijn nadere onderzoekingen in deze richting overwaard. Wat betreft de publikatie van MR. S. MULLER en PROF. DR. W. VOGELSANG: Het Oud-Hollandsche Huis (Utrecht 1909), deze ontwerpt een beeld van de Nederlandsche beschaving in de XVIIe en XVIIIe eeuw aan de hand der Nederlandsche poppenhuizen; zie aldaar over de indeeling en het gebruik van de Oudhollandsche patricische huizen, bl. 26, 27. Vrijwel uitsluitend op historisch-architektonisch gebied liggen de belangrijke bijdragen over onze Oudgeldersche gevels van C.L. VAN BALEN, gepubliceerd onder de rubriek 'Oud-Limburg' in Limburg's Jaarboek XI, bl. 65, 153; XII, bl. 154; XIV, bl. 43.

Dan ook, - de industrie blijkt hier opnieuw de gezworen vijandin van het typische in den volksaard, zelfs in de landsche woning. Dit kan weer niemand beter betoogen dan STIJN STREUVELS: 'Waar de nijverheid ergens een landstreek binnendringt en de bevolking overweldigt, ziet men dien tooi en zorg aan de woningen gauw vergaan. Waar de landsche lieden hun bestaan vinden in fabrieken of groote werkhuizen, zelfs waar de huisarbeid geoefend wordt, ziet men die liefhebberij niet om de woning een lachend uitzicht te geven. Gevels worden niet meer gewit en de ramen niet meer geschilderd, bloemen en boomen heeft men niet meer van doen en wat de huisbaas aan de woning niet wil verstellen, laat de huurder maar vervallen. Daar heeft heel die streek en het landschap een ander uitzicht - iets als de kleurlooze verlatenheid van onbewoonde huizen, grauw, vaal als een achterbuurt en 't geheel heeft het aanzien van armoede en lustelooze slordigheid' (De Landsche Woning, bl. 30).

Buiten beschouwing blijft hier ook het dorpshuis, niet hoeve tevens, dat meestal in zijn tegenwoordigen vorm van jongen datum is, afhankelijk van de gemeentelijke verordeningen. Wat de kleine arbeiderswoning betreft, somtijds volgt zij op kleinere schaal het type

van het boerenhuis der streek. Maar de latere arbeiderswoning vertoont meestal denzelfden droevigen internationalen stijl, dien men ook in de kleine huizen der steden aantreft. Daarentegen gaat de mijnwerkerswoning in Limburg, dank zij vooral de goede zorgen der maatschappij 'Ons Limburg', een esthetisch en architektonisch beslist beteren weg op.

De boer is in de wijze, waarop hij zijn woning bouwt, uitermate konservatief. Gelijk zijn vaderen voor eeuwen hun hoeve ingericht hadden, zoo doet hij het nog heden. Een treffend voorbeeld van dit konservatisme geeft PROF. GALLÉE: 'In de laatste vijf en twintig jaren hebben groninger boeren aangevangen de heidevelden aan de Dedemsvaart de ontginnen. Zij hebben hunne huizen en schuren daar naast die van den overijsselschen landbouwer gevestigd. Men zou verwachten, dat zij hun bedrijf zoo inrichtten als de sinds eeuwen en eeuwen daar gezeten boer; maar neen. Terwijl deze op dezelfde wijze als zijn stamgenooten aan Regge of IJssel zijn huis en hof heeft ingericht, volgt de groninger boer daar aan de vaart geheel het friesche type, waaraan hij in zijn groningsche land gewoon was.' Zie het verslag van het Provinciaal Utrechtsch Genootschap 1907, bl. 12.

De verschillende typen van de Germaansche woning - en hiertoe behooren de boerenwoningen van Groot-Nederland - zijn het voorwerp van nauwgezet en scherpzinnig onderzoek geweest bij onze oostelijke naburen. Ik wensch hier slechts te wijzen op RUDOLF HENNING, Das Deutsche Haus in seiner historischen Entwicklung, Quellen und Forschungen XLVII; Die Deutschen Haustypen, Quellen und Forschungen LV, 2; OTTO LASIUS, Das Friesische Bauernhaus in seiner Entwicklung während der letzten vier Jahrhunderte, Quellen und Forschungen LV, 1; vooral: AUGUST MEITZEN, Das Deutsche Haus in seinen volkstümlichen Formen (Berlin 1882) en: Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen enz. (Berlin 1896), waar hij den Germaanschen woning-

bouw in de breede omlijsting van het agrarische recht en de landbouwekonomie behandelt. Nu is op het werk van Meitzen wel eens scherpe kritiek uitgeoefend, met name door KARL RHAMM in Globus 1897, bl. 169 vv., zóo scherp, dat hij zelfs 'in den bezüglichen Ausführungen Meitzens, wenigstens was die Endergebnisse anbelangt, keinen Fortschritt gegen die Henningsche Ära erblicken kann.' Toch houdt het kloeke werk van Meitzen in deze materie groote waarde en gezag, - al moeten wij Rhamm toegeven, dat b.v. de theorie van den Keltischen oorsprong van het Saksische huis verre van steekhoudend is (zie Siedelung und Agrarwesen I, bl. 184, 620; II, bl. 91 vv.; III, bl. 126 vv.). Verder: WERNER LINDNER, das niedersächsische Bauernhaus in Deutschland und Holland (Hannover 1912); en WILLI PESSLER, Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen Verbreitung (Braunschweig 1906).

De Nederlandsche bouwtrant is hoofdzakelijk onderzocht door wijlen PROF. J.H. GALLÉE: Het Boerenhuis in Nederland en zijne bewoners (Utrecht 1908), waaraan ik in de volgende uiteenzettingen dankbaar meerdere gegevens en beschouwingen ontleen. Van de hand van denzelfden geleerde verscheen een verhandeling in Les Pays-Bas (Cercle des Journalistes étrangers), bl. 501 vv., getiteld: Moeurs et Coutumes; zie ook zijn rede gehouden in het Provinciaal Utrechtsch Genootschap, medegedeeld in het Verslag van 5 Juni 1907.

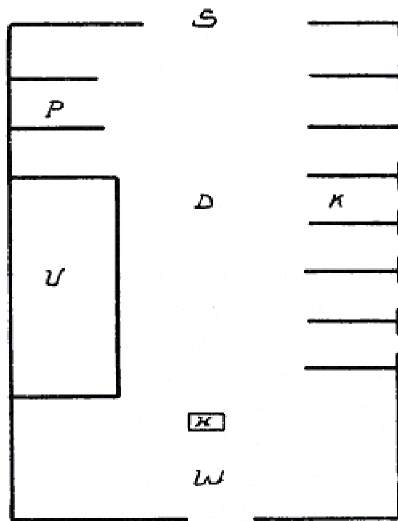
Wij onderscheiden in ons land v i e r h o o f d t y p e n : het Saksische, het Friesche, het Frankisch-Keltische type, en de Zuidlimburgsche hoeve. Gallée noemt het Saksische type liever het halle-huis, omdat het toch ook bij anderen dan Saksen gevonden wordt; en het Frankisch-Keltische huis noemt hij liever het langgevel-type, of het huis met den breeden, horizontalen voorgevel. Dit is ongetwijfeld juist. Maar ik verkies uit praktisch oogpunt de benamingen, die in verhouding staan tot de drie hoofdstammen, welke de bevolking van Groot-Nederland uitmaken. Hierbij wensch ik echter uitdrukkelijk de aandacht er op te vestigen, dat deze huistypen voor een groot deel

door de inwerking van de Oudeuropeesche woning zullen moeten worden verklaard. Onderzoekingen hierover zijn dringend noodig.

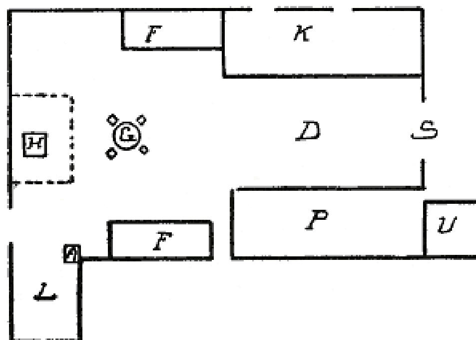
1. Het **Saksische type** vertoont een groote halle - vandaar ook halle-type geheeten - met hoog dak, waaronder mensch en vee zonder eenige afscheiding huizen. Nu vertegenwoordigt deze huisvorm echter niet alleen het alleroudste Germaansche type, maar is in wezen ook met het oudste Indogermaansche type identiek. Dit toch had den vorm van een vierkante hut, uit balken en leem, rijshout en ruwe steenen, met of zonder mortel verbonden opgetrokken. Wij onderscheiden twee lange en twee smalle zijden met hoog en schuin dak. Driedeelig, met langwerpig grondvlak, vereenigt het onder deze hellende afdakking woning, schuur en stalling. Dat het Oudsaksische type zich uit den op bl. 3 besproken hutvorm moet hebben ontwikkeld, is door de onderzoekingen van W. SCHULZ-MINDEN, Das germanische Haus (Leipzig 1923) duidelijk aangetoond.

Wijd en zijd vinden wij dit type verspreid. ‘Ueber die Anlage und die Dimensionen des alt-europäischen viereckigen Hauses sind wir durch sorgfaltig ausgeführte Untersuchungen der Ueberreste von Ansiedlungen im Erdboden an vielen Stellen Europas genau unterrichtet,’ schrijft SIGMUND FEIST, Kultur, Ausbreitung und Herkunft der Indogermanen (Berlin 1913). ‘Demnach ist der Urtypus dieses germanischen, slavischen und griechischen Hauses ein Viereck, mit deutlich unterschiedener Giebel und Langseite, der Herd steht ungefähr in der Mitte und eine offene (oder später geschlossene) Vorhalle von geringer Tiefe liegt vor dem Hauptgebäude. Dieser Haustypus erstreckt sich von Norwegen durch Norddeutschland, Polen und die Karpathenlander bis nach Griechenland und Kleinasien (bl. 128, 129).

Maar dit type is toch vooral Saksisch. Hoe treffend b.v. de grenzen van het Oudsaksische taaleigen en van ‘het huis met de lange deel’ elkaar dekken - behoudens enkele goed-verklaarbare afwijkingen - blijkt wel het best uit WILLI PESSLER'S opstel over de ‘Ethno-geographische Wellen des Sachsentums’ met bijgaande

s. Schuurdeur.
p. Paardenstalling.
k. Koestalling.
v. Varkensstalling.
d. Deel.
h. Haard.
w. Woonhuis.

s. Schuurdeur.
p. Paardenstal.
k. Koestal.
v. Varkensstal.
ff. Bedsteden.
d. Deel.
h. Haard met koker.
l. Waschhok.
a. Pomp.
g. Tafel met stoelen.

Is-ethenkaart in het tijdschrift Wörter und Sachen, I, bl. 49 vv.[1)].

In het Saksische boerenhuis in zijn meest oorspronkelijken vorm koncentreert zich alles om de d e e l . Aan de eene gevelzijde van het huis woont de boer, de andere omspant een reuzenpoort, die naar de deel leidt; aan weerszijde van het huis zijn de huisdieren ondergebracht; hierbij valt op te merken, dat de koeien op de mest met de koppen naar de deel gekeerd staan, waar de voedergoot is.

In de oudste huizen ontbreekt hier zoo goed als elke scheidsmuur of schutting. Tegenover de groote schuurdeur, aan het andere eind van de deel, bevindt zich de haard, waar de boerin den maaltijd bereidt en waaromheen het gezin zich verzamelt. Deze open, vrij-liggende vuurstede behoort mèt het omsloten-zijn van woning, stalling en schuur in één enkele ongescheiden ruimte tot de meest karakteristieke kenteekenen van het Oudsaksische type en getuigt tevens van hooge oudheid.

In de groote, ruime halle heeft de boer heel zijn have en goed, heel zijn bezittingen onder de oogen, in zijn onmiddellijke nabijheid. Zij wordt begrensd door twee rijen van zuilen of stijlen. Boven deel en stalling en woongedeelte verheft zich het hooge dak, dat als bergplaats dient, en welks nok van voren naar achteren in éene onafgebroken lijn doorloopt.

De ontwikkeling is tweeërlei richting gevolgd. Eenerzijds streefde en streeft men er naar, den haard uit het midden naar den zijkant te verdringen, uit de vrije, aloude woonruimte naar een engere keuken, en hem een soort van hulphaard toe te voegen ter verwarming van een meer moderne woonruimte, n.l. de kachel. Anderzijds tracht men woning, stalling en schuur te scheiden, aanvankelijk nog onder éen dak, dan over verschillende gebouwen verdeeld.

a. In Twente en in het Oosten der Graafschap vindt men nog het ‘losse hoes’ (loshuis), de hoeve met één enkele ruimte voor

1) *Is-ethnen* zijn lijnen, die de uiterste geografische punten verbinden, waar gelijke volksaard tot uiting komt; vgl. *iso-thermen, iso-baren, iso-glossen, iso-psychen* enz.

Plaat 3.
Plaggenhut uit Onstwedde (Groningen).

Plaat 4.
De oervorm van den haard in een loshuis te Weerselo (Overijssel).

Plaat 5.
Loshuis uit Beuningen (Overijssel).

mensch en vee. Als ingang tot de deel dient de groote *bansdeure* en *niendeure*, die onder het eerste *gebint* staan, terwijl het dak oversteekt. Deze oversteek heet de *oos* of de *onderschûr*[1)].

Daarnaast vindt men niet zelden rechts en links afhangende dakvakken, waaronder veelal rechts de paardenstal is. De woonruimte is soms met tegeltjes geplaveid. Aan den wand bij de voordeur is de *götte* of 't waschhok; aan de andere zijde zijn de bedsteden. In sommige huizen vindt men achter de bedsteden een kleine kamer voor ‘de deerns’.

De stijlen, waarop het dak rust, worden twee aan twee door *bakke* verbonden, die een *gebint* vormen; het meerendeel der huizen heeft vier gebinten. Op de stijlen worden de sporen gesteld, die zich boven de dakspar vereenigen en een eind onder de dakspar door de *hanenbalken* samengehouden worden. Onderling zijn de balken verbonden door de *balkensleete*, dunnere boomen, die de deel dekken; hierop wordt het koren of hooi gevlijd. De groote opening, waardoor het hooi wordt opgestoken, heet de *balkenslob* (GALLÉE, het Boerenhuis, bl. 45, 48).

Het Saksische boerenhuis munt uit door zijn ekonomische eenheid en overzichtelijkheid. Bij den *haard* is de zitplaats der boerin, die van daaruit haar oog laat gaan door de geheele ruimte, om het doen en laten, het komen en gaan, het rustelooze beweeglijke leven van mensch en vee gade te slaan. Als op een open schouwtooneel speelt het zich vóor den haard af. De arbeidsgemeenschap van daarbuiten wordt in het inwendige des huizes voortgezet: nergens grijpt het veelzijdige arbeidsleven zóo vastsluitend ineen, nergens is het samenleven van familie en gezin zóo innig als onder het ruime Oudsaksische dak, om den gezelligen Oudsaksischen haard.

Die haard, het middelpunt van dit oerkonservatieve familieleven, de aan alle zijden vrijliggende *heerd*, de *raakkûle*, is eigenlijk en oorspronkelijk niets dan een rond gat in den bodem, omgeven door

1) Ook GALLÉE'S klanknoteering is voor de benaming der onderdeelen overgenomen.

steentjes. Hierop wordt het vuur van turf of *schadden* en hout ontstoken. Aan de eene zijde ligt het brandhout: dit is *den stòkhôk*.

Het vuur vlamt op en walmt op en hult somwijlen de heele ruimte in dikke rookwolken, opkronkelend langs de stijlen en binten, een uitweg zoekend langs het *balkenslop*, door de *walmgaten*, ja door de voegen en naden van het stroodak, alles beroetend en besmeurend. Op den haard wordt het vuur smeulende gehouden in de asch, en eerst wanneer gloed noodig is, wordt het tot nieuw leven opgewekt. Zoo wordt naar aloude zede bewaard het eeuwige haardvuur.

Vóor den haard, op de deel, worden de feestgelagen gehouden; daar wordt het bruiloftsmaal gevierd; daar wordt lustig gedanst op het oogstfeest....; daar, in de gemeenschap van mensch en vee, op het tooneel van het roerige, bonte alledaagsche-leven, wordt ook het lijk ter schouw gelegd. Maar de gewichtigste en schoonste handeling van het privaatleven, de blijde inkomst der bruid, het binnenleiden der jonge huisvrouw in haar nieuwe huisgenootschap en het tooneel harer huiselijke bezigheid, - die plechtigheid wordt bij den haard zelf gevierd. Zij is van groote kultuur-historische beteekenis en in haar bleef voortleven een der schoonste en zinrijkste handelingen van het Indogermaansche bruiloftsritueel. De bruid - naderhand de meid - wordt om den haard geleid ten teeken, dat zij daarvan bezit neemt; zij wordt *gehaald*. Op dit gebruik kom ik in het Vierde hoofdstuk (Privaatleven) nader terug. Hierbij spelen ook de haal en de haalketting een voorname rol, die aan de *wendezûle*, een zware, rechtopstaande stijl met dwarsbalk, hangt. Aan de haal, die hooger en lager kan gesteld worden, hangt de ketelhaak met den grooten ketel. Door de week is het een gewone ketting, maar 's Zondags hangt er een blank geschuurde haal van zaagmodel.

Bij de groote, eigenlijke hoeve bevinden zich veelal binnen een omwalde of omheinde ruimte nog een hooischuur, meestal van hout, met riet gedekt, dan een wagenschuur, een korenschuur (*het spîker*), kalverstallen, bergplaatsen, varkenskotten, bijenschuur, waschhuis, bakhuis enz.

Het Twentsche boerenhuis uit Beuningen in het Openluchtmuseum stamt uit het kerngebied van het loshuis: den Overijsselschen achterhoek. Het vertegenwoordigt een ouder type, door zijn meer beperkte afmetingen, zijn in vakwerk gebouwde zijmuren, zijn van leembestrijking voorziene wanden, zijn stroodak en door het meer primitieve van zijn binneninrichting.

Ook in het Loshuis uit Harreveld (Lichtenvoorde) vormen de deel met leemen vloer en het woonvertrek, met keitjes geplaveid, nog een open ruimte; ook hier ligt het haardvuur nog in een ondiepe uitholling van den grond, maar de achter- en zijmuren zijn alreeds in baksteen opgetrokken, en het huis heeft al twee afgescheiden woonkamertjes, aan den voorgevel. -

Over een reusachtige uitgestrektheid van de Germaansche laaglanden is dit type verspreid, omvattend de Saksische gouwen benoorden een lijn, die van af de Maas - naar het heet nabij Venloo - in oostelijke richting loopt en haar weg vervolgt over het Rothaar-gebergte. In Nederland - en op Nederland past het boven beschreven type in de eerste plaats - vindt men dezen huisvorm in het Oosten van Groningen, in Oost-Drente, Overijsel, Gelderland, Utrecht, een groot deel van Zuid-Holland en Limburg. Het zuiverste en meest archaïeke type vindt men in Twente en den Achterhoek van Gelderland, Drente en Westerwolde; elders komen verschillende varianten voor, ten deele onder te bespreken.

In West-Drente vond UILKEMA een huistype, dat meer met een oud zuidoostelijk Friesch type overeenkomt. In zuidoostelijk Drente, in de buurt van Schoonebeek, ontdekte hij verder de *boe*: een soort veeschuur waarvan de inrichting een merkwaardige overeenkomst vertoont met den ouden stal der weidestreken in Friesland en den oud-Noordhollandschen stal. Deze boe wordt in ons land thans nog slechts door twee exemplaren vertegenwoordigd. Zie Handel. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1920-1921, bl. 46.

Een eigenaardig type treft men te Staphorst en Rouveen aan (bl. 34). GALLÉE beschrijft dit type (Het Boerenhuis bl. 39 vv.),

dat ook beoosten de Boorne, in een deel van Friesland gevonden wordt, als een gemengd-Friesch type, en geeft het den naam van ‘Zuiderzee-type’. Zeker vallen hier Friesche bestanddeelen waar te nemen. Maar op beslist Saksisch karakter wijst toch de vrijliggende haard, de lange, ruime deel en de *banderdeur*. Thans is de woning veelal van de schuur gescheiden door een *middelschot* met *middeldeure* of *mildeure*.

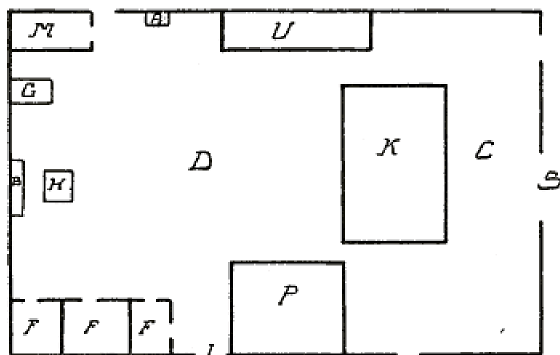
Men vindt dezen bouwtrant ook nog in het Gooi, bij Bussum, Hilversum, Laren, Blaricum, Soest, de Vuursche. Volgens J. CLAERHOUT, Biekorf XXIV, bl. 312 komt de Oudsaksische bouworde mede in de Kempen voor.

b. Voor Twente vormt de Regge de westgrens van het zuivere, onvermengde type. Westelijk van de Regge heeft men al vroeg een scheidsmuur tusschen dorschvloer en woning, tusschen den koestal en de bewoners opgericht. Op dezen scheidsmuur rust dan soms een zeer lage zoldering boven het woonvertrek. Het hooi wordt hier geborgen in afzonderlijke hooischuren of **hooibergen.** Deze bestaan uit vier of vijf zware palen, de *bergroeden*, welke door een vierkant of vijfkant dak steken, verplaatsbaar, van hout gemaakt en met riet gedekt.

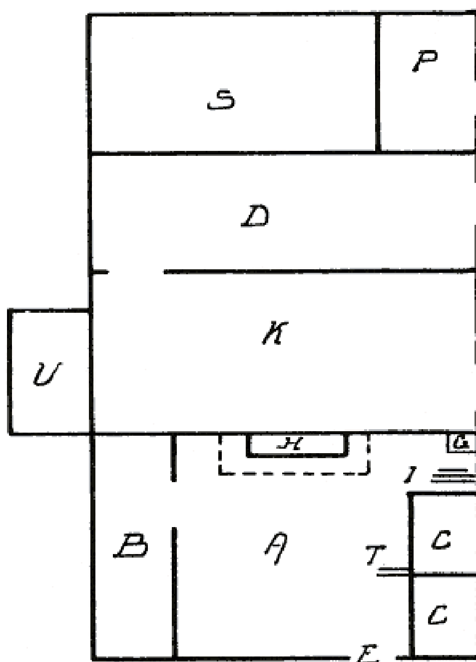
De haard wordt verlegd naar den scheidsmuur of naar de keuken. De ingang tot de keuken is nu eens in een gang, die van de voordeur tot de deeldeur doorloopt, dan weer door een klein portaal. Aan de eene zijde van de keuken is de opkamer, aan de andere een slaapplaats voor de volwassen dochters.

Dit type komt met belangrijke wijzigingen hier en daar ook in Noord-Brabant voor, b.v. in het land van Heusden en in de Langstraat.

c. ‘Ook in het noorden van Limburg, beoosten de Peel en ten noorden van Tegelen, wordt een huistype gevonden, dat hiermede overeenkomt...., nergens echter met een hooiberg, noch met een dorschvloer in dezelfde schuur met de koeien. Schijnbaar is er volkomen overeenkomst, doch de langdeel ontbreekt en in de plaats

s. Schuurdeur.
c. Hooischuur.
k. Potstal (koe stal).
d. Deel.
h. Haard.
b. Bank.
p. Paardenstal.
v. Varkensstal.
fff. Bedsteden.
m. Melkkamer.
a. Waschhok.
g. Kast en tafe.
i. Banderdeur.

a. Woonvertrek of keuken (*huis*).
b. Woonkamer (*deftige kamer*).
cc. Slaapkamers.
h. Haard met koker en mantel.
i. Keldertrap.
t. Zoldertrap.
g. Waschhok (*stort* of *geut*).
e. Hoofddeur, somtijds op zij.
k. Koestal.

v. Varkensstal.
d. Deel (*den*).
s. Schuur.
p. Paardenstal.

daarvan heeft men een koestand met mestvaalt en een gang voor den koestand langs den zijmuur. De groote schuurdeur in den achtergrond geeft toegang tot de mestvaalt en geeft gelegenheid om in te rijden met hooiwagens ten einde het hooi boven de koeien te bergen. In een schuur achter het woonhuis is de dorschvloer en daarboven de bergplaats voor koren, hooi en andere gewassen....' Aldus GALLÉE, Het Boerenhuis, bl. 57, 58.

De uitdrukking 'in het noorden van Limburg, beoosten de Peel en ten noorden van Tegelen' kan ik niet beamen. Ik ontken niet het bestaan van hoeven, die dezen vorm vertoonen, benoorden Tegelen, b.v. te Well, Bergen, Gennep, enz. en meer noordelijk wordt deze vorm aldoor veelvuldiger. Maar de gewone huisvorm in de omstreken van Venloo, te Velden, Grubbenvorst, Horst, Arcen, Well, Wellerlooy, Bergen, Afferden, Heijen enz. is toch de Keltisch-Frankische, reden, waarom ik hierbij afzonderlijk een grondplan geef der boerenwoning van Venloo en omstreken. Gallée geeft ook slechts één voorbeeld, n.l. een huis te Gennep (pl. XIX, 3-5, pl. XXII, 8, 9).

Bij WILLI PESSLER, Das altsächsische Bauernhaus in seiner geographischen Verbreitung (Braunschweig 1906) vind ik overeenstemmend met mijne bevindingen bl. 137: 'Jenseits der Maas in der holländischen Provinz Limburg bei Venloo und Roermond finden sich keinerlei Anklänge, sondern nur langgestreckte Wohnbauten, in denen Stuben, Viehstall, Diele von einem Giebel bis zum anderen aneinander gereiht sind.' Dan stelt hij zich de vraag, bij welk Duitsch dorp beoosten Venloo de huisgrens dan wel eigenlijk begint? Hij komt tot de slotsom, dat wij 'Gladbach, Hinsbeck und Leuth (alle Kreis Geldern) getrost mit dem Zeichen des ausgestorbenen sächsischen Bauernhauses bezeichnen können.' Ik geloof, dat wij voor de dorpen benoorden Venloo tot een zelfde konklusie kunnen komen. Wij bevinden ons hier in een Saksisch menggebied, zooals de taalgrenzen uitwijzen; hierop kom ik nader terug. Maar de Saksische bouwtrant mag men in deze streek grootendeels als uitgestorven beschouwen.

d. Een laatste type is het T-huis of dwarshuis, in Noord-Brabant *krukhuis* genoemd. Hier is de schuur, die wat inrichting der stijlen en van het dak, verdeeling der stalruimte en plaatsing van deur betreft, met het hallehuis groote overeenkomst vertoont, in een zijgevel ondergebracht, waarvan de dakspar met die van het woonhuis een hoek van 90 graden vormt. Men vindt deze huizen langs Rijn, IJssel en Vecht. In de Betuwe is het de meest voorkomende vorm; vrij veelvuldig is hij ook in het land van Maas en Waal en in de Langstraat.

2. Het **Friesche type.**

a. De Friezen beschouwen als het voornaamste gedeelte hunner hoeve de bewaarplaats van het hooi. Daar veeteelt en zuivelbereiding het hoofdmiddel van hun bestaan uitmaken, is ruime hooiberging in de allereerste plaats noodzakelijk. De hooiberg vormt dus het middelpunt, waaromheen zich stalling, dorschvloer en melkerij groepeeren.

Hij verheft zich in het midden van een vrijwel kwadraatvormig grondplan. Tusschen vier zware kapstijlen wordt het hooi hoog tot in den nok opgetast, zoodat de lage, vierkante onderbouw door een hoog rieten- of pannendak in den vorm eener pyramide wordt bekroond.

Dit viervakkig dak is het *stelpdak*, vanwaar de benaming: *stelp*-hoeve.

Waar de landbouw wordt uitgeoefend, die ruime berging van veldvruchten en ruime dorschvloeren vereischt, daar neemt de schuur zeer groote afmetingen aan. Aldus in Groningen en Friesland. Maar overal vindt men hetzelfde grondbeginsel: de stapel, hooi of veldvruchten, vormt het vierkant, waaromheen alles gelegen is.

De stijlen, *stenders* of *zûlen*, worden twee aan twee verbonden door balken en onderling door twee dwarsleggers. Elk samenstel van van twee stijlen met een balk wordt een *bint* genoemd. De ruimte binnen vier van zulke stijlen heet het *vierkant* of *vak*, in Friesland en oostelijk *de golf*, in Noord-Holland *de tas*. Is een vierkant niet voldoende, dan worden de vakken vermeerderd en de schuur krijgt

een langwerpig uiterlijk (GALLÉE, Het Boerenhuis, bl. 17, 18).

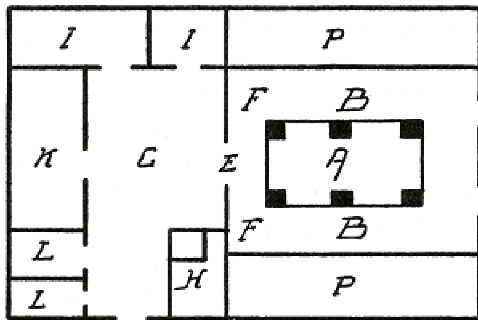
Men heeft wel eens beweerd, dat het Friesche type zich uit het Saksische heeft ontwikkeld, en wel door de deel met oogstgaven (hooi, vruchten) te vullen en van wege het grootere brandgevaar huis en schuur scherper te scheiden. Wat hiervan zij, dit eene staat vast, dat beide typen in vroegere tijden veel dichter bij elkaar stonden. Bij het Friesche type mist de boer het overzicht over het geheel, maar bij de hoogopgevoerde ekonomische eischen is althans schijnbaar de vorm van het éen-huis gered.

Dit type wordt aangetroffen in geheel Oost-Friesland, in Groningerland en Noord-Holland tot even ten zuiden van Amsterdam. Verder in het zuiden van Zuid-Holland (Alblasserwaard, IJsselmonde, Beierland, Voorne, het Dortsche eiland) en in den Zevenbergschen-hoek in Brabant. Dan ook in Zeeland.

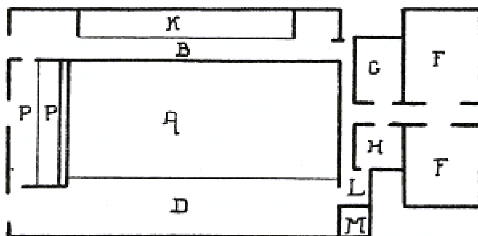
Wat de stalling betreft dient te worden opgemerkt, dat het vee met den kop naar den muur staat - dus omgekeerd als op de Saksische hoeve - en met de achterzijde naar den stalgang. Elke koe, of elk paar koeien, heeft een door planken of balken gescheiden stand. Het licht valt door kleine venstertjes, veelal van gordijntjes voorzien. De zindelijkheid is overal bepaald voorbeeldig te noemen. De meeste boerderijen hebben een reusachtigen melkkelder, thans zoo goed als overbodig, daar de bewerking der melk meestal in de centrifuges plaats heeft.

De dorschvloer heet in Noord-Holland de *darsch*. Aan de keuken, waar de groote schouw is, geeft men in Friesland den naam van *pizel*: eigenlijk was dit de naam van de groote hang of schouw zelf, Latijn *pensile*. Bij den Frieschen huisvorm in Duitschland beduidt *pêsel* de woonkamer of feestzaal.

Voor België vind ik hieromtrent bij J. CLAERHOUT, Biekorf XXIV, bl. 313 na de beschrijving van het Friesche type het volgende: 'Zulke Friesche hofsteden zijn er in Westvlaanderen niet te vinden, maar de Westvlaamsche bergschuur, hier en daar nog te zien, namelijk te Leffinghe, te Snaeskerke, te Steenkerke, te Heyst en te Rams-

a. Hooiberg. *bb*. Dorschvloer. *pp*. Stalling. *e*. Doorgang. *ff*. Brandmuur. *g*. Portaal (gang). *ii*. Personeel; karnhuis enz. *k*. Opkamer. *ll*. Vertrekken. *h*. Keuken.

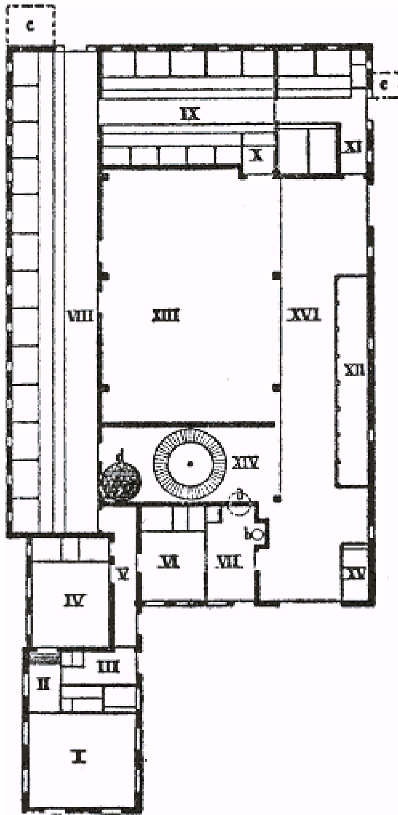
a. Hooibergplaats. *d*. Dorschvloer. *b*. Achterdeel. *k*. Koestal. *pp*. Paardenstalling. *ff*. Woonkamers. *g*. Zomerkamer. *h*. Keuken. *l*. Karnhuis. *m*. Melkhuis.

kapelle en wellicht elders, moet ook door Friezen gebouwd zijn, want zij vertoont de gedaante eener Friesche hofstede; 't en is maar de woning van den boer die er in te kort is.'

b. Terwijl het type der eigenlijke Stelphoeve vrij zuiver in Noord-Holland, met name in de Streek, wordt aangetroffen, vindt men in Friesland en Groningen meestal het gewijzigde type van 'de hoeve met de lange schuur'. Hier is het vierkant tot een rechthoek verlengd, terwijl woning en schuur niet onder een dak zijn vereenigd. Het woonhuis is daar met de schuur door een smal dwarshuis verbonden, dat zich uit den verbindingsgang heeft ontwikkeld, of de woning is dwars vóor de schuur gebouwd. Van de eilanden heeft Terschelling het Friesche type. Ameland is daarentegen geheel afwijkend; óok in taal en kleeding komen de bewoners het meest met die van Holland om Amsterdam overeen.

Nu heeft echter K. UILKEMA te Leeuwarden in 1916 een brochure met platenatlas uitgegeven, getiteld Het Friesche Boerenhuis, waarin de bovenstaande, voor het meerendeel op het onderzoek van GALLÉE steunende resultaten worden in twijfel getrokken. Waar deze alle Friesche boerenhuizen tot de stelphoeve herleidde, en betoogde dat de Friesche en Hollandsche stelpen vrijwel denzelfden vorm vertoonen, beweert Uilkema daarentegen, dat het Friesche boerenhuis zijn ontstaan dankt aan twee scherp gescheiden typen, waarvan de resten zich tot op heden hebben gehandhaafd, en dat de Friesche stelp, die wat de inrichting betreft een zuiver Friesch karakter vertoont, sterk van de Noordhollandsche afwijkt. Naast de stelp staat de huizinge: 'het huis, dat door den vreemdeling steeds met bewonderende oogen wordt gezien en door hem aangeduid als het huis met kop, hals en romp, van welke deelen hem de romp d.i. de groote schuur, het meest imponeert' (zie het grondplan op bl. 59, in dank aan Uilkema ontleend). Beide typen zijn van de oude greidboerderij afgeleid. Natuurlijk moet dit onderzoek worden voortgezet, maar naar allen schijn gaat het in de goede richting.

Zie nog: Colonies frisonnes dans la pleine maritime belge, in de

I. Opkamer. - II. Trap en gang naar I. - III. Slaapkamer; onder I, II en III de groote melkkelder. - IV. Woonkamer. - V. Gang. - VI. Keuken. - VII. Karnlokaal. - VIII. Stal voor het volwassen rundvee. (Fr. great bûshús). - IX. Stal voor het jongvee - rieren en hokkelingen. - (Fr. lyts bûshús = kleine koestal). - X. Stierenstal. - XI. Gang naar de schuurreed. - XII. Plaats voor de jonge fokkalveren in het voorjaar. - XIII. Hooivakken[1] (Fr. gollen, ruimten tusschen de gebinten;[2] in de gollen wordt in de greidstreken het hooi opgestapeld, in de bouwstreken ook het graan). - XIV. Karnpad, waarop het paard loopt om den karnmolen in beweging te brengen, die tegenwoordig alleen gebruikt wordt om het waterreservoir van de drinkwaterleiding te vullen. - XV. Paardenstal. - XVI. Schuurreed, waar de wagens staan. - *a*. Kaasketel. - *b*. Karn. - *c*. Gierkolk. - *d*. Waterreservoir.

Ann. Soc. scient. de Bruxelles 1921, bl. 179; en l'Habitation rurale de la Westflandre, ibid. 1910, bl. 248.

Van het eerste type kent België geen vertegenwoordiger, merkt M. Lefèbre aan, l'Habitat rural en Belgique, bl. 235; van het tweede bestaat een exemplaar te Oudenburg (Westvlaanderen). In andere gevallen is slechts sprake van analogie.

3. Het **Frankisch-Keltische of langgevel-type.**

Hoofdbeginsel is hier, dat de afzonderlijke deelen van het huis

1) Het Friesche woord ‘heafek’, dat ook vertaald wordt door hooivak heeft echter een andere beteekenis. Dat blijkt later.
2) Een gebint is een samenstel van twee schuurstijlen met een horizontaal daarop liggende hoofdbalk. De gebinten zijn twee aan twee verbonden door de draaghouten, balken, waarop ter weerszijden het groote schuurdak rust.

n a a s t elkaar liggen. Bij den voorgevel begint het woonhuis; dan komt de voorstal, de koestal, de deel (veelal *den* geheeten), de schuur of bergplaats voor hooi en stroo, en de *schop* of bergplaats voor gereedschap en brandhout: dit alles achter elkaar zich aaneenrijend, en gescheiden door wanden, die loodrecht op den langgevel staan.

Gewoonlijk is de hoofdingang een kleine deur, die even om den hoek in den langgevel is aangebracht. Maar men vindt ze toch ook in den gevel der smalle zijde. Hierdoor komt men in de keuken of voorhuis, veelal ook kortweg *het huis* of *de heerd* genoemd. Hier is de stookplaats onder de groote schouw, waaraan de draaiboom met den haalketting is. Hieraan grenzen opkamer, kelder, waschhok (*stort*) enz. Van het voorhuis komt men in een smallen gang, den zoogenaamden *voorstal*, in welks muur aan de stalzijde een soort venster is aangebracht, waardoor de koeien gevoederd worden. Woning, stal, deel enz. hebben alle afzonderlijke, meest groen geverfde deuren, naast elkaar in den langgevel gelegen. Het groot aantal deuren in den langgevel is reeds, van verre gezien, een duidelijk kenteeken. De ligging der verschillende lokaliteiten is in ekonomisch opzicht hoogst onpraktisch en werkt vooral storend bij groot bedrijf. Ook laat de zindelijkheid vaak te wenschen over.

Huizen met dit grondbeginsel en deze rangschikking vindt men bezuiden Maas en Waal door geheel Limburg en Brabant behalve in den Zevenbergschen hoek. In het Zuiden van Limburg heeft een ander type de overhand, zooals wij zien zullen. Dan treft men het sporadisch aan langs de zeekust: te Loosduinen, Wassenaar, Noordwijk, Castricum enz. Noordelijk van de Waal vindt men het, volgens GALLÉE, Het Boerenhuis, bl. 63, hier en daar in de Betuwe, benoorden den Rijn langs den Veluwezoom, verder bij Amerongen, Bunnik, Utrecht, Harmelen, Woerden. Dan nog verspreid in het Gooi, bij Amersfoort en eindelijk bij Harderwijk, Nunspeet en op de Veluwe, o.a. bij Kootwijk. Bij de westelijke vertegenwoordigers van dit type is somwijlen een groote of kleine schuur bijgebouwd, waarin dorschvloer en wagenbergplaats en varkenskotten.

b. Bij het Zeeuwsche type (Zeeland en het eiland Flakkée) zijn haast overal huis en schuur gescheiden. De woonhuizen hebben nagenoeg alle den ingang in den vlakken gevel. De schuren zijn van hout en vrij groot. De schuurruimte bestaat uit eenige *winkels* of *tassen* voor de veldvruchten. Daartusschen zijn de dorschvloeren, en vlak hierbij de koe- en paardenstallen.

Het dak komt in konstruktie veel met het Brabantsche overeen: ook hier wordt de daknaald door de sporen gedragen.

Hoogstwaarschijnlijk is deze bouwtrant van Keltischen oorsprong. Het type sluit zich in plan en konstruktie van den opstand aan bij huisvormen, die men in Frankrijk en ook in Engeland, Schotland en Ierland vindt. In België heeft dit type onbetwistbaar de bovenhand, men vindt het in Vlaanderen, Antwerpen en Brabant, maar vooral in Belgisch Limburg.

Het is dan ook geenszins te verwonderen, dat deze huisvorm in Noord-Nederland juist in die streken wordt aangetroffen, waar wij de Keltische grondlaag der bevolking hebben aangetoond, met name in Zeeland, Brabant, Limburg, in de Betuwe en op de Veluwe. Ook de taal vertoont hier Keltischen inslag.

4. De **Zuidlimburgsche hoeve**, ook het Frankisch-Romeinsche type genoemd, begint in Hollandsch Limburg bezuiden Venloo.

De rangschikking der gebouwen is als volgt: de hoeve in haar geheel is steeds omgeven door een muur met een ingang en enkele vensters aan de zijde van den grooten weg. De gebouwen liggen om een rechthoekige, ongedekte mestvaalt. Vlak om deze loopt de *luif* (vgl. *luifel*), d.i. de gang, die zich onder het overhangend dak, de eigenlijke *luif* bevindt. Rechts van de opvaart of oprit ligt meestal het woonhuis; dan volgen de stallen. De achterzijde dient als schuur, de linkerzijde als stal en bergplaats. De weg van den ingang naar de schuur loopt voor de oogstkar dwars over de mestvaalt.

Het geheel is opgetrokken in steen; veelal is de bovenbouw van houten vakwerk met steenen er tusschen. Somtijds bestaan de muren uit vakwerk met vlechtwerk van takken en leem aangevuld.

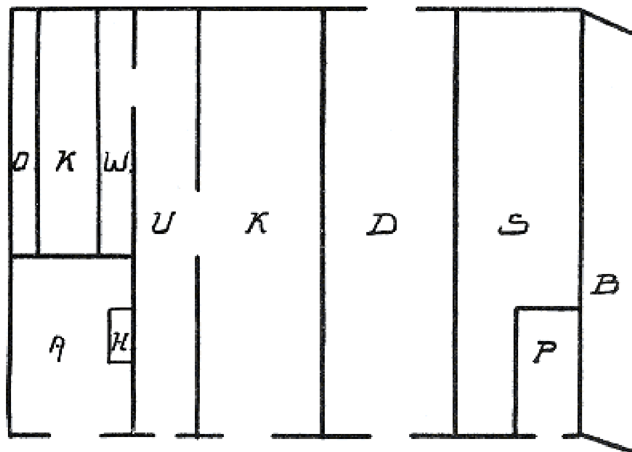
De meeste kamers zien op de binnenplaats en zijn zeer eenvoudig; een enkele pronkkamer heeft ramen aan de straat. Volgens MONTELIUS is het houten vakwerk van Oudeuropeeschen oorsprong.

Het ruimst treft men dit type aan bij de groote boerenhoeven, de zoogenaamde 'pachthoeven'. De kleinere hoeven daarentegen behelpen zich vaak met de beide dwarsgebouwen en begrenzen de mestvaalt door een *schop*.

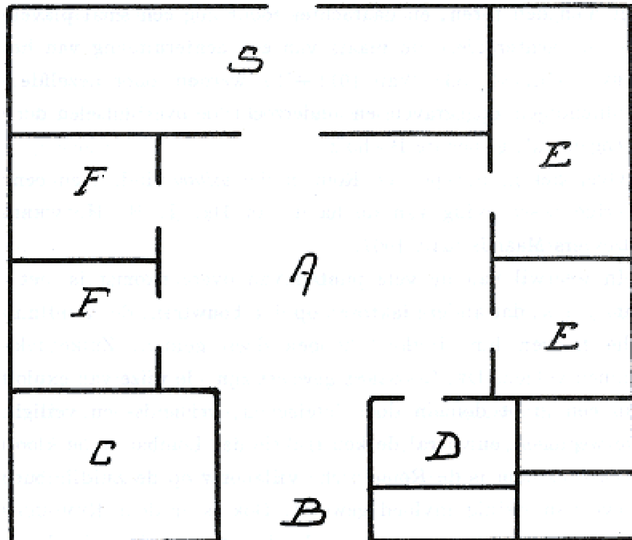
Ook in Belgisch Limburg is dit type sterk verspreid; volgens CLAERHOUT, Biekorf XXIV, bl. 312, wordt het verder aangetroffen in Oostvlaanderen, Brabant, Henegouwen, Luik en Namen. Voor het Zuiden van Westvlaanderen, b.v. Kortrijk, vind ik hiervan de bevestiging bij JOHAN WINKLER, Oud Nederland ('s-Gravenhage 1888), bl. 112.

Het uitzicht dezer hoeven lijkt HERM. VAN DER KLOOT MEYBURG, Onze Oude Boerenhuizen (Rotterdam 1912), veelal onvriendelijk, 'de binnenplaats daarentegen is, ondanks haar onzindelijkheid, zeer aantrekkelijk. De gevels zijn hier zeer afwisselend samengesteld; niet alleen, dat zij van vele raam- en deuropeningen zijn voorzien, doch ook de aard hunner constructie is zeer gemengd. Vakwerkbouw en massief muurwerk van bak- of groepsteen werden gelijktijdig toegepast, waardoor het schilderachtig karakter ten zeerste wordt verhoogd. Bovendien strekt het dak, dat op zware karbeels rust, ver over.... De muren zijn geheel of gedeeltelijk gepleisterd en doorgaans lichtblauw getint; overigens zijn de kleuren weinig sprekend' (bl. XXII).

Deze bouworde is sterk verspreid in Midden- en Zuid-Duitschland en strekt zich uit van den Midden-Rijn tot in Silezië en Zevenburgen. Of de Romeinsche villa hier als model gediend heeft? Een treffende overeenkomst is zeer zeker niet te ontkennen: de gebouwen zijn gerangschikt om de mestvaalt evenals bij de Romeinen om het *compluvium*. Verder is het merkwaardig, dat juist in Zuid-Limburg verscheidene Romeinsche *villa's* zijn opgegraven, zoo alreeds in 1870 door HABETS op het plateau 'op den Billich' ten Zuiden van

a. Keuken.
h. Haard.
o. Opkamer.
k. Kelder.
w. Waschhok.
v. Voorstal.
k. Koestal.
d. Deel.
s. Schuur.
p. Paardenstal.
b. Bergplaats (*schop*).

ff. Bergplaatsen.
a. Mestvaalt; *b*. Opvaart; *s*. Schuur; *d*. Woonhuis; *cee*. Stallen.

Haasdal, gemeente Schimmert, en naderhand vooral door DR. W. GOOSSENS en DR. J.H. HOLWERDA bij den Heihof en bij het Ravenbosch bij Valkenburg, zooals ik op bl. 13 heb gezegd. Van de inrichting van een Ravenbosscher specimen vindt men in de Oudheidkundige Mededeelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden 1908, bl. 34 het volgende zeer duidelijke overzicht: 'Door de smalle vestibule den geplaveiden hoofdingang binnentredende staat men in den noordwesthoek van een hof, die links en rechts door zijvertrekken begrensd wordt, terwijl het geheel door eene breede achtergalerij wordt afgesloten; deze laatste staat dan nog in verbinding met een klein bijgebouwtje. In den hof zelf heeft men onmiddellijk links een afdak en daarop volgend eene afgeschoten ruimte in den noord-oosthoek; vóor dat afdak ligt de mestvaalt en daarachter bevindt zich nog een afsluitingsmuurtje. Recht achter den ingang ziet men den toren, en daarachter toont nog een smal plaveiseltje door de achtergalerij de plaats van een achteruitgang van het gebouw' (bl. 34, 35). Van 1911 - '13 werden door dezelfde oudheidkundigen opgegraven en onderzocht de overblijfselen der villa Vlengendaal, gemeente Bocholz.

Over het grondtype der Romeinsche *villae* vindt men een uitvoerige beschrijving van de hand van DR. J.H. HOLWERDA in Elzeviers Maandschrift 1907.

In weerwil van de vele punten van overeenkomst is het niet onmogelijk, dat andere faktoren op den bouwtrant der Zuidlimburgsche hoeven hun invloed hebben doen gelden. Zulke faktoren kunnen volgens DR. GOOSSENS geweest zijn: de wijze van exploitatie van een groot domein door lijfeigenen, vrijheids- en veiligheidsoverwegingen, en vooral de konstruktie der Lombardische kloosters.

Volgens hem is de Romeinsche villabouw op de Zuidlimburgsche hoeve van weinig invloed geweest. Ook is er door REMOUCHAMPS e.a. op gewezen, dat hetgeen men bij de ontgraven Romeinsche villa's tot dusverre als open hof beschouwde, vaak overdekt geweest is: dat men m.a.w. met het porticus-type te doen heeft; zie Oudheid-

kundige Mededeelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden 1923, bl. 65; 1925, bl. 46. De aanwezigheid en inwerking van vreemde elementen zal wel kwalijk kunnen worden ontkend. Het is echter zeer de vraag, welk een inwerking van dien aard geweest is, dat van een zelfstandige ontwikkeling van het Frankische langgevel-type tot het specifiek Zuidlimburgsche type geen sprake kan zijn. Ook de voorloopige mededeelingen van UILKEMA gaan die richting uit; zie Handel. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1921-1922, Bijlage IX. Wat hiervan zij: in geen geval zal men kunnen spreken van ‘Limburgsche hoeve’ zonder meer, omdat men in het noorden van de provincie het Saksisch-Frankische, in het midden het Frankische en in het zuiden het kwadraatvormige type zal moeten blijven onderscheiden. Wellicht is de Zuidlimburgsche hoeve een eigenaardige vermenging van het Romeinsche met het langgevel-model, evenals dit laatste benoorden Venloo zoo sterk op het Saksische type heeft ingewerkt. Ook hiermee zal men in ruime mate rekening moeten houden, dat het villa-type ook in België, Frankrijk en zooals gezegd, Duitschland gevonden wordt, en hiermee waarschijnlijk een aaneengesloten geheel vormt.

Van groot belang in verband met deze onderzoekingen kan zijn het bestudeeren van de konstruktie der Zuidlimburgsche graanschuur.

Zij versterkten Uilkema in de meening, dat de Zuidlimburgsche hoeve een vroegtijdig tot ontwikkeling gekomen evolutie-produkt is, zeer na aan het Brabantsche huis verwant. Zie Handel. van de Maatsch. der Nederl. Letterk. 1923-1924, bl. 4. Voor België zie M. LEFÈVRE, L'Habitat rural en Belgique, bl. 227.

De inrichting van de huizen, de versiering der gevels, de esthetische waarde der verschillende bouwvormen enz. bespreek ik in het Zesde Hoofdstuk, dat gewijd is aan de Volkskunst.

III. Volkstypen en Kleederdrachten.

1. Het somatische volkstype.

Het spreekt wel van zelf, dat men het type der oorspronkelijke bewoners het zuiverst ten platten lande aantreft. De vermenging met vreemd bloed is het sterkst geweest, en is dit nog, in de groote steden. Ook zijn historische momenten hier van grooten invloed geweest; laat ik slechts wijzen op Spanje, - al is de bewering onjuist, dat de Zeeuwsche bevolking haar donker uiterlijk aan een vermenging met Spaansch bloed te danken zou hebben - 'mariage de la neige et du soleil' - en op de Fransche uitgeweken Protestanten. Somatisch en maatschappelijk nemen ook de Israëlieten, ofschoon sinds lang staatsrechtelijk en burgerrechtelijk met de overige ingezetenen van de Nederlanden volkomen gelijkgesteld, nog steeds een eenigszins afgezonderde positie in.

Zooals ik heb aangetoond, behoort de bevolking van Nederland voor het meerendeel tot het Teutonische of Germaansche en tot het Alpine of Keltische ras.

Het Teutonische ras is langhoofdig (dolichocephaal), lichtblond van haar, grijs-blauw van oog en rijzig van gestalte. Het Alpine ras is korthoofdig of rondschedelig (brachycephaal), donkerblond tot zwart van haar, bruinoogig, en meer middelmatig van lichaamsbouw: over het algemeen is dit ras sterk gepigmenteerd. Daar nu juist de pigmentatie zich het best van de drie kenmerken tot een globaal overzicht bij een rassenonderzoek leent, heeft PROF. BOLK te dezen einde in de verschillende provincies van Nederland gegevens verzameld omtrent het voorkomen der onderscheiden oog- en haarkleuren. Zijn resultaten heeft hij neergelegd in de Verslagen der Koninkl. Akad. van Wetenschappen te Amsterdam, 5 Mei 1904, en in GALLÉE'S meermalen aangehaald werk over het Boerenhuis in Nederland, Bijlage III, bl. 12 vv. Wij ontleenen hieraan het volgende.

Het lichte oog is in het Noorden van ons land het talrijkst, en naar het Zuiden toe ziet men dit allengs minder talrijk worden, om in de beide meest zuidelijke provinciën - Limburg en Zeeland -

het minimum te bereiken. Hand in hand daarmede neemt in zuidelijke richting de bruinoogigheid toe. Ten opzichte van dit verschijnsel kan men het land in drie zonen verdeelen. De vier noordelijkste provinciën hebben gezamenlijk 79.1 procent lichtoogigen, de vier provinciën, die de middelzone innemen, 69.9, en de drie zuidelijke provincies gezamenlijk gemiddeld 60.5. Vergelijkt men met deze cijfers de vermindering der blondharigen, dan blijkt het, dat deze beide verschijnselen vrijwel evenwijdig verloopende reeksen vormen, n.1. de noordelijke zone staat bovenaan met 80 procent blondharigen, dan volgt de middelste met 72.2, dan de zuidelijke met 64.2 Duidelijkheidshalve zij nog vermeld, dat de noordelijke zone omvat de provincies Groningen, Friesland, Drente en Overijssel; de middelzone Gelderland, Utrecht en Holland; de zuidelijke Limburg, Brabant en Zeeland. De totale vermindering aan lichtoogigen bedraagt dus 18.6%, aan blondharigen 15.7%.

Ter vergelijking volge hier een staatje, waaruit blijkt, hoe ook in Duitschland het blonde type van het Noorden naar het Zuiden afneemt. De pigmentatie van haar, oog en huid is hier gezamenlijk genomen.

Noord-Duitschland	43-33%	blondinen,	12-7%	brunetten
Middel-Duitschland	32.5-30%	blondinen,	18-13%	brunetten
Zuid-Duitschland	24.5-18.4%	blondinen,	19-25%	brunetten

Uit het hooge percentage aan brunetten in de zuidelijke zone van ons land blijkt ook weer, dat de bewoners van Noord-Brabant, Limburg, zuidoostelijk Gelderland en Zeeland een eenheid vormen, welke geen andere is dan de eenheid van het Alpine ras. Deze bevolking zet zich ook in België voort tot op het plateau der Ardennen.

Nu zou men verwachten, dat met het brunettengehalte ook de brachycephalie in zuidelijke richting zou toenemen; immers het Teutonische ras is lang-, het Alpine rondhoofdig. Maar de verandering in den *index cephalicus* (die de verhouding aangeeft van de lengte tot de breedte van het hoofd) blijkt bijna geheel onafhankelijk van de veranderingen in het brunettenpercentage; terwijl het brunettengehalte in zuidelijke richting toeneemt, neemt de brachycephalie toe in ooste-

lijke richting. Deze toestand is dus niet primair: de noordelijke, blonde bevolking is rondhoofdig, en de donkere rondhoofdige bevolking van de zuidelijke gewesten is meer langhoofdig geworden. PROF. BOLK, De Bevolking van Nederland t.a.p. bl. 182 vv., verklaart dit zóo, 'dat een uit het Oosten afkomstig volkstype, dat blond en rondhoofdig is, zich gemengd heeft met de oorspronkelijke langhoofdige bevolking onzer Noordelijke provinciën, en de geschiedenis leert ons, dat deze volksstam de zoogenaamde Saksen waren.' Wat nu deze Saksen betreft, 'een ding kan men wel als vaststaand beschouwen, dat zij anthropologisch niet als zuivere Teutonen of Germanen zijn te beschouwen. M.i. komt eene verwantschap met de Slavische bevolking van het westelijk en middelste gedeelte der Noord-Duitsche laagvlakte veel meer in aanmerking' (bl. 185, 186).

Dat de tegenwoordige bevolking van Zeeland langhoofdig is geworden, is te danken aan de vermenging van het alpine type met het Teutonische, nl. met de Friezen. De fusie is echter eerst na 1500 tot stand gekomen. 'Deze kruising mag vooral door de kombinatie van het bruine oog met het lang ovale aangezicht een zeer gelukkige genoemd worden. De Zeeuwsche bevolking geldt met recht als een der schoonste van Europa.'

Laat ik hier ten slotte nog aanstippen, dat volgens PROF. BOLK het Germaansche type het zuiverst bewaard is gebleven in de dorpen Katwijk en Noordwijk, misschien in 't algemeen in de visschersbevolking van onze Hollandsche Noordzeekust, en het Alpinetype in de omstreken van Venloo. Het wil mij echter voorkomen, dat de frekwentie van het brunette type in Zuid-Limburg veel grooter is. Wellicht komt hier echter de invloed der Romaniseering in het spel.

Ook in België neemt volgens LEON VANDERKINCERE, Recherches sur l'Ethnologie de la Belgique (Bruxelles 1872), het brunette type van het Noorden naar het Zuiden aanmerkelijk toe. Het hoogste percentage aan lichtoogigen en blondharigen heeft de provincie Antwerpen.

Wat den lichaamsbouw betreft kan men België in drie zonen verdeelen. De eerste omvat West- en Oostvlaanderen; de tweede

Antwerpen, Limburg, Brabant en Henegouwen; de derde Namen en Luxemburg. Het percentage der personen met rijzige gestalte neemt regelmatig toe van Noord naar Zuid.

2. Het psychische volkstype.

De hoofdkaraktertrek van het Noordnederlandsche volk is wel het flegmatische, het bedaarde. Dit begrip van bedaard 'lost zich op in de termen: bedachtzaam in het overleggen, langzaam in het handelen, koel in voorspoed, geduldig in tegenspoed, volhardend bij weerstand, niet hártstochtelijk in het ongeluk, niet druk onder het genot': R. FRUIN en S.L. VISSERING, Het Karakter van het Nederlandsche volk (zie Algemeene Statistiek van Nederland II, 3), bl. 7, 8.

Deze eigenschappen hebben aan het Nederlandsche volk den roep bezorgd van betrouwbaarheid, bezadigdheid en deege degelijkheid. Maar ontaarden zij tot gebreken en ondeugden, dan slaan zij licht over tot traagheid, stroefheid, stijf- en stijfhoofdigheid, of ook tot flauwheid en Jan-Salie-geest.

De Noord-Nederlander is bedachtzaam, zelden gehaast, meer man van ernst dan van fantasie; tot doortastende maatregelen is hij niet dan in den uitersten nood bereid. Het kost hem moeite zich over partikularisme en provincialisme heen te zetten. Ondernemingsgeest is hem niet vreemd - de geschiedenis getuigt het - maar hij gaat niet graag over ijs van éen nacht: van grootsche plannen is hij huiverig, en volgen is hem liever dan voorgaan. In alles toont hij nuchterheid, zuinigheid en overleg; en dit bezadigd overleg, deze koele berekening, al voert zij somwijlen tot trekschuitsympathieën, geeft hem doorgaans taaie vasthoudendheid en vooral zelfvertrouwen en zelfstandigheid. Vandaar zijn sterk ontwikkelde praktische, persoonlijke vrijheidszin, die zich liefst zoo min mogelijk om wet of regel bekreunt, en daarom niet zelden in bandeloosheid ontaardt.

Eenvoud van zeden, godsdienstzin en huiselijkheid kenmerken over het algemeen de Nederlandsche natie. De zindelijkheid in het beheer van woning en huisraad heeft wel vooral haar grond in de vochtigheid van het klimaat, dat die zorg noodig maakt; bodem en

luchtgesteldheid nopen tot het leven in besloten kring en kweeken zin voor huiselijkheid. De vele behoeften, door het leven geschapen, eischen voortdurende inspanning en zijn drijvende prikkels tot gestadige werkzaamheid.

De hoofdscheidslijn in karakter en volksaard ligt tusschen Noord en Zuid, en met Zuid bedoel ik niet alleen België, maar ook de zuidelijke gedeelten van Nederland. Ook hier openbaart zich krachtig de eenheid van stam, met haar Keltisch-Frankischen ondergrond of inslag. Bedachtzaamheid en bezadigdheid ruimen hier de plaats voor luchthartige zorgeloosheid, die vaak tot laksheid en lichtzinnigheid overslaat. In het Zuiden vindt men meer geestdrift en bezieling, meer durf en ondernemingsgeest, maar ook meer vermetelheid, wispelturigheid en ras getogen zelfvergenoegdheid. Het leven is er meer expansief, de gastvrijheid ruimer, het verkeer gemoedelijker, de toon inniger, de vreugde luidruchtiger, niet zelden leidend tot uitgelatenheid en buitensporig genot. Wij zochten de diepliggende oorzaak van dit verschil in het stamkarakter; daarbij mag men echter ekonomische, historische en religieuze invloeden niet uit het oog verliezen. Handel en nijverheid geven het volkskarakter een scherpe plooi; het zeemanswezen noopt zoo niet tot doortastendheid, dan toch tot degelijkheid en energie, terwijl de landbouw - lokaal bedrijf bij uitstek - behoudlievende gezindheid schenkt en gehechtheid aan oude gewoonten, zeden en overleveringen. De nederzetting in afzonderlijke hoeven kweekt zelfs niet alleen aanhankelijkheid aan eigen bodem, maar leidt in tegenstelling met het krachtiguitbottend gemeenschapsgevoel der akkerdorpen, tot verregaand partikularisme. Op het kweeken van den eigenaardigen zelfstandigheids- en vrijheidszin met name in de Hollandsche, Zeeuwsche en Vlaamsche gewesten is ook wel van invloed geweest de vroegtijdige ontwikkeling der vrije steden met haar zelfstandig bestuur. De inwerking der religie blijkt b.v. uit de tegenstelling der min of meer sombere levensopvatting van den streng-Calvinistischen Veluwenaar met de blijde levenslust van den katholieken Limburger of Brabander.

Zoo is ook de bevolking van het streng-protestantsche Marken ernstig en stug, die van het katholieke Volendam jolig, opgewekt en vroolijk.

Maar ook: elke stam, hoezeer vermengd, behoudt zijn eigenaardig cachet en stamkarakter, dat spreekt uit het gelaatstype. Weinig sprekend - het is waar - is over het algemeen het Friesche gelaatstype; maar de gedecideerde trek om den ietwat breeden mond en het terugwijkende van de breede kin verraadt toch vrij sterk die beslistheid, die vastheid en vastberadenheid, welke, tot stugheid en onbuigzaamheid aangescherpt, spreekwoordelijk werd.

De Sakser is meer terughoudend, ook stroever en hoekiger, en hoekigheid van gelaatsvorm is dan ook kenmerkend voor het type. Daarbij geven de sterk ontwikkelde beenderen en het naar verhouding breede bovenhoofd den indruk van wilskracht en van zelfbeheersching, die zich ook in soberheid van woorden uit. Sober, terughoudend, berekend, eenigszins wantrouwend en wantrouwenwekkend is de Tucker bovenal. De somberheid en geslotenheid van het halle-huis heeft zonder twijfel zijn invloed op de bewoners doen gelden, maar niet minder de huiselijke innigheid, die deze woningsvorm kweekt en openbaart. Want moge het Saksisch karakter weinig rimpeling vertoonen aan de oppervlakte, het meet groote diepte en bergt een schat van zonnewarmte. - In de plaatselijke nuances weerspiegelt zich de verscheidenheid van het landschap: guller, goedhartiger, meer open is het karakter van den Graafschapper, stoerer dat van den Twentenaar, stijf en afgemeten de bevolking der Drentsche veendorpen; daarentegen stoelt de levendige en beweeglijke aard der kolonisten ten oosten van den Hondsrug op grooter internationaliteit van herkomst. Harmonie tusschen landschap en bewoners vindt men ook bij de sobere, stemmig, bij voorkeur donker gekleede, kalme Veluwenaars te midden van hun schrale heidevelden, en dat bij al de rasvermenging, waarvan de Veluwe getuige was. Zie ook de karakterschets van den Veluwenaar door MR. C.A. NAIRAC, in zijn aantrekkelijk boekje: Een oud hoekje der Veluwe (Barneveld 1878), bl. 88 vv.

Sterk gedifferentiëerd is vooral het Frankisch karakter. Wat ik

van het Noordnederlandsche karakter in het algemeen gezegd heb, is voor het meerendeel meer in het bijzonder op het Hollandsch-Frankische type toepasselijk, en dit laatste heeft zich tengevolge van het staatkundige en godsdienstige overwicht van Holland - zij het ook maar officiëel - min of meer op de geheele natie afgedrukt. In Zeeland teelde de kruising van het blondine met het brunette type innigheid van temperament tot dolle hartstochtelijkheid toe, maar bezonken tot duurzaamheid van affektie. Spreekwoordelijk is ook Zeeuwsche rondheid, en niet ten onrechte. Konservatisme gaat gepaard met frisschen ondernemingsgeest, terwijl het stille element durf en ondernemingsgeest schonk. De Zeeuwen vormen als het ware de schakel tusschen Westvlamingen en Hollanders, en bij het zien van deze en dergelijke karakterketens, wier schakels door een som van overeenkomsten worden verbonden, denkt men onwillekeurig aan JOH. SCHMIDT'S linguïstische golf-theorie.

Zoo vormen ook weer de Noord- en Zuidbrabantsche Franken den middelterm tusschen de Frankische kustbewoners en de Limburgsche, Ripuarische Franken. Gemoedelijkheid voert hij hen den boventoon, de volksaard is losser, levendiger, in het Zuiden mogen wij zeggen rumoeriger. Met het Brabantsche type worden de Franken meer gemoedsmenschen, breekt het sanguinisch temperament door. In afzonderlijke hoeven voelen zij zich dan ook niet thuis; steeds scholen zij in dorpen en dorpjes samen op hun uiterst versnipperd grondgebied. De familiezin is sterk ontwikkeld, groot de eerbied voor het gezag, de godsdienst omsluit hen als een hechte band. Zelden verlaten zij hun dorp, want, vertelde eens een boer uit Wijk, zij beschouwen het als een groot verlies, ook maar een dag den klokketoon van hun kerktoren te moeten missen.

Ik kom eindelijk tot Oost-Brabant, Belgisch en Hollandsch Limburg, de Lijmers, de Overbetuwe. Ook in Oost-Brabant is de saamhoorigheid groot, en oefent een belangrijken invloed op de volkspsyche. De Oostbrabanders typeert VAN GINNEKEN in zijn Handboek der Nederlandsche taal ('s Hertogenbosch 1928) I, tweede druk, bl. 171 met den

geur hunner boekweitvelden: in de verdrukking ietwat dof geworden zielsparfum. - Maar met dat zielsparfum gaat heel wat welgedaanheid en een voortreffelijke lichaamskultuur gepaard. Aan vroolijkheid geen gebrek, evenmin als in het Land van Maas-en-Waal en in de Overbetuwe. Zijn kulminatiepunt bereikt dit zuidoostelijk karakter bij de Limburgers, van wie genoemde taal-psycholoog t.a.p. deze fraaie schets geeft: ‘De Limburgers zoowel Zuid als Noord, West als Oost, zijn de Italianen van ons land. Juist als hun oude stamgenooten bij Keulen aan den Rijn, zijn zij lichthartiger en vroolijker, veel beweeglijker, veel veranderlijker, maar ook veel rijker van geest dan de Hollanders niet alleen, maar dan de Noord-Brabanders, Vlamingen en Antwerpenaars bovendien. Zij hebben veel meer met de Luiker Walen gemeen, die even wisselend en vol zijn als zij, met evenveel lust in feesten en optochten, gaarne opgewonden praten bij een glas zwaar rinsch bier: Lambiek of Maastrichtsch. Daarbij hoort en komt een levendige, dolle verbeelding, zich uitsprekend in allerhande vertellingen en sagen, en soms ook wel eens in tamelijk avontuurlijke daden. Veel aanleg voor zang en muziek. Velen kunnen het den Rijnlander Rückert nazeggen:

> “Ein denkendes Gefühl, ein innerlicher Sang
> Ist alles was ich bin, was mir zu sein gelang.”

Toch zijn ze verre van oppervlakkig en gewoonlijk veel scherpzinniger en geestiger dan hun Noordelijke taalbroeders, die ze, fijne menschenkenners als ze zijn, o zoo graag beetnemen, en bij wie ze dan wel eens niet zonder reden den indruk van sluwe geslepenheid wekken, die ze zelf liever als voorzichtige wijsheid betitelen. Veel geleerden van grooten naam zijn in Limburg geboren en getogen. In Limburgsche kloosters bloeien mystieke rozen. Ietwat neiging tot chauvinisne en opvliegende woede ontsieren dezen schoonen aanleg.

Kortom tegenover de perseveratie of secundaire functie der Hollanders, wordt het temperament der Limburgers heel en al gedomineerd door de primaire functie: d.w.z. den oogenblikkelijken

indruk. Bovendien zijn zij óók emotioneel, hoewel ietwat minder dan de Vlamingen, die mede door hun vlugger bewegelijker activiteit, evenals zij, scherp bij de kalme Hollanders afsteken.'

3. Kleederdracht en versierselen.

Op de Tentoonstelling van Nationale Kleederdrachten in 1878 te Amsterdam gehouden vond men een merkwaardige verzameling van hetgeen aan eigenaardige karakteristieke kleedij in Nederland nog voorhanden is. In het Rijksmuseum te Amsterdam zijn de voornaamste stukken dezer verzameling ondergebracht. Voor de studie van dit onderwerp verwijzen wij vooral naar PROF. J.H. GALLÉE, Het Boerenhuis, bl. 76 vv. (met Atlas); JOHAN WINKLER, Oud Nederland ('s Gravenhage 1888), bl. 105 vv., 263 vv.; DR. J.C. DE MAN, Zeeuwsche Kleederdrachten. Herinnering aan het bezoek van Hare Majesteit de Koningin en Hare Majesteit de Koningin-Regentes aan het eiland Walcheren (Middelburg 1894); en ALBERT DUBOIS, Types et Costumes (Bruxelles 1887). Verder werd in 1917 door den te vroeg ontslapen kunstschilder THEO MOLKENBOER in de Meulenhoff-editie een voortreffelijk boekje uitgegeven, getiteld: De Nederlandsche nationale kleederdrachten (Amsterdam) met bijgevoegde plaatjes van de voornaamste dier drachten en de wijze waarop zij gedragen worden; inderdaad zijn de afgebeelde personen geen figuranten, maar de werkelijke en gewoonlijke dragers van hun kostuums. De aanleiding tot deze studie gaf het Feest in Nationale kleederdrachten, dat op den 12 September 1913 te Amsterdam gehouden werd, en wel op initiatief en onder leiding van Theo Molkenboer. Aan dit boekje heb ik verscheidene afbeeldingen ontleend; op bl. 112 vv. vindt men een goede bibliografie. Ook is de kennis van de volksdrachten bevorderd door D. VAN DER VEN'S Nederlands Volksleven (Zalt Bommel 1920), waarvan het eerste deel tekst een pleidooi is voor het Openluchtmuseum, en het tweede het Nederlandsche volksleven schildert zooals het 'triomfeerde op het Nationale Landjuweel'. Zeer waardevol zijn de 350 afbeeldingen, die den tekst voorafgaan.

MR. P. SMIT maakt in een van zijn opstellen de juiste opmerking, dat men licht geneigd is, de volks drachten met haar bonte kleuren, fleurige tooisels en karakteristieken snit te beschouwen als een oorspronkelijke uiting van het volksleven. Daarentegen komt het wetenschappelijk onderzoek tot het resultaat, dat in het algemeen in de volksdrachten niet anders dan een verouderde algemeene modedracht is bewaard gebleven. Dit is volkomen juist: zij zijn op negatieve wijze tot stand gekomen, evenals b.v. de kerkelijke, liturgische kleeding en die van de geestelijkheid in het openbare leven. Dit doet echter aan haar belang weinig af, en evenmin aan het feit, dat bepaalde volksgroepen in hooge mate door de volksdrachten worden gekarakteriseerd.

Het verdwijnen van de volksdrachten gaat in een steeds sneller tempo. Het thans en in de laatste eeuw steeds sneller wisselen van de stedelijke kleedingwijze doet den niet-stedeling meer ten achter raken. Het verkeer en de nabijheid van een groote stad zijn machtige faktoren; dat de tweede echter niet steeds doorslaat bewijzen Scheveningen en Volendam, waar de tegenstelling *te* sterk is. Dan hebben we vooral nog de kostbaarheid van die drachten: de moderne machines kunnen heel wat goedkooper stoffen leveren. Ook vereischen veel van die kostuums vrij wat kennis om ze te vervaardigen, ze zijn lastig in het dragen, en kostbaar in het onderhouden: men denke vooral aan de mooie kantmutsen. Bij de vrouwen blijven ze langer dan bij de mannen. Ligt dit aan het meer konservatieve bij de vrouw, of aan het feit dat de vrouw zich bewust is, dat de oude dracht haar flatteert?

De groote reden van het verdwijnen ligt wel in wat men verslapping, gemis aan zelfbewustzijn genoemd heeft. Laten we zeggen: in den drang in praktische richting, waarover ik gesproken heb. Den ergsten vijand van de nationale dracht noemt Molkenboer terecht de 'halve' nationale dracht: de bij uitstek smakelooze mengeling van oud en nieuw, die het moordende belachelijke kweekt.

De volledige kleedij komt nog slechts in twee scherp gescheiden centra voor: Zeeland (Walcheren, Zuid-Beveland, een deel van

Staats-Vlaanderen) en een strook langs de Zuiderzee van Staphorst tot Huizen (met Urk, Marken en Volendam). Onnoodig er op te wijzen, dat het droogleggen van de Zuiderzee zijn invloed aldra zal doen gelden. Gedeeltelijk wordt zij nog in eere gehouden in een deel van Friesland, in gedeelten van Noord- en Zuid-Holland, en van Utrecht, in den Achterhoek van Gelderland, in het land van Maas en Waal, en in het noorden van Brabant en Limburg. In België bleef zij het best bewaard in de beide Vlaanderens. Veelal ook wordt zij alleen nog bewaard als 'kistentuig' en gelegenheidskostuum.

a. In Friesland ziet men de korte jas en de korte broek alleen nog bij volksfeesten. De vrouw uit het volk draagt over hemd en borstrok *het onderste*, in Noord-Holland, om de Zuiderzee en in Drente *de kroplap* genoemd: een vierkante lap, met een gat om het hoofd door te steken, terwijl op de borst een opening is aan den hals, die met knoop en lus gesloten wordt. Eigenaardig is de hoofdbedekking. Over de haren draagt de vrouw een wit mutsje, dan de zwartsatijnen muts, en hierover het oorijzer. Over het oorijzer ging de groote floddermuts, met de twee gouden *knoppen* aan weerszijden van de slapen. De lange floddermuts vindt men nog op de Zuidhollandsche eilanden; in Friesland, Groningen en Noord-Holland is zij korter en korter geworden. Bewesten Utrecht vindt men de Noordhollandsche muts met opgeslagen punten.

Het Friesche oorijzer was oorspronkelijk een ring, zooals nog de Zeeuwsche benaming 'beugel' of 'hoepel' getuigt. Inderdaad leeft in de Friesche oorijzers nog voort de Oudgermaansche hoofdband of diadeem; dit is bepaaldelijk betoogd door den Frieschen oudheidkundige J.H. HALBERTSMA in zijn opstel over Den Ring van Epe, Overijsselsche Almanak 1849. De oudste vorm der oorijzers was dan ook de volle ongebroken ringvorm. Deze vorm was wellicht in 1600 nog niet geheel buiten gebruik gekomen; althans op een afbeelding van Waterlandsch landvolk uit het jaar 1611 draagt een boerenmeisje nog zulk een hoofdring onbedekt over haar en voorhoofd; zie L. SPLITGERBER, Boerenkleeding omstreeks 1600,

in De Oude Tijd 1874. Volgens WINKLER is deze hoofdring tusschen 1000 en 1500 doorgesneden, opengebogen, waardoor hij werd tot een veerenden, steeds passenden hoofdbeugel.

Een hoofdring gevonden bij een grooten *cairn* in de gemeente Lumphanan (Aberdeenshire) loopt, zooals HALBERTSMA in een tweede opstel: Ringmutsen en Oorijzers t.a.p. 1853, bl. 283 vv. meedeelt, in twee geplatte vlakken uit, bestemd om op het voorhoofd te rusten. Deze uiteinden konden kruisend in elkander haken en versierden aldus het voorhoofd. Maar toen de mutsen zoo diep daalden, dat zij het boven-voorhoofd niet meer vrij lieten, moesten deze vlakken of knoppen ruimte maken. Men deed dit op tweeërlei wijze. Of wel men liet den hoofdring zijn volle lengte houden, maar hing de uiteinden bij de ooren schuins naar beneden om: van hier de naam 'oorijzer'. Deze wijze was wel de oorspronkelijke; zij karakteriseert het oorijzer van Groningen en Friesland, en ook in Holland waren blijkens de afbeeldingen in de XVIIe eeuw nog de smalle oorijzers met omgebogen punt in gebruik. Tot voor enkele jaren werden ze nog gedragen door de weezen in het Burger-Weeshuis van Amsterdam en in het Weeshuis van Delft. Maar men kon ook - en dit was de latere Hollandsche behandeling - den hoofdband, tevens verbreed, in een rechte strook laten doorloopen, maar den geheelen beugel zooveel inkorten, dat de knoppen niet verder dan de hoeken der oogholten reikten, waardoor het voorhoofd vrij en onbedekt bleef. In Noord-Holland worden de eenmaal omgebogen gedeelten, vierkant en plat, aan het breede oorijzer geklonken. Deze vierkante stukken heeten in Holland *boeken* of *pooten*, in haakvorm *token*. Men gaf ze allerlei vormen, allerlei versierselen, als dierenkoppen, bloemvazen enz. In Groningen en Drente spreekt men van *stiften*, in Friesland van *knoppen*, in Zeeland van *stikken*. Daar, waar men de uiteinden omboog, liet niet zelden de weelde zich gelden, de haken al grooter en grooter te nemen en al meer en meer in te krullen: vandaar de kegelvormige spiralen, die men aantreft in Zeeland, op de Zuidhollandsche eilanden en in de streken om de Zuiderzee.

Zie vooral de uitvoerige afbeelding en beschrijving in den kataloog van het Friesche museum te Leeuwarden, door MR. P.C. BOELES (Leeuwarden 1909) en Dr. A. PORTENGEN, Eigen Volk II, bl. 169.

De naam van het oorijzer schijnt vast verbonden aan den naam van het metaal, waaruit de oudste ringen vervaardigd werden: het ijzer. Men hoort ook ‘hoofdijzer’, of kortweg ‘ijzer’. Maar in werkelijkheid worden ijzeren oorijzers nergens meer gedragen. Thans zijn ze van koper, verguld koper, zilver (Scheveningen, Staphorst, Zeeland enz.) of goud (Friesland).

Het verspreidingsgebied van het oorijzer is vrij groot. Behalve bij de eigenlijke Friesche bevolking vindt men het in Zeeland, om de Zuiderzee, en ook in Drente, waarschijnlijk van wege de Friesche dracht der marktcentra Groningen en Meppel. In België wordt het aangetroffen daar, waar men Frieschen inslag vindt, nl. in noordelijk Oost-Vlaanderen (in het Land van Waas en het Meetjesland), en in het grootste deel van West-Vlaanderen.

Bij het oorijzer hoort de n a a l d , oorspronkelijk even veelvuldig als de haarring; thans wordt ze steeds zeldzamer. Om de Zuiderzee is ze onbekend. Zij wordt ingestoken en heeft de gedaante van een halven ring, die om het halve hoofd sluit, hooger dan het oorijzer: smal aan het achtereinde, dat onder de muts en onder de bladen van het oorijzer gestoken wordt, breed en plat aan het vooreinde, dat op het vooreinde uitkomt. Zij is van goud en vaak met edelsteenen bezet. De naald mag in Noord-Holland en Friesland slechts door gehuwden worden gedragen. De boerin draagt ze slechts in vol ornaat. Andere, kleinere naalden worden terzijde van het voorhoofd gedragen.

Eigenaardig, maar ook bizonder ingewikkeld, is vooral de Friesche dracht op het eiland Marken. Tot het zesde levensjaar is er geen verschil in de kleeding van jongens en meisjes: zij dragen beiden de bonte kleeding der vrouw. Marken heeft een voorliefde voor bonte, sterk-sprekende kleuren, evenals het oude Hindelqopen. Een jongen is slechts kenbaar aan de cirkelvormige vlak achter op het mutsje. Het meisje houdt dezelfde kleeding. Maar is zij grooter geworden en

zijn haar eigen haren niet lang genoeg, dan hangt zij zich twee lange blonde krullen over de ooren. De jongens krijgen op hun zesde jaar een broek, op hun zevende volkomen mannenkleeren; de meisjes krijgen op hun zesde jaar een *rijglijf*, op hun zestiende de kleeren van een volwassen vrouw. Zie verder MOLKENBOER, Kleederdrachten, bl. 130. Voorliefde voor het bonte vindt men ook in de zuiver Friesche bevolking van Spakenburg en Bunschoten; opmerkelijk eenvoudiger is de dracht van de visschers (man en vrouw) aan de Noordzee-kust.

b. In Zeeland is de vroegere kuitbroek nagenoeg verdwenen: voorheen droeg men ook zilveren gespen op de knie en op de schoenen. Aan het bovenlijf draagt de Zeeuw een gekleurden borstrok met twee rijen zilveren knoopen, aan den hals gesloten door twee gouden knoopen. Ook bleven bewaard twee of vier zilveren broekplaten, die men *broekstrikken* noemt. Het hoofd wordt gedekt met een hoogen, eenigszins spits toeloopende vilten hoed met kleinen omgeslagen rand. Onmisbaar is het mes met zilveren heft in de lederen scheede en de sierlijk gemonteerde houten pijpekast, die uit den broekzak steekt.

De **Zeeuwsche knoop** en gordel- of broekplaat gaan terug tot den primitieven doorn, dien de oude Germanen voor spang bezigden. Toen deze doorn vervangen werd door een metalen spang, ging men deze spoedig versieren, zooals de spangen, in de Friesche terpen gevonden, getuigen; zie MR. P. BOELES in de Vrije Fries XX, bl. 431 vv. De groote vorm dient om mantel of gordel vast te houden, de kleinere om lichte kleedingstukken te verbinden of op te sieren: de knoop. De knoopen vindt men in Zeeland en elders in het Friesche stamgebied; de gordelplaten slechts in Zeeland, om de Zuiderzee, op Urk en Marken en in Volendam. Deze versierselen vertoonen een spiraalbasis met ringen en knoppen van gevlochten draad. Een ander soort knoopen en platen hebben den vorm van halfronde bollen van plaatgoud, van boven belegd met knopjes in geometrische vormen of bol uitgeslagen. De aldus bewerkte knoopen worden aangetroffen in Zeeland, Zuid-Holland en om de Zuiderzee; de broekplaten in Zeeland, Staphorst en Rouveen en op Urk.

De vrouwenkleeding is specifiek Friesch; het 'onderst' heet in Zeeland *de beuk*, bij de roomschen rond om den hals met een randje kant en kralen versierd; de protestanten hebben dit niet. Hierover draagt men een gekleurden omslagdoek met zijden rand. De haarbedekking bestaat uit ondermuts, oorijzer en bovenmuts. De gebogen gouden uiteinden noemt men de *krullen* en zij hebben dan ook den vorm van een krul, van een spiraal of kurkentrekker; aan deze krullen hangen de gouden plaatsjes, die men *strikken* noemt, ronde, gouden plaatjes, plat, niet bol. Ook de naald ontbreekt niet.

De ondermuts, hagelwit en van gebloemd katoen, met kantjes er aan, sluit netjes om de slapen, maar komt van voren een goed stuk uit de bovenmuts uit. Op Walcheren haalt men ze van achter met een lintje bij, reden waarom ze *trekmuts* heet. Daarover draagt men aldaar een geelstrooien *kaphoed*, aan de achterzijde met een smaakvolle waaiervormige garneering van gekleurd zijden lint, en aan de voorzijde met loshangende linten van dezelfde stof. Zuid-Beveland onderscheidt zich door zijn zwierige bovenmuts. Zij is van terzijde rond, breed-uitstaande, met een steunsel van karkas, bij het achterhoofd vierkant. De muts is bij de roomsche vrouwen veel grooter en het onderste gedeelte van naar achteren afhangende kant; bij de protestanten loopt de muts in een boog door naar voren. In westelijk Zeeuwsch-Vlaanderen (Cadzant, Aardenburg enz.) draagt men een karkasmuts met breeden, gelaat en kin omplooienden rand; zij is van kant of tule, en het achterstuk, het rabatje, heet kortweg de *kant*. Van beugel, strikken of krullen hier geen spoor.

Zeer eigenaardig zijn in het land van Axel de hooge pofmouwen, eigenlijk ontstaan door het eigenaardig plooien van den doek. Hulst onderscheidt zich door den Vlaamschen klepmantel en de muts, die althans wat de slippen betreft, veel op de Brabantsche lijkt. Deze overeenkomst is weer opmerkelijk, maar kan goed op ontleening berusten. De min of meer kostbare kant, met het *pasje* er aan, daalt langs de schouders naar beneden; maar van achteren komen die slippen eenvoudig tot den hals bij elkander en niet met

Plaat 6.
Volendammer man en vrouw in Zondagsche dracht.

Man en vrouw uit Noord Borge. De vrouw draagt de Friesche kap.

Plaat 7.
Jonge vrouw en man uit Nieuwland bij Arnemuiden) Z.O. deel van het eiland Walcheren.

Jonge vrouw uit Walcheren.

een lange strook langs den rug, zooals bij het Thoolsche model. Vgl. DR. J.C. DE MAN, Zeeuwsche kleederdrachten, bl. 11, 21, 36, 50, 57 enz.

In België vindt men het oorijzer vooral noord- en oostwaarts van Brugge en langs de Noordnederlandsche grenzen, in het stadje Damme en in de dorpen Lapscheure, Oostkamp, Moerkerke, Dudzele, Heyst enz. Verder, zooals gezegd, in noordelijk Oost-Vlaanderen, in het Land van Waas en in het Meetjesland. In de eerste helft van verleden eeuw werd het nog gedragen door geheel het noordelijk en middendeel van Vlaanderen, tot Kortrijk en Poperinghe toe.

c. Bepaalde eigenaardigheden vinden wij in het Zuiderzeegebied met zijn gemengde bevolking. Vooral in de omstreken van Kampen, Elburg, Harderwijk enz. vindt men de krullen en spiralen aan het oorijzer, die wij leerden kennen in Zeeland en op de Zuidhollandsche eilanden. In dit gebied kent men verder, alweer evenals in Zeeland, de groote gordel- en broekplaten, en eindelijk den eigenaardiggevormden Zeeuwschen knoop, waarvan reeds sprake was. Het oorijzer is hier nauwelijks twee of drie vingers breed; de vorm van Staphorst en Rouveen kan als model gelden. Over de Staphorster dracht zie MOLKENBOER, Kleederdrachten, bl. 201.

In het Gooi en op de Veluwe tusschen Nijkerk en Nunspeet, daar waar de Keltisch-Frankische inslag wellicht het aanzienlijkst is, hebben de sloten der halskettingen een vierkanten vorm, en wel vooral bij de bevolking met donkere pigmentatie en met het Keltisch-Frankische huis. Meestal zijn dan negen knoppen in het vierkant aangebracht, omgeven door bladwerk, dat verbonden is door spiraalwerk. Een vierkanten vorm, maar met late motieven, vindt men ook van Twente tot in het Westland. Meestal zijn de sloten echter rond.

Overigens komt de kleederdracht van dit gebied vrijwel overeen met die der andere bewoners om het bekken der Zuiderzee, die nog de oude dracht hebben bewaard. Tot het vierde jaar hebben de jongens en meisjes de dracht der vrouw, de jongens onderscheiden

door een zilveren knoop onder de mouw, de meisjes door een rood koorden afzetsel aan de muts.

d. Wij maakten reeds de opmerking, dat Drente de Friesche kleederdracht heeft aangenomen. Daarentegen heerscht in Overijssel en Gelderland de Saksische dracht. Ook hier is de korte broek verdwenen. Maar typisch is de *pijjekker* of lange jas, die over het vest met dubbele rij knoopen gedragen wordt en tot ver over de grenzen te vinden is. De hoofdbedekking is de pet, eertijds was het de hooge hoed, die thans nog alleen voor staatsie dient.

Het meisje draagt in de eerste jaren de *bonnet*, een zwarte, zijden muts. Daarna bestaat de hoofdtooi uit een ondermuts, wit of zwart, waarover de bovenmuts gaat. De witte bovenmuts of *knipmuts* heeft van voren een geplooide, door karkas strak en uitstaande strook. Vroeger was die 'streppel' heel breed, zegt W.H. HEUVEL, Volksgeloof en Volksleven (Zutphen 1909), bl. 338, zoodat het hoofd als in een huifwagen wegdook; thans is hij smal en meestal zonder karkas. Achter hangt de kant in den nek af, vroeger kort, thans lang, vaak tot over de schouders. De muts zelf was vroeger met bloemen geborduurd. Bij feestelijke gelegenheden of bij kerkgang wordt hierover dan nog een stroohoed gedragen, waaraan twee linten met zilveren haak. Maar meestal draagt men thans over de muts een modernen hoed, en eveneens een modern kleed in plaats van het van voren laag uitgesneden wollen of linnen lijfje, dat op zijde werd vastgemaakt. In het Overveldsche op de Veluwe draagt men nog thans over het jak een geplooide wollen omslagdoek, die elders op den duur door de knoopdoekjes werd verdrongen.

e. In het Frankische gebied zijn de mannen gekleed als in Gelderland. Bezuiden Roermond vindt men echter voor mannen- en vrouwenkleeding bijna overal de dracht der groote magazijnen. De blauwe kiel bij de mannen, zoowel in Nederland als in België, en de omslagdoek en het manteltje bij de vrouwen geven soms aan de kleedij nog iets eigenaardigs. Het witte mutsje met een gekleurd bloempje, dat de vrouw om het hoofd draagt, heet het *pläkske*.

De mannen dragen veelal knevel, of knevel en baard, in tegenstelling met het gladgeschoren gelaat, waaraan men gewoon is in het Noorden.

Terwijl het Land van Heusden wat betreft de vrouwenmuts meegaat met de Betuwe en Veluwe, waar immers de knipmuts overheerscht, is de gewone dracht in Brabant en Noord-Limburg de Brabantsche 'groote muts', de zoogenaamde *huifmuts*. Over de gladgestreken haren gaat eerst de zwarte ondermuts. Dan komt de eigenlijke huifmuts, van tule, en hierop wordt de groote tuil bloemen en linten gelegd, dien men de *poffer* noemt; de geheele dracht is zeer kostbaar. Daarnaast heeft men nog een groote zwarte muts. In sommige plaatsen b.v. te Bergen-op-Zoom, Ossendrecht enz., draagt men reeds de zwierige Vlaamsche muts met haar losplooiende, wuivende slippen, die wij ten deele ook in Zeeland hebben aangetroffen.

Naast de Vlaamsche muts heeft men nog den Vlaamschen stroohoed met zijn eigenaardigen kapvorm en zijn linten versierselen en ontelbare spelden, door de landmeisjes óok in de omstreken van Antwerpen veel gedragen. Men treft hem verder nog aan op de grens, b.v. te Clinge, Stoppeldijk, Hontenisse enz. Elders, rond Brussel b.v. en wel in heel Zuid-Brabant, plooit men een doekje om het hoofd, dat onder de kin wordt vastgeknoopt. Algemeen vindt men den *neuzik* of *neusdoek*, een vierkanten omslagdoek, gebloemd of gekleurd, die om de schouders gedragen wordt.

Er resten nog twee vrouwelijke kleedingstukken te vermelden, die voor het meerendeel in België gedragen worden, slechts sporadisch in Noord-Nederland. Dat is vooreerst de *falie*, een kleedingstuk van zwarte zijde, met een rand van franje, waarmee men het hoofd omhult, terwijl de van voren elkaar kruisende slippen een soort van boezelaar vormen. Bij Bergen-op-Zoom en in de Langstraat wordt zij o.a. gedragen bij kerkgang; ook in Limburg is zij nog bekend. Bij kerkgang in engeren zin, d.i. wanneer volgens katholiek gebruik de kraamvrouwen kerkwaarts togen ter zegening van moeder en kind, droeg men tot voor enkele jaren in Limburg

de bonte Schotsche shawl. De falie is niet onwaarschijnlijk van Spaansche herkomst en herinnert aan de artistiek gedrapeerde mantilla. De Vlaamsche huik, kap, of klepmantel, is een soort cloak van vrij dikke stof, die men 's winters en 's zomers bij regenweer draagt. De kap slaat men over muts en hoed. Voorheen werd zij ook in geheel Staats-Vlaanderen gedragen, thans nog slechts in het Land van Hulst.

Eindelijk in Brabant, Limburg, de Lijmers, het Rijk van Nijmegen en in Zeeland, dus over de geheele uitgebreidheid van het Keltisch-Frankische gebied, worden hangers gedragen. Zij zijn vooral bij de katholieken in zwang om het kruis te dragen en bestaan doorgaans uit bladgoud met spiralen aan metalen kettinkjes. De hartvormige hanger heet de *schoef*. Merkwaardiger wijze vinden wij dezen hanger met eenigszins gewijzigden vorm ook weer in het Zuiderzeegebied (met het Gooi). Nauwer hangt dit gebied weer met Zeeland samen door een breeden platten ring met spiraalwerk van blaadjes. Daarentegen vindt men uitsluitend in Brabant en Limburg een eigenaardigen gouden of zilveren mantelhaak, die uit verschillende stukken is samengesteld.

Nu mag men al niet zonder goed recht beweerd hebben, dat onze Nederlandsche kleederdrachten niet bizonder schoon kunnen genoemd worden; dat zij klein-burgerlijk zijn en zich doorgaans niet verheffen boven hetgeen met veel werkkracht en een vroolijke, maar oppervlakkige levensbeschouwing kon worden bereikt. Men zal echter moeten toegeven, dat bij sommige Friesche (bepaaldelijk Zeeuwsche) costumes verfijning van vorm en kleurenkeus te konstateeren valt. Maar vooral: zij beantwoorden allen aan den voornaamsten eisch eener nationale kleederdracht, en zijn in hooge mate *onderscheidend*. En ook bergen zij een groote mate van *innigheid* en van *eerlijkheid* in zoover zij in trouwe de verschillende gevoelstonen vertolken, die door de eigen geaardheid van het landschap of door stamtradities bij de bewoners van onze lage landen worden gewekt.

Derde hoofdstuk.
De Volksreligie.

I. Volksreligie en Geestenwereld.

Religieuze volkskunde zou men het deel der volkskunde kunnen noemen, dat zich met de volksreligie en haar verschillende konstruktieve elementen bezig houdt. Meestal wordt tegenwoordig deze benaming echter gebruikt om een onderdeel van de praktische theologie aan te duiden. Zie hierover P. MEERTENS, Donum Natalicium-Schrijnen, bl. 869; JOS. SCHRIJNEN, Anthropos XXV, bl. 239.

Het kan niet in mijn bedoeling liggen hier het godsdienstig leven der bewoners van Groot-Nederland in zijn veelvuldige uitingen te schetsen. Hoe vreemd het bij den eersten oogopslag ook schijnen moge: 'religie des volks' en 'volksreligie' zijn niet synoniem. Deze laatste toch is spontaan uit het volk opgegroeid onder den invloed van christelijke, maar ook van heidensche voorstellingen en begrippen. Het religieuze denken en leven des volks vormt een machtig stuk van zijn kultuurbezit, terwijl de volksreligie, die alleen tot het domein der Volkskunde behoort, hiervan substraat of bezinksel is, vorm en vervorming, uitvloeisel of uitbreiding, ressorteerend onder het gebied der onderkultuur. Vandaar dat beide begrippen zich slechts dekken bij de natuurvolken: de volksgodsdienst is heel hun godsdienst.

In de volksreligie zullen wij dus aantreffen een sterk uitgesproken synkretisme, een intensieve wisselwerking van heidensche en christelijke begrippen. Attributen van heidensche goden werden door het volk op Christen-heiligen overgebracht, heidensche legenden werden met christelijke persoonlijkheden verbonden, aan de kultuurreligie

werd en wordt voortdurend ontleend. Anderzijds putte het kerkelijk geloof uit het volksgeloof, of steunde daarop, waar het gold heidensche gebruiken te kerstenen of met volksgebruiken haar feestkring en liturgie te verrijken. Waar het volksgeloof met het kerkelijk geloof in botsing komt, dus strikt-populair b l i j f t , daar draagt het den naam van bijgeloof. Het ligt derhalve op onzen weg, dit bijgeloof nader te onderzoeken, alsmede den volksfeestkring, waar de wisselwerking tusschen de verschillende bestanddeelen der volksreligie het meest treffend tot uiting komt.

Ik zeg: 'waar het volksgeloof strikt-populair blijft', en bedoel hiermee: waar het een tegenstelling vormt met het kerkelijk geloof. Maar zoo vaak loopen volksreligie en kultuurreligie parallel, kabbelt het beekje der religieuze volksopvatting en volksvereering rustig naast den stroom der kerkreligie voort, om niet zelden daarin uit te monden. Frissche, naieve, dichterlijke opvattingen ontmoeten wij hier in grooten getale, opvattingen, die innige vroomheid ademen en diepen godsdienstzin. Andermaal is een historisch-heidensche of animistische voorstelling dermate verzwakt, dat slechts een onschuldig residuum van naieve volksverbeelding overblijft. Wie zal de volksvoorstelling laken, dat Sinterklaas bij het gieren en loeien van den Decemberwind op zijn schimmel over de daken heen rijdt, of het volksgebruik van het bekransen der laatste schoof of van den palmpaasch? Eindelijk, waar velen animisme speuren, zie ik niets dan dichterlijke uitdrukking, dichterlijke persoonsverbeelding, met name verpersoonlijking der natuur, waarvan elk animistisch begrip of elke animistische nuance verre blijft.

In de volksreligie onderscheid ik in aansluiting met het bovengezegde een **natuurlijke** en een **historische laag**.

I. Op den bodem der **menschelijke natuur** liggen de begrippen van Godsbestaan, vergelding, voortleven der ziel e.a. Men vindt ze niet alleen bij de kultuurvolken, maar - zij het ook in de grilligste vormen gehuld - insgelijks bij de minst beschaafde stammen.

Daarenboven bevat het hedendaagsche folklore de voortbreng-

selen eener steeds werkzame, rusteloos arbeidende, mythenvormende aandrift des volks, die eertijds zich voortbewoog op de dwaalwegen en kronkelpaden van het polytheïsme, die het hare bijdroeg tot het tot stand komen van menige mythische formatie van voorheen, maar die ook voor het heden nog een overvloedige bron is van volksreligie en magie. Vooral WILH. MANNHARDT heeft op dit bestanddeel de aandacht gevestigd in zijn Baumkultus der Germanen und ihrer Nachbarstämme (Berlin 1877). Bij alle Noordeuropeesche volkeren, met name bij de Germanen, neemt hij een uitgebreiden daemonkultus aan in een voorhistorisch tijdperk. Deze kultus veronderstelt de primitieve wereldbeschouwing van het animisme: het toekennen van een ziel aan alle dingen, bewerktuigd en onbewerktuigd, gesproten uit een geestestoestand, waarin de mensch geen scherpe scheidslijn weet te trekken tusschen hem zelf en de hem omringende natuur. De kloof tusschen mensch, dier, plant, mineraal is bij zulke wereldbeschouwing overbrugd, er is geen plaats meer voor het wonderbaarlijke; het meest ongelooflijke lijkt niet meer dan natuurlijk. Menschen kunnen evengoed in boomen en rotsen veranderen als omgekeerd. Zie hierover verder mijne Essays en Studiën in vergelijkende godsdienstgeschiedenis, mythologie en folklore (Venloo 1910), bl. 51, 52.

Van het animisme in den ruimsten zin verschilt nog het **orendisme,** in zoover deze benaming dient om een geheel onpersoonlijke kracht aan te duiden, die aan menschen en dingen eigen is: het is een soort fluidum, dat van hen uitstraalt, en dat op andere menschen en dingen kan worden overgedragen. Bij voorwerpen is orendisme oorspronkelijk gelijkwaardig met fetissisme: de fetis is orenda-drager. Maar in den fetis heeft zich het onpersoonlijke orenda steeds meer geïndividualiseerd. In plaats van *orenda* heeft men nog de termen *mana* en *tondi*, allen austronesische woorden, evenals de term *taboe*, die dient om de negatieve, gevaarlijke zijde van de geheime kracht aan te duiden, die alle dingen eigen is. *Taboe* beteekent ‘heilig’ en ‘gevaarlijk’, en als gevolg van het overtreden van een taboe-

verbod ‘onrein’. Het orenda van den mensch vervult het geheele lichaam, maar vooral zetelt het in het bloed, haar, baard, adem, en voorts in de schaduw, het spiegelbeeld, en zelfs in den naam. - Men doet goed met deze nieuwere zienswijze bij de volgende beschouwingen rekening te houden.

Uit het beschouwen van den plantengroei, zegt Mannhardt, heeft de mensch eertijds het besluit getrokken eener wezenlijke overeenkomst tusschen de plant en hem. Aan de plant schreef hij een ziel toe, gelijkvormig aan de zijne, en uit haar ontwikkelde zich de *Vegetationsdämon*, die in de Germaansche boomvereering zulk een gewichtige rol speelt. Van daar het gebruik, een boom te planten bij de geboorte van een kind; vandaar de gebruiken, die samenhangen met laatste schoof, meiboom, levensroede enz. Zij houden verband met een voortsluimerende, hoewel onbewuste vereering van den geest der vruchtbaarheid, die naar men eertijds geloofde in die voorwerpen zijn verblijf hield. Verlaat echter de boomziel haar gewone verblijfplaats, dan schenkt zij het aanzijn aan Wildemannen, Witte en Groene Juffers en dergelijke.

Nu hoede men zich in deze voor overdrijving of generaliseering. Het animisme en orendisme, óok het thans nog onbewust voorttierende, is ten slotte een primitief-wijsgeerige wereldbeschouwing, uit gebrekkige waarneming met nóg gebrekkiger oordeel afgeleid. Maar bespiegelende wijsbegeerte is nog geen godsdienst, en dus gaat het niet aan van een werkelijken volkskultus te spreken, wanneer geen hooger bestanddeel aanwezig is. Men denke daarenboven, zooals reeds gezegd, aan de mogelijkheid eener figuurlijke opvatting, eener poëtische persoonsverbeelding, die m.i. in vele gevallen stellig aanwezig is. Moge b.v. met het gebruik van den meiboom, in zijn verschillende vormen, nog in zekere mate een vaag begrip van ‘boomziel’ of nog vager van ‘boom-orenda’ gemoeid zijn, - een ‘boom-d i e n s t’ is dit stellig niet meer. Ook weten wij, dat parallel met het Christendom onder den vorm van bijgeloof een zeker volksgeloof aan de huisgeesten bleef voortwoekeren, nu eens welig uitbottend, dan

weer door gezonder leer besnoeid. Maar men zal mij moeten toegeven, dat de vorm van dit volksgeloof in de vereering - zoo daarvan sprake kan zijn - van het gemoedelijk volkje der aardmannetjes en kaboutermannetjes op vaderlandschen bodem al bizonder onschadelijk is.

II. Stellig meer dan vroeger wordt thans de nadruk gelegd op op de **voorhistorische laag**. Deze is vooral van belang bij de studie van woningbouw en ornamentiek; maar ook haar godsdiensthistorische beteekenis mag men niet onderschatten. Ik wijs hier slechts op de als gordelversiering dienende radvormen met middensteen, die door MONTELIUS als zonneraderen zijn herkend. Ook zouden eventueele survivals van Germaansche bloedsbroederschap en bloedwraak op Oudeuropeesche (of Alarodische) instellingen kunnen berusten. Zie bl. 1 vv.

III. Volgens het zooeven gezegde zullen wij in de **Germaansche mythologie,** die in zoo nauwe betrekking staat tot het hedendaagsche folklore, een tweevoudig bestanddeel moeten onderscheiden: een lagere en een hoogere mythologie. Naast animisme in engeren zin, d.i. zielengeloof en zielenvereering, voor een groot deel veroorzaakt door den drang om het levensbeginsel, bij den dood geweken, weder te vinden in de omringende natuur, bloeide een uitgebreide daemonkultus; deze stoelde eveneens op genoemde primitief-wijs-geerige wereldbeschouwing, maar werd als kultus voor een groot deel door erkenning van het hoogere in de natuurkrachten te weeg gebracht. Aldus werden geboren de wind- en berggeesten, aldus de woud- en watergodheden van onze voorouders de Oude Germanen.

Ziedaar den oorsprong van menige formatie in onze volksreligie. Zielengeloof verklaart op de beste en eenvoudigste wijze het verwijlen van koningen en andere lievelingen des volks in rotsen en bergspelonken: men denke slechts aan Barbarossa, Hendrik den Vogelaar, Karel V, Karel den Grooten in Duitschland, koning Arthur in Engeland, koning Olaf in Zweden, maar ook aan de Venus- en Hollebergen, waar de zielen huizen onder den schepter der doodsgodin. Want Holle, de vrouw in het wit, is de doodsgodin. Tusschen

het dorp Elspeet en de buurtschap Uddel (G.) bevindt zich een hoogte, bekend onder den naam van *de hulde* of *het hul*, verdeeld in een kleine en groote hul. Men heeft getracht deze benaming te verklaren als verbastering van het Engelsche *hill* 'heuvel'. Evenwel, 'daar de legende zich ook aan deze plaats heeft vastgeknoopt en zegt, dat een reus daar eens het overtollige zand uit zijn klompen heeft geschud; daar het bovendien vreemd zou zijn, dat juist die eene heuvel een Engelschen naam ontving, moet men aan eene andere afleiding denken'; aldus DR. L. KNAPPERT, De Beteekenis van de wetenschap van het Folklore voor de Godsdienstgeschiedenis (Amsterdam 1887), bl. 157. Ik ga met schrijver akkoord, wanneer hij hier aan Holdavereering denkt. Bij Hoogsoeren ligt nog de *Pomphul*.

Want Vrouwe Holle is de koningin der **elfen**: deze toch, de lievelingen der volksfantasie en der dichtkunst, zijn zielen der afgestorvenen, zijn dus van animistischen oorsprong in engeren zin. Troepsgewijze wonen zij bij elkaar, niet slechts in de bergen, maar ook in bosschen en rivieren. Zij komen uit Elfenheim of Engeland. Ook hun eigen koning hebben ze, den *Alfen-, Ellen-* of *Erlen-* koning, in het Fransch *roi des aunes*. Het woord *elf*, Middelnerl. *elf* of *alf*, Angelsaks. *aelf*, is verwant met het Oudindische *rbhu* 'geest, ziel van een afgestorvene'. In onze Middelnederlandsche letterkunde zijn zij uitermate bekend, maar slechts in de ongunstige beteekenis van kwelgeesten of bedrieglijke schijnbeelden, zoo b.v. in de Sotternije van Lippijn 105:

> Wat duvel heeft God die werelt gheplaecht
> Met alven ende met elvinnen.

En aldaar 146:

> Wat ben ic dronken van den biere
> Ochte vlieghen dalve achter straten?

Zie over dit onderwerp vooral de verhandeling van DR. L. KNAPPERT in De(n) Tijdspiegel 1898 II, bl. 353 vv., III, bl. 29.

Vele trekken van Holda en haar stoet zijn overgegaan op de **Witte Vrouwen** met haar sterk animistischen grondtoon. Men kent ze

in Engeland, Duitschland en Oostenrijk, maar ook in ons land. KILIAEN neemt ze in zijn woordenboek op; de Teutonist noemt ze *guede holden* en *belewitten*, dit laatste oorspronkelijk benaming van goede geesten, later van tooverheksen: zie hierover het opstel van PROF. J.W. MULLER in Volkskunde XIX, bl. 8 vv. De predikant JAN PICARDT geloofde vast aan haar en spreekt het anathema uit over allen, 'die door ignorantie van oude dingen voor fabeltjes houden al wat van deze witte wijven verhaalt wert.' Vooral in het Oosten van ons land zijn de *Witte Wiêven* bekend, met name in Gelderland en Overijssel. Op de Lochemsche bergen kent men een Witte-wijvenkuil. V.D. BERGH beweert in zijn Kritisch Woordenboek op bl. 361, dat zij bekend zijn 'in N.-Brabant, Gelderland, Overijssel, Drenthe, Groningen, Friesland en het dus genoemde West-Friesland of N.- Holland', en, naar hij meent, ook in Zeeland. 'In het eigenlijke Holland en Utrecht' heeft hij daarvan geen sporen aangetroffen. Zij wonen in heuvelen, *wiêvenbelter* geheeten, meestal drie bij elkaar, soms talrijker, zeldzaam eene afzonderlijk; zoo wonen zij te Buurse (O.) in den *Langenbelt*, en daar worden nog eigenaardig gevormde pijpjes gevonden, waaruit zij rookten. Te Vriezenveen (O.) huisden zij op de *Jost*. Niet zelden klopten zij 's avonds aan en vroegen dan om een *balkenhaze* (kat); bij weigerend antwoord oefenden ze wraak, drongen met gloeiende breinaalden in het varkenskok en doodden de zwijnen. Zelfs door het riemsgaatje konden zij binnenkomen: Driem. Bladen I, bl. 66, 101, 103; II, bl. 1. Eens is het gebeurd, toen een boer bij maneschijn over de eenzame Groot Driener heide reed (O.), dat in een oogwenk drie witte vrouwen uit haar geheimzinnige verblijfplaatsen verrezen. De boer, goed geluimd sprak haar toe:

Witte wiêven wit!
'k Wol oe wal broan, maar hebbe geen spit;
En um da 'k neet hebbe en spit,
Roop ik moar: witte wiêven wit!

Hierop antwoordden de geesten: 'Wacht tot da' we deene schoband

to eknupt en doare to erukt hebt'. Maar de boer was zoo verstandig, n i e t te wachten, anders was het hem slecht gegaan. Aldus HALBERTSMA, Overijss. Alman. 1837, bl. 242.

Elders worden zij *Witte Juffers* genoemd. DR. L. JANSEN heeft verhaald over 'de witte Juffer van Monferland', een berg, rond en begroeid, gelegen aan den weg van Doesburg naar 's Heerenberg (G.), zie Geldersche Volksalm. 1842, bl. 192 vv. Volksverhalen van Witte Juffers zijn ook in Limburg niet schaarsch. Zij vertoonen zich graag bij warmen zonneschijn en helder maanlicht aan jonge schaapherders en koewachters, kammen het lange haar, kloppen vlas, hekelen, spinnen en wijzen, stampend met den voet, de plekken aan, waar een schat bedolven ligt. De Limburgsche volkskundige H. WELTERS verhaalt in zijn Limburgsche Legenden, Sagen, Sprookjes en Volksverhalen (Venloo) I, bl. 213 van de Witte Juffer van het 'Gebroken Slot' bij Grubbenvorst; WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven (Leeuwarden 1895) I, bl. 120 van het Juffershout ten noorden van Sint Anna-Parochie (F.), en van de Juffersbrug te Harlingen.

Tot de elfen behooren ook de **dwergen** of **aardmannetjes,** in Noord- en Zuid-Nederland overbekend. In de volksfantasie leven of leefden zij voort als oude mannetjes, klein van gestalte, met langen, grijzen baard en in het grijs gekleed: immers, evenals alle elfen ontleenen zij het kostuum aan hun omgeving. Zij huizen in de bergen en wellicht wijst de kap, waardoor zij zich onzichtbaar kunnen maken, op den nevel, die de bergen aan het oog onttrekt.

Overdag korten zij den tijd met spel en zang in hun ondergrondsch verblijf; het is een jolig, snaaksch, doch tevens listig, sluw, bedreven volkje. In Belgisch Limburg bewoonden zij de konijnenpijpen, vooral in den Alverberg bij Diepenbeek; in Hollandsch Limburg de zoogenaamde *haagten*, d.i. onderaardsche gangen. Zulke bestonden o.a. te Geleen, Stein, Echt, Reuver, Brunsum en Hoensbroek, waar men nog een *Auverberg* en een *Auvermoerbeek* heeft. Ook huisden zij op den Krekelsberg te Roggel, op den Pijpenberg te Haelen, en op

den Spekberg te Steijl. Te Venloo vertelde men vroeger, dat de aardmannetjes te middernacht op het fort Beerendonk uit den grond kwamen en dansten. Want slechts des nachts wagen zij zich buiten, zij schuwen het daglicht, en zoo wordt de animistische grondtrek van hun karakter weer duidelijk zichtbaar. Een *Alverberge* bestaat in Zuid-Brabant o.a. te Bekkevoort en te Lubbeek.

Over het algemeen zijn zij hulpvaardig en dankbaar voor bewezen diensten. In Vlaanderen wasschen zij al het linnen op één nacht, in Belgisch en Hollandsch Limburg schuren zij het koper- en tinwerk blank. Nog weet men rond Hasselt te verhalen, dat huisvrouwen en meiden potten en pannen naar een bepaalde plaats brachten, en daar ter vergoeding eenige centimes en een zakje tabak neerlegden: want ook zij rookten uit kleine, typische pijpjes. Ook in Antwerpen, en Brabant zijn zij bekend, b.v. te Mechelen, Leuven, Aerschot, Turnhout, Ghyseghem, Tremeloo en Herselt, waar sommige hunner ook wel in bosschen woonden. Dit geldt ook voor de Veluwe; in het Soerensche bosch b.v. droeg een plaats den naam van *Aardmanshegge*.

De aardmannetjes heetten ook *alvermannekes, auvermannekes, laplanders, klablers, roodmutsjes, Jan met de roode muts, bergmannetjes, heuvelmannetjes* enz.; een vrij volledige lijst geeft DE COCK in zijn Brabantsch Sagenboek I, bl. 183. Te Groningen noemt men ze de *'Aimpies*, in Vlaanderen ook *de Alven*, vgl. bl. 89. Vandaar de uitdrukking: ‘gij zult door d'Alven geleid worden’, d.i. door de geesten, die iemand het spoor doen bijster worden. Misleiding wordt ook toegeschreven aan *den Dalf* in het land van Aalst en aan *den Als* in de buurt van Dendermonde. Volgens LENAERTS, De verdwijning der Alvermannetjes (Antwerpen 1898), bl. 136, moet *den Alf*, geest, die 's nachts de reizigers misleidt, wel degelijk van de Aardmannetjes gescheiden worden. Zie nog Ons Volksleven I, bl. 66, VIII, bl. 213, IX, bl. 160; Volk en Taal III, bl. 89; IV, bl. 57, 123; WOLF, Niederl. Sagen, nos. 3 474, 475, 476, 479.

Eigenlijk verschillen van deze groep de **kaboutermannetjes**, ook wel *boezemannen* en *kobolden* geheeten. Zij zijn aan het huis gebonden

en vertoeven meestal in de daksparren. Hulpvaardig staan zij den boer in het ploegen van het land, den molenaar, den timmerman enz. in al hun bezigheden ter zijde. Hun intiem, huiselijk karakter spreekt sterk uit de opvatting, die men in Noord-Holland (Zuiderwoude, Koog aan de Zaan, Tessel enz.), luidens de mededeeling van DR. BOEKENOOGEN, van de *kabouters* of *nachtwerkertjes* had. Veelal werd ter vergelding voor de goede bewezen diensten eten neergezet. Dit bestond in een schoteltje met melk, en men plaatste het in een blindvenster, dat is: het terzijde van den schoorsteen in de tegels gemetselde nisje; zie Volkskunde XXI, bl. 221 vv.

Eertijds, bij het hooren van de echo, meende men de stem der aardmannetjes te vernemen. Thans zijn zij grootendeels verdwenen, het volk zegt, omdat zij het luiden der klokken niet konden verdragen. - Vgl. WOLF, Niederl. Sagen, nos. 206-211, 477, 478; V.D. BERGH, Woordenb. 120; GITTÉE, Nederl. Museum II, 2 bl. 352; WELTERS, Limb. Legenden II, bl. 25; SCHRIJNEN, Essays en Studiën, bl. 59.

De watergeesten bij uitstek zijn wel de nixen en **meerminnen**. Zij bezitten de proteusnatuur en de gave der voorspelling. Wandelt men 's avonds langs het water, dan hoort men veelal haar stem. Vaak ook weerklinkt haar verlokkend gezang in het stille van den nacht en trachten zij de menschen in het verderf te storten. De beleedigde waternix vooral weet zich te wreken. Haar wezen is identiek met dat der oude Sirenen.

Wellicht wijst op dit volksgeloof de naam van een bosch in de nabijheid van O.L. Vrouw-Waver, nl. 'de Meermin'; zie Volkskunde XXII, bl. 68. Volgens een oude overlevering zou ook Muiden eens met een meermin hebben kennis gemaakt, die, uit de Zuiderzee opgedoken, dezen vloek over de stad zou hebben uitgesproken:

Muden sal Muden bliven
Muden en sal noit bekliven.

Naar men weet, heeft Muiden als wapen een blauwen paal op zilveren schild, vastgehouden door twee meerminnen. - In de groote

kerk te Edam, op een der beschilderde glazen achter den preekstoel, is een meermin afgebeeld; terwijl de Purmerpoort aldaar een konterfeitsel vertoonde van het 'groene wijf', met dit bijschrift:

Dit beeld hier opgericht tot een gedachtenis
Wat in het Purmer-meyr voorheen gevangen is.
Anno 1403.

Immers, volgens de legende werd in dat jaar in de Zuiderzee een monster gevangen met de gedaante eener vrouw, geheel met groen mos begroeid. Naar Edam gebracht, leefde zij nog eenige jaren. Zie F.W. DRIJVER, Mozaïek (Groningen 1906), 3e druk, bl. 202.

Belangrijker is het stellig na te gaan, wat van dit volksgeloof aan **watergeesten** nog rest. Spoken bant men in Belgisch Limburg naar de *weiers* (vijvers), wat wijst op hun karakter en herkomst. Ook kent men de *Grijze Meer*. Kinderen maakt men bang met den *waterwolf*, om het spelen aan het water tegen te gaan. In Vlaanderen dragen de watergeesten den naam van *nekkers*. Ook in Overijssel worden of werden nog voor betrekkelijk korten tijd geesten geacht in vijvers hun verblijf te houden, zoo b.v. te Zwolle de *watersnaak*. Zie nog MR. E. FRANQUINET, Watergeesten in Limburg, in Eigen Volk I (1929), bl. 105 vv.

Wat betreft de in België niet onbekende **boschnimfen**, die in Duitschland de typische benamingen van *Moosfräulein, Waldweiblein, Selige Fräulein* e.a. hebben, deze behooren tot de wind-geesten. In Noord-Bohemen heeft de boschnimf de gedaante van een stokoud moedertje, met sneeuwwit wild rondfladderend haar en bloote voeten. Zij steunt op een knoestigen stok en schenkt gele blaren, die in goud veranderen. Wanneer in de lente en in den herfst ijle nevelgedaanten uit het gebergte opstijgen, wanneer 'der Wald raucht', dan pleegt men te zeggen: 'Das Buschweibchen kocht'.

's Winters, als de stormwind over onze lage landen heenvaart en door 't geboomte huilt en fluitend over de daken en om de schoor-steenen giert, dan stormt het geestenheir door het luchtruim. Het

is de **Wilde Jacht,** die in de volksverbeelding een zoo voorname plaats inneemt. De voorstelling is oeroud en ook niet uitsluitend Germaansch. In de hymnen van den Rig-Veda vinden wij als aanvoerder den windgod Vâyu-Indra aan het hoofd van zijne *Maruts*. In de Germaansche landen voerde Wôdan op zijn schimmel *Sleipnir* het geestenheir aan. In den loop der tijden hebben vele persoonlijkheden aan Wôdan deze eereplaats betwist: in Engeland koning Arthur, in Skandinavië koning Waldemar, in Sleeswijk koning Abel. Frankrijk heeft de Germaansche voorstelling overgenomen en op Karel den Grooten en Karel V toegepast; volgens een Bourgondisch gedicht uit de XVIIe eeuw rijdt Charlemagne aan de spits van het geestenheir, terwijl Roland het vaandel draagt.

Over geheel Duitschland is de sage van een vervloekten jager verspreid, die wegens het schenden van den Zondag gedoemd werd, met zijn honden achter zich, door het luchtruim te jagen tot den jongsten dag. Hij draagt den naam van *Hackelberg*, uit *hackel bärend* 'mantel dragend'. Het Limburgsche folklore kent deze figuur onder de benaming van 'Henske met de hond'; 'Henske' wordt ook als duivelsnaam gebezigd. In Gelderland spreekt men plaatselijk van de *Berndekesjacht*, en wordt als voorrijder genoemd *Dirk met den beer*. Men meent te onderscheiden het gekrijsch van vogels en verwijderd hondengeblaf. Wanneer op een hoeve 'd'n bòvenste neendure' 's avonds wat laat open blijft, vliegt de Wilde Jacht wel eens daarbinnen om uit te rusten. Ook hier leeft nog de legende, dat het de jachtstoet is van een tot eeuwigdurig jagen gedoemden Zondagsschender; vergel. Driem. Bladen III, bl. 3.

Somtijds, zooals plaatselijk in Hollandsch Limburg, is van een aanvoerder volstrekt geen sprake, en dan openbaart zich de volksmythe in haar ruimsten, wellicht ook in haar oudsten vorm. Veelal bestaat het geestenheir uit de zielen van ongedoopte kinderen, of wel uit dronkaards en allerlei soort misdadigers, zooals de *Aasgaardsreia* in Noorwegen. In Belgisch Limburg spreekt men van *Helsche Jacht* of *Helsche Wagel*, ook wel van *Turkusjacht, Kluppeljacht*,

Tieltjesjacht (Hageland) en, evenals rond Leuven, *Tilkesjacht*: wonderschoone muziek, maar als men slechts éen woord spreekt, houdt ze op. Naar men weet, verbreekt de menschelijke stem in het volksgeloof den ban van de geestenwereld, van het bovennatuurlijke: vandaar, dat volstrekt stilzwijgen gevorderd wordt bij het schatgraven, waterscheppen, oudtijds bij het offeren enz. In Vlaanderen verklaart men het geheimzinnige gerucht als de muziek van heksen of vrijmetselaars, die zich naar hun vergaderplaats begeven. In Drente en Groningen geloofde men aan een 'vurigen' of 'gloeienden' wagen, met vier of zes honden bespannen; en insgelijks sprak men van een 'ijzeren' wagen, onder vreeselijk geraas gemend door een voerman van ontzettende gedaante, rijdend tusschen Nijkerk en Letterbert. In de Overbetuwe kende men den *Helwagen*, te Zwartewaal in Zuid-Holland den *Oogstwagen* met overeenkomstige beteekenis. Zie verder Ons Volksleven II, bl. 9; 't Daghet in den Oosten II, bl. 167, 191.

Een animistisch karakter vertoont ook de **weerwolf,** letterlijk 'manwolf', immers het eerste gedeelte komt overeen met het Gotische *waír* en het Latijnsche *vir*, dat wij ook nog hebben in ons 'weergeld' d.i. 'man-geld'. De term 'lykanthropie' is van het overeenkomstige Grieksche woord afgeleid.

De weerwolf-mythen hebben alle Indogermaansche volken gemeen; vooral vindt men ze in grooten getale bij de Slaven, waar de weerwolven nauwverwante trekken met onze heksen en vuurmannen vertoonen; zie b.v. FR. KRAUS, Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven (Münster 1890), bl. 112. Den Slavischen weerwolf slacht vrijwel diens naamgenoot op de massale dijken langs Lek en Waal. De Betuwsche weerwolf, zegt MARIE RAMONDT in Volkskunde XXIII, bl. 161, heeft niets menschelijks meer; hij is niet de 'man-wolf' van onze andere landouwen, hij is een hond met gloeiende oogen en een vurige tong, zooals Kludde uit de Brabantsche sagenwereld, en evenals deze loopt hij op zijn achterpooten en rammelt met een ketting. - Deze *Kludde*, die, naar het schijnt, benoorden Brussel, en bezuiden

Brussel onder den naam van *Lodder*, de plaats van den weerwolf inneemt, houdt eigenlijk het midden tusschen weerwolf en vuurman. Te Aalst en omstreken heet hij *Kledden*, te Brecht *Klodde met zijn bellen*. Van bedriegers, die als weerwolf rondloopen, zegt men dat zij ‘Kledden-loopen’. Ook komt hij wel overeen met den grappigen Gelderschen *Stoep*, die den verschrikten wandelaar voortdurend op den rug springt. Zie DE COCK-TEIRLINCK, Brabantsch Sagenboek (Gent 1909), I, bl. 82 vv.; Ons Volksleven V, bl. 147; X, bl. 142.

Het volk houdt zich vast overtuigd van de waarheid, dat sommige personen de gave bezitten zich op bepaalde tijden, meest omstreeks Kerstmis of St. Jan, in wolven te veranderen: de wolf is een mythisch, daemonisch wind- of neveldier, zooals uit exotische gegevens voldoende blijkt. De verandering in een wolf heeft plaats door het aanleggen van de wolfshuid of den wolfsgordel - men vergelijke het aanleggen van het zwanenhemd - in de volkstaal kortweg ‘het vel’ geheeten; vgl. de uitdrukking ‘uit zijn vel springen’, waarover PROF. VERDAM, Sporen van volksgeloof in onze taal en letterkunde, in de Handel. van de Maatsch. d. Nederl. Letterk. te Leiden 1897-'98, bl. 46.

Ons folklore is rijk aan verhalen, waarin op het middernachtelijk uur het wolfsvel uit den schoorsteen op het vuur valt. Het verbranden van de huid brengt de verlossing. Deze en dergelijke sagen zijn wijd en zijd verspreid; in België, vooral in Vlaanderen en Limburg, ten deele in Brabant, met name te Aerschot, Liedekerke, Hoogstraten, Hubertingen en Maaseik; in de sagen van Belgisch en Hollandsch Limburg is de weerwolf niet onkwetsbaar. Te Ohe en Laak b.v. bracht een jager hem een zware wonde toe en, het bloedspoor volgend, vond hij in een hut een man liggen, die in de zijde doodelijk getroffen was. In Nederland kent men den weerwolf in de provincies Limburg, Noord-Brabant, Friesland, in de Graafschap, Salland enz. Van de zeven na elkaar uit hetzelfde huwelijk geboren zoons of dochters is de zevende een weerwolf. Men erkent hem o.a. aan eenige vezeltjes doek, die hij steeds tusschen de tanden heeft. Ter bezwering trekke

men met den voet een streep over den weg, zeggende: 'Als ge van God komt, dan nader; als ge van den duivel zijt, dan blijf vóor de streep.' Hij toont zich ook dankbaar voor bewezen weldaden; zie Volk en Taal I, bl. 48; verder III, bl. 209, IV, bl. 5. Vergel. ook H. WELTERS, Limb. Legenden II, bl. 38 vv.; DE COCK-TEIRLINCK, Brabantsch Sagenboek I, bl. 93; PANKEN, Noordbrab. Sagen (Brecht 1893), no. 42 vv.; Rond den Heerd IV, bl. 2.

Nauwverwant is de mare of nachtmerrie. Het Middelnederl. *mâre*, nog in Hollandsch Limburg en Zuid-Nederland gebruikelijk, is verwant met het Oudhoogduitsche en Oudnoorsche *mara* en beteekent 'nachtspook, nachtbelemmering'; in Noord-Brabant spreekt men dan ook van *nachtmaar*. Het woord is waarschijnlijk afkomstig van een wortel, die zoowel in ons *meren* 'vastleggen, binden', als in *marren* 'talmen, dralen' steekt. Met ons woord *alfdruk* vergelijke men het Fransche *cauchemar*: *cauche* is afkomstig van het Latijnsche *calcare* 'drukken'.

Wat bewoog het volk, de termen *nachtmare* en *merrie* in verband te brengen? De ziekelijke verbeelding van den slapende of droomende stelt zich den drukkenden, haast tastbaren last, die zijn borst beklemt en zijn adem belemmert, onder allerlei dierlijke en menschelijke gestalten voor, doorgaans van het vrouwelijk geslacht. Meestal is het een paard, een *merrie*, die den slapende *berijdt*, vandaar de uitdrukking *marenrit*. Bij ons te lande hoort men de verwensching: 'Ik wou, dat je de maar reed'. Taalkundig hebben wij hier dus te doen met een geval van zoogenaamde volksetymologie: het volk verbindt *mare* met het niet vermaagschapte *merrie*; godsdiensthistorisch met den slaap en droom als mythevormenden faktor, waarop het eerst door LAISTNER gewezen is.

Deze nachtelijke kwelling wordt veelal aan heksen of aan den duivel toegeschreven, maar oorspronkelijk aan luchtelfen. Zij plagen niet slechts de menschen, maar ook het vee, met name de paarden. Zijn de paarden 's nachts door de *maar* gereden, dan vindt men ze 's morgens nat bezweet en met gevlochten manen en staart

op stal staan. Het kan gebeuren, dat men de *maar* in den stal verrast; dan zit ze onder de krib, te Heerlen onder het paard zelf, in de gedaante van een ond wijf, dat bezig is, met het haar te kammen.

Afweermiddelen zijn de volgende: men laat een kaars branden, of plaatst een mes op de borst, met de punt omhoog, of men zet de schoenen omgekeerd voor het bed. Op de Veluwe raadt men een vrouw, bij het naar bed gaan den stoel te verzetten, waarop haar kleeren liggen. Daar en in Overijssel bevestigt men ook als afweermiddel een paardekop boven den stal, op welks beteekenis ik nader terugkom. Menschen- en dierengelaat had afwerende kracht, zooals J. KOHLBRUGGE in zijn Tier- und Menschenantlitz als Abwehrzauber (Bonn 1926) duidelijk aantoont; de Saksische paardenkopmotieven bespreekt hij bl. 27, 28. Men beveiligt de paarden ook, door ze te bestrooien met garst; dan is de kwelgeest den volgenden dag in de schuur achter de wan te vangen. In België nam men veelal een handvol zand en strooide dat in het vertrek rond: dan moest de nachtmerrie verschijnen. TEENSTRA, Volksverhalen bl. 52, verhaalt ook, dat men een pannekoek bakte: was er een nachtmerrie in huis, dan kon die koek niet gaar worden en kwam geschonden uit de pan.

Ook marentakken (*viscum album*) houden de nachtmerrie uit den stal. Berust dit op het algemeene beginsel der sympathie, in dit geval taalkundige overeenkomst tusschen afweermiddel en te bannen voorwerp? Of heeft de misteltwijg zijn naam ontvangen, omdat hij de mare afweert, of omdat zij op zijn bladeren uitrust - als op de korenhalmen of de hop, - of dewijl hìj den boom drukt evenals de mare den mensch? Wij komen op dit punt nader terug bij het behandelen der Plantlore.

Gaat de mare uit rijden, dan verlaat ze het lichaam als een bij, kever, vlinder enz., en keert ook weer in deze gedaante terug. Te Vilvoorde vertoonde zich de mare eens onder de gedaante van een klein diertje, een vinger lang en zeldzaam gevormd, dat van verre kwam aanloopen en een slapende vrouw in den mond kroop. Men

ziet, hoe luidens de volksopvatting de ziel het lichaam verlaat, althans kàn verlaten, gedurende den slaap. Dit geloof is wijd en zijd verbreid. Soendaneezen zagen eens uit den mond van een slapende iets kruipen ter grootte van een krekel, zich op weg begeven naar een sadagoristruik en weer den neus binnensluipen; zie WILKEN, Het animisme bij de volken van den Indischen Archipel (Leiden 1885), bl. 16. Vaak neemt de ziel ook de gedaante eener muis aan: de zielen der bannelingen vervolgen Hatto van Bingen als muizen; als muizen verdwijnen de kinderen, door den rattenvanger van Hamelen gelokt. Vergel. mijne Essays en Studiën, bl. 83, 90 en een artikel in Volkskunde XIV, bl. 1 vv.; WOLF, Niederl. Sagen nos. 249, 253, 254, 515, 563; Ons Volksleven XI, bl. 132; Biekorf V, bl. 301.

De woordafleiding en de mythische oorsprong der spookachtige wezens, die men **heksen** heet, ligt vrijwel in het duister. Slechts mag men - hoe sterk het heksengeloof ook met Christelijke bestand-deelen is vermengd - als zeker aannemen, dat zij haar oorsprong in het heidendom hebben, vooral door hare betrekkingen tot den geest van het kwaad; en verder, dat zij van animistischen oorsprong zijn en deel uitmaken van het geestenheir, dat rondvaart bij het woeden der elementen. De Zuidslaven gelooven, dat in elke heks een booze, helsche geest huist, die bij nacht het lichaam verlaat, en zich dan in een vlinder, kip, kraai, maar het liefst in een pad verandert.

Wij hebben oorspronkelijk wel te doen met kwalijk-gezinde zielen van afgestorvenen. Haar feest valt dan ook samen met dat der ziele-geesten in het midden van den winter. Zooals bekend is, gold het tooveren bij de oude Germanen als bizondere gave der vrouwen. Na den dood zetten zij haar werkzaamheid voort. Maar bij sommige vrouwen scheidt zich de ziel reeds tijdens het leven van het lichaam, en neemt deel aan het joelen der zielegeesten. Van deze moeten zij hare kunst leeren, en zoo ontstond het volksgeloof aan de samenkomst van aardsche vrouwen met de geesten. Immers, telkens valt er in de verhalen de nadruk op, dat de aardsche heksen op bepaalde dagen, waarop vooral de geesten

hun spel drijven, de macht bezitten, door de lucht te rijden - op 'n bok, bezemsteel enz. - en aan de vergadering der geesten deel te nemen. Zoo ontstond dus het geloof aan de levende, menschelijke heksen, dat door de bekende heksenprocessen een kultuur-historische beteekenis kreeg.

Haar animistischen oorsprong verraden de heksen door haar Proteus-natuur. Zij komen binnen door het sleutelgat en kunnen de gedaanten aannemen van hagedissen - waarschijnlijk wortelverwant met het woord *heks* - van uilen, honden en vooral van padden, hazen en katten. De k a t immers is een nachtdier en heeft, door den lichtglans harer oogen in het duister, door haar onhoorbaren gang en nachtelijk gejank, inderdaad iets daemonisch over zich: ook de duivel verandert zich in een kat of kater, men denke aan *duvekater* en *drommekater*. Maar juist als nachtdier is zij ook onweêrsof neveldier, en zoo komt het, dat zoovele weêrregels met de kat in verband staan: als de kat zich schoonmaakt, wordt het weêr goed; likt zij zich tegen het haar in, dan komt er regen: regent het in de wasch, dan heeft men de kat níet goed verzorgd; zie vooral SLOET, De dieren in het Germaansche volksgeloof en volksgebruik ('s-Gravenhage 1827), bl. 1 vv. - De verhouding van heks tot duivel blijkt ook nog uit de parallelie der spreekwoorden: ‘Als het regent en de zon schijnt bakt elke heks pannekoeken’; - ‘Als het regent en de zon schijnt, is het kermis in de hel’.

De heksen berokkenen steeds schade: zij melken de koeien des nachts, veroorzaken veepest en muizenplaag, beheksen de kinderen, leggen de kwade hand en veroorzaken daardoor allerlei ziekten, beoefenen het nestelknoopen, door onder den echtelijken zegen een slot toe te knippen en in het water te werpen (hierover nader), bederven het graan en verwekken hagel, wind en storm. Ook kunnen zij iemand op een bepaalde plaats vast tooveren, vanwaar het Limb. *heksenscheut*, Hoogd. *Hexenschuss*. Grooten invloed hebben zij ook op het karnen van de boter. Is de koe werkelijk ‘behekst’, dan mag de boerin karnen, zooveel zij wil: boter komt er niet; terwijl de heks slechts met

een stokje in de sloot heeft te roeren, om alle boter te krijgen. Eindelijk, zij verdorren het gras, vanwaar de heksenkringen. Het is geraden, eierschalen te vergruizelen, want daarin verbergen zich de heksen.

Vindt men kroontjes in de bedkussens, dan zijn ook deze *betsjoend*, zooals het in Friesland luidt. Men kan die verdachte voorwerpen in een ketel met kokend water werpen en laten koken, dan moet de heks binnenkomen. Vrijwel hetzelfde effekt verkrijgt men door een arend en zwarten haan in een ketel boven het vuur te hangen. Een eigenaardig sympathetisch toovermiddel is nog het volgende: men maakt een ploegijzer gloeiend en spreekt dan plechtig den naam der vermeende heks uit; deze zal dan de hevigste smart voelen. Van een heks mag men geen koffie of brandewijn aannemen, dan komt men in haar macht, en evenmin mag men hare vragen driemaal achtereen met 'ja' beantwoorden. Vrouwen, die zich in heksen kunnen veranderen, zijn dan ook wel buiten genoemde toovermiddelen kenbaar. Zij hebben vergroeide wenkbrauwen, druipoogen en platvoeten. Iemand vlak in het gelaat zien is haar niet mogelijk, en ook kunnen zij over geen bezemsteel heenstappen, of over een kruis of kruisvormig voorwerp, b.v. twee doodsbeenderen over elkaar. Wil men bij betoovering de heks te weten komen, dan kan men de sleutelproef of wel de haanproef toepassen. Bij de *sleutelproef* wordt een sleutel met een kruis in de holte of in den baard op het begin van Sint Jans evangelie gelegd: de sleutel zal dan gaan bewegen naar den kant waar de heks woont. Aldus b.v. in het Gooi; maar er bestaan ook andere methoden. Bij de *haanproef* wordt een zwarte kip in kokend water gestopt, terwijl een bijbel op tafel ligt. Wie dan het eerst binnenkomt is de heks (Opheusden). Zie hierover E. GEWIN, Nederlandsch Volksgeloof, bl. 81 vv. Ook in Friesland kent men den *kruuske-kaai*, d.i. sleutel met een kruis.

Herhaaldelijk zal nog sprake zijn van sympathetische toovermiddelen, vooral in het Tweede Deel bij de Volksgeneeskunde. S y m p h a t i e berust op een oeroud en algemeen verspreid gevoel van gemeenschap tusschen gelijkgeaarde wezens: zij tracht door imitatieve

handelingen, door het verwekken van verschijnselen, door het bezigen van voorwerpen op de analoge handelingen, verschijnselen, voorwerpen invloed uit te oefenen. Van zulke magische handelingen tot de s y m b o l i e k is slechts éen stap. Men vindt deze vormen van volks-magie met verschillend geaarde religieuze opvattingen verbonden.

Vooral beveiligt een h o e f i j z e r boven den stal of elders aangebracht. Het hoefijzer is een algemeene talisman, het brengt geluk, maar vooral het heeft afwerende kracht. Daarom wordt het ook op de masten van schepen gespijkerd. Ook behoort het tot de Wôdanssymbolen, heilig was met name het hoefijzer van Wôdans ros. Maar ik houd dit voor sekondair, en breng de primaire beteekenis liever in verband met de paardeschedels, in stallingen ingemetseld, en met de houten paardekoppen op den nok der huizen, vooral der Saksische boerenwoningen, in die mate, dat men, in verband met andere gegevens, het paard als een Saksisch stamteeken kan beschouwen. Ter bescherming is het dier zelf niet noodzakelijk; het wordt ten volle vertegenwoordigd door zijn exuviën, dus ook door het hoefijzer. Met het Italiaansche hoefijzer bestaat wel alleen elementaire verwantschap.

Na zich met heksenzalf bestreken te hebben, rijdt de heks door den schoorsteen ter vergadering, door den duivel voorgezeten en geleid. Het geschiedt natuurlijk bij nacht, en wel na twaalven; immers: 'Tusschen twaalf en een zijn alle heksen op de been'. Zij rijden ook weg op een spinnewiel, op bokken en kalveren onder de spreuk: 'Over haag en over heg, te Keulen (Spanje enz.) in den wijnkelder.' De heksenvaart wordt niet zelden begeleid door wonderschoone muziek. De verzamelplaats der heksen is op weiden, heideplaatsen of galgenbergen. Zoo heeft men de *Hommelheide* nabij Susteren, waar men dan ook heksenkringen vindt, en de *Haar* bij Bunschoten; maar de groote verzamelplaats in Nederland is toch de beruchte Mookerheide. In Belgische sagen worden als zoodanig b.v. genoemd de *Kemmelberg* bij Yperen en het *Galgenveld* bij Antwerpen. Worden heksen eenmaal verhinderd in haar heksendans,

dan mogen zij gedurende zeven maal zeven jaren geen vergadering meer bijwonen (Hageland).

Op den heksensabbath mag de naam Gods niet genoemd worden, noch ook de naam van het z o u t . Het geloof aan de geestenwerende kracht van het zout is wel algemeen-menschelijk, en behoort tot de oudste lagen van ons volksgeloof. Ook in de klassieke Oudheid gold het niet slechts als zeer waardevol, maar ook als reinigend, van tooverij zuiverend: immers men meende, dat het de elementen van water en vuur in zich vereenigde. Aldus begrijpt men de heiligheid der zoutbronnen en der bosschen, waarin deze zich bevonden, bij onze Germaansche voorouders; wij danken dit bericht aan TACITUS. De bereiding van het zout stond dan ook onder toezicht van priesteressen. Zoo begrijpen wij verder, waarom het morsen met zout en het omstooten van het zoutvat ongeluk en tweedracht brengt; waarom het zout zulk een voorname rol speelt in de volksgeneeskunde; waarom schatgravers brood en zout bij zich moeten hebben; waarom men plaatselijk, als men in België ter bedevaart tijgt, brood en zout bij zich heeft; enz. - Ook de vlierstruik doet uitstekend tegen heksen dienst, waarover nader in de Plantlore.

Buitengemeen groot is het aantal volksverhalen, waarin een heks als kat, kraai enz. wordt gewond; den volgenden dag is dan de verwonding bij de een of andere vrouw merkbaar. Personen, vooral kinderen, die onder den invloed van heksen geraken, worden *behekst*, en dienen door een heksenmeester of heksenbanner *belezen* te worden. Staan de paarden met verwarde manen en druipend van het zweet op stal, dan zijn ook deze waarschijnlijk behekst. Zie vooral WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven II, bl. 158. Verder WELTERS, Limb. Legenden II, bl. 65 vv.; DE COCK-TEIRLINCK, Brabantsch Sagenboek I, bl. 7 vv.; Friesche Volksalm. 1865, bl. 17; Rond den heerd V, bl. 70; Ons Volksleven II, bl. 8; VI, bl. 119; IX, bl. 201.

Een laatste animistische groep vormen de **dwaallichten**, eigenlijk de zielen als vlammen op graven of in hun nabijheid. Zij worden beschouwd als de zieltjes van ongedoopte kinderen en heeten plaat-

selijk: *dwaal-, drog-, hip-, dwaas-, stallichten; drogfakkals; stalkaarsen; valsche lantarens*. De Friesche benaming *wylde lanteernen* geldt eigenlijk over het algemeen de afgestorvenen, die geen rust kunnen vinden in hun graf. Ook meent men, dat ter plaatse, waar men vaak een dwaallichtje ziet, een schat begraven ligt; men noemt ze dan ook wel *blauwe vuurtjes*. Tot deze groep kan nog gerekend worden het *St. Elmsvuur*, dat op de masten der schepen verschijnt.

Aanvankelijk waren de dwaallichtjes boosaardig, trachtten zij den eenzamen wandelaar opzettelijk te misleiden. Maar het volk heeft deze opvatting op eigenaardige en dichterlijke wijze gekerstend; het zijn nu de zielen der ongedoopte kinderen, die op den reiziger toehuppelen en trachten hem naar een water of poel te leiden, om gedoopt te worden. Als men in Vlaanderen en Noord-Brabant de *stalkeersen* wil doopen, een kruis over hen maakt en de doopformule uitspreekt, komen ze in ontzaglijken getale rondom u. Het best is dan maar te zeggen: 'Ik doop u allen' enz.

Nauw met hen verwant is de **vuurman**. In Drente zijn vuurmannen meestal landmeters, die, omgekocht als ze waren, hun taak niet eerlijk hebben verricht. Deze opvatting geldt ook voor Zuid-Holland, Friesland, Groningen, de Overbetuwe. In geheel Drente is de vuurman *Lapooge* bekend, de kwelgeest met zijn gloeienden meetketting. *Glende kerels* zweven ook als vlammende stroobossen langs de markescheidingen, b.v. te Havelte, Zuid-Laren, Borger, Rolde, Zeegze, Tijnaarloo enz. In Belgisch Limburg heeten ze *vierman, schoevert, schoeffer, sjoverik* (b.v. te Genk) enz.; in de Kempen ook wel *brandende schoof*. Men mag niet met den vinger naar den vuurman wijzen en ook niet fluiten of hem bespotten: dan komt hij op u af en, redt u de vlugheid niet, dan zijt ge verloren - of ge moest bij u hebben een knipmes met houten hecht. Kunt ge het lemmer in den grond steken, dan komt het licht daar op af, en ge zijt verlost. In Hollandsch Limburg wandelt hij o.a. tusschen Arcen en Velden. Ook spookte eertijds een vuurman te Venloo in de nabijheid van den ondersten Houtmolen. De bewoners van den omtrek moesten hem elk jaar

een kar zand, een paar blikken schoenen en zeven en een halven stuiver geven. Eens kwam een knecht van den bovensten Houtmolen 's avonds laat van de stad en zag op een hoogte een man staan, dien hij voor een zijner vrienden hield. Hij riep hem dus toe: ‘Dikke, geef me eens wat vuur’, doch daar kwam de vuurman hem na. Zoo hard hij kon ging de knecht er van door en was juist de schuur van den molen binnen, toen de vuurman op het punt stond hem in te halen. Den volgenden morgen vond men op de schuurdeur een koolzwarte hand afgeteekend. Dit is trouwens het eensluidende slot van dergelijke geschiedenissen.

Over den Brabantschen *Kludde* is gesproken. Zulle overgangstype tusschen vuurman en weerwolf vindt men hier te lande in het *hêmanneken*. Te Hoogland b.v. wordt hij gezien bij ruw weêr en roept aldoor: ‘heej, heej.’ Beantwoordt iemand dat geroep, dan springt hij hem op den rug en verlaat hem niet, tot de woning bereikt is. Intusschen gluurt hij den drager voortdurend met ‘gleunige oogen’ als een kat aan. Zie WELTERS, Limb. Legenden II, bl. 31; Drentsche Volksalm. 1845, bl. 232; Nederl. Museum II 12, bl. 352; Volkskunde X, bl. 182, 206, 236 vv.; XIV, bl. 161.

Waar de geestenwereld haar spel drijft, daar spookt het. ‘Spook’ en ‘spoken’ zijn dus generische uitdrukkingen. Weer is de etymologie van het Germaansche *spôka*-raadselachtig. Het spoken is gebonden aan bepaalde tijden en plaatsen, zooals wij reeds ten deele zagen. Vooral spookt het op de kruiswegen; daar drijven de geesten hun spel, daar kan men met hen in gemeenschap treden. Reeds de H. ELIGIUS en BURCHARD VAN WORMS ijveren tegen de bijgeloovige vereering der kruiswegen (VIIe en XIe eeuw). Toch zwijgen de Oudgermaansche bronnen hierover, zoodat het niet onwaarschijnlijk is, dat dit volksgeloof zich onder Romeinschen invloed ontwikkeld heeft. Anderzijds oefenen de kruiswegen ook weer geestwerende kracht uit en moeten de geesten zich hierover laten heendragen; ter belooning werpen zij dan een goudstuk toe.

Ook de doode, die 'terugkeert', komt spoken en geeft stof tot vele spooksagen. Meestal zijn dit personen, die in hun graf geen rust kunnen vinden, omdat zij tijdens hun leven hebben misdaan, of een gelofte - b.v. een bidweg - niet zijn nagekomen, of wien de overlevenden de verschuldigde eerbewijzen niet hebben gebracht. Zij kunnen verzoend, 'verlost' worden en vinden dan eindelijk rust. Wie geld begraven heeft, moet zoolang tusschen hemel en aarde-zweven tot de schat gevonden is.

Maar het volksgeloof kent ook **spookdieren**. Wij zagen reeds herhaaldelijk, dat de ziel in diervorm het lichaam kan verlaten; in diervorm kan zij ook 'terugkeeren' of blijven voortleven. Zielen, die in diervorm rondspoken, kiezen daartoe bij voorkeur de gedaante van katten, hazen, wolven, honden en paarden, storm- of onweêrsdieren. Vandaar, dat katten, hazen enz., die over den weg loopen, ongeluk beteekenen; het is niet het dier, dat de mensch ontmoet, maar de ziel van een gestorvene. Vooral in den vroegen morgen is zulke ontmoeting van belang: 'het eerste gemoet', zegt men te Brugge. Zoo komt het, dat de dieren ook de toekomst kunnen voorspellen; immers de ziel van een overledene kan in de toekomst zien. Hierdoor verklaart men licht de beteekenis van het blaffen van honden, het hinniken van paarden, het krassen van raven en uilen, het janken van katten. 'Krast er een uil, breekt er een glas, dan sterft de meesteresse ras', zegt men in Gelderland. Ook het huilen van honden bij nacht kondigt doorgaans een sterfgeval aan. Vooral kraaien en raven zijn ongeluksvogels; men dient te weten, dat de raaf oorspronkelijk wit was en eerst na den zondvloed zwart geworden is. Te Canne, bij Maastricht, zingt de jeugd:

De eksters en de kraaien,
Die zwaaien al over mijn hoofd,
En snakken al naar mijn dood;
Die dood begint te naken,
Ik zal het niet lang meer maken.

De zienersgave dezer zielevogels blijkt ook uit spreekwijzen als: ‘De kraaien zullen het uitbrengen’; - ‘Alles komt uit, al moesten de kraaien (of raven) het uitbrengen’, en ook wellicht ‘Daar zal geen haan naar kraaien.’

Spookdieren zijn over het algemeen een kwaad voorteeken en verkondigen onheil; niet aldus de zwaluw, de ooievaar, de koekoek. Hoe kan het anders? Het zijn alle drie lenteboden. Vandaar dan ook, dat het als een zegen wordt beschouwd, wanneer zwaluw of ooievaar op een huis hun nest bouwen. ‘Zwaluwen in 't dak, guldens op zak;’ en op de Veluwe: ‘Waar een zwaluw aan den stal nestelt, daar sterven de kalveren niet.’ Dit teekent meer onze praktische, nuchtere levensopvatting; poëtischer is de Duitsche spreuk: ‘Wo die Schwalbe nistet im Haus, Zieht der Segen niemals aus’. Een zwaluwnest vernielen, brengt ongeluk. Ook het Westvlaamsche volk toont dichterlijken zin, als het de zwaluwen ‘de vogels van O.L. Vrouw’ noemt, dewijl zij omtrent Mei (Maand van Maria) aankomen en omstreeks Maria Geboorte (8 Sept.) weer vertrekken. Een volksverhaal weet te vertellen, dat, waar Maria ook reisde of vluchtte, een zwaluw steeds met haar medevloog: Rond den Heerd XXIV, bl. 115.

Ook de ooievaar brengt geluk en welvaart en lang leven. Waar hij nestelt, is het huis gevrijwaard tegen vuur en bliksem, en sterven geen kraamvrouwen. De kinderen zingen:

Ooievaar, lepelaar,
Met je lange bekke,
Wanneer zal je thuis kommen?
Als de muis piep zeit.
Piep zei de muis:
Ooievaar komt t' avond thuis.

Ooievaar brengt ook de kindertjes. ‘Als een stork over 't huis vliegt’, heet het te Almelo, ‘komt er gauw een kleine schreeuwer in de wieg’. Hierop wijst o.m. het Geldersche rijmpje:

Uiver, uiver, pielepoot,
Breng een kindje in moeders schoot.

Maar de waarzegger bij uitstek is de koekoek. Het Belgisch rijmpje, dat zijn voorzeggingsgave inroept, luidt:

Koekoek Steven (of even),
Hoelang mag ik leven?

en vrijwel gelijkluidend hoort men in het Sassenland:

Kukuk vom häven,
Wo lange sall ik leven?

en dan telt men: zooveel maal de koekoek roept, zooveel jaren blijven den vrager te leven over. Op de Veluwe bekransten de jongens en meisjes zich bij den eersten koekoeksdeun en riepen dan:

Koekoek, bakkersknecht,
Zeg mij recht,
Zeg mij waar,
Hoeveel jaar
Ik dit kransje nog dragen zal?

Te Nederweert (L.) is hij ook weêrprofeet. - Maar het wordt tijd, tot onze spookdieren terug te keeren. Van spokende honden weet men vooral in Groningen en in de Ommelanden veel te vertellen; verder in Friesland, Brabant, Zeeland en elders. Plaatselijk draagt de spookhond den naam van *stommelstaart, borries* of *helhond*. Het is een zwarte hond met vurige oogen, soms beladen met gloeiende ketenen. - Het spookpaard heet in het Oldambt *hommel-stommel*; ook waren veelal spokende veulens rond, en zonder kop. In België zijn de spookdieren doorgaans hazen en konijnen. Niet zelden worden al deze spookdieren driebeenig en eenoogig gedacht.

Er bestaat nog een andere reden, waarom sommige dieren in ongunstigen roep staan, deze namelijk, dat zij uiteraard in nadere betrekking traden tot de Germaansche godenwereld. Aldus het snelle

ros (*Sleipnir*) tot Wôdan als Windgod; aldus de raven (*Hugin* en *Munin*: de Gedachte en Gedachtenis) en de wolven (*Geri* en *Freki*: de Gulzige en Vraatzuchtige) tot Wôdan als Wind- en Oorlogsgod. De kat was gewijd aan Frija, de huwelijksgodin en de godin van den huiselijken arbeid. Daar nu de geloofsverkondigers de afgoden als duivels voorstelden, werden gemelde dieren ook satellieten van den satan. Zelfs de koekoek, de blijde lentevogel, ontging niet volstrekt het lot van zijn heer, wien hij als waarzegvogel heilig was: en zoo verklaart men het best de ongunstige beteekenis onzer zegswijzen: 'Loop naar den koekoek' (d.i. naar den drommel); 'hale u de koekoek', vgl. 'hol dich der Kukuk und sein Küster', en 'le diable t'emporte'; - 'Dat wete de koekoek' (d.i. dat mag Joost weten); - 'Je bent een koekoekskind' (d.i. een satanskind).

Hierbij komt nog, dat sommige dieren, als katten en raven, ook r e c h t s t r e e k s tot duivel en heksen in betrekking gebracht werden; en eindelijk, dat de begrippen 'gewijd, heilig' en 'gevaarlijk, te vermijden' in het volksgeloof veelal synoniem zijn; vgl. bl. 87.

Voor zoover ik weet, is de specht alleen dezen dans ontsprongen. PLINIUS gaf hem den bijnaam *Martius*, daar hij den god Mars was gewijd. Maar uit *Martis avis* is *Martini avis* gegroeid, zooals ook blijkt uit de variant van sommige handschriften: 'Sant Martisvogel, Mertissvogelin.' Ik kom naderhand op dezen vogel terug, maar wensch hier alleen de aandacht te vestigen op het feit, dat de specht, die toch óok gevaar van vermaledijding liep, aan dit lot is ontsnapt, doordat het volk hem aan St. Maarten toevoegde. Zie V.D. BERGH, Kritisch Woordenboek, bl. 210; SLOET, De Dieren in het Germaansche volksgeloof, *passim*; DE COCK, Een en ander over de folklore van dieren en planten, in de Handel. v.h. derde Vlaamsche Natuur-, en Geneeskundig Congres (1899), bl. 85 vv.; Ons Volksleven XII, bl. 15; 't Daghet in den Oosten XIX, bl. 6; Limburg's Jaarboek V, 3, bl. 1 vv.; Volkskunde XXI, bl. 211 vv.; XXII, bl. 33 vv.

Verpersoonlijking der bandelooze elementen, der ruwe natuurkrachten is het geslacht der reuzen. Nu eens vertegenwoordigen zij

den winter, dan weer den nacht of den stormwind. Zoo ver de mensch in lichaamskracht boven den dwerg of kabouter staat, zoo ver blijft hij beneden de plompe dommekracht van den reus. Bekend uit de Noorsche mythologie is de oerreus *Ymir*, uit wien de wereld geschapen werd: uit zijn vleesch vormden de goden de aarde, uit zijn bloed de zee, uit zijn beenderen de bergen, uit zijn schedel het hemelgewelf.

Ook in ons volksgeloof zijn de reuzen niet onbekend. Een Overijsselsche sage verhaalt van een reus, die aarde in de slip van zijn mantel droeg. Bij het overstappen van de Vecht ontviel hem de Bestemerberg, bij het gaan over de Regge de Lemelerberg, eindelijk de Luttenberg. De rest niet meer dragenswaard achtend, had hij die langs Hellendoorn en verderop uitgeschud. Een analogen oorsprong hebben twee heuvels bij Heelsum, een heuvel bij Valburg, de Woldbergen op de Veluwe. Ook West-Friesland werd eertijds door reuzen en reuzinnen bewoond, van wie Lem, Dibbald, Walberich, Hillegond omstreeks Leiden, Haarlem en Rotterdam gelokaliseerd worden. Deze Hillegond had eens een schortekleed zand van het zeestrand gehaald. Maar gekomen ter plaatse, waar thans de kerk te Hillegersberg staat, brak de band van haar voorschoot, en het uitgestorte zand vormde een heuvel. Het is wel onnoodig te zeggen, dat wij hier met natuurverklarende volksverhalen te doen hebben.

Dit is ook het geval met de sage van de beide Rijn-gravende reuzen. Volle honderd jaren hadden zij dapper gedolven zonder een woord te wisselen, toen de een het stilzwijgen brak. De ander wordt hierop toornig, antwoordt, dat hij niet langer met zulk een babbelaar wenscht samen te werken, en gaat de Waalbedding graven. In een Belgische sage van dezen aard, gelokaliseerd te Hekelghem, is de reus reeds een duivel geworden. EM. SEIPGENS verhaalt, dat het reuzengat te Echt (tusschen Echt, Montfort en Posterholt) eigenlijk een onvoltooid gebleven reuzenwoning is. De koning der reuzen zou gaan trouwen en volgens 's lands wijs moest hij met de aanstaande koningin zijn eigen woning in den grond delven; wegens het gepraat zijner aanstaande liet hij ten slotte het werk steken. ‘Daarom is de koning

der reuzen nooit getrouwd en de woning onafgewerkt gebleven. De reuzen volgden het voorbeeld van hun koning, omdat zij alle vrouwen snapsters vonden, en zoo is het reuzengeslacht in Limburg uitgestorven.' (Bij WELTERS, Limb. Legenden I, bl. 219).

Volgens een overoude sage hebben de reuzen een gedeelte van Brussel gesticht; vandaar natuurlijk ook de naam van Reuzenberg. Eertijds gingen dan ook elf reuzen, met verschillende benamingen, in den vermaarden Brusselschen Ommegang, en wel achter de Gilden en Ambachten; thans nog twee: Janneken en Mieke. Ook te Venloo werden van oudsher twee reusachtige poppen rondgedragen, die de stichters van Venloo: 'Valuas en z'n vrouw' voorstelden, en wel door het akkermansgilde op Maandag vóor de zomerkermis. Sedert eenige jaren is dit gebruik weer ingevoerd. Luidens een Venloosch archiefstuk werden in het begin der XVIIIe eeuw deze beelden ook in de processie rondgedragen. Zooals te Brussel, worden ook te Geerardsbergen Janneken en Mieke rondgedragen; te Hasselt kent men den Langen Man, te Antwerpen Druon Antigoon, te Wetteren den Reus en de Reuzin, te Brussel den reus Ommegan, te Kortrijk Mevrouw van Amozonië, te Leuven den reus Herkules met zijn vrouw. Ook in Fransch-Vlaanderen: Rijssel, Douai, Duinkerken, Hazebrouk enz. bestaat nog de gewoonte reuzen bij feestelijke ommegangen mee te voeren. Over de Bladelsche reuzen Janneken en Mieke zie Eigen Volk (1929), bl. 210 vv.; over de reuzen en dwergen in het Peelland wist de Heer F. VAN BEURDEN belangrijke dingen te verhalen. Voor het reuzenlied verwijs ik naar het Tweede Deel.

De reuzen hebben niet alleen rivieren gegraven en bergen opgestapeld, zij hebben ook de terpen en de hunebedden gebouwd. Hier heeft verwisseling of liever vermenging der begrippen 'reuzen' en 'hunen' plaats. Ook is het begrip van den term *hunen* zelf niet homogeen: immers het woord *hûn*, een echt-Germaansch woord, beteekent 'reus' maar ook 'Hun, Hongaar'; waarschijnlijk is de naam *Hûn* op verschillende volkeren toegepast. Misschien vertegenwoordigen zij, hetgeen ook wel van de Elfen beweerd wordt, het

een of ander uitgestorven Europeesch oervolk. Wat hiervan zij: de Hunen vormden in het volksgeloof een met de reuzen nauw verwante, maar toch zelfstandige, meer historische groep. Hun naam leeft voort in de Hunenbedden niet alleen, maar ook in den Overijsselschen *Hunerborg*, in den *Hunerberg* en de *Hunerpoort* te Nijmegen en in den *Hunsberg* van Merchtem. (Z.B.)

De reuzen vormen als het ware den middelterm tusschen de lagere en de hoogere mythologie; van overgang geen sprake. Het reuzengeloof wortelt in de omringende natuur, in de elementen, maar vertoont geen spoor van zielengeloof. De hoogere Indoëuropeesche mythologie, volstrekt zelfstandig ten overstaan der lagere, wordt vertegenwoordigd door de vereering van den machtigen god des hemels: den Indischen *Dyâush*, den Griekschen *Zeus*, den Romeinschen *Jupiter*, die bij de Oude Germanen den naam droeg van *Ziu*. Alle Indogermaansche talen wijzen hier op een vereering van den 'Stralenden Hemel' als hoogste godheid. Maar op den duur veranderde het wezen van dezen hoogsten hemelsgod, óok van den Germaanschen *Ziu*; velerlei attributen zijn hem ontnomen, om aan afzonderlijke godheden te worden toevertrouwd. De weg loopt hier van de eenheid of betrekkelijke eenheid naar de veelheid. Zóo ontstonden de Westgermaansche godheden: Wôdan, Donar, Frija enz.

Van de hoogere mythologie is b e z i n k s e l in ons folklore achtergebleven, en niemand heeft dit beter aangetoond dan JACOB GRIMM: in zijn standaardwerk 'Deutsche Mythologie'. Al blijkt het, dat hij veel te eenzijdig is te werk gegaan, met volle recht mag hij den titel dragen van 'vader der Germaansche mythologie' als wetenschap; met behulp der kritiek wordt zijn werk de rijkst mogelijke vindplaats. Wij zullen in de volgende bladzijden dan ook herhaaldelijk stooten op survivals van Wôdan en zijn kring: een sekondaire mythologiesche vorming dus. Laat ik slechts wijzen op enkele uitdrukkingen. Wij lezen in een Nederlandsch hs. van 1470: 'Ende de poeten in heure fablen heetend ourse, dat is te segghene Woenswaghen'. Het sterrenbeeld van den Grooten Beer werd dus als

Wôdanswagen beschouwd. In Zuid-Limburg spreekt men nog van een 'zielewagen', die door de lucht rijdt. De naam leeft ook voort in ons hedendaagsch *Woensdag*, dial. *Goonsdag*, en in de plaatsnamen *Woensdrecht* = Wodani traiectum, *Woensel*, wellicht *Woenum* of *Wenum*. De herinnering aan Donar bewaart ons *Donderkruid* of *Donderbaard*, het *Sempervivum tectorum*, voorheen ook *Barba Jovis* genoemd, in Zwitserland nog *Joubarbe*. Bij de invoering van het Christendom droeg de volksfantasie vele attributen van goden en godinnen op Christus en de heiligen over; vandaar dat het *Frigjargras* tot *Mariagras* werd; de aan Frija als godin der geboorte heilige *Asperula odorata*, waarvan een bundel bij zwangere vrouwen in bed gelegd werd, ontving den naam van *O.L. Vrouwenbedstroo*, het *Labrum Veneris* dien van *Mariadistel*; enz. Ook behoort het hoogst waarschijnlijk tot de sekondaire laag in ons folklore, wanneer de kat, het heilige dier van Frija-Frigg, in zoo nauwe betrekking tot het huwelijk treedt. Wie op zijn trouwdag door goed weer begunstigd wil worden, moet de kat goed voeren, of de kat streelen (*kören*), zooals men te Ubach-over-Worms zegt. Wie geen katten lijden mag, meent men ook, krijgt geen mooie bruid. Als de kat zich wascht, beteekent dit bezoek, bepaaldelijk van vrijers.

2. Romeinsche mythologie.

Dat de betrekkingen tusschen Romeinen en Germanen niet spoorloos voor de religie onzer vaderen voorbij gingen, ligt voor de hand; met name met het oog op de hoogere Romeinsche kultuur. Laat ik terstond enkele voorbeelden geven. Romeinsch was het gebruik, namen te geven aan de dagen der week, gewijd aan de Zon; de Maan; Things, resp. Tius: Mars; Wôdan: Mercurius; Donar: Jupiter; Frija: Venus; en Saturnus, voor wien geen passende Germaansche interpretatie kon gevonden worden. Deze substitutie had vermoedelijk in de IIIe of IVe eeuw n. Ch. plaats; zie DR. ROESLER, Ueber die Namen der Wochentage (Berlin 1865), bl. 20 vv. - Volledige ontleening had plaats met de namen Venus en Diana, men denke aan de Venusbergen en het

Venushaar. Verder hebben wij de votiefsteenen, door Germanen geplaatst, waarop men nu eens een Romeinschen god, dan weer een Romeinschen god met Germaanschen bijnaam vindt. Zoo was b.v. in den muur der oude Romaansche kerk te Horn bij Roermond een geloftesteen aan Mars en een aan Mercurius ingevoegd.

Trouwens het plaatsen van votiefsteenen op zich zelf is specifiek Romeinsch; zie hierover KARL HELM, Altgerman. Religionsgeschichte (Heidelberg 1913) I, 345 vv. Op twee votiefinskripties wordt *Mars Thincsus* gezamenlijk met twee Germaansche godinnen genoemd. De vindplaats van beide inschriften ligt in Engeland te Housesteads, nabij den Hadrianuswal; zij dagteekenen uit den tijd van Alexander Severus (222-235) en werden gesticht door een afdeeling Germaansche ruiterij, die den naam van *Cuneus Frisorum*: 'Friesche afdeeling' droeg. Hiermee is echter niet gezegd, dat het Friezen waren; waarschijnlijk Bataven, in alle geval Twentenaren. Te vermelden valt nog de bijzonderheid, dat op een bij de altaren behoorend halfrond kapiteel in het midden een gewapende krijger (Mars) met een vogel is voorgesteld, en aan weerszijden twee zwevende geniën; zie verder W. PLEYTE, Mededeel, d. Kon. Akad. van Wetensch. III, 2, bl. 110 vv. - Van een onbekende godin *Vagdavercustis* spreekt een votiefsteen, gevonden in het riviertje de Linge bij Hemmen (G.).

Een vrij groote verspreiding had de vereering der godin *Hludana*, getuige o.a. een steen uit Beekgum (F.), verwant met de Noorsche godin Hlódyn en, wat meer zegt, met de besproken godin Holda. Buitengewoon rijk is de monumentale overleving van de godin *Nehalennia*. Zij wordt vermeld op niet minder dan 26 votiefsteenen, die alle - met uitzondering van 2 te Deutz gevonden - bij Domburg op Walcheren uit het duinzand zijn opgedolven. Tien ervan zijn geheel, acht ten deele door een brand der kerk te Domburg in 1848 vernietigd; maar zij bleven voor ons weten behouden door de publikatie van L.J.F. JANSSEN, De Romeinsche beelden en gedenksteenen van Zeeland (1845). Men noemt Nehalennia een Bataafsche godin, ofschoon voor haar vereering eigenlijk eerder de zuidwestelijke

buren der Bataven, n.l. de Marsaci en Sturii in aanmerking komen. Maar het Germaansche karakter der godin is boven allen twijfel verheven. Zij schijnt beschermster van handel en scheepvaart te zijn en godin der zee, en wordt voorgesteld, gezeten op een troon, of ook staande; naast haar een hond, aan weerszijden hoorns van overvloed. Op drie steenen steunt zij met den linkervoet op den voorsteven van een schip. Wellicht behoort de hond bij het type der met haar vereenzelvigde Egyptische godin Isis thuis.

Sporen van den Nehalennia-kultus vinden wij wellicht in een Middeleeuwsch gebruik, van kracht in Zuid-Nederland en in de Rijnprovincie: een feestelijk opgetuigd en versierd schip op raderen werd van plaats tot plaats getrokken onder het feestgejubel der bevolking. Zulk een optocht uit het jaar 1133 wordt uitvoerig beschreven in een klooster-kroniek van St. Truiden. Het schip kwam het eerst naar Aken, dan naar Maastricht, waar het van mast en zeilen voorzien werd, dan naar Tongeren, Looz enz. Maar door toedoen der geestelijkheid werd deze stoet door den Graaf van Leuven met kracht onderbroken en belet, en hiermee schijnt het gebruik aldaar uitgeroeid te zijn. Waarschijnlijker echter dan met den Nehelennia-kultus bestaat samenhang met de karnavalsgebruiken van Romeinsche herkomst.

Over het algemeen mogen wij besluiten tot een Germaansch-Romeinsch synkretisme, welles sporen in het hedendaagsche folklore nog aanwezig zijn.

3. Keltische mythologie.

Inwerking van den godsdienst der kultureel hoogstaande Kelten op de Germanen kon niet uitblijven. Op een bij Vechten (U.) gevonden votiefsteen wordt een zekere godin *Viradecdis*, voor wie in het Germaansche domein geen aanknoopingspunt te vinden is, vereerd door de Batavi en Tungri. Maar verreweg het voornaamste verschijnsel is de Matronenvereering, die beslist aan de Kelten is ontleend. De Matronen zijn plaatselijke schutsgodinnen, wellicht ook beschermgodinnen eener familie met haar bezittingen, en wier vereering bij de Keltische volken inheemsch

was. Wij ontmoeten ze hier te lande in een min of meer Kelto-Romaanschen vorm. Ik wijs b.v. op de inschriften, die voor het bestaan van zulk een Matronendienst pleiten, bij de Marsaci aan den Scheldemond en bij hun naburen de Frisaevonen (C.I.L. XIII 860, 8633). Meestal zijn de schutsgodinnen ten getale van drie. - Tot oudere Keltische lagen behoort de vereering van den handelsgod *Lugus* of *Lug*.

IV. Volstrekt eenig is de invloed op de volksreligie uitgeoefend door het **Christendom**, een invloed, die grootendeels nieuw-scheppend, somwijlen sparend en hervormend was. Waar opvattingen en gebruiken lijnrecht in strijd waren met de nieuwe heilsleer, daar werd een onverzoenlijke strijd aangebonden en de oude volksreligie met kracht onderdrukt. Maar dit verhinderde niet, dat echte 'survivals' of overleefsels den strijd met de Christelijke ideeën bleven voortzetten, verbod en prediking ten spijt; laat ik onmiddellijk wijzen op het taaie bijgeloof, dat zich in valsche heiligenvereering en ongemotiveerd wondergeloof uitbundig uit. Op bedevaartsplaatsen b.v. ziet men bij het volk thans nog vaak een zeker synkretisme van christendom en heidendom. Andermaal hooren wij in het huidige folklore onschuldige nagalmen uit den heidenschen voortijd zachtkens voorttrillen. Eindelijk: vond de Kerk aanleiding onderscheid te maken tusschen vorm en stof, tusschen schors en kern, dan werd deze verworpen, maar gene niet zelden gered, dienstbaar gemaakt aan het Christelijk geloof en aldus gelouterd en 'gekerstend.' Het zou vreemd geweest zijn, wanneer de Kerk, die zich wenschte te verspreiden te midden der Graeco-Romeinsche beschaving, een geheel nieuwe taal gebezigd had en systematisch alle vormen had versmaad, die tot dan toe dienst gedaan hadden om aan de begrippen en gevoelens van godsvereering uiting te geven. Dit geldt natuurlijk ook voor de Germaansche beschaving. Laat ik nog slechts het psychologische dezer verkerstening in herinnering brengen. 'Naast onwankelbare eenheid der groote en heilige beginselen', schrijft DR. GISB. BROM, 'een onuitputtelijke verscheidenheid en plooibaarheid van vormen. Zij (de Kerk) gebruikt niet een en den-

zelfden stijven vorm, om dien met despotisch gezag aan al haar bekeerlingen, van welke natie ook, op te dringen en te drukken. Een Procrustus-bed bleef haar ten allen tijde vreemd. Maar zij voegt zich naar de natuurlijke geaardheid van ieder volk, zoowel als van elk individu.... Hoe dit eene met het andere samengaat? Omdat al wat de Kerk rein *natuurlijks* aantreft in de samenleving of in den individueelen mensch, zij dat niet tracht te vernietigen, maar het onder den louterenden, veredelenden en verheffenden invloed der genade laat voortbestaan.'

Aldus vinden wij wijding en veredeling van oorden, feestdagen, feestgebruiken, volksvoorstellingen enz. Kenschetsend en teekenend is b.v. de geschiedenis onzer Nederlandsche **kerstputten** of kerstpoelen. Het meerendeel is van heidenschen oorsprong d.w.z. stond met een heidenschen kultus in verband. Maar doordat in die bronnen gedoopt werd, zijn zij gekerstend en in dienst van Christus gesteld. Vandaar het groot aantal putten, die den naam der heilige geloofsverkondigers BONIFACIUS en WILLEBRORDUS dragen. Te Dokkum vindt men b.v. drie Bonifaciusbronnen; Willebrordusputten treft men aan te Osch, Diessen, Deurne, Zoutlande, Bakel, Asten, Maashees, Geisteren, Venray, Stamproy, Wulpen en eertijds te Berchem bij Antwerpen. Natuurlijk werd ook een groot aantal bronnen aan Maria gewijd. Verder zijn om meermalen vermelde reden verscheiden bronnen met den satan in verband gebracht; vandaar de Duivelsput te Herdersem en te Hekelgem, het *Heintjesbörreken* te Meerbeke (men denke aan 'Heintjepik') en de Helleput te Dendermonde.

Wat deed intusschen de volksfantasie? Bij de intrede van het Christendom werd haar werkzaamheid niet gebroken; zij spon haar draden en weefde haar weefsel voort, maar meestal met veranderd patroon. Wegens toevallige overeenkomst van hoedanigheid of het samenvallen van den tijd der feestviering werden door het volk heidensche mythen op menigen heilige overgebracht, werden mythologische trekken in hun legenden ingelascht; zoo trad Maria in meer dan een opzicht in de plaats van Frija, terwijl Sinterklaas de figuur

van Wôdan uitbeeldde. Maar afgescheiden hiervan dient men in de Christelijk geaarde volksreligie in ruime mate rekening te houden met de steeds levendige, steeds vruchtbare, dichterlijke, sagenscheppende aandrift des volks. Zoo is het b.v. gesteld met de attributen en legenden der HH. Katharina, Lucia en Clara: met voldoende zekerheid mag men beweren, dat deze attributen en legenden te danken zijn aan het feit, dat de drie heiligen etymologisch met het begrip 'licht, reinheid, helderheid' in nauw verband staan. Zie hierover mijne Essays en Studiën, bl. 68, 251.

Eindelijk de goden werden vaak als duivels voorgesteld, en zoo is het gebeurd, dat menige heidensche overlevering op den satan is overgedragen. Eenzelfde godheid kan dus nu eens in de volkslegende van een heilige, dan weer in die van den satan opduiken. In plaats van 'der goden minne' te drinken, d.i. een herinneringsen offerdrank aan de goden te wijden, dronken de bekeerde heidenen, met vermijding van het offerbegrip, voortaan de 'minne' van St. Jan, St. Maarten, St. Steven enz. Maar bij LUITPRAND in zijn *De rebus gestis Ottonis* vindt men ook: 'des duivels minne drinken.'

Zoo komen wij er als vanzelf toe, een enkel woord te zeggen over de volksdaemonologie: over den **duivel** in het volksgeloof.

Het begrip 'duivel' als zoodanig was aan de heidensche godenleer vreemd. Het meest nabij kwam nog de Oudnoorsche Loki, die bij het daemoniseeren dan ook het eerst zijn beurt kreeg. Slechts met het Christendom deden leer en voorstelling van een v o l s t r e k t boosaardig wezen, dat de menschen kwelt, haar intrede in de Germaansche wereld; doch meer dan éene nadere bepaling ontleenden zij in de volksopvatting aan de heerschende heidensche ideeën.

De Germaansche duivels vormen een soort van monarchie, maar de zinnelijke voorstelling van hun rijk komt geheel op rekening van fantasie en traditioneele voorstellingswijze des volks. Er zijn Germaansche duivels, die eenige attributen van de kobolden overnemen, evenals deze den mensch dienstbaar zijn. De duivel moet zich soms bepaald afsloven; hij bouwt molens, beploegt steengronden en graaft

rivierbeddingen, maar komt hij om zijn loon, dan is men veelal 'den duivel te slim af.' De 'bedrogen duivel' of 'domme duivel' is een geliefkoosde figuur van onze sagenwereld. Men laat den duivel wegen aanleggen, als te Ternath, schuren bouwen, als te Galmaarde, Hamelgem, Vilvoorde, Kessel-Loo, Bierbeek enz. Maar door het hanengekraai na te bootsen dwingt men hem, op de vlucht te slaan; het werk blijft dan, althans ten deele, onvoltooid. Immers de roode haan stelt den bliksem voor, in zooverre deze de onweêrswolken splijt en den dampkring zuivert. Het heldere weer roept hij andermaal te voorschijn. Zijn gekraai verdrijft ook het nachtelijk duister, de bonte, veelkleurige tinten van zijn vederbos zijn de weerglans der morgenschemering. Bij het eerste hanengekraai is dan ook de hellemacht gebroken, de geesten slaan op de vlucht. 'Men verhaalt', zoo getuigde eertijds de Romeinsche dichter PRUDENTIUS, 'dat de rondwarende duivels, die zich vermeien in het nachtelijk duister, bij het gekraai van den haan in verschillende richtingen heenvluchten.' Uit deze aanhaling blijkt de algemeenheid van dit volksgeloof.

Ook wanneer de duivel kloosters of kathedralen wilde verpletteren, werd hij niet zelden misleid; dit getuigt b.v. de duivelsberg bij Rolduc (L.).

Een enkele maal, wanneer de duivel de menschen wil plagen, bedriegt hij zich zelf; zoo b.v. toen hij het zaagblad kerfde en aldus de getande zaag uitvond.

Natuurlijk speelt de duivel een groote rol in de volksuitdrukkingen; zoo b.v.: Hij is een duivelskind; - hij vloekt alle duivels uit de hel; - hij laat geen duivel op zijn hart barsten; - hij heeft den duivel in, of den duivel in den zak; - daar kan geen duivel uit wijs worden; - hij is uit de hel gekropen, toen de duivel sliep; - 't is, of de duivel er in zit; - de duivel steekt zijn staart op; - de duivel steekt er zijn staart tusschen; - hij is er op uit, als de duivel op een ziel;- hij is te gek, om met den duivel te dansen; - den duivel een kaarsje aansteken; - dat dank je den duivel; enz. enz.; zie b.v. J.A. HOENS in Limburg's Jaarboek VIII, bl. 239. Ik

kom hier nader op terug. Laat ik voor het oogenblik slechts opmerken, dat onze uitdrukking de 'duivel is los' of 'dan is de duivel los' niet specifiek Nederlandsch, zelfs niet specifiek Germaansch is. Het is waar, ook van den god Loki geldt het: *Loki er or böndum*: 'Loki is ontbonden.' Maar de 'gebonden duivel' is ook elders bekend, b.v. bij LACTANTIUS, die beweert, dat de satan in boeien geklonken zal worden, wanneer het zoogenaamd millenarische rijk begint. - Verder is het eigenaardig, dat in de folklore zoo vaak van 's duivels vrouw, moeder of grootmoeder sprake is; ik herinner aan het Venloosche aftelrijmpje:

Ter duvel zien vrouw ging wortele schrabbe,
Ze wis neet woa ze 't mets meus pakke,
Ze pagde 't hii, ze pagde 't doa,
Ze pagde ter duvel bii de hoar.

Waarschijnlijk hebben we met werkelijk heidensch bezinksel te doen; maar de grootmoeder is het oorspronkelijke. Immers wij worden herinnerd aan het Noorsche verhaal, hoe Thórr en Týr bij den reus Hymir aan huis komen, en daar zijn negenhonderdhoofdige grootmoeder aantreffen. Op een mythische verklaring van een natuurverschijnsel wijst onze zegswijze 'de duivel slaat zijn wijf', als het regent en de zon schijnt.

Volksbenamingen zijn: *blikskater, boeman, bokspoot, de booze, deksel, duker, donder, droes, drommel, duivekater, hänsken, heintje, heintjepek, hinkepoot*, (men denke aan 'kromme duivel'), *joost, koekoek, nikker, d'olle, pikheintje, de zwarte, zwarte piet*. In Belgisch Limburg noemt men hem veelal kortweg '*het kwaad*.'

De duivel is pikzwart en draagt bokshoorns, bokspooten of paardenhoeven; men denke aan de betrekking van den bok tot de heksen en aan de Zuidlimburgsche *bokkenrijders*. Ook vertoont hij zich als Italiaan, onberispelijk in het zwart gekleed, met zwarten baard. Hij bezit de gave, zich in dieren te veranderen, en verschijnt als kat, zwarte hond met gespleten pooten, draak, spin, vlieg. In een

oude Brabantsche sage komt de duivel onder de gedaante eener reusachtige spin een kontrakt terugbrengen. Gaarne mengt hij zich ook ongekend onder de menschen, vorscht hen uit, speelt met hen kaart, ziet of er niets voor hem te halen is; hij is uitnemend musicus en voortreffelijk danser. Hij speelt valsch, drinkt en vloekt zwaar. Daar zijn menschen, die den duivel hun ziel verkoopen: menigeen, die plotseling, zonder kenbare reden, rijk werd, heeft aldus zijn vermogen verworven. Is de termijn afgeloopen, dan haalt hem de duivel en breekt hem den hals of draait hem den nek om.

Hij houdt er ook personeel op na. Te Utrecht werd eertijds een groote keisteen, scheiding tusschen twee buurten, steeds verplaatst. Het heette, dat de duivel en zijn zwarte knechts met dien steen kaatsten van de Volderbrug naar de Geertebrug.

Zijn idenditeit met den voorrijder der 'Wilde Jacht' blijkt wel uit een trek in het Geldersche folklore, waar hij wordt voorgesteld, zich vertoonende in een windhoos. Hij huist veelal in de lucht; somwijlen langs den straatweg. Ook te Nederweert voert *Hanske* het joelende geestenheir aan. In Duitschland behoort deze voorstelling tot de meest gewone. Zie DE COCK, Brabantsche Sagen I, bl. 225 vv.; Geldersche Volksalm. 1853, bl. 5; XXII, bl. 10; V.D. BERGH, Kritisch Woordenboek, bl. 27.

De duivel is vooral bang voor het gelui der klokken. Het volk hecht iets specifiek-Christelijks aan het klokkengelui. En inderdaad: de klokken worden 'gedoopt', de klokken roepen ter kerke, de klokken vermelden den huwelijkszegen, zij begeleiden ter laatste rustplaats. Zoo vaak voelt het volk zich door het klokkengelui verheven boven het saaie, alledaagsche proza-leven. In de Goede Week reizen de klokken naar Rome en wel op Goeden Donderdag na het *Gloria*, om op Goeden Zaterdag terug te keeren; dan brengen zij de paascheieren mee.

Op ongedoopte, ongewijde klokken heeft de duivel natuurlijk vat. Zoo had men bij de stichting van het klooster Sint-Odolf te Staveren vergeten de klokken te wijden. Honderd jaar later vloog *Joost*

in woeste vaart naar den toren, haalde de klokken er uit en slingerde ze weg. Sedert hooren de visschers op de Fluessen en de bewoners van Galamadammen (F.) soms des nachts een dof gebombam in de diepte: dan luidt de duivel de klokken van Sint-Odolf. Hetzelfde wordt verhaald van de klokken van Driel en van Lochem. Deze wierp de duivel in twee kolken niet ver van den Berkel, waar men ze nog in den Kerstnacht te twaalf ure kan hooren luiden. Vandaar dat deze twee plassen den naam van 'duivelskolken' dragen. Zoo dompelde de satan nog een klok van Horst in het zwarte, diepe water der Peel, en begroef te Hoensbroek een ongedoopte klok in den waterplas tusschen de kerk en de Geleen-beek. Al deze klokken luiden op Kerstnacht; ook die van den *klokkekuil* te Swolgen: WELTERS, Limb. Legenden II, bl. 71; DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 31.

Wanneer dus het volk heden ten dage zegt, dat de duivel vlucht bij het hooren van het klokkegelui, en dat de alvermannetjens verdwenen zijn, omdat zij het klokkegelui niet konden verdragen, dan hecht het hieraan zonder den minsten twijfel een Christelijke beteekenis. Toch ligt hieraan ten deele een heidensch begrip ten grondslag, nl. de geestenwerende en geestenbannende kracht van het klokkengelui. Vandaar ook het klokkenluiden bij onweer en sterfgeval - niets dan een gekerstende volksopvatting.

II. De Volksfeesten.

Wanneer ik spreek van 'volksfeesten', dan bedoel ik hiermee het komplex van feestgebruiken, die bij het hedendaagsche volk van de viering van Oudgermaansche of Christelijke feestgetijden zijn overgebleven. Immers de feestvreugde kleedde zich in tal van overlevende blijheidsuitingen, die niet zelden, van het oorspronkelijk hoofdmotief losgetornd, ontaardden en oversloegen tot uitspattingen en misbruik. Naderhand hebben tal van vervormingen en aanvullingen (nieuwvormingen) plaats gehad.

Deze volksfeesten droegen dus oorspronkelijk een religieus, maar ook een huiselijk karakter. Evenals in het oude Rome, wanneer ik deze analogie hier mag aanvoeren, was het huisgezin de kern, de cel, van waaruit de georganiseerde vroolijkheid en blijheid zich in ruimer kring en op ruimer terrein verspreidde; en in het gezin zelf werd de feestviering, van geslacht tot geslacht overgeleverd, onder toezicht en leiding van den vader of van de moeder des gezins voltrokken. Ik spreek hier dus niet over de volksvermakelijkheden, als loopen, springen, klimmen, harddraven, wedrennen enz., en over de gezelschapsspelen evenmin; zie hierover desgewenscht TER GOUW, De Volksvermaken (Haarlem 1871), bl. 321-397 en 563-694. Immers deze hebben met religie en familiale organisatie niets gemeen en dragen een dermate internationaal karakter, dat zij onmogelijk kunnen dienen om den volksaard nader te bepalen. Zij worden trouwens met den dag méer geïnternationaliseerd. Een uitzondering zou men wellicht kunnen maken voor het kegel- en beugelspel en bepaaldelijk voor het schaatsenrijden - waarover nader - dat zooveel nationalen trots bergt, en ook tot wedijver prikkelt, waarbij dan de eer van het dorp op het spel staat. Zoo wordt in de buurt van Odoorn (Dr.) bij langdurige vorstperiode door een groep schaatsenrijders uit een bepaald dorp in een of ander café een schaats opgehangen, als blijk van uitdaging. Wordt een opgehangen schaats van den wand genomen, dan geeft men daarmee te kennen, dat de uitdaging is aanvaard. Dit is het *skeuvel-ophangen*. Iets anders is het, wanneer een bepaald spel door een bepaalde leeftijdsgroep op eigenaardige wijze wordt uitgevoerd of gevariëerd.

De oude Germanen kenden eigenlijk geen feestdagen, maar wel feesttijden, *hoogtijden*, een benaming, die zich tot heden staande hield. Op voorname Christelijke feestdagen ging vroeger in katholieke streken de eene familie bij de andere nog ‘zalig hoogtijd’ wenschen.

Men vierde eertijds waarschijnlijk vier offertijden, en om het offer groepeerden zich dan de overige feestelijkheden: twee winterfeesten, het lente- en zomerfeest. Eigenlijk begon het eerste winterfeest (of

herfstfeest), dat het Germaansche jaar opende, met de nachtevening van September. Maar in den Juliaanschen kalender valt het begin van den winter op 10 November, en zoo kreeg door verschuiving der feestgebruiken van het Germaansche nieuwjaar, de Martinidag zijn beteekenis. Voeg hierbij, dat het kerkelijk jaar aanving met den Advent, die oorspronkelijk 5 weken omvatte (eerst Paus Gregorius VII bracht hem op 4 weken), terwijl het Adventsvasten den 11den November, dus op Martinidag begon. Zoo vereenigde zich ook het eerste met het tweede, het groote winterfeest, dat ook den naam draagt van Midwinterfeest of Joelfeest en welks gebruiken voor een groot deel op het Kerstfeest overgingen. Het **Joelfeest** immers, ontegenzeglijk het hoogste feest der Germanen, viel in de tweede helft van December en in de eerste van Januari. Dit wordt het tijdperk der 'Twaalf Nachten' genoemd; de Duitschers spreken van de *Zwölften, Unternächte, Rauchnächte* of *Losstage*. Dit feest, dat, naar zijn etymologie te oordeelen, zeer waarschijnlijk 'het tooverrijke', dán 'het vroolijke' beteekende, werd inderdaad gekenschetst, evenals trouwens het eerste winterfeest, door een uitgelaten vroolijkheid, veroorzaakt: 1e door het genieten der offergaven, die gedurende dien tijd aan de zielen der afgestorvenen en aan Wódan, Holda en andere chthonische en windgodheden werden gebracht; en 2e - reden van ekonomischen aard - door de twee groote slachttijden, die met de winterfeestviering samenvielen, wanneer deze niet zelf de hoofdaanleiding tot de winterfeestviering gegeven hebben, zooals ALEX. TILLE beweert in zijn boek over Die Geschichte der deutschen Weihnacht (Leipzig 1893), bl. 6.

Het was de heiligste tijd van het jaar. Dromsgewijze joelden en raasden de geesten door het luchtruim, door hun befaamden voorrijder aangevoerd; lotsvoorspelling, droomverklaring en tooverij vierden hoogtij; heel de geestenwereld: heksen, weerwolven, elfen, dwergen, waren los; men dronk de *minne*, d.i. de gedachtenis der afgestorvenen; men stelde de geesten onder allerlei vermommingen voor, die thans nog in min of meer gekerstenden vorm voortbestaan.

Geofferd werd gedurende dit tijdperk aan de geesten en aan Wôdan, in zijne hoedanigheid van god der vruchtbaarheid, ter wille van de vruchtbaarheid der akkers. Uit menig volksgebruik, dat wij te geschikter plaatse zullen bespreken, blijkt trouwens, dat deze geheele periode een vruchtbaarheidskarakter draagt. Men beschouwde - en beschouwt nog thans, zonder zich duidelijk rekenschap van deze voorstelling te geven - in den barren Joeltijd de aarde als sluimerend onder het mollig sneeuwkleed, nieuwe sappen garend, om in de lente de natuur met bloemen te tooien en het wintergraan te doen gedijen. Met goed recht zou men derhalve van een b e v r u c h t i n g s t i j d p e r k kunnen spreken, zooals ik in Volkskunde XII, bl. 89 vv. voorstelde: het schieten in de boomen, het binden van stroobanden om de boomen, het zweepen der boomen heeft stellig bevruchting ten doel.

Gegeven nu, dat het eerste winterfeest een vrij groote reeks van dagen in beslag nam, en dat het Joelfeest meestal tusschen Kerstmis en Driekoningen, plaatselijk echter ook vroeger of later kon vallen, dan krijgen we een bijna aaneengesloten feesttijdperk, dat zich van omstreeks het begin van November tot het midden van Januari uitstrekte. In dit tijdperk vallen vooral de Christelijke feesten: St. Martinus (11 Nov.), St. Clemens (23 Nov.), St. Andreas (30 Nov., men denke vooral aan St. Andreasn a c h t), St. Barbara (4 Dec.), St. Nikolaas (6 Dec.), St. Lucia (13 Dec.), St. Thomas (21 Dec.), Kerstmis (25 Dec.), St. Stefanus (26 Dec.), Onnoozele Kinderen (28 Dec.), Besnijdenis (1 Jan.), Driekoningen (6 Jan.). Zie hierover mijn geschrift De H. Nikolaas in het Folklore (Roermond 1898), bl. 9, 10. Dat bij de volksgebruiken, die zoo vaak blijken oorspronkelijk tot verschillende perioden en feesten te hebben behoord en ten deele ook op verschillende beginselen berusten, tal van *verschuivingen* hebben plaats gehad, spreekt wel van zelf en hiervan zal de te behandelen materie ook overvloedig blijk geven.

Het volksfeest stoelt dus op de religie. De godsvereering der Oude Germanen behelsde offerplicht, maar schonk ook verpoozing van den harden arbeid op akker of weideveld: de feestviering droeg een

religieus, maar tevens een ekonomisch maatschappelijk karakter, wat des te meer in het oog valt, wanneer men bedenkt, dat onze voorouders veel meer dan heden leefden met de natuur, arbeidden en rustten overeenkomstig de natuur. Ook hier is het Christendom met wijs beleid te werk gegaan, en heeft het niet willen uitroeien, maar veredelen en verheffen of althans, in het geoorloofde, lijdelijk willen toezien. Terecht. Want indien er iets bestaat, zegt OZANAM, waaraan de menschen nog meer vasthouden dan aan den bodem, die hen voedt, dan zijn het de overleveringen, welke hun land in hun oogen verheffen, en de feesten of hoogtijden, die hen voor een wijl aan de harde, eentonige zorgen des levens onttrekken.

Wij beginnen dus het feestelijk jaar in Groot-Nederland met **Sint Maartensdag** (11 November), gewijd aan de vereering van den grooten volksheilige, MARTINUS, bisschop van Tours. Den apostel van Gallië, den grooten heilige der Franken, is ook in Nederland en België een ongemeen hooge vereering te beurt gevallen; in Duitschland viert men hem vooral in Frankenland, en in het naburige Zwaben en Westfalen. In België zijn honderden kerken hem toegewijd; in Nederland vereerde men hem als patroon te Utrecht, Groningen, Middelburg, Sneek, Arnhem, Tiel, Bolsward, Venloo, Weert, Wijk-Maastricht, Dokkum, Bovenkarspel enz. enz. De dorpen St. Maarten, St. Maartensdijk, Maartenshoek voeren zijn naam. Vooral het bisdom, de stad en de burgerij van Utrecht stonden onder zijn bescherming. Te Utrecht staat zijn beeltenis op de torenspits zijner kerk en in het voorportaal der kapittelzaal. Het prijkt op het oude wapen der stad en op de bisschoppelijke banieren. Vandaar dan ook, dat de burgers van Utrecht eeuwen lang den naam droegen van *Sint Maartens-mannen*, evenals die van Egmond *Sint Alberts-mannen* en de Leuvenaren *Sint Pieters-mannen* genoemd werden. Vielen de Hollanders de Stichtenaren aan onder het krijgsgeroep ‘Holland! Holland!’, deze beantwoordden het met ‘Sint Martijn, Sint Martijn!’ Zie o.a. SCHOTEL, Tilburgsche Avondstonden, bl. 36 vv.

Ook kreeg de geheele periode van Sint Maarten tot Kerstmis - Adventstijd in den ruimsten zin - den naam van Sint Maartensvasten. De H. Perpetuus, bisschop van Tours, die in de Ve eeuw leefde, bepaalde nl., dat van af 11 November tot Kerstmis driemaal per week moest gevast worden; naar men weet, dagteekent dit 3 maal vasten per week (Woensdag, Vrijdag en Zaterdag) reeds uit het einde der IIe eeuw. Naderhand werd deze bepaling over heel Frankrijk uitgebreid.

Intusschen, hoe groot de vereering van den H. Martinus ook in onze landen mag geweest zijn, zij verklaart kwalijk een aantal feestgebruiken als: het Sint-Maartensvuur, de Sint-Maartensdronk, -gans, -gaard enz.

Vooreerst dan het S i n t - M a a r t e n s v u u r . De meeste feestvuren zijn niet van christelijken, maar van heidenschen oorsprong. Naderhand heeft men de Sint-Maartensvuren aldus verklaard, dat zij oorspronkelijk uit vreugde over den val van het heidendom zouden ontstoken zijn. Dit is echter een van de vele verklaringen, die de feiten zoekt aan te passen aan vooropgestelde theorieën. In waarheid hangen de feestvuren samen met de Oudgermaansche **noodvuren,** Oudsaksisch *nôdfiur*, waarin *nôd*- verwant is met het Oudhoogduitsche werkwoord *nûan* ‘stukwrijven’. Immers het werd ontstoken doordat men een stuk hout in de opening van een ander of van een wagenrad stak en zoolang draaide, tot het hout vuur vatte. Het voedsel voor het nieuwe vuur, hout en stroo, moest door alle leden der gemeente worden meegebracht. Brandde het vuur, dan moesten menschen en vee daar driemaal doorheen loopen. Na afloop nam ieder een verkoold stuk hout mee naar huis: het was een voorbehoedmiddel tegen besmettelijke ziekte onder menschen en vee.

Merkwaardig is hetgeen SEBAST FRANK in zijne Wahrhaftige Beschreibunge aller Teile der Welt (1567) over een dezer vuren meedeelt: ‘Zu Mitterfasten flechten sie ein alt Wagenrad voller Stroh, tragens auf einen hohen, jähen Berg, haben darauf den ganzen Tag einen guten Mut, mit vielerlei Kurzweil, singen, springen, dantzen,

Geradigheit und anderer Abenteuer, umb die Vesperzeit zünden sie das Rad an, und lassens mit vollem Lauff ins Thal lauffen, das gleich anzusehen ist, als ob die Sonne vom Himmel liefe'. Dit noodvuur had het karakter van een zoenoffer aan de hoogere machten, het was een reinigings- (en dus vruchtbaarheids-) vuur, dan ook een offervuur aan de verpersoonlijkte vegetatie en vruchtbaarheidsgoden, wellicht met name aan Wôdan als zonnegod, wiens symbool het rad, het zonnerad was; vandaar, dat de *Indiculus superstitionum et paganiarum*, een opsomming van capitularia nit de VIIIe eeuw, waarschuwt tegen het heidensch gebruik van vuur door het wrijven van hout: *De igno fricato de ligno, id est nod-fyr*. Oospronkelijk stonden deze vuren met geen bepaalden tijd van het jaar in verband en werden ontstoken, telkens als men de godheid iets te vragen had of ook haar dank wilde brengen. Maar mettertijd hebben zij zich bij de hoofdofferfeesten gevoegd, en zoo krijgen wij dan onze Sint-Maartensvuren, Kerst- en Nieuwjaarsvuren, Vastenavond- en Paaschvuren, en St. Jans of Pinkstervuren, die vrij wel met de vier genoemde groote offertijden der Germanen samenvallen. Als kriteriën van den heidenschen oorsprong der nog bestaande vuren kan men met GRIMM, Deutsche Mythologie I, bl. 35 aannemen: 'das reiben der heiligen Flamme, laufen durch die brände, werfen von blumen in das feuer, backen und austheilen grosser brote oder kuchen, und der reihentanz.' Voegen wij hierbij het rondloopen met fakkels door de velden.

Talrijk zijn de dorpen, vooral in het Zuiden van ons land, waar de Sint-Maartensvuren nog opflikkeren; ook springt men nog over het vuur heen. Daarentegen is het *fakkelen* veelal verdwenen, - in België bestaat het nog plaatselijk, b.v. te Hombeek, Hoeleden, enz., en ook in Hollandsch Limburg en Brabant, vgl. Limburg's Jaarboek I, bl. 72: 'Op Sint Maartensavond kan men door geheel Limburg en Brabant op de heuvelen langs de Maas de Sint Maartensvuren in flikkerende vlam met rossen gloed zien opgaan.... Terwijl de stapel brandt, zwerven de knapen met ontstoken fakkels door de velden.' Te Obbicht, Papenhoven enz. noemt men dit

flakkeren. Te Zeelst (N.B.) en omstreken stelt een jongen Sint Maarten voor: hij draagt een grooten bos stroo om het lijf en een strooband om armen en beenen. Dit hangt met de legende van den heilige samen en verduidelijkt in de Sint Maartensliedjes uitdrukkingen als: 'Sinter Maarten is zoo koud.... met zijn bloote armen'. De toortsen zijn slechts in rudimentairen vorm overgebleven in de kaarsjes of gekleurde lampions of uitgeholde en tot lantaarns vervormde rapen en pompoenen (pronk- of bronkappelen), waarmee thans de dorpsen veelal ook nog de stadsjeugd langs de huizen trekt: aldus in Groningen en West-Friesland. Op het feit, dat zulke pompoenen vaak gezichtsvorm vertoonen, leg ik geen gewicht. Met het oog op deze lantarens (*keuveltjes*) spreekt men in West-Friesland ook wel van *keuveltjes-avond*, en zingt men: 'Sinte Maarte Keuveltje.' Te Brugge en rond Maaseik loopen de kinderen met eindjes touw, bestreken met teer. De vuren vervangt men in de steden, b.v. te Venloo, door kaarsjes. Op Sint-Maartensavond vormen ouden en jongen een kring; dan wordt lustig in de rondte gedanst en de kinderen springen herhaaldelijk over het vlammetje. Dit kinderlijk gebruik verbindt dus ons folklore niet alleen met den grijzen voortijd, maar ook met de volksgebruiken der verre Donaulanden, van Meissen en Thüringen enz., waar men althans bij de Sint-Jansvuren nog over den gloed heenspringt.

Bij den rondedans zingt men te Venloo het bekende:

Sintermertes veugelke
Hêt ein roeëd keugelke
En ein blauw stertje
Hoepsa Sintermerte!

Appingedam:

Sunte Meertens vogeltje
Met ziên kip kap kogeltje
Met ziên rooie rokje,
Met ziên vleddern stokje.

Ter vergelijking diene nog het door HALBERTSMA meegedeelde:

Sunte Maartens veugeltje
Zat al op een heuveltje
Met zijn rood rokje;

en verder het rijmpje, dat men hoort in de Altmark:

Märtiin Märtiins Vaegelken
Mett siin vergult Snaevelken!
Geft us watt un lat us gan,
Datt wii hüüt noch wiier kam'n.

In het leven van den heilige komt geen vogel voor, en toch ontmoet men den Martinusvogel reeds in de gedichten der Middeleeuwen. Ook in Frankrijk kent men den ‘oiseau St. Martin’ en in Spanje den ‘pajaro St. Martin.’

Over dezen Sint-Maartensvogel is heel wat geschreven, zie b.v. DR. KNAPPERT, Wôdan-St. Maarten in den Gron. Volksalmanak 1899, bl. 102; DR. KNIPPENBERG, Sintermertesveugelke, in Limburg's Jaarboek 1911, bl. 75 enz. Persoonlijk heb ik deze kwestie besproken in mijn opstel, getiteld: Overblijfselen van den Wôdan-kultus in Limburg, in Limburg's Jaarboek 1898, bl. 34 vv. Mij dunkt thans, dat men de zaak als uitgemaakt kan beschouwen. De handschriften, die ‘Sant-Martisvogel, Mertissvogelin’ geven, wekken het gegronde vermoeden, dat *Martini avis* uit *Martis avis* ontstaan is; in alle geval is de specht bedoeld, de bonte specht (*picus maior*), met zijn donkere, staalblauwe staartveeren en donkerrooden nek. Het woord ‘keugelke’ is immers het Middelnederlandsche *cogele* ‘halskraag, mantelkap’, men denke aan de zegswijze: ‘kat en kogel verliezen’, ontstaan uit ‘kap en kogel verliezen’, elders ‘kap en keuvel’; vergel. ten overvloede het Veendamsche en Delfzijlsche rijmpje:

Kip, kap, kogel,
Sint Maartinsvogel.

Zoo ook het Duinkerksche:

Sinte-Martens veugeltje
Kwam met zijn roo k a p e u g e l t j e
   Gestoven
   Gevlogen
   Al over den Rijn,
Waar dat vette verkens zijn!
Goede vrouwe, geeft ons wat,
Alle hennen leggen wat! -

Ik keer nu terug tot den ronddans in de binnenkamer. Als tweede couplet zingt men een lied, dat aanvankelijk bij het inzamelen van hout enz. aan de huizen gezongen werd, en thans nog gezongen wordt daar, waar deze inzameling door de jeugd in typischen lichtstoet nog gehouden wordt. Tot goed begrip dezer strofe dient men zich de legende van den H. Martinus te herinneren. Het was in den strengen winter van het jaar 332, toen Martinus, nog krijgsman en katechumeen, een naakten en van koude schier verkleumden bedelaar ontmoette bij een der poorten van Amiens. Terstond trekt hij zijn zwaard en deelt zijn krijgsmantel in tweeën, geeft de eene helft aan den arme, die in Christus' naam een aalmoes vraagt, en bedekt zich zelf zoo goed mogelijk met de ander. Vandaar in het lied de uitdrukking ‘met zijn bloote armen’, en deze bloote armen worden dan tot het St. Maartens*vuur* in betrekking gebracht; vgl. bl. 131. Denzelfden nacht zag hij in zijn slaap den Zaligmaker, met het deel van den mantel, dat hij den bedelaar gegeven had, bedekt, zeggende: ‘Martinus, hoewel nog katechumeen (niet gedoopt), heeft mij met dit kleed gedekt.’ De bedelaar heet in het lied ‘Sinterkrukken’.

Vooraf nog een algemeene opmerking over volksrijmpjes, of volkspoëzie, zoo men wil. Een groot deel dezer gelegenheidsrijmpjes, die van mond tot mond gaan, is verdorven en onverstaanbaar geworden. De volksfantasie varieert op alle mogelijk wijze, verbastert, neemt allerlei bestanddeelen en restantjes van andere, vreemde liedjes op, enz. Maar bij de rekonstruktie moet men uiterst voor-

zichtig zijn en vooral niet te veel logica verwachten. Niet slechts het eene idee, maar ook het eene rijm, de eene klank roept den anderen op, vooral in de zoogenaamde *kettingrijmpjes*, en zoo wijkt men soms mijlen ver van het hoofdthema af. Ik geef hier enkel de stroofjes, die m.i de meest voorkomende en de minst verhaspelde zijn, en zooveel mogelijk ontdaan van hun dialektisme, voor zoover zij een algemeen karakter dragen. Voor de volledige Vlaamsche liedjes zie DE COCK-TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust VII, bl. 110 vv.; voor Noord-Nederland vooral ook Driem. Bladen III, bl. 64; IV, bl. 113; VII, bl. 80.

Vandaag is 't Sinter Marten
En morgen Sinter Krukken,
Wij komen uit goeder harte
En hadden zoo gaarn een stuksken:
Een houtjen of een turfjen
In Sinter Martens kurfjen,
En wij zullen van hier niet gaan
Of wij hebben wat opgedaan.

Sinter Marten is zoo koud,
Geef 'm een turfjen of een hout,
Om zich bij te warmen
Met zijn bloote armen.
Geef wat, houd wat,
Tegen 't jaar al weer wat.

Of wel:

Geef vuur, geef vuur,
Sinter Marten is zoo duur.

In de volkspoëzie vinden we ook heel wat metrische eigenaardigheden, en behalve sporen van stafrijm, allerlei verouderde rhythmische vormen. Het hier volgende rijmpje herinnert aan het oude metrum, dat geregeld werd door het aantal heffingen in ieder vers, en niet door het aantal lettergrepen; zie hierover G.J. BOEKENOOGEN, Onze Rijmen (Leiden 1893), bl. 32.

Híer wóont een ríjk mán,
Díe véel géven kán.
Véel wíl hij gévén,
Láng zál hij lévén,
Zálig zál hij stérvén,
Den hémel zál hij érvén;
Gód zál hem lóonén
Met hónderddúizend krónén,
Met hónderddúizend rókjes án,
Dáar komt Sínter Márten áan.

Of wel:

Met hónderd dúizend líchtjes áan,
Dáar komt Sínt Martínus weer áan.

Te Venloo volgt na den vierden regel ook wel:

Honderd joar en einen daag
Zit det mêdje op die bank,
Loat dat mêdje valle,
Tröl, tröl
Loat det mêdje valle (?).

Zoo nog:

Sínter Márten stóok víer,
Sínter Márten ís híer,
Géef wat, hóud wat,
Tégen 't jáar en nóg wát.

Ruim verspreid is verder:

Sint Martinus bisschop,
Roem van onze landen,
Dat wij hier met lichtjes loopen
Is voor ons geen schande.

Martijn.
Turf in den murf (mond) in den maneschijn.
Gooi in den most,
Gooi in den wijn,
Hier woont Sinte Martijn.
Martijn had een schaartje, dat wou niet knippen,
Martijn had een mesje, dat wou niet snijden,
Martijn had een touwtje, dat wou niet knoopen,
Geef me een korfje of een houtje en laat me loopen.

Alkmaar, Hoorn:

D'r is brand al in de lantaren,
En de vonken, die vliegen d'r uit,
De meisjes loopen om garen
En de jongens om beschuit.

Sinte, Sinte Marten,
De kalveren dragen starten,
De koeien dragen horens,
De kerken dragen torens,
De torens dragen klokken,
De meisjes dragen rokken,
De jongens dragen broeken,
De wijven schorteldoeken.

West-Vlaanderen:

Sinte Martens avond,
De torre [lantaarn] gaat mee naar Gent,
En als mijn moeder wafels bakt,
Dan ben ik daar geern omtrent.
Stook vier, maak vier,
Sinte Maarten komt hier,

We zetten hem in een hoekje,
We geven hem daar een koekje,
En we zetten hem onder de tafele,
En we geven hem daar een wafele.

Land van Waas:

De jongens van de dorpen,
Die waren hier al bijeen,
Het geldeken, dat wij 's jaren haên,
Dat is hier al verteerd.
Wij zullen gaan leeren hout rapen,
Turf rapen,
Al op Sint Jans manieren!
Vroolijk zullen wij vieren,
Gelijk wij 's jaren plachten.
Een stuk van zijnen mantel
Al met zijn billekens bloot!
En wilde gij dat niet geven
Dan zijde gij een groote jood!
Een houtje of een turfken
In Sinte Maartens kurfken.

Krijgt men niets, dan wordt gezongen:

Hier hangt een baksken met zemelen uit,
En daar vliegt de gierige duivel uit.

Of wel:

Een bosje met zwavel,
Een bosje met kruit,
Hier hangt de gierige duivel uit.

Reeds in de XIIIe eeuw wordt de Sint-Maartensdag *Scuddecorfsdag* genoemd; niet zoozeer, omdat dan de broodkorf geschud werd,

d.i. een algemeene uitdeeling onder de armen plaats had[1], maar een korf met appelen, kastanjes, noten, mispelen enz. werd boven het vuur aanhoudend geschud, zoodat de inhoud naar alle kanten vloog en door de grabbelende jeugd werd opgeraapt. De korf zelf verbrandde langzaam onder het schudden; vanwaar in Duitschland het rijmpje:

O Marten, Marten,
Der Korb muss verbrennet sein;
Das Geld aus den Taschen,
Der Wein in die Flaschen,
Die Gans vom Spiess,
Da sauf und friss,
Wer sich vollsaufen kann,
Wird ein rechter Martensmann. -

In den Gelderschen Volksalmanak van 1837 leest men, hoe het Schuddekorfsfeest binnenshuis werd gevierd. Aan den zolder werden papieren builen opgehangen met rozijnen, amandelen, kastanjes enz. Aan deze builen bevestigde men een langen papieren slinger. De slinger wordt aangestoken, de vlam komt nader en nader, het laatste vonkje deelt zich mee aan 'n kleine hoeveelheid buskruit, die ontvlamt, - en de buil scheurt aan stukken. Nu regent het lekkernijen, en de grabbelende jeugd stoeit en strijdt, wie het meest mag oprapen.

Veel meer karakteristiek is het uitdeelen van versnaperingen aan de kinderen in de zuidelijke provinciën. De avond vóor Sint Maarten is de echte strooiavond; en de kinderen, ronddansend om het kaarsje en ‘Sinter-Mertes veugelke’ zingend, zien verlangend naar den schoorsteen, want Sint Maarten *rijdt*, d.i. werpt zijn gaven door

1) Te Utrecht werd jaarlijks met klokgeklep aangekondigd, ‘dattet die arme luden weten moegen’, dat van stadswege elk ‘arme mensche, die Caer coemt, enen Hollandsen penninc of een Hollantsch penninck-brood’ kon ontvangen.

den schoorsteen. Sint Maarten is de kindervriend en treedt herhaaldelijk voor Sinter Klaas in de plaats. Te Herdersem, te Aalst, te Sint Nikolaas zetten de kinderen hun schoen op Sint Maartensavond. Men legt voor het paard van den heilige, die 's nachts rondrijdt, hooi en wortelen in den schoen; te Ieperen hangen de kinderen op den vooravond hun met hooi gevulde kous in het huis hunner ouders of grootouders op, in de hoop deze 's morgens met geschenken gevuld te vinden. Te Antwerpen is het strooiavond, evenals te Venloo en in de Kempen; in bisschoppelijk ornaat verschijnt de heilige in de kinderkamer en beloont of tuchtigt naar verdienste.

Immers, wij staan aan het begin van het Joeltijdperk, eertijds gewijd aan Wôdan, als god der vruchtbaarheid, maar ook aan de schimmen der afgestorvenen, meer algemeen: het tijdperk der vruchtbaarheid en der bevruchting, gedurende hetwelk genoten en gegeven wordt en nieuwe gaven worden verhoopt van de aarde, sluimerend en welhaast zich dekkend met het mollige, blanke dekkleed van sneeuw. Onmiskenbaar heeft het Oudgermaansche Midwinterfeest een grooten invloed op onze hedendaagsche gebruiken uitgeoefend. Men toonde zich dankbaar voor het genotene, men bracht het eerste winteroffer, maar genoot ook van de offergaven en vierde feest met uitgelaten vroolijkheid. Martinidag was de eerste smuldag bij de intrede van den winter. De oogst is nu binnen gehaald, ten volle kan men genieten van de rust na den arbeid en van den oogstzegen, - en de eerste groote slachttijd is daar. Zoo vindt men in dit Joeltijdperk dan ook de meeste smuldagen en de meest verscheiden gebaksvormen; zoo worden dan in deze periode de kinderen op allerlei snuisterijen onthaald, voorgesteld als hemelgaven, door de godheid verleend, - naderhand nemen Sint Maarten, Sinterklaas, het Kerstkind, de Driekoningen enz. de plaats der chthonische godheden in: ekonomische en religieuze motieven gaan hier hand in hand. Sint Maarten *rijdt* deze gaven, evenals Sinterklaas en de Engelen op Palmzondag; *rijden* is gelijkwaardig met ‘geschenken geven’, door welke synonimie het verband tusschen ‘wind’ (rijden door

de lucht) en 'vruchtbaarheid' in een helder daglicht treedt. 'Veel wind, veel ooft', zegt een spreekwoord. In Limburg kent men zelfs Sint Maarten in de funktie van den Wilden Jager (vgl. bl. 96), als aanvoerder van het geestenheir, begeleid door zijn knecht.

Aldus verklaart men ook de eigenaardige koeken, met Sint Maarten gebakken en *Sint Maartenshoorntjes* genoemd. Ook in het Freudental (Silezië) mogen de *Martinshörndl* niet ontbreken. Hiermee hangt samen het v a r k e n s s l a c h t e n , dat op Sint Maarten gebruikelijk is, zoodat men in Duitschland schertsend van *Speckmärten* spreekt. Vooral de kleine man slacht dan het zorgzaam gemeste dier:

Op Sint Martijn
Slacht de arme het zwijn

Te Hoogstade (België) zingt men:

Sinte Maarten,
Koeken en taarten,
Brood en wijn,
Al voor Sinte Maartens zwijn:

Niet minder past bij de opening van dit tijdperk de S i n t M a a r t e n s g a n s . Zij is om dezen tijd het vetst en wordt dus als bijzondere lekkernij genoten; vroeger werd zij over het algemeen meer gegeten dan thans, ik herinner slechts aan de markten, die nog haar naam dragen. Het gebruik der Sint Maartensgans is heinde en ver verbreid en houdt met geen enkel goed vaststaand feit uit het leven van den heilige verband. Men denke er toch aan, dat het volk niet met getaldatums, maar met heiligendagen rekende, zoodat men tegen Sint Maarten (d.i. 11 Nov.) de gans slachtte, tegen Sint Andries (d.i. 30 Nov.) de pacht betaalde, tegen Sint Margriet (d.i. 10 Juni) omslag in het weêr verwachtte enz., enz. - Slechts in Engeland is de gans de oudvaderlijke schotel op Sint Michaëlis (29 Sept.), n.l. de *Michaelmass-goose*, terwijl den 11en November het *Martinmass-beef*, gerookt vleesch, op tafel

prijkt. Ook in Friesland is het eten van ganzen meer omstreeks Sinterklaas en Kerstmis gebruikelijk.

Reeds sinds eeuwen werd de heilige met een gans afgebeeld; op Noorsche runenkalenders vindt men 11 Nov. door een gans aangeduid, evenals op Tirolsche boerenkalenders. Luidens de legende zouden de ganzen den heilige door hun gesnater bij het preeken gestoord hebben, waarom hij ze slachten en oppeuzelen liet. Anderen berichten, dat de ganzen zijn schuilplaats verrieden, toen hij zich had verborgen, teneinde zich aan de bisschoppelijke waardigheid te onttrekken. Op het dak der Sint Maartenskerk te Worms (XIIe eeuw) is mede een gans geplaatst.

In Gelderland, Overijssel enz. werd de gans 4 weken te voren gekocht en dan gemest; befaamd waren de ganzenmarkten te Deventer en Zwolle. Sommigen *pilden* de beestjes, d.i. duwden hun meelballen tot barstens toe in den gorgel. Te Deventer werd zelfs door de schooljeugd aan 'Meester' een malsche gans ten geschenke gegeven; deze gaf dan vakantie. Hier en ook nog in enkele andere plaatsen van Noord-Nederland bleef na de Reformatie de 'papistische grouwel' van het gans-eten voortbestaan. - Een deftig Deventersch hooggeleerde uit de XVIIe eeuw, MARTINUS SCHOOCKIUS verhaalt, hoe de hoogstgewichtige vraag behandeld werd, of het geoorloofd was, op Sint Maarten een gans te eten, en meer bepaaldelijk, of men een Sint Maartensgans mocht opdisschen aan de Deventersche studenten in de heilige godgeleerdheid, die gezamenlijk het middagmaal gebruikten. De hooggeleerde is vrijzinnig genoeg, er geen bezwaar in te zien; zie EELCOO VERWIJS, Nutsalmanak 1868, bl. 151 vv.

Eigenlijk behoort de St. Maartensgans thuis in de Saksische gewesten van ons land. Ik ben de meening toegedaan, dat men de gans kan beschouwen als een Saksisch stamdier, waarop m.i. ook het liedje uit Westerwolde wijst:

Er kwam een gans uit Sassen,
   Uit Sassen kwam die gans,
Hij was zoo wel gewassen,
   Gewassen was die gans. -

Voor een groot deel van ekonomischen aard is ook de Sint-Maartensdronk. In de volksrijmpjes heet het:

Sint Martijn, Sint Martijn,
T' avond most en morgen wijn.

Men dronk nieuwen most en nieuwen wijn, want het feest valt omstreeks den tijd, dat de nieuwe wijnen worden gekelderd: het valt samen met het einde van den wijnoogst. Van oudsher werden b.v. te Dordrecht, de stapelstad, de Fransche wijnen gekelderd op Sint Maarten. Zoo komt het, dat in sommige Fransche kalenders een beker het attribuut van Sint Maarten is, en dat hij in Frankrijk veelal als de patroon der wijnbouwers en hotelhouders geldt. - Uiteraard ontaardde dan ook het Sint Maartenfeest niet zelden in een zwelgpartij, zooals dit b.v. op de bekende schilderij van den BOEREN-BREUGHEL in het Museum van Antwerpen is voorgesteld.

De historische Martini-dronk, die den naam van *Sint Maartens minne* draagt, was oorspronkelijk een heidensche offerdronk. Hierover spreek ik nader bij het behandelen der Sint-Jansminne.

Eindelijk, Sint Maarten evenals Sinterklaas en andere persoonlijkheden, die geschenken uitdeelen, is gewapend met een roede of gaarde. Deze staat met het vruchtbaarheidsbegrip in verband, en elk begrip van tuchtroede is haar aanvankelijk vreemd. Het is een oud Indogermaansch, wellicht algemeen-menschelijk volksgeloof, dat het treffen van dier of plant met een roede, onder zekere plechtigheden, dat dier of die plant vruchtbaar maakt. MANNHARDT vooral heeft over dit onderwerp in zijn Baumkultus onder den titel van: 'Der Schlag mit der Lebensrute' een meesterlijke verhandeling geleverd. Den 10en November wordt de *Martinsgerte* door den Beierschen herder aan zijn meester ter hand gesteld: achter krib of staldeur gestoken, beschut zij gedurende den winter het vee tegen alle onheil, en in de lente drijft men er de koeien mee naar de weide. Hierbij bedient men zich te Etzendorf (Beieren) van de volgende spreuk:

Kommt der heilig St. Märten
Mit seiner Gerten;
Soviel Krawitbeeren,
Soviel Ochsen und Stiere!
Soviel Zweige, soviel Fuder Heu!
Steckt sie hinter den Kühbarn,
So wird auf's Jahr keine Kuh verloren,
Und steckt sie hinter der Stalltür,
Treibt sie auf's Jahr mit Freuden herfür.

Bij de kerstgebruiken kom ik op dit onderwerp terug. Laat ik nog slechts aanstippen, dat ook het slaan met riemen, hetwelk de *Luperci* zich te Rome op het feest der *Lupercalia* veroorloofden, slechts in schijn een tuchtiging was. Zelfs versperden de vrouwen, volgens JUVENALIS, den *Lupercis* den weg, om zich in de vlakke hand te doen treffen: Nec prodest agili palmas praebere luperco: ‘En het baat niet den vluggen Lupercus de vlakke hand te bieden’ (*Sat.* II, 14).

Over den *Sint-Maartenszomer* zie onder heiligenlegenden en volksweêrkunde in Deel II.

Wij volgen nu verder den kalender, door de heiligenfeesten aangeduid: den waren *volks*kalender.

Sint Katharina (25 Nov.), van Alexandrië, maagd en martelares. Door hare wijsheid beschaamde zij de heidensche wijsgeeren, van waar zij van oudsher als patrones van de wijsgeeren en redenaars gold, en ook de Seminaries haar als zoodanig huldigen. Geen wonder, dat ook eenige der oudste Belgische Rederijkerskamers haar als patrones verkozen, b.v. te Hasselt, Eecloo, Leuven en Aalst, waar de *Catharinisten* nog heden bestaan. De Romeinsche keizer MAXIMINUS veroordeelde haar na vele folteringen om geradbraakt te worden; maar op haar gebed werd het met scherpe punten beslagen wiel verbrijzeld, waarna men haar onthoofde: zoo werden een gebroken rad, boek, palm en zwaard hare attributen, en verkozen

haar de wiel- en wagenmakers, pottebakkers en spinsters als patroonheilige. Evenals de namen der HH. Lucia en Clara, staat haar naam etymologisch met het begrip 'licht, reinheid, helderheid' in verband. Dit had tot gevolg, dat de Kathrijnendag tot *dies criticus* werd: beslissende dag voor het weêr. Herhaaldelijk komt hij i weêrsregels voor. Men laat plaatselijk omstreeks dezen datum den winter een aanvang nemen, en zoo heet het dan: 'St. Katharina komt in het wit gekleed'. In Westfalen zegt men: 'Katharina hett den winter innen Schraine'. Ook kent men bij ons het rijmpje:

Met Sint Katrijn
Moeten de koeien aan de lijn.

Na regen verleent zij zonneschijn. Dit blijkt o.a. uit het volgende, op vele plaatsen en met vele varianten (vooral aan het slot) gezongen rijmpje:

Sinte-Katerijne (of Katelijne),
Laat het zonneke schijnen,
Laat den regen overgaan,
Dat de kinderkens naar school toe gaan!
Wie zal hun leeren?
Onze lieven Heere.
Wie zal ze trouwen?
Onze lieve Vrouwe.
Wie zal hun te eten geven?
Sinte-Pieter, die goede man,
Die alle kinderen geeselen kan.

Of:

Wie ga ze douwen? (wiegen)
Onze lieve Vrouwe.
Wie ga ze slaan?
Sinte Bastiaan,
Met zijn zilveren schuimspaan.

Aldus in Rond de Heerd I, bl. 410.

Sint-Kathrijnedag is ook een Schuddekorfsdag. De schoolkinderen gaan in Belgisch Limburg van deur tot deur en roepen: 'Geeft aan de jongens van St. Katrien!' Krijgen ze centen, appelen, noten enz., dan roepen ze nog eens: 'Goê Sinte-Katrien!' Krijgen ze niets, dan schreeuwen ze heel hard: 'Kwâ Sinte-Katrien!' Eenige jaren geleden zong men nog:

Wij komen al rond op Sinte-Katriene,
Wij hadden zoo geerne wat boekweitbloem.
Wij zullen ze luisterlijk vieren
Al op een zalige maniere.

Of:

Al op onze oude manieren. -
Gelijk wij verleên jaar hebben gedaan,
Huis voor huis al afgegaan,
Ter eere van Sinte-Katriene.
Geeft wat
Houdt wat
Tegen 't jaar nog wat.

Zie 't Daghet in den Oosten II, bl. 179; IX, bl. 95; XI, bl. 47; DE COCK en TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust IV, bl. 180 vv., VII, bl. 174, 175; DE COCK, Volkskunde, 259; SCHRIJNEN, Essays en Studiën, bl. 68, 251; G. Celis, Volkskundige kalender voor het Vlaamsche land (Gent 1923), bl. 307.

Sint Andries (30 Nov.) is insgelijks een kritische dag: 'Sint Andries brengt de vries', ook weer niet zonder volksetymologischen bijsmaak.

Deze dag deelt verder in de St. Maartens- en Sinterklaasgebruiken. Het is hier of daar weer Schuddekorfsdag. Op Sint Andriesavond gaan te St. Marie-Laathem de jongens rond om een *snik* (appel). Zij staan bij elk huis stil en roepen:

'k Kom om mijnen snik!

Wie geeft, wordt bedankt; wie niet geeft, wordt onthaald op:

Wilde nie geên, ge meugt 'et houwen,
Maar 'et zalder u wel berouwen!
Die niet en geeft, die es en beest,
Dat es N.N. om te meest!

Sint Andries*nacht* speelt ook een voorname rol in de tooverwereld, al mogen wij niet vergeten, dat het rekenen met nachten wel het oorspronkelijke was; vgl. Volk en Taal I, bl. 11, 12.

Sint Andries is de patroon van de visschers - zijn bedrijf -, de waterdragers en touwslagers.

Sint Elooi (1 Dec.). De H. Eligius werd in 588 in het Westen van Frankrijk geboren en toonde reeds als knaap groote vaardigheid in de teeken- en goudbewerkerskunst. De koningen CLOTARIUS en DAGOBERT lieten hem kunstvoorwerpen voor zich vervaardigen, o.a. een gouden zetel. Naderhand stichtte hij een klooster en werd bisschop van Noyon. De volkssage maakt hem tot een gewonen smid, vooral hoefsmid, en vereerde hem tevens het patroonschap over de paarden. Vooral bekend, en ook vaak in lijn en beeld gebracht, is de legende, hoe de heilige een koppig paard, dat hij beslaan moest, den poot afsneed, zonder het een druppel bloed te doen verliezen. Dan besloeg hij den hoef op het aanbeeld en zette de twee stukken weer aan elkaar.

De feestdag van Sint-Elooi wordt op het Vlaamsche platteland door smeden, voerlieden en paardeboeren nog gevierd, o.a. te Poeke, Vinkt, Vosselare, Burst, Hedersem, Grembergen en Tielrode. Wat betreft de zoogenaamde paardenprocessies ter eere van den heilige, deze hebben thans meestal den 29sten Juni, dus op St. Petrus en Paulus plaats. De boeren leggen dan met hun rijdieren in vollen draf driemaal den grooten processieweg af, vatten daarna post voor de kerkdeur, worden gezegend en rijden dan stapvoets driemaal om de kerk.

Te Mechelen hadden volgens V. REINSBERG-DÜRINGSFELD, Calendrier belge II, bl. 295, de leerjongens de gewoonte, dien dag van

meester tot meester te gaan om een fooi te vragen onder het zingen van bepaalde rijmpjes.

Sint Barbara (4 Dec.) werd door haar heidenschen vader in een toren opgesloten; vandaar, dat de metselaars en timmerlieden haar tot patrones kozen. Zij is een der voornaamste 'noodheiligen'. Te Keulen is zij met haar geschenken de voorloopster van Sinterklaas. In Limburg snijdt men de zoogenaamde *Barbara-takken*: kersen- of berkentwijgen, die in water of in vochtige aarde gezet, op Kerstmis zullen bloeien, - treffende kerstening en symboliseering van het vruchtbaarheidsidee.

Sint Nikolaas (6 Dec.). Een groote, krachtige gestalte te paard, den staf in de hand, den mijter op het hoofd, den ruim-geplooiden bisschopsmantel om de schouders geslagen, - zoo stelt zich de kinderwereld den heiligen bisschop van Myra voor. Hij lijkt inderdaad veel op de figuur van Wôdan, het rijzige lichaam in een wijden, donkeren mantel gehuld, waarin hij zijn beschermelingen door de lucht draagt, en gezeten op zijn trouwe schimmel Sleipnir.

Na de overwinning van het Christendom in de IXe en Xe eeuw, toen het werkelijk geloof aan Wôdan en zijn kring was verloren gegaan, was die schimmel een onbeheerde zaak, een *res derelicta primi occupantis*, slechts bereden door een half-goddelijke, half-daemonische schim, die zich nog hier of daar in het folklore vertoont(zie bl. 96, wellicht is deze schim wel *primair*), maar welke het niet moeilijk viel voor edeler, meer reëele figuren te doen wijken. Op dien schimmel heeft het volk in den loop der tijden aan allen, die het hoog hield, omdat zij een aanzienlijke rol gespeeld hadden in kerkelijke- of staatkundige geschiedenis of ook sage - heiligen, koningen, legerhoofden en anderen - een eereplaats gegund; en zoo heeft Sleipnir ook als substraat gediend voor de vereering van Sint Nikolaas.

Het paard is voor den heilige het onmisbare vervoermiddel op zijn verre tochten. Soms is hij gedwongen, de reis te onderbreken en zijn paard te laten beslaan; de smid wordt rijkelijk beloond. Het laat ook niet zelden een hoefindruk achter, evenals de schimmel

Jan:

Jan Koekepan, Met 'nen spijzen boterham.   Jan Bakt eieren in de pan, Bakt eieren in den schoen, Dan herre geen pan van doen.   Jan, mijne man, is altijd ziek, Heel de weke, heel de weke, Jan, mijne man, is altijd ziek, Heel de weke, maar 's Zondags niet.

Jozef:

Seven, Laat mij leven, 'k Zal u een stuk van mijn hemdslip geven.

Marianne:

Marjanne, Boter in de panne, Boter in de pot, Is Marjanneke nog nie zot!

Piet:

Piet Valt in 't riet, Dat men hem niet meer ziet.

De Smedt:

Smedt, Een panneke vet, Een panneke rapen, En daarmee moet Smedt slapen.

Van Boeck:

Frans van Boek, Dikke snoek, Zonder knoopen aan zijn broek.

Verbist:

Mijnheer Verbist Lag in de kist, Zonder dat vader of moeder het wist

Verhagen:

Jan Verhagen Draagt zijn beste broek alle dagen.

5. Allittereerende volksluim.

*M*ulders *M*ans *m*oet *m*ijn *m*oeder *m*ooi *m*eel *m*alen, *m*oet *M*ulders *M*ans *m*ijn *m*oeder *m*alen.

*W*ie *w*eet *w*aar *W*illem *W*aanders *w*oont? *W*illem *w*oont *w*ijd *w*eg, *w*ijd *w*eg *w*oont *W*illem *W*aanders (elders} *W*itjes).

De *k*at, die *k*rabt de *k*rullen van de trap (tevens assonantie)

6. Spotrijmpjes op standen en ambachten.

Natuurlijk staat bovenaan de

Wever:

Daar zat 'ne wever op ze' getouw, Hij wist niet wat hij weven zou, Hij weefde van dit en hij weefde van dat En hij weefde de hemdslip van ze' gat. Daar zat 'ne wever op zijn getouw, Blauw van honger en grauw van kou, Hij weefde al dit en hij weefde al dat, En hij weefde 't hemdeken van zijn gat.

Bakker:

O jonges wat 'n pret! Morgen wordt 't brood afgezet! Twee centen in 't geheel, O wat kijkt die bakker scheel!

hooi voor het paard van den heilige hoogstwaarschijnlijk een schamel, overigens onschuldig *survival* te zien hebben van een voormalig offer aan den god, of liever aan het paard van den god der vruchtbaarheid, en wel een offer van hooi, dat immers reeds in de Oudnoorsche Edda *Sleipnis verdr*, 'Sleipnir's spijs' genoemd werd. Wanneer althans dit hooioffer niet ouder is dan de Wôdanvereering zelf.

Bij het schoenzetten behooren enkele liedjes, waarvan hier de voornaamste, meest algemeen verspreide lezing:

Sinte Niklaas,
Nobele baas,
Breng iets in mijn schoentje.
Een appeltje of een citroentje (limoentje).

Sinte Niklaas kapoentje,
Rijd wat in mijn schoentje,
Een appeltje of een citroentje,
Een nootje om te kraken,
Het zal zoo lekker smaken!

Sinterklaas bisschop,
Zet uw hooge muts op,
Trek uw besten tabbaard aan,
Rijd er mee naar Amsterdam,
Van Amsterdam naar Spanje,
Appeltjes van Oranje!

Sinterklaas, goed heilig man,
Trek uw besten tabbaard aan,
Geef de kleine kinderen wat,
Geef de grooten een schop voor het gat,
Laat ze daarmee loopen,
Kousen en schoenen verkoopen.

Sint Niklaas, mijn goede man,
Wilt ge me wel wat geven,
Dan dien ik u al mijn leven;
Geef je me niet,
Dan dien ik je niet,
Dan ben je mijn Sint-Niklaasje niet.

Sinterklaas rijdt rond met zijn knecht, in ons land meest Pieterman geheeten, in de Rijnprovincie *Hans Muff*, in den Elzas *Hans Trapp*, elders anders. In Noord-Duitschland verschijnt op Kerstavond een baardige, in pels en erwtenstroo gehulde figuur, die appelen, noten enz. onder de jeugd rond deelt. Wij hebben hier stellig te doen met een elfische gedaante. Sinterklaas of Pieterman dragen de roede, evenals Sint Maarten. In Zwitserland draagt St. Nikolaas plaatselijk een opgesmukt boompje, in Hamburg voorheen een groene twijg. Over de beteekenis dezer roede is boven gesproken (bl. 142). Laat ik hier nog slechts bijvoegen, dat te Mähren op den vooravond van Sinterklaas boerenknapen met zweepen de velden doortrekken, om de groeikracht te bevorderen. Op Ameland, en ook elders, trekken tal van Sinterklazen in bepaalde vermomming rond: de eigenlijke Sinterklaasvereering heeft zich hier met een allogeen bestanddeel verbonden, ofschoon het geheel der gebruiken volkomen met het karakter van het vruchtbaarheidstijdperk strookt. Vermomming heeft oorspronkelijk geestenwerende kracht. Op Tessel en Schiermonnikoog heeft dit rondtrekken den 13en December plaats. Volgens TILLE, Die Geschichte der deutschen Weihnacht, bl. 196, heeft het Protestantisme de levens- en vruchtbaarheidsroede van onzen heilige tot strafinstrument en plak hervormd.

Sinterklaas, eindelijk, is ook de patroon der schippers, en dit attribuut heeft er zeker niet weinig toe bij gedragen, dat zijn feest te Amsterdam zoo uitermate populair is. Het schippersliedje luidde:

Wij sullen ons scheepken wel stieren
  Al over die wilde see,
Al op Sinterklaes manieren,
  Soo gaet er ons soetlief meê.

Dit patroonschap is zonder twijfel te danken aan het bekende verhaal, waarvolgens de heilige, op reis naar het H. land, een door hem voorspelden storm door zijn gebed deed bedaren.

Zie EELCO VERWIJS, Sinterklaas ('s Gravenhage 1863); SCHRIJNEN, De H. Nikolaas in het Folklore (Roermond 1898); TER GOUW, De Volksvermaken, bl. 352 vv.; HERM. GROLMAN, De Winterfeesten in Nederland t.a.p., bl. 41.

Sint Lucia (13 Dec.) is een echte volksheilige. Zij heeft tal van attributen van de godin Holda-Perchta overgenomen. In Nederland en België wordt zij bij oogziekten aangeroepen op grond der etymologie van haar naam (van *lux* 'licht')[1]. Vandaar, meent DE SMEDT, de gewoonte, haar voor te stellen met twee oogen in de hand of op een schotel; en hiervandaan komt de legende, volgens welke zij zich de oogen zou hebben uitgerukt, om zich aan de lagen van een door haar schoonheid betooverd jongeling te onttrekken; zie mijne Essays en Studiën, bl. 68, 251, 244.

Den eersten der Quatertemperdagen in den Advent, dus Quatertemperwoensdag vóor het kerstfeest, wordt ter eere der H. Maria een plechtige mis gezongen, die den naam draagt van *Guldenmis*; niet omdat zij vroeger met gulden letters in de missalen stond geschreven, of van wege de gulden pracht der misgewaden; maar 'gulden' beteekent hier 'voortreffelijk', 'krachtig'. Zij wordt ook de *Rorate-mis* genoemd, omdat zij begint met de woorden *Rorate coeli*. In de noordelijke provinciën heet zij ook wel de *Schippersmis*. De Westvlaamsche naam is *Duvekedaals-messe*, omdat in het mysteriespel der Boodschap, dat eertijds in Vlaanderen met haar ver-

1) De naam zelf dezer Syracusaansche heilige is historisch en komt reeds in den Miscanon voor.

bonden was, bij de woorden: ‘De H. Geest zal over u nederdalen en de macht des Allerhoogsten zal u overschaduwen’, uit de hoogte een duif, door licht omgeven, over Maria werd neergelaten.

Volgens V. REINSBERG-DÜRINGSFELD, Das festliche Jahr, bl. 424, is dit mysteriespel in sommige katholieke landen nog gebruikelijk. Zoodra de zegen gegeven is, begint een knaap die den engel voorstelt, welke de boodschap bracht, te zingen:

Ave Maria, gratia plena!
(Wees gegroet Maria, vol van genade),

en het volk valt in en zingt verder:

Benedicta tu in mulieribus!
(Gezegend zijt Gij onder de vrouwen)

St. Thomasdag (21 Dec.) wordt beschouwd als de inleiding tot het tijdperk der *Twaalf Nachten*. De geesten drijven hun spel, tooverij en bijgeloof vieren hoogtij. Deze dag is een lotsdag, geschikt om de toekomst te doorschouwen. In Bohemen meent men, dat Sint Thomas op een vurigen wagen door de lucht rijdt, - een bizonder aspekt van het volksgeloof aan de Wilde Jacht en haar voorrijder. In Oostenrijk en Mecklenburg is op Thomasavond het schoenwerpen (bl. 149) nog meer gebruikelijk dan op Nikolaas- of Sylvesteravond.

Het is de kortste dag van het jaar en daarom geldt het als een schande op dezen dag lang te slapen. Evenals in Westfalen eertijds degene, die 's morgens dien dag het laatst ter school kwam, door de kinderen *Domesesel* (Thomasezel) genoemd werd, zoo noemt men in Hollandsch Limburg nog thans den langslaper *Thomas*; analoog is het gebruik, waarvolgens jaren geleden in Noord-Brabant de jongen, die op den laatsten dag van het jaar, Sint Silvester, het laatste ter school kwam, *Paus Silvester* geheeten werd. En K. DE GHELDERE, Dietsce Rime (Brugge 1896), bl. 148 vermeldt: ‘Die op dezen dag (St. Silvester) in 't een of ander de laatste bevonden wordt, heet *Silvester* en moet beschenken.’ Het is een straf voor de lang-slapers en telaat-komers,

die eveneens den *Luilak* treft, die den eersten meidag verslaapt. Ook de *Pinksterbruid* is een langslaapster, waarover nader. Natuurlijk heeft men dit gebruik in verband gebracht met het Evangelieverhaal van den H. Thomas, die 'te laat kwam', toen de anderen reeds vergaderd waren. In Rond den Heerd IV, bl. 130 wordt nog vermeld: 'De Maandag na Palmenzondag hiet te Brugge over oude tijden Kalfdag; die op Kalfdag laatst in schole of te huis kwam was kalf, wierd kalf gescholden, en, in die hoedanigheid, geplaagd en gezeerd.' Op Palmzondag begint het tijdperk van het eigenlijke Lentefeest.

Het begrip ''s morgens te laat komen' trad meer en meer op den voorgrond; en zoo komt het, dat men heden ten dage hier vader en moeder, ginder den onderwijzer buitensluit. Men noemt dit te Brugge iemand *thomassen*. Het feest heet 'Sluiterkensavond', 'Sluiterkensdag', 'Buitensluit', enz. Het te laat komen wordt op de eene of andere wijze afgekocht. Merkwaardig zijn nog de Sluitertjensdagen vóor Aschwoensdag (dus in het begin der lente) in West-Vlaanderen. Den eersten dag sluit men de moeder uit: 't is Wijvekenszaterdag; den tweeden den vader: 't is Mannetjeszondag; den derden de dochters: 't is Meisjesmaandag; den vierden de zoons: 't is Knechtjesdijsendag. Te Waasmunster worden op Zaterdag vóor Nieuwjaar, en Maandag en Dinsdag daarna de vrouwen (Zaterdag), de meisjes (Dinsdag) en de jongens (Maandag) buitengesloten. Te Velthoven wordt de meester op den feestdag der Onnoozele Kinderen buitengesloten, bewijs te meer, dat dit gebruik niets met den dag, en nog minder met het feest heeft uitstaan. Zie DE BO, West-Vlaansch Idioticon; zie ook DE COCK en TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust VII, bl. 152, 272; Volkskunde XIV, bl. 111; V. REINSBERG-DÜRINGSFELD, Calendrier beige II, bl. 319 vv.

Eindelijk, de verwantschap van Midwinter- en Lentefeest blijkt o.a. ook nog hieruit, dat men te Venloo den 21sten December kinderen naar den Lichtenberg stuurt, om te gaan zien naar 'het wijfje, dat daar peperkoek spint'. De overeenkomst is hier sprekend met den 1en April: 'Verzendekensdag', waarover nader.

Kerstmis (25 Dec.). Den 25sten December begon het groote Germaansche Midwinterfeest ter eere der chthonische godheden, het groote zielenfeest of Joelfeest, dat het tijdperk der *Twaalf Nachten* opende. Ook hier heeft de groote vroolijkheid, waarmee de feestenreeks werd gevierd, hoofdzakelijk haar oorsprong in het genieten der gaven voor het groote winteroffer, alsmede in redenen van ekonomischen aard: de groote slachttijd, die met de winterfeestviering samenviel. Of dit feest ook een zonnefeest was, ter eere van het terugkeerende en groeiende zonnelicht - hetgeen door MOGK e.a. wordt betwist - laat ik buiten bespreking. Maar een feit is het, dat geofferd werd aan de geesten voor de vruchtbaarheid, en dat in de kerstgebruiken van heden nog schuil gaat een zekere vereering van de groei- en teelkracht der natuur. De aarde slaapt nu, nieuwe sappen garend, om in de lente de natuur met jeugdige, frissche kruiden en bloemen te tooien: wij bevinden ons in waarheid in het b e v r u c h t i n g s t i j d p e r k . Zooals ik reeds zeide, heeft het schieten in de lucht en in de boomen, het luiden met klok en bel rechtstreeks reiniging, zuivering van kwade geesten en andere schadelijke invloeden (evenals het berooken), en daardoor ook vruchtbaarheid ten doel. Ook met het binden van stroobanden om de boomen en met het slaan der boomen op kerstnacht wordt bevruchting beoogd. Gerucht, in welken vorm dan ook, is een probaat middel om de geesten te verdrijven: het lossen van geweerschoten, in het Noorden van ons land en in Zuid-Brabant nog veelal gebruikelijk, is hiervan slechts een moderne vorm. Op kerstavond loopen op vele plaatsen van Duitschland knapen met riemen vol koebellen door de dorpen. Over de Barbaratakken is reeds gesproken. De Westvlaming zet op St. Luciadag een kersen- of appeltakje in water, en beweert, dat het in den kerstnacht zal uitbotten. Meestal echter snijdt men een twijgje in den kerstnacht af, dat, in water gezet, op O.L. Vrouwe Lichtmis zal bloeien. Als men dien nacht den tak van een vruchtboom in water zet, meent men in Limburg, zal een goed fruitjaar niet uitblijven.

Nu is het geenszins te verwonderen, dat, toen het feest van de

geboorte van Christus op 25 December in de IVe eeuw door de Kerk werd ingevoerd, aldra de gekerstende volksfantasie gebruiken en volksvoorstellingen ten deele in christelijken zin herschiep. De christelijke feestmystiek is ten deele volksmystiek; en vooral de volksmystiek van het Kerstfeest bergt menig Oudgermaansch overleefsel.

Een voorbeeld. In Limburg vindt men nog kwijnende het gebruik, op kerstavond een plant in water te zetten, die den naam van *Roos van Jericho* draagt. Tegen middernacht spreiden de korte vertakkingen der plant zich uit en vertoont ze een bloeivorm als van een roos. Hetzelfde gebruik is in zwang in het Zuidzwitsersche *Val di Poschiavo*. Terwijl men op de ontplooing der bloem, wacht, worden kerstliederen gezongen, of men brengt den tijd in gebed en overweging door. Ook in Duitschland is de *Roos van Jericho* geen onbekende. De berichten over dit gebruik klimmen op tot het begin der XVIIe eeuw.

De hygroskopisciteit der plant, het sluiten en vrij plotseling heropenen harer bladeren, bij bevochtiging, haar vluchtig herleven werd steeds als iets wonderbaars beschouwd en zoo kreeg zij een eereplaats tusschen de tooverplanten en speelt ze een voorname rol in de waarzeggerij, in de droomverklaring vooral. Maar tevens is zij de plant der dichtkunst, van het volksgeloof en van de legende. Wonderbare nevelen spreidden zich als een zilveren waas geheimzinnig om stengel en knop. Men beschouwde haar als het zinnebeeld der opstanding, vanwaar haar naam: *Anastatica*. Volgens de sage ontlook de eerste bloem bij de geboorte van Christus; zij sloot zich bij de kruisiging en ontlook ten tweeden male bij 's Heeren Verrijzenis. Bij de vlucht naar Egypte ontsproot zij in de woestijn op de plaatsen, die Maria met haar voet had aangeraakt. Wie geeft ons nadere inlichtingen over het verband van de benaming met de H. Anastasia, die op 25 December gevierd wordt?

Op de vraag: ‘Waarom wordt deze plant in den kerstnacht in water gezet?’ dient m.i. een drieledig antwoord. De *Roos van Jericho*

is het zinnebeeld van de geboorte van Christus; men denke slechts aan het treffende Oudduitsche kerklied: ‘Es ist ein ros entsprungen - aus einer wurzel zart’ enz. Ook deed de vrome christelijke volksverbeelding de geheele natuur deel hebben aan de vreugde, die den mensch bij de geboorte des Heeren doorstroomt: ‘D'Erd grünet und bringet rössle, - der Heyland kompt von Himmel’ enz. Dan, op kerstavond bereikt het volksgeloof aan de groei- en bloeikracht der natuur haar toppunt: deze tijd is immers het kulminatiepunt van het vruchtbaarheidstijdperk. Maar dit geloof is hier op eigenaardige wijze door het volk gekerstend. Ook de mystieke beteekenis blijft niet uit: Christus is de boom des levens. ‘Hij staat in het midden der Kerk’, zegt HUGO VAN ST. VIKTOR, ‘zooals de levensboom stond in het midden van het paradijs’. Tot de uitverkoren gewassen, die in den kerstnacht in bloei raken, behoort ook nog de doornstruik en het *Allräunchen*; in Tirol bloeit zelfs het varenkruid. In Overijssel zegt men, dat dan de vlierboom uitbot: immers het kruis was van vlierhout. Volgens een oude Bruggesche overlevering openen álle bloemen haar kelken en knoppen.

Eindelijk, de kerstnacht is vermaard in de tooverwereld. Te middernacht wordt alle water wijn. De bijen gaan aan 't gonzen en zingen kerstliedekens; in West-Vlaanderen spreken de paarden, en de schapen zitten geknield; in Limburg staan de koeien op stal te praten; te Moelingen (B.-L.) roept de haan: ‘'t Kindeke Jezus is geboren,’ waarop de duif vraagt: ‘Moe, moe?’ (waar, waar?), en het lammetje antwoordt: ‘Te Bêthlehêm’. In Brabant richten de schapen hun oogen naar de ster uit het Oosten, en te Brugge richt het vee zich op, om het kindeke te groeten. Te Heel, Beek en elders in Limburg wordt het veevoeder buitengezet, dat het gezegend worde; nog elders is dit gebruik in zwang. Het schoenwerpen wordt toegepast. In de Graafschap bergen de boeren alle gereedschap op, omdat zij meenen, dat dit anders beschadigd wordt door *Derk met den Beer* - een soort voorrijder van de Wilde Jacht. Vuurbollen vliegen rond. Klokgelui stijgt op uit de diepte van vijvers en bronnen.

De vereering van de teelkracht der natuur treedt ook sterk op den voorgrond bij de gebruiken van het kerstblok en den kerstboom. Het k e r s t b l o k of de k e r s t t o b b e , Duitsch *Julblock, Weihnachtsblock* enz., herinnert aan de offervuren; maar daarenboven vertegenwoordigt het een algemeen verspreide, immers Indo-europeesche, laat ik liever zeggen: elementair-menschelijke symboliek: het nieuwe leven, door den wederkeerenden zonnegloed de vegetatiewereld ingestort. In dezen zin kan het kerstfeest toch ook een zonnefeest genoemd worden, al was de zon niet het hoofdobjekt der vereering. Dat het kerstblok eertijds in Limburg bekend was, blijkt o.m. uit eene uitspraak der schepenen van Susteren in een charter van 1264. Hierdoor wordt bepaald: ‘dat elk der ingezetenen een dooden boom uit het bosch mocht halen, om tegen kerstmis in zijn huis te verbranden.’ Heden nog worden o.a. te Belfeld, Echt, Weert, Heithuizen enz. de beste stukken hout voor kerstmis bewaard. In andere deelen van ons land spreekt men van *kerststokjes*. Ook in de oostelijke provincies wordt hier of daar het kerstblok, de kersttobbe, nog op den haard gelegd, zie HEUVEL, Oud-Achterhoeksch Boerenleven, bl. 483; in de omstreken van Eindhoven heet het *korstpost*. Over het *achteraanblok*, een bepaalden vorm van kerstblok, zie HERM. GROLMAN, De winterfeesten in Nederland, bl. 691. Vooral in den kersttijd, maar eigenlijk gedurende het geheele Joeltijdperk, hoort men heden nog den *midwinterhoorn*, vroeger vervaardigd uit een krommen, uitgeholden elzetak, tegenwoordig ook wel van metaal. Hij wordt bij voorkeur geblazen boven een put, waardoor het geluid wordt versterkt. Overblijfsels van het verkoolde blok hebben onheilafwerende en vruchtbaarheid-schenkende kracht: zij worden op den akker gestrooid. Wat den k e r s t b o o m betreft, deze is in ons land nog van verschen datum en komt uit Duitschland. Hij heeft vele trekken met den meiboom gemeen. De kerstboom vervangt dan Sinterklaas. - In sommige deelen van Vlaanderen, waar geen kerstboom bekend is, *rijden* de engeltjes op kerstnacht; de kinderen vinden 's morgens den *engeltjeskoek* op hun peluw.

In verband hiermee zingen de kinderen te Veurne op kerstavond:

Engeltjen, engeltjen Gabriëel,
Woont zooverre van mijn kasteel,
Op mijn kasteel alleene!
Bak mij een koekjen kleene
En een koekjen groot,
Om te leggen
Op Moeder Mariaatjes schoot!

Te Gent noemt men dezen koek *engelbewaarderskoek*.

De *kerstkribbe* is natuurlijk geheel christelijk in wezen en in oorsprong. Zij drong uit de kerk het gezin binnen en vormt of vormde daar het middelpunt van een echt Nederlandsch huiselijk familiefeest.

Gaan de Belgische kinderen op kerstdag, ‘Zalig Hoogtij’ wenschen dan zingen zij het roerende:

Heerdekens van buiten,
Spoedt u op de been,
Met trommelkens en met fluiten
Recht naar Bethleëm;
Want daar is geboren
Den God van al,
Die ons het leven
Heeft gegeven
In den stal.

Ik heb hier nog drie eieren,
Warm uit den nest;
Ik heb hier nog een kalfken,
Dat is vet gemest;
Ik heb hier nog wat vlaaikens

In mijn korfken staan,
Om te vereeren
Het kindeken teere,
Laat ons gaan!

Als zij nog heel klein zijn:

Met den tikkenhaan in de hand
Komen wij den herder groeten;
Met den tikkenhaan in de hand
Groeten den herder van het land.
Tik, tik, tik, tikkeliere,
Groeten den herder van het land.

Het vruchtbaarheidsbegrip uit zich in vele g e b a k s v o r m e n , ik noem slechts de in ons land zoo bekende kerstbrooden, kerstkransen, en de Vlaamsch-Brabantsche kerstkoeken, van welke reeds KILIAAN vele benamingen geeft; de kerst-wikken, kerst-stoeten enz. De Noordhollandsche benaming is *deuvekater*: de twee knobbels aan het uiteinde schijnen aan te duiden, dat dit gebak in de plaats trad van het oude scheenbeenoffer. Het woord *deuvekater* bewaart de herinnering aan het vroegere kattenoffer; zie DR. C.V.D. GRAFT, De deuvekater, in Elsevier's Maandschr. 1924. In Delft en Schieland spreekt men van *kersttimpen*, te Woudsend van *kerstwiggen* enz. Een bijzondere vermelding verdient het kerstbroodje van Geleen (L.). Dit werd op kerstdag na de Vespers door den koster uit den kerktoren aan de verzamelde jeugd van Geleen, Lutterade en Krawinkel toegeworpen, nadat hij het gedurende zes weken in den oven had laten hard worden; tot loon voor zijn moeite mocht hij in elk huis der parochie een brood ophalen. Het behalen van dit kerstbrood werd met moed en vuur betwist, terwijl de overwinnaar, na reusachtige inspanning daarvan meester geworden, het boven zijn hoofd verhief en uitriep: ‘Kerstbrood, mijn brood’, en den titel van

'broodjeskoning' ontving. Dit gebruik is in 1842 afgeschaft; zie JOS. RUSSEL, De heerlijkheid Geleen, bl. 73.

Het ekonomisch karakter (kerstmis als slachttijd) uit zich o.a. in het eten van zwijnskop, waarbij dan b.v. te Zelhem gezongen werd:

Kärsöaventjen, Kärsöaventjen,
Dan hebben we volop,
Dan slacht miên vader 'n verksken,
En dan krieg ik de kop.

Zie A. TILLE, Die Geschichte der Deutschen Weihnacht, *passim*; SCHRIJNEN, Essays en Studiën, bl. 237 en Volkskunde XVII, bl. 161; AUG. GITTÉE, Nederlandsche Kerstgebruiken, in Vragen van den Dag XI, bl. 52; MANNHARDT, Baumkultus, bl. 224 vv.; V. REINSBERG-DÜRINGSFELD, Calendrier belge, bl. 319; DE COCK, Volkskunde, bl. 229. F. VAN BEURDEN, Uit het Limburgsche Volksleven (Sittard 1926), bl. 11; W.H. HEUVEL, Oud-Achterhoeksch Boerenleven, bl. 482 vv.; HERM. GROLMAN, De winterfeesten in Nederland t.a.p., bl. 715.

St. Stefanusdag (26 Dec.) heeft óok zijn vruchtbaarheidsuitingen. Te Merkelbeek, Brunsum, Oirbeek (L.) gaan dan de kinderen het dorp rond en roepen 'heio', waarop hun appelen en noten worden toegeworpen. Te Neeroeteren (B.L.) halen alle kinderen een broodje bij den molenaar. Voorheen at men op Stefanusdag in den Eifel tweeërlei brood, het een zuur, het andere zoet, zooals nog thans in de Rijnlanden.

Te Uden gaan op de Kerstavonden de kinderen van huis tot huis en zingen:

Het kindje is nu geboren
In 't midden van den nacht,
Zooals nooit te voren
De wereld heeft gebracht.
Komen gelijk die engeltjes, gelijk die engeltjes,
Die zongen met een blijde stem:
Haast U naar Bethlehem!

Zij waren al aangekomen
Met armoe en verdriet.
't Werd op wat stroo geboren
Zooals een lammetje ziet.
Zongen die engeltjes, zongen die engeltjes,
Zij zongen met blijde stem:
Haast U naar Bethlehem
(Taxandria III, bl. 22).

Deze dag, waarop eertijds de Sint Stefanus Minne werd gedronken, is ook, met Sint Elooi, de paardendag. Dan werd eertijds hooi en haver voor de paarden gewijd; maar vooral worden op dezen dag omritten te paard gehouden om huis en dorpsgebied, ten einde de landerijen tegen schadelijke invloeden te bewaren en hare vruchtbaarheid te verzekeren. Zulke omgangen ten behoeve der vruchtbaarheid zijn overoud, men denke slechts aan het Romeinsche *pro frugibus lustrare agros*: de akkers rondtrekken voor het gedijen der veldvruchten. Zóo kwam het hoogst waarschijnlijk, dat Sint Stefanus beschermheilige der paarden werd, al is het niet te ontkennen, dat hij ook enkele trekken van een of ander Germaanschen god heeft aangenomen, - zonder daarom een ‘verkapte god’ te zijn, zooals wel eens wordt betoogd. In zekere zegenspreuk heelt Michaël (Wôdan?) het paard van Stefanus (Baldr?); zie GRIMM, Deutsche Mythologie II, bl. 1033, vgl. 1030.

Het rondrijden met de paarden, den *Stephanusrit*, vindt men in Zweden, Holstein, Engeland, Estland, Finland enz. In het Oosten van ons land noemen de boerenjongens het ‘Sint-Steffen rieën’ of ‘Sinte-Steffen jagen.’ -

Arme kinderen geven dezen dag een stukje brood of een topje hooi aan de koeien en zeggen tegen de boeren: ‘Ik steffen jôe kôe’, en bij arbeiders, die geen koe hebben: ‘Ik steffen jôe.’ Te Borger (D.) ziet men vroeg in den morgen kleine jongens rondloopen met een bosje hooi onder den arm. Zij gaan van 't eene huis naar het andere, het eerst naar de deel om de koeien te steffen (steffenen), al zingende:

Hum, kôe, hum,
Sint Steffen is gekomen
Hard geloopen; duur verkoopen,
Honderd gulden veur dieë kôe,
En een dikke stoetbrugg' toe.

Te Oosterhesselen komt hier nog bij:

Met dikke boter, die mag ik, en die mag elk,
Dan geef de kôe ook botter en melk.

Dan legt de knaap een weinig hooi voor elke koe, gaat naar de keuken en zegt: 'Ik heb jôe kôenen steft'; waarop hij door de boerin wordt onthaald.

Sint Jan Evangelist (27 Dec.). Een eigenaardig gebruik op dezen dag, dat dreigt welhaast te zullen verdwijnen, bestaat of bestond nog kortelings in sommige plaatsen van Hollandsch Limburg, met name te Simpelveld, Mechelen, Vijlen, Munstergeleen en Oirsbeek. Het volk drinkt dan ter kerke uit een beker met gewijden wijn, onder de formule: '*bibe amorem sancti Johannis, in nomine patris* etc.': 'drink St. Jans Minne, in den naam des Vaders enz.' Hetzelfde gebruik leeft nog op verscheidene plaatsen in Duitschland, vooral in Zwaben. Vroeger kende men ook in Friesland de Sint Jans Minne, maar niet als kerkelijk gebruik.

Evenals de St. Geerten Minne, St. Michaëls Minne, St. Martinus Minne en St. Stefanus Minne is de St. Jans Minne oorspronkelijk een herinneringsdronk, een offerdronk, aan de goden gewijd. Immers, het woord 'minne' heeft met 'genegenheid, liefde' niets gemeen, maar wordt slechts volksetymologisch hiermee verbonden; vandaar het Duitsche *St.-Johannisliebe*, vandaar de term *amor* in de Limburgsche formule *bibe amorem sancti Johannis* enz. Het woord is afkomstig van den Indogermaanschen wortel *men*, met de beteekenis, 'denken, overdenken, zich herinneren'; slechts in het West-germaansch ontwikkelde zich de beteekenis van 'beminnen.'

Men dronk eertijds de 'minne' der goden, vooral van Wôdan-

Odhin; hij toch was de doodengod, en ook aan de afgestorvenen werd deze offerdronk gebracht: reden, waarom het tijdperk der Twaalf Nachten daartoe bij uitstek geschikt mocht heeten. Na hun bekeering wijdden de Germanen dezen dronk aan Christus en de heiligen, doch niet meer als offerdronk, maar als herinneringsdronk. De volksfantasie kan met volle recht het vaderschap van de verkerstening dezer minnedronken voor zich opeischen. Voor het meerendeel bleven zij volksgebruiken in den engeren zin des woords; slechts van de St. Jans Minne weten wij, dat zij althans sedert de XVe eeuw, toen de christelijke tint de oorspronkelijke beteekenis geheel gedekt had, den kerkelijken drempel overschreed.

Ter verklaring van het kwalijk begrepen gebruik werd naderhand de legende uitgedacht, als zou een zekere afgodendienaar, Aristodemus genaamd, den H. Johannes vergiftigden wijn hebben aangeboden, met de verklaring christen te willen worden, wanneer de heilige den beker zonder letsel zou ledigen. Deze dronk vervolgens den giftbeker, zonder dat hem eenig nadeel overkwam. Volgens een andere lezing zou de lieveling des Heeren den wijn gezegend hebben, waarop het vergif uit den beker spatte in de gedaante eener slang. St. Jan wordt daarom veeltijds met een beker en een slang daar boven afgebeeld.

Waarom de offer- en herinneringsdronk van het Joeltijdperk nu juist op den H. Johannes is overgedragen, is wel hieraan te danken, dat hij - evenals St. Stefanus, St. Maarten, St. Michaël - een zeer geliefde volksheilige is. Den 29sten December dronk men eertijds in Brabant nog St. Davids-minne. Maar een gewichtige faktor was ook de term *minne* zelf. Was het niet natuurlijk, dat der goden *minna*, door het Latijnsche *amor* weergegeven, bij voorkeur op den apostel der liefde overging? Ook vindt men *dilectio* en *potus caritatis*. Zoo verklaart men tevens m.i. het best, dat de St. Jans Minne naderhand ook verzoeningsdronk werd; zie mijne Essays en Studiën, bl. 221 vv. In Duitschland is deze dronk plaatselijk ook bij het huwelijk in zwang.

Allerkinderen (28 Dec.) vertoont een beslist christelijk karakter en herinnert aan de vermoording der Onnoozele Kinderen te Bethlehem. Dan viert men in de weeshuizen feest. In de families zijn de kinderen baas, of eigenlijk het jongste kind, dat dan mag zeggen, wat dien dag gegeten wordt: de kinderen voeren het huiskommando. In Zuid-Nederland, Noord-Brabant en Limburg leeft nog spaarzaam het gebruik, dat de kinderen dan, in het pak hunner ouders gestoken, als 'vader en moeder' over straat loopen en zich bij hun familieleden laten zien. Plaatselijk is dit gebruik in een bedelpartij ontaard; zoo b.v. in het Land van Waas, waar men zingt:

't Is vandaag Onnoozele-Kinderdag,
Geeft de moerkens en de vaarkens wat!
   Geeft wat, houdt wat,
   't Naaste jaar nog wat!
Ik weet daar nog een goede vrouw,
Die mij zoo geern wat geven zou.
   Zij zal mij wel wat geven;
   Hoelang mag zij leven?
   Honderd jaar en éenen dag,
Zoolang als ze kaas en brookes mag.

Men vergelijke hiermee de liedjes op Schuddekorfsdag, b.v. bl. 137 vv.

Verder dient vermeld het Middeleeuwsch gebruik van den 'Kinderbisschop', ook in de noordelijke provinciën bekend, b.v. te Oldenzaal, Utrecht, Dordrecht enz. Een kind beneden de twaalf jaar fungeerde dien dag in de kerk als bisschop en zat met mijter en staf op den bisschoppelijken troon. Hij ontving den staf in de eerste Vespers bij de woorden van het *Magnificat*: 'Hij heeft heerschers van tronen neergehaald en geringen verheven', en behield hem tot de tweede Vespers. Reeds in 1304 komt in de stadsrekening van Brugge een post voor: *Item* den biscop van den scoelkinderen van Sint Donaas.... XVIJ schellinghen'; en eveneens wordt in 1363

een gift vermeld voor de Dordsche ‘scoelnaars ende horen biscop’. Hij draagt dan ook den naam van ‘Bisschop van de scholieren’, ‘Bisschop van de koorknapen’, enz. Ook in andere landen was de kinderbisschop bekend. Het gebruik klimt tot de oudste tijden op en is m.i. evenzeer van christelijken oorsprong. Men bedenke ook, dat het feest der Onnoozele Kinderen op 28 December reeds op den oudsten kalender der kerk van Karthago voorkomt en in het Westen overal deze plaats handhaaft.

Daarentegen leven hier en daar nog enkele typische Midwintergebruiken, b.v. het geven van geschenken en het slaan met roede en zweep als tuchtiging voor de langslapers; zie Rond den Heerd I, bl. 26. Eindelijk op enkele plaatsen, b.v. te Herdersem (O.-V), wordt deze dag gevierd als St. Gregoriusdag, waarover nader.

Oudejaarsavond[1)] en **Nieuwjaarsdag (31 Dec. en 1 Jan.).**

Ik wensch U al te gaar
Een zalig Nieuwe Jaar;
In voorspoed en verdriet
Vergeet den Schepper niet!

klonk het op nieuwjaarsnacht door de straten, toen de klepperman nog het nachtelijk uur aankondigde.

Eertijds was het nieuwjaar-zingen over geheel Nederland sterk verspreid. Maar sedert kerkeraad en regeering hiertegen, als zijnde ‘onnutte superstitiën’ of ‘ongeregeldheden’, te velde trokken, zijn er in Noord-Nederland nog slechts schamele resten van overgebleven; zoo verzekert b.v. de Drentsche Volksalmanak van 1842, dat men daar nog ‘aan datzelfde euvel mank ging.’ Wanneer te Ootmarsum de torenklok op Oudejaarsavond twaalf geslagen heeft, heft de nachtwacht een lied aan, dat door tal van omstaanders wordt meegezongen.

1) Deze benaming is nu eenmaal ingeburgerd. Maar PROF. VERCOULLIE heeft volkomen gelijk als hij schrijft: ‘het is een kunstmatige vervorming van *Nieuwjaarsavond* door Protestanten, die niet wisten, dat *avond* hier, gelijk in Vastenavond, Paaschavond *voorafgaande* dag is’ Eigen Volk 1 (1929), bl. 256.

Dit gebruik bleef in eere. Het nieuwjaar-zingen is heden ten dage vooral nog in België gebruikelijk; men raadplege de rijke verzameling van nieuwjaarsliedjes bij DE COCK en TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust VII, bl. 7 vv. Slechts een enkel wensch ik hieraan te ontleenen.

Herdersem:

Op eenen nieuwjaarsavond,
Dan zullen wij vroolijk zijn,
Met een geboren maged
En een klein kindeken klein.

Wie zal dat kindeken dragen?
De dochter al van Jeroen
De klokken zullen luien,
Den kerkweg zullen wij doen.

Als wij op 't kerkhof kwamen,
Wie zagen wij daar staan?
Jezus van Nazarenen
Aan 't kruis genageld staan.

Met eenen doornenkroone
Op Jezus hoofd gedaan,
Vol rozen en roo nelen (*leeljen*)
Om naar den hemel te gaan.

Echte kinderrijmpjes vindt men in de Kempen. Zoo b.v.

Maria was gezeten
Met 't kindjen op den schoot,
Om pappeken te laten eten,
Gekookt met wittebrood.
Daar zat een ratteke
Aan Jezus pappeke!
Maria maak het klaar,
Met deze zalige nieuwjaar.

Van geheel anderen aard is het zeer verspreide:

Op eenen nieuwe jare
Sloeg een bakker zijn wijf,
Met eenen eiken kluppel
Zoo deerlijk op haar lijf!

De vrouw begon te kermen,
‘Ach bakker 't doet mij zoo zeer!’
De bakker zonder ontfermen
Sloeg nog wel tienmaal meer.

De vrouw kroop onder den oven,
De bakker van achternaar!
Daarkwamen zij uitgestoven
Met dezen nieuwe jaar.

Al zingende gaan de kinderen rond bij de inwoners van het dorp. Zij ontvangen noten, appelen, krakelingen enz., maar ook nieuwjaarskoeken, in West-Vlaanderen *lukken, liefkoeken,* in Oost-Vlaanderen *nieuwjaarkes* geheeten: kleine wafeltjes, in een bijzonder wafelijzer gebakken. Een bizondere vermelding verdienen de *nijjaorskôken* en *kniêpertiês*, de *spekkendikken*, spekpannekoeken, vetkrabben, oliekrabben en *juffertiês* uit den Achterhoek, verorberd op oudejaarsavond of *täofeltiêsaovend* (Raalte, Ommen, Collendoorn enz.), wanneer meiden en knechts, ja het heele gezin uitgaat *hen kôken* of *hen taefelen*. Op een ijzeren plaat brandt er vuur, en in het front prijkt de *kôokstomp*, tot dit doel reeds in den zomer uitgezocht en gedroogd. Hierop komt te rusten het *kôokiêzer* of *nijjaersiêzer*. Elders begint de smulpartij met een *poddik* (pudding), dan volgt rijst en daarna 't *beestenvleesch*, de hoofdschotel.

De koekijzers zijn versierd met kunstig graveerwerk en inschriften, wier spiegelschrift door den nieuwjaarskoek leesbaar wordt weergegeven; zoo b.v.: ‘Segt niemand U Geheim nog U geheime gedachte. Die heden Is U Friend Sal morgen U verachten’ (Twente).

Ook elders bakt men *vollaards, prauwels* en *ijzerkoekjes,* te Groningen *olde wieven*, te Velthoven (N.-B.) *towten*. Ik mag ook de wafels niet vergeten, en de Venloosche kandijmoppen.

Men ziet het, wij zijn volop in het vruchtbaarheidstijdperk. Dit blijkt ook hieruit, dat te Roosteren (L.) de kinderen hun 'heio' roepende op nieuwjaarsdag rond gaan, te Echt, Einighausen, Nunhem, Buggenum, Beegden (L.) enz. op Silvesteravond. Dan zingt men het eeuwenoude liedje:

Ich kwaam al aangeloupe,
Ich sêg 't see rouke,
Ich sêg wal aan den oave wis,
Dat er get gebakken is.
Isser niks gebakke,
Dan gèft ene korf vol appele,
Is de korf te klein of te groot,
Dan gèft mig ene volle schoot.

Te Soerendonk (N.-B.) luidt dan het Schuddekorfslied:

Vrouwke, vrouwke, nieuwjaar geven,
Ge zult verdienen het eeuwig leven.
Het eeuwig leven is bitter gewonnen,
Voor een gulden een draad gesponnen.
Kijk eens in je korfje,
Daar liggen drie appeltjes in,
Even groot, kralo, vrouwke lo,
Geef wat, houd wat,
Volgend jaar weer wat.

Men noemt dit b.v. te Buggenum *ringzingen* (ring = soort krakeling); na het zingen volgt het *grabbelen*, Maasbree: *griebelen*. Meestal krijgen de kinderen *ringen*, maar ook ander snoepgoed. Te Koedijk (N.-H.) gaat in den nieuwjaarsnacht de plaatsvervanger van Sinterklaas, 'de gouden engel' rond, om de kinderen wat lekkers te rijden.

Eindelijk, met het vruchtbaarheidsbegrip staat, naar men weet, ook in verband het schieten in den nieuwjaarsnacht, veelal verboden, maar in het zuidelijk volksgebied nóg doorgaans gebruikelijk. Ook elders, te Deventer b.v., schiet men nog ‘van het olde in 't nije’, of men ‘schieët het olde uut’. Dit schieten wordt thans nog slechts als vreugdeteeken beschouwd, evenals het *sleutelschieten* in Den Briel en daaromtrent.

Het ‘nieuwjaar afwinnen’ is nog steeds in zwang. Bij het nieuwjaarsbezoek worden veelal (Staphorst enz.) koeken opgedischt, te Venloo een bepaalde soort moppen, die dan ook *nieuwjaarsmoppen* heeten.

Eén eigenaardigen gebaksnaam liet ik nog onbesproken, nl. het Westvlaamsche *strijne* of *strene* (rondom Veurne), dat door het Fransche *êtrennes* op het Latijnsche *strenae* teruggaat: zoo heetten de kleine, maar aangename geschenken, die men elkaar in het oude Rome op Nieuwjaarsdag vereerde. Immers bij de gebruiken der jaarwisseling dient men niet alleen rekening te houden met de Christelijke en Germaansche bestanddeelen, maar ook met den invloed, uitgeoefend door de Romeinsche kalenderviering, die den god Janus gold. Zie Driem. Bladen VIII, bl. 62; V, bl. 80; II, bl. 1 vv.; WELTERS, Feesten, Zeden, Gebruiken en Spreekwoorden in Limburg, bl. 13; TER GOUW, Volksvermaken, bl. 109; DR. A. BEETS, Eigen Volk II (1930), bl. 134. Ik vestig nog de aandacht op het *klokken luiden* met zijn geestenwerende kracht: bepaaldelijk van 21 December tot aan Nieuwjaar, en vooral op Kerstavond en Oudejaarsavond, vroeger in het Oosten van ons land gebruikelijk; zie HERM. GROLMAN, De Winterfeesten in Nederland, bl. 715. Voor het *Sint Thomasluiden* van 21 December tot Nieuwjaar in zuidoostelijk Friesland verwijs ik naar Eigen Volk II (1930), bl. 26.

Driekoningendag (6 Jan.). De kinderschaar, die langs de huizen trekt en daar om brandhout of versnaperingen vraagt, somtijds nog met den ouden *rommelpot* of *foekepot*, neemt op Driekoningendag een geheel bizonderen vorm aan door een sterkere vermenging

met het Christelijk element: ik bedoel het bekende *sterzingen*, op het oogenblik tot België en sommige plaatsen in de zuidelijke provinciën beperkt: een rest van de vroegere mysteriespelen. Drie jongens, als koningen verkleed - en een hunner is met roet zwart gemaakt -, gaan van huis tot huis en dragen aan een staak een ster, uit papier gesneden, en met goud en zilver versierd. Trekken ze aan een koord, dan draait de ster als een molen. Zij dragen de namen der H.H. Driekoningen: Caspar, Melchior en Balthasar.

Eenmaal kende men de sterdragers in alle steden en gewesten van Groot-Nederland. Het lied, dat zij zongen, en dat nog gezongen wordt, is in tallooze varianten overgeleverd, maar kan althans in hoofdtrekken worden gerekonstrueerd. Het is subliem van roerenden eenvoud. Treffend vooral is het sterk op den voorgrond zich dringende lyrisch-dramatische karakter: en inderdaad, uit de dramatische voorstelling der Aanbidding van de Drie Koningen is het ontstaan, heeft het zich gevormd en vervormd. Oorspronkelijk krijgen wij dan buiten het kerkgebouw een rondgang van koorknapen en scholieren, later van de jeugd in het algemeen. Te Weert bestond in 1840 nog het gebruik, dat op Driekoningenavond drie m i s d i e n a a r s in hun koorgewaad met ster, lantaarn en proviandkorf van huis tot huis trokken.

Het lied, dat in de Zaanstreek en langs de Noordzee het zuiverst bewaard bleef, moet oorspronkelijk ongeveer geluid hebben als volgt:

Wij komen getreden met onze sterre,
Wij zoeken Heer Jezus, wij komen van verre.
(wij hadden Hem gaerne).

Wij kwamen al voor Herodes zijn deur,
Herodes, de koning, kwam zelvers veur.

Herodes, die sprak met valscher hart:
'Hoe ziet er de jongste van drieën zoo zwart?' -

'Hij ziet er wel zwart, maar hij is welbekend,
'Het is er de Koning van Orient.'

Wij kwamen den hoogen berg opgegaan,
Daar zag men de starre stille staan,
Ja stille staan.

(Pauze).

Och starre, jij moet er niet stille staan,
Je moet er met ons tot Bethlehem gaan.

Tot Bethlehem, in die schoone stad,
Daar Maria met haar klein kindeke zat.

Hoe kleiner kind, hoe grooter God:
Een zalig Nieuwjaar verleen ons God.
Noordwijk: Daar al de Joden mee hebben gespot.

Dit lied is nauw verwant met een ander, dat opgeteekend staat in *Het Hofken der geestelijcke Liedekens* (Loven 1577), bl. 28; het begint:

Het quamen drij Coninghen uut verre landen,
Nu wiegen, nu wieghen wij,
om Gode te doen een offerande.
Des waren sij vro.
Alle mijnen troost, mijn toeverlaet
is Maria soon.

Sij quamen van Ooste, sij quamen van verre,
Nu wiegen, nu wieghen wij,
Al bijt verlichten van eender sterre.
Des waren sij vro.
Alle mijnen troost, enz.

Maer doen sij binnen Jerusalem quamen,
Nu wiegen, nu wieghen wij,
Die claerheyt der sterre sij niet en vernamen.
Des waren zij droef.
Alle mijnen troost, enz.

Zie VAN DUYSE, Het Oude Nederl. Lied, bl. 2042. DR. BOEKENOOGEN wijst er zeer terecht op, hoe het refrein aantoont, dat het lied ook gezongen is bij het wiegen van het Kerstkindje in de kerk; zie het Jubelnummer van Volkskunde, bl. 24 vv., waar hij ook op voortreffelijke wijze de verschillende parodieën van het sterrelied behandelt; vergelijk nog KNUTTEL, Het Geestelijke Lied enz., bl. 106. Ook buiten Groot-Nederland is het Driekoningenlied ruim verspreid. Een merkwaardige parallel vindt men bij LOUIS PINCK, Verklingende Weisen Lothringer Volkslieder I (Metz, 1926), bl. 21.

De rondgaande kinderen zongen en zingen ook veelal het lied van Maria Magdalena (eveneens met talrijke varianten):

Op eenen Driekoningenavond,
Op eenen Driekoningendag,
Toen zat Maria Magdalena
Al op Heer Jezus' graf.
Sta op, Maria Magdalena,
Sta op van den bitteren dood!
Uw zondekens zijn u vergeven,
Al waren zij nog zoo groot.

Een meer volledige, juister wellicht: meer uitgewerkte lezing van dit lied vindt men in Volk en Taal I, bl. 53; in bedelliedjes werd het herhaaldelijk geparodieerd. Zie nog Eigen Volk I (1929), bl. 41 vv.; ib. bl. 119 vv.

Aan de nieuwjaarsvuren herinnert het k a a r s j e s p r i n g e n ; immers de engere Joeltijdperiode, die den 6den Januari eindigt, is het eigenlijke nieuwjaarstijdperk. Als besluit van dit tijdperk wordt Driekoningendag in Vlaanderen dan ook plaatselijk *Dertiendag* of *Dertiennacht* genoemd; ook in oude Nederlandsche kalenders wordt hij nog aangehaald als *Dertiendagh*. Te Zwolle was het kaarsjespringen dan ook op oudejaarsavond gebruikelijk: naar men ziet, hangt het noch met den H. Martinus, noch met de Driekoningen samen, maar is het een rudimentaire vorm van de aloude feest- en offervuren.

Op Driekoningendag kent men het nog te Breda, Huissen enz.; eertijds was het algemeen in het Noorden van ons land. De *koningskaarsjes* waren, volgens TER GOUW, Volksvermaken, bl. 177, kaarsen met drie armen, waarvan de middelste zwart geverfd was en ‘het Moorken’ of *Melkert* (d.i. Melchior) heette. Zóo was het gebruik eenigermate gekerstend. In de Middeleeuwen noemde men deze kaarsjes zelfs de *gebenedijde* of *heylighe keerskens*: weer een voorbeeld van een in de Kerk doorgedrongen volksgebruik. Bij het dansen zong men:

Kaarsies, kaarsies, drie aan een,
Springen wij er over heen.
Al wie daar niet over kan,
Die en weet er nou niemendal van.

In België verdwijnt het gebruik of is het verdwenen.
Te Sint Truiden zong men:

Keerske, keerske over het keersbeenke,
En al wie daar niet over en kan,
Die weet er niet van!
En al wie daar niet over en kan,
Die blijft er van,
Die blijft er van!
Keerske, keerske over het keersbeenke!

Zie 't Daghet in den Oosten II, bl. 115.
In Noord-Brabant, Antwerpen, Belgisch Limburg en West-Vlaanderen kent men ten slotte nog het volgende rijmpje:

Drie koningen, drie koningen,
Geef mij een nieuwen hoed.
Mijn oude is versleten,
Mijn moeder mag 't niet weten,
Mijn vader heeft het geld
Op den rooster geteld.

Of wel (Noord-Brabant):

Vader mag het niet weten,
Moeder is niet thuis,
Piep zegt de muis
In 't zomerhuis (of: in 't voorhuis).

Driekoningen werd in de Middeleeuwen niet alleen in de kerk, maar ook daarbuiten in ruimen kring luisterrijk gevierd. Op Driekoningenavond heerschte vreugde alom, in de paleizen, maar ook in de schamele woningen der armen. De steden gaven aan de kloosters, en de kloosters verstrekten aan de arme lieden brood en bier tot 'hun Coninxfeeste'. Dat dit ook naderhand nog voortduurde, ergerde den ouden WALICH SIEUWERTSZ zeer, en hij beklaagde zich dan ook, dat nog in 't begin der XVIIe eeuw voorname en officiëele personen zich niet schaamden, 'op Derthienden avent Coningsken te spelen, en haer voor Godt en de menschen niet en schamen dit naer te volgen ende te onderhouden.'

''t Was wel de moeite waard', schrijft TER GOUW, 'zich over zoo'n onschuldig huiselijk vermaak zoo te ergeren. En nog langen, zeer langen tijd, nadat Walich en zijn boek reeds lang vergeten waren, speelden dan ook de Hollanders nog even vrolijk koninkje als weleer. De bakker leverde, of de huismoeder bakte zelve, een brood, waarin een boon verborgen was; bij de boeren heette 't "de bonekoek", in de steden "'t coninxbrood"; en de boon was het, die "het lot van conig te sijn" besliste.' (Volksvermaken, bl. 175). Het Driekoningenbrood is nog niet in onbruik.

Ook boonenkoek en koningsbrieven, die verkocht of getrokken worden, en waardoor de rollen van koning, koningin, hofnar, asschepoester, Zwarte Piet (herinnering aan den zwarten koning?) enz. verdeeld worden, zijn in Noord-Brabant en Limburg nog gebruikelijk. Te Antwerpen worden op den vooravond de koningsbrieven door de kinderen op straat gevent; dan hoort men aanhoudend:

Koningsbrieven en kroon en kroon!
Koningsbrieven en kroon!

DE COCK, Volkskunde, bl. 235, bericht hierover nader: ‘Op slechts enkele plaatsen van het Vlaamsche Land (in Brabant en. West-Vlaanderen) is de boonkoek nog bekend. Daarnaast bestaat echter een andere manier om den koning aan te duiden, n.l. door het trekken van de “keuningsprentjes of -briefkens”, reeds in 1469 in de gemeente-rekeningen van Veurne vermeld, en, wat meer zegt, in een oude kroniek van Doornik in 1281 al een oud gebruik geheeten. Dit wordt nog heden in verscheiden steden en dorpen van de beide Vlaanderen aangetroffen. Een volledig stel gedrukte koningsbriefjes bevat afbeeldingen voor zestien personages, n.l. den koning met zijn hovelingen en bedienden: raadsman, sekretaris, rent- en hofmeester, schenker, voorsnijder, biechtvader, medecijn, portier, bode, zanger, speelman, zot en kok, - elk voorzien van een passend vierregelig versje, dat min of meer de rol aangeeft, die men te vervullen krijgt. In de dorpen, waar gedrukte koningsbriefjes doorgaans ontbreken, worden deze eenvoudig geschreven, vaak in een zeer populairen, boertigen vorm. Na trekking der briefjes zijn de rollen verdeeld; de koning moet zijn onderdanen te drinken geven en drinkt zelf de eerste teug: thans gewoonlijk gesuikerde jenever met een lepel uit een kom geschept en hieruit opgeslurpt. Op dat oogenblik dienden de hovelingen te roepen:’ ‘De koning drinkt.’ ‘De zot zag toe, of niemand daaraan te kort schoot en de nalatige werd met een koolstreep in 't aangezicht gemerkt.’ Zie verder zijn Spreekwoorden en zegswijzen afkomstig van oude gebruiken en volkszeden[2] (Gent 1908), bl. 171. Men denke ook aan de doeken van JORDAENS: ‘De koning drinkt.’

De koningskoek komt nog elders voor. In Engeland vooral bakt men koningskoeken van allerlei grootte en vorm, als een waardig besluit van het Vruchtbaarheidstijdperk.

Het ‘koninkje spelen’ is waarschijnlijk een Romeinsch bestanddeel, een overblijfsel van de heidensche *Saturnalia*, dat door den Driekoningendag een christelijk vernisje kreeg. Dan toch vierde men te Rome de zegeningen van den gulden voortijd: toen de god Saturnus onder de menschen leefde en overal vrijheid en gelijkheid bloeide.

Vooral de slaven hadden het dien dag goed, werden door de meesters als huns gelijken of zelfs als meerderen behandeld en door hen aan tafel bediend. Feestgelagen waren in dezen tijd aan de orde van den dag, en veelal liet men bij deze dan het lot beslissen, wie koning der tafel werd, feestkoning, tevens ceremoniemeester. Trouwens het koningsspel was te Rome overoud; SUETONIUS noemt dit 'het spel om gezag en heerschappij'. Het verloten geschiedde meestal door middel van boonen, die een sakrale beteekenis hadden. Maar het is zeer goed mogelijk, dat wij tevens met resten van een middeleeuwsch kapittelgebruik te doen hebben, waar volgens door de kanunniken ter herinnering aan het bijbelsch verhaal een Koning gekozen werd.

Op 6 Januari eindigde het Joeltijdperk in engeren zin; hij besluit de Twaalf Nachten, en wordt daarom in Vlaanderen ook Dertiennacht genoemd. In het Zuidgermaansche gebied heet hij Perchtendag; maar Perchta (Berchta) is bij ons onbekend.

Wellicht berust op de gebruiken gedurende de *Saturnalia*-festen ook nog het geven van geschenken op

St. Pontianus- en **St. Agnesdag (14** en **21 Jan.),** het 'Ponsen en Angen' of 'Ponsen en Nieten', vroeger in Nederland en België gebruikelijk; mogelijk stoelen de gebruiken dezer dagen ook op het feestelijk overbrengen der relikwieën van de H.H. Pontianus en Agnes. Eigenlijk gaven de mannen op 21 Januari geschenken aan de vrouwen en meisjes, terwijl zij op 14 Januari een tegengeschenk ontvingen van de door hen op Koppermaandag begiftigde vrouwen.

Vrouwkensavond (19 Jan.), te Brussel gevierd, naar verluidt ter herinnering aan den 19den Januari 1101, toen de Brusselaren, aan het zwaard der Saracenen ontkomen, onverhoopt naar huis terugkeerden. Telken jare luiden nog heden des avonds alle klokken van Brussel een half uur lang. De vrouwen zijn uitsluitend baas, en na het avondmaal trachten zij zelve hun echtgenooten naar bed te dragen.

Koppermaandag heet de Maandag na Driekoningen: *kopperkensdagh, kopperkensmaendagh*. Men verklaart dezen naam aldus, dat deze Maandag ongeschikt werd geacht om koppen te zetten, zoodat

de koppers vrijaf hadden. Wellicht is het juister van het oude *kopperen* 'smullen, drinken, pret maken' uit te gaan, dat van *kop* 'beker' kan komen. Een volksetymologische vervorming is *koppeltjesmaandag*, wegens het bijeenkomen van het gemeene volk, evenals *koperen maandag*, naar de kopermunt, die dan als fooi gegeven wordt. Andere namen zijn: *gekke maandag, raasmaandag, kopjesmaandag* (Groningen), *verloren-, verzworen, verkoren*-, ja *Floramaandag*. Te Diest zegt men nog *blijde maandag*. 'Verloren' Maandag werd verklaard door het daags te voren gelezen evangelie van het 'verloren' kind Jezus, of omdat deze dag van wege de feestelijkheden van de eedsaflegging der lagere ambtenaren toch verloren was. Deze laatste verklaring is zeer zeker te verkiezen, wanneer men tevens in het oog houdt, dat 'verloren' weer volksetymologisch verbasterd is uit 'versworen', de benaming, die in de oudste dokumenten voorkomt en op genoemde eedsaflegging betrekking heeft. Men doet goed dezen Maandag te beschouwen als den heksluiter van het nieuwjaarstijdperk, wat dan ook het best strookt met de ambtsaanvaarding der beambten. In sommige deelen van Vlaanderen zegt men: *Egyptische Maandag*, omdat men daar een omgang hield, en ten deele nog houdt, die de vlucht naar Egypte voorstelde.

Te Amsterdam had eertijds op dezen dag een optocht der leprozen plaats, te Utrecht en elders liep men gemaskerd door de straten. In Gelderland en Limburg werd koppermaandag nog niet lang geleden luidruchtig met ganstrekken en katknuppelen gevierd. Te Antwerpen houdt *Hansje Knap* dan zijn omgang, een groteske figuur; wellicht de oudgeworden vruchtbaarheidsgeest, die verjongd moet worden. In alle geval hebben we hier een vruchtbaarheidsgebruik. Merkwaardig is het verder, dat dan te Haltert, Oosterzeele en andere dorpen van Oost-Vlaanderen de schoolmeester door de leerlingen wordt gebonden, hetgeen aan de gebruiken op St. Thomasdag herinnert (bl. 153). In Nederland, waar de dag voorheen door alle gilden gevierd werd, blijft heden hoofdzakelijk nog de viering door zetters en boekdrukkers over. Wel trekken nog in enkele Friesche dorpen de

kinderen geruchtmakend en met ketens rammelend door de straten. Te Holwerd zingt men hierbij:

Kopermoandei, blikken tiisdei [Dinsdag],
Noch in dei,
Dan is kopermoandei wei [weg].

Zie WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 167; HERM. GROLMAN, De Zomerfeesten in Nederland, in het Tijdschr. v.h. Aardr. Gen. XLVI, bl. 614.

Antonius-abt(17 Jan.) behoort in België tot de meest populaire heiligen. Vele broederschappen of gilden van Sint Antonius drinken dien dag haar halve ton gildebier. Zijn attribuut is het varken, omdat de duivel in varkensgedaante hem bekoorde. Vandaar, dat de heilige naderhand algemeen als patroon van het vee beschouwd, en als zoodanig door boeren, vleeschhouwers en spekslagers werd vereerd; ook wordt hij aangeroepen tegen ziekten van het vee. In de Middeleeuwen hadden de Sint Antoniusgilden het recht, een zwijn, dat als herkenningsteeken een klokje aan den hals droeg, overal vrij te laten weiden; zelfs in de steden zag men dit *Antoniuszwijn* ongehinderd rondloopen. In België, de Rijnprovincie en, tot voor eenige jaren, in Limburg (Vaals, Hoensbroek enz.) wordt den 17en Januari varkensvleesch geofferd en na de kerkelijke diensten onder de armen verdeeld.

Sint-Sebastianus (20 Jan.,) de met pijlen doorschoten martelaar, wordt door de schuttersgilden, wier patroon hij is, plechtig gevierd.

De schuttersgilden bloeien nog in België en in de zuidelijke gewesten van Nederland. Vaak luisteren zij de processies of religieuze ommegangen met haar vaandels, trom, fluit, wapens en versierselen op. Hun ‘koning’ is met zilveren platen omhangen. Een plaat, met zilveren vogel, is het teeken, dat hij op het gildefeest den vogel met zijn boog heeft afgeschoten, vanwaar de uitdrukking: ‘Hij heeft den vogel af.’ Vooral des zomers worden door de handboog-schutterijen druk bezochte prijskampen gehouden; op dit onderwerp

kom ik naderhand terug. Een verdienstelijk werk ondernam J.A. JOLLES met zijn opstellen over de Nederlandsche Schuttersgilden in Eigen Volk I (1929), bl. 172 vv.

Pauli Bekeering (25 Jan.). Ook deze dag is een *dies criticus*, een beslissende dag voor het weêr. Hier geldt natuurlijk alleen de datum, het tijdstip, niet de geschiedenis van den heilige, niet zijne attributen, niet de volksetymologie van zijn naam, zooals dit b.v. het geval is met de H.H. Clara, Andries, Mathijs en Katharina. De Tirolers verzekeren van den 25sten Januari:

Paul bekehr',
Der halbe Winter hin, der halbe Winter her.

V. REINSBEEG-DÜRINGSFELD verhaalt nog, dat de Belgische wijnbouwers dezen dag beschouwen als beslissend voor den wijn-oogst: ‘ils sont contents s'il est clair, mais très tristes si le contraire a lieu’ (Calendrier beige I, bl. 76).

De heilige wordt ook gestraft, als hij niet voor goed weêr zorgt. Wij hebben hier een sprekend geval van het mishandelen of straffen van heiligen, door hun beeltenissen te onteeren of te kastijden: typisch, onvervalscht fetissisme. Immers SCHOTEL vermeldt in zijn Tilburgsche Avondstonden, bl. 12, dat men ‘elders een strooien Paulus aan den haard plaatste, terwijl de vrouw koeken bakte. Was het goed weêr, dan wierp zij een pan met boter over hem heen, of sloeg hem met een geboterden koek in het aangezigt. Was het weêr slecht, dan wierp zij hem in het vuur’. Ter vergelijking diene het bericht, dat in het begin der XVIe eeuw de inwoners eener kleine Duitsche stad gewoon waren op St. Maartensdag het beeld van den heilige openlijk langs de straten rond te dragen. Geschiedde zulks bij helder weêr, dan begoten zij het met wijn; maar regende het, dan wierpen zij het met slijk en modder. Ik zeg: fetissisme: immers het beeld krijgt een belooning (in natura) als alles meeloopt, en hieruit volgt de aard van de bestraffing, als men zich bedrogen ziet: een vergelijking met het zoenen of verscheuren van een portret is onhoudbaar.

Fetissisme is natuurlijk ook het achter slot en grendel zetten van een heiligenbeeld, totdat de heilige de gevraagde gunst geeft.

Zóo valt licht op een gebruik, dat te Jutfaas (Utrecht) vroeger en wellicht thans nog bij de boerenbewoners heerschende is. Op Pauli Bekeeringsdag placht men bij vrienden en kennissen een *Paulus* of *Paulusje* in huis te brengen, 'binnen te brengen'. Dit was een grootere of kleinere pop, die men in een hoek van het vertrek plaatste. Gebeurde zulks, zonder dat de brenger nat werd gegooid, dan moest de vrouw des huizes 's avonds koeken bakken, enz.

Zooals uit het bovenstaande blijkt, gold dit koeken bakken, dit met water gooien oorspronkelijk den heilige, of liever de pop, die den heilige voorstelde. Wellicht is deze wijze van mishandelen ontleend aan een vaak terugkeerend vruchtbaarheidsgebruik, dat de Duitsche folkloristen *Regenzauber* noemen, waarover nader. Zie over Pauli Bekeering mijn opstel in het Jubelnummer van Volkskunde, bl. 21 vv.

Maria Lichtmis (2 Febr.). Dat dit feest voor een heidensch in de plaats trad, waarom en hoe, leert Paus INNOCENTIUS III in een preek op Maria-Zuivering: 'De heidenen hadden de maand Februari aan de goden der onderwereld toegewijd, omdat, naar zij ten onrechte meenden, in het begin dier maand Proserpina door Pluto geroofd was; men geloofde, dat hare moeder Ceres haar den ganschen nacht in Sicilië had gezocht met brandende fakkels. Ter gedachtenis daaraan hielden zij (de heidenen) in het begin der maand een ommegang door de stad met brandende fakkels. Daarom werd dit feest *Amburbale* genoemd. Maar wijl onze heilige voorouders deze gewoonte niet geheel en al konden uitroeien, hebben zij bepaald, dat men ter eere der H. Maagd Maria brandende kaarsen dragen zou. En zoo geschiedt thans ter eere der H. Maagd, wat vroeger plaats had ter eere van Ceres. En wat eerst gebeurde ter eere van Proserpina, wordt thans gedaan tot lof van Maria.'

Naar DE COCK vermeldt, bestaat in België plaatselijk het gebruik, de op 2 Februari gewijde lichtkaars te ontsteken vóor het

kisten van het lijk en dan enkele droppels in de kist te laten lekken; soms laat men op dezelfde wijze, bij de bereiding van het zaaigraan, wat smeltend was tusschen de korrels afdruipen; zie Volkskunde, bl. 237.

Vroeger verlieten of verwisselden de dienstboden op dezen dag hun dienst. Dit en ook de ambtswisseling b.v. te Amsterdam op dezen 'Vrouwendag', was wel een der oorzaken van de baldadigheden en verkwistingen op Lichtmisdag in Holland en Vlaanderen. Zoo kreeg het woord 'lichtmis' de beteekenis van 'losbol'. Hierop wijst ook de Westvlaamsche benaming: O.L. Vrouw-*Schud-de-panne*.

Deze dag is vermaard in de volksweêrkunde. 'Wanneer op O.L. Vrouw Lichtmis de zon op het misboek schijnt', zegt men in Limburg, 'dan kruipt de vos nog zes weken in zijn hol'. En verder: 'Op Lichtmisdag ziet de boer liever den wolf in zijn schaapstal dan de zon'. - 'Lichtmis donker, maakt den boer tot jonker'; enz. enz., Wij komen hierop terug in het hoofdstuk over de Volksweêrkunde. Lichtmis is een mijlpaal in het leven der natuur; 'met Lichtmis kan men het licht missen', hoort men hier en daar in Noord-Holland met een niet onverdienstelijke woordspeling of volksluim: dan kan namelijk het vee gevoerd worden zonder kunstlicht.

Een Duitsch rijmpje zegt:

Wenn die Tage langen,
Kommt der Winter gegangen,

en, inderdaad, ook in ons land begint na Nieuwjaar, als het toenemen der dagen merkbaar is, de eigenlijke periode der volksspelen en wintervermakelijkheden. Zoo had b.v. te Elburg ouder gewoonte tusschen Nieuwjaar en Vrouwendag het klootschieten plaats. Elk speler krijgt een houten kloot, d.i. een platte, ronde schijf, terwijl de wal als speelterrein dient. Men dient nu in het minst aantal worpen den wal in het vierkant om te schieten, te beginnen aan een der vier poorten. Aan hem, die in het minst aantal worpen den stadsmuur heeft rondgeschoten, wordt de prijs toegekend.

Het klootschieten is wel een onmiddellijke afstammeling van het Oudgermaansche steenwerpen; ook doet de kloot in zijn vorm veel denken aan de regelmatig gevormde zwerfkeien, zooals men die zooveel in ons land vindt. Ook te Ootmarsum en Oldenzaal heeft het lang stand gehouden. De Hollanders en Gooiers waren eveneens groote minnaars van dit spel, in de Zuidhollandsche dorpen *schietklooten* genoemd; zie vooral TER GOUW, Volksvermaken, bl. 322 vv.; J.H. BRINKGREVE-ENTROP, Eigen Volk II (1929), bl. 326.

Sint Blasius (3 Febr.). De volksetymologie heeft bewerkt, dat de H. Blasius in Vlaanderen wordt aangeroepen als patroon tegen zweren of huidontstekingen, die 'blazen', d.i. blaren, genoemd worden. In Denemarken beschermt hij tegen den blazenden wind, op welk verband door de Vlaamsche spreekwijze: 'Blasius blaast', als het omstreeks 3 Februari sterk waait, een helder licht valt. Zoo wordt ook de H. Lambertus door het volk aangeroepen tegen de lamheid en de H. Rosa tegen de roos. HENRI ESTIENNE geeft over dit verschijnsel de vaar zijn tijd merkwaardige opmerking: 'A quelques saincts on a assigné les offices suivant leurs noms, comme (pour exemple) quant aux saincts médecins, on a avisé que tel sainct guariroit de la maladie, qui avait un nom approchant du sien.' Zie vooral GITTÉE'S belangrijk artikel: 'Scherzhaft gebildete und angewendete Eigennamen im Niederländischen', in de Zeitschrift des Vereins für Volkskunde III, bl. 415 vv.

Vastenavond bestaat uit de drie 'vette' dagen (Zondag, Maandag en Dinsdag), die de groote Veertigdaagsche Vasten voorafgaan. De Kerkvergadering van Leptines in 743 veroordeelde de *Spurcalia in Februario*, waarmee zeer waarschijnlijk de uitspattingen van den Vastenavond bedoeld werden; dat echter de term *spurcalia* het aan zijn zou geschonken hebben aan onzen vorm *sprokkelmaand*, Middelnederl. *sporkelmaent*, is niet geloofwaardig. Men vindt ook reeds vroeg Vastelavond, met de bekende variatie van *n* en *l*, die ook in *vasteldag* en *schrikkeljaar*, en in het Middelnederl. *werkeldach* worden aangetroffen.

Wij moeten m.i. drie bestanddeelen onderscheiden, die tot het ontstaan der vastenavondfeestviering hebben bijgedragen. Vooreerst een lente-vóorfeest, zooals ook uit menig vruchtbaarheidsgebruik in binnen- en buitenland blijkt; en ik geloof dat JULIUS LIPPERT, Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch (Berlin 1882), bl. 598 het ware treft, wanneer hij in de kern der feestviering een *Romeinsch* lentefeest ziet, in onze streken geïmporteerd, en dat zich naderhand van het Westen naar het Oosten uitbreidde. Maar dit feest trof in de Germaansche landen de resten van een specifiek-Germaansche feestviering, een feestperiode, die zich door offervuren en offermaaltijden kenmerkte. MOGK houdt deze periode voor een feest der wederkeerende zon, vooral ook, omdat dan het wagenrad als symbool der zon een rol speelt. Niet onbelangrijk zijn in dit opzicht de woorden van SEBAST. FRANCK, die ik bl. 129 bij het bespreken der noodvuren heb aangehaald.

Maar het Christendom heeft deze feestviering voor het meerendeel teruggedrongen tot vóor het begin van zijn veertigdaagschen Vastentijd, met het gevolg, dat nog slechts enkele overblijfsels aan bepaalde dagen in de Vasten bleven vastgehecht, met name aan Halfvasten: "'t Is een feest der Brabantsche en Antwerpsche kinderen, dat met het St. Niklaasfeest kan vergeleken worden. - De kinderen zetten in de schouw hunnen schoen of een korfken met hooi, dit laatste voor het paard van den Greef, die 's nachts zijne ronde doet en iets lekkers voor de goede, eene roede voor de slechte kinderen achterlaat'; aldus DE COCK en TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust VII, bl. 71. - Zoo kreeg ook het geheel der Vastenavondfeestviering een eenigszins christelijke tint. Wat betreft het woord *Carnaval*, dit is afkomstig van het Toskaansche *carnevale*, dat waarschijnlijk eenigszins haplologisch voor *carnelevale* staat; en deze vorm zelf is door progressieve assimilatie uit *carnelevare* ontstaan: 'het opruimen van het vleesch.' Hierbij dient echter vermeld, dat Romanisten van naam nog de voorkeur blijven geven aan de bekende verklaring als 'vleesch, vaarwel': *carne* + *vale*. Zij zien

hierin een volkshumoristische uitdrukking der kloostertaal. - De Romaansche benamingen van den Vastenavond werden voortreffelijk behandeld door MERLO in Wörter und Sachen III, 1, bl. 88 vv.; vergel. III, 2, bl. 196.

In de Middeleeuwen bereikte de vastenavondpret haar hoogtepunt. Ik herinner slechts aan de vertooningen der vastenavondkluchten door de Rederijkers, aan de grootsche optochten en aan de dolle uitgelatenheid der feestvierenden in zotskleedij, zoo meesterlijk door PIETER BREUGHEL DEN OUDEN gepenseeld. In het protestantsche Noorden is de Vastenavond zoo goed als uitgestorven; niet aldus in het Zuiden, men denke nog, behalve België, aan Den Bosch en Maastricht. In het Rijnland is vooral vermaard de vastenavondpret te Keulen en Maintz.

1. Iets zeer eigenaardigs is de m a s k e r a d e , het vermomd over straat loopen. 'Zot loopen' was de gangbare uitdrukking; wij spreken nog heden van 'vastenavondgekken'. Maar 'de tegenwoordige maskeraden zijn slechts de schaduw van de vroegere', zegt DE COCK, Volkskunde, bl. 239; 'de straat geeft ons al niet veel meer te aanschouwen dan piepjonge, schreeuwerige gekken, vaak in poovere, afschuwelijke zotsplunje gestoken, wel eens groepsgewijze met een paar trompetters in een gewoon rijtuig zittend, en links en rechts den wandelaar, vooral de jonge meisjes, een varkensblaas op den rug slaande, of handvollen confetti's in het gelaat gooiend: een tooneel, dat veeleer walging- dan lachwekkend mag heeten'. Dit vermommings-gebruik is stellig uit Rome afkomstig, uit de volksfeestviering, die aan 'den goeden ouden tijd' herinnerde, misschien wel een overblijfsel van de *Saturnalia* (bl. 176) of van het Romeinsche 'Narrenfeest' (*feriae stultorum*) op den 17den Februari. Hierbij zij opgemerkt, dat inderdaad in sommige streken in het buitenland de Vastenavond beschouwd wordt als een verlengstuk van het Joeltijdperk, en de periode tusschen Driekoningen en Aschwoensdag vult. Te Berg en Terblijt (L.) heeten nog de Donderdagen tusschen O.L. Vrouw-Lichtmis en Vastenavond de 'Vette Donderdagen', omdat aardappelen met spek dan de hoofdschotel is.

2. O v e r v l o e d v a n s p i j s e n d r a n k , veelal ontaardend in overdaad, heeft te allen tijde de vastenavondfeestviering gekenmerkt; drinkgelagen en smulpartijen zijn dan aan de orde en stijgen op *Vetten Dinsdag* ten top; in waarheid een vruchtbaarheidsfeestviering. Befaamd zijn de *vastenavondkoeken*, verschillend van naam en van vorm (vastenavondtaart, pannekoek, spekkoek, groenkoek, wafels, geknepe-pletskes, poffertjes enz.), die voor de koekepan een eereplaats in onzen spreekwoordenschat veroverden. In België hoort men: ‘Zij vliegen meer als de heetekoekpan op Vastenavond’; in Limburg heeft men het somwijlen ‘zoo druk als de pan op Vastenavond’. Ook in Engeland is Vastenavond-Dinsdag de groote *Pancake-day*. Die dagen gaan in Brabant en Limburg de arme kinderen onder het zingen van vastenavondliedjes aan de deuren pannekoek bedelen: ‘Spek en eier en braadworst is goeie vastenavondkost’, meent men te Bree (B.L.). Te Reek (N.-B.) worden dan bij partikulieren wel eens worsten, eieren en spek weggehaald, wat doorgaans niet kwalijk genomen wordt. Vroeger werden te Afferden (L.) worsten bijeengehaald en aan lange houten gaffels over straat gedragen.

3. Worst is een onmisbaar bestanddeel van het vastenavondmenu. Dit blijkt ook uit de v a s t e n a v o n d l i e d j e s , die eigenlijk rommelpotliedjes zijn, d.i. gezongen met begeleiding van den rommelpot of foekepot. Vandaar, dat op de Veluwe de Vastenavond plaatselijk *foekedag* wordt genoemd. De foekepot is een aarden pot, half vol water, waarover een varkensblaas is gespannen; in het midden hiervan is een rietstokje bevestigd, dat door den duim en twee nat gemaakte vingers of door de geheele hand wordt gewreven en dan een dof-rommelend geluid veroorzaakt. Ook in het Noorden van ons land is dit instrument bekend en luidt het zeer zeker meest gangbare deuntje:

Ik heb al zoo lang met den rommelpot geloopen,
Ik heb geen geld om brood te koopen,
Rommelpotterij, rommelpotterij,
Geef mij een oortje, dan ga ik voorbij.

De rommelpot heet te Dalen, Zweeloo, Weerdinge, Eext, Zuidlaren, Rolde en Norg (D.) *hotfot* of *hottefot*, te Diever *fortelpot*, te Zoutkamp *pooverpot*, in Noord-Holland veelal *rompot*. Men bezigt hem ook omstreeks Paschen, Kerstmis en Nieuwjaar; zie Driem. Bladen II, bl. 115.

De rommelpotliedjes, die zelf niet van dit instrument gewagen, worden gekenmerkt door het refrein: 'ho, man, ho!' Zoo b.v.:

De Schout van Leiden heeft een bult,
Ho, man, ho!
Die is met ouwe lappen gevuld,
Ho, man ho! enz.

En zoo bezat ook het meest bekende en meest verspreide vastenavondliedje oorspronkelijk dit refrein:

Vrouw, 't is Vastenavond, ho, man, ho!
'k Kom niet thuis voor t'avond, ho, man, ho!
'k Kom niet thuis voor morgenvroeg,
Dan is het nog wel tijds genoeg, ho, man, ho!

Een zeer merkwaardige en volledige lezing gewerd mij uit Rosmalen (N.-B.); ik laat ze hier, behoudens enkele termen, in algemeen-Nederlandsche transskriptie volgen, omdat het liedje beslist algemeen-Nederlandsch is:

Vrouw, 't is Vastenavond,
Ik kom niet thuis voor te avond,
Te avond in den maneschijn,
Als vader en moeder naar bed toe zijn.
Gekke Griet, vertel het niet,
Want onze Jan is dronken.
Dronken Piet is onze gebuur,
Schriks tegen ons over.
Vat 'n stoel en zit bij 't vuur,
De prutselpot hangt over.

Boven in de schouwe,
Daar hangen de worsten aan touwen,
Vrouw geef mij een lange,
En laat de korte maar hangen.
Snij maar diep, snij maar diep,
Snij maar in mijn vinger niet.
'k Heb gezongen en niets gehad,
Geef me een stuk van 't varken z'n gat,
Koekebakkerij, koekebakkerij,
Geef me een cent, dan ga ik voorbij.

Vrij overeenkomstig hoort men dit liedje te Schijndel, Maashees (N.-B.), Merselo, Heer, Beegden, Buggenum (L.) enz. Te Deventer luidt regel 3-7:

Ik kom nieët in huus veur margen vrŏg,
Is dat nieët vrŏg genŏg?
Vrouw, geef mien dit,
Vrouw, geef min dat,
Geef mien een stuk van de varkenssta(r)t.

Veelal vormen, als te Buggenum, deze regels, die men ook bij menig ander kalenderliedje aantreft, het besluit:

Vrouw gêftj, det jer lang lêftj,
Det jer riek en zalig werdj.

Maar worden de zangers met ledige handen weggezonden, dan luidt de laatste regel wel eens:

Det euch 't humme (hemd) aan 't gaat klêftj.

Verder kent men nog:

Foeke, foeke, langesjtaaf,
Gêftj mich ei sjtök van 't vräkesgaat;
Ich höb al zoo lang mitte foekepot geloupe,
Ich höb gei geldj òm brood te koupe,

Dei, dei, dikje dikje dei,
Gêftj mich ei centje, dan goa ich voorbij. -

Een ander zeer verspreid vastenavondliedje heeft ongeveer dezen vorm:

Vastenavond, die komt aan,
Als de meisjes vroeg op staan,
Dan staan zij in den spiegel:
Moeder, staat mijn mutsken knap?
Mijnlief zal t' avond komen.
Komt hij dezen avond niet,
Dan komt hij den halven vastenavond niet.
Zet het mesken al langs de bank,
Snijd het spek drie ellen lank,
Laat het mesken zinken
Tot op de witte schinken; enz.
(Bree).

Te Mill en Wanroy volgt op de zeven eerste regels:

Jobbik, Jobbik Janssen,
De gek, die moet dansen,
Ik en de gek
En een goed stuk spek.
Snij maar diep, snij maar diep,
Snij maar in uwe vinger niet!
Boven in die horste,
Daar hangen die lange worsten,
Als de lange gegeten zijn,
Dan zullen de korte wel beter zijn.

Vergelijk hiermee het Zutfensche:

Vastelavond, die komt aan,
Als de meisjes vroeg opstaan,
Dan gaan ze voor den spiegel staan:

Moeder, zit mijn kapje wel?
Daar komt Floris Janssen,
Die zal op den foekepot spelen,
En de gek zal dansen.

Volge nu een noordelijke en een zuidelijke lezing van een ander bekend rommelpotliedje.

Te Eenrum (G.) en omstreken zingt men:

Foeke, foeke, rommelpot
En hestoe nog gein man,
Ik heb 'n broaden houndertien,
Dat zal der t'oavend an.
Als ik mien hounderdtien broaden zal,
Dan wordt mien potje voel,
Als ik mien potje schrabben zal,
Dan kittelt (kippert) mie de doem.
Dan goan wie noar de smid,
Dei moakt ons potje wit;
Dan goan wie noar de heeren,
En loaten ons poddien smeren. -
Zet hier een stoul, zet doar een stoul,
Op ieder stoul een kussen,
En doar een mooi meissien tusschen.

Vanaf den vijfden regel luidt een zeer eigenaardige variant te Groningen:

Schippien van drei weken
Loat heur zailtien streken.
Boven in de hangeltop
Doar hangt 'n dikke metworst.
Snie wat braid, snie wat snel,
Snie joe den moar nijt in 't vel.
Snie wat braid, snie wat roem,
Snie joe den moar nijt in doem.

De zuidelijke lezing is bekend te Turnhout en omstreken en in een groot deel van Noord-Brabant, met name in het zuidoostelijk gedeelte: Eersel, Velthoven enz. Ook Druten en omstreken heeft voor het meerendeel gelijkluidend:

Vastenavond, goede gebuur,
Ik heb nog geenen man,
Ik heb nog een klein hoentje,
Dat moet er t' avond an.
En als ik mijn hoentje braden wil,
Dan is mijn panneken vuil,
En als ik mijn panneken schuren wil,
Dan tintelt mijnen duim.
Dan loop ik naar de geburen,
Daar laat ik mijn panneken schuren.
Dan loop ik naar de Franschen,
Daar laat ik mijn potteken dansen.

De laatste regels van de noordelijke lezing bevatten een motief uit een ander vastenavondliedje:

Vastenavond, die komt aan
Klinken op de bussen,
Hier eene stoel en daar eene stoel,
Op iedere stoel een kussen,
Meisje [Vrouwtje], hou je kinnebak toe,
Of ik sla er een pannekoek tusschen.

Te Barneveld vervolgt men:

Tusschen de neus en de kin,
Daar kan nog wel een pannekoek in.
  Ho, man, ho!

'Klinken op de bussen' is wel synoniem van 'in de bus blazen, geld uit geven': Driem. Bladen I, bl. 77, III, bl. 26.

Deze uitdrukking komt ook voor in het Zwolsche:

't Is van oavend Vastenoavend,
Klink moar op de bussen!
Alle mooie meissies kriegt een man,
Behalve ik en mien zusse.

Zie nog L. VAN BREEN, Zeeuwsche volkspoëzie, Eigen Volk I (1929), bl. 242.

4. Op sommige plaatsen behoort tot het vastenavondvermaak het h a a n s l a a n (of haansmijten) en het g a n s r i j d e n (gansjagen, -sabelen, -trekken, -slaan, -knuppelen), ook wel *gent* of *voejagen* genoemd. Een opzettelijk daartoe gemeste gans wordt tusschen twee palen of boomen aan een lijn met den kop naar beneden opgehangen. In vollen draf rijden nu de ruiters (voorheen de leden van het gansrijdersgild) onder de gans door en trachten het dier den kop af te rukken. Ook jongens van 12-17 jaar jagen ‘de voe’; zij zijn gezeten op stokpaarden, dragen een chapeau-claque van bordpapier, versierd met vederbos en klatergoud, en draven op hun stokpaarden onder de lijn door.

Op de meeste plaatsen is dit gebruik thans in onbruik geraakt; te Guttecoven (L.), Rijkevoort (N.-B.) en elders heeft het zich weten te handhaven. Te Guttecoven wordt de vogel aan een boom gehangen en ieder slaat er naar met een sikkel. Wie het dier den kop af slaat, is koning of koningin; want ook meisjes doen mee. Koning of koningin worden getooid en met hen trekt men nu langs de huizen, bedelend om spek, eieren en worst:

Vasteloavend,
Sjtokvastoavend,
Hiê ene sjtool en doa ene sjtool,
Op jede sjtool ei kösse,
En doa ein broadwoosj tössche;
Op jede sjtool ene pannekook,
Det deit de jong meitjes good.

Maar al werd het gansjagen afgeschaft, op tal van plaatsen gaat nog de worstenkar rond, of trekt althans nog de jeugd, om spek, worst en eieren bedelend, door de straten. Aldus te Afferden, Buggenum, Swalmen, Tegelen, Boxmeer enz. Men noemt dit gebruik *fooien-jagen*, een (volksetymologische?) vervorming van *voejagen*. Bij dezen rondgang zongen vroeger de jongens in Twente:

Boven in de hörste
Doar hange de spiele mit wörste:
Doo mi eenen langen,
Moar loat dee kleine mer hangen.

Men vergelijke hiermee bl. 186 en 188. In Engeland is het haanslaan nog zeer verbreid, met name in Essex en Suffolk.

5. Voor de v a s t e n a v o n d v u r e n wordt natuurlijk inzameling van brandstof gehouden. Wij treffen dus weer heel wat motieven aan uit het schuddekorfslied (bl. 134 vv.) In de Limburgsche dorpen op de Duitsche grens zingt de jeugd in verschillend dialekt:

Een kluitjen en een kooltjen
Een vonkelhoutjen, een!
Hier woont een rijk man,
Die ons nog iets geven kan.
Geeft ons iets en laat ons gaan,
Laat ons niet zoo lang hier staan,
Wij moeten nog zoo wijd gaan!

Deze rondgang heeft te Sint Pieter (L.) op Donderdag vóor Vastenavond plaats onder het zingen van:

Heije, meije klötsje,
Zoe dik es ên hötsje,
Zoe dik es ên boen,
Dat us God loent!
Hei woent nog êne rieke maan,
Dee us nog get geve kaan,

Kaan heer us niks geve,
Dan zalleveer neet lang mie leve.
Den hoegen hiemel is opgedoon,
Gef us get en loat us goon,
Loat us neet lang stèlstoan,
Gef get, spaart get,
't Ander joar alweer get.
Dit joar êne sjèlling,
't Ander joar ene pèlling,
Eeder sjèlling woag ê poond,
Maar de vrouw blijf hei gezoond.
   Snijt oan de lange,
   Loat de korte hange,
   Gef get!

Zie de rijmpjes op bl. 187, 189 en 193.

Met den negenden regel: ‘Den hoegen hiemel is opgedoon’ vergelijke men dezen passus van een rommelpotslied uit Slochteren (G.):

De hemel, de hemel wordt opengedoan,
Daar komen wie arme zondoartjes an
Mit ain strooband, mit twei strooband;

en uit Winschoten:

De hemel wordt opengedaan,
Daar zullen wij arme zondaars ingaan
Met een stroobant,
Daar gaan wij mee naar 't ander land.

In Zeeland luidt de tweede strofe van het rommelpotslied op Sint Silvester:

Ik heb er den hemel al opengedaan,
Daar zag ik twee arme zondaars staan;
Met oogen als vuur en een strooband,
Zoo rijden zij naar dat andere land.

De beteekenis van *strooband* wordt duidelijk, wanneer wij denken aan het oude gebruik, stroo onder het lijk in de kist te leggen; zie nog Tweede Deel, over het kinderlied.

6. De vastenavondviering in de zeedorpen van het eiland Schouwen bestaat eigenlijk in het zoogenaamde strand- of s t r a - r i j d e n ('de stra'). Dit is niets anders, dan dat men te paard naar het strand en vervolgens een eindje de zee inrijdt. Tegen tien uur wordt een trein gevormd, waarbij een ruiter als voorrijder dienst doet en de flinkste en best opgetuigde paarden voorafgaan. Renesse, Noordwelle, Serooskerke, Ellemeet, Haamstede en Burgh hebben elk hun eigen stra-dag, en deze regelt zich naar den vastenavond. - Blijkbaar moet dit gebruik ingeschakeld worden in de reeks der vastenavond-optochten, en hebben wij te doen met een reinigings- en vruchtbaar-heidsritus; zie C.V.D. GRAFT, Volkskunde XVII, bl. 31. Over vastenavondliedjes en -gebruiken zie nog TER GOUW, Volksvermaken, bl. 187; G. KALFF, Het Lied in de Middeleeuwen (Leiden 1883), bl. 518; WELTERS, Feesten enz., bl. 24; DE COCK en TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust VII, bl. 56; V. REINSBERG-DÜRINGSFELD, Calendrier belge, bl. 127; BOEKENOOGEN, Onze Rijmen, bl. 58 en Driem. Bladen I, bl. 53, 111, 119; IV, 114; Volk en Taal II, bl. 154; 't Daghet in den Oosten IV, bl. 124; X, bl. 190 enz.

Aschwoensdag stelt paal en perk aan de vastenavondpret. Te Blitterswijk (L.) hield men in den voormiddag den *doodendans*, d.i. nog driemaal werd op de viool gekrast en nog driemaal lustig rondgesprongen; dan eerst was het 'Vasten'. Men noemt hem ook *kruiskensdag*, omdat de katholieken dien dag ter kerke een asschen kruisje op het voorhoofd ontvangen ter herinnering aan de vergankelijkheid van het lichaam in stof en ter opwekking tot boetvaardigheid. 'Wie zijn kruisje houdt tot Paschen', zegt het volk, 'krijgt een nieuw kleed.' Na den dienst wordt niet zelden 'het kruisken verdronken', door den voormiddag in de herberg te slijten.

Op enkele plaatsen wordt dien dag ook nog na den kerkdienst de *haring gebeten* of *gereden*, b.v. te Maaseyck; te Posterholt (L.) heette

het *haringspringen*. Een haring, aan een koord opgehangen, moet de kop worden afgebeten. Haring met witte boonen vormen het hoofdgerecht.

Fakkelzondag (*Invocabit*) is de eerste Zondag in de Vasten. 'Als men op dezen dag met een brandende fakkel onder de boomen waait, zal veel fruit groeien,' zeggen de boeren in Limburg: wederom een reinigings-, en bijgevolg vruchtbaarheidsbegrip. Het branden, walmen, berooken enz. diende, zooals men weet, om de booze geesten te verdrijven (vgl. bl. 155). Dit blijkt ook duidelijk uit het rijmpje, dat men te Simpelveld (L.) onder het walmen in de boomgaarden zingt:

Vink vonk fakkel.
Zoo menge vonk,
Zoo menge appel.

Te Epen en Wittem (L.) wordt dien dag vuurtje gestookt, de *burk* genaamd, en om brandstof rondgaande zingt de jeugd:

Bötje, bötje, burkstreuë
Annemerjan, sjottelepan,
Haste niks veur de burk te breeënne.

Te Ieperen heet deze Zondag *Borelle-Zondag*; ook te Denderwindeke, Aspelare, Aalst, Denderleeuw enz. is het *walmen* of *fakkels branden* bekend; zie DE COCK en TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust VII, bl. 66. Men noemt dezen dag in Vlaanderen ook *brood- en kaaszondag*, omdat men meent alsdan zevenderlei brood te moeten eten: te dien einde bezoekt men zeven bevriende gezinnen; ook in Duitschland kent men den naam *Brot- und Kässontag*. In Voralberg, Tirol, Beieren en Zwaben trekt men dan voorzien van bussels brandend hooi over de bergen, de zoogenaamde *Fackellauf*, die gesymboliseerd wordt als de gevangenneming van Christus. Vandaar de benaming *Funkentag*, fr. *dimanche des brandons*. Te Hangest sur Somme zingt men bij het fakkelen:

Saint Christophe
Envoyez-en de grosses (pommes),
Des tiots cafignons (de petits trognons de pommes)
Pour manger en saison.

Wat heeft Sint Kristoffel hiermee te maken? vraagt GAIDOZ, en dient zich zelf van antwoord: de reden ligt in een simpel samenvallen van tijd, want rond het feest van dezen heilige, 25 Juli, rijpen de eerste appelen. - Dit fakkelloopen dient als een aanhangsel der vastenavondvuren te worden beschouwd.

Een eigenaardig gebruik heeft plaats te Geeraardsbergen, het eerst, voor zoover mij bekend, beschreven door P. VAN DUYSE in het Belgisch Museum 1837, bl. 176 vv. Daar trekken onder de tonen der muziek 'de regeering met andere ontzachbare heeren en de geestelijkheid met den pastoor aan het hoofd, al deftig uitgedoscht' naar een naburige kapel, waar den pastoor een feestbeker met een levend vischje gereikt wordt, dat hij mee moet doorslikken. Daarna regent het mastellen en haring. Dit gebruik wordt met de tweede belegering van Geeraardsbergen door WALTER VAN EDINGHEN in 1381 in verband gebracht, of men laat het opklimmen tot het midden der XIe eeuw, toen GEERAARD VAN HUNNEGHEM zijn kasteel aan BOUDEWIJN VI, den stichter der stad, verkocht, V. FRIS, Volkskunde XVIII, bl. 136, ziet hierin veeleer een overleefsel van Keltisch Frankische bronvereering; naar de opvatting van DR. HÖFLER, Volkskunde XVIII, bl. 236, heeft men hier te doen met een geval van Bacchanalische omophagie: 't verorberen van levend, lillend rauw vleesch. Geen dezer verklaringen lijkt mij afdoende. Trouwens, zou met het oog op het haringeten van het volk de verklaring niet wat minder ingewikkeld kunnen zijn? -

Het feest van Fakkelzondag wordt op Maandag voortgezet, de echte *blauwe Maandag*, welke benaming later op alle andere Maandagen is overgegaan. Vandaar dat 'blauwe Maandag houden' de beteekenis gekregen heeft van 'leegloopen en feestdag houden'

'Blauw' beduidt hier 'onbeduidend' (men denke aan *blauwe boodschap*), zoodat de oorspronkelijke beteekenis was: Maandag, die als werkdag niet meetelt; vgl. STOETT, Spreekwoorden, no. 212.

Kwenezondag (*Oculi*), den derden Zondag in de Vasten, liepen te Ieperen de kinderen rond met een korf, waarin een pop verborgen zat, terwijl zij zongen:

Oude kwene, babbelboone!
Is se oud, s'en is niet schoone!
Gheeft se doch een ey,
Daer me looptse wey!

Volgens DE BO heet men echter *kwenen* de kinderen, die op Passiezondag van deur tot deur gaan.

Op dezen Zondag verbrandt men den winter (*Pier Vrieze*), den dood, den vastenavond enz. onder de gedaante van een aangekleede stroopop; plaatselijk survival hiervan is het verbranden van een haan. Ook wordt 'de winter' wel begraven of in het water geworpen. Waarschijnlijk is hier het begraven ouder dan het verbranden en is 'de winter' de vegetatie-daemon, de in den winter gedoode groeikracht; zie MANNHARDT, Baumkultus, bl. 418. In het buitenland heeft dit winterverbranden meestal plaats op

Laetare of Halfvasten. In België herleeft weer de vastenavondpret, gemaskerden trekken door de straten, feestgelagen worden aangericht. Maar de groote folkloristische beteekenis van dezen dag ligt toch in de aankomst van de Lente (of van den Zomer; immers het volk kent eigenlijk slechts twee jaargetijden: zomer en winter). Worden gedurende het vruchtbaarheidstijdperk nieuwe gaven van de sluimerende aarde verwacht (zie bl. 127, 139) en treden dan Sint-Maarten, Sinterklaas en het Kerstkind op als uitdeelers der hemelgeschenken, thans verschijnen als vertegenwoordigers van den lentezegen: op Laetare de *Greef van Halfvasten*, en op Palmzondag de Engeltjes. De Brabantsche en Antwerpsche kinderen zetten hun schoen of korfje met hooi onder den schoorsteen, dit laatste voor het paard

van den Greef, die 's nachts de rondte doet op zijn schimmel, de brave kinderen bedeelend met lekkers, maar de ondeugende met een roe. Vroeger reed de Greef als een andere Sinterklaas op zijn schimmel plechtig door de straten van Antwerpen. ‘De arme huisvader uit de Antwerpsche volkswijken schenkt gewoonlijk aan elk kind slechts een marsepeinen scheepje,’ schrijft DE COCK, Volkskunde, bl. 240; ‘soms enkel een tikkenhaantje, uit brooddeeg gebakken, met een pluimpje op den kop, wat voor het kind niet veel beteekent; vandaar bij den Sinjoor [Antwerpenaar] het nog steeds populaire spreekwoord: Liever geen Grèèf dan zoo 'n tikkenhaantje.’

Te Turnhout zingt men:

Kinderkens, hangt uw korfkens uit,
Ik heb wat nieuws vernomen:
Dat de Greef,
Uwe neef,
Die zal morgen komen.

Wat heeft de Greef al meegebracht?
Vijgen en rozijnen,
Koek en tes,
Scheer en mes,
Haantjens op een steksken!

Maar als gij dan niet wijzer zijt,
Dan zal ik m'er niet mee moeien;
Dan zal de Greef,
Uwe neef,
Brengen een dikke roeie!

In Klein-Brabant (prov. Antwerpen) zingen de kinderen:

Greef van Halfvasten,
Wat hebt U mij gebracht!
Vijgen en rozijnen
Van alle lekkere kost.

Ook in Noord-Brabant en Limburg bestaat iets dergelijks. Te Geldrop krijgen de kinderen op Halfvasten een haan van taai-taai, aan den staart versierd. Te Munstergeleen en te Sittard worden dan krombroodjes onder de kinderen geworpen, te Sittard bij de zeven kapelletjes langs den weg naar den Kollenberg. Het Christelijk symbolisme ziet hierin een herinnering aan het evangelieverhaal van dien dag over de wonderbare spijziging der 5000 Galileeërs. Te Schaesberg (L.) wordt op Laetare gefakkeld, waarbij men zingt (vgl. bl. 196)

Vink, vonk, fakkel.
Zoo menge vonk,
Zoo menge appel.

Sint-Pieter-in-den-Winter (*Cathedra Petri*, 22 Februari) is een lotsdag, een *dies criticus*, eertijds als het begin van de lente beschouwd. Vandaar zijn voorname rol in de volksweêrkunde. Vriest het den nacht vóor dezen feestdag, dan duurt de kou veertig dagen; is het zacht weer, dan vriest het niet in Mei.

Het volk viert dan een lente-vóorfeest, vooral de schippers en herders, en wel over geheel het Germaansche en Slavische gebied. Op dezen dag moet men beginnen de landerijen te bewerken; bouwlanden worden meest verhuurd, om ze te aanvaarden op Sint-Pieter; de huurboer moet de pacht betalen, en de pachtboer, die vertrekken moet van de plaats, moet vóor twaalf uur 's middags het huis verlaten hebben. Te Grouw (F.) viert men dan een kinderfeest; en evenals men den 5den December Sinterklaas-avond noemt, zoo noemt men te Grouw den 21sten Februari Sint-Pieter-avond.

Ook het balslaan, dat vroeger op verscheidene plaatsen in Friesland voorkwam, is een typisch lentegebruik en heeft natuurlijk met St. Petrus niets te maken. In Duitschland heeft het meestal op Paaschdag plaats; ook schijnt het met het Paaschvuur samen te hangen. Te Dantumadeel sloegen de kinderen ballen uit, waaronder één met loovers versierd; daarmee begon de wedloop, om den mooien

Sint-Petersbal te bemachtigen. Een andere manier van 'bal uitslaan', eveneens in de Dokkumer Wouden, was een vermakelijkheid, die uitging van een jong paar, dat op trouwen stond, ter wille van hun vrienden en vriendinnen, altijd op Sint Pietersdag; zie hierover WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 168.

Te Gees (D.) trekt na 12 uur de geheele schooljeugd zingend door het dorp en brengt een ovatie aan wie in 't afgeloopen jaar zijn getrouwd:

Hier komen wij knechtjes en meisjes aan,
Al om Sint Pieter den bal te slaan.
Waren wij niet in de gilde gegaan,
Dan hoefden we Sint Pieter den bal niet te slaan.
Slaan, slaan, slaan,
Het liedje, dat is gedaan.

Dan worden pepernoten en andere versnaperingen gestrooid en de kinderen grabbelen; vgl. J. BERGSMA, Driem. Bladen XII, bl. 117; HEUVEL, Volksgeloof en Volksleven, bl. 113, Het heele jaar rond, bl. 68. Ook in Duitschland, Engeland en Frankrijk houdt zulk een balspel doorgaans verband met bruidspaar of jonggehuwden; zie Mannhardt, Der Baumkultus, bl. 471 vv.; hij spreekt van *Brautball*.

1 Maart treden veelal de knechten en meiden in dienst. Zoo zegt men te Esch (N.-B.):

Op den eersten Mert
Moeten de booien zijn op den herd,
Anders zijn ze de kost niet werd.

Elders is de datum half Maart, weer elders de 1e Mei. De boer zelf haalt de nieuwe meid of knecht met den *kistenwagen* af. Bij het verhuren ontvangen zij den gods- of goospenning, oorspronkelijk het geld, dat men bij het aangaan van de huur den arme 'om Godswille' gaf; vergelijk hiermede den trouwpenning, waarover nader. De huurpenning bestaat nóg in het Zuidoosten van ons land, ook *meetpenning* (Duitsch: *Mietpfennig, Meetspenning*) genoemd, maar

is heel wat in waarde gedaald. Bij het opzeggen van den dienst wordt somwijlen nóg ‘de meetpenning teruggegeven’.

Gregoriusdag (12 Maart) was voorheen in geheel Brabant, Vlaanderen en Antwerpen het groote schoolfeest: prijsuitdeeling, Gregoorkes-mis en naderhand het *Gregoria-zingen*, een rondgang van de jeugd langs de huizen, zingend en bedelend om eieren en geld.

Sint Geertrui (17 Maart). De dochter van Pepijn van Landen is een zeer bekende volksheilige. Volgens de legende stuitte zij eens een muizenplaag; feitelijk wordt zij door het volk als patrones tegen de muizen aangeroepen, o.a. te Ternath, Appelterre, Wichelen, Beverst, Tongeren en Blaasroode-Vlassenbroek rond Aalst en Dendermonde. Ook vindt men haar vaak met een muis voorgesteld, o.a. in de Gertrudiskerk te Leuven en in de Groote Kerk te Breda; de reden is wel deze, dat de H. Gertrudis eenige trekken van de Germaansche doodsgodin heeft overgenomen; immers in de volks-voorstelling neemt de ziel vaak de gedaante eener muis aan. Zoo verklaart men ook het voormalig gebruik der *Sint Geerten Minne* of *Schaal van Nivelles*; want even als de Sint Jans Minne was dit oorspronkelijk een herinneringsdronk aan de afgestorvenen gewijd; zie mijne Essays en Studiën, bl. 226 vv. - Ik vermeld hierbij de stichtelijke traditie, dat het attribuut van de muis naast de gevierde heilige haar ingetogen mediteeren uitdrukt, door het diertje, dat tegen haar abdisse-staf opkroop, niet eens gestoord.

Wij komen nu tot de eigenlijke periode van het L e n t e f e e s t (of begin-Zomerfeest), dat zich tot na Pinksteren uitstrekt; en in het midden der feestviering staat het symbool van den genius der groeikracht, van het nu welig-uitbottende jonge leven: de M e i b o o m in zijn verscheidenheid van vormen en eenheid van beteekenis. Op den 1sten Mei, met Pinksteren of op den avond van den 23sten Juni heeft in Duitschland, Engeland, Frankrijk en in de Westslavische landen het inhalen en planten van den meiboom plaats. In Nederland kwam hii in 't begin der vorige eeuw nog slechts sporadisch voor en thans

is hij, tenminste in zijn volstrekt-oorspronkelijken vorm, geheel verdwenen. De eenige bekende afbeelding van den Nederlandschen meiboom komt voor bij J. CATS, Spiegel van den Ouden en den Nievven Tijdt (Den Haag 1632).

De groote meiboom werd geplant midden op den markt of het dorpsplein. Niet zelden was de stam tot aan de bladerkroon van takken beroofd en afgeschild, terwijl alleen de top prijkte met vollen bladerdos. Maar steeds was - en is dit nog, waar in het buitenland het gebruik heerscht in zijn oorspronkelijken vorm - de Mei met linten, kransen en klatergoud gesierd, met koek en vruchten en vooral met eieren - symbool der vruchtbaarheid - behangen. En dat wij hier werkelijk te doen hebben met de verpersoonlijking der levenverwekkende natuurkracht, kan blijken uit een Poolsch lied, dat te Lacza gezongen wordt, wanneer het volk, na eerst een stroopop in het water te hebben geworpen, geld en eieren verzamelend met den Mei het dorp binnenkomt (vgl. MANNHARDT, Baumkultus, bl. 181):

Wij droegen de pest uit het dorp,
Wij brengen *de spruit* (of zomer) in het dorp.
Ons boompje is groen,
Schoon opgesierd,
Op ons Meiboompje
Zijn geverfde eieren, enz.

Eindelijk, de meiboom wordt doorgaans gekroond door een weerhaan, rechtstreeks afweervogel van booze invloeden, en daardoor onrechtstreeks ook weer vruchtbaarheidssymbool. Vergelijk hiermee den *kalemei* of *kallemooi*, dien men met Pinksteren op Schiermonnikoog opricht: een paal met dwarspaal, daaraan bindt men een boomstam, en boven op den paal prijkt in een mand een levende haan.

Deze meiboom is het oertype van den *oogstmei*, die de laatste voer hooi siert, wanneer de oogst wordt binnengehaald; van den *richtmei*,

die op het dak gezet wordt, als men ‘gericht’, d.i. het huis onder de kap gebracht heeft, - in het Noorden van ons land is dit fleurig en sprekend gebruik verdwenen en kent men slechts een versiering met de vlag; van den *liefdemei* vóor het huis of op het dak van de aangebedene, waarover nader; van den *bruidsmei*, den levensboom, op den bruidswagen gestoken, of vóor het huis van het jonge paar geplant; van den *schutsmei*: jonge berken- of dennenboompjes, door de dorpsjeugd op den 1sten Mei uit het bosch gehaald en vóor de huisdeur, den veestal, of op den nok geplant, dat zij het huis mogen beschermen, het vee vruchtbaar maken en alle kwade invloeden verdrijven, - hiermee gaat vaak een inzameling van eieren, brood, spek en geld gepaard; eindelijk van den *palmpaasch*, zooals door MANNHARDT, Baumkultus, bl. 246 wordt betoogd. Op deze verwantschap vestigde ik reeds voor een dertigtal jaren de aandacht door deze regelen: ‘De palmpaasch is in laatste analyse slechts een rudimentaire meiboom, zoo men wil een christelijke loot van den heidenschen stam, een schamele rest, evenals het Sint Maartens-kaarsje in de binnenkamer niets dan een zwakke weerschijn is van het Sint Maartens-vuur daarbuiten’ (Volkskunde XIII, bl. 108). Hij vindt zijn plaats op

Palmzondag, reeds in de IVde eeuw door de Kerk gevierd ter gedachtenis van Jezus' intocht te Jeruzalem. Van deze feestviering bezitten wij eene nauwgezette beschrijving in een voor de liturgie hoogst belangrijk reisverhaal eener non uit Provence (Arles?), die in de IVde eeuw een reis naar het H. Land ondernam en in haar nagelaten aanteekeningen de hoogoude ceremoniën der Kerk te Jeruzalem beschrijft: de *Peregrinatio Aetheriae*: ‘Tegen vijf uur in den namiddag wordt de plaats uit het evangelie gelezen; waar de kinderen met olijftwijgen of palmtakken den Heer tegemoet gaan, roepende: Gezegend, Die komt in den naam des Heeren. Dan staat de bisschop en het heele volk onverwijld op en trekken van den top van den Olijfberg te voet naar beneden: heel het volk gaat hem voor onder het gezang van hymnen en antifonen, waarop telkens geantwoord

wordt met de woorden: Gezegend, Die komt in den naam des Heeren. Alle kinderen uit deze plaatsen, zelfs zij, die te klein zijn om te kunnen loopen en gedragen moeten worden, hebben, hetzij palmtakken, hetzij olijftwijgen in de hand; en zoo begeleidt men den bisschop naar de wijze, waarop toen Christus begeleid werd' (c. XXXI, 2, 3).

Wij hebben hier dus een plechtige processie met palmtwijgen op Palmzondag; vanaf de VIIde eeuw werd deze ook in de Westersche Kerk gehouden. De palmzegening is iets jonger en dagteekent waarschijnlijk uit de VIIIde of IXde eeuw. In de Middeleeuwen nam deze omgang in vertoon en luister toe; hij kreeg een geheel dramatisch karakter, overeenkomstig de liturgisch-didaktische praktijken van dien tijd. De persoon, die Christus uitbeeldde, reed op een ezel. Maar somwijlen stelde men zich met een houten Christusbeeld tevreden gezeten op een houten ezel. Deze werd gedragen of getrokken. Vandaar, dat Palmzondag door de Vlamingen vroeger wel eens het 'Ezelsfeest' werd genoemd. Te Utrecht trok deze stoet van de Domkerk naar de vlak bijgelegen Pieterskerk. Te Amsterdam had hij aanvankelijk alleen aan de Oude Zijde plaats, d.i. uit Jeruzalem (een kapel naast de St.-Olofs- of Oudezijdskapel) naar de Oude Kerk; doch sedert 1498 kreeg de Nieuwe Zijde om 't andere jaar ook haar beurt. De houten ezel wordt op enkele plaatsen in het buitenland thans nog rondgevoerd.

Nu weten wij, dat voorheen de palmboomen of -boompjes, in deze processie rondgedragen, niet zelden met koekjes, vruchten en andere versnaperingen waren behangen. Dit is ons niet alleen bekend uit een bericht over de Moskousche palmprocessie in de XVIIde eeuw; maar de Calendrier belge I, bl. 212 weet te verhalen, hoe te Thienen de kinderen gedurende den stoet den palmtak poogden te plunderen, dien het Christusbeeld droeg: immers hij hing vol vijgen, druiven en wafeltjes. De verklaring is deze, dat hier wederom een synkretisme, een vermenging van heterogene bestanddeelen, van twee verschillende gebruiken heeft plaats gehad: palmprocessie en meiboom, christendom en (onbewuste) natuurreligie. Want de Palmzondag viel samen met

den aanvang van het lentefeest, en zoo drong de langzamerhand verkleinde, maar steeds met rijke gaven behangen meiboom de palmprocessie binnen. Op den duur werd hij nog kleiner, zoodat ieder kind een exemplaar erlangde. Als gever dezer goede gaven trad nu de Zaligmaker op, of liever de Zaligmaker met behulp der Engeltjes (b.v. te 's-Hertogenbosch, Roermond, Venloo enz.). Deze organiseeren des nachts een soort van Wilde Jacht door de lucht, als Sinterklaas en Sintermaarten, en 'rijden' den overvloed van goede gaven op den palmpaasch, te Venloo voor de grooteren op een bord. Maar behalve de 'rijdende' engeltjes heeft het Christendom *de palmen* aan den palmpaasch afgestaan. - In België vindt men geen spoor van den palmpaasch; de kinderbedeeling heeft daar, zooals reeds vermeld, door den Greef op Halfvasten plaats.

De vermenging van palmprocessie en -meiboom blijkt ook nog typisch uit het te Denekamp bestaande gebruik, den *palmstaken* te halen. Op Palmzondag trekken allen naar de voormalige Haverzate 'den Beugelscamp', om den palmstaken in ontvangst te nemen: een te voren gekapten boom met takken en al. Zie G.J. TER KUILE, Ons Twenthe (Almelo 1919), bl. 44; zie ook J.V.D. VEN, Nederlands Volksleven, bl. 218 vv.

Kerkelijk verband tusschen palmpaasch en liturgie bestaat b.v. nog te Venloo, in zoover daar de kinderen met het *palmhoutje* ter kerk tijgen en zich onder de geloovigen opstellen, die palmtakjes en palmbundels (*buxus sempervirens*) laten zegenen. Ook te Basel laat ieder knaap zijn palmboompje ter kerke zegenen; dit bestaat uit een rijk met linten en appelen versierd dennenboompje, welks kruin met een schat van steekpalmen - liefst met roode bessen - prijkt. En dat de palm en de wijding niet tot het wezen van den verkleinden meiboom behooren, blijkt o.a. uit het feit, dat zonder de minste religieuze betrekking te Stockholm, volgens getuigenis van MANNHARDT, telken jare den 22sten Juni een formeele markt 'mit Laubzweigen und *kleinen Maistangen für Kinder*' gehouden wordt, voor welke de geheele omtrek de handelsartikelen levert (Baumkultus, bl. 152).

Een herinnering aan de palmprocessie is wellicht ook het *Hei, koerei* of *Eikoerei* van het meest gebruikelijke palmpaaschrijmpje; dit is waarschijnlijk de verbastering van *Kyrie eleison*: ‘Heer ontferm U onzer’ uit het litaniegebed. Bedoeld rijmpje, gebruikelijk bij het rondtrekken met den palmpaasch, luidt:

Palm, palmpaschen
Hei, koerei!
Over eenen Zondag,
Dan krijgen wij een ei.
Eén ei is geen ei,
Twee ei is een half ei,
Drie ei is een paaschei!

Of ook:

Palm palmpaschen!
De koetjes die gaan grazen,
De schaapjes in de wei,
Als het Paasch is krijgen wij een ei!

Te Dwingeloo en Ruinerwold luidt het:

Haentien op 'n stokkien,
Biet moar van mien brokkien,
Biet moar van mien stukkien brood,
Morgen is mien haentien dood.

Vrij schaars komt de palmpaasch voor in Zeeland, Groningen, Friesland, Zuid-Holland, Noord-Brabant en Limburg. Het ware palmpaaschgebied is Gelderland, Drente en Overijssel. Behalve *palmpaasch* en *palmpaschen*, vindt men de benamingen *palmstok, palmpaascheistok, palmpaaschtak, palmpaaschstok, palmtak, pikhaan, weitenhennetje, zwaantje, palmhoutje, palmebessen, krakeling, haantje, haantjepik, eendje, kukelehaantje* enz. DR. C.V.D. GRAFT onderscheidt twee hooftypen: 1e De lange stok, die allerlei lekkernijen doorboort, het Friesche type; en 2e De vlechtvormige hoofdkrans,

gewoonlijk 'krakeling', maar ook wel 'rad' of 'wiel' genoemd: het Saksische type. Wat hiervan zij, - indien het waar is, dat men de palmpaasch als een kleinen meiboom dient te beschouwen, dan moet zij ook, althans oorspronkelijk, de drie hoofdbestanddeelen van den meiboom vertoond hebben, te weten: *stam* (stok), *krans* en *haan*. De krans is nagebootst in koekdeeg - ten onrechte spreekt HÖFLER van 'haaroffer in deegvorm' - terwijl de haan, in zijn nagebootsten vorm onkenbaar geworden, vaak door andere vogels vervangen is. De roode haan stelt den bliksem voor, in zoover deze de onweêrswolken splijt en den dampkring zuivert. Het heldere weer roept hij andermaal te voorschijn. Zijn gekraai verdrijft immers ook, zooals gezegd (bl. 121), het nachtelijk duister, bij het eerste hanengekraai is de hellemacht gebroken. Daarom troont ook een haan op den nok van vele Westfaalsche huizen en doet daar, ter bescherming tegen onweêr en andere rampen, denzelfden dienst, dien een paardenkop elders in Duitschland verricht; want ook het paard, als stormdier, weert onheil af. - Aldus verklaart men de gewoonte, den top van sommige boomen in haanvorm te knippen; zoo verklaart men ook het haantje op den toren, naderhand met de verloochening van Petrus in verband gebracht, of ook uitgelegd als symbool der waakzaamheid en der verrijzenis. Maar haan en paard waren Saksische stamdieren, terwijl in Friesche (en Vlaamsche) streken de zwaan als zoodanig de gevelversiering vormt. Het is dus zeer waarschijnlijk, dat de zwaan, als Friesch stamdier, op Frieschen bodem den haan op de Palmpaasch verdrongen heeft. Een Frankisch palmpaasch-type bestaat niet.

Op het eiland Schouwen (Zierikzee enz.) kent men zoogenaamde *aeremstokjes*, d.i. ruitertjes te paard van brooddeeg, die op een stokje door de kinderen worden rondgedragen, óok op Palmzondag, en dan zijn er palmtakjes in gestoken. Daarbij wordt gezongen:

Aerem stokje
Turf in je rokje,
Turf in je staart,
Aerem stokje is geen oortje meer waard.

Een lentegebruik, ten deele christelijk gekleurd, leeft ten slotte nog in het steken van gewijde en niet gewijde- palmtakjes achter de daksparren, in de schuur, in het woonvertrek, in den akker enz., en dat gebruik is over geheel Nederland en België verspreid. In België, Noord-Brabant en Limburg steekt men een palmtakje op de vier hoeken van den akker ter bevordering der vruchtbaarheid, veelal onder het lezen van den aanhef van Sint Jans evangelie.

Zie MANNHARDT, Baumkultus, bl. 160 vv., 246 vv.; vooral ook Volkskunde XII, bl. 229, waar DR. A. BEETS een oproep richtte tot de lezers, om nadere berichten over de palmpaasch te ontvangen. Aan dezen oproep werd vlijtig gehoor verleend; BEETS gaf ook den stoot tot de palmpaaschtentoonstelling te Utrecht in 1906. Verder: Volkskunde XIII, bl. 52, 81, 104; XIV, bl. 117, 221; XVII, bl. 1; XVIII, bl. 40; XX, bl. 157, 205; Driem. Bladen II, bl. 95; VI, bl. 40; DE COCK, Volkskunde, bl. 241; V.D. GRAFT, Palmpaasch; TER GOUW, Volksvermaken, bl. 202.

Over **Kalfdag,** den dag na Palmzondag, werd reeds op bl. 154 een woord gezegd. Het wijst stellig op een lentegebruik, wanneer te Brugge en elders de leerling, die dien dag het laatst in school of thuis kwam, geplaagd en uitgelachen werd; hij werd ‘kalf’ genoemd. Men vergelijke verder de gebruiken op den 1sten Meidag.

Met dezen dag is de *Goede week* begonnen, ook wel de *Heilige-Pilatus-, Judas-, Duivelsweek,* in protestantsche streken de *Stille Week* genoemd. Het weêr is in deze week meestal slecht, meent het volk.

Schorteldag of **Schortelwoensdag** wordt aldus genoemd, omdat 't schorsen van het klokgelui vroeger reeds Woensdag plaats had. Maar men staakte ook ten deele het werk. Dan ‘schurst men de *rokken* en de klokken’, zei men te Passchendaele. Van af dezen Woensdag immers tot het eind van den zomer *spon* men niet meer, en ik meen, dat in Vlaanderen dit gebruik ten deele nóg leeft. Dit schorten van het spinnen verklaart het volk wel eens zóo, dat men

dien dag niet mag spinnen, uit vrees koorden te spinnen, waarmee men Ons Heer binden zou.

Witte of **Groene Donderdag** dankt zijn naam waarschijnlijk aan de witte misgewaden, die de priester dien dag aanlegt. In de omstreken van Weert en Thorn (L.) eet men dien dag soep van twaalfderlei groenten. Men noemt ze *discipelen*- of *apostelensoep*. Hij, die het eerst den lepel in den schotel steekt, wordt Judas genoemd. In Vlaanderen at men dien dag *weitene weggen* of wittebrood met *mede*; dit heette *soppen*, vanwaar *Soppendonderdag*.

Als bizondere eigenaardigheid dient nog vermeld het *apostel-brokken-rapen* te Rupelmonde, vlak onder de vensters van 't stadhuis; zie Volkskunde XX, bl. 163.

Na de Gloria zwijgt in de kerken klok, orgel en bel. Dan gaan de klokken naar Rome, zeggen de kinderen, om door den paus te worden gezegend.

Op Witte Donderdag
Gaan de klokken naar Roomen,
Al over hagen en boomen,
En Paaschavond komen ze thuis.

Aldus een Vlaamsch rijmpje; de Westvlaamsche speldenwerksters tellen:

Den Donderdag is 't soppedoppe,
Den Vrijdag zoo kruipt men,
Den Zaterdag klopt men de Vasten uit.

Dit ‘kruipt men’ heeft betrekking op de kruisvereering van

Goeden Vrijdag. Dan rust het werk, met name de timmerlieden en smeden staken den arbeid, ter gedachtenis aan de kruisiging des Heeren. De visschers steken niet in zee, want de vischvangst zou niet slagen. Eigenaardige kracht wordt dien dag aan bloemen en gewassen toegekend, die eenigermate den kerstnacht in herinnering roept: fruitboomen, dan begoten, schenken veel ooft; wie violier zaait, zal dubbele bloemen hebben. Eieren, op Goeden Vrijdag

gelegd, beschermen tegen den bliksem en, in het zaadkoren gemengd, zijn ze een voorbehoedmiddel tegen het ‘zwart’.

Goeden of **Stillen Zaterdag** keeren vóor de Gloria de klokken uit Rome terug en brengen de paascheieren mee. De kinderen worden naar buiten gestuurd, om de voorschooten op te houden en de eieren, die wel eens uit de lucht vallen, op te vangen.

De gloria is gezongen,
De vasten is gesprongen

hoort men in Westerhoven (N.-B.).

Paaschdag worden de eieren achter struiken of allerlei voorwerpen verborgen, en de kinderen gaan ze zoeken. De klokken hebben ze meegebracht, of de paaschvogel of de paaschhaas (deze is eigenlijk meer een oostelijk import). Het is een blijde dag voor de kinderen, maar evenzeer voor de volwassenen, die zich steken in hun ‘paaschbest’ pak. Ook de natuur werkt mee: immers, op Paaschdag ‘danst het zonneke van blijdschap.’ Wat wonder, dat aan het water dien dag een bijzondere geneeskracht wordt toegeschreven, waar reeds in overoude tijden het water, op heilige tijden geput: het *heilawâc*, voor zoo bizonder geneeskrachtig gold?

Om middernacht is alle water wijn,
Als onse Heer Jezus zal verrezen zijn,

luidt het te Erembodegem. Water, op paaschmorgen *zwijgend* geput, kan niet bederven. Koud water, op dezen dag gedronken, sterkt de gezondheid.

Het gebruik der p a a s c h e i e r e n was vroeger algemeen en is thans nog in het Zuiden van Groot-Nederland overheerschend. Ook in Friesland bestaat plaatselijk thans nog het maal op Paaschdag zoo goed als uitsluitend uit een schotel gekookte eieren. Veelal worden de eieren gekleurd, geel, oranje, rood, paars enz. Verder placht men vroeger in Limburg sommige eieren te laten zegenen, om ze dan na de hoogmis ten geschenke te geven. Nog heden bestaat de gewoonte

van het eieren *tikken* of *kippen* in de gezinnen, plaatselijk ook in 't openbaar, b.v. te Venloo op de markt. Eertijds gebeurde dit te Arnhem op de Praast, te Wageningen en Nunspeet op den Paaschberg, te Tiel op de Hooge Weide, te Deventer op de Worp, te Zwolle op en bij den Spoolderberg, te Lochem op den Paaschberg, te Winterswijk op de Wenne, te Ootmarsum op den Paaschkamp, te Dwingeloo op het Dwingelerzand, - maar meestal toch op Paaschmaandag. De benamingen voor de uiteinden van het ei zijn verschillende, b.v. *spitseind - stompeind* (G.); *hötje - vötje* (L.). Te Nes op Ameland gaan op Paaschdinsdag de kinderen naar de Paaschduin eiersmijten of eierrollen. De eieren worden tot dit doel hard gekookt in koffie, in water met uienschillen, of in andere kleurstoffen. Het spel bestaat hoofdzakelijk in het laten afrollen van hardgekookte eieren langs de hellingen der duinen; breekt er een, dit wordt terstond opgegeten. Op Walcheren was eertijds het *eiergaren* een geliefkoosd spel; ook den *eierdans* kende men.

Wat het eieren-kippen betreft, hierbij wint hij het, die het sterkste ei heeft; houdt elk der partijen bij het kippen één kant - spits of bol - onbeschadigd, dan blijft het pleit onbeslist. Bij het kippen behoort eigenlijk het rijmpje:

1. Eén ei is geen ei
2. Twee ei is een half ei
3. Drie ei is een paaschei.

Dit rijmpje wordt zoo goed als over het geheele land gezongen met tallooze varianten, waarvan wel de voornaamste zijn:

Borkeloo, Almen enz.:	2.	Twee ei paaschei.
Venloo:	3.	Drie ei is een ei
	4.	Vier ei is een páaschei.

Ook nog op andere plaatsen vindt men het viertal. Toch is het naar alle waarschijnlijkheid niet oorspronkelijk, en verzinnebeeldt het drietal de H. Drieëenheid.

In vele streken heerscht nog het gebruik - in België, Limburg en Noord-Brabant op de dorpen zoo goed als algemeen - eieren in te zamelen voor pastoor en koster, vroeger ook voor den onderwijzer. Plaatselijk, b.v. te Simpelveld (L.), doen dit de misdienaars; maar veelal heeft de inzameling reeds op Witten Donderdag of op Goeden Zaterdag plaats. Te Welle gaat nog telken jare de klok-luider-doodgraver om eieren rond. Op het klokkenluiden ten teeken van dezen rondgang wijst het lied:

Bimbambeieren,
De koster lust geen eieren,
Wat lust hij dan?
Spek in de pan,
Met een roggen boterham.

Ook gaan de kinderen wel voor hen zelf om eieren rond, en zingen dan:
Antwerpen:

Vrouw, vrouw geeft ons een ei,
Die de zwarte hinne lei!
Zijn ze zwart of zijn ze rood,
Daarom leggen zij te nood; enz.

Haaren (N.-B.):

Vrouwke, vrouwke, doe uw best,
Haal de eikes uit het nest
Van de witte hennen,
God zal ze kennen,
Een ei is geen ei,
De tweede is een half ei,
De driede is een paaschei.
Van die wit en van die zwart,
Geef van elk henneke wat.

Het paaschei is het zinnebeeld van het jeugdig-ontkiemende leven, het symbool van de vruchtbaarheid, zooals uit de vergelijking met

andere volksgebruiken, zoo b.v. het ei aan den Meiboom en de Laatste Schoof, duidelijk blijkt. Daarom vindt men het ei ook wel in graven; zoo werden b.v. in 1892 geverfde eieren gevonden bij Worms in een steenen graf, dat een meisjesskelet en munten uit 320 v. Chr. bevatte. Maar het ei heeft christelijke beteekenis erlangd en werd beschouwd als het symbool der Verrijzenis, vanwaar het zegenen van eieren, dat reeds voor de IVe eeuw bewijsbaar is. Hierbij komt de groote ekonomische beteekenis der eieren als voedingsmiddel voor een eenvoudig gezin voor dezen tijd van het jaar, waarop het inzamelen van eieren, dat vroeger zeer zeker meer algemeen was, schijnt te wijzen.

Te vermelden vallen nog de p a a s c h v u r e n , waarbij de teerton plaatselijk onmisbaar schijnt: lentevuren, die vruchtbaarheid brengen over de velden en stallen, en die vreugdevuren werden of ook zuiveringsvuren in christelijken zin, want het volk spreekt dichterlijk van het 'doornenkroon verbranden'. Van Geldersche, Limburgsche en Brabantsche dorpen, waar men paaschvuren brandt, noem ik b.v. Reek, Beers, Velp, Ewijk, Afferden. Ook in het Zutfensche, op de Veluwe, in Overijssel en Drente zijn de overoude paaschvuren nog in eere. Te Dwingeloo wordt bij het ophalen der brandstof gezongen:

Heb ie ook 'en olde mande,
Die wie tot Paeschen brande?
Heb ie ook 'en bossien riet?
Oare hebben wie veur 't paaschvuur niet.

Te Gorssel zingt men bij het paaschvuur dit rijmpje:

Hei in de Mei,
En de muts op zij!
Van linksum
Van rechtsum,
En keer oe weer um.

Op Texel:

Hooi, heb-je geen strooi,
Heb-je geen oude manden?
Die zullen in de meierblits branden,
Hekken en stekken, joten en palen,
Als je niet komt, dan zullen we je halen.
Boer, wil-je het laten staan,
Hekken en stekken an enden slaan.

Laat ik nog met name de plaatsen Lochem, Barchem, Zwiep en Vorden vermelden. Ook te Nes op Ameland, bij de katholieke kerk, wordt het paaschvuur gebrand. Van het Vordensche geeft PROF. GALLÉE ons in de Driem. Bladen I, bl. 24 ongeveer de volgende beschrijving. In een weide was een groote stapel takkeboomen gevlijd op dikke blokken, met een paal in het midden. Boven op den paal was een rad, met een palmpaasch. De takkebossen werden aangestoken met een brandend stuk hout, dat uit den haard was gehaald. Als de stapel brandde, werd een groote rondedans hand aan hand om het vuur gehouden, drie maal rechtsom en driemaal linksom. Hierbij werden liederen gezongen als:

Hei Koerei, hei Koerei,
Eén ei is geen ei,
Twee ei is 'n halfei,
Drie ei is 'n paaschei.

Dan:

Lange, lange riêge,
Twintig is en stiêge,
Dartig is en rozenkrans,
Veertig is de poppendans; enz.

Na den reidans kreeg ieder een brandend stuk hout in de hand en al zingend liep men met het hout in de rechterhand, die naar het vuur gekeerd was, en daarna omgekeerd in de linkerhand, om het

vuur heen. Daarna werden de stukken hout op den hoop geworpen. Was alles verbrand, dan kreeg ieder, die maar wilde, een stuk verkoold hout. Dit is natuurlijk onheilwerend en vruchtbaarheidverleenend.

Wij hebben hier het lentevuur in een zeer oorspronkelijken vorm; vooral de rondedans om het vuur, waarbij eigenlijk nog behoort een reinigend *springen* over het vuur, vgl. bl. 130. Het brandend *rad*, dat elders bij de lentevuren een zoo voorname rol speelt, zou men met MOGK als een zonnesymbool kunnen beschouwen; het *Hei Koerei* of *Eikoerei* herinnert, zooals gezegd (bl. 207), aan de verbinding van volksgebruik en eeredienst. Dit wordt bevestigd door een oud Amsterdamsch paaschavonddeuntje:

De dommele metten [donkere metten]
De Vaste is uyt!
  Kyrie eleison!
Te Paschen zullen wij eieren eten,
Soo is de Vaste al vergeten.
  Kyrie eleison!

Met deze paaschvuren hangen als herinneringen aan overoude offermaaltijden samen de *paaschbrooden, paaschmikken* (Den Bosch), *paaschlammetjes* enz. In België is het paaschbrood meestal in onbruik geraakt, terwijl dit in het Noorden van ons volksgebied juist tot de schaarsche overblijfsels der voormalige feestviering behoort. Groote verscheidenheid van paaschkoeken kent men te Roesselare:

't Zit 'nen Allelujakoeke in den oven!
Elk 'ne zalige Paaschen!

Er rest mij, de aandacht te vestigen op de eigenaardige wijze, waarop het paaschfeest te Ootmarsum (O.) wordt gevierd. Op Paaschzondag komen vroeg in den morgen eenige mannen en jongens op de markt bijeen en heffen daar het oude paaschlied aan, waarvan de eerste strofe luidt:

  Christus is opgestanden
Al van de Joden hun handen,

Dus willen we allen vroolijk zijn,
Christus zal onze verlosser zijn. Halleluja.

Over dit lied vindt men zijn gading bij DR. J.G.R. ACQUOY in het Archief van Nederl. Kerkgeschiedenis I, bl. 1 vv., en DR. C.V.D. GRAFT in Volkskunde XXII, bl. 45 vv. Ook elders in Overijssel wordt dit lied nog gezongen en wel bij het paaschvuur. Zingend trekken de Ootmarsummers de straten door, keeren op het marktplein terug en gaan ter kerke. In den namiddag wordt dit gezang herhaald en besloten door den middagdienst. Tegen vier uur wordt nogmaals gezongen bij het paaschvuur. Dan trekt men naar de stad terug; bij den ingang geven mannen, vrouwen, jongens, meisjes, kinderen elkaar de hand, en nu gaat het in lange rijen zingend over de straten en door de huizen, tot eindelijk op de markt de slotplechtigheid plaats heeft. Dit gebruik, dat *vlöggelen* (vleugelen) heet, wordt op Paaschmaandag herhaald. Het pleit weer voor den samenhang van liturgie en volksgebruiken en herinnert aan den Middeleeuwschen dramatischen kerkdienst en de paaschprocessie, of althans aan den vasten processiegang omstreeks den paaschtijd.

Zie nog DE COCK en TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust VII, bl. 78; DE COCK, Spreekwoorden en Zegswijzen afkomstig van oude gebruiken en volkszeden, bl. 131; J.F. WILLEMS, in het Belgisch Museum 1843, VII; POL DE MONT, in het Nederl. Museum 1888, I, bl. 181; Loquela 1886, bl. 25; Noordbrabantsche Volksalm. 1843, bl. 55; TER GOUW, Volksvermaken, bl. 205. J.H. MARONIER, Het Paaschfeest (Arnhem 1894) *passim*; J. LIPPERT, Christenthum, Volksglaube und Volksbrauch, bl. 602; R. ANDREE, Braunschweiger Volkskunde, bl. 337, 340; Driem. Bladen XIII, bl. 43; WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 173.

Paaschmaandag. Behalve de reeds besproken viering op de verschillende plaatsen, herinner ik aan de *begankenis* van Hakendover, door FRANS VAN LEEMPUTTE op doek gebracht. De processie wordt door honderden ruiters vergezeld, die, evenals de nieuwsgierigen, dwars door de velden draven op hun met groen en bloemen

versierde paarden en de vruchten vertrappen, zonder eenig verzet vanwege den eigenaar. Integendeel, want deze ommegang schenkt hem akkerzegen. Deze processie is een overleefsel van den lente-intocht. - In Drente heeft bij het paaschvuur en het fakkelen der jeugd het eiertikken plaats; maar meer bekend nog is het notenschieten; zie H. TIESING, Vragen van den Dag XXII, bl. 865.

Op **Beloken Paschen** (*Dominica in albis, sc. depositis*) worden de laatste paascheieren gegeten, maar strikt genomen geen gekleurde. De volksetymologie maakt van deze benaming in Limburg plaatselijk *Broake-Poaschen*.

Natte Paschen, Tweede Zondag na Paschen, worden de nieuwe knechten en meiden, die dien dag na de Vespers in dienst treden, te Ziewent en andere plaatsen van den Achterhoek door de huisgenooten en vooral door de reeds in dienst zijnde knechts en meiden nat gemaakt, totdat zij bij den haard zijn genaderd en de haal hebben vastgegrepen. Waarschijnlijk is dit geen *Regenzauber* - een sympathetisch vruchtbaarheidsgebruik, vergel. bl. 181 - maar slechts een overgangsgebruik; zie PAUL SARTORI, Sitte und Brauch II (Leipzig 1911), bl. 92, 61.

1 April.

Op den eersten April
Stuurt men de geleken waar men wil

luidt een bekend rijmpje en, evenals in onze landen, pleegt men dien dag in Engeland (*all fools day*), Duitschland, Denemarken, Frankrijk (*poissons d'avril*) enz. elkaar beet te nemen door het verzinnen eener looze of onmogelijke boodschap. Uit deze algemeenheid blijkt, dat het niet aangaat, de Aprilgrappen met een historisch feit in verband te brengen. De Vlaamsche benaming is *verzendekensdag*.

Ik sprak bl. 154 reeds over de overeenkomst tusschen Verzendekensdag en St. Thomasdag. Neemt men over het algemeen aan, dat de gekken (*stulti*) de *langslapers* en *telaatkomers* zijn, dan wordt het belangrijk, waarom men juist in den aanvang van het lentefeest - evenals op de laatste dagen van het jaar - met de sukkelaars

in het algemeen zijn spel drijft. Het is dan een opeenhooping van grappen en aardigheden, die anders slechts bij vaste gelegenheden plaats hebben. B.v. bij het slachten stuurt men om een worstpatroon, een penshaak, een bloedboor (te Gieten, Tinaarloo, Westerveld); bij het hooien om een *heuischarm* (Assen); bij het stoelmatten om de stoelschaar. Zoo kent men ook een balkenschaar, hooischaar, plafondschaar (België) enz.; zie vooral DE COCK, Spreekwoorden en Zegswijzen afkomstig van oude gebruiken en zeden, bl. 187; verder Driem. Bladen XI, bl. 6. Op 1 April stuurt men om muggenvet, Aprilzaad enz. Ter vergelijking diene nog, dat men op den laatsten dag van het jaar kinderen en sukkelaars naar de markt stuurt, om den man te gaan zien, die zooveel neuzen heeft, als er (nog) dagen in 't jaar zijn.

Meidag. De eerste Mei geldt als de heerlijkste dag van het lentetijdperk, als het begin van den voorzomer. Bl. 202 sprak ik reeds van den m e i b o o m . Het was oorspronkelijk een groote, levende boom en het planten droeg een officiëel, gemeenschappelijk karakter. Maar op den duur trad de overheid tegen dit gebruik op, en zóo ontstond de boom, dien wij nog sporadisch aantreffen: een hooge staak met schamele versiering van loovertjes, linten en klatergoud. Wellicht is het nog een overblijfsel van de gewoonte, den meiboom uit het bosch te halen, dat men in den Achterhoek, en ook te Ede, Bennekom enz., bij het omhakken van akkermaalshout telkens een recht stammetje laat staan; zie Driem. Bladen VI, bl. 32, 44.

Daarentegen is het aloude meiboomplanten nog vrij goed bewaard gebleven in enkele Limburgsche dorpen: Valkenburg, Berg en Terblijt (hier althans nog voor enkele jaren), Afferden, Kerkrade: ‘Daar wordt de Mei-den nog geplant, dien de jeugd voor dit doel met of zonder toestemming van den eigenaar, in het bosch heeft geveld. De mooiste, hoogste boom wordt gekozen; en opgesierd met bonte papieren en slingers rijdt men hem rond het dorp’: Volkskunde, XXIII; bl. 122; zie vooral nog DE COCK's Spreekwoorden en Zegswijzen afkomstig van oude gebruiken en zeden, bl. 181 vv. Op den tweeden

Zaterdag na Paschen wordt te Noorbeek een fijnspar door wel dertig opgesierde paarden uit het bosch gesleept en bij de kapel van de H. Brigida opgericht; zie V.D. VEN, Neerlands Volksleven, bl. 275.

Intusschen speelt het meer bescheiden, spichtiger meiboompje en eveneens de kleine, sobere meitak en meidoorn nog een voorname rol overal, waar natuurpoëzie en gevoel voor natuurschoon nog niet door banale alledaagschheid werd gedoofd. Den eersten dag van Wonne- of Bloeimaand siert men plaatselijk nog de huizen met meitakken of *meien*. Dan tijgt het Venloosche volk, onder de schetterende tonen der ‘Fanfare’, naar het kapelletje Genooi en tooit zich bij het terugkeeren met groenende twijgen. ‘Straks keeren de muzikanten opgetogen huiswaarts’, schrijft DR. KNIPPENBERG, ‘de hoeden omkranst met het jonge loof van den heerlijken Mei’ (Limburg's Jaarboek XVIII, bl. 160). Maar vooral ook plant men in het zuidelijk volksgebied den *liefdemei* voor de deur of steekt hem op het dak. Dit gebruik moet zeer oud zijn, hetgeen o.a. hieruit blijkt, dat de uitdrukking ‘den coelen mey planten’ ten minste reeds in de XVe eeuw voorkomt in eene overdrachtelijke beteekenis, die voor de hand ligt; zie G. KALFF, Het lied in de Middeleeuwen (Leiden 1883) bl. 302.

Het verbreidingsgebied van het m e i t a k s t e k e n is zeer groot; vertrouwbare berichten gewerden mij hieromtrent o.a. uit Sittard, Buggenum, Heeze, Soerendonk, Valkenburg, Berg en Terblijt, Hooge Mierse, Reusel, Mierde, Hunsel, Waalre, Velthoven enz. Men steekt doorgaans meitakken op het huis der geliefde; maar ook worden de huwbare meisjes over het algemeen bedacht, en de takken spreken een voor ieder verstaanbare taal. Fijne mast duidt goedheid aan; dennentak (steeds groen): gestadige liefde; berkentak: goed en schoon. Deze takken spreken echter niet alleen lof, maar ook blaam; zoo b.v. kersentak (waarvan ieder plukt): veranderlijk; hagedoorn: stekelig, een katje, niet zonder handschoen aan te vatten; rusch (bieschbosje): houdt het met elken vrijer. - De meisjes staan op den 1sten Mei vroeg op, benieuwd, welke meitak haar deel zal zijn.

Den fijnen mast laten zij zoo lang mogelijk staan prijken.

Op Ameland maakten vroeger de kinderen op den eersten Mei een kroon in den vorm van een hoepel of ring, geheel omvlochten met madeliefjes, die op het eiland meibloempjes (elders meizoentjes) worden genoemd. Met meitakken in de hand, gaan thans nog in Vlaanderen de kinderen op den vooravond van deur tot deur met een twijg, een groenen tak, met bloemen en veelkleurige linten versierd, voor wie eieren of versnaperingen schenkt. In het Gentsche noemt men dit ‘den Mei gaan zingen’; want meiliedjes zingend, trekken de kleinen rond. Te Hansbeke heeft het m e i l i e d dezen verkorten vorm:

Mei, Mei,
Ik plante mijne mei,
En 'k krake mijn ei,
En de dorre (dooier) viel uit mijn schale;
Bazinneke, wilde mij een eitje geven,
'k En zal uw dochterken niet halen!

In Oost-Vlaanderen, op de Nederlandsche grens, luidt een verrukkelijk meiliedje aldus:

De koude winter is nu verdwenen,
Den zoeten zomer die komt er al aan;
Dan ziet gij al de bottekens en boomen
Te bloeien staan.

Onze lieve Vrouw, die weerdige bruid,
Zij liet haar vallen al op het kruid,
Alle de bloemekens, die sproten daar uit:
De dobbele pioene,
Die staat er al zoo groene!
Ai! wie heeft er de mei van doene?
De vischkens in het watere,
De vogelkens in de wei,
Al die zingen te zamen de groene mei.

Ietwat meer prozaïsch zingt men in Zeeuwsch-Vlaanderen:

En de winter is weg,
En de Mei die komt aan,
En vaartwel aan de Maartsche buien,
En dan ziet men de velden
Zoo jeugdig staan enz.

Van de Noordnederlandsche meiliedjes is stellig het meest bekende en meest verspreide, hetgeen wij thans nog slechts als parodie hebben behouden:

Daar ging een patertje langs den kant,

met het refrein:

Hei 't was in de Mei, Mei, Mei,
Hei 't was in de Mei.

Een ander meiliedje heeft betrekking op het snijden van fluitjes uit wilgenhout, dat den eersten meidag begint. In Gelderland, Overijssel en Drente - ik noem hier b.v. Geesteren, Ootmarsum, Ochten, Avereest, Koekange, Elspeet, Oldemarkt, Druten - snijden de jongens een wilgentak af, maken dien nat, en kloppen dan met het hecht van het mes zacht in de rondte, waardoor de bast loslaat. Het kloppen geschiedt op maat van liedjes als dit:

Sap, sap, siêpe
Wanneer zinst doe riêpe?
In Mei, in Mei
As alle veugelkens 'en eiken legt.
Woar legt ze dan?
In 't spinvat, doar kan ze nummes nich vinden.
As doe dan nich of wis
Dan za'k diê met 't mesken den hals afsniêën.

Aldus te Geesteren; en te Barneveld:

Sieppe, sappe, sieppe,
Wanneer zuj-je pieppe?

Te Mei, te Mei,
Dan leggen alle voegeltjes een ei,
Behalve de kwartel en de griet,
Die leggen in de meimaand niet.
Heel of, hallef of,
Sniêt ten boer de kop mer of.

Met de bedreiging in den laatsten regel der beide rijmpjes vergelijke men den aanvang van het fluitjesliedje, dat de jongens in Holstein en Karinthië zingen. Het fluitjessnijden draagt den naam van *maien*:

Pfeifel, Pfeifel, ich mai' dich,
Oder ich zerschneide dich.

Veel rijmpjes gewagen ook van ‘de booze hesse (hekse)’, die met een scherp mes het katje den kop afsnijdt. Eenigszins afwijkend luidt een meifluitjes-deuntje te Horst (L.):

Rieke, tieke, taken,
Ik wil een fluitje maken,
Van wilgen of van esschen,
Welke zijn de beste?
Heel af, half af,
Snijdt de koe den staart af,
Maakt er zeven jongen van,
Zeven jongen in eenen nest.

Zie Limburg's Jaarboek I, bl. 68; DR. VAN VLOTEN, Baker- en Kinderrijmen, bl. 84 vv.; verder Driem. bladen I, bl. 17, 50, 87, 92; II, bl. 80; III, bl. 30, 35, 90; IV, bl. 48; VII, bl. 55; heel wat rijmpjes bij HERM. GROLMAN, De Zomerfeesten in Nederland, bl. 746 vv.

Stroomend water is vooral heilzaam en geneeskrachtig op den eersten meidag. In sommige streken van ons land is het de gewoonte, alsdan in stroomend water te baden; dit beveiligt vooral tegen huidziekte. In Oldemarkt drijft men 's nachts de schapen door het water:

Meimaand trekt men de schapen door de vaart,
Dan blijven ze van de schurft bewaard.

De kinderen loopen in den meiregen, die immers zoo groeizaam is: 'Meiregen, Meizegen'. Op Texel ontsteekt men den vooravond een lentevuur, de zoogenaamde *meierblits*; vergel. bl. 215 en Volkskunde XIX, bl. 123.

In Oost-Vlaanderen - vooral rond Aalst en Dendermonde - bestaan nog **meigilden** met hun graven of dekens, oorspronkelijk om den meiboom te planten. Deze Meigraaf kiest zijn bruid en maakt haar tot Meigravin. Iets dergelijks vinden wij in Limburg te Beek, Geleen, Oirsbeek, Klimmen, Merkelbeek, Schinnen, Epen, Wylre, Gulpen, Slenaken, Valkenburg, Mechelen, Vylen, Vaals, Simpelveld, Ubachsberg, Eis, Bingelrade, Heer, Berg en Terblijt enz. Daar wordt - of werd nog zeer kort geleden - de *meileeste* (Meiliefste) uitgeroepen, en wel door den kapitein van de 'jonkheid'. Op den 1sten Mei, of wel op den eersten Zondag in Mei, worden de huwbare meisjes door de jongelieden onder elkaar verdeeld of, zooals te Berg en Terblijt, bij hoogste bod aan de jongens toegewezen. Het verdeelen hangt nog met den meiboom samen, in zoover als de lijst, waarop de paren voorkomen, veelal op den meiboom ter bekendmaking wordt geplakt, onverminderd het officieële uitroepen. De Meiliefste wordt natuurlijk in de herberg onthaald. Dit gebruik is vooral bekend door de novelle van ECRIVISSE: Het Meilief van Geleen. In Hessen, Westfalen en Rijnland spreekt men van het *Mailehen* (= Meiliefste); in de Romaansche landen en in Engeland heeft een overeenkomstig gebruik plaats op Valentijnsdag (14 Febr.), op welken dag het volk meent, dat de vogels paren; men spreekt daar van *Valentines*.

De Meigraaf is in wezen indentiek met den *Laubkönig, Graskönig, Pfingstlümmel* enz., en beeldt uit de groeikracht der natuur; zie MANNHARDT, Baumkultus, bl. 341, 355, 376.

Te Genemuiden (O.) gaan op den 1sten of 2den Mei de kinderen met een versierde ladder rond, waarop een jongen of meisje met een vlaggetje in de hand zit, al zingende:

Luie motte, luie zotte,
  Op gaan staan!
Doe moet naar bed toe gaan.

Zie Driem. Bladen VIII, bl. 33; men vergelijke de Luilakliedjes op bl. 226, 228 en 229, alwaar de verklaring.

De drie dagen, die aan Hemelvaartsdag voorafgaan, heeten de **Kruisdagen**, eigenl. de *Biddagen*, in Duitschland vaak de *Hageltage* genoemd: dan immers trekt in katholieke streken, sedert de 5e eeuw, een processie door de velden ter verzoening van de goddelijke gerechtigheid en vooral ter vrijwaring van schade (hagelschade enz.) van de veldgewassen. Deze omgangen hangen waarschijnlijk samen met de Romeinsche *ambarvalia*. Zij houden met de *hagelkruisen* te Kilder, Zetdam en elders verband.

Hemelvaartsdag. 's Morgens vroeg ging men voorheen in Holland *hemelvaren*, d.i. naar buiten, in het vrije veld, om van den heerlijken meimorgen te genieten. Plaatselijk bestaan nog overblijfsels van dit gebruik, dat ook *dauwtrappen* of *dauwtreden* wordt genoemd en ook wel op pinkstermorgen plaats heeft. De eigenaardige viering van Hemelvaartsdag te Hengelo en Zutfen (Mulderskennis) behoort tot het verleden; men vindt ze beschreven in den Gelderschen Volksalmanak van 1844, bl. 54.

Luilak is de Zaterdag vóor Pinksteren, maar oorspronkelijk degene, die dien Zaterdag, dien schoonen meidag, te lang slaapt. Te Amsterdam moesten alle laatkomers trakteeren: de ambachtsgezel die 't laatst in de werkplaats, de groenteboer, die 't laatst aan de markt, de schooljongen, die 't laatst op school kwam. Thans nog zijn de Luilak-gebruiken te Amsterdam en elders niet uitgestorven; zij zijn in geheel Noord-Holland in zwang. Te Zaandam moet de laatkomer de overigen onthalen op warme bollen en stroop. Op Luilakmorgen gaan de kinderen voor dag en dauw met de *korrie*, een laag wagentje aan een lang touw, uit naar de naburige dorpen; zij hebben daarbij groene takken en brandnetels bij zich, en terwijl deze - *luilak* of *looielak* genoemd - worden rondgedragen, zingt men:

De looie lak, de slaperige zak,
Vanmorgen niet vroeg op 'estaan,
Je ken wel weer naar bed toe gaan.

Elders:

Luilak,
Slaapzak,
Beddejak,
Kermispop,
Staat om negen uren op.

Verveelt hun dit spel, dan wordt de looielak te water gegooid, onder het zingen van:

Van eenen, van tweeën, van drieën, van vieren, van vijven,
Gooi dien looielak maar te drijven.

Men vergelijke de gebruiken op 1 April en op Sint-Thomasdag. De luilak is natuurlijk weer identiek met den Meigraaf, *Laubkönig* enz., zie bl. 224; eveneens met de Pinksterbloem, waarover nader. Zeer merkwaardig is het te water gooien; ook de *groene George* wordt bij de Slovenen in Krain en Karinthië te water geworpen. Bij ons heet hij de *groene man* of ook, zooals te Haarlem, *klisseboer*, omdat hij geheel met klissen overdekt is. Hier hebben wij in werkelijkheid den *Regenzauber*: een sympathetischen vruchtbaarheids-ritus, om door indompeling den onontbeerlijken voorjaarsregen te erlangen. Zie hierover MANNHARDT, Baumkultus, bl. 313, 327 vv.; over het luilakvieren DR. J. BOEKENOOGEN, De Zaansche Volkstaal (Leiden, 1897), bl. 590; Onze Rijmen, bl. 59; TER GOUW, Volksvermaken, bl. 221. - Deze dag brengt ook de *luilakbollen*. HERM. GROLMAN beschouwt deze luilakbollen, evenals de *pinksterkoeken* in Noord-Brabant (Westerhoven, Riethoven, Dommelen), de *apostelbrokken*, die te Rupelmonde op Witten Donderdag vanaf het stadhuis te grabbel worden gegooid, en de pannekoeken op Vastenavond als symbolische riten; zie De Zomerfeesten in Nederland, bl. 768.

In een lezenswaardig opstel in Mensch en Maatschappij V (1929),

bl. 233, zegt C. Bakker, na nog eens nauwkeurig de luilak-viering te hebben verhaald zooals hij en anderen ze te Zaandam, Koog aan Zaan, Zaandijk, Westzaan, Wormerveer enz. gekend hebben, dat de luilak niet te water gegooid wordt, en dat hij met Regenzauber of iets dergelijks niets heeft uit te staan. Maar wel met de vruchtbaarheids-idee, en hij hecht dan ook groote waarde aan het feit, dat de luilak met brandnetels geslagen werd: aan de brandnetel werd en wordt inderdaad grooten invloed op het geslachtsleven toegekend. Ook de *nustekook* wordt met brandnetels gegeeseld, zie bl. 230.

Pinksteren. Mei- en Pinkstergebruiken vallen vrijwel samen; aan het Meilief beantwoordt de *Pinksterbloem* of *Pinksterbruid*. Ook zij is een verpersoonlijking van den genius der groeikracht, wat o.a. uit haar bloemkroon en loofversiering blijkt. Te Sittard heeft zij hoofd, leest en armen omwonden met kransen van roode kollen en blauwe korenbloemen.

Het schoonste meisje van het dorp werd eertijds met bloemen getooid en als koningin door haar speelgenootjes onder gezang en gejuich rondgeleid; maar naderhand ontaarde het gebruik in een bedelpartij. Te Schermerhorn, den Beemster, Purmerend en elders ging een weesmeisje in het wit gekleed, met bloemen getooid en met een bekransten beker in de hand rond, met een weesjongen als geleider, die een met bloemen omwonden stok in de hand droeg. Ook te Molkwerum fungeerden meisjes van 12 tot 15 jaar als Pinksterbloem; te Franeker, Bolsward en Makkum was het een kleine jongen, die in een zoogenaamden tempel liep, een soort bijenkorf, samengesteld uit hoepels en stokken en met groen behangen. Te Vriezenveen werden op 2en Pinksterdag de kleinste meisjes met groen behangen en onder een groot schort van huis tot huis geleid. Thans is dit gebruik, dat in de XVIIe eeuw nog te Amsterdam, Utrecht, Deventer, Arnhem, Enkhuizen en in het Kennemerland plaats had, zooals uit de verordeningen blijkt, vrijwel uitgestorven, en wel, als zoo vaak, in zuidelijke richting. Volgens JAAP KUNST, Terschellinger Volksleven

(Uithuizen 1916), bl. 26, bestaat het gebruik nog op Terschelling. Men zingt bij het rondtrekken:

> Hier is de fiere Pinksterblom.

Met *fiere* vergelijke men *vierge* in het hier volgende Cuyksche lied. Ook in Twente heeft een omgang door de buurt plaats: eerst de eierbruid, dan de peelpronkster (*peelen* is versieren) zonder funktie, eindelijk de Pinksterbruid met het centenkroesje. Te Ubbergen hielden nog kort geleden drie meisjes uit de mindere volksklasse haar omgang, van wie de middelste de Pinksterbloem voorstelde; zie hierover MR. V.D. POLL, in den Gelderschen Volksalm. 1897, bl. 185.

In Limburg en Noord-Brabant bestaat de Pinksterbloem nog, eveneens in sommige plaatsen van Vlaanderen; ik noem Horn, Amby, waar zij insgelijks in een 'huisje' met groen zit, Schinnen, Doenrade, Cuyk, Blitterswijk, Guttecoven, Afferden. Het lied, dat bij het rondgaan gezongen wordt, is hoofdzakelijk van tweeërlei aard.

Cuyk (N.-B.):

> Vierge, vierge Pinksterbloem,
> Daar komt zij aangegangen,
> Met een krans al om haar hoofd
> En twee gebloemde wangen.
> Vrouwtje, als gij niet deugen wilt,
> Dan zullen wij u gaan verkoopen.
> Dan gaan wij naar het groene woud,
> Daar zingen de vogeltjes jong en oud,
> Keert u es om,
> Draait u es om,
> Vierge, vierge Pinksterblom.

Einighausen (L.):

> Pinksterbroed,
> De wien is oet,
> Wie lengen weer de dagen,

Eine mei, eine mei, eine liebesmei,
Eine mei van groene blaren.

Wie doet nu eigenlijk dienst als Pinksterbloem? Wie verbeeldt den vruchtbaarheidsgenius? Welken eigenaardigen vorm neemt het vegetatiegebruik op Pinksterdag aan?

Het antwoordt geeft ons o.a. een pinksterrijmpje uit Horn (L.):

Pinksterbloem, slechte roem,
Gij hebt zoolang geslapen;
Hadt gij vroeger opgestaan,
Dan waart ge mijn kameraadje!

De Pinksterbruid of de Pinksterlummel is dus de l a n g s l a p e r ; want de taak, als vegetatiegenius te fungeeren, was aanvankelijk allesbehalve een huldiging van de schoonheid of van den persoon, maar slechts van den genius; en daarom alleen zette men haar of hem de kroon op het hoofd. Het was een zekere tuchtiging van den telaatkomer, van den luiaard, die een heerlijken meimorgen versliep. MANNHARDT daarentegen meent de verklaring van het feit, dat voor Pinksterbruid de laatstontwaakte genomen wordt, hierin te moeten zoeken, dat de Pinksterbloem de uit den slaap ontwaakte lentedaemon is. Deze verklaring komt mij te zeer gekunsteld voor en niet in overeenstemming met alle feiten. Veeleer moet de luiaard zich in loof laten steken, dienst doen als vegetatiegeest, zij het tegen wil en dank. Op vele plaatsen wordt hij dan ook met een kroon van stroo of brandnetels getooid, hij wordt met brandnetels gegeeseld (dit heeft natuurlijk weer betrekking op de vruchtbaarheid), men *drijft* hem of haar voor zich uit, en zingt in Westfalen:

Pinksterblome,
fûle sûge (Sau)!
harstu êr uppestaun,
harr et di kîn leid edaun.

Van daar ook de benamingen *Pfingstlümmel, Pfingstschläfer, Wasservogel* (dewijl men hem in het water werpt) enz. Wel mogen wij aannemen, dat bepaaldelijk als Pinksterbruid oorspronkelijk niet uitsluitend de langslaapster fungeerde. Waarschijnlijk zijn hier verschillende gebruiken in elkaar gevloeid. Dat wij in den luilak den antagonist van den vegetatiegeest zouden moeten zien, kan ik niet aannemen.

Zeer nauw hiermee verwant is het Drentsche n u s t e k o o k g e b r u i k . '*Nust*koek' hangt met 'nusselen', d.i. talmen, samen.

Op Pinkstermaandag spoeden zich, volgens de mededeeling van DR. BERGSMA in den Nieuwen Drentschen Volksalm. 1900, bl. 104, de koejongens voor dag en dauw met de koeien naar de weiden. Die 't laatst met zijn koeien 'op den diek' verschijnt, d.i. op den gemeenschappelijken weg, die naar de verschillende weiden voert, heet *nustekook*. Zijn terugkomst wordt door de andere koejongens vóor op den dijk afgewacht; zij zetten hem een van russchen gevlochten steek op, slaan hem met brandnetels om hoofd en handen en trekken daarna zingend door het dorp; het opgehaalde geld wordt gemeenschappelijk verteerd. Aldus te Zuidlaren, Gasselte enz. Tegenwoordig versieren zich te Zuidlaren bijna alle kinderen met een russchen hoed en vragen geld aan de deuren. Te Zeegze is het gebruik afgeschaft. - Een eigenaardigen vorm, ook in het buitenland bekend, vertoont het gebruik te Borger. Daar wordt de *nustekook* geslagen, en een ander, een arme jongen, in bloeiende brem gestoken, wordt als *Pinksterbroed* het middelpunt van den optocht. Waar een *Pinksterbroed* is, is ook een *broedsleider*. Te Gees heet hij broedegom, te Zweeloo heeten ze broedhen en broedhaan. Te Gees is de Pinksterbruid het geheele jaar de versukkeling.

De kinderen verzamelen zich te Koevorden aan den ingang van de weide en letten op, welk beest het laatste van den stal gekomen is en de weide binnentreedt. Die koe is dan 't voorwerp van het feest der kinderen. 's Namiddags plukken zij bloeiende braamtwijgen of ander groen, omhangen de koe daarmee en leiden ze onder schaterend gejuich de stad binnen, al zingende:

Pinksterbloed (of Pinksterbroed)
Oranjezoet,
Hoe zit je zoo diep in de veeren?
Had je *wat eerder opgestaan*,
Dan had je geen nood gekregen.

In Neder-Duitschland heet deze koe of os, die met bloemen getooid en bekroond wordt: *Pingstkaue, Pingstosse*. Vandaar het spreekwoord: 'opgedirkt als een pingstos.' Men vergelijke met bovenstaand rijmpje het volgende, dat te Zuidlaren wordt gezongen van den *nustkoek* of langslaper:

Nustkoek, nustkoek,
Zits dou zoo diep in de vaerren,
Kanst het geroup niet heurren,
Hast dou geen oogies van kiekerdekiek,
Komst ja te laat met de koe'n op den diek.

Het kind, dat de koeien het eerst in de weide dreef, heet *vroegrijp*, het tweede *dauwworm*, het derde *midden-in-de-ton*.

En nu weer een schoolgebruik, treffend door zijn overeenkomst. DR. R. DE GHELDERE, Dietsce Rime (Brugge 1896), bl. 148 beweert, dat men het meisje, dat op Pinksteravond te laat in school komt, *Sinksenbruid* noemt en dat haar wordt toegezongen:

Sinksenbruid,
De loegaard uit!
Hadt je *eerder opgestaan*,
Gij hadt ook eerder naar school gegaan!

Te Bergues, in Fransch-Vlaanderen, werd den leerling, die daags vóor de kermis te laat op school kwam, een biezenkroon op het hoofd gezet; zóo werd hij naar huis gejaagd en de schooljeugd achtervolgde hem zingende. Ik sprak reeds bl. 226 over de overeenkomst met de gebruiken op Sint Thomasdag. Ook plachten te Sint Truïden de kinderen op Sint Thomasdag papieren kronen op te zetten. -

Elders wordt de groeikracht gehuldigd in den vorm van bloemen,

pinksterbloemen, *pinksterkroon*. Ik zou hier echter nogmaals de opmerking willen maken, dat wij in deze bloemen met een symbool te doen hebben, dat tot zuiver, niet-kultisch symbool geworden is. In Biekorf VI, bl. 366, leest men: ‘Den Vrijdag voor Cinxenhoogdag worden hoven, weiden en velden doorloopen van de kinders der vlaamsche bewaarschool der blauwe zusters binnen Veurne, die geheele panders blommen naar huis brengen. De hoogstgeschatte zijn de ‘Cinxebruids’ (beuterblomme, *butterflower, jaunet*). 's Avonds, met moeders hulpe, maken de kinders eenen hoepel van wijdauw, daarrond vlechten zij hunne geluwe ‘Cinxenbruids.’ Zoo ook te Deventer en te Zutfen, waar de kinderen op de Pinksterdagen kronen uit hoepels maken (of kortelings nog maakten), die ze met groen en bloemen versieren en aan touwen ophangen. Te Hattem werd hierbij gezongen:

Rosa [rozen], Rosa, Rosa bloeien op mijn hoed.
Alles geld is alles goed;
Kies, wie gij wilt,
En de schoonste, die gij vindt; enz.

Op Marken wordt op Zaterdagnacht vóor Pinksteren, van middernacht af, door de jonge meiden een Pinksterkroon geplakt, en als het een paar uur verder is, zijn de jonge mannen genood de pijp te komen opsteken: een kapittel uit het hoofdstuk der Markensche vrijage, dat van *kronemakersavond*.

Over de stroopop op Pinksternacht spreek ik in het hoofdstuk: Liefde en Huwelijk. Verwante, althans overeenkomstige gebruiken, vindt men bij A. WREDE, Rheinische Volkskunde (Leipzig, 1922), bl. 267 vv.; zie ook HERM. GROLMAN, De Zomerfeesten in Nederland, bl. 619.

Tweede Pinksterdag is ten deele reeds besproken. Te Anderlecht (Z.-B.) hebben dan de bekende paarden-ommegangen plaats, evenals te Mechelen en te Werchter. De deelnemers rijden op hun getooide paarden eerst driemaal om de kerk, wonen daarna den dienst

bij, en gaan dan nog driemaal om het hoogaltaar en het beeld van St. Gwijde (Guido). Men vergelijke dit gebruik met *Sinte Steffenjagen* (bl. 162). In Duitschland spreekt men van den meirit, *das Maireiten*, hetwelk MANNHARDT behandelt in zijn Baumkultus, bl. 347 vv. De Pinkstruiters, d.i. de *Pfingstl* met zijn gevolg, rijden om de akkers ter bevordering der vruchtbaarheid. In Beneden-Beieren heeft dit op Pinkstermaandag, elders op Hemelvaartsdag of Paaschdag plaats. Ook b.v. in Zwaben heeft deze rit een kerkelijk karakter aangenomen: op de vier hoeken van den akker wordt daar het Evangelie gelezen, terwijl bij het *Königsreiten* in Oostenrijksch Silezië, waar alle notabelen aan dezen akkerrit deelnemen, gedurenden den ommegang vrome liederen gezongen worden ter afwering van onweêr en hagelslag.

Op dezen dag worden veelal de schuttersfeesten der gilden gevierd, een aloud gebruik, dat den naam van *Pinkstergilden* voor sommige schuttersgilden rechtvaardigt. De gilden, waarover reeds bij herhaling gesproken werd en nog verder sprake zal zijn, vertoonen, evenals de Germaansche gilden over het algemeen, een gekerstenden vorm van de Oudgermaansche bloedsbroederschappen, Plicht was het eertijds, den kultus der afgestorven leden te behartigen door een lijkmaal, plicht bleef het later, het gildemaal te houden op het feest van den patroonheilige. Het schieten is dan wel een erfstuk der Oudgermaansche volksweerbaarheid. Wat den term betreft, hangt het woord *gilde* (vgl. *geld*), Middelnederl. *ghilde*, met het Oudnoorsche *gildi* samen, dat de beteekenissen van ‘inleg’ en ‘gelag’ in zich vereenigt; zie verder mijne Essays en Studiën, bl. 115.

De schuttersgilden, zoo nauw met de meigilden verwant, die men vindt in steden en dorpen, waren vroeger in Nederland volstrekt algemeen. Maar door het ijveren der predikanten werden vele gilden ontbonden, zoodat b.v. in Holland in de XVIIe eeuw de meeste te gronde gingen. Zij bloeien nog in Limburg, Gelderland, Noord-Brabant, Zeeland (b.v. Middelburg Heinkenszand, Oudelande, Ellewoudsdijk enz.) en België. Alleen in Noordwijk heeft zich de ‘Broederschap van Sint Joris’ weten te handhaven.

Bij deze gilden heeft het vogelschieten echter meestal plaats op den feestdag van den patroonheilige of op kermis-Maandag; hierover nader in het hoofdstuk: Huiselijk Verkeer. Over het gildewezen zie TER GOUW, De Gilden (Amsterdam 1866); De Volksvermaken, bl. 502; Volkskunde XVII, bl. 121; over de Pinksterviering J.H. MARONIER, Het Pinksterfeest (Arnhem 1894), *passim*; DE COCK, Volkskunde, bl. 147; TER GOUW, De Volksvermaken, bl. 221 vv.; V. REINSBERG-DÜRINGSFELD, Das Festliche Jahr, bl. 191; WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 183.

Terecht wordt door V.D. VEN, Nederlands Volksleven, bl. 305 306, gewezen op het verschil tusschen het meer gemoedelijke van de (Brabantsche enz.) schuttersgilden en het militaire, dat in de Limburgsche schutterijen op den voorgrond treedt. In Brabant en Gelderland wordt voornamelijk (met handbogen, voetbogen, kruisbogen, buksen enz.) naar den vogel geschoten. Maar geheel andere voorwaarden stelt het schieten op de Limburgsche wip. Om toch met kogeltjes van klein kaliber keer op keer de zeer kleine doeltjes af te schieten in een vooruit vastgestelde volgorde, daartoe wordt inderdaad heel wat meer vereischt.

Sint Jan de Dooper (24 Juni) is de groote dag van het Midzomerfeest met zijn offermaaltijden, en speelt daarom in het Germaansche volksleven een voorname rol. Reeds vroeg trad het geboortefeest van dezen heilige in verband met het *Midzomer*-, of *Zonnestilstandsfeest*, en dit verband werd nauwer, naarmate men meer innerlijke betrekking tusschen beide feesten meende te kunnen waarnemen. Zoo schrijft de H. AUGUSTINUS (*Sermo* 289): ‘Opdat de mensch mocht vernederd worden, is heden Johannes geboren, nu de dagen beginnen af te nemen; opdat God verheven worde, is Christus geboren op dien dag, waarop de dagen beginnen te groeien.’ Zoo werd dan ook b.v. het gebruik, dezen dag in stroomend water te baden (vgl. bl. 223), aldus gekerstend, dat men het gebruik bijhield ter eere van 's Heeren doopsel in den Jordaan. Zeer heilzaam is ook de Sint Jansdauw, het dauwtrappen op Sint Jansdag. Planten, dien dag

geplukt, bezitten groote tooverkracht. Maar vooral de *Sint Janstak* pleit voor de overeenkomst tusschen het midzomerfeest en de meiviering, hetgeen elders uit de oprichting van een meiboom op Sint Jansdag blijkt (vgl. den meitak bl. 220). Het is een krans van groen en bloemen, dien men buiten tegen den muur van het woonhuis hangt, waar hij blijft hangen, tot hij verdord is. Dit gebruik bestaat o.a. te Vortum, Beers, Afferden, Waalre. Hij beschermt tegen onweêr en moet bestaan uit korenbloemen, notenblaren en Sint Janskruid: de noteboom is een bekend vruchtbaarheidssymbool, en het Sint Janskruid (*sedum purpureum*), ook *Jaag den duivel* genoemd, heeft het vermogen, booze geesten te verdrijven. Te Duiven worden de huizen met noten- en rozentwijgen versierd.

Op Sint Jansnacht drijven, evenals op de Walpurgisnacht, de geesten hun spel: het is een der geheimzinnige toovernachten. Dan snijdt men de wichelroede, dan plukt men Sint Janskruid, dan durft de schipper niet uitvaren op het Haringvliet. Dan legt men doeken buiten, om den Sint Jansdauw op te vangen, en deze dauw geneest voortreffelijk bij oogziekte (Vortum). Herhaaldelijk komt Sint Jan ook voor in de volksweêrkunde. Als de koekoek roept na Sint Jan, komt duurte. - Vóor Sint Jan bidt om regen, na Sint Jan komt hij ongelegen. - Regent het na Sint Jan, dan *kört* (korrelt) het graan slecht, zegt men in Limburg.

Belangrijke mededeelingen over den *oppe-rîd* op Terschelling vindt men in JAAP KUNST's Terschellinger Volksleven, bl. 5 vv. Oorspronkelijk was dit een rijdende processie ter eere van Sint Jan naar den op het oostelijk deel van het eiland gelegen, nog steeds zoo geheeten, Sint Janshoek. Later bleef de vorm behouden. De tweede Zondag na Sint Jan was de traditioneele datum, waarop de met bloemen getooide wagens naar Oostland reden om door de voorspraak van den heilige oogstzegen te verkrijgen.

Op enkele plaatsen bestaan nog de oude Sint Jansvuren, *survivals* van het groote Zomeroffer: dit ten spijt van R. KÖHLER's beweren, dat de Jansvuren in het Nederduitsche gebied niet gebruikelijk zijn:

Kleinere Schriften III (Berlin 1900), bl. 603. Ook vertoonen zij vaak het karakter der noodvuren (bl. 129). Daags vóor Sint Jan gaan b.v. te Wichelen (O.-V.) de kinderen om brandhout rond, al zingende:

Hout, hout, timmerhout,
Wij komen om Sint Janshout;
Geeft een beetjen en houdt een beetjen,
Tot op Sint Peetersavond.

Elders:

Geeft eentwat,
En houdt eentwat,
Op Sinte Pieter nog eentwat.

Men vergelijke de uitdrukking in het Sint Maartenslied: 'op Sint Jans manieren', bl. 137; en 'Geef wat, houd wat,' bl. 134.

Volgens VAN DE VELDE, Feesten van het kerkelijk jaar, bl. 128, bestaat in België, klaarblijkelijk als survival van midzomervuur en -ommegang, plaatselijk nog het gebruik, een wiel (wagenrad) langs straten en wegen te rollen. Over het Sint Janskruid, de Sint Jansbessen enz. vindt men heel wat merkwaardige gegevens bij A. DE COCK, Spreekwoorden, gezegden en uitdrukkingen op het volksgeloof berustend I (Antwerpen 1920), bl. 37, 47, 73 enz.

Tot voor korten tijd kende men in Noord-Brabant het gebruik van den *Sint Janstros*: eigenlijk drie trossen, uit verschillende bloemen en kruiden samengesteld en boven de deur opgehangen; zie DR. H. KNIPPENBERG, Eigen Volk, I (1929), bl. 220.

De meeste Sint Jansvuren zijn echter overgegaan op

Petrus en Paulusdag (29 Juni), die ten deele nog in Hollandsch Limburg, maar vooral in België gevierd wordt, waar men om het vuur danst, zingende:

Sinte Peeter, komt alhier,
In ons ronde van plezier.

Op tal van plaatsen, waar vroeger het geheele volk aan de feestviering deel nam, is deze thans beperkt tot de kinderen. Aldus te Herdersem,

Eenname, Aspelare (O.-V.) enz., alsmede in vele dorpen van West-Vlaanderen; zie ook Rond den Heerd IX, bl. 257; Loquela III, bl. 10.

Wat gebeurde met het Sint Maartensvuur, heeft ook met de Sint Pietersvuren plaats gehad: de feestviering werd veelal beperkt tot den rondedans om een kaarsje; aldus te Kruibeke, waar men zingt:

Sinte Pieter mee zijn bloote armen,
Die zou hem gêren komen warmen.

Men vergelijke het Sint Maartenslied, bl. 134.

In geheel Oost-Vlaanderen en West-Brabant bestaat verder het gebruik van den *rozenhoed*. Het is een meigebruik, dat wij bl. 232 te Deventer, Zutfen en elders op Pinksterdag aantroffen. Enkele met bloemen en groen omwonden hoepels vormen een kroon, en deze hangt men aan een over de straat gespannen koord op. 's Avonds wordt hieronder gedanst en gezongen; zoo b.v. te Lokeren:

Sinte Pieter, die is goed
Al voor onzen (*bis*)
Sinte Pieter, die is goed
Al voor onzen rozenhoed.

Te Wetteren plaatst men onder den rozenhoed een tafeltje met brandende kaarsjes, en daaromheen dansen de kinderen, zingend

St. Pieter is onze Patroon!
Wij zullen hem gaan vieren;
Wij maken hem een kroon,
Te midden van onz' plezieren!
Bom la la, bom la la, bom la la sa sa!
En daar heeft niemand iets aan,
Troe la la, troe la la!
En daar heeft niemand iets aan,
Troe la la sa sa.

Wij herinneren er aan, met het oog op dit kaarsje-ronddansen onder de kroon, dat het oudtijds de gewoonte was, bloemen, kransen en

kruiden in het zuiverend offervuur te werpen, waar men omheen danste en overheen sprong. Vooral notenblaren worden plaatselijk in de Sint Jansvuren geworpen; vgl. bl. 235 en de steeds fundamenteele behandeling van het Sint Jansvuur bij GRIMM, Deutsche Mythologie I, bl. 513. Dat het gebruik van den rozenhoed eertijds ook elders met vuurstoken gepaard ging, blijkt uit een liedje uit het land van Waas:

Stokvier, maakt stokvier!
Sinte Pieter is alhier,
Om zijn bloote armen
Nog wat te warmen; enz.

Te Ter-Alfene vindt men nog het algemeen-Germaansche, sterksprekende vruchtbaarheidsgebruik, dat jongelieden dien dag met de zweepen klappend rondloopen. Zoo ook te Wambeek (Z.-B.); te Roesbrugge-Haringe (W.-V.) gebeurt dit op Sint Elooi.

Mettertijd heeft men den rozenhoed in verband gebracht met de pauselijke tiaar. Een ander Christianisme is de visschersprocessie te Rumpst.

Sint Marten-in-den-Zomer (4 Juli), ook de ‘Warme Marten’ genoemd, draagt in West-Vlaanderen den naam van *Schuddekorfdag*, ofschoon van geen schuddekorfgebruik sprake is. Hoogst waarschijnlijk is deze benaming aan Sint Maarten-in-den-Winter ontleend.

Sint Laurentius (10 Aug.) stierf den vuurdood en wordt daarom door het volk bij brandwonden en brandgevaar aangeroepen. In 't Meetjesland (Eecloo en omstreken) hoort men:

Sint Laurentius het laait en 't brandt:
Maakt met uw hand
Dat 't niet innewaard en kan!

De vallende sterren op Sint Laurentiusavond noemt het volk treffend *Sint Laurentius-tranen*.

Maria Hemelvaart (15 Aug.), ook genoemd *Maria-Kruidwisch*, of *O.L. Vrouw Kruidwijn* (= wijding), wordt vooral in Limburg

gevierd; hier is de feestviering uit Duitschland, waar zij algemeen is, ingevoerd. Weken te voren reeds worden door de kinderen allerhande kruiden en bloemen verzameld, en op den feestdag wordt een reusachtige ruiker ter kerke gebracht, waarin de geheele mid-zomer-flora vertegenwoordigd is, maar toch vooral de koningskaars of hemelbrand prijkt: de Limburgsche kruidwisch bij uitstek. Deze gewijde bloemen dienen - ongeveer als de palm - als behoedmiddel tegen onweêr, ziekten enz. Als het onweêrt, worden zij onder het bidden van den *huiszegen* verbrand.

Aan den Rijn moeten deze kruiden Donderdags te voren (volksetymologisch verband met ‘donder’?) bij zonsopgang met de hand geplukt worden. Deze omstandigheid doet vermoeden, dat het gebruik wellicht van Oudgermaansche afkomst is en oorspronkelijk op natuurvereering berustte, of de een of andere Germaansche godheid gold. Wat hiervan zij, de treffende legende, waarvolgens de Apostelen in het graf van Maria in stede van haar lichaam een weelde van geurige bloemen en kruiden vonden, en die de primitieven en de meesters uit den renaissancetijd inspireerde, schenkt aan dit gebruik een onmiskenbaar christelijk karakter. -

De zomermaanden zijn ook het tijdperk der b e d e v a a r t e n of processies naar befaamde bedevaartsplaatsen, uiteraard meerendeels in het Zuiden van het volksgebied. Voor Noord-Nederland noem ik Heilo, den Briel, voor de zuidelijke provincies Kevelaer, Roermond, Scherpenheuvel (kaarsjesprocessie) en Brugge (H. Bloed.) Van plaatselijke ommegangen dient de Boetprocessie te Veurne en de zevenjarige jubileum-processie te Hasselt (*Virga Jesse*) te worden vermeld. De straten der plaats, waar de processie gehouden wordt, zijn feestelijk getooid; bloemen, groen en papierknipsels zijn gestrooid over den te volgen weg. Het volksgeloof wil, dat dit processiestrooisel beschermende macht bezit tegen ratten en muizen, en tegen onweêr; ook legt men het tusschen het graan, want het waarborgt een overvloedigen oogst en weert ‘het zwart’ uit de tarwe.

Sommige dezer processies zijn zeer oud en met het volksleven

samengegroeid, zoodat zij als tijdsbepaling dienst doen, of in dagelijksche zegswijzen zijn binnengedrongen. Zoo hoort men b.v. te Venloo, dat de bramen rijpen, 'als de processie naar Kevelaer gaat', en dat 'als de processie van Kevelaer terugkomt, geen oud wijfje aan het spinnewiel blijft.' Zijn de straten doodsch en verlaten, dan 'lijkt het wel, of de processie naar Kevelaer is'; enz.

Te Blitterswijk zingt men:

Ik zeug zo gêr ne Kêvele goan,
Wen er mar gene grune wolf zaat,
Joa, joa, do zit er ene,
Nie der zit er gene.

Over de karakteristieke processievaantjes spreek ik nader in het Zesde Hoofdstuk: Volkskunst. Bij gelegenheid der Hasseltsche processie bestaat het eigenaardig gebruik, aan het volk erwtensoep met stukjes spek uit te deelen; dit doen de leden van de Broederschap onder feestelijk beiaardspel. Zie DE COCK en TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust VII, bl. 92 vv.; DE COCK, Volkskunde, bl. 253; V. REINSBERG-DÜRINGSFELD, Das festliche Jahr, bl. 288, 297.

Maria-Geboorte (8 Sept.) wordt ter onderscheiding van het feest op 15 Aug. de 'Kleine Lieve Vrouw' genoemd. In sommige streken van Vlaanderen was het bekend onder den naam van *zwaluwenafscheidsdag*. In den avond van den 7den September liet men in zekere Westvlaamsche dorpen nooit na, te drinken op de gelukkige afreis der zwaluwen van Onze Lieve Vrouw. Volgens een bekoorlijke legende vroeg Maria, in een arme vrouw verkleed, eens een voerman te drinken en reikte hem, om den drank op te vangen, den blanken kelk der haagwinde. Vandaar, zegt de Brugsche Zondagsbode, dat in eenige dorpen van Vlaanderen de meisjes op O.L. Vrouw-Geboorte 'tikken' en drinken uit zulke bloembekertjes, in de rondte dansen en zingen:

Aan Ons Lieve Vrouwen geboort
Gaan de lieve zwaluwen voort.

Michielsdag (29 Sept.) kan worden beschouwd als het einde van den zomer en het begin van den voorwinter, of der herfstperiode: zooals gezegd, kenden onze voorouders, en ten deele het volk heden nog, slechts zomer en winter. Nu wordt de ploeg geborgen. Wij krijgen reeds een voorspel van de herfst- en wintergaven in de Vlaamsche *vollerte*, een bijzonder soort wittebrood, dat men 's nachts ter sluik de kinderen onder het hoofdkussen legt, om bij het ontwaken gevonden te worden. Voorheen dronk men dezen dag de *Michaëlsminne*, zie mijne Essays en Studiën, bl. 234.

Deze dag is een kritische dag, van belang in de volksweêrkunde. Bekend is ook de *Sint Michielszomer*, waarop wel betrekking heeft het Vlaamsche paailiedje:

Draaie, draaie, wielke,
t' Avond komt Machielke,
Komt Machielke t' avond niet,
Hij en komt van g'heel de weke niet.

En de kinderen op den Vlaamschen Steenweg te Brussel zingen:

Sinte-Michiel
Draait zijn wiel
Mee zijnen blooten erremen.

De verwantschap van Sint Michiels- met Sint-Maartensdag blijkt ook nog uit de Drentsche *Sint Michielsjacht*.

Sint Remigius (Sintermeis, 1 October) valt vóor den grooten slachttijd. Het vleesch is dan schaarsch en dit geeft aanleiding tot het Limburgsche rijmpje:

Mit Sintermeis
Dan gêven 't groeëte schotels moos
En kleine stökke vleisch.

't Is ook een dag, waarop het personeel van dienst verwisselt, en hieraan zou dus in het voorjaar 1 April moeten beantwoorden. Deze

wisseldagen zijn plaatselijk zeer verschillend en berusten ook op verschillende indeelingssystemen, die wij nu als vrucht van een studie over dit onderwerp voor het Rijnland door EDDA TILLE, behoorlijk uit elkaar kunnen houden (Kulturmorphologie, in Teuthonista II, 1). Wij moeten namelijk drie lagen onderscheiden: 1. de aan het natuurlijke jaar beantwoordende indeeling in twee halfjaren; 2. de kerkelijke indeeling (voor het onderzochte gebied: Paschen - Martini, en Paschen - Sint Victor voor de diocesen Utrecht, Keulen en Munster); 3. de indeeling overeenkomstig het burgerlijk jaar, waarvolgens de kerkelijk georienteerde lente-en herfsttermijnen genormaliseerd werden.

Andere termijndagen zijn nog: Maria Lichtmis (2 Febr.), Sint Mathijs (24 Febr.), O.L. Vrouw Hemelvaart (15 Aug.), Sint Bartholomeus (24 Aug.), Sint Denijs (9 Oct.), Sint Steven (26 Dec), Sint Johannes (27 Dec.); zie verder bl. 201. Natuurlijk is het verbinden van deze termijnen met heiligenfeesten geheel sekondair. Laat ik ten slotte nog opmerken: dat ook het *geheele* jaar als termijn geldt, en ook met ekonomische behoeften rekening gehouden werd en wordt, en de termijnen voor de verschillende groepen van knechts en meiden niet steeds samenvallen. Zie hierover vooral JOS. MÜLLER, Volkskunde, in Kulturströmungen und Kulturprovinzen in den Rheinlanden von H. Aubin, Th. Frings, J. Muller (Bonn 1926.)

Allerheiligen (1 Nov.) brengt somwijlen den Allerheiligen-zomer, ook wel door het volk 'Oudewijven-zomer' genoemd. - Reeds in den namiddag begint in de katholieke streken het bezoek der graven, immers het is de vooravond van

Allerzielen (2 Nov.). Als de stormwind begon te huilen door de ontbladerde boomen, dan stormde het dooden-, het geestenheir door het luchtruim, en in den aanvang van dit tijdperk vierden de oude Germanen hun doodendag. Na de invoering van het Christendom werd deze private feestviering gekerstend en steunde voortaan op het geloof aan de 'gemeenschap der heiligen', terwijl ook de min of meer animistische gebruiken, als het bezoeken der graven, het branden van kaarsen, het brengen van bloemen of spijsoffers,

òf officieel werden afgeschaft, òf in christelijken zin werden hervormd; hetgeen natuurlijk niet belette, dat nog heel wat animistische voorstellingen en gebruiken bij het volk bleven voorttieren. Als het stormt spreekt men thans nog van den *zielewagen*, en rond Scherpenheuvel heet het: 'dit zijn zielkes uit het vagevuur, die vragen verlost te worden'. Op meerdere plaatsen heerscht het volksgeloof, dat de 'geloovige zielen' gedurende de twee eerste Novemberdagen het vagevuur mogen verlaten en haar vroegere woonsteden bezoeken. Natuurlijk geeft dit rondwaren der zielen aanleiding tot menige bijgeloovige vrees. Kerkelijk werd de 2de November aan de nagedachtenis der geloovige zielen gewijd, het eerst door ODILO, abt van Cluny, in 998; later werd dit gebruik door verscheidene diocesen gevolgd, het eerst door Luik, waar bisschop NOTKER het in het begin der XIe eeuw invoerde. Zie H. KELLNER, Heortologie, derde druk (Freiburg i.B. 1911), bl. 242, 248.

Op tal van plaatsen in Vlaanderen bakt men *zielebroodjes* of *zieltjeskoeken*, een bijzonderen vorm van koeken, en deze laat men 's nachts 'voor de arme zielen' staan; hieruit spreekt duidelijk de animistische voorstelling van het stoffelijk voortbestaan der ziel in of nabij het graf. Of ook, de zieltjeskoek wordt in de asch geworpen of zelf genuttigd, waarbij dan de grondstelling geldt: 'hoe meer men eet, hoe meer zieltjes men verlost.' Ik herinner hier aan de zieltjesbroodjes van Dixmuiden, Nieuwpoort, Veurne, Aalst en Yperen. Ter vergelijking diene, dat in Karinthië, bij het toebereiden der spijzen 'voor de arme zielen' iets in het vuur wordt geworpen, terwijl men in Tirol het overgeblevene van het avondeten op tafel laat staan met de woorden: 'Das gehört den armen Seelen.' Vgl. DE COCK, Volkskunde XIV, bl. 140; H. CONINCKX, Mechelsche gebruiken I, bl. 21. In Zuid-Nederland worden plaatselijk nog kaarsen ontstoken voor de geloovige zielen en: als 't vlammetje danst, is 't zieltje in den hemel; zie V. VAN DE VELDE, Feesten van het kerkelijk jaar, bl. 13.

Tot laat op den avond 'weenen de klokken', zooals men te Brugge zegt.

Met de zielebroodjes hangt allicht samen het gebruik, op **Sint Hubertusdag** (3 Nov.) zoogenaamde *Hubertusbroodjes* te laten wijden, zooals in Vlaanderen en Limburg geschiedt. Volgens de legende was de H. HUBERTUS, eerste bisschop van Luik, een hartstochtelijk jager. Vandaar, dat hij als patroon der jagers geldt en tegen de hondsdolheid wordt aangeroepen. In België zijn onder het volk bezweringsformules gangbaar als deze, om de dolle honden af te weren:

Ik kwam al over Sint-Huibrecht zijn graf,
Zonder stok of zonder staf;
Kwaden hond, sta stille:
Het is Sint-Huibrechts wille.

Vierde hoofdstuk.
Het privaatleven.

I. Geboorte, doop, kindsheid.

De **geboorte** van het kind is met gulden sprookjesdraden omsponnen. De ooievaar brengt het, de heilige vogel, die volgens zijn naam zelf 'met geluk komt', de *heil-över*, zooals hij in den Achterhoek heet. Hij haalt het met zijn snavel uit den vijver, evenals op de weilanden de spartelende kikkertjes uit de slooten:

Eibert, eibert langebeen,
Waarom is je poot zoo kleen?
Waarom is je bek zoo lang? -
Omdat 'k altied kikkers vang.

Daar bij zijn komst in het land de groei- en teelkracht in de natuur zich openbaren, verwacht men dan ook de geboorte van het jonge menschenleven:

Ooievaar,
Lepelaar,
Takkedief,
Ooievaar heeft de kindertjes lief.

Te Kuilenburg zingt men:

Ooievare klep,
Met je langen bek,
Met je lange pooten
Ga je over slooten,
Ga je over 't huis:
Breng me een broertje of een zusje thuis.

De ooievaar brengt heil en zegen. Waar hij op het huis zetelt, woont geluk; wie een ooievaarsnest op zijn dak heeft, wordt benijd en een misdaad is het, zulk een nest uit te halen. Niet alleen in Westfalen en de Rijnprovincie, ook in Nederland is hij populair, is hij haast een nationale vogel geworden, vooral in het waterrijke Noorden. Hij brengt voor broertjes en zusjes de 'muisjes' mee, Vergel. bl. 109.

Maar de kinderen komen ook uit bronnen, putten, vijvers of uit den watermolen, en wel volgens een Oudgermaansche opvatting, dat nl. het leven uit de bronnen komt en na den dood ook weer tot bronnen en vijvers terugkeert. Wij ontmoeten hier den bronnenkultus, zoo populair bij de Franken, Saksen en Friezen; hij verklaart tevens de verhouding, waarin Holda als godin der geboorte en des doods tot de bronnen staat. In zijn diepste wezen berust hij op wijding en symboliseering der animale vruchtbaarheid en levenskracht. Te Deventer komen de kleinen uit den Hoenderput, te Almeloo uit den Kloosterput, in de stad Groningen uit de *Waalpudde*, de pomp in 't wijde van de Heerestraat; in de Zaansche dorpen uit de watermolens, in het Oldambt van Groningen uit den Dollard. Elders vinden wij sporen van het oude volksgeloof, dat de bewoners van het zielenrijk over water in een schip het land der levenden bereiken. Zoo komen in sommige deelen van Friesland de kinderen uit de Wouden, en de kraamvrouw doet een Woudreis om ze te halen in een scheepje met een wit zeiltje en een paar witte zwaantjes er voor. Te Amsterdam komen zij overgevaren uit de Volewijk, in de Beemster worden zij met een schuitje uit den rietschoot gehaald. Te Hekelgen (Z.-B.) gaan de kinderen kijken in het Kluizeputteken van O.L. Vrouw-ter-kluis om te zien, of er geen kindje in ligt. Of wel ze leggen zich met het oor op den rand van den put en denken dan soms kindergeschrei te hooren.

Eindelijk, ook de vegetatie openbaart jeugdige levenskracht, en daarom komen de kinderen uit holle boomen, groeien in de boomen, komen uit de kool en andere planten. In de Friesche Wouden en

vooral ook in Noord-Holland groeien zij in de boomen als appelen en roepen dan:

Pluk mijn! pluk mijn!
'k Zal alle dagen zoet zijn.

De holle boomen zijn kinderen-telend in sommige gedeelten van Noord-Holland, Utrecht, Gelderland, Overijssel, Groningen en Friesland. Te Utrecht werden de kinderen uit den Munnekenboom geschud, een zeer ouden lindenboom in den tuin van het vroegere Karthuizerklooster aan de Vecht buiten de Weerdpoort. In België laat het volksgeloof ze veelal groeien aan rosmarijnstruiken. Waarom juist aan rosmarijnstruiken? Zeker is het niet toevallig, dat het jeugdige echtpaar bij voorkeur met rosmarijn is getooid en dat 'de slag met de levensroede,' die, zooals wij zagen, vruchtbaarheid beoogt, veelal met rozemarijnstengels wordt toegediend. - Wellicht moeten de holle boomen echter anders beoordeeld worden dan de gewone boomen, en zag men in hen slechts een toegang tot de geheimzinnige onderaardsche wereld.

Laat ik hier ten slotte aan toevoegen, dat de kinderen ook door dokter of vroedvrouw gebracht worden, of door de ouders worden gekocht, b.v. in missielanden. Zie hierover vooral BOEKENOOGEN, Volkskunde XXII, bl. 18, 143, 193; XXIII, bl. 29; KNAPPERT, Folklore, bl. 188 vv.; Utrechtsche Volksalmanak, 1853, bl. 2 vv.

Vrouwen in gezegenden staat ondervinden een bijzondere oplettendheid van den kant der buurvrouwen en vriendinnen. Zij mogen geen leelijke of vreemde dingen zien en moeten den aanblik van kreupelen en roodharigen vermijden: het zoogenaamd *verzien*. Wordt het kind geboren met hazenlip of ander gebrek, dan is dit hoofdzakelijk te wijten aan de onvoorzichtigheid der moeder tijdens haar zwangerschap. Tot haar omgeving staat zij in sympathetisch verband: een boom, die voor het eerst vruchten draagt, zal overvloediger dragen, als een vrouw in den tijd der verwachting van de vruchten eet. Verder is het een algemeen verbreide meening, dat

het zeer verkeerd is gedurende de zwangerschap waschgoed op te hangen, onder een drooglijn door te loopen, met de armen boven het hoofd te slapen. Over deze en dergelijke volksopvattingen zie vooral DR. J.H. STARMANS, Verloskunde en Kindersterfte in Limburg (Maastricht 1930), bl. 30 vv.; verder M.A. VAN ANDEL, Volksgeneeskunde in Nederland (Utrecht 1909), bl. 105 vv.

De vertraging der geboorte en het verstrijken van den barenstijd, naar berekening, wordt veelal toegeschreven aan den invloed der maan: 'Zij zal de nieuwe maan, het eerste kwartier afwachten', meenen de buurvrouwen.

Wordt het kind met een stuk der vliezen over het hoofd geboren, met 'den helm', dan is het *beeldwit* (blijkbaar een verbastering van het Middelnederl. *belewitte*, zie bl. 91): zoo iemand kan voorspellingen doen omtrent sterfgevallen, branden en het vergaan van schepen. Sommigen, die met den helm geboren zijn, moeten 's nachts opstaan, om de hekken te openen voor een lijkwagen. De helm en navelstreng spelen ook als toovermiddel in onze landen zoowel als elders een niet onbeduidende rol in het volksgeloof; zie vooral M. SABBE in Volkskunde XXIII, bl. 91 vv.; en R. MERINGER in Wörter und Sachen V, bl. 43 vv. Ook Zondags- en Kerstkinderen kunnen in de toekomst zien; het zijn gelukskinderen, evenals de Woensdagskinderen; Vrijdagskinderen sterven spoedig; een Zaterdagskind wordt een lastige jongen of meisje. Men vergelijke de voor het huwelijk geschikte dagen, bl. 289. Kinderen met een dubbele kruin worden knap of koppig. De roodharigen zijn 'van God geteekend' en staan aan plagerij en bespotting bloot: 'Rood haar en elzenhout groeien op slechten grond,' meent het volk. Zie PROF. J.W. MULLER, Volkskunde XIX, bl. 8; PROF. J. VERDAM, Handel, en Mededeel. v.d. Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden 1897-98; H. HEUVEL, Driem. Bladen II, bl. 8. De belangrijkste gegevens over de volksopvatting omtrent faktoren, die het geslacht der vrucht beïnvloeden, en de middelen om voorspoedig te bevallen, dan ook bepaaldelijk over de nageboorte en het 'met den helm geboren

zijn', vindt men voor Limburg en ten deele Noord-Brabant in het genoemde werk van STARMANS, bl. 21, 30, 36, 54 vv. Zie hierover ook S. GEWIN, Nederlandsch Volksgeloof (Arnhem 1925), bl. 49 vv.

Terstond na de geboorte ontvangt in katholieke streken het kind den vaderlijken zegen. De baker geeft het eerste bad en met dit badwater worden in Duitschland jonge boompjes begoten: zóo, als het boompje groeit, zal ook het kind groeien en gedijen. Dit hangt samen met de opvatting, dat het leven van den mensch als het ware een dubbelganger heeft in het vegetatieve leven van een boom, die al zijn lotsbeschikkingen deelt of zelfs bepaalt: een opvatting, die stoelt op de animistische voorstelling eener wezenlijke overeenkomst tusschen de plant en den mensch. Vandaar het planten van den levensboom bij de geboorte, een gebruik, vooral bij de Zuid-Slaven in zwang en door FR. KRAUSS in zijn Volksglaube und religiöser Brauch der Südslaven (Münster 1890), bl. 32 vv. zoo treffend geschetst. Ook bij de huwelijksgebruiken speelt deze levensboom een rol. In het Limburgsche is dit veelal een eik, beuk of vruchtboom, al dreigt het gebruik thans uit te sterven; en ook in menig Vlaamsch dorp kent men nog het geboorteboompje, doorgaans door den vader in den tuin geplant, als zijn vrouw hem een telg schenkt; dit boompje zal met het kind, als zijn evenbeeld, opgroeien en bloeien, om eenmaal te verdorren. Voor jongens kiest men een noten- of appelboom, voor meisjes een pereboom. Is het een goed noten- of appeljaar, dan worden veel jongens geboren; zijn de peren overvloedig, dan komen veel meisjes ter wereld. Ik herinner nog aan de treffende spreekwijze: 'zijn levensboom verdort.' Zie IS. TERILINCK, De Plant - een levend, bezield, handelend wezen (Gent 1892); Bloeiende Reuzen (Rousselare 1886); A. DE COCK, Spreekwoorden enz., bl. 5.

De vroedvrouw (*wiezemoêr, wiesvrouw*), die den geneesheer vervangt, is ook meestal zeer bedreven in de lotsvoorspelling van den pas geborene. De baker of verpleegster laat het kind kijken en strijkt daarvoor de gebruikelijke fooien op. - En nu, voorzichtig! De kleine mag niet op de linker zij worden gelegd, anders wordt hij linksch;

men mag niet over de wieg heen reiken, waar hij slaapt; men mag niet met een ledige wieg wiegen, dat verijdelt de nachtrust, of het kind sterft. Het mag niet gemeten worden, anders meet men zijn doodkistje. Houdt het zijn vuistjes gesloten, dan wordt het gierig; houdt het ze open, dan wordt het vrijgevig. Van een stuurschen, onwilligen jongen zegt men in Limburg: 'hij is overkops gewiegd.' Ook moet de moeder de nagels van den jonggeborene afbijten, anders leert hij stelen. Het afknippen der nagels en der haren, het baden, enz., hetgeen bij de natuurvolken dikwijls als ritueele handeling beschouwd wordt, behoort tot de zoogenaamde s c h e i d i n g s g e b r u i k e n , die ten doel hebben, ook een inwendige scheiding te bewerkstelligen; zie hierover vooral A. VAN GENNEP, Les rites de passage (Paris 1909), *passim*; PAUL SARTORI, Sitte und Brauch I (Leipzig 1910), bl. 18. De scheidingsgebruiken vormen met de opnamegebruiken in hoofdzaak de groep der o v e r g a n g s g e b r u i k e n , die den overgang van den eenen toestand tot den anderen, van de eene sociale groep tot de andere, plegen te kenmerken; bij de volken met lagere kultuur zijn zij meestal in magisch-religieuze vormen gehuld.

Wanneer ik nu zeg, dat tot onze o p n a m e - g e b r u i k e n in de allereerste plaats **het doopsel** en de naamgeving behooren, bedoel ik allerminst, hierin een criterium voor lagere kultuur te zien. Integendeel! Immers het lagere ligt niet in het religieuze, maar in het magico-religieuze, - het *lagere*, zonder dat hierdoor iets ten gunste van de prioriteit dezer kultuurlaag wordt beslist. Peter en meter worden doorgaans genomen uit de naaste bloedverwanten. Veelal geeft de peter aan het kind zijn naam en beschouwt dit als zijn recht; geeft men het kind den naam der ouders, dan sterft het vóor de ouders. Het erft de hoedanigheden van peter en meter; ook neemt de doodstrijd van iemand, wiens meter nog leeft, geen einde, zoolang deze niet aan het ziekbed verschijnt. Bij den doop van den eersten zoon is gewoonlijk de mansvader peter, bij den doop van het eerste meisje de vrouwsmoeder meter.

Ongedoopte kinderen zwerven na hun dood als dwaallichten rond

boven de moerassen of vormen een deel van de Wilde Jacht. Kinderen, die gedoopt zijnde sterven, worden engeltjes: in Duitschland kent men den *Engelgarten*, de begraafplaats van gedoopte kinderen.

Kinderzegen beschouwt men in Groot-Nederland, althans op het platte land, grootendeels nog als geluk en als eere, al is het treffende Boheemsche spreekwoord onbekend: 'Zooveel kinderen de vrouw heeft, zooveel sporten komt zij den hemel nader'.

Het doopkleed wordt in vele families zorgvuldig bewaard. Nog bestaan in sommige families kanten doopkleeden van groote waarde, waarin vijf geslachten ten doop gedragen werden. Peter en meter plachten eertijds aan hun petekind een *pillegift* te schenken, een woord, dat nog voortleeft in het Westvlaamsche *villegift*: een gouden penning, zilveren lepel, of iets dergelijks.

Natuurlijk gaan geboorte en doopsel ook met de noodige feestelijkheden gepaard, ''t Kind verdrinken', noemde men voorheen het feest voor de buurvrouwen. Ook het *doopmaal* was vast gebruik. In België wordt na den doop de noodige *kindersuiker* gekocht, om deze aan de buurtjeugd uit te deelen; en ook in Noord-Nederland worden buren, vrienden, magen, die 'het kindje komen kijken', plaatselijk nog op *suikerdebol* onthaald. Te Weert eet men een soort wittebroodsbollen, *lommerten* genaamd. 'Het kindje gaan zien' is op menig Limburgsch dorp synoniem geworden van: een glaasje gaan drinken in een herberg zonder vergunning. Het gewoon onthaal bestaat echter in koffie, wittebrood en beschuit, bestrooid met suikerkorrels: *sòkerkörkes* of *muisjes*, wit en rood, wat nog met de sekse in verband wordt gebracht. De Friesche term is *poppebak*, en men vertelt, dat de *lytse pop* (het kraamkind) zulke *bakken* heeft meegebracht. Of wij hierin een overleefsel van offergaven moeten zien, durf ik niet uitmaken.

Een ander gebruik is dit, dat gedurende negen dagen, die de bevallling volgen en waarin de kraamvrouw het bed moet houden, de buurvrouwen en vriendinnen, veelal gezamenlijk, haar komen bezoeken en het een of ander ten geschenke meebrengen; dit heet in

Limburg: *met den eierschoot gaan*, in Noord-Brabant: *met den krommen arm* of *de kromme slip gaan*. Ook in het noordelijk gebied kent men *kraamschudden*; het geschenk bestaat gewoonlijk in krentebrood. Te Brugge heet dit gebruik *prijken*, elders *paanderen*, ook *te paanderinge* of *te pronkinge gaan*.

Na een bepaalden dag houdt dan de moeder den k e r k g a n g , en wel in navolging van Maria, die het voorschrift der Joodsche wet nakwam, waarvolgens de vrouwen, veertig dagen na de geboorte van een zoon, zich tempelwaarts moesten begeven ter reiniging en om het kind aan den Heer op te dragen. De kraamvrouw wordt op dezen gang door de buurvrouwen vergezeld; na afloop van de plechtigheid heeft in katholieke streken dan voorgoed de traktatie op koffie en stoete, en brandewijn met rozijnen of kraamanijs plaats, die den naam van *kindjeskermis* of *kindjeskoffie* draagt, en beantwoordt aan het Drentsche *wievemoal* en de Friesche *wievedei*. De Westvlamingen heeten dit de *koffiebale*. Met jonge vrouwen, nog niet moeder, wordt bij die gelegenheid wel eens wat gesold; men geeft ze schijnbaar een eereplaats en zij krijgt den kleine op den schoot. In Friesland nam dit gekscheren enkele malen een ruwen vorm aan; zie WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 222. Deze traktatie wordt ook wel *kinderbier* genoemd; hierin heeft *bier* natuurlijk een algemeene beteekenis, die wij nog herhaaldelijk zullen ontontmoeten. Over doop en kerkgang zie nog STARMANS, Verloskunde enz. bl. 89 vv., 92 vv.

De z i e k t e n van het kind gedurende de eerste levensjaren worden vaak aan beheksen toegeschreven: stuipen, mazelen, kinkhoest, Oude Man (*rachitis*) enz. Maar het volk weet raad en heeft voor al die kwalen geneesmiddelen, waarop ik bij de behandeling der Volksgeneeskunde terug kom. Over het algemeen maakt men een veelvuldig gebruik van amuletten, b.v. een snoer pioenzaden, een rozenkoordje (rood katoenen koordje), een kettinkje van lijsterbessen enz. tegen stuipen en moeilijke doorbraak der tanden. Eigenaardig is in België de vereering van *Sint Jan den Grijzer* of *Krijter* (Sint Jan

in den Olie) en van *O.L. Vrouwe ter Ruste* tegen het schreien en woelen der kinderen (sympathie).

Een heuglijke gebeurtenis is het doorbreken van den eersten tand. Op meer gevorderden leeftijd werpt het kind doorbrekende melktanden of ook andere tanden over het hoofd en zingt daarbij:

Zuid-Holland:

Onze Lieve Heertje,
Daar hebt U een oude tand,
Geef me weer een nieuwe tand,
Die er vaster in staat,
En er niet meer uit gaat.

Sluis:

Vleremuis
Kom 't avond t'huis,
Breng mijn nieuwen tand t'huis.
Mijn oude is versleten,
Mijn moeder mag 't niet weten,
Mijn vader heeft geen geld,
Heeft het al op hoopen gesteld.

Tiel:

Muis, muis, gimme een tand,
Die der noot meer uit kan.

Vlaanderen:

Muize - muize - manneken,
Geef mij een ander tanneken,
Liever 'nen tand van been,
Als eenen van steen.

Dat de muis, het knaagdier, hier als sympathetisch tooverdier geldt, is duidelijk. Als merkwaardig zij vermeld, dat soortgelijke formules, waarin de muis voorkomt, in gebruik zijn in Brandenburg, de Rijnprovincie, Tirol, Würtemberg, Hessen, Baden, Pruisen en in geheel het Slavisch gebied. Zie VAN ANDEL, Volksgeneeskunde, bl. 142 vv.

Nu meene men echter niet, dat alleen tooverij en bijgeloof hun: schepter zwaaien over de prille dagen der kindsheid. Het is waar, geen tijdperk wellicht in het menschelijk leven wordt zóo door traditioneele vormen en leefregels beheerscht, die wortelen in het meest primitieve volksgeloof. Maar den boventoon voert toch koesterende moederliefde en blijde vadertrots, aldoor geprikkeld en gevoed door de hulpbehoevendheid van den kleinen lieveling. Wie in deze eerste dagen de gezellige huiskamer met haar gulden innigheid, haar guitig wiegje, welhaast haar drukken kinderstoel, van zonneglans en zonnewarmte doet tintelen, - het is de kleine dwingeland in het hagelwitte linnen, waarin hij reeds zoo lang werd verbeid en dat de Hollandsche en de Vlaamsche moeder in de blijde dagen harer verwachting met moederweelde en vreugde-kloppend hart heeft toebereid. Hoe teekenend en hoe innig, hoe berekend voor de luistergrage oortjes, die naieve **wiegeliedjes,** met hun beperkte notenbeweging en hun rijkdom aan klankgehalte, waarin de rythmische wiegbeweging, maar ook moederlijke bezorgdheid en liefde zoo duidelijk hoorbaar doorklinken:

Slaap, kindje, slaap!
Daar buiten loopt een schaap,
Het heeft vier witte voetjes,
Het drinkt zijn melk zoo zoetjes,
Slaap, kindje slaap!

Of:

Het heeft zoo'n witte wol
En 't drinkt zijn buikje vol.

Dit ver verspreid wiegeliedje vinden wij met talrijke varianten in de verschillende dialekten; zoo b.v. in het Limburgsch:

Sloap, kieneke, sloap!
Die vader heuit et schoap,
Dien moder heuit de bònte koe,
Kieneke, maak dien eugskes toe,
Sloap, kieneke, sloap!

Een enkel maal behelst het een ontboezeming:

Suja, poppedeine,
't Kindje is nog kleine,
'k Wou dat 't kindje grooter was,
Dat kwam moeder wel te pas.

Een in Twente en op de Veluwe zeer bekend deuntje luidt:

Suja, suja, kindje,
't Papje steet in 't spintjen,
Melkje van de bonte koe,
Kindje, doe je oogjes toe.

Hoeveel naïeve moederzorg ligt niet in 't Twentsche:

Suja, suja, lutke wicht,
Sloape zeute, eugskes dicht.
Hunnewiêve, 'k zal diê sloan,
Kumst du biê de huja stoan.

Tot de meest gewone Vlaamsche wiegeliedjes behoort wel:

Do, do, kinneken, do,
Slaap en doet uw oogskes toe,
Hebde geen vaak, ge moet nie slapen,
Hebde geen honger, ge moet nie gapen,
Do, do, kinneken, do.

Maar de wiegeliedjes zullen spoedig verdwijnen, nu de bovenkultuur het wiegen onhygiënisch verklaart. En zal het met de groeiende 'beschaving' ook niet spoedig verdwijnen, het heerlijk-innige, over geheel West-Europa verspreide, kindergebed?

's Avonds als ik slapen ga,
Volgen mij veertien engeltjes na:
Twee aan mijn hoofdeind,
Twee aan mijn voeteneind,

Twee aan mijn linkerzij,
Twee aan mijn rechterzij,
Twee die mij dekken,
Twee die mij wekken,
Twee die mij wijzen
Naar 's hemels paradijzen.

In een spreukenverzameling uit de XVe eeuw wordt het reeds als oud gebed betiteld; zie hierover o.a. KARL WEHRHAN, Kinderlied und Kinderspiel (Leipzig 1907), bl. 72.

De moeder leert aldra het kind l o o p e n en s p r e k e n . De leiband is, evenals de loopwagen of loopkorf, reeds lang in onbruik geraakt. Wat het leeren spreken betreft, dient opgemerkt, dat dit voor een groot deel onbewust geschiedt, maar ten deele toch ook opzettelijk en volgens bepaalde beginselen: het vaak laten herhalen van dezelfde klanken of lettergrepen, het vermijden van moeilijke woorden of klankgroepen, het opzettelijk vervormen van woorden, het zich aanpassen aan den lettervoorraad van het kind, enz. Zoo kan men spreken van een voedstertaal, die de volwassenen vormen in navolging der stamelwoorden van de kinderen. De eigenlijke kindertaal is psychologisch hoogst belangrijk en heeft het tijdstip van de ontplooiing der verstandelijke vermogens als grens. Reeds de taal der kinderkamer is zeer merkwaardig en vormt een opmerkelijke groeptaal, al is de sociale groep der kinderen op dien leeftijd nog betrekkelijk onvast. Van bijzonder belang zijn de stamelwoorden, oorspronkelijk zonder beteekenis, maar waaraan door de volwassenen uit de omgeving een beteekenis wordt gehecht, als *ada, tata, toetoe* enz., meestal geredupliceerde vormen, alsmede de bestanddeelen der algemeene taal, die in den kindermond een eigenaardige verandering ondergaan: *opoe, botam* (boterham), *mek* (melk). Buitenmate rijk is deze periode tot het maken van opmerkingen van psychologisch-maatschappelijken aard. Het meest treffend is wel, dat de kinderen het best en het vlugst van elkander leeren. Zie mijn rede

over de Sociale klassieke Taalkunde (Amsterdam 1912), bl. 14, 15. De kinderrijmpjes bespreek ik afzonderlijk in het Zesde Hoofdstuk.

Wordt het kindje grooter, dan neemt moeder het op haar schoot, en nu mag de kleine huppelen en hossen op de maat van het schootliedje:

Hop, Marianneke
Pop, Marianneke
(of: Stroop in het kanneke)
Laat de poppekes dansen,
Een goeie man,
Een brave man,
Een man van complaisance.
Hij roert de pap, hij wiegt het kind
En laat zijn vrouwke [hondje] dansen.

En dan, welk verrukkelijk genot, paardje te mogen rijden op vaders of grootvaders knie; in het vlugge rythme hoort men het galoppeeren van het paard:

Húp páardje óp een dráf
Mórgen ís het Zóndág.
Dán kómen de héerén,
Mét de bónte kléerén,
Dán kómen de vróuwén,
Mét de bónte móuwén,
Dán kómt de ákkermán
Mét zijn páardje áchterán.

Elders luidt het:

Hup, paardje, meulen,
De koster zit op 't veulen,
Pastoor zit op de bonte koe,
Die rijden naar de meulen toe,
Om een zakje haver,
Wat zal dat paardje draven,

Om een zakje mikken,
Wat zal dat paardje slikken,
Ja, ja, paardje, draf,
Morgen is het Zondag.

Vaak ook bezoekt men te paard de plaatsen in den omtrek; men lette op de afwisseling van drie en vier heffingen:

Jóe, jóe, jóe,
Naar Hóorn óm een kóe,
Naar Alkmaar óm een várkén.
Zoo ríjden wíj naar Márkén,
Naar Márken óm een wágén.
Zoo ríjden wij náar Schágén,
Naar Schágen óm een sjées.
Zoo ríjden wij náar de Bée(t)s,
Ván de Bée(t)s naar Ákkerslóot,
Om een schóotje wíttebróod.

Men vergelijke hiermee het Vlaamsche:

Juite, ko, mijn peerdje,
Naar Iper om e steertje,
Wilt da peerdje nie zee'der loopen,
'k Zal 't e vatje met haver koopen;
Is er t' Iper geene,
'k Ga van da na Meene;
Is ze te Meene goeie koop,
'k Koope der tien of twaalf stoop.

Rupelmonde:

Juttekave ronde!
Van Gent noar Derremonde,
Van Derremonde noar Bevere,
Om e vat jenevere;
Van Bevere noar Kalloo,
Doar eten de pêrekens hoo(i).

Zie DE COCK en TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust IV, bl. 229 (Wiegeliedjes), 250 (Paai en Koozeliedjes), 291 (Kniedeuntjes); DR. BOEKENOOGEN, Onze Rijmen, bl. 35 vv., DR. J. VAN VLOTEN, Nederlandsche Baker- en Kinderrijmen (Leiden 1894), bl. 12 vv.

Thans begint het eerste onderricht: voorwerpen der naaste omgeving, personen, lichaamsdeelen vooral krijgen de beurt en schertsend heet het:

Kinnetje knap,
Mondje hap,
Neusje snuit.

Maar vooral wordt aanschouwelijk en verhalend gewezen op het onderscheid der verschillende vingers:

Duimeling heeft een koe gekocht,
Fikflak heeft hem thuis gebracht,
Langeman heeft hem geslacht,
Ringeling heeft de worst gemaakt,
En *Klein Schelmpje* [met tallooze viarianten]
heeft alles opgegeten!

Te Ieperen kent men den korteren vorm:

Dumeloot
Kattepoot,
Langerake,
Korteknape,
Klein petietje.

Soms wordt de volgorde omgekeerd; aldus in het Hollandsche:

Pinkie,
Goûrinkie,
Langeliereboom,
Potteschrapper,
Ketellapper.

Zie hierover Volkskunde XVII, bl. 88 vv.

Het kindje wordt grooter, de gezichtskring verruimt zich, het verstand ontluikt, naar alle richtingen steekt het zijn voelhoorns uit, de sociale groep wordt omvangrijker en bestendiger, en uit den dreumes groeit een jongen of een meisje. Het onderwijs op school wordt voortgezet, - machtige, nu eens voortstuwende, dan weer stremmende faktor in de volksontwikkeling van het kind. De taal is in hooge mate aan de inwerking van dien faktor bloot gesteld, het wordt tweetalig, terwijl zijn kaste-geest zich treffend in de vele geheime taaltjes en alfabetten openbaart. Ook de speeldrift komt in haar algeheele volheid tot uiting in **kinderspel** en kinderlust.

Een enkel woord over het kinderspeeltuig der eerste periode. Natuurlijk verandert dit volgens de landstreek en zijn b.v. molentjes; scheepjes en boeiers in het noordelijk volksgebied heel wat veelvuldiger. Maar meer nog houdt het speelgoed gelijken tred met sociale en ekonomische ontwikkeling, met het gevolg, dat het goedkoope, eenvoudige speelgoed van vroeger door steeds duurder - maar niet duurzamer! - en ingewikkelder speelgoed vervangen wordt, waarbij dan tevens de gedachte voorzit, vooral leerzaam speelgoed te bieden. Men zou haast kunnen zeggen, dat de kinderen vroeger meer speelden om te spelen, thans meer spelen om te leeren. Poppen en bouwdoozen hebben zich doorgaans weten te handhaven, maar vertoonen toch meer raffinement; poppen in nationale kleederdracht worden zeldzamer. Den boventoon voeren, althans in de steden, miniatuurspoortreinen, stoommachines, auto's, luchtschepen enz. Tollen, ballen en hoepels behooren tot de kinderspelen der tweede periode, tot de jongens- en meisjesspelen. De zoo talrijke nummers speelgoed in het Museum van Folklore te Antwerpen zijn in dit opzicht zeer belangrijk en leerzaam.

Het heeft den schijn, alsof in de eerste periode meer met het kind gespeeld wordt, dan dat het zelf speelt. Deze opvatting is onjuist: het kind speelt intensief lang vóor het niet alleen hoepel en tol, maar zelfs pop en hobbelpaard heeft leeren kennen. Daar bestaat

een periode van het *hoorspel*, waarin de kleine in de wieg luistergraag let op den rammelaar, op het kloppen, tikken, spreken, fluiten, zingen, rammelen van sleutels enz. Spoedig begint dan het kakelen en schreeuwen, een schreeuwen zonder smartgevoel, alleen om den speellust te bevredigen. Ook brengt het kind geluiden voort met papier, sleutels, klapt in de handjes, werpt alle voorwerpen op den grond om het speelgenot, ze te hooren rollen. Later maakt dit pleizier in geraas en getier voor welbehagen aan welluidendheid, voor een fijner hoorspel plaats. Daarnaast het *gezichtspel*. Behalve het 'licht' - en laat de moeder haar kind niet allereerst naar de 'lichtjes' zien? - neemt het slechts bewegingen waar. Daarna speelt het met den slinger van de klok, met den damp, die opwalmt uit den ketel, met den kronkelenden rook der sigaar, met de hoekige armen beenbewegingen van den hansworst; en al spoedig wordt dit passieve spel in een aktief omgezet. Eindelijk het *gevoelspel*, dat men ook bewegingsspel zou kunnen noemen. Lachen, schreeuwen, kakelen schenkt den kleine een behaaglijk gevoel, terwijl de organen worden geoefend en in het bijzonder de spraakwerktuigen smijdig worden gemaakt. Allerlei voorwerpen worden betast en beknabbeld, als pennehouders, gummi, rammelaars. Hiertoe behoort ook het trappen op- en afklimmen, kruipen, glijden enz.

Aldus uit en ontwikkelt zich de vroeg ontwaakte, spoedig werkzame, zich-zelf vormende en leidende s p e e l d r i f t . Zij verwekt gevoelens van lust en welbehagen, die de volwassene met zijn nuchter verstand niet meer koesteren, zelfs veelal niet meer bevatten kan. Het kind leeft als in een droomwereld, in een tooverland van fantasie, waarin ook het stugste en meest bekrompen kind een rijkdom van begrippen, van spraakvormen, van mimiek en pantomimiek vertoont, die vaak verwondering wekken. Een groote faktor is de navolgingslust, die de geheele maatschappij, in het klein, in miniatuurvorm, tracht weer te geven: soldaatjespelen, schoolspelen, moedertjespelen - waarbij dikwijls zulke fijnzinnige verschuiving der voorstellingen plaats vindt - ja zelfs begrafenisspelen behoort tot de

geliefkoosde thema's (zie beneden). De voornaamste spelen zijn van socialen aard en worden door de gemeenschap uitgevoerd, die al vrij dikwijls òf de jongens, òf de meisjes afscheidt: zoo vindt ook reeds in het spel de neiging tot differentiatie haar uiting, en met name de tegenstelling der beide geslachten wordt met het jaar scherper. HERBERT HAHN heeft het jonge kind vergeleken met het jonge dier en ziet in het kind 'ein knospendes, entfaltendes Wesen', terwijl men bij het dier den indruk krijgt van een verkleind volwassen dier. Het kind verovert zich zijn organisme door in hem werkende kosmische krachten. En de projektie hiervan is het spel.

De grootste tijdruimte der jeugd wordt ingenomen door het spel. Het is veelsoortig, omdat ook de latere menschelijke werkzaamheid zoo veelsoortig is. Het spelen van het kind is reeds berekend op het handelen van den man: het is een voorschool van het leven.

Over den oorsprong van de spelen kan ik kort zijn. Men heeft dien in Indië, in Griekenland, te Rome en waar al niet gezocht. Het bikkelspel vindt men vermeld bij HOMERUS (Ilias XXIII, 88); het kiskassen, - waarbij gladde, platte steentjes, tusschen duim en voorsten vinger gevat, beurtelings strijkend en opspringend over een watervlakte vliegen - wordt merkwaardig overeenstemmend beschreven in het *Onomasticon* van JULIUS POLLUX en in den *Octavius* van MINUCIUS FELIX. Maar hier is geen sprake van navolging of gemeenschap van oorsprong, tenzij men als zoodanig de algemeene kinderlijke speeldrift wenscht te beschouwen. Dit neemt niet weg, dat enkele kinderspelen van elders komen, of op eigen bodem, gedurende eeuwen, van geslacht op geslacht zijn overgegaan, zoodat zij nog maatschappelijke vormen bewaren, welke de maatschappij der volwassenen reeds lang heeft afgelegd. Ook in de bijbehoorende rijmpjes kan menig overleefsel besloten liggen. Zoo is in vele aftelrijmen sprake van 'Engelland', 'naar Engelland varen': hiermee wordt bedoeld het zielenrijk, het Oudgermaansche hemelsche lichtland.

Niemand heeft grondiger en vollediger, en tevens met meer toe-

wijding de kinderspelen onderzocht dan DE COCK en TEIRLINCK in hun standaardwerk: Kinderspel en Kinderlust, 8 dl. (Gent 1902 - 1908); zie verder TER GOUW, De Volksvermaken, bl. 28 vv.; HEUVEL, Volksgeloof en Volksleven, bl. 412 vv.; WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 225 vv. Kinderspelen, die met speelliedjes gepaard gaan, bespreek ik in het Zesde Hoofdstuk.

Men heeft dikwijls de meening geuit, dat de verschillende spelen geregeld en op gezette tijden in de verschillende jaargetijden terugkeeren. Dit blijkt slechts ten deele juist. Een groot aantal spelen is noch aan maanden, noch aan jaargetijden gebonden. Met de auteurs van Kinderspel en Kinderlust nemen wij bij de rangschikking als grondslag den aard van het spel zelf. En zoo onderscheiden wij, vrijwel in overeenstemming met hun indeeling: loopspelen, springspelen, dansspelen, werpspelen, ambachtspelen, raadspelen, schommelspelen, knikkerspelen, tolspelen, hoepel- en vliegerspelen, sneeuw- en ijsspelen.

Loopspelen. Het *steltloopen* was reeds bij de Grieken en Romeinen bekend. Vroeger hadden op verscheidene plaatsen gevechten op stelten plaats; thans verbindt men hier of daar nog het soldaatje-spelen met het stelten loopen. In Vlaanderen spreekt men van *schaatsen* en *krikken*. - Zeer algemeen is het *krijgertje-spelen*, op de eilanden van Zuid-Holland ook wel *Jaagje-spelen*, elders *haarvaartje-spelen*, Limb. *naloopertje-spelen*, België meestal *katje-jagen* geheeten. - Overoud is het *boompje-verwisselen* of *stuivertje-wisselen*, in België meestal *vierhoeken* genoemd. Van de vijf spelers houden vier een hoek, een boom, een paal b.v. bezet, terwijl bij het wisselen de vijfde moet trachten, een der vrij komende plaatsen in te nemen. Te Zaandijk roept men, als men met een ander van plaats wil verwisselen: 'Wip hem, soldaatje.' In Venloo: 'Eeder van zien alt-alt iezer aaf.' Vergelijk hiermee het Brunswijksche: '*Isen*männeken, hat kein stänneken, kann kein stänneken finnen.' Laat ik verder noemen het *haasje*- en *blindemannetje-spelen*, wat dikwijls met rijmpjes gepaard gaat. Overal bekend, en een echt jongensspel is het *baarspel*: de speel-

plaats is door twee lijnen of *baren* in twee kampen, met een gevechtsterrein daartusschen in, verdeeld. Wie geraakt (*getakt*) wordt, is krijgsgevangene; hij moet op de baar staan, maar kan door zijn partijgenooten verlost worden. Het *verstoppertje-spelen* heeft tallooze varianten; ik vermeld slechts het Limburgsch *bergermuuske-speulen*, het Zaansche *honk-uit*, het Geldersche *piepverstoppen*. De *honk* is de vrijplaats, die bij deze spelen gewoonlijk wordt afgebakend of aangewezen. Een mythologischen ondergrond meent DR. BOEKENOOGEN (Navorscher 1891, bl. 107 vv.) te kunnen waarnemen bij het spel van *den wolf en het schaap*, in Friesland *de zwarte leider* of *de ruige wolven* genoemd. Aan de Zaan luidt de tweespraak tusschen den leider en den wolf als volgt:

Wolf.

- Herder, laat je schaapjes gaan!

Herder.

- Ik durf niet.

Wolf.

- Waarom niet?

Herder.

- Van den ruigen wolf niet.

Wolf.

- De ruige wolf is gevangen Tusschen twee ijzeren tangen, Tusschen zon en maan, Herder laat je schaapjes gaan!

De dikke ruige wolf, gevangen tusschen zon en maan, zou Fenrir, de zoon van Loki zijn, die in wolfsgestalte de Asen vervolgde en eindelijk gevangen en tusschen twee rotsen werd vastgeklemd. Waarschijnlijker gaat dit spel rechtstreeks op een sprookje terug; maar heeft dit sprookje zelf geen mythologischen grondslag?

S p r i n g s p e l e n . Bij het *haasje-over* springen tracht elk speler op beurt over al de andere, die voorovergebogen staan met de handen op de knie, heen te springen; bij het *bok-sta-vast* staat een jongen met den rug tegen een muur, een tweede legt het hoofd in diens gevouwen handen in gebogen houding en een derde, een vierde enz. staan, den rug biedend, tegen hem aan. De beste springer wipt nu over hem heen, zoo ver hij kan, dan volgen de anderen. Te Leeuwarden dragen beide soorten van springspelen onderscheidenlijk den naam

van *bok-over* en *bok-op*. Het *hinkspel* wordt meer door meisjes dan door jongens gespeeld. Op den grond trekt men een bepaalde figuur met verscheidene vakken en de speler moeten nu het hinkhout van het eene vak naar het andere voortschoppen. Het voorlaatste vak heet in België meestal *helle* of *halve hemel*, het laatste *hemel*; in Baden heet het voorlaatste *Ruhe*, het laatste *Himmel*.

D a n s s p e l e n . Zoowel bij het eenvoudige dansen, als bij het *rondedansen*, het *reidansen* en het *touwtjespringen* wordt een groote verscheidenheid van speelliedjes gezongen, te behandelen in het Zesde Hoofdstuk.

W e r p s p e l e n . Het kiskassen kwam reeds ter sprake; andere benamingen zijn: *stipstappen, botjes-schieten, briezelen, dopperen, keilen, kietelen, schiffelen* (*schievelen*) enz. Insgelijks zeer oud schijnt het *boeren* (*boer-pas-op*), waarbij een kleine steen, de *boer*, volgens bepaalde regels, van een grooteren moet afgeworpen worden. Het Friesche *tipelen* geschiedt met een kort stokje, dat aldus op een steen wordt gelegd, dat men het kan doen opspringen, door er met een langen stok op te slaan. Of wel, het korte stokje wordt over een kuiltje gelegd en met den langen weggeslingerd; de tegenpartij tracht dan het vliegend stokje op te vangen. Ook in Groningen kent men dit spel, zie Driem. Bladen IX, bl. 63. Aan de Zaan heet het *puntelen* of *priegelen*, in Hollandsch en Belgisch Limburg *pinkelen*, terwijl de algemeene Belgische benaming *anjelus-spelen* is. Veel varianten biedt ook het *op-de-streep-gooien* met centen of knoopen, van de *meet* af naar een andere lijn, de *schreef*; België: *overschieten*, Limburg: *steken*, Zaan: *botten*, Friesland: *opsmijten*, Gelderland: *pleien*. Maar merkwaardiger is het overal bekende *kruis-of-munt-spelen*, vooral wegens de verschillende benamingen der beide zijden van het muntstuk; zoo b.v. Zuid-Limburg: *haan* of *plaat*; Antwerpen en Vlaanderen: *kop* of *letter*; Leeuwarden: *kop* of *luw*; Gelderland: *menneken* of *letterken*; Vriezenveen: *meunte* of *misse*; enz. Het Vlaamsche *teppeke-schieten* heet in Limburg *stöpke-schieten*, en aan de Zaan *tukkelen*.

B a l s p e l e n . De *kaatsbal* is in Noord-Brabant onder den naam van *kwatsbal*, in Hollandsch Limburg onder dien van *prikkebal*, in de Kempen als *pakkebal* bekend. Bij het gewone kaatsspel staan gemeenlijk vijf spelers in elk kamp; de bal wordt opgeslagen en de tegenpartij tracht hem te keeren. - Ook maakt men vaak zooveel kuiltjes als er spelers zijn. Elk speler tracht een bal in een der kuiltjes te werpen; en nu is het de taak van den speler, in wiens putje de bal terecht komt, den bal te grijpen en een der wegvluchtende spelers te treffen. Hij, die geraakt wordt, krijgt een steentje in zijn kuiltje, en eveneens als de achtervolgende speler met werpen mist. In plaats van kuiltjes bezigt men dikwijls een hoed of pet, hetgeen invloed heeft op de benaming. De gewone straf is, dat men door de *roffel* (de *brits*, de *spitsroe*, de *kordons*, de *stommeling*) loopen moet. - Een zeer aangenaam spel, met veel afwisseling, maar dat zelden meer gespeeld wordt, is het *beerhoeden*, waarbij een der spelers een grooten bal in het grootste kuiltje tracht te drijven, hetgeen de andere spelers, die hun kleiner kuiltjes hoeden, met hun stok trachten te beletten. In Noord-Brabant noemt men dit balspel *hillen*, in België doorgaans *zogdrijven* of *zogspelen*, zoo ook plaatselijk in het Oosten van ons land en in Limburg, b.v. te Doenrade, waar evenals in België de *zogput* bekend is. *Raket*- en *kolfspel* zijn voldoende bekend.

In het *bikkel*- of *pikkelspel* kan men twee spelen onderscheiden: een meisjesspel, het eigenlijke *bikkelen*, en een jongensspel, ook wel *kooten* geheeten. Het speeltuig verschilt insgelijks: dat der meisjes is de schaapskoot, terwijl de jongens bij hun spel de kooten der koeien gebruiken. Er bestaat een groot aantal benamingen, zoo wel voor den bikkel zelf, alsmede voor de vier verschillende zijden. Terwijl nu bij het meisjesspel tijdens het opspringen van den stuiter of bal de bikkels moeten omgekeerd of opgenomen worden, wordt bij het kooten - een specifiek Noord-Hollandsch spel - door de spelers met een koot (of *klauw*) naar een rij knikkers gegooid; zie BOEKENOOGEN, De Zaansche Volkstaal, *sub verbo*; TERWEY, Taal en Letteren III, bl. 47.

Al deze spelen worden steeds meer verdrongen door het uit-heemsche *voetbal-, korfbal-, lawn-tennis, cricket*- en *croquetspel*, door het voetbalspel allermeest.

B o l s p e l e n . Het bekende *kegelen* noemt TER GOUW 'den aanval op een *bataillon carré*, met den bevelhebber in 't midden, wien men bij voorkeur poogt te treffen.' Vroeger was het ook in Holland vrij algemeen; thans wordt het meestal in Vlaanderen, Noord- en Zuid-Brabant en Zuid-Limburg gespeeld. De *koning* heet te Brussel *de dame*, elders *de paap, de pee, de zot* enz. Het *beugelspel* is in Noord-Brabant, Noord-Limburg en in de Kempen inheemsch, een zeer hygiënische oefening, die bij goede spelers heel wat vaardigheid en kombinatiegave vereischt. Soms dagen enkele beugelbazen de spelers van een ander dorp uit. Na bepaald te hebben, wie de strijders zijn, en hoeveel partijen zullen gespeeld worden, begint de wedstrijd. Winnen de uitdagers, dan worden de *slagers* der tegenpartij meegenomen en men spreekt af, wanneer de verliezers revanche zullen nemen.

Over het gewone Vlaamsche bolspel, gespeeld op de *bollebaan* - meestal onder een afdak, soms ook in de open lucht - vindt men zijn gading in een opstel van V. VERHAEGEN in het Nederl. Tijdschrift v. Volkskunde XXXIV, bl. 151.

De a m b a c h t s p e l e n berusten hoofdzakelijk op den besproken socialen lust ter navolging of nabootsing. Ik vermeld het bakker-, kleermaker-, schoenmaker-, weverspelen; paardenbeslaan- en koetsier spelen; kruiwagen-rijen; huisjes en ovens bouwen in het zand; tuintjes-aanleggen; *zage-zage-menneke*, met bijbehoorend speelliedje; botermelk-verkoopen; winkeltje-spelen; schoolspelen; altaar-processie- en kerkhofspelen; soldaatje-, muzikant-, rechtbank-spelen. Dikwijls zijn verscheidene bedrijven in éen spel verbonden en spreekt uit handeling en dialoog heet wat dramatische kracht. Meisjes spelen graag moedertje met de pop; over het bruidje-spelen zie 't Daghet in den Oosten XIX, bl. 42. Zeer typisch is ook de neiging om gebreken na te doen, vooral scheel-kijken en mankepoot-spelen.

R a a d s p e l e n . De eenvoudigste vorm is deze, dat een kind éen

of meer knikkers (centen enz.) in de dichtgeknepen hand houdt, deze vooruit steekt en laat raden: *paar of onpaar*? Raadt men juist, dan zijn knikkers of centen verbeurd; anders ontvangt het kind evenveel van zijn speelgenoot. In West-Vlaanderen vraagt men: *effen of ontjes* (oneffentjes)? in Friesland: *even of on*? Amstelland: *onkes of evekes*? Zaanstreek *onk of eef*? Limburg: *paar of omp*? Gelderland en Overijssel: *paar of ompert*? Als algemeen Nederlandsch geldt: *even of oneven*? Het *omsteken* is meer algemeen, n.l. door het vooruitsteken van de hand en het raden naar den inhoud bepalen, wie van de twee spelers iets hebben zal, wie met iets beginnen mag enz.

Van andere spelen vormt het raden een belangrijk bestanddeel, b.v. van *Hansje-mijn-knecht* (Groningen, Deventer, Friesland), dat vrijwel met het Vlaamsche *goud-verkoopen* en *koleuren-geven* overeenkomt. Eén fungeert als heer, verkooper enz., één of twee zijn dienstbaar (knecht, engel enz.), de andere kinderen krijgen een bepaalde kleur, of verbeelden een voorwerp, als : gouden halsband, zilveren kurk, juweelen ring. De dienaar moet kleur of voorwerp raden en mag het kind dan meenemen. Zijn er twee dienaren, dan vormen zich twee kampen, en het spel eindigt met *lijntrekken*, dat ook bij andere spelen als finale dient: de partij, die over de lijn getrokken wordt, verliest. Het Vlaamsche kleurenspel is typisch dramatisch; het beeldt uit den strijd om de ziel tusschen engel en duivel in het Laatste Oordeel.

Van de zoekspelen is het *slofje-onder* wel het meest bekend. Hierbij wordt een slof onder de knieën van de spelers doorgeschoven, die in een kring op den grond zitten. Te Zaandijk roept degene, die de slof heeft, terwijl hij daarmee op den grond klopt, om den zoeker (die 'er aan' is) te waarschuwen:

Herrie, herrie, herrie!
Slof-slof-slof.

Elders heet het *schoentje-schuiven*, te Antwerpen *schoentje-lap*; in het buitenland is dit spel eveneens zeer verspreid (*jeu de la savate, Pantoffel suchen*).

Ook de orakelspelen kunnen bij deze groep gerangschikt worden. Zal ik trouwen en met wie? Dat wordt op een strengetje koralen afgeteld: edel - bedelman - dokter - burgemeester - koning - generaal enz. - Hoe ben ik in het bezit van jas of vest gekomen? Dat wordt op de knoopen afgeteld: geholen-gestolen - gevonden - gekocht (Limburg); gekocht - gevonden - gestolen - g'had (Vlaanderen); enz. - Waar zal ik na den dood belanden? Weer doen de knoopen dienst: hemel - hel - vagevuur.

S c h o m m e l s p e l e n . De eenvoudigste schommel is een boomtak, bij voorkeur een buigzame wilgetak. De knaap tracht hem te grijpen, laat er zich aan hangen en een makker brengt hem in een schommelende beweging. Een andere natuurlijke schommel is de wipplank; het spel heet in den Kempen *kwikkwakken*, in het Geldersch-Over-ijsselsche *wibbelen*, op de Veluwe *wipperwappen*, algemeen *wippen*. Het eigenlijke schommelspel veronderstelt een koord, met of zonder zitplank. De Noord-Brabantsche benaming, die ten deele ook voor Antwerpen en Brabant geldt, is *sturen*; in Limburg heet het spel *schokken, schokkelen, sjokkelen, joekelen* (Kessel), *varen* (Venloo); elders *bijzen* (Geeraardsbergen enz.), *rennen* (Brugge), *rijtakken* (Kempen), *roesjen* (Ninove enz.), *ruilen* (Deventer), *talteren* en *tiltalteren* (Noord-Nederland) enz. Maar hierover nader bij de speelliedjes.

K n i k k e r s p e l e n behooren tot de meest geliefde jongensspelen. Men heeft drie soorten van knikkers: 1. De gewone zuiver-ronde, grijs-blauwe knikker, uit een soort kalksteen vervaardigd: *knikker, marbel* (België), *estrik* (Overijssel), *huuf* (Zuid-Limburg), *kuls* (Noord-Limburg), *knar* (Zaanstreek). 2. De ‘knikker’ (in Noord-Nederland maakt men geen verschil) uit gebakken potaarde en geelbruin van kleur; hiervoor is de gewone Belgische benaming *knikker*, verder: *klits* (Zuid-Limburg), *gepotsiemelde* (Venloo enz.), *pottebakker* (Noord-Nederland). 3. De grootere, schoonere knikker, insgelijks gebakken en zeer hard: de *stuiter* of *stuitknikker*, met tallooze plaatselijke benamingen, b.v. *bolket, bonket* (Vlaanderen), *kalebas, alikas* (Westzaan, Assendelft, Waterland, Vlaardingen), *lavoor* (Aalst) enz.

Het knikkerspel is niet alleen in Europa, maar over de geheele wereld verspreid. In het Oosten is het algemeen. Men mag het ook als praehistorisch beschouwen, daar men de kleine, bontgeverfde steentjes, in de Oostfriesche urnen gevonden, gereedelijk als knikkers beschouwen kan; zie R. ANDREE, Ethnographische Parallellen und Vergleiche (N.F. Leipzig 1889), bl. 92 vv.

Men heeft vooreerst knikkerspelen, waarin *geschoten* wordt. Het schieten is niet iedermans werk. Een goed schieter klemt den knikker tusschen den top van den wijsvinger en het eerste lid van den duim, terwijl slechte schieters hem tusschen den nagel van den duim en het derde lid van den wijsvinger klemmen. Ook mag men de hand niet vooruitsteken op het oogenblik, dat men den knikker wil loslaten: een goed schieter houdt de hand onbeweeglijk, en alleen de duim ageert. In vele spelen moet de knikker van den speler den anderen raken; in andere niet: dan wint de speler, als hij den afstand tusschen de twee knikkers kan *overspannen* of *overpalmen*. Het schieten gebeurt of wel achtereen, of men schiet ingezette knikkers uit een kring; of er wordt kuiltje-geschoten (*putje, poet*). - In een andere groep van spelen wordt geworpen: de speler werpt met een knikker, meestal een stuiter; ook wordt deze wel eens langs den grond voortgerold. - In een derde soort wordt met de knikkers tegen een muur gestuit, *gebot* of *gebotst*; de knikker van den tweeden speler moet, na den muur geraakt te hebben, den knikker van den eersten speler raken of zoo dicht bij hem liggen, dat hij hem kan spannen. Verder worden de knikkers soms gerold: het bekende *kuiltje-rollen*. Rolt de speler een paar getal in het kuiltje, dan zijn de knikkers zijn eigendom, anders zijn zij de winst van de tegenpartij. De knikkers worden ook veelal in het kuiltje *gestuikt*. Voor het overgroot aantal benamingen en alle verdere bijzonderheden verwijs ik nogmaals naar het werk van DE COCK en TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust; over dialektische uitdrukkingen in het Venloosche knikkerspel, zie Limburg's Jaarboek XX, bl. 161.

T o l s p e l e n . De meest gebruikelijk Hollandsche benaming is

tol, België *top*, een woord, dat ook in Holland, Drente en Friesland gevonden wordt. Hiernaast komt voor: *priktol* in Nederland, *pindop* in België, *dop* in Nederland en België. Het woord *drieftol* vindt men in Nederland benoorden het Noordlimburgsche Afferden; de Zuidlimburgsche benaming voor den drijftol is *kokerel*, met talrijke varianten. De gewone wijze van tollen met den werptol is deze: de speler neemt den tol in de linkerhand, legt het dunnere uiteinde der koord eerst om de pin, draait dan de koord spiraalvormig om het hout, klemt het dikkere uiteinde tusschen pink en ringvinger, heft de hand boven het hoofd en trekt af. De tol komt op den grond terecht en draait om zijn as; men kan hem nu op de hand wippen en laten doordraaien. De drijftol wordt aan het draaien gebracht of gehouden door een zweep. Van de verschillende samengestelde tolspelen vermeld ik het *potje-tollen*, Friesch: *top-dikeljen*, Belgisch: *oken-kappen*. Men trekt op de speelplaats een kring. Een der spelers zet uit, d.i. laat zijn tol binnen den lering ronddraaien. Nu tracht een ander den tol met den zijnen zoo te treffen, dat beide ver weg spatten. Gelukt dit, en geraakt daarbij de treffer van het gaan af, dan is de eigenaar verplicht, zijn tol binnen den kring te leggen. Deze wordt nu het mikpunt van alle anderen en alle tollen, die hierbij van het gaan af raken, moeten binnen den kring gelegd worden. Zie DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 234.

H o e p e l - e n v l i e g e r s p e l e n . De *hoepel* is van hout of van ijzer en wordt door middel van een stok voortgedreven. Hij heet *bandel* van af het Noordlimburgsche Afferden tot in Gelderland en Overijssel, *bendel* in Noord-Brabant, *reep* in Antwerpen, Noord- en Zuid-Brabant en Oost-Vlaanderen, *reip* in Hollandsch en Belgisch Limburg, *band* in Oost- en West-Vlaanderen.

De *vlieger* moet meer lang dan breed zijn, b.v. 70 centim. lengte op 40 centim. breedte; ook dienen de twee vleugels even zwaar te wegen. Eerst maakt men het geraamte: lat en stokje, met koord bespannen en met papier overtrokken. Dan bevestigt men het lange touw, waarmee de vlieger wordt opgelaten, en hecht aan het onderste

deel van den vlieger den staart. Dan gaat het naar buiten, waar het waait, maar niet te hevig mag de wind zijn. Men ontrolt een deel van het touw en loopt terzelfder tijd tegen den wind in. Dan zweeft de *vlieger* omhoog, als een *vogel*, zegt men in Hollandsch en Belgisch Limburg, als een *draak*, meent men in Friesland en Vlaanderen, als een *ballon*, heet het in Kempen. Men kan hem een brief nasturen, door op het koord doorboorde papierschijfjes te steken: deze worden dan door den wind omhoog gevoerd.

S n e e u w - e n i j s s p e l e n . Het *glijden* is een geliefkoosd winterspel: *baantje-slieren*, zegt men in het Land van Waas, *rijzen* in Brabant, *slabrikken, slidderen, slibberen* in Hollandsch en Belgisch Limburg en in Antwerpen. Hierbij kan men den eenen voet achter den anderen zetten, of beide naast elkaar; ook kan men zich onder het glijden op de hurken zetten of andere kunststukjes vertoonen. Het *schaatsenrijden* is veeleer mannen-, dan kinderspel. Het Vlaamsche woord voor schaats is *schaverdijne*, het Brabantsche (en ten deele Belgisch-limburgsche) *schrikschoen*, d.i. loopschoen, vgl. het Middelnederl. *scriken* ‘met groote passen loopen’, *schrikkeljaar* ‘springjaar’, het Groningsch, Drentsch, Twentsch en Achterhoeksch *skeuvel*, dat wel met *schuiven*, Friesch *reed*, dat met *rijden* samenhangt. Zooals bekend, onderscheidt men hard- en kunstrijders. Op éen been rijden en 't lichaam naar die zijde sterk doen overhellen, heet *de buitensnee trekken* of *buitenbeens* rijden; beurtelings de beenen overeen leggen, noemt men *overleggen*. Het voornaamste voertuig op het ijs is de *slede*. De gewone slee wordt voortgetrokken, terwijl de *prikslee* met prikstokken wordt voortgestooten en beantwoordt aan den Belgischen *ijsstoel*. Tot de groep der baksleeën behoort de Venloosche *boonebak*. - Van de sneeuwspelen noem ik nog het met sneeuwballen werpen en het sneeuwmannen maken. Dit laatste werd eertijds zelfs door de kunstbroeders van St. Lukas beoefend.

T o e v o e g s e l . 1. De laatst besproken spelen behooren tot die groep, welke een nadere betrekking aanduidt van het kind tot de

natuur. Hiertoe behoort ook een eigenaardig vuurspelletje, waaraan ik ten slotte een enkel woord wil wijden. Weinig spelletjes zijn zoo algemeen verspreid als ons *Lutje* (*Jutje*) *leeft nog*: een glimmende lucifer of spaan gaat van hand tot hand; hij, in wiens hand de laatste vonk uitsterft, verliest, en moet pand geven of 'op Lutjes welvaart drinken'. In België heet het spel: *Djilleke leeft nog*, of *Gilleke leeft nog*, te Denderbelle *Zielke leeft langst*, in Limburg *Vonkje leeft nog*, vgl. het Duitsche *Der kleine lebt noch* of *Stirbt der Fuchs, so gilt der Balg*. Het Brunswijksche *Lütche funke lêwet noch* herinnert aan de Noordnederlandsche uitdrukking. In het Fransch luidt de spreuk: *Petit bonhomme vit encore*, in het Provençaalsch *Mounet-viou*; zie Mélusine I, bl. 170; II, bl. 429. Het spel is ook in Spanje en in Engeland bekend, ja heeft een variant in Siberië: daar gaat een brandend hout van hand tot hand; wie het laat uitgaan, moet als boete voor de anderen een dans uitvoeren.

2. In hun spelen en spelend met elkaar omgaan bezigen de kinderen niet zelden formules en spreekwijzen, die herinneren aan oude, uitgestorven rechtsbegrippen en rechtshandelingen; GAIDOZ en ROLLAND noemen dit: 'le folklore juridique des enfants'. Het vindingsrecht is bij hen nog volop in zwang. Te Hamme (Z.-B.) vraagt de vinder:

Wie is er iets verloren
Van achter op den toren?
Wie is er iets kwijt
Van achter op den dijk?

En antwoordt een der kinderen 'ik', dan dient hij het voorwerp wel degelijk nauwkeurig te beschrijven, om het verlorene terug te krijgen. Wordt het niet opgeëischt, dan grondt de vinder zijn recht op de spreuk:

Die vindt, die houdt.

Vinden twee kinderen een voorwerp te gelijk, dan is het zaak, het eerst de geijkte formule uit te spreken, om het eigendomsrecht

te erlangen; ook dient de formule onder het oprapen te worden uitgesproken. -

Het schenkingsrecht heeft als hoofdbeginsel: 'eens gegeven, blijft gegeven'. Ook het ruilrecht doet zich gelden, in zoover elke ruilhandeling vergezeld gaat van een rijmpje of formulier, dat ze bekrachtigt en onherroepelijk maakt. De ruiler wordt met de hel bedreigd, als hij zijn woord breekt:

Kuutje-buutje [ruilen] snel,
Dreimoal deur de hel;
Op trap, trap neer,
Elk zien ijgen goud [goed] weer.

Aldus in de Groningsche volkstaal: MOLEMA, Wörterbuch der Groningschen Mundart (Norden u. Leipzig 1888), bl. 232. Zie verder DE COCK, Volkskunde XV, bl. 193; XVI, 54, 151, waar nog uitvoerig de kindereed besproken wordt: 'Mijn kop af'; enz.

De eerste **schooldag** is een gewichtig moment in het leven van het kind. De kinderen verheugen zich op dezen dag, want in en buiten school wordt hun de eerste schrede op den weg der kennis en wetenschap niet zelden in den letterlijken zin des woords verzoet. Over de schoolfeesten, met name over den Gregoriusdag, en het feest der Onnoozele Kinderen, werd reeds gesproken. Feestdag was voorheen, en wellicht nog hier of daar te platten lande, de verjaardag van 'Mijnheer'; maar de dagen, waarop bij die gelegenheid een schoolklucht gegeven werd met menigen raken zet, behooren overal reeds lang tot het verleden.

Over het algemeen heeft het gemoedelijke der oude scholen, toen de meester meer vaderlijk met de kinderen omging, voor het meer saai-officiëele de plaats geruimd; dit hangt natuurlijk met den vooruitgang der maatschappelijke en wetenschappelijke ontwikkeling, maar toch ook wel met begripswijziging over de vorming van het kind samen. Prijsuitdeelingen, waar ouders en kinderen zich in

plechtgewaad heen begaven, zijn nog slechts uitzonderingen. De nieuwjaarsbrief wordt veelal nog op school opgesteld.

Aan het slot dezer periode (van 6-12) stond nog kort geleden de plechtige **eerste-Kommuniedag** voor de katholieken; in het noordelijk volksgebied spreekt men meestal van het *aannemen*, overeenkomstig de uitdrukkingen, gebezigd in de protestantsche kerken. Het *aangenomen worden, lidmaat worden* of *belijdenis doen* bij de protestanten, een toelating tot het genot van het heilige avondmaal en besluit van het katechetisch onderwijs, heeft echter in den regel eerst op den leeftijd van om en bij de twintig jaar plaats. In katholieke streken was de Eerste-Kommuniedag een familiefeest in den goeden zin van het woord. Eenige dagen te voren ging in de Oostvlaamsche dorpen de 'eerste-kommunikant' aan peter en meter een 'kruisken vragen'; en algemeen was de gewoonte, onmiddellijk vóor de plechtigheid de ouders om hun zegen te vragen en om vergiffenis. In feeststoet togen dan de kinderen, de jongens in stemmig zwart, de meisjes als bruidjes in het wit en met een bloemkrans getooid, onder de begeleidende tonen der muziek kerkwaarts. Op enkele plaatsen in Limburg b.v. te Venloo, droegen de kommuniekinderen *pelmkes*, d.i. oleander-, laurier- of hulsttakjes, met goud- of zilverblad belegd, al naar gelang de sekse. Meestal had ieder zijn *paar*. Een familiemaal, afzonderlijk of 'paarsgewijze' gehouden, besloot dezen merkwaardigen dag, voor de meesten een blijde herinneringsdag.

Nu zijn jongens en meisjes kind-af; immers 'zij hebben de kinderschoenen uitgetrokken en aan de kerkdeur laten staan'.

II. *Liefde en huwelijk*.

Minnen en werven. Het woord *minnen* is niet aan de volkstaal ontleend. Deze kent noch (*be*)*minnen*, noch een stamverwant woord van het Hoogduitsche *lieben*, maar slechts omschrijvingen als: *goed mogen lijden, liefhebben* of *hebben, gaarne zien* enz. Daar-

entegen is aan woorden en wendingen, die het begrip ‘vrijen’, of ook een ruweren vorm van minnen en liefkoozen uitdrukken, geen gebrek.

Bij verscheidene gelegenheden trachten de jonge meisjes door liefdesorakels den sluier der toekomst op te lichten, met name op Sint-Thomas-, Sylvester- en Paaschdag; over het *schoenwerpen* is reeds gesproken (bl. 149); op Nieuwjaarsnacht ziet men den geliefde in den spiegel. Van de Middeleeuwsche minnedrankjes en sympathetische toovermiddelen zijn nog slechts zwakke overleefsels overgebleven, allereerst de zegswijze: ‘een minnedrankje ingenomen hebben’. Van de thans nog bestaande liefdeverwekkende middelen vormen de haren, nagelknipsel, zweet en bloed de hoofdbestanddeelen. Naar men weet, vindt men overeenkomstige gebruiken bij de volken met lage kultuur. Ook bezigt men te dezen einde valeriaan en wilde alsem, in den zak of op het lijf gedragen; zie Volkskunde XI, bl. 242; XII, bl. 62, 136, 242; XXIV, bl. 51. Daarentegen dient het leggen van *nestelknoopen*, knoopen in een riem of veter, om andermans huwelijksgeluk te bederven. Het is een overoud sympathetisch toovermiddel, waaraan dezelfde volksvoorstelling ten grondslag ligt, als aan de voorzorg, gedurende de trouwplechtigheden geen knoopen in de kleederen te hebben. - Ook versmaadt men niet, bij waarzegsters en kaartlegsters te rade te gaan; en eindelijk, het bloemenorakel speelt nog steeds een voorname rol.

Droomt men van een huwelijk, van een bruiloft, dan heeft men een doode te wachten. Men kan dit volksgeloof door de algemeene ‘droomverklaring door omkeering’ uitleggen en vergelijken met het droomen over geld, hetgeen armoede, over omhelzing, hetgeen verraad beduidt. Deze verklaring wordt ons aan de hand gedaan door TYLOR, die bij de Zoeloe's zulke droomverklaringen waarnam, verwekt door een streven, zich tegen dwaling te beveiligen; want de Zoeloe's hadden vaak ondervonden, dat hun droomen zich niet verwezenlijkten. Nochtans geloof ik hier nog een anderen faktor te moeten zien. Telkens en telkens weer openbaart zich in het volksgeloof

de schrijnende tragiek van het leven met zijn gedurige wisseling van lief en leed. Een verdere overeenkomst tusschen de huwelijks- en begrafenisgebruiken is deze, dat beide in betrekking staan tot de zielen der afgestorvenen, vooral van de voorvaderen.

Men moet zijn dochters vroegtijdig uithuwelijken; ‘dochters en doode brasems moet men niet lang bewaren’, meent het volk, en trouwens, ‘wie dochters heeft, is altijd herder’, en ‘een huis vol dochters is een kelder vol zuur bier’. Heeft de jonge dochter drie kruisjes achter den rug, dan komt zij ‘op Sint-Anna's schapraai’ (Limburg: *schaap*), d.i. huishouding, of -bankske, of -kapelleke. In Vlaanderen kent men nog ‘bet schipken van Sint-Annuit’, wat waarschijnlijk op een verwarring berust: men bedenke ook, dat Sint Anna de patrones van de schippers is (en in Vlaanderen van de kant-of spellewerksters). Dan zegt men, dat ‘Hein-van-pas maar niet wil komen’, of ‘dat haar vent te Wachtebeke woont’. Intusschen gebeurt dit op het land vrij zelden, immers ‘daar is geen potje zoo scheef, of er past wel een dekseltje op’, en ook is ‘geen schip zoo oud, of 't doet nog wel eens een reisje’. Algemeen wordt het gelaakt, wanneer slechts ‘het geld getrouwd wordt’; niet zelden trouwt men echter in de familie, ‘opdat het geld bij elkaar blijve’.

Oudtijds kende men *vrijstermarkten*, en vooral die van Schermerhorn was bekend. Boerenzoons, die graag een meisje wilden kiezen, bestelden ‘koopdag’ in *De Valk*, en lieten dit door den dorpsomroeper bekend maken. De trouwlustige meisjes togen dan naar de herberg, waar de koop gehouden werd. Een andere soort van vrijstermarkt was slechts voor 't kermishouden ingesteld, al had deze dan ook meermalen een huwelijk ten gevolge; en hiertoe behoorde de Schagermarkt. Veel overeenkomst hiermee vertoont het gebruik op eenige dorpen van Noord-Holland, dat de meisjes zich des Zondags na kerktijd neerzetten op het muurtje van het kerkhof, wachtende tot er een gezel komt, die haar zal uitnoodigen, om te zamen ter herberg te gaan; en eveneens de *Maartekeur* te Lochem en te Borculo op een marktdag in Maart, met het oog op de aan-

staande Meimarkt. Dan staan de boerinnetjes in een lange rij over de geheele lengte van het plein en worden met rood of wit krijt op den rug gemerkt. Zie hierover vooral J.H. SCHELTEMA, Volksgebruiken der Nederlanders bij het vrijen en trouwen (Utrecht 1832), bl. 65 en MR. N. DE ROEVER, Van Vrijen en Trouwen (Haarlem 1891), bl. 81 vv.

De gewone en betere wijze is echter een bezoek ten huize, immers ‘de beste koeien worden op stal verkocht’. Hierbij is het verstandig zich eerst van de genegenheid der moeder te vergewissen; want ‘wie eerst de dochter en dan de moeder vangt, vat het varken bij de ooren’. Ook wordt het terrein wel eens verkend door een huwelijksmakelaar, soms *heiligmaker*, in West-Vlaanderen *handknecht* genoemd. Dit *heiligmaker* is een volksetymologische vervorming van *heilikmaker*, d.i. huwelijksmaker, van het Middelnederl. *hîlijc.* Aan de Zaan bestond zijn belooning in geld of in een pak nieuwe kleeren: SCHOTEL, Zeden en Gebruiken aan de Zaanstreek (Haarlem 1874), bl. 43. Ook de koek, voor het meisje meegebracht, heet *hijlikmaker*. De verouderde Zaansche benaming is *zelschappen*; de meer gebruikelijke benaming voor uit vrijen gaan is ten platten lande *uit meiden gaan*. Hiervoor is de Woensdag- en Zondagavond het meest geschikt; de Donderdag is meer voor weduwnaars; Zaterdagavond is ook niet ongeschikt, maar ‘Zaterdagavondloopers zijn koopers’, zegt het spreekwoord. In de meeste streken moet de vrijer klokke acht bij het meisje aan huis zijn; in alle geval:

Vrijers, die 't meenen,
Komen vóor tienen
En gaan niet voor eenen.

Een uitzondering hierop maakt wel Hennaarderadeel (F.); daar zegt men: ‘Die na achten komen, kunnen vóor negenen weer gaan’.

Uit de wijze van ontvangst kan de vrijer al spoedig bemerken, of zijn komst en aanzoek welkom is. Blijft het meisje zitten en laat ze het stoelzetten aan een der huisgenooten over; neemt de Friesche

schoone haar oorijzer van het hoofd en klaagt over hoofdpijn, dan weet de vrijer, hoe laat het is en kan hij zijn matjes oprollen. Maar wordt hem op de vraag: 'mag ik mijn pijp, mijn sigaar even aansteken', bescheid gedaan, biedt het meisje hem een lucifer, haalt ze hem een stoel, brengt ze hem een pijp, dan nemen de zaken een gunstiger keer. Nog beter staan de kansen, als hij door de vrijster bij zijn vertrek tot aan de buitendeur wordt gevolgd; dat heet rond Aalst *een voois krijgen*. Wordt de vrijer afgewezen, dan *loopt hij een blauwe scheen*, of *loopt hij een blauwtje*. Deze uitdrukking wordt door DR. STOETT, Nederlandsche Spreekwoorden, no. 214, zeer zeker het eenvoudigst aldus verklaard: 'zijn scheen stooten, er tegen loopen; vandaar: niet slagen'. Een andere uitdrukking is: *een korf krijgen, door de mand vallen*. PROF. VERDAM beschouwt deze uitdrukking als een herinnering aan de oude strafoefening, waarbij de schuldige in een schandkorf boven het water te pronk werd gesteld (Handel. v.d. Maatschappij d. Nederl. Letterk. te Leiden 1901). - M.i. hebben wij hier stellig met het overleefsel eener oude strafoefening te doen, maar niet met de boven bedoelde. Ter vergelijking diene het gebruik uit den Eifel, waar de minnaar, die een blauwtje geloopen heeft, door de meisjes gekorfd wordt: ze werpen hem een bodemloozen korf over het hoofd en trekken hem er door heen. In Brunswijk zet men den afgewezene een ouden korf op het dak. Oorspronkelijk wordt de *ontrouw* bij wijze van volksrechtspraak aldus gestraft, dan ook de *onvruchtbaarheid* bespot; ik spreek hier over aanstonds nader, bij de behandeling van den *dorhoed*.

Voorts dient nog vermeld een zonderling, nu als zoodanig uitgestorven gebruik, dat zooals bericht wordt, tot voor eenigen tijd op Texel en Vlieland is blijven voortleven, maar nóg vroeger ook op Wieringen en Terschelling en in vele Noord-Hollandsche dorpen bestond: *het kweesten* of nachtvrijen; eertijds bestond het in geheel Duitschland (*fensterln*), ja men mag zeggen over geheel Europa. Dit is een bepaalde vorm van vrijen onder toezicht van de buurt, terwijl de deuren of vensters openstaan, en de minnaar op de deken

zit, waaronder zijn beminde rust. Mocht soms de vrijer het wagen, niet in eer en deugd te kweesten, dan volgde, voorheen althans, steeds de volksjustitie bij wijze van ketelmuziek. In minder behoorlijken vorm zal het zeker nog wel op andere plaatsen zijn blijven voortbestaan dan te Staphorst en Rouveen, al vertoont het daar, naar het schijnt, een vrij gesanktioneerd karakter. Laat ik hier tevens nog vermelden het *strunen*, het opzettelijk storen der vrijpartijtjes, dat, naar het schijnt, in Friesland aan de orde was. Zie WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 196 VV.; DE COCK, Spreekwoorden en Zegswijzen over de vrouwen, de liefde en het huwelijk (Gent 1911), *passim*; JOS. WEIGERT, Religiöse Volkskunde, bl. 81: hij noemt het *fensterln* te recht een 'Unsitte'; V.D. VEN, Van vrijen en trouwen, bl. 52 vv.

Te lange verkeering is over het algemeen niet gewild. 'Lange vrijage is zelden mariage'.

Dorhoed is de Noordhollandsche naam, waarmee ik eenige algemeen verspreide liefde- en verkeeringsgebruiken wensch samen te vatten. Volgens den Gelderschen Volksalm. van 1837, bl. 106 plaatsten de jongelieden op Pinksterdag een strooman, potsierlijk uitgedost, op een kar en reden het dorp rond. 's Nachts krijgen de meisjes, 'die zich zoo taai als leer houden, of van vrijers veranderen als van handschoenen', dien strooman op het dak; soms wordt hij ook aan den hooiberg bevestigd. In Zuid-Limburg strooit men kaf op de stoep van meisjes, die meer dan éen vrijer hebben. Wij vinden hier het gebruik in zijn oorspronkelijken, justitiëelen vorm; de strooman is de tegenhanger van den groenen Pinksterman, den vruchtbaar-heidsgenius; de dorhoed: pop, korf, mand, dorre tak, zelfs kaf alleen, symboliseert onvruchtbaarheid. De dorhoed vormt een tegenstelling met den liefdemei.

In Drente is de zoogenaamde *zoore paal* (dorre paal) het geschenk voor een vrijer of vrijster, wiens (of wier) vroegere beminde in het huwelijk treedt: een dorre tak, zonder bladeren, gebonden aan de deur van het huis. Ook wordt op vele plaatsen de weg tusschen de

huizen van de(n) ondertrouwde en de(n) verlaten beminde door het strooien van kaf, haksel van stroo, zaagmeel enz. gemerkt, of wordt de verlatene daarmee bestrooid. In sommige Vlaamsche dorpen worden dan lemen (vlasscheven) gestrooid; hetzelfde gebruik is in Zuid-Duitschland en in den Eifel bekend: het bespottingsbegrip, dat in de straf lag opgesloten, heeft zich zelfstandig ontwikkeld.

Het Noordhollandsch gebruik is nauwkeurig beschreven en toegelicht door DR. BOEKENOOGEN in Volkskunde XIII, bl. 65 vv.; XVII, bl. 112 vv. De verlaten vrijster of den verlaten vrijer wordt een versierde stroopop vereerd; dit is meestal het werk der naaste buurgezellen. Het gebruik schijnt voor het oogenblik echter alleen nog in Waterland en het aangrenzende deel van West-Friesland te bestaan. Dé dorhoed wordt vergezeld van een dorhoedsbrief, waarin verzen voorkomen als deze:

Wilt dit beeltenis aanschouwen,
Want het zal uw wel berouwen,
Dat zij nu zal trouwen gaan,
En gij moet nu agter staan.

Evenals men nu een pinkster*kroon* kent (bl. 232), kent men ook een strooien, dorre kroon, en aan deze soort van bruidskroon herinnert nog de benaming *dorhoed*, later op de stroopop overgebracht. Zoo werd in het Zutfensche den vrijer, wien zijn meisje ontvrijd was, een hoepel met stroo om den hals geworpen. Ook BERKHEY spreekt van een 'kroon van gekapt stroo'. Het gebruik is insgelijks in Noord-Brabant bekend.

Zooals gezegd, is de dorhoed de oorspronkelijke vorm van bestraffing, door het volk den verleider of de verleidster toegediend. Ook wordt zij wel eens toegepast op het paar, dat al te veel in jaren verschilt; zie hierover SCHELTEMA, Volksgebruiken der Nederlanders bij het vrijen en trouwen, bl. 125.

Op een groot aantal plaatsen is de stroopop een onmisbaar element bij de **ketelmuziek**, een anderen zeer gewonen en gebruikelijken

vorm van volksrechtspraak over al degenen, die openbare ergernis gegeven hebben. Hoofdzakelijk is het een serenade met ketel- en ketengerammel, belgerinkel, hoorngetoeter, zweepgeklets enz. voor de woning van de(n) schuldige of beschuldigde, waarbij een oorverdoovend geschreeuw wordt aangeheven.

In België zijn de meest gebruikelijke benamingen: *scherminkelen, de beest jagen* en *den hond branden*. Hier beteekenen *scherminkel, beest* en *hond* de stroopop. Staphorst en Rouveen kent het *wagenrijden*, Giethoorn het *puntervaren*, Drente het *kolde brulfte*: gebruiken die in graad verschillen, maar niet in wezen. In Noord-Brabant spreekt men van *tafelen*, in Noord-Limburg van *varen*, in Zuid-Limburg van *varen, toeten, rammelen* of *huulen*, in Midden-Limburg en verder plaatselijk van *den ezel* (*aan*)*drijven*. Wijst het meerendeel der uitdrukkingen op een rondrijden met de stroopop, de(n) schuldige voorstellend, onder geraas en getier, bij het *ezel drijven* wordt naast de deur van de(n) schuldige(n) een groote ezelsfiguur geschilderd. In Belgisch Limburg spreekt men van ook van *den os rijden*, en wil men weten hoe dit gebruik met vroegere ezelsritten samenhangt, dan leze men Bulletin no. 29 van den 'Provinciedienst voor geschiedkundige en folkloristische opzoekingen in Brabant', onder leiding van den Heer A. MARINUS. Zie verder over zulke smaadschilderingen EBERH. FRH. V. KÜNSZBERG in Die Volkskunde und ihre Grenzgebiete (Berlin 1925), bl. 106 vv. In het Rijnland staat het gebruik bekend onder den naam van *Tierjagen*, waarvoor ik verwijs naar A. WREDE, Rheinische Volkskunde, bl. 223 vv. Het gebeurt bij alle laakbare handelingen, of ook handelingen, die het volk als zoodanig beschouwt, b.v. bij een huwelijk met groot verschil van leeftijd, of bij het hertrouwen van weduwnaar of weduwe; en eindelijk in Limburg ook wel bij andere huwelijken in verband met het *huulbeer*, waarover nader. DE COCK, Spreekwoorden en Zegswijzen afkomstig van oude gebruiken en volkszeden, bl. 362 vv., betoogt, dat de ketelmuziek oorspronkelijk bij gevallen van hertrouwen plaats heeft en wel om de booze geesten te weren, met name den

geest van de(n) eerste(n) echtgenoot(e), die uit nijd de(n) hertrouwde zou komen kwellen; vgl. WEINHOLD, Zeitschrift des Vereins für Volkskunde X, bl. 206. Maar deze meening lijkt mij onhoudbaar: 1. dewijl bijna geregeld de ketelmuziek met het onvruchtbaarheids-symbool verbonden wordt; en 2. daar dan de ketelmuziek aanvankelijk een gunstige beteekenis zou gehad hebben, terwijl toch, zooals DE COCK zelf op bl. 372 uitvoerig betoogt, sinds de oudste tijden het tweede huwelijk bij het volk in kwaden geur stond. Ik houd de ketelmuziek dus voor een vorm der **volksrechtspraak**, waarmee wij boven reeds kennis maakten, en die, zooals gezegd, op Middeleeuwsche rechtsvormen, maar in haar diepste wezen op voldoening van gekrenkte gemeenschapseer berust. In zuidoostelijk Noord-Brabant kent men nog andere wijzen om een weerspannig of slecht befaamd lid der gemeenschap te treffen: *de buurt* oefent haar vernielzucht uit op een kar van den betrokkene. Typisch is ook het *voor den ploeg spannen* van een lastigen echtgenoot, en wel krachtens een besluit van *de buurt*, somtijds alleen van de buurvrouwen. Deze brengen dan zelf ook het besluit ten uitvoer en drijven den voor den ploeg gespannen echtgenoot met haar zweepen en stokken voort. Aldus nog een dertig jaar geleden te Turnhout, Hoogstraten, Bladel, Postel enz. Eenigen tijd geleden was dit gebruik ook in Noord-Brabant, o.a. te Reusel, nog heerschende.

Van den l i e f d e m e i was reeds sprake (bl. 220, 280). Laat ik hier bijvoegen, dat te Contich en omstreken de schuchtere minnaar gaarne de gelegenheid te baat neemt, zijn liefde te verklaren, door heimelijk een mei te plaatsen vóor de slaapkamer zijner beminde. Antwerpsche huwbare dochters krijgen *Greefs* van hun minnaar, d.i. ruiters van spekulatie of marsepein, dien den Greef van Halfvasten voorstellen (bl. 198).

Met **verloving** wordt bedoeld ‘vaste verkeering’, daar de min of meer plechtige verloving bij de gewone volksklasse zoo goed als onbekend is. Men geve den beminde nooit een mesje of schaar ten geschenke, want dit breekt de verkeering af (sympathie). Wanneer

in Vlaanderen een der partijen *beelt*, d.i. het gegeven woord breekt, dan heet het ontworpen huwelijk *uitgebrand*, in 't Westvlaamsch *een beel*. - Het geven van een ring is een gebruik, dat van de Romeinen tot ons gekomen is; en evenals de ring te Rome eertijds het koopkontrakt bevestigde, zoo verving in onze landen de ring het huwelijksgeld of handgeld, dat met den handslag de verloving voltrok. Over de trouwpenningen zie DE ROEVER, Van Vrijen en Trouwen, bl. 113 vv.; AUG. SASSEN, Noordbrabantsche Volksalm. 1889, bl. 61. In Friesland waren het meestal drie gekartelde drieguldenstukken of dukatons. In 1923 kreeg Nederland zijn trouwpenning terug: een op 's Rijks Munt geslagen officiëele Nederlandsche herinneringspenning. De ring behoort te worden gedragen aan den ringvinger, omdat, volgens het volksgeloof, van daaruit een zenuw loopt naar het hart. Op het land is de ring niet gebruikelijk; noodzakelijk was ook de trouwpenning niet, want deze kon zeer geschikt vervangen worden door een ander voorwerp: vingerhoed, zakdoek, een paar hazelnoten, ja zelfs een stuk koek. Eigenaardig was vroeger in Friesland de *knottedoek*, waarin de jonge man eenig geld knoopte, om een en ander het meisje aan te bieden, met wie hij zich wenschte te verloven. Trok zij den knoop toe, en nam zij dus het geschenk aan, dan was de verloving gesloten.

Op vele plaatsen zijn bruidgeschenken, de zoogenaamde *bruidstukken*, gebruikelijk. De bruid vervaardigt, althans plaatselijk in Limburg - en eveneens in Zwaben, Westfalen enz. - de hemden, die beiden op den trouwdag zullen dragen, alsmede de slaaplakens voor het huwelijksbed. Het bruiloftshemd dient ook als doodshemd en de lakens als doodsmantel. Daarentegen wordt in Gelderland in de dagen vóor het huwelijk het doodshemd met muts en laken afzonderlijk vervaardigd en door de bruid met zwart lint gezoomd of met zwart garen gemerkt. In het Oosten van ons land maakt men hier en daar zelfs de planken voor de doodkist gereed: hier vloeien huwelijksen begrafenisgebruiken ineen; vgl. bl. 276, 277.

Te Stamproy (L.) en omliggende plaatsen moet de bruidegom

enkel de schoenen aan zijn toekomstige echtgenoote verschaffen; bed met toebehoor komt ten laste der bruid. De schoen speelt in de huwelijksgebruiken van alle volken een groote rol, en volgens ERNST SAMTER, Geburt, Hochzeit und Tod (Leipzig und Berlin 1911), bl. 195, moet hier de schoen als een offer worden beschouwd; zie ook ZACHARIAE, Zum altindischen Hochzeitsritual, in de Wiener Zeitschrift f.d. Kunde des Morgenlandes XVII, bl. 135. Maar ik geloof eerder, dat wij hier met een bepaalde gave te doen hebben, die voor den doode bestemd is, evenals het doodshemd. Het gebruik, den doode een paar schoenen in de kist mee te geven, is overoud en was eertijds bij alle Indo-europeesche volken in zwang: de schoen heeft natuurlijk de bestemming, den tocht naar het verre land aan gene zijde van het graf te vergemakkelijken.

Straks hebben de kerkelijke afkondigingen of *roepen* plaats, de verloofden ‘rollen van den preekstoel’, zooals het in katholieke streken heet, of ook, ‘zij worden van den preekstoel naar beneden geworpen’; en na den besloten tijd volgt dan meestal het huwelijk.

Bij den ondertrouw wordt in Noord-Brabant alreeds *de heug* gevierd, en doet men zich te goed aan wittebrood met koffie; ook begint dan alreeds het schieten, waarover nader. *Heug*, verg. *heugelijk*, komt van het Middelnederl. *hôghe, hôghe* en beteekent ‘vroolijkheid’. Te Volendam bestaat het gebruik van gemeenschappelijk aanteekenen te Edam op Witten Donderdag.

Huwelijksdag. Het skelet der huwelijksgebruiken is nog steeds Oudgermaansch en vertoont niet zelden Indo-europeesch karakter; maar meer en meer hebben Christelijke en ook moderne elementen er zich aan vastgehecht.

De huwelijksdag draagt in het Duitsch terecht den naam van *Hochzeit*, het eerst bij WOLFRAM V. ESCHENBACH, nog met de toevoeging: ‘der brûdloufte hochgezît’. Immers deze dag is niet alleen het voornaamste familiefeest, als zijnde het kulminatiepunt van twee menschenlevens, maar hij is tevens een feest voor de

gemeente. Naar men weet, was *hoogtijd* eertijds de benaming van alle hooge kerkelijke en wereldlijke feesten (bl. 125). De namen *huwelijk* en *bruiloft* drukken een bepaald deel der plechtigheid uit: *huwelijk*, vergel. het Gotische *laiks* 'dans', wijst op den dans, waaronder bij onze Germaansche voorouders het huwelijk voltrokken werd; *bruiloft*, d.i. 'bruidloop', beteekende oorspronkelijk den optocht, waarmee de jonggehuwden naar hunne woning werden begeleid; later werd deze benaming op het heele huwelijksfeest toegepast. Zie o.a. DR. BOEKENOOGEN, Tijdschrift v. Nederl. Taal en Letterk. XI, bl. 14; DR. J.W. MULLER, Woordenb. d. Nederl. Taal, *sub verbo*.

Daar is wellicht geen feest, waardoor én de familie-én de gemeenschapszin in zoo hooge mate worden versterkt, als door de huwelijks-viering. Men gedenkt zelfs de afgestorven leden der gemeenschap, vanwaar het treffende gebruik, de graven te bezoeken op den huwelijksdag.

Aan BACHOFEN komt de eer toe, het eerst gewezen te hebben op het belangrijke en vérstrekkende ethnologisch-folkloristische verschijnsel van het m a t r i a r c h a a t. In zijn opzienbarend boek: Das Mutterrecht (Stuttgart 1864), werd een rijk materiaal door hem bij-eengebracht om te bewijzen, dat vóor den tijd der patriarchale familie-inrichting, krachtens welke de man in allen deele het hoofd is van het gezin, het menschdom een periode van vrouwenregeering doorleefd zou hebben, een tijdperk dus, waarin het 'zwakkere geslacht' den schepter zwaaide en den man slechts een ondergeschikte rol was toegedacht: volgens hem gaat de matriarchale gezinsvorm den patriarchalen vooraf. Deze theorie steunt in hoofdzaak op het feit, dat tal van stammen met lage kultuur, over de geheele aarde verspreid, het matriarchaat huldigen, en dat de diepste folkloristische lagen van bijna alle volken overleefsels te over bieden, om een karakteriseeren der matriarchale familie-inrichting als de primitieve te rechtvaardigen.

Sommige ethnologen meenden zelfs, dat de folkloristische ge-

gevens hun veroorloofden, nog veel omvangrijker konklusies te trekken. Men achtte zich in staat tot het ontwerpen eener **ontwikkelingsgeschiedenis van het huwelijk.** De verschillende, opeenvolgende stadia dezer geschiedenis zouden zijn: promiskuiteit, groepenhuwelijk, polyandrie in verscheidene nuancen, polygamie (monandrie), monogamie. Het instituut, dat, volgens de meest gangbare opvatting, van lieverlede den weg effende tot een geregelde familieverhouding, tot de monogamie en met deze tot het patriarchaat is het r o o f h u w e l i j k . Op een hoogere sport van ontwikkeling trad voor de ruwe schaking de v r o u w e n k o o p in de plaats: een losprijs, aan den beleedigden stam betaald, om weerwraak te voorkomen, een soort internationaal huwelijkskontrakt. Hier vertoont zich het oorspronkelijk karakter van den b r u i d s c h a t . Meer en meer trad het begrip van beleediging op den achtergrond, terwijl de zoengave gaandeweg geheel en al de beteekenis kreeg van een koopsom der vrouw.

Verkocht werd echter alleen de vrouw, niet de kinderen. Deze behoorden en bleven behooren aan de moeder en hadden in den oom van moederszijde hun natuurlijken voogd en beschermer. Maar steeds sterker ontwaakt in de vaderborst de liefde tot *zijn* kroost, *zijne* kinderen, wier hulp hij trouwens bij het bebouwen van zijn akker niet langer meer kan ontberen, en deze sympathie is het, die een erfrecht te hunnen gunste tracht in het leven te roepen: motieven van ekonomisch-juridischen aard komen in het spel. Een hardnekkige strijd wordt aangebonden, waarvan de inzet is het eigen-domsrecht over het kind, en het einde de volkomen zegepraal des vaders en van het agnatische systeem.

Nu is welhaast de familie gegrondvest, de huwelijksband gestrengeld. Om den vaderlijken haard staat het vereende gezin, de vader aan het hoofd: want hij is voortaan niet slechts de meerdere over zijn kinderen, maar door den losprijs acht hij zich op den duur ook gerechtigd, de vrouw, die hem als koopwaar werd overgeleverd, als zijn volle eigendom te beschouwen. -

De fout van dit systeem, op het oog zoo onberispelijk-nauw-

sluitend, ligt in te oppervlakkige waarneming en te groote generaliseering in de gevolgtrekkingen. Men stelt zich niet tevreden met te beweren, dat het matriarchaat een ver verspreid ethnologisch verschijnsel is en was, - een feit, dat niet valt te loochenen; maar het moet en zal de volstrekt-primitieve familie-inrichting geweest zijn; het heet de eenig mogelijke: terwijl de huwelijkstheorie niet weergeeft het proces, dat zich bij verschillende volkeren ten deele heeft afgespeeld of nog voortduurt, maar aanspraak maakt op den titel van *de* theorie van *het* menschelijk huwelijk. Ik zeg 'ten deele'; want een andere fout is deze, dat in dit systeem verschillende fragmenten, op verschillende punten van den aardbodem verzameld, met een vrij ruime dosis apriorisme tot een geheel worden aaneengevoegd.

Vooral bij het beoordeelen en benuttigen der folkloristische gegevens moet men uiterst voorzichtig zijn. Juist de huwelijksgebruiken en huwelijksvormen bij de verschillende volken heeft men herhaaldelijk als sterk-pleitende overleefsels beschouwd; maar gesteld, dat zij matriarchale trekken vertoonen, wijzen zij dan juist daarom op een primairen toestand? Kan hieraan geen volmaakter vorm zijn voorafgegaan? 'Im Völkerleben gelten die selben Gesetze der Entwickelung wie im Leben der Individuen', zegt PAUL DE LAGARDE, 'und im Leben der Individuen ist ein Sinken überall da festzustellen, wo nicht ein Steigen stattfindet'.

Wat betreft de beoordeeling der afzonderlijke gevallen, een enkel voorbeeld. Wellicht verwijst de Romeinsche huwelijksvorm der *coemptio* naar een tijd, waarin de *manus*, d.i. het volle recht van den echtgenoot over de vrouw, niet in schijn, maar in volle werkelijkheid werd gekocht. Maar volgt hieruit logisch, dat de koopsom de losprijs was, *voor de geschaakte bruid betaald*? Tusschen het huwelijk als koopkontrakt en het roofhuwelijk gaapt toch nog een diepe kloof. Ook is men tot de erkenning gekomen, dat het roofhuwelijk slechts een vrij late vervorming is. - Verder behoort tot het bruilofts-ritueel het bekende gebruik, dat de bruid uit de armen der moeder wordt ontvoerd, om dan in feeststoet geleid te worden naar het huis

van den bruidegom. Hierbij komt op tal van plaatsen een schijn-vlucht, en zoo goed als algemeen, dat de bruid zich verzet of uitbundig weent. Men noemt dit het *roofsymbool*, en het is zeer wel mogelijk, dat in enkele gevallen dergelijke gebruiken een voormaligen rooftoestand ten grondslag hebben. Maar zou hier een meer natuurlijke verklaring niet veelal te verkiezen zijn? Juist in de laatste jaren zijn dergelijke gebruiken herhaaldelijk als s c h e i d i n g s g e b r u i k e n beschouwd, zoo b.v. in het reeds aangehaalde boek van A. VAN GENNEP, Les rites de passage, bl. 165 vv. Zie ook mijne Essays en Studiën, bl. 162 vv. en vooral de konklusies van SCHMIDT-KOPPERS, Völker und Kulturen I (Regensburg 1924), bl. 311 vv. *et passim*.

Na deze, tot het goed begrip der gebruiken m.i. noodzakelijke voorafgaande bespreking, vat ik den draad mijner uiteenzetting weer op. Wat betreft de b r u i d s g a v e n , dient men nog op te merken, dat in alle geval niet als sporen van een alouden koopprijs die gaven kunnen beschouwd worden, welke de beteekenis eener nauwere vereeniging dragen, zoo b.v. linnen, halsdoek, wederzijds gegeven luxe-voorwerpen enz. Bruid en bruidegom treden hierdoor in een nauwere zedelijke betrekking evenals de gast tot den gastheer - en omgekeerd - door het geven van het gastgeschenk: aldus in de Oudheid Glaukos en Diomedes door het wisselen hunner wapenen.

Wat betreft den h u w e l i j k s d a g , houdt het volksgeloof er weer een eigenaardige zienswijze op na. Liefst trouwt men op Dinsdag en Donderdag: oude gerichtsdagen, geluksdagen van oudsher; niet op Woensdag of Vrijdag: 'hij is op Vrijdag getrouwd' is veelzeggend bij het volk. De Vrijdag staat bizonder slecht aangeschreven: 'wie den Vrijdag lacht, zal den Zaterdag weenen', zegt men in Vlaanderen. Vooral niet met wassende maan (sympathie). De meimaand is ook zeer ongeschikt: 'Wat in de meimaand trouwt, daar is geen goed haar aan'; zie DE COCK, Spreekwoorden en Zegswijzen over de vrouwen enz., bl. 161. Een bruid mag zich niet vóor den bruiloftsdag in het bruidskleed vertoonen. Om op den huwelijksdag goed weer te hebben, dient men de kat goed te voeren (zie bl. 111,

115). Een droeve bruid maakt een blijde vrouw en omgekeerd een blijde bruid een droeve vrouw; want 'een bruidsgewaad is wel eens met rouwgoed gevoerd'. Weent de bruid op den trouwdag niet, dan vloeien de tranen in het huwelijk.

Het **noodigen ter bruiloft** vindt men nog slechts op enkele plaatsen in het Oosten van ons land in zijn voormaligen plechtigen vorm; en ook in Drente hebben de *wasschupsneugers* veel van hun vertoon en beteekenis verloren. *Wasschup* is identiek met *waardschap* en beteekent 'gastmaal, feestmaal'; over deze *neugers* zie H. TIESING, in de Vragen van den Dag XVIII, bl. 155; vgl. Driem. Bladen IX, bl. 77. Het noodigen gaat van de buurt uit en wordt als *noaberplicht* beschouwd. Te Borkulo en elders in den Achterhoek doen twee jong-gezellen uit de buurt als *broedlachtneugers* dienst; zij trekken er op uit met bontversierden hoed en stok en vangen aldus aan:

Goen dag!
Hier stoa ik op mienen staf,
En weet niet, wat ik zeggen mag....
Nou weet ik, wat ik zeggen mag; enz.

Meestal noodigt het bruidspaar zelf de gasten tot het feest, dat ook ten huize der bruid zal plaats hebben. Veelal wordt een voorbruiloft gehouden, in het Friesch *gearjift*, vergel. de Noord-Brabantsche *heug* (bl. 285): het is een scheidingsgebruik zoowel voor de bruid als voor den bruidegom. Het Friesche woord wijst nog op de vroegere gewoonte, bij deze gelegenheid giften samen te brengen. Maar nog steeds wordt door de buren en buurmeisjes geld opgehaald om de onkosten te bestrijden van het sieren, schieten enz. Op het Kampereiland, te Hindeloopen en elders was die taak doorgaans aan meisjes toegedacht, en op Marken fungeert nog de geheel in het wit gekleede schoone kok; zie V.D. VEN, Van Vrijen en trouwen, bl. 35.

Zoo is dan de huwelijksdag aangebroken. De buurmeisjes hebben den *neuzik* vastgespeld; ook de bruidskroon is klaar, eertijds door de vriendinnen gevlochten. Zij is, evenals de ring, van Romeinschen

oorsprong en door de Kerk in onze zeden ingevoerd. Hetzelfde geldt van de bruidskaars, die een gekerstende vervorming is der Romeinsche huwelijksfakkel, welke dienst deed bij het heemgeleide. De buurt is feestelijk uitgedost en prijkt met festoenen en eerebogen met toepasselijke opschriften. Veelal wordt nog een huwelijksmei geplant vóor het huis: lotsboompje, waarmee het huwelijksgeluk van het jonge paar verbonden is, vergel. den *levensboom* op bl. 249. Van alle huizen wappert de driekleur en in feeststoet keeren bruidegom en bruid met getuigen, bruidsmeisjes, familieleden, vrienden en bekenden uit de kerk huiswaarts. Het burgerlijk huwelijk heeft veelal reeds daags te voren plaats gehad.

Nu wordt het paar feestelijk ingehaald. Te Asselt (L.) en Haelen worden de kinderen onthaald; er wordt gegrabbeld (bl. 169), en daarna begint de *zevensprong*, een veelvuldig voorkomende rondedans, nadat gezongen is:

Abraham had zeven zonen,
Zeven zonen had Abraham.
Zij aten niet
Zij dronken niet,
Zij deden niets dan zóo:

en dan volgen de verschillende standen. Zie V.D. VEN, Scheidingsen opnemingsritueel in de boerenbruiloft, in Mensch en Maatschappij 1927, 6, bl. 120; J. STARMANS, Verloskunde en Kindersterfte in Limburg, bl. 14. Maar de meest belangrijke, hierbij gebruikelijke vormen zijn ontleend aan den alouden feeststoet, waarbij de bruidswagen een hoofdrol speelt, en dien men nog betrekkelijk zuiver in Drente en in den Achterhoek weervindt. Wij bedoelen het **heemgeleide,** dat nu eens in afzonderlijke bedrijven, dan weer op verschillende dagen plaats vindt. Doorgaans werd deze stoet gehouden vóor den bruiloftsdag.

De bruidegom komt dan met een groot aantal open boerenwagens vol jongens en meisjes aanrijden. Deuren en vensters van het huis

der bruid zijn dicht. Maar éen der jongelui treedt vooruit en verklaart in gebonden of ongebonden taal, dat hij de bruid komt o p e i s c h e n , waarna de banderdeur zich opent en de geheele schare binnenlaat. Nu gaat op de deel de kom met brandewijn rond, er wordt gefeest, gegeten, gedronken en gedanst, en eindelijk rijdt de bruidegom met de bruid op den versierden bruidswagen huiswaarts. Deze wagen, of de volgende, zijn bepakt met beddegoed, stoelen, melkstel, spinnewiel enz. Soms staat ook de bezem op den wagen, in Westfalen bindt men er een haan boven op. Bezem en haan moeten de booze geesten verjagen (bl. 121). Ook het schieten, dat thans nog zoo goed als over de geheele uitgestrektheid van ons volksgebied gebruikelijk is, en nu uitsluitend het karakter van vreugde en huldebetoon aanneemt, moest eertijds de geesten verdrijven, om aldus zegen en vruchtbaarheid voor het huwelijk te verwerven (vgl. bl. 127, 155). Hier of daar komt ouder gewoonte nog de bruidskoe achteraan. Te Rijssen (O.) werd of wordt (?) die koe gesierd en op stal gezet onder een deel van de zoldering, dat uit geschaafde eiken-planken bestond; zie Driem. Bladen III, bl. 11.

Herhaaldelijk op weg naar de nieuwe woning wordt de bruid g e s c h u t . Een rest hiervan is zelfs het Vlaamsche gebruik, dat arme vrouwen en kinderen de bruid bij het verlaten van het kerkportaal *de schoenen vegen*, natuurlijk om een fooitje te krijgen. Verderop wordt de weg door een koord versperd, en ook hier dient de doortocht te worden gekocht: in Vlaanderen heet dit, rond Aalst, *afspannen* en westwaarts *stroppen*. In Nederland vindt het paar den weg door een balk of versierde lijn versperd; men noemt dit veelal *touwscheren*, zie Driem. Bladen XXI, bl. 86. In Baden en Tirol hakt men het koord tegen losgeld met een sabel door. Aldus wordt de bruid uit haar gemeenschap, vooral uit de buurtgemeenschap, afgekocht en in de nieuwe ingekocht: het is een scheidings- en opname-ritus. Volgens SAMTER, Geburt, Hochzeit, Tod, bl. 162 vv., wordt eigenlijk niet aan het bruidspaar, maar aan de kwade geesten de weg versperd. Bij deze verklaring steunt hij vooral op het Indisch

gebruik, fijne blauwe en roode draden over den bruidsweg te spannen. Hiervoor zou ook pleiten de vroeger in ons land heerschende gewoonte, door een bezem den weg te versperren; immers volgens een wijd en zijd verspreid volksgeloof kan men zich juist door het vegen zeer doeltreffend van de geesten ontdoen; vergel. den bezem op den bruidswagen en het vegen in het sterfhuis.

Onderweg strooit de bruid geldstukjes, appelen, noten en andere versnaperingen.

De woning der bruid is versierd, de zetels van het jonge paar zijn omkranst, kinderen strooien bloemen, buurmeisjes bieden den eerewijn aan en zeggen gedichtjes op, den bruidegom wordt een versierde pijp aangeboden enz. Ook wordt wel eens de geheele stoet in alle bevriende huizen, waar hij voorbij trekt, *beschonken*, d.i. op brandewijn met suiker, wijn en knapkoek onthaald. Maar dit zijn alle moderne vormen van weinig waarde. Belangrijker zijn enkele gebruiken, die ten platten lande nog hebben stand gehouden, wanneer bruid en bruidegom de woning betreden. Zij zijn overoud en behooren tot het Indo-europeesche bruiloftsritueel, vormen een gedeelte van den oorspronkelijken *bruidloop* naar de echtelijke woning.

Op enkele plaatsen moet de bruid over den d r e m p e l worden gedragen (Driem. Bladen IV, bl. 4), een overgangsgebruik, maar dat met een afweergebruik samenhangt; het is zoo goed als over de geheele wereld verspreid, in China zoowel, als eertijds in het oude Rome. Te Hooge Mierse (N.-B.) legt men op den drempel een stok met een *rood* doek. Te Reusel (N.-B.) wordt het paar onder een krans naar de nieuwe woning geleid. De krans wordt tegen de deurstijlen gevlijd en het paar *springt* naar binnen. Dat wij hier met een overleefsel van den vrouwenroof te doen zouden hebben (ROSSBACH, V. SCHRÖDER, LUBBOCK, JEVONS), lijkt mij onaannemelijk; immers de bruid wordt niet door den bruidegom, maar door een ander willekeurig persoon gedragen, of ook springt over den drempel, en trouwens in beide hoogst betrouwbare mededeelingen uit Noord-Brabant wordt van bruid én bruidegom gesproken. Ook komt men

niet verder met de verklaring, dat het stooten tegen den drempel een slecht voorteeken zijn zou; waarom juist tegen den drempel? De verklaring is wel deze, dat de drempel de verblijfplaats der zielen is, wat uit tal van volksgebruiken blijkt; wellicht werden de dooden bij voorkeur vóor den drempel begraven. Het roode doek - rood is de tooverkleur en heeft in geheel het Indo-europeesche folklore geestenwerende kracht - heeft dan ten doel, kwaadwillige geesten den toegang te beletten, terwijl het paar zich over den drempel laat heen dragen of er overheen springt, om de geesten niet te storen en te vertoornen. Het bruidsbed is door twee noodnaobervrouwen opgemaakt.

Dan volgt, veelal op den avond van den huwelijksdag, het **haalleiden** of **halen,** een Indo-europeesch gebruik, dat men bij de Osseten weervindt. De bruidegom geleidt de bruid driemaal om den haard en om het haardvuur, waarna zij in de gemeenschap van het water en vuur wordt opgenomen. Ook wordt de bruid op verscheidene plaatsen om den ketelhaak of *haal* gevoerd (zie bl. 50), vanwaar de benamingen *haalleiden, hieëlen, hölen, heelen* enz. De haal wordt altijd blinkend geschuurd, dit is het laatste werk, waaraan de meeste zorg wordt besteed; vandaar de spreekwijze: ‘Op den haal na, is alles schoongemaakt’.

Natuurlijk wordt voor het oorspronkelijke om-den-haard-leiden een geheel vrijliggende haard verondersteld. Toen nu de haard tegen den zijwand gelegd werd, moest men voor den haard een ekwivalent zoeken, en als zoodanig nam men de haal of ketelhaak. Deze werd naar voren getrokken of midden in het vertrek aan een balk gehangen, en de bruid werd om haal en ketel geleid, ofwel de ketting werd haar omgeslagen. Naarmate de haard vervangen werd door de kachel, of aan beteekenis verloor door het plaatsen van een kachel in een der bijvertrekken, is ook het haalgebruik op den achtergrond geraakt. Verder werd het veralgemeend en ook op den man en op de meid, ja zelfs bij verhuizing toegepast: uit den gedachtengang ‘de bruid betreedt de nieuwe woning’ heeft zich het laatste begrip losgemaakt en zelfstandig ontwikkeld.

In Nederduitschland is dit gebruik nog op vele plaatsen in zwang; van onze grensplaatsen noem ik Heinsberg, waar men de bruid *hielt, haalt* of *helt*. In Midden- en Opper-Duitschland vindt men geen spoor. Het gebruik schijnt alleen in de Saksische landen behouden te zijn gebleven, zoozeer, dat b.v. de bewoners van het Saterland, een Friesch taal- en volkseiland, dit gebruik mèt den bouwtrant - natuurlijk ten gevolge van klimaat en grondgesteldheid - van de omwonende Saksen hebben overgenomen. Waar SIEBS echter meent, dat het overreiken van den kooklepel of *sleef* een specifiek Saterlandsch gebruik is, vergist hij zich. Ook in Hollandsch Limburg bestaat dit gebruik, b.v. te Grubbenvorst.

Want, vreemd inderdaad, terwijl men dit gebruik het eerst in de zône der hoeven van zuiver-Saksischen bouwtrant zou zoeken, is het juist daar uitgestorven en leeft nog slechts in de streek der uitgestorven Saksische hoeven en in die der Nederfrankische (dus ook lang niet uitsluitend in 't Schependom van Nijmegen). Het Nijmeegsche *hoalleien* staat beschreven in den Gelderschen Volksalm van 1840, bl. 9 vv.; maar het gebruik blijkt reeds verbasterd en dient nog slechts om een nieuwen buurman te installeeren.

Daarentegen voert dit gebruik een krachtiger leven zuidelijk en zuidwestelijk van Nijmegen. Men kan zeggen, dat het *halen* nog in zwang is, of althans voor enkele jaren nog in zwang was, in een groot deel van Noord-Brabant en Limburg. Het best bleef het bewaard in de omstreken van Venray. Met name heb ik kunnen konstateeren, dat het in vrij oorspronkelijken, of ook in meer gewijzigden vorm, optreedt of kortelings nog optrad te: Venray, Swolgen, Meerlo, Oirloo, Leunen, Merselo, Afferden, Maashees, Deurne, Wellerlooi, Beugen, Horst, Oploo, Wanroy, Mill, Heeze, Mierde, Velp (N.-B.), Zeeland (N.-B.), Stiphout, Escharen, Reek, Reusel, Aalst, Maasbree, Arcen, Belfeld; de benamingen zijn hier *hölen, hoalen, hoalleien*. - Verder rond Roermond, Sittard en Weert, nl. te Melik, Beegden, Asenray, Guttecoven, Limbrecht, Buchten, Dieteren, Einighausen, Posterholt, Weert, Neeritter, Helden, Panningen, Heel, Obbicht,

Papenhoven, Grevenbicht, Kessel: *heelen, hieëlen*. Het zuidelijkste spoor vond ik te Schinnen (zuidoostelijk van Sittard). Het zal den lezer niet moeilijk vallen, aan de hand van deze opsomming zelf de is-ethne te trekken (bl. 46).

Somtijds is vrijwel alleen nog de naam overgebleven en verdwijnt het ceremoniëel in een kleurloos trakteeren. Elders, en dit is zelfs zeer vaak het geval, wordt de bruid door de meid vervangen, of is het gebruik op den knecht overgebracht. Dikwijls worden bruid of meid onder den schoorsteen geplaatst. Terwijl men haar nu om de haal leidt, of den haalketting, die thans doorgaans de haal vervangt, om de schouders slaat of driemaal boven het hoofd zwaait, luidt de spreuk:

Ik haal u in den naam des Heeren,
Wat ge niet kent, zullen wij (voor de bruid) u wel leeren.

of:

ge niet - zal de vrouw (voor de meid) wel leeren.
ge niet - zal de baas (voor den knecht) wel leeren.
Dat is voor u (eerste maal), dat is voor ons (tweede maal),
dat is voor de gansche kompanij (derde maal),
Voor een liter foezel zijt ge vrij.

Of:

Ik haal u als meid en niet als knecht,
Een liter foezel is uw recht.

Of ook:

Ik haal u in den naam des Heeren,
In dit huis zult ge verkeeren
Niet als meid, maar als vrouw,
En wees uw man getrouw.

Haard en haal zijn plaatselijk door verschillende andere voorwerpen vervangen: de tafel, de karn, de melkkan, den koffiemolen, den koffiepot, den ketel, den melkstoel, voor den boer door schop op zaaikorf. Gebeurt dit, met den haalketting om de schouders geslagen,

dan mag het nog tot het haalleiden gerekend worden. Anders behoort het tot de groep van inhuldigingsgebruiken, waarbij de vrouw door omleiding of bloote aanwijzing in het bezit of gebruik van het een of ander voorwerp gesteld wordt, b.v. ‘dit is het bed’; - ‘dit is de kast’; - ‘dit is de klok’; ook leidt men haar door de keuken, de schuur, de stallen, naar het vee, de bijenkorven enz. Wel wordt de haalketting somtijds nog vervangen door den ketelwisch, d.i. een gedraaide strooien ring, aldus b.v. te Heeze, Aalst en Stiphout. Ook te Veldhoven wordt de meid aan een stroowisch in alle vertrekken, op den stal en door de schuur rondgeleid. Bij den knecht bezigt men aldus het haam. Te Mill worden emmer, bezem enz. in *den hêrd* gelegd, de meid gaat er bij staan, en nu danst men er om heen. Elders gaat de jonge vrouw, of ook de meid, op den melkstoel zitten, en zingend trekt de schare rond.

Nog dien ik een zeer eigenaardigen vorm van het haalgebruik te vermelden, zooals die in eenige dorpen noordwestelijk van Sittard, nl. te Guttecoven, Obbicht, Papenhoven, Grevenbicht, Limbicht en Dieteren gevonden wordt. Daar moet de bruid, of ook de bruidegom en bruid, met een versierde bijl in een versierd blok kappen. Gewoonlijk verbergt zich de bruidegom, maar het baat niet; hij wordt door de buurvrouwen achtervolgd en moet er aan gelooven. - Dit gebruik doet mij veronderstellen, dat wij bij het haalleiden niet alleen met een symbool, met een zuiveren opname-ritus te doen hebben, zooals dit met het gewone rondleiden en omleiden om de huiselijke voorwerpen het geval is. Zeer zeker, de bruid wordt ingeleid in het huiswezen, en hierop wijst o.m. het Duitsche gebruik, dat de jonge vrouw in den schoorsteen moet zien, om er mee vertrouwd te raken. Maar het kappen in het blok wijst op een oorspronkelijk-religieuze handeling, op een houtoffer aan de schutsgeesten des huizes: naar men weet, was de haard de heiligste plaats van het huis, omdat het de oude offerplaats was (bl. 49). En dat dit offer tevens een reinigings-of afweer-ritus omsluit, blijkt uit het gebruik, dat de bruid *over liet blok moet heenspringen*: dit was natuurlijk oorspronkelijk een springen

over den vrijliggenden haard. Zoo herinnert men zich te Reusel dan ook nog, dat de bruid moest *springen over een kooltje vuur*, dat in een vooraf geteekenden kring gelegd werd. Springen over (eigenlijk *door*) vuur beduidt zuivering en vruchtbaarheid (bl. 129). Het vrucht-baarheidsidee treedt dan ook bij het Dietersche blokhouwen op den voorgrond: blijft de bijl stevig in het blok zitten, dan beduidt dit een *krolköpke*; anders blijft het huwelijk onvruchtbaar.

In het mooie, intieme boek van wijlen H.W. HEUVEL, Oud-Achterhoeksch Boerenleven, tweede druk, bl. 35, vind ik het volgende: 'Op een der eeuwenoude stijlen (van de schuur) ziet men in het karbeel een rauwe plek, alsof daar tallooze keeren met een bijl is ingehakt. Dit raadselachtig verschijnsel heb ik later nog in zeer enkele oude boerenwoningen van den Achterhoek gevonden. Het moet afkomstig zijn van vóor de Reformatie. Men zegt, dat op een bruiloft alle gasten een slag in het karbeel moesten doen. Wat die geheimzinnige handeling beduidt? Een houtoffer aan de schutsgeesten van het huis? Prof. Schrijnen verhaalt, dat bij Sittard bruid en bruidegom met een versierde bijl kappen in een versierd blok'. - Stellig, maar tevens zooals gezegd, een reinigings- en vruchtbaarheidsritus, thans natuurlijk niet meer bewust. Bij de geboorte- en huwelijksgebruiken van voorheen en thans wordt hij herhaaldelijk aangetroffen. Zoo placht men in het oude Rome tijdens de baring met een bijl in den drempel te kappen. Wij hebben hier klaarblijkelijk met elementaire verwantschap te doen. STARMANS beschrijft, Verloskunde enz. bl. 15 vv., uitvoerig dit gebruik te Roosteren, dat echter naar het schijnt verouderd is. Een groote roos werd boven op het blok bevestigd. Werd de roos in het hart getroffen, dan zou er binnen het jaar een zoon geboren worden, lukte dit niet zoo mooi, dan was een meisje te wachten. Sloeg men heelemaal mis, dan had men te doen met een 'dorren stok'. Ook hier trachtte de bruidegom te ontvluchten.

Een anderen vorm van inhuldiging van het nieuwe personeel, in Twente in zwang op Natte Paschen (Natten Zondag), vindt men bl. 218 beschreven. Ook hierbij speelt de haard en het haal een

rol: door het vast te grijpen, stellen de dienstboden zich als het ware onder de bescherming van de heilige haardstede, beveiligen zij zich tegen geweldpleging. Te Brunswijk nam eertijds de kooper een huis in bezit door het aanraken van den ketelhaak.

Een belangrijk *survival* vindt men te Oldenzaal, Ootmarsum en omstreken. Daar heerscht of heerschte nog kortelings het gebruik, dat na afloop der bruiloft de bruid weer naar haar ouderlijk huis terugkeerde. Den volgenden dag ging de jonge man naar het ouderlijk huis der getrouwde bruid en vroeg: 'Is hier soms een vrouwspersoon aangekomen, die gisteren mijn vrouw geworden is?' Dan kwam de bruid aangeloopen en antwoordde: 'Hier ben ik al', en nu ging zij voorgoed mèt het huisraad naar de nieuwe woonsteê.

Wij hebben hier een vorm van het z i c h v e r b e r g e n der bruid, zij laat zich zoeken en geeft zich ten slotte gevangen. R. REICHHARDT, Geburt, Hochzeit und Tod (Jena 1913), zegt dus ten onrechte, dat dit 'heute wohl nirgends mehr nachweisbar' is (bl. 92). De bruid trachtte nl. vroeger, volgens vrij algemeen gebruik, na het huwelijk te ontvluchten en zich te verbergen, waarop de bruidegom haar moest zoeken. Men zou hier een overleefsel van het roofhuwelijk kunnen zien; klaarblijkelijk is het echter slechts een overoud scheidingsgebruik, of ook, volgens de verklaring van LE ROY en PICHLER, dient dit om hetzij haar schroom, hetzij haar vrijheid tot uiting te brengen.

Van het oude Groningsche *brüdegamslahen*, het slaan van den bruidegom ter bevordering der vruchtbaarheid (zie DR. KNAPPERT, Groningsche Volksalm. 1902) is, voor zoo ver mij bekend, niets overgebleven. Het was een 'slag met de levensroede', vgl. bl. 142. Bij de Slavische volken vindt men het nog herhaaldelijk.

Het **bruiloftsmaal** heeft weinig karakteristieks meer behouden: eten, drinken en dansen is de boodschap. Voor een groot deel valt het nog samen met het kermis-menu (bl. 308): ook hier is het Oud-germaansche hoofdgerecht de *Hirsebrei* (gierstebrei) door de met suiker en kaneel rijkelijk bestrooide rijstepap verdrongen, en wel onder

ekonomischen invloed, zooals uit de kultuurmorphologie blijkt: de aandrang ging uit van de havensteden en de golving plantte zich voort over heel Noord-Duitschland, tot naar Hessen, Thüringen en Midden-Silezië. Den eeredans heeft het jonge paar, of wel de bruid met den bruidsknecht, of de bruidegom met het bruidsmeisje. Te Grubbenvorst, Helden enz. (L.) beginnen de gasten midden onder het maal met de messen en vorken op de glazen te tikken, totdat de bruid opstaat en zich door een zwager het huis laat rondleiden, onder het geroep van: 'de broed mot droet'. Glazen worden voor de deur stuk gegooid, en na afloop trekken de buurvrouwen onder groot lawaai met pannen en deksels rondom het huis. Het zal onnoodig zijn op te merken, dat wij hier met een geestenwerend lawaai te doen hebben; vruchtbaarheid werd hiervan voorheen het onrechtstreeksche, maar hoofdzakelijk bedoelde gevolg geacht. Zoo werden nog voor eenigen tijd in Friesland op den avond der bruiloft de glazen in den voorgevel stuk geschoten, en de vader der bruid achtte zich hierdoor vereerd. Van iemand, die knappe dochters had, zei men: 'Die zullen hem heel wat glazen kosten!'

De roever had ons alreeds meegedeeld, hoe gemaskerden en potsierlijk toegetakelde buren zich vaak in optocht naar het bruidshuis begaven om daar hun spel te drijven en zich goed te laten onthalen. En zij *moeten* wel goed onthaald worden, want - zooals uit menige parallel blijkt - zij beelden de huisgeesten uit, die gunstig moeten worden gestemd.

De dartele aard van dit volkje, - in de eerste plaats zal wel aan de kabouters moeten worden gedacht (bl. 93) - blijkt ook uit het *bestelen* van de bruid: van haar krans, haar schoenen, haar kousebanden, die dan verkocht worden of afgekocht. De burenserenade komt op velerlei wijzen voor, het meest eigenaardig wellicht in het *Aartje-gebruik*, dat in een vrij groot aantal Middellimburgsche dorpen: Helden, Nunhem, Swalmen (met het gehucht Asselt), Beesel enz. nog in meerdere of mindere mate in zwang is. Vader A a r t j e brengt met zijn kinderen een serenade, en zij huilen en kermen over de slechte

tijden. Zij brengen ook een geschenk mee, maar dat blijkt niets te zijn dan een klein poppetje, natuurlijk een vruchtbaarheids-symbool. Op de vraag wat ze dan willen, antwoordt vader Aartje, dat zijn talrijk kroost toch ook gaarne iets van de bruiloft had. Hierna worden zij onthaald, niet behoorlijk naar hun zin: goed dan zullen ze zich zelf wel weten te helpen. Zij plunderen nu het huis, tot de bruiloftsgasten de Aartjes overvallen en ze door de spitsroede doen gaan. Die wraak verwekt weerwraak, eindelijk geven de bruiloftsgasten zich over, er volgt groote verbroedering en onder luid gejuich mogen Vader Aartje en zijn kinderen aanzitten aan den gemeenschappelijken disch. Zie nog DR. D. SASSEN, Asselt enz. (Maastricht, 1928), bl. 35.

Men dient deze vertooning als een scheidingsgebruik op te vatten, evenals het **huilbier** (*huulbeer*), Hoogduitsch *Heulbier*. De gedachte is wel deze, dat de bruid tot het tijdstip van haar huwelijk aan de geheele gemeente behoort, en dus de jonge man ze moet afkoopen door geschenken. Ook verbeeldt het wel een afscheid van den jongen man aan zijn gezellen. Dit gelag heeft plaats vóor of na het huwelijk, en komt dus vrij wel overeen met het Achterhoeksche *boksenbier*, waarop de bruid haar *bruidstranen* schenkt (brandewijn met suiker, ook op de Wadden aldus genoemd). Komt deze naam van het schieten met de *bokse*? Waarschijnlijk wel, zooals toch ook al reeds door den term *bokseschieten* gesuggereerd wordt. In Noord-Brabant wordt nog de benaming *schootbier* of *schietbier* aangetroffen.

Volgens REICHHARDT is de naam eigenlijk *heilbier*, en hij vergelijkt het Middelhoogduitsche *heilwîn*. Ik meen echter, zooals gezegd (bl. 282), aan de benaming van *huilbier* te moeten vasthouden, en vind het gebruik in zijn *oorspronkelijken* toestand in die plaatsen (b.v. Sittard, Beegden, Epen), waar het huilbier gegeven wordt door den weduwnaar, die met een jong meisje huwt, of door den jongen man, die met een weduwe trouwt: zij kunnen zich van het *huulen* afkoopen door een vrijgelag. Is deze opvatting juist, dan heeft zich het gebruik eerst naderhand tot scheidingsgebruik ontwikkeld.

In Drente kende men eertijds het *hanenbier*. Door de buren werd aan de jonggehuwden een hanenmaal aangeboden. Men kocht een haan en deze werd gebraden en in zijn natuurlijke houding, op drie pennen, in een grooten schotel op tafel gezet. Uit de ontvangen fooien werden de onkosten van het hanenbier bestreden. Volgens V.D. VEN worden zulke hanenbieren in sommige plaatsen van Drente nóg gehouden, met name te Nieuw Schoonebeek. Van den haan als vruchtbaarheidssymbool is herhaaldelijk sprake. Vóor of na de bruiloft hebben op tal van plaatsen ook feestelijke ommegangen plaats door de buurt: een inhuldiging door de gemeenschap, overeenkomstig de inhuldiging in het gezinsleven, waar ik op bl. 294 over gesproken heb.

Na de bruiloft beginnen voor het paar de *wittebroodsweken*, of ook de *zoetemelksweken*. Dan komt het jonge paar nog pas ‘van Zoetendaal’; het slijt den zaligen tijd der eerste, jonge liefde; ‘de korstjes kraken nog’.

III. *Huiselijk Verkeer.*

Maar de liefde rijpt, en een nieuw, rijk en vruchtbaar leven: het huiselijk verkeersleven, neemt een aanvang. Zijn de jonge lieden bij de oude lui ingetrouwd, dan worden door deze voorwaarden gesteld; vooral de Drentsche boer staat niet graag zijn hoeve af, gedachtig aan het spreekwoord: ‘Men moet zich niet uitkleeden, voor men naar bed gaat’. Dat dit *introuwen* niet altijd in peis en vree verloopt, getuigt het Limburgsche spreekwoord, dat ‘de bliksem en de introuw nog niet beschreven zijn’.

Wordt de echt gezegend en moeten vader en moeder zich reppen om hongerige mondjes te vullen, dan ontplooit zich het bedrijvige huiselijke leven in zijn vollen omvang. Het vrome echtpaar stelt prijs op Gods zegen, die het huis moge schutten, het onheil afwere en den arbeid doe gedijen. In katholieke streken wordt het huis ingezegend, het kruisbeeld prijkt boven den schoorsteenmantel, en daarop of op de

kast staan enkele heiligen-beeldjes. Naast de deur - meestal van de slaapkamer - hangt een wijwatervaatje met gewijde palm; en in den kersttijd vindt men veelal nog een Stalletje van Bethlehem en in de meimaand een versierd Mariabeeld, waarbij gebeden en gezongen wordt. Aan den wand hangen ingelijste woorden, als ‘God ziet mij’ en ‘Hier vloekt men niet’; en tegen de binnenzijde van de kastdeur is veelal een gekleurde plaat bevestigd, de *Huiszegen*, waarop een vrome spreuk of gebed, veelal een gebed bij tijden van onwêer: dàn wordt ook de gewijde kaars ontstoken, die tevens als doodenkaars dienst doet. De wandkaarten bij de protestanten bevatten meestal korte teksten uit den Bijbel. Op de scheurkalenders vindt men een tekst uit de H. Schrift met een korte verklaring ervan op de voorzijde, tegelijk met een opgave van het gedeelte der H. Schrift en een psalmof gezangvers, dat 's morgens of 's avonds gelezen kan worden. Aan de achterzijde vindt men meestal korte verhaaltjes, aan het Christelijk leven, of geschiedenissen aan de Zending ontleend; terwijl op roomsche scheurkalenders naast Schriftuurteksten veelal citaten uit kerkelijke schrijvers of korte verhalen uit de levens der heiligen voorkomen.

Het Christelijk gezin begint en eindigt den dag met **gebed**; en hier wordt ‘gezin’ genomen in ruimsten omvang, want, zitten nog slechts op het platte land veelal de knechts en meiden mee aan den disch, bij de gebedsstonden pleegt ook elders de vrome huisvader de onderhoorigen met de andere huisgenooten te vergaderen.

Des avonds wordt in vele katholieke gezinnen nog gezamenlijk de Rozenkrans gebeden, onverminderd het gewone avondgebed; ook laat men zelden na, des avonds te bidden voor de ‘geloovige zielen’, met name van de afgestorven bloedverwanten. Bij de vrome protestanten is het regel, dat dagelijks de Bijbel gelezen wordt. In sommige families geschiedt dit eenmaal daags, vóor of na het ontbijt, in andere tweemaal, nl. ook des avonds vóor het naar bed gaan, in weer andere driemaal, nl. ook na het middageten. Bij velen wordt, nadat een kapittel uit de H. Schrift of een gedeelte daarvan gelezen is, ook nog een stuk uit een Christelijk dagboek gelezen. Soms, als

men een huisorgel bezit, wordt er een psalmvers of een gezangvers bij gezongen.
Vóor elken maaltijd wordt gebeden, na elken maaltijd gedankt, waarbij allen de handen vouwen en de oogen sluiten: 'even stil wezen'. Treffend heeft KAREL DE GROUX het familiale gebed vóor het eten afgebeeld in zijn *Bénédicité.* In katholieke gezinnen bidt men na het kruisteeken een Onze Vader en een Wees gegroet: de vader of het jongste kind bidt voor, en allen antwoorden met luider stem. Waar in protestantsche gezinnen de huisvader hard op bidt en dankt, is het gebed een zoogenaamd vrij gebed, dat in sommige gezinnen zelfs zeer lang kan zijn, of er wordt een formuliergebed gebruikt. Meestal spreken de jonge kinderen dan nog een klein gebed, b.v. 'Heere, zegen deze spijs en drank, Amen', of 'Heere, wij danken U voor deze spijs en drank, Amen'. -

Van zulk een hoofdmaaltijd - tegen het middaguur - vormt de brij of pap op het land een voornaam bestanddeel. Des avonds is brood met pap en aardappelen zelfs het eenige **voedsel.** Verdere gerechten zijn appelenpap, weggenmelk (van gedroogd wittebrood), spek, pannekoek enz. De middagpot bestaat veelal uit boonenof erwtensoep, aardappelen met groenten, of ook met kool, boonen enz. vermengd tot *stamp* of *potage*, en vaak een stukje spek of vleesch. Uit een gemeenschappelijken schotel wordt nog veelal gegeten, als het aardappelen geldt met saus. Dan plaatst men midden op tafel de kom met aardappelen en een bakje saus. Met stalen vorken worden nu de aardappelen geprikt en in de saus gedompeld. Ook pap wordt veelal uit éen schotel gegeten; een tafellaken is ten platten lande onbekend. - Van ouds het voornaamste voedsel is het b r o o d , en wel het bruine roggebrood zoozeer, dat b.v. in Limburg slechts dit 'brood' genoemd wordt, terwijl het wittebrood 'mik' heet. Het brood wordt door het volk dankbaar geëerd als de goede gave Gods. Daarom drukt de boerin met den vinger een kruisje in het deeg; daarom maakt zij met het mes een kruis op de onderzijde van het brood, vóor zij het aansnijdt; daarom leert zij de kinderen, nooit

een kruimel te laten verloren gaan. Want, gaat de vader zijn kroost voor in noeste werkzaamheid en voedt hij het op tot karaktervastheid en plichtsbetrachting, de moeder vooral kweekt vroomheid en godsdienstzin en tempert de strengheid van het vaderlijk gezag met zacht beleid en trouwhartige, zorgzame liefde.

'Dat is nog zonde', Duitsch: 'das ist Sünde und Schad', zegt vooral de boer, bij wien, werkelijkheidsmensch als hij is, de begrippen van zonde en van verkwisting zoo vaak ineenvloeien.

Na het middagmaal of de *noon* volgt in den zomer de rusttijd, de *ungere* (Limburg). Het koffie-uurtje heet dan de *achterungere*. Maar worden de dagen korter, dan vervallen beide: 'Sint Mecheel (Michiel) verbuut den ungere en den achterungere'. - Nog dient opgemerkt, dat bij het maal ook de a m b a c h t s l u i aanzitten, als de boer die aan huis heeft, vooral de kleermaker of *snieder*. HEUVEL verhaalt zoo aantrekkelijk, hoe elk voorjaar en najaar de kleermaker enkele dagen in de hoeve te Laren doorbracht. Vroeger vooral was het ambacht op de dorpen niet in tel. 'De snieder is ene mins,' zegt een Limburgsche spreekwijze, 'as hê mit de andere minse oet de kerk kump'. Lager nog stond de wever: in de herberg kreeg hij nimmer een gaaf glas. Werd aan een ander bij geval zulk een glas gebracht, dan luidde de verontwaardigde vraag: 'Ben ik soms een wever?' Het laagst stond de vilder: hij mocht de herberg niet binnenkomen, maar bleef in de gang staan, waar hem het bier gebracht werd.

Voor eentonigheid en kleurloosheid wordt het gezinsleven behoed door het **familiefeest.** Oorspronkelijk en in de allereerste plaats was dit het naam- of patroonfeest van de ouders, later in Noord-Nederland door de verjaardagen vervangen; dan ook het naamfeest en de verjaardagen der kinderen. Nu doet de *mei* weer dienst, en steekt men een groene twijg, later een ruiker, in een koek, dien men de(n) feestvierende vereert; vandaar de uitdrukking: 'iemand *besteken*'. Zoo noemde men het eertijds nog 'een meisje besteken', wanneer men ring of klopper van haar huisdeur met groen versierde.

Op den vooravond van het patroonfeest worden plechtig de geschenken aangeboden onder het zingen van:

> Van avond is 't den avond
> En morgen is 't den dag,
> Dat men Sint-N. besteken mag.

Vandaar, dat in Midden- en Zuid-Limburg de term *mei* de benaming is van het geschenk op den vooravond, en van het naamfeest zelf.

De viering van den verjaardag mist doorgaans alle kleur. Maar plaatselijk is het *besteken* veranderd in het *bestrikken* der jarige kinderen, d.i. ‘kinderen op hun verjaardag een stuk koek enz. met linten op den arm vastbinden’ (MOLEMA, Wörterb. d. Groningschen Mundart, bl. 32). Maar oorspronkelijk kwamen er groen en kransen bij te pas, zooals blijkt uit een door WALING DIJKSTRA aangehaald versje:

> Ik kom u versieren
> Met kransen en laurieren;
> Ik bind u met hemelsch lof; enz.

In wezen een familiefeest, met een kerkelijk feest eng verbonden, is ook de **kermis.** Het is een gedenkfeest der kerkwijding; immers het Middelnederlandsche *kercmisse* beteekent ‘mis bij 't feest van de kerkwijding’, dan ook ‘viering van dit feest’, en verder ‘jaarmarkt’, men denke aan de *Leipziger Messe.* Deze dag toch wordt tot aandenken aan de stichting der kerk of van haar patroonfeest door een plechtige hoogmis opgeluisterd. Tevens wordt in het zuidelijk volksgebied de groote H. Sakraments-processie of *bronk* gehouden; meien worden geplant langs den geheelen weg, dien de processie nemen zal; de weg is met knipsel of bloemen: rozen en anjelieren bestrooid; eerebogen overspannen den weg, dien de gewijde stoet neemt langs de weelderig getooide huizen: waar de geopende deuren en vensters nog een blik op menig smaakvol gesierde portiek en binnenkamer vergunt, of door de rijpende korenvelden, om te rusten bij de kwistig in groen,

bloem- en vlaggetooi gestoken altaren, die op vaste punten zijn opgericht. Een zomerprocessie kent ook Laren, en zij herleeft te Heiloo. De vermaarde Sint Jansprocessie te Laren hangt natuurlijk voor een deel ook met de ommegangen van het Midzomerfeest samen.

Vele oude kermissen herinneren nog heden ten dage aan den dag van de oprichting der gemeente als parochie en van de inwijding der kerk. Den 7den Mei 1777 verordenden de Generale Staten, dat in hun gebied, in de landen van Overmaas, alle kermissen op Zondag na Sint-Martinus (11 Nov.) zouden plaats hebben en niet langer dan drie dagen zouden duren. Vandaar ontstond in Limburg de zoogenaamde *Hollandsche kermis*, nog heden bewaard te Heerlen, Meersen Bunde, Geulle, Beek, Voerendaal, Itteren, Hulsberg, Klimmen, Margraten, Ubagsberg enz.

De kerkmis trok bezoekers uit de naburige dorpen en van elders; de toevloed van vreemden bracht markt en handel mee, en zoo trad het wereldlijk element naast het kerkelijke, om dit ten slotte verre te overvleugelen. In de groote steden met haar hoogere kultuur is de kermis zelfs dermate ontaard in formaliteiten en losbandigheden, dat men ze op verschillende plaatsen wijselijk geheel of gedeeltelijk heeft afgeschaft. Trouwens dit is ook het gevolg van haar doelloosheid sinds het handelsverkeer de jaarmarkten overbodig maakte.

Maar in de kleine steden en dorpen van ons zuidelijk gebied vooral, daar viert zij nog hoogtij; daar kan men zeggen: geen plaats zonder kermis, ja sommige plaatsen hebben er twee. De wereldsche feestviering bestaat uit een groot komplex van overgeleverde gebruiken, genietingen en vermakelijkheden, van welke de familiale feestviering de kern vormt: wordt deze door het verslappen der gemeenschapsbanden of het verflauwen van den familiezin aangetast, dan ontaardt de rest en valt spoedig uiteen. Verwante of bevriende gezinnen, uren ver van elkaar verwijderd, vinden op kermisdag de gelegenheid, de familie- en vriendschapsbanden nauwer aan te halen. Ten bewijze, dat twee gezinnen met elkaar bevriend zijn, zegt men dan ook, ‘dat zij bij elkaar op de kermis komen’. Hierbij komt, dat in een groot

aantal gevallen de gedachtenisviering der kerkwijding zich met gebruiken uit het oogstfeest verbonden heeft, dat, zooals wij weten, een bij uitstek intiem karakter droeg. Vandaar ook wellicht de overvloed van gerechten: taart, knapkoek, krentenmik, rijstepap enz.; het kermisgerecht bij uitstek is echter de Limburgsche en Brabantsche *flaai* (*vla*). Het kermismaal is een gebeurtenis van gewicht voor het geheele gezin, en voor de zorgzame huisvrouw in het bizonder: met het oog hierop wordt het heele huis van onder tot boven geschrobd, geschuurd, geboend, en wat al niet meer. -

Vandaag is 't kermisavond
Morgen is 't kermisdag, dag, dag,
Da bierken, da gebrouwen es,
Da ich wel drinken mag, mag, mag,

zingen de kinderen te Hasselt op den vooravond van den lang verbeiden dag. En inderdaad, de kermis is ook een kinderfeest: de markt is dan dicht bezet met kramen en tenten, en vooral de mallemolen - tegenwoordig veelal door vermakelijkheden van hooger volmaaktheid of kultuur vervangen - mag niet ontbreken; in Vlaanderen verlangen de kinderen naar hun *molens van pleizier*. Maar laat ik ook *Jan Klaassen* niet vergeten, en evenmin het bekende *koekslaan*, o.a. te Venloo met een stok, elders met een bijltje, vanwaar de benaming: *koekhakken*.

Tot de oude kermisvermakelijkheden voor de volwassenen behoort, of behoorde, het ringsteken, het afkeurenswaardige dassenbijten door gedresseerde honden, het ganstrekken of gansrijden, het katknuppelen, haanslaan, mastklimmen, kaatsen, schijfschieten enz. Aldus werd ‘kermis’ synoniem van allerlei pret en vermaak, met het gevolg, dat menig andere ontspanning en feestelijkheid den naam van ‘kermis’ kreeg. Zoo b.v. de Geldersche *öskeskermis* in November, ten huize, waar een koe of os geslacht is, vgl. den Gelderschen Volksalm. XXXVI, bl. 45; de Veluwsche *schaapskermis*, beschreven in den Gelderschen Volksalm. 1862, bl. 151; de *Mulderskermis*;

de *Haagsche Boschkermis*; ja, men spreekt zelfs van een kermis op het ijs. Op den Mulderskermis wordt aan de armen van Hengelo, Keijenburg en Zelhem brood uitgedeeld. Minder bekend is de Noord-Brabantsche schaapskermis. Als te Reusel de schapen geschoren worden, verzoekt men de kinderen uit de buurt en van de gezinnen, op wier stoppelland de schaapherder zijn kudde drijven mag. De kinderen komen helpen bij het scheren, door ‘een pootje vast te houden’.

Sedert eeuwen was de kermis, behalve met de processie, onafscheidelijk verbonden met allerlei ommegang. Van deze ommegangen verdienen een afzonderlijke vermelding de Reuzen-stoeten van Brussel, Leuven, Antwerpen, Mechelen, Brugge, met hun *Antigoon, Janneken* en *Mieken, Grand' Papa, Op-Sinjoorken*, de *Groote Turk* enz. Nòg verschijnt te Hasselt de *Lange Man* (*Don Christoffel*) en te Venloo *Valuas* en zijn vrouw. Deze trekken op met het akkermansgilde en voeren ten slotte een dans uit. Immers de kermis is het groote gilde-feest. Vgl. bl. 113.

Met name de **schuttersgilden** (vgl. bl. 179, 224, 233) trekken dan uit, zwakke resten van de aloude schuttersgilden met hun heerlijke landjuweelen. Toch schuilt nog heel wat kleur en poëzie, overgeërfde wapentrots en zelfstandigheidsgevoel in het optrekken der Limburgsche en Brabantsche *jonkheden* met hun kapitein, hun *bijlmannen* (Zuidlimb. *bielemannen*), die ook bij enkele Achterhoeksche schutterijen in Gelderland voorkomen, en andere gezagvoerders, zoowel in als buiten de processie. Te Eysden (L.) trekken de jonkheden van alle gehuchten met haar vaandels in de groote processie, elk achter haar beschermheilige, mee. Des Maandags en Dinsdags worden zielmissen gecelebreerd voor de overleden leden. Daarna heeft een plechtige uittocht plaats naar het kasteel, waar een reidans, de *cramignon*, wordt uitgevoerd: de leden der jonkheid houden elkaar bij de hand vast en vormen, met den kapitein aan de spits, een lange rij, die zich op de maat der muziek in allerlei slingeringen en bochten wringt. Merkwaardig is het nog, dat door de oude geweerschutterij van het gehucht Oost op Kermismaandag na de zielmis op de graven

der afgestorven leden en eereleden geweersalvo's worden gelost. Aldus ook te Gronsveld. De cramignon is van Waalschen oorsprong, en het zijn dan ook Waalsche volksliedjes, die bij dezen slingerdans worden gezongen. Men kent hem ook te Noorbeek, Mheer enz.

Op Kermismaandag, Pinkstermaandag of op het patroonfeest van het gilde wordt meestal de vogel geschoten. In plechtigen stoet trekt de schutterij naar het feestterrein, waar de houten vogel op den mast staat. Maar plaatselijk wordt die vogel ook den dag te voren door de dorpsmeisjes *gepeeld* (opgesierd), zoo b.v. te Sint Anthonis, gemeente Oploo (N.-B.); in dit geval wordt hij in den stoet mee gedragen en ter plaatse op de wip: den mast, den schutsboom, geplaatst. Bij raak schieten wordt de trom geroerd. De koning krijgt een premie, maar moet trakteeren, evenals zijn vrouw of aanstaande, die tot koningin verheven wordt. Hij wordt nu bekleed met de versierselen: zilveren halsketen met platen, ruitersabel of staf met zilveren knop, en generaalshoed of kroon. Deze platen, met inskriptie, worden door den koning gegeven en vormen, aaneengeregen, *het zilver*, het hoofdinsigne van het koningschap. Geflankeerd door zijn adjudanten, keert hij triomfeerend huiswaarts. 's Avonds wordt gedanst; vooral de carré-dans staat in eere.

Bij het uittrekken der schuttersgilden wordt een bizondere vaardigheid vereischt van den vaandrig bij het *vaandel*- of *vendelzwaaien*, of -*draaien*, dat vóor het huis der plaatselijke autoriteiten en vóor de kerkdeur geschiedt. Vandaar de Vlaamsche uitdrukking ‘kwalijk het vendel met iemand kunnen draaien’, d.i. het met iemand niet goed kunnen vinden. Ook wordt bij de intrede in het gilde het nieuwe lid *ingevendeld*, d.i. het vaandel hem om het hoofd gezwaaid. Elders heeft een soort van doopsel voor de nieuwe leden plaats. Een groote oneer is het, als lid geschrapt te worden. Te Waalre (N.-B.) wordt een onwaardig lid uit het gild (of *guld*) ‘getrommeld’: een geldstukje wordt op het trommelvel gelegd, en dan wordt zoo lang getrommeld, tot het er van afspringt. V.D. VEN verhaalt in zijn Zomerfilm, bl. 25

vv., van het spiegelgevecht ‘Huissens beleg’, dat jaarlijks door de Huissensche gilden wordt opgevoerd, en dat eindigt met het door het vuur trekken van den met zilverplaten omhangen uit het Oosten komenden nieuwen schutterskoning. Of we hierin een reminiscentie van het midzomervuur moeten zien, zou ik willen betwijfelen.

Vroeger werd te Heer (L.) bij gelegenheid der kermis het zoogenaamde *vreisjpeel* gehouden. Na de hoogmis brachten de jongelui de meisjes van 't kerkplein naar een herberg, waar gedanst en gedronken werd. Te midden van den carré-dans maakte men halt, en onder muziek werd een rondgang gehouden door een jongen man met twee schotels, geflankeerd door twee jongelui, elk met een brandende kaars. Gedroeg iemand zich niet ordelijk, dan werd hij door den kapitein gestraft. Deze gaf namelijk order, den schuldige midden in het vertrek neergehurkt en met de handen op den vloer, te *britsen*, d.i. met een vierkante lat, in dunne latjes gespleten, te tuchtigen. Nog dient vermeld het d r a a k s t e k e n te Heel en te Beesel (L.), vroeger ook te Swalmen en elders. Vroeger was de ridder met den draak in de optochten en processies een onmisbaar element. ALBRECHT DÜRER zag hem te Antwerpen, terwijl de draak door een dame, die Sint Margriet voorstelde, aan een rood lint voortgetrokken werd. Vooral op de dorpen vermaakten de schutters zich met het spel van Sint Joris-met-den-draak. De vertooningen in genoemde Limburgsche dorpen zijn hiervan, voor zoover mij bekend, de eenige overblijfselen, - afgezien van de spreekwijze ‘met iemand den draak steken’.

Het monster is gemaakt van gevlochten teenen, met linnen overtrokken, en van geschubde huid en groote vleugels voorzien. Het trekt met de schutterij mee en wordt door een lid van het gilde voortbewogen. De koning van het gilde stelt Sint Joris voor; drie maal rijdt hij op den draak los, en den derden keer treft hij het monster, dat vuur en water braakt. Dan voert een meisje in het wit het bedwongen ondier in triomf weg.

Op Kermisdinsdag wordt te Aalst, bij Eindhoven, *Machielke begraven*: een strooien pop wordt op de baar gelegd en op het markt-

veld onder den grond gestopt. Ook aan een lijkrede laat men het niet ontbreken. Te Keppel en in Zuid-Limburg (b.v. te Schinnen, Schinveld, Margraten) wordt de kermis (of *kermiskiendje*) begraven of in popgedaante verbrand. Men vergelijke 'den winter begraven' enz., en den Blitterswijkschen *doodendans* (bl. 195). In Vlaanderen 'begraaft' men den laatsten kermisdag, *kermis-katuit* geheeten, 'het hespebeen'; ook houdt men wel een verkoop van ledige beurzen.

Een huiselijk instituut, dat echter tot vele misbruiken aanleiding gaf, is ook de **spinning,** spinnerij, spinnejacht enz. Gedurende de lange wintermaanden - die in huiselijke gezinnen meestal door gezelschapsspelen als ganzebord, domino-, kien-, dam- en kaartspel worden gekort - kwamen sinds overoude tijden de jonge meisjes en soms ook de vrouwen uit de buurt met vlas en spinnewiel in het een of ander ruime vertrek te zamen. Deze spinningen waren het gevolg van het sterk ontwikkelde gemeenschaps- en buurtwezen. De jonge dochters werden verzocht, een handje te komen helpen, om door gemeenschappelijken arbeid in éen dag zooveel vlas als mogelijk tot fijne draden te kunnen verwerken. Later trad het liedjeszingen en sprookjes-vertellen meer op den voorgrond. Naderhand werd eigenlijk weinig meer gesponnen - want het hoog-voorname spinnen raakte in oneere, en een spinnewiel, in de salons te pronk gesteld, kan dit niet verhelpen, - maar des te meer gezongen en - gevrijd: want de spinmalen waren de vrijpartijtjes bij uitstek.

Zij bestaan nóg, en plaatselijk zelfs in vrij oorspronkelijken vorm, in het Oosten van het land, Brabant, Limburg en Vlaanderen. Gesponnen wordt meestal in den nawinter, van Kerstmis tot Vastenavond. De meisjes spinnen of breien doorgaans van zes tot negen; dan komen de jongens uit de buurt allerlei dwaze streken uithalen, en er wordt gekoosd, gevrijd, gezongen en gesprongen. Ook kort men den tijd wel met gezelschapsspelletjes, maar van geheel anderen aard dan de bovengenoemde; het is *pandverbeuren, bezemjagen* in den Achterhoek, *buurt of slage* in Drente, *zökskes liggen* of *den rooden haan jagen* in zuidoostelijk Noordbrabant: te Beers, Schayk, Haps

enz. Bij *buurt of slage* moeten de jongelui het meisje, waar zij mee koozen, aan een ander afstaan, op straffe van met de plak geslagen te worden. De beide Brabantsche spelletjes zijn zoekspelen, en slachten het beschreven *slofje onder*.

IV. *Landbouw en veeteelt*.

De **buurtschap** is van landelijken oorsprong. Boven is uiteengezet, hoe vooral in de eschdorpen gemeenschap van herkomst en van belangen den gemeenschapszin kweekte, die tal van gemeenschappelijke bepalingen in het leven riep en gemeenschappelijke hulp waarborgde. Aldus vormden de dorpelingen een zekeren clan, met een buurtschap als nauwere kern, die bleef voortbestaan, ook waar de dorpen tot steden zijn uitgegroeid. De arbeidsgemeenschap was ook een strijd-, weer- en feestgemeenschap, en als feestgemeenschap vooral openbaart zij zich naderhand in de steden. Daar ook ontwikkelden zich de buurten tot buurtgilden, met bepaalde reglementen en met een president aan het hoofd, 'den Heer van de buurt', zooals hij in de Hollandsche steden genoemd werd. Dat de buurdiensten hoog gewaardeerd werden, blijkt uit ons goed Nederlandsch spreekwoord: 'Een goede buur is beter dan een verre vriend'. Wij zagen de buurt reeds optreden bij de volksrechtspraak (bl. 283). De buurt vertoont overoude trekken van levend rechtsbesef en resten van oude rechtsvormen, schrijft P. VAN DEN BERG terecht in een lezenswaardig opstel in Mensch en Maatschappij IV (1925), bl. 433 vv. Veelal wordt de grens gevormd door oude wegen, vroegere schaapsdriften en 'stegen'.

De buurt of *naoberschap* omvat doorgaans een zeker getal straten met een bepaald centrum, zoo b.v. te Roermond, waar de *put* - zoo heet daar de buurtgemeenschap - een pomp, waarop het beeld van den putheilige, als middelpunt heeft. Op het land is de grens veelal een weg of een pad. Over naoberplichten zie ook HEUVEL, Oud-Achterhoeksch Boerenleven, bl. 164, 184 enz.

Eertijds had jaarlijks een gemeenschappelijk buurmaal plaats, waarvan de onkosten uit de buurtkas betaald werden; toen dit afgeschaft was, trad het jaarlijksch potverteren in de plaats. Er heerschte ook een zekere hiërarchische rangorde: eerste buur, tweede buur enz. De *noodnaobers* zijn de buren, tot wie men zich in geval van nood het allereerst wendt; en mèt de benaming is het instituut blijven voortleven. Als buur geschrapt, 'uitgedaan' worden, is een ontzettende schande. Nog steeds bewijst de buurt haar goede diensten in de belangrijkste, zwaarste, heuglijkste en pijnlijkste oogenblikken van het leven, 'in weelde en in armoed'. Bij geboorte, huwelijk en sterfgeval geschiedt de aankondiging veelal door de buren; bij huwelijk worden buurt en huis versierd, alsmede de weg, dien het bruidspaar nemen moet, en de noodnaobers gaan als getuigen mee naar het gemeentehuis; bij sterfgeval moeten zij 'verluiden', de kist bestellen, helpen bij het kisten, enz.; zoo ook bij het bouwen van een nieuw huis, het graven van een put, bij onderscheidingen, een lid der buurtgemeenschap te beurt gevallen, bij oogsten, dorschen, rooien, bij brand of hagelslag: steeds is het de buurt, die haar hulpvaardigheid en deelneming betoont. Daar zijn andere gewichtige, maar toch ook sprekende momenten in het buurtleven. Heeft iemand geslacht, dan noodigt hij niet zelden de buren, om te komen zien, als 't varken op de ladder hangt. Ieder zegt dan, zonder dat de keel droog wordt, zijn meening over het gewicht: men noemt dit in Noord-Brabant 'het varken prijzen'. Ik wijs op REMBRAND'S drie schilderijen van het tentoongestelde rund, die men dus niet uitsluitend als kleurstudie moet beschouwen, maar ook als een stuk volksleven.

Vaste gebruiken kent men ook bij het v e r h u i z e n . Op den bepaalden dag trekken de mannen en de meisjes uit de buurt met de noodige karren naar het dorp, dat de nieuwe buurman metterwoon gaat verlaten. Een kar, waarop het nieuwe gezin plaats neemt, is feestelijk versierd: de huif is met kleurige papieren bloemen getooid, en voorin hangt een bloemenkroon. Nu zet de vroolijke, joelende stoet zich in beweging, en in Noord-Brabant wordt hierbij gezongen:

Te N. willen wij niet wonen,
Daar zijn de wijven te kwaad,
Maar te N. willen wij wonen,
Daar zijn ze beter van aard.

Of wel:

Te N. willen wij niet wonen,
Daar is 't een arrem land,
Maar te N. willen wij wonen,
Daar zijn rozen geplant.

Of wel:

Dat gaat naar Den Bosch toe,
Zoete lieve Gerritje,
Dat gaat naar Den Bosch toe,
Zoete lieve meid.

Wat zullen wij daar drinken enz.
Brandewijn met suiker enz.
Wie zal dat betalen enz.
De boer, dien wij gaan halen enz.
Waar zal hij dat halen enz.
Al uit zijn linnen beursje enz.
Wat zullen wij daar eten enz.
Rijstepap met suiker enz.

Deze rijmpjes worden doorgaans gevolgd door een langgerekt ‘kjoeuw’.

Intusschen is de nieuwe woning in orde gemaakt, - trouwens, *elke* nieuwe woning wordt door de buurt in staat van bewoonbaarheid gebracht. Het heele huis is schoongemaakt: de vloeren geschrobd, de muren gewit, alles gepoetst, geveegd, gewasschen, gesierd; daarna is de mei of een kroon op het dak gezet en, ten teeken van volbrachten arbeid, de bezem uit het dak gestoken; van daar de uitdrukking: ‘den bezem uitsteken’. Plaatselijk dansen de buurmeisjes

dan in de feestelijk uitgedoste woning. Zij hebben nu recht op een onthaal, in het Oosten van het land het *intrekkingsmaal* genoemd. In het zuidelijk gebied heeft dit onthaal geen afzonderlijken naam. Natuurlijk wordt koffie gedronken, waarbij krentenmik verorberd wordt 'en andere'; elders nuttigt men de onafscheidelijke stoete. De kroon, die de huifkar tooide, wordt in het nieuwe heem opgehangen en blijft daar, tot ze verdord of versleten is.

Een oud gebruik, en waarschijnlijk oorspronkelijk wel bedoeld als een offer aan de huisgeesten, is het oostelijke *vuurbeuten*, d.i. het vuur aanleggen in de nieuwe woning door de buurvrouwen, plaatselijk - maar jonger - ook door de buurmeisjes; men vergelijke hiermee het huisoffer bij het huwelijk, bl. 297. Ook in het Bentheimsche bestaat dit gebruik. In Oost-Vlaanderen loopt 's avonds de heele buurt samen, elk met een bosje stroo, dat ter eere van den nieuwen buurman wordt verbrand; men noemt dit, de nieuwe buren *inbranden*. Het onthaal draagt den naam van de *overhaalfeeste*; zie Loquela XII, bl. 69.

Overeenkomstig dit gebruik wordt een nieuwe herberg met meitakken gesierd; ook plant men vóor de deur wel eens een meiboompje. Te Kessel (L.) brengen de buurtjongens den kastelein het uithangbord; het hierop volgend onthaal heet dan *schildverteren*.

Bij ziekte wordt door de buurt geneesheer en geestelijke gehaald, gewaakt, gebeden. Vooral na de berechting onderneemt in katholieke streken de buurt een bidgang naar een nabijgelegen kapel. Treedt de dood in, dan zijn het weer de buren, die den doode afleggen, overluiden, bewaken. Zij belasten zich met de toebereidselen tot de ter aarde bestelling, dragen het lijk, delven den kuil, verrichten de begrafenis. Hoe treffend is niet de Limburgsche gewoonte, waarvolgens de buurmeisjes kransjes vlechten voor de overleden kinderen en ongehuwden, en in den lijkstoet palmtakken dragen, die dan gestoken worden op het graf.

De gezellige bijeenkomsten dragen den naam van *buurting* of *buuravond*; het onthaal, dat billijkerwijs de bewezen diensten volgt,

heet *bier* of *maal*, terwijl het plaatselijk een specifieke benaming mist. Dit *bier* is een echt Nederduitsch instituut; zie ook WINKLER, Oud Nederland, bl. 817. De naam van den drank, die het hoofdbestanddeel vormde, is op de feestelijke bijeenkomst zelf overgegaan en bleef, ook toen deze drank geheel op den achtergrond raakte. Zoo kent men het *geboorte*- of *kinderbier*, Friesch *bernebjiar*, het *meibier, gildebier, vastelavondbier, schuttebier*, bij begrafenissen het *doodbier, leedbier, troostbier, droefheidbier, groevebier*, Friesch *leedbjiar* en *treastelbjiar*, ook wel *loofbier* genoemd, wanneer de doode geloofd wordt; bij verloving het *verlovingsbier*. Was men bij het bouwen van een huis in Friesland zoover gevorderd, dat men de daksparren met pannen dekte, dan gaf men het *pannenbjiar*, vergel. de Zeeuwsche uitdrukking *te biere gaeë*, zie ook DE BO, West-Vlaamsch Idioticon, bl. 127. Over het Limburgsche *huulbeer* is gesproken, zie bl. 301. Elders spreekt men van een *intrekkingsmaal* (bij verhuizen), een *steendermaal* (bij het aanbrengen van bouwmateriaal), een *richtemaal* (als de gebinten gericht zijn), een *mestmaal* enz.

Bij den landbouw en het akkermansleven openbaart zich een nauw betrekkingsgevoel tusschen den landbewoner en de omringende natuur, en een gevoel van wisselwerking tevens. Verkondigt een dorre twijg den dood aan dengene, die hem het eerst waarnam, omgekeerd kan men, door een stroopop in het water te werpen, de natuur tot regen dwingen (vergel. bl. 226). Dit is meer dan poëzie en symboliek, dit is, zooals wij zagen, hoewel onbewuste, sympathetische magie. Maar naast en boven het animisme of dynamisme, waarop deze magie stoelt, is in de akkergebruiken nog een andere faktor werkzaam: het religieuze bewustzijn van de voorzienigheid Gods en Zijn heerschappij over de natuur. -

Reeds is voor het **zaaien** gezorgd door palmblaadjes tusschen het zaadkoren te leggen; dit bevordert de vruchtbaarheid. Maar deze maatregel is niet voldoende, want het is lang niet onverschillig, wanneer gezaaid wordt. Vrijdag en Maandag zijn daartoe niet geschikt.

Verder meent de landbouwer, als vroorogge op Sint Pieter vóor den middag gezaaid wordt, dan schieten er aren in; niet aldus, wanneer in den namiddag gezaaid wordt. De laatste volle week van September mag niet gezaaid worden; dit is de *springweek*, dan springt het zaad uit den grond op. Rogge moet ook gezaaid worden met wassende maan (sympathie), maar niet tusschen twaalf en één, en evenmin op Quatertemperdagen. Zoo mag men ook in de Kruisdagen geen bonen poten. In Vlaanderen en in den Achterhoek acht men het verkeerd ‘bij twee lichten’ te zaaien, d.i. als zon en maan aan den hemel staan; daarentegen zaait men in het Rijnland juist bij twee lichten gaarne tarwe, dan wordt zij mooi wit (sympathie).

Zeer verspreid is de gewoonte, vóor het zaaien een kruis te slaan en ook de drie eerste worpen in kruisvorm te doen, en wel onder een spreuk, waardoor Gods zegen wordt afgeroepen. Maar meer mag men niet spreken, opdat de vogels het niet merken. Het zaad moet men hoog opwerpen, dan groeit het graan hoog op (weer sympathetische magie). Laat men des nachts ploeg of eg op het land staan, dan zet men deze recht op in het veld, dat de heksen er onder kunnen vluchten (Limburg). Aan den Rijn trok de landman na het zaaien zijn pet af en sprak: ‘Mi Gott, ich han et menge (het mijne) getan, du nu och et denge (het uwe)’. Aldus JOS. WEIGERT, Religiöse Volkskunde (Freiburg i/B. 1925), bl. 62.

Intusschen schiet het graan welig op. Het is voor den landman een heilige tijd, een tijd van bange zorg en blijde hoop, als de velden zich steeds rijker bekleeden met den zegen des hemels. Nu rijdt men om de akkers, dat de oogst moge gedijen; nu bezigt men allerlei afweermiddelen tegen hagelslag, onweêr, brand, vooral tegen de vratige vogels: de vogelverschrikkers hebben niet slechts een praktisch doel, maar doen tevens eenigermate als fetis dienst. Op de Duitsche grens leest men plaatselijk 't begin van 't Sint Jans Evangelie tegen de musschen; tegen misgewas steekt men in Vlaanderen en Limburg een gewijd palmtakje op de vier hoeken van den akker. Het is een

belangrijke, hoog-ernstige tijd: dans en andere vermakelijkheden moeten nu rusten....

Het omrijden der akkers en het rondtrekken om de graanvelden, wat ook eertijds te Rome in zwang was, heeft ten deele een gekerstenden vorm aangenomen in de processies. Het is zeker niet toevallig, dat de *litania maior*, de voornaamste processie met litanie-gebed op Marcusdag (25 April), juist op denzelfden datum valt, waarop eertijds te Rome het voornaamste *ambarvale* plaats had: ommegang, bedegang door en om de velden voor het gedijen der veldvruchten en het afweren van schadelijke invloeden. Ook bij deze en dergelijke heidensche processies sprak men wisselgebeden in dialoogvorm. De heidensche processie op den 25sten Maart werd gehouden ter eere van *Robigo*, een godheid, aangeroepen ter afwending van ziekte in het graan of van den meeldauw. Met het feest van den H. Marcus heeft de *litania maior* niets gemeen.

Maar reeds heeft de kwartel den oogst aangekondigd; en de landman weet het, als de kwartel slaat, dan korrelt het graan goed: 'zooveel maal als hij slaat, zooveel vat uit de vim', zegt een Limburgsch spreekwoord.

Weldra, als de wind door de aren speelt en het graanveld doet golven, dan gaat de k o o r n d a e m o n door de halmen, evenals de boomgeest zich openbaart in het ruischen van het loof. 'De roggehonde loopt er deur', zegt men dan in de Graafschap, of 'de roggemeuje het de varkens oet'. Hier ontmoeten wij voor het eerst den genius der vruchtbaarheid op het graanveld. Hij neemt nu eens een menschelijke gedaante aan (*korenmoeder, roggemeisje*), dan weer die van een dier (hond, wolf, haan, haas, bok enz.). Kinderen, die het graan vertrappen, waarschuwt men voor het korenwijf, de roggemoeder of den bok. De hond, haas enz. komt er bij de laatste schoof uit; dan moet een der binders met open schort voor de halmen gaan zitten, om hem te vangen. Zoo komt het, dat elders de laatste schoof den vorm van een hond, haas enz. aanneemt. Zie SARTORI, Sitte und Brauch II, bl. 87; MANNHARDT, Baumkultus, bl. 611; Roggen-

wolf und Roggenhund, tweede druk (Danzig 1868), *passim*; Die Korndämonen (Berlin 1867), *passim*.

Het is een weldoende toon in het volksleven, dat de **graanoogst,** het moeizaamste en gewichtigste werk van het geheele jaar, als een feest wordt opgevat. Op Jacobidag (25 Juli) pleegt hij een aanvang te nemen. Het nijvere landvolk zweet en zwoegt, de buren bieden de helpende hand, maaien de halmen, binden de schooven, stapelen op de oogstkar het kostbare loon van zooveel moeite en zorgen, en bij het haren der zeisen en het zwaaien der sikkels klinken vroolijke oogstliederen als deze:

De wumpel de strumpel de kanne met bier,
Die hebben we hier op ons plezier!
Zoetemelk met roome,
Jan Dirksen is mijn oome,
Peet Trijn, dat is mijn bestemoer,
Zoo gaan we mee op het leste voer.
(Noord-Holland).

Het laatste voer is op de baan,
Dat in den boer zijn schuur moet gaan.
De luie boeren alleen hebben nog staan.
(Oost-Vlaanderen).

En nog komt met *Sint Joapik* de boer handen te kort. Dit blijkt uit verscheidene zegswijzen. Als 't heeft geijzeld, en de boeren de hoefijzers der paarden moeten laten scherpen, zegt men: ‘'t Hef glad iêzelt, de boer hef vandaag zienen Sint Joapik’, en zijn er veel huwelijken na den gesloten tijd, dan hoort men wel eens: ‘Onze pastoor hef regtevoort zienen Sint Joapik’.

Eindelijk bindt men de laatste schoof. Evenals in de lentegebruiken de vegetatiedaemon door den meiboom of door een omloofde menschenfiguur wordt voorgesteld, aldus ook de koorngeest in de

oogstgebruiken. Men beeldt hem uit in een schoof, met bonte linten en bloemen gesierd en veelal gebonden in den vorm van een pop, en deze draagt benamingen als: *korenmoeder, roggewolf, roggehaan* enz.; immers, het dier, dat sprong door het golvende graan, heeft men gevangen in de laatste garve. Buiten onze grenzen wordt ook wel de maaier in de laatste schoof gebonden en in water gedompeld. Zij wordt ook vaak met eetwaren als appelen, gebak, eieren enz. gesierd en men danst er om heen, als om den meiboom. Een verdere overeenkomst met den meiboom is deze, dat b.v. in Westfalen de laatste schoof wordt bekroond door een uit hout gesneden en op een stok bevestigden h a a n , die met den haanvorm, waarin somtijds de laatste schoof gebonden wordt, niets gemeen heeft. Deze haan rust op den o o g s t k r a n s , en troont dan veelal op den zoogenaamden *Harkelmai*, die zijn benaming aan de bijeengeharkte halmen dankt: de overeenkomst met den kleinen meiboom, dien wij palmpaasch noemen, is weer bizonder treffend. Na afloop der feestviering spijkert men den haan met den oogstkrans aan den gevel van het woonhuis, waar hij tot het volgende jaar blijft prijken. In de Kempen plaatst men ook wel eens een levenden haan op den oogstwagen. De kinderen zingen:

Koekeloeren haan,
De leste boekweitkar komt daar al aan,
Om naar buiten te gaan.
't Avond zullen we koeken bakken,
En morgen is 't gedaan.

Zoo verklaart men de gewoonte van het h a n e n s l a a n in sommige streken na het oogstfeest - ook in den Elzas bindt men een levenden haan aan den oogstmei - en evenzeer de Twentsche benaming voor het oogstfeest: *stoppelhanen*. Te Maastricht werd op kermismaandag ‘de haon geslage’, en het stellig sterk gemoderniseerde hanenlied, dat bij den optocht door de straten der stad nog zoo lang niet geleden gezongen werd, luidt:

Den hoan dee weurd geslage!
't Aaid gebruuk in eus Maastreeg,
De kop weurd op het zweerd gedrage,
Noe zek ins vrunde of ieg leeg?
Den haon dee heet de kop noe aof,
Veur us waat e genot!
Niks waat us mie vreugde gaof
Es het slaon van de pot.
Keuning, Keizer sloog zoe deftig d'rop,
Keuning, Keizer sloog zoe deftig d'rop!

Zie verder VAN DER VEN, Neerlands volksleven in den oogsttijd, bl. 4, 5.

De laatste schoof wordt ook de *geluksgarve* genoemd, omdat men van haar geluk en rijkdom verwacht voor het volgende jaar; want de genius van de groeikracht en den wasdom, dien de oogstmei uitbeeldt in betrekking tot de graanhalmen, welke hij tooit, wordt ook beschouwd als de onafgebroken voortlevende groeikracht der veldgewassen. Andere benamingen zijn: *de Olle, 't Olle Wief* enz., welke wellicht betrekking hebben op een Oudgermaansche vergoddelijkte verpersoonlijking der vruchtbaarheid.

Te Hengeloo, Steenderen, Zelhem, Ruurloo en andere dorpen van de Graafschap maken de binders, als de laatste halmen gemaaid zijn, een bijzonder groote garf, die uit vijftien gewone garven bestaat. Deze wordt dan met groene takken en bloemen gesierd en draagt den naam van *'t Olle Wief.* Straks komen de knechten met een langen staak, steken haar dien door 't lijf en dragen haar in optocht naar de woning van den boer, waar ze voor de deur wordt neergezet. Met eenige plechtigheid wordt dan de feestgarve aan de vrouw, die inmiddels naar buiten gekomen is, aangeboden. Ook draagt men de reuzenschoof wel eens naar binnen en dan wordt er om heen gedanst.

Ook elders bestaat een dergelijk gebruik. Te Neerbosch (G.) en omstreken, Heel, Geleen, Vlodrop, Reuver, Tegelen, Venray enz.

(L.) maakt men de laatste schoof dubbel zoo dik als naar gewoonte; zij wordt met groen en bloemen, met een *mei*, opgesmukt en dan op de kar geladen. Een joelende menigte van jongens en meisjes omstuwt het voertuig, en langs den grootst mogelijken omweg begeeft de stoet zich huiswaarts. In het dorp zet men het feest tot laat in den avond voort, want rijkelijk wordt de jeugd door den eigenaar op koffie, bier, brandewijn en vla onthaald. Te Nederweert vergast men zich op *Zichtezondag* aan bier en zoete melk. Elders wordt alleen de laatste kar *gemeid*. Te Schinveld maakt men nog een stroopop, waarmee gesold wordt.

In sommige Friesche woudstreken is het de gewoonte, dat op de laatste van het veld komende wagenvracht boekweit als meiboom wordt geplaatst een tak van den lijsterbessenboom met de rijpe bessen er aan. Op het Bildt zaten voorheen op den laatsten wagen boonschoven, die werden binnengehaald, twee jongens met een strooman. Zij zongen aldus:

Moer, moer, de pan over 't vuur!
Hier hê wij *de leste gerven*
   Boven in de bergen,
   Boven in de toppe.
Wanneer selle wij soppe?
Soppe wij van avond niet,
Dan soppe wij 't heele jaar niet.

In Zuid-Limburg draagt het oogstfeest de eigenaardige benaming van *martelgaus* (of -*gans*), klaarblijkelijk een vervorming, zonder eenige betrekking tot den gansvogel; een afdoende verklaring werd tot nog toe niet gegeven. Elders op Nederlandschen bodem biedt het oogstfeest weinig karakteristieks. In het Noorden heeft de vlag meestal het meiboompje vervangen. In West-Vlaanderen draagt het oogstfeest, of liever de feestmaaltijd, den naam van *oogstfooie*, elders dien van *oogstkermis*. Wij kennen het uit STREUVELS' Vlaschaard en DE CLERCQ's Terwe.

Ten slotte zij nog vermeld, dat in Oldenburg, Brunswijk, Hannover enz. een stuk koren ongemaaid op den akker blijft staan: het *Vergôdendêl*, dat kwalijk anders kan vertaald worden, dan als ‘Frau Godens Anteil’, een hooioffer dus aan Wôdan's gemalin. Hiermee vergelijke men het schamel overleefsel, dat ons rest in het hooi voor het paard van Sinterklaas (bl. 149).

Het a r e n l e z e n is het recht der armen. Te Eibergen (G.) zingen de kinderen, als ze na het *pungelen* (aren lezen) huiswaarts keeren:

Moeder, moeder, ik heb moar eenen pungen epungeld,
Der was neet meer te kriêgen,
Want as der nog meer te kriêgen was,
Dan ha'k wal meer noa 't hoes ebrach; enz.

Terstond na het ten einde brengen van den veldarbeid begint het **dorschen**: een zwaar, moeitevol werk, waar men gaarne reeds vroeg in den morgen mee aanvangt. Volijverig hanteeren de dorschers den vlegel, en uit het rythme van den dorschvlegel groeit het dorschlied met zijn gespierde en toch zoo smijdige klankbeweging:

It klitst, it klatst,
't Giet juwn toa gest,
Op tzies in brea
Mey 't heale gea.
(Friesland).

[Het klitst en klatst,
Het gaat van avond te gast,
Op kaas en brood
Met het halve dorp].

Zouden er geen liederen gezongen worden in den trant van CREMER'S Betuwsch dorschliedje? Wij geven het natuurlijk met het noodige voorbehoud:

Lange vlêgel, wonderklop,
Sloa d'r helder lochtig op
Vief en twintig duuzend slag,
Ielken korten wienterdag,
   Met verdrag.
Vlêgel, klap 'm, klep 'm, klop,
Die 't niet gleuft op stuggen kop.

Vooral het dorschlied steunt in zoo ruime mate de stelling van KARL BÜCHER, dat het arbeidslied zich ontwikkelde uit den rythmischen vorm, dien het volk aan inspannenden, eentonigen arbeid gaf, om het eentonige te breken en de vermoeienis te doen vergeten.

Het gewichtigste oogenblik bij het uitdorschen is dat van den laatsten slag. In ons zuidelijk volksgebied bestaat vrij algemeen het gebruik, dat bij het afdorschen van het laatste koren alle dorschers tegelijk met de vlegels op den vloer slaan; in het Oosten van ons land heette dit de *drobbelslag* of *munikenslag*. Uit vergelijking met uitheemsche gebruiken blijkt, dat deze slag oorspronkelijk den koorngeest gold, die immers mee in de schuur gevlucht is: hij moet sterven om herboren te worden. Tegenwoordig is het een teeken, dat de vrouw van den eigenaar moet komen, om de arbeiders te trakteeren.

De greidboer heeft geen bouwland, hij is enkel veehouder, hij kent alleen den **hooi-oogst.** Maar de gebruiken, hiermee verbonden, zijn over het algemeen veel minder ontwikkeld dan die van den graanoogst. Na afloop volgt het hooimaal, een afscheidsmaal, dat de boer aan zijn werkvolk geeft; het bestond van ouds uit spekpannekoeken. De laatste wagens worden op Ameland met vlaggen versierd.

Worden de groote schuurdeuren geopend, dan gebeurt het vaak, dat zwaluwen komen rondfladderen in de ledige ruimte der schuur. Dan zingt de jeugd - en ook wel in het voorjaar bij den terugkeer - het zwaluwgetjilp nabootsend:

Verleden jaar, toen ik hier was,
Was dit vak vol en dat vak vol,
En nu is alles weer verteerd, verteerd, verteerd.

Of wel:

Toen ik weg ging, waren alle kistjes en kastjes vol,
Maar toen ik weer kwam, was alles verslikkerd, verslekkerd, verslierd, verslierd.

Men vergelijke het Brunswijksche:

As ik weggung, as ik weggung,
Was dit fak vull, was dat fak vull,
As ik wê'erkam, as ik wê'erkam,
Was alles verslickert, verslüert.

Laat ik nog vermelden den v l a s o o g s t , vroeger zoo belangrijk met het oog op het algemeen gebruikelijke, huiselijke spinnen; den h o p o o g s t , die eertijds aanleiding gaf tot het befaamde Geldersche hopmaal met zijn lekkere, gerezen pannekoeken; eindelijk den k o o l z a a d o o g s t , daarom niet onbelangrijk, dewijl de laatste zak door een groenen tak, een *mei* werd gesierd. Met de muzikanten voorop ging de stoet zingende naar het huis van den boer. Maar reeds in 1839 was, volgens den Gelderschen Volksalmanak, dit feest kwijnende. Belangrijk is het Groninger *plezair-dörse* van koolzaad, waarbij de *koolzaadhaas* gevangen wordt.

In Noord-Brabant, b.v. te Duizel, kent men nog de *aardappelfooi*, vroeger in de omstreken van Breda de *boekweitfooi*, in Zeeland de *zaadfooie* met de *gekroonde Meie*. Men vergelijke de Antwerpsche *pataatfooi*, naast de Vlaamsche *oogst-, vlas-* en *zaadfooi* (bl. 323), te Tongerloo *haan* genoemd. Het woord *fooi* heeft hier de beteekenis van ‘afscheidsmaal’, die ook het Middelnederl. *foy, voy* bezat. Een nog oudere beteekenis is ‘reis, weg’; immers het woord heeft zich ontwikkeld uit het Fransche *voie*: ‘reis, reispenning, teerpenning’.

Zie MANNHARDT, Baumkultus, bl. 190 vv.; DE VOOYS, in Volkskunde XXIV, bl. 154; SCHRIJNEN, in Limburg's Jaarboek I, 3, bl. 25 vv.; H. WELTERS, Feesten enz., bl. 50; HEUVEL, Volksgeloof en Volksleven, bl. 312 vv. Oud Achterhoeksch Boerenleven, bl. 246 vv.; VAN DER VEN, Nederlandsch volksleven in den oogsttijd, bl. 16 vv., 24 vv.; WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 261.

Het is hier, naar ik meen, de plaats, een enkel woord te zeggen over de **molens,** die immers in zoo hooge mate tot het bewerken van de landelijke produkten bijdragen, en algemeen gelden als een karakteristiek bestanddeel van ons Hollandsche landschap. Want de graanmolen is wel de meest populaire, hetzij als wind- of als watermolen, al kent men b.v. aan de Zaan daarnaast houtzaag-, papier-, olie-, mosterd-, veevoedermolens enz. En vergeten we vooral ook de windwatermolen niet, die uitsluitend bestemd is om water op te pompen en naar een hooger gelegen bassin over te hevelen. Van deze laatste soort is de kokette *wipwatermolen* of *spinbol* wel het meest in gebruik, voor zoover ik van gebruik nog spreken mag. Uiterlijk gelijkt zij eenigszins op den *standaardmolen*, die dient om graan te malen: immers bij beiden draait de beweegbare romp om een staande spil, den ‘standaard’. Beide typen zijn in ons Openluchtmuseum vertegenwoordigd, evenals de zoogenaamde *paltrokmolen*, aldus genoemd om den vorm: om ruimte voor het zaagbedrijf te winnen, kreeg hij aan beide dwarszijden een ruimen uitbouw aan den voet.

De molen voert een ongelijken strijd met den electromotor; en we mogen zeggen: op den duur kan de uitslag niet twijfelachtig zijn. Het lot van den molen lijkt beslist, hoe sympathiek het doel van de Vereeniging ‘De Hollandsche Molen’ ook mag zijn, die poogt met name het gaande werk van den windmolen te verbeteren. Ook elders, b.v. in Fransch Vlaanderen, wordt de belangstelling van het publiek in het lot van den windmolen gaande gemaakt: men voelt hem als

een soort symbool van Holland, van Vlaanderen, van de lage landen aan zee. Treffend wordt de taak van vereeniging en museum door C. VISSER geschetst: ‘Streve *De Hollandsche Molen* er naar om de molens, voor zoover haar dit mogelijk zal zijn, te behouden op hun aloude plaatsen, ze desnoods inwendig verbeterende; voor het Openluchtmuseum zij de taak weggelegd, om de geschiedenis van den Hollandschen windmolen in tastbaren vorm voor het nageslacht vast te leggen’. Zie Bijdragen en Mededeelingen (van het Nederl. Openluchtmuseum), Mei 1925, en verder het artikel van A. VAN ERVEN DORENS over den Paltrokmolen, t.a.p. December 1926. Ik vermeld nog het mooie boek van MR. G.J. TER KUILE, de Twentsche Watermolens (Almelo 1922), waaraan de afbeelding van den watermolen van Huis Singraven ontleend is; C. VISSER, A. TEN BRUGGENCATE en J. SCHREGARDUS, Onze Hollandsche Molen (Amsterdam 2dl. 1926-'29); en S. COLLOT D'ESCURY, De molens van Zeeuwsch Vlaanderen (Amsterdam 1927).

De v e e t e e l t is reeds elders ten deele besproken, zoo b.v. de stalling bij de verschillende huistypen en eveneens de afweermiddelen, die ter bescherming van het vee tegen onheilvolle invloeden worden gebezigd. Ook de hooioogst behoort tot dit onderwerp.

Vooral de p a a r d e n staan bloot aan betoovering en aan kwelling van de maar, die onontwarbare knoopen in de manen vlecht en de dieren in zweet drijft. Hiertegen bestaan afzonderlijke bezweringsformules. Ook paardekoppen in den gevel oefenen beschermenden invloed uit. De k o e i e n en schapen worden op gezette tijden door de vaart gedreven, om ze vruchtbaar te maken en tegen ziekten te beveiligen. Op een meidag drijft men de koeien in de weide en tegen Sint Katherijne komen zij weer op stal. In den omtrek van Bredevoort en Aalten (G.) hebben de koewachters hun eigen deuntje, waarmee ze elkaar toeroepen: ‘Alleli, allo, Derk, Jan, enz., allo, kom hier allo, gauw dan alio, alleli, allo.’ Dit ‘Alio, alleli’ dient ook om des avonds de koeien bijeen te roepen.

Plaat 8.
Houtzaag-paltrokmolen te Numansdorp (Zuid-Holland), thans in het Arnhemsch Openluchtmuseum.

Bijzondere voorschriften gelden bij het melken, om te maken, dat de melk overvloedig is, niet blauw, dat zij niet onmiddellijk stolt, dat zij niet botert; hiertegen beveiligt vooral de vlierstruik. Ook palm en kruidwisch worden in den stal aangebracht; spinnewebben ziet men er graag.

Schapen, geiten en varkens spelen in het volksgeloof een ondergeschikte rol. Van meer belang zijn h o n d en k a t , die vooral het weêr voorspellen, maar toch ook geluk of ongeluk aankondigen. De kat staat, naar men weet, in betrekking tot het huwelijk, kondigt bezoek aan en ziet sterfgevallen vooruit. Van groot belang is, zooals wij zagen, de h a a n bij de vruchtbaarheidsgebruiken, bij het oogstfeest enz. Hij beveiligt tegen schadelijke invloeden en is daarom wel vooral symbool der vruchtbaarheid, zooals ik reeds op bl. 121 en elders heb betoogd. Eindelijk, in hooge eere staan de b i j e n , het eenige insekt, dat huisdier geworden is. Zij staan in nauwe betrekking tot het gezin van den iemker; zijn dood wordt hun aangekondigd; met de naastbestaanden dragen zij rouw. Of nog ergens het gebruik bestaat, dat het bruidspaar de iemen om zegen vraagt? Van het Nunensche *biemansgilde* vertelt V.D. VEN in zijn Zomerfilm, bl. 23.

Wél mocht H.W. HEUVEL zeggen, dat ‘een geur van overoud volksgeloof het iemenhuis omzweeft’. De bijenkultuur is een Indo-europeesch erfdeel. Mèt den meedrank was zij in het stamland onzer voorvaderen inheemsch. Maar nog veel ruimer is haar gebied, en wie daar iets meer over weten wil, kan zijn gading vinden bij LUDW. ARMBRUSTER, Der Bienenstand als völkerkundliches Denkmal (Band VIII der *Bücherei für Bienenkunde*), waarover MR. PIET SMIT een suggestief artikel in De Bijdr. en Meded. van het Openluchtmuseum, no. 10, bl. 61 schreef. Hierbij gaat een afbeelding van een bijenstand in Drente (Rolde), met klokvormige korven; de min of meer spits toeloopende Geldersche korf is wel de eigenaardigste. De strookorf schijnt meer een Germaansch, de uit het houtblok vervaardigde bijenwoning een Slavisch karakter te vertoonen. Tot het volksgeloof behooren bepaaldelijk de maatregelen,

waardoor de bijenhouder zijn bijenvolk tegen kwade invloeden meent te kunnen beschermen. Belangrijk is ook het onderzoek naar de rechtsgebruiken die met den eigendom over de bijenzwermen samenhangen.

V. *Ziekte, dood, begrafenis*.

Na de genoegens van het leven komen **ziekte** en de dood. Menige zwakte en menig lijden slaat de landbouwer lager aan dan de stedeling met hooger kultuur, en het is zelfs een bekend feit, dat hij eerder den veearts voor de stalbeesten zal ontbieden, dan den geneesheer voor zich zelf of voor de leden van zijn gezin. En nog gaat hij dan bij voorkeur bij waterdokters en konsorten te rade. Daarentegen is hij voor kleine misvormingen zeer gevoelig, getuige b.v. het heirleger van bezweringsformules tegen de wratten. Maar ik kom hier op het gebied der volksgeneeskunde, die uitvoerig in het Zevende Hoofdstuk zal besproken worden. -

Intusschen wordt de kwaal erger en erger en nadert de **dood.** Reeds heeft men herhaaldelijk geheimzinnige lichten waargenomen, die onder den naam van *veurbuken*, (*veurbukes, veurbuksel* enz.) bekend zijn, althans in het zuidelijk volksgebied. Voortdurend krast de uil en de raaf, de waakhond slaat aan in het holle van den nacht, de klok blijft stil staan of twee klokken slaan te gelijk, de katten bijten elkaar; nu eens springt een glas, dan weer worden deuren plotseling dichtgeworpen, en voortdurend laat het houtwormpje zijn eentonig getik hooren. Hierbij komt nog, dat de huisgenooten voortdurend droomen van huwelijk en bruiloft, of den priester aan het altaar zien staan: geen twijfel meer mogelijk, spoedig zal de zieke ‘het gewaagd hebben’. ‘Hij gaat de gard af’, fluisteren de vrienden en magen, ‘hij riekt naar de schup’. Bij kinderen klinkt de volksuitdrukking zachter, gevoeliger: groote kinderoogen, luidt het, zijn ‘kerkhofbloemen’.

Men kan niet zeggen, dat de landman den dood meer vreest dan

de stedeling, maar hij wordt er voortdurend aan herinnerd door zijn intiem samenleven met de natuur, wier opvallende verschijnselen hij als voorboden beschouwt. Hierop wijst m.i. het meest sprekend de volksverklaring van een ontijdigen bloei:

Een bloem buiten den tijd
Is een bruid of een lijk.

Ook hier weer de verwantschap van dood en huwelijk als het telkens wederkeerend refrein.

De dood wordt door het volk beschouwd als een overgang, niet als een einde: vandaar een heele reeks van scheidingsgebruiken uit de wereld, die den mensch omringt, zoowel bij het sterven, als na den dood, tot hij veilig en wel geborgen is in het graf. Want, dat ieder mensch bestaat uit een tweevoudig ik, dat er bij den dood een scheidingsproces plaats heeft, ten gevolge waarvan het onsterfelijke gedeelte overblijft, om een nieuw leven te beginnen, was een overtuiging, door de Oude Germanen met alle andere volken en volkengroepen gedeeld. Deze overtuiging is algemeen-menschelijk, en behoort tot de goudaderen in veelal waardeloos of minder waardevol erts. Tot dit soort van gebruiken behoort het afknippen van nagels en haar, het omwerpen van de stoelen en banken, het openzetten der vensters, het rondgaan om het kerkhof enz. Ook bij de geboorte hebben wij een dergelijken scheidingsritus ontmoet (bl. 250); hier is hij op zijn eigen domein. Zelfs voor de overlevenden is hij van toepassing, ten einde scheiding te bewerkstelligen van den doode en de doodsmachten en ter wederopneming in de wereld en in de gemeenschap der levenden. Natuurlijk vermengen zich hiermee gevoelens van teedere piëteit met den dierbaren stervende of doode.

Na de berechting, in katholieke streken, wacht men met bange vrees en klimmende bezorgdheid het naderend einde af. Komt het stervensuur en heeft men allen grond te duchten, dat de zieke het spoedig zal hebben afgelegd, dan ontsteekt men de gewijde dooden-

kaars - in Vlaanderen wordt dit *uitlichten* genoemd - en roept de familie om het sterfbed. Men tracht den stervende het verscheiden zoo licht mogelijk te maken. Hij mag geen kleedingstuk aanhebben, waaraan op Zondag genaaid is, want daarin kan hij niet sterven, maar blijft voortdurend in doodstrijd. Men vraagt hem gaarne, of hij niets meer 'op zich heeft', een laatsten wensch, maar ook wellicht een belofte, die men hem dan afneemt. Bestellingen en beschikkingen van een stervende moet men volbrengen, anders kan hij geen rust vinden in het graf; en evenmin vindt hij rust, als men de begrafenisgebruiken verwaarloost. Houdt men na den dood ter volbrenging eener belofte van den overledene een bidweg, dan moet men een stok of regenscherm voor de deur zijner woning zetten en zeggen: 'In den naam van God, ga voor, ik zal u volgen'. Blijkbaar wil men aldus den geest verschalken en alvast voorop sturen; anders moet men hem dragen.

In dit beslissend tijdgewricht ducht men vooral het twaalfde uur; immers dan 'verzet' de tijd.

Heeft de stervende den l a a t s t e n s n i k gegeven, heeft de ziel het lichaam verlaten, naar het volk meent als ademtocht, dan wordt de mond gesloten, de naaste verwanten drukken de oogen dicht, en in katholieke streken omklemmen de saamgevouwen handen een kruis of rozenkrans. Eertijds werd de stervende, naderhand ook de doode afgelegd, en kwam hij van het bed op het lijkstroo te liggen, in geheel België *reeuwstroo*, in Hollandsch Limburg, Drente, Overijssel en elders *schoofstroo* genoemd; *reeuw*- beteekent 'lijk', vergel. het Gotische *hraiw*- in *hraiwadûbô* 'tortelduif, lijkduif'. Het feit, dat de uitdrukking 'op zijn reeuwstroo liggen' in heel Vlaamsch België en in de aangrenzende gewesten mondgemeen is, bewijst voldoende, dat zij verband houdt met een algemeen verspreid gebruik. Het afleggen op stroo mag als algemeen germaansch, ja als algemeen Indo-europeesch beschouwd worden. In België schijnt het sedert enkele tientallen van jaren uitgestorven; ook in Westfalen (*Revestroh*) en Rijnland is het gebruik veel verminderd. In Nederland is het, voor

zoover mij bekend, nog slechts in Friesland en in Hollandsch Limburg in zwang: 'Wanneer het gewasschen en in het doodshemd gekleed is', schrijft TH. DORREN in Limburg's Jaarboek XVI, bl. 13, 'wordt het lijk - gewoonlijk op twee aan elkaar geschoven tafels - in de beste kamer *op schouf*, d.i. op stroo gelegd (stroowisch). De tijd, dat het lijk onbegraven daar ligt, heet het '*euver eerd* liggen'. Vandaar de uitdrukking: 'Hij komt van het bed op het stroo', d.i. van euvel tot euvel, zonder dat het er beter op wordt. Oorspronkelijk werd het lijk van het bed op een plank gelegd, en deze, in Beieren het *Rebrett* genoemd, dient in ons land nog op tal van plaatsen, om den dood aan te kondigen. Zwart geverfd en met een doodshoofd, waaronder de letters R.I.P. (Requiescat In Pace: hij ruste in vrede) beschilderd, wordt het lijkbord, *liêkbreed* naast de deur van het sterfhuis geplaatst. Enkele merkwaardige exemplaren vindt men in het Openluchtmuseum; hierover, en over de beschildering van de lijkbaar, nader in het Tweede deel.

Het lijk wordt dus gewasschen, geschoren, en men legt een doekje onder de kin. Kinderen tooit men met een kransje, ook de ongehuwden krijgen den bruidstooi, dien zij gedurende hun leven moesten ontberen: den mirten- of rosmarijnkrans. Dan vangt het *verhennekleen* aan, d.i. het doodskleed of *hennekleed* wordt den doode aangedaan of liever over hem heen genaaid. De Friesche benaming is *hinnekleed*; in Oost-Groningen zegt men ook *reekleed*, en met volksetymologische vervorming *regenkleed*. Te Enschedé moet het hennekleed voetvrij zijn, anders zou de doode er over kunnen struikelen bij de opstanding. Zie verder bl. 284. Dit kleed is het eerste, wat de jonge vrouw voor zich en haar man spint. Het wordt oorspronkelijk met een draad en een naald om het lijk vastgenaaid. Deze naald is 'heilig' en 'gevaarlijk' tevens; beide begrippen raken elkaar (bl. 111). Zij wordt dus doorgebroken en de stukken worden in de kist gedaan; ofwel men werpt ze in het vuur. Raakt men er een kies mee aan, dan zou hij uitvallen; een prik er mee geeft een ongeneeslijke wonde. Anderzijds brengt zij geluk bij het loten.

In Limburg wordt de vrouw met het hemd bekleed, dat zij den eersten huwelijksnacht en daarna nooit meer gedragen heeft. Elk jaar wordt het gewasschen en dan zorgvuldig opgeborgen; wij ontmoeten hier wederom de verwantschap van dood en huwelijk in het folklore (bl. 276).

Door de buren wordt de doode in de kist gelegd (gemaakt van eikenplanken, die op de balken bewaard worden): dit noemt men te Coevorden *vatwerk*, naar den ouden naam *vat* voor doodkist.

Na den dood worden onmiddellijk deuren en vensters geopend in het sterfvertrek, althans op enkele plaatsen in Zuid-Limburg, een scheidingsgebruik, dat de ziel er vrij uit kan *pfluderen* (fladderen), zooals men in Zwaben zegt. In de Graafschap, en in 't algemeen in 't Oosten van Nederland, wordt onder het bed, of in de buurt ervan, een bak met water of met water en melk gezet; dit gebruik heerscht ook in Westfalen en andere streken van Noord-Duitschland. In Groningen meent men, dat dit met een hygiënisch doel geschiedt, omdat dan alle vuiligheid op dit water trekt; elders zegt men, dat anders alle water en de melk in huis onrein wordt. Waarschijnlijk was de oorspronkelijke bedoeling, de ziel een bad in water en melk te schenken. In Oostenrijk keert men alle vaatwerk om, dat de ziel daar niet aan blijve hangen. In Friesland wilde het gebruik, drie handjes vol gerstekorrels rond den doode uit te strooien; het strooien van gerst of zand heeft over het algemeen geestenwerende kracht; vgl. bl. 100.

Nu zet men de klok stil en omfloerst den spiegel of keert hem om, ‘omdat er anders spoedig een tweede sterfgeval in het huis zou volgen’, meent men in Friesland. De verklaring hiervan is deze, dat het spiegelbeeld van den mensch met de ziel wordt gelijk gesteld; het is dus te duchten, dat het spiegelbeeld van de overlevenden door den geest van den overledene worde meegevoerd. Ditzelfde gebruik vindt men plaatselijk, buiten onze grenzen, ook bij geboorte en huwelijk; immers ook in deze gewichtige levensmomenten wordt de mensch in hooge mate door de geesten bedreigd.

Naderhand worden deuren en vensters weer gesloten, eigenlijk en

oorspronkelijk eerst na de begrafenis, om de ziel te verhinderen, terug te keeren. Dit blijkt o.a. hieruit, dat men in Noord-Duitschland aan de achterzijde van het sterfhuis een brok muur neerlegt, om zich voor het wederkeeren der ziel te vrijwaren. Wil men in Limburg uitdrukken, dat iemand reeds lang overleden is, dan zegt men: 'Hij komt al haast terug'. Het luiken der vensters werd later rouwsymbool, óok bij de naastbestaanden.

Een krachtig middel, om den terugkeer der schimmen te beletten, is ook het leggen van twee stroowisschen kruiselings over elkaar op de kruiswegen, of in het algemeen tusschen woon- en begraafplaats op den weg, dien de lijkstoet volgde: want de doode keert langs denzelfden weg terug, dien hij gekomen is. Inderdaad wordt het lijk-, schoof- of doodenstroo op verschillende wijze behandeld.

1. Men verbrandt het, en dit is nog op tal van plaatsen in het zuidelijk volksgebied het geval. Immers, de geest van den doode zou aan het stroo kunnen blijven hechten; dit is dus een reinigingsen scheidingsgebruik. In alle geval:

2. Men verwijdert het na den dood uit het huis, evenals de plank, waarop de doode gelegen heeft. Dit is natuurlijk weer een reinigingsgebruik, evenals het vegen van het huis en het verbranden van kleeren en andere voorwerpen, waar de doode mee in aanraking kwam. Vandaar het gebruik in Zeeland, Noord-Brabant, Gelderland, Vlaanderen en enkele jaren terug ook in Limburg, na den dood bossen stroo aan de deur van het sterfhuis te leggen, met of zonder rouwbanden; naar den ouderdom van den overledene neemt dit grootere afmetingen aan. In de Noordbrabantsche buurten Loon-op-Zand, Sprang, Capelle enz. wordt kort gesneden stroo onder drie naast elkaar liggende steenen gevlijd, vijf als het een gehuwde betreft. Naderhand dienden lijkstroo en lijkplank als teeken, dat iemand overleden was.

3. Het stroo wordt kruiselings voor de deur gelegd, of men maakt er wisschen van, die op de kruiswegen gelegd worden. Ook wordt de kist op het reestroo geplaatst, en op den weg naar het kerkhof

worden stroowisschen of enkele halmen van de kar op den grond geworpen. Aldus in Antwerpen, Noord- en Zuid-Brabant en Limburg, Gelderland enz. Dit stroo dient om den geest het terugkeeren te verhinderen. Zelfs legt men o.a. te Sittard twee stroohalmpjes kruiselings op hoofd, borst en voeten, om den geest den lust te benemen, zich weer met het lichaam te vereenigen. Deze en dergelijke gebruiken heet men te Mechelen dan ook zeer juist 'den doode verloren spelen'; zie H. CONINCKX, Mechelsche gebruiken II, bl. 51. Naderhand werd het gebruik ten deele gekerstend en vroeg de stroowisch op kruiswegen om een gebed voor de 'geloovige zielen'.

Aldus verklaart men ook, waarom het stroo vóor het sterfhuis wordt verbrand, terwijl het stroo langs of op den lijkweg daar moet blijven liggen, tot het verrot is.

Een aandoenlijke trek in het volksleven is het aanzeggen van den dood aan de huisdieren, die geacht worden in nauwer betrekking te staan tot den huiselijken kring en hun deel te hebben aan het wel en wee van het gezin. Aan het vee, maar vooral aan de bijen wordt de dood van den meester aangezegd. Het best is deze trek bewaard gebleven daar, waar de huisgemeenschap van menschen en vee het innigst was, nl. op de Oudsaksische hoeve; aldus te Weerdinge en Emmen, dan ook eertijds te Meppel en Hoogeveen. Te Barneveld maakt men een zwarte streep op de linkerzijde van elken korf als teeken van rouw; elders in het Oosten van het land worden de bijenkorven van rouwstrikjes voorzien; zie Driem. Bladen. XII, bl. 52, vergel. III, bl. 81. In Westfalen luidt de formule:

> Imme, Imme, din Heer is dood,
> Nu bliw bi mi in mine Nood.

Ook in West-Vlaanderen, de Kempen en het Meetjesland klopt men op de korven en zegt: 'Bietjes waakt, want de meester slaapt', of 'de meester vertrekt'.

Het overlijden wordt aangezegd door de naaste buren of door de lijkbidders, *aanzeggers* of *aansprekers* (in de steden). In Twente

heeten ze *groeveneugers*, in N. Drente *uitingstneugers*, in Noord-Brabant, *lijkers, doodverklappers* enz. Op de Veluwe slaat de man, die komt *bojen*, met zijn stok op de deur om de menschen buiten te roepen. Te Wierden (O.) slaat men bij het noodigen op de deur en zegt:

Hei, Hei, Hei!
Vandaag te slat (hennekleed)
Morgen te vat (kist)
En overmorgen te kerkhof.

De buren en vooral de *noodwakers* komen, om bij het lijk te waken en te bidden. Wij hebben hier het overoud gebruik der l i j k w a k e of d o o d e n w a k e , een gekerstend afweergebruik, dat echter tegenwoordig bij de protestanten althans, grootendeels in onbruik geraakt is. Vroeger werden hierbij klaagliederen gezongen en een lijkmaal gehouden. Of hier of daar bij deze gelegenheid nog opzettelijk geweeklaag wordt aangeheven, is mij niet bekend; men verzekert mij, dat dit te Urk het geval is. Misschien kan de naam *huilebalk* hier iets leeren. In alle geval wordt in Twente en ook wel elders die lijkwake nog etende en drinkende doorgebracht.

Burenplicht is eigenlijk ook het o v e r l u i d e n , waarbij natuurlijk *luibier* behoort. Het gebruik is vrij algemeen, en volgens den regel wordt driemaal geluid voor volwassenen en eenmaal voor kinderen, of voor een volwassene wordt met de groote, voor een kind (ook wel voor een vrouw) met de kleine klok geluid. Dichterlijk is de Duitsche uitdrukking: *das Heimläuten*; bij ons behalve de term *overluiden* ook wel *uitluiden* gebruikelijk. Zooals uit vergelijking met tal van analoge gebruiken blijkt, had zoowel de luide doodenklacht als het overluiden oorspronkelijk ten doel, de geesten af te weren, die zich van de verscheidene ziel wenschten meester de maken; zie bl. 314.

's Avonds vóor de begrafenis wordt het lijk gekist; voor de doodkist werden vroeger de planken opbewaard. Te Brugge en elders in

Vlaanderen laat men eenige druppels van de gewijde kaars kruisgewijze op den bodem der kist vallen. Staat een doode 's Zondags over, dan volgt binnen twee weken een tweede lijk. Ligt iemand 'mooi' in de kist, dan is dit insgelijks een teeken, dat weldra een nieuw sterfgeval in dezelfde familie zal plaats hebben: 'hij is mooi bestoorn', zeggen de Friezen. Nu weet men dat, volgens een zeer verspreide animistische opvatting, de ziel een min of meer stoffelijk leven leidt in of bij het graf; vandaar, dat men den doode meegeeft al datgene, waaraan hij tijdens zijn leven bizonder gehecht was. Vroeger waren dit kleeren, wapens, mondvoorraad, amuletten van allerlei aard, - in Zweden geeft men nog heden ten dage tabakspijpen en zelfs gevulde brandewijn-flesschen mee. Gouden en zilveren kostbaarheden werden op den duur in geld omgezet en ten slotte vormde nog slechts een kleine munt het rudimentaire en reeds meer symbolische overblijfsel. Den doode zulk een munt in de hand te geven of in den mond te leggen is nog vrij algemeen in verschillende streken van Duitschland. Dit geschiedt hier te lande niet meer. Wel geeft men nog den doode kam en scheermes mee, maar m.i. omdat dit door de aanraking, evenals de naald, waarmee het doodskleed genaaid werd, 'gevaarlijk' geworden is; dan ook rozenkrans en medailles ter vervanging der amuletten van eertijds; aan vrouwen wordt nog wel eens schaar, vingerhoed e.d. toegevoegd. In de omstreken van Dinan (Frankrijk) geeft men den doode gewijd brood in de kist mee, als voedsel voor de hemelreis. Die reis is lang en gaat over de zee 'qui est sous nous'.

Bij het kisten moet de doode met de voeten naar de deur gelegd worden, en zóo draagt men hem uit de woning, recht door de *lijkdeur*, de hoofddeur van het huis, maar die anders niet geopend wordt, dan wanneer een lijk wordt uitgedragen of het bruidspaar zijn intrede doet (bl. 277); aldus in Friesland, terwijl men ook op vele plaatsen in Noord-Holland (b.v. op Terschelling) in ouderwetsche huizen nog de staat- en sterfdeur wijst, die alleen bij trouw- en begrafenis-plechtigheden geopend werd. Het is geen gebruiksdeur, zij wordt

in andere landen somtijds zelfs dichtgemetseld: dan kan de doode den toegang niet vinden. Uit vrees, dat de geest terugkeert, zegt menig drager en menige draagster uit den omtrek van Aalst, wanneer de lijkstoet zich in beweging zet: 'Geest, ga voor, ik zal u volgen'; en als de deuren 's avonds gesloten worden: 'Geest, blijf buiten, en ik binnen'.

Zoo komen dan de naastbestaanden en buren ter **begrafenis.** In Brabant hebben de buurmeisjes den avond te voren in 't sterfhuis *gepeeld*, d.i. een kruis van groen en bloemen gemaakt, dat bij de begrafenis door kinderen wordt gedragen, gedurende den lijkdienst op de kist ligt, en naderhand het graf zal tooien. De familie verschijnt in rouwkleeren, de vrouwen geheel in het zwart, zonder gouden sieraden, en dragen somtijds den doek 'met de krange kante buiten', zooals men in het oostelijk volksgebied zegt. Te Weert, Nederweert, Neerbosch, Lent enz. dragen de vrouwen dan nog de falie; te Lent dragen de mannen bij deze gelegenheid mantels van een bepaald model, door den doodgraver bezorgd. Bij deze mantels behooren natuurlijk bepaalde hoeden, die plaatselijk na afschaffing van de mantels gebleven zijn. Zoo komt het, dat b.v. te Neer de mannen bij den rondgang om het altaar, elders gedurende de eerste helft der lijkmis, den hoogen hoed opzetten. Op Zuid-Beveland wil de gewoonte, dat ieder lijkganger den breeden rand van den Zuidbevelandschen hoed naar omlaag buigt, waardoor een zoogenaamde *treurhoed* ontstaat.

Buiten 's huis wordt b.v. te Reusel de kist nog eens, en nu voor het laatst, geopend. De buren dragen het lijk (op Walcheren houdt de drager een wijnruittakje in den mond, in het volksgeloof welbekend), en zoo zet zich dan de l i j k s t o e t in beweging, reeds door velen als *begangel*, d.i. in schijngestalte drie dagen te voren gezien, zelfs door paarden, schichtig voorbij rijdend langs het kerkhof. Ook hebben reeds dagen te voren de hekkenopzetters de hekken geopend op den weg, dien de stoet moet volgen. Het baarkleed, zwart of wit, raakt steeds meer in onbruik.

Na de begrafenisplechtigheden in de kerk, of wel terstond vanaf

het sterfhuis, wordt de kist op kar of wagen (ladderwagen) gezet en rijden zwarte paarden den doode ter laatste rustplaats. De naaste buurman moet het lijk rijden, en de regel geldt, dat wie den bruids-wagen rijdt, ook de dooden ter rustplaats moet brengen. De te volgen weg, die volgens oude gewoonte voor iedere buurt en hoeve vast staat, is in Overijssel, Drente, Gelderland, Friesland algemeen de *lijkweg, doônweg, noodweg* of *reeweg*; hij wordt uitsluitend genomen bij het doopsel, huwelijk en begrafenis. Veelal wil het gebruik, dat de stoet op bepaalde plaatsen, b.v. bij kruiswegen, grenzen, bruggen, kapelletjes, een oogenblik halt maakt, om dan na enkele gebeden of ceremoniën den weg te vervolgen. Op de kar nemen twee of vier der naaste verwanten plaats, meestal vrouwen. Ja, in verscheidene dorpen van Limburg, Friesland, Drente, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant enz. zat de weduwe op de kist, en dit gebruik is nog volstrekt niet geheel uitgestorven; wellicht hebben wij hier te doen met een afweergebruik. Achter den wagen volgen verdere bloedverwanten, buren en vrienden, meestal ook vrouwen. De stoet wordt gesloten door den hekkesluiter, op Walcheren *rollesluiter* genoemd. In den stoet loopt op het platte land nog vaak de doodgraver met omgekeerde schop, zooals men immers bij tal van doodengebruiken alles omgekeerd doet. Misschien herinnert het halfstok-vlaggen er aan. Zie HERM. GROLMAN, Tijdschr. v.h. Aardr. Gen. XL, bl. 390. ‘Opmerkelijk’, zegt DE COCK, ‘is nog het West-Vlaamsch gebruik, dat den ‘boever’ oplegt, 's avonds te voren reeds in 't oor der paarden te gaan fluisteren: ‘Morgen moet ge 'nen doôn voeren’, anders zouden de dieren weigeren te trekken (Volkskunde, bl. 223). In de streek van Ootmarsum droegen degenen, die het lijk volgden, palmtakken, versierd met bladgoud, die ze naderhand in de kist wierpen of daarop plantten. Dit gebruik leeft ten deele nog in Noord-Brabant, Limburg en waarschijnlijk ook elders; te Vucht b.v. worden voor overleden meisjes door meisjes palmtakken gedragen, voor overleden jongens door jongens hulsttakken: wij ontmoeten hier het treffend en dichterlijk gebruik van den graf- of doodenmei.

Het kerkhof ligt op de meeste dorpen van het zuidelijk volksgebied nog om de kerk. In sommige gemeenten van Friesland en Overijssel heeft zich het gebruik staande gehouden, op het kerkhof gekomen, driemaal het pad om het kerkhof rond te gaan; ook volgens het Oudindisch lijkritueel schreed men driemaal om het lijk, ten einde dit tegen invloeden van boozen aard te beveiligen. Men vergelijke den rondgang om de akkers, die immers een afweer-, en bijgevolg, voor dat geval, een bevruchtingsritus is. In de groeve wordt het lijk georiënteerd, d.i. met het gelaat naar het Oosten gericht, een gekerstend heidensch gebruik, dat plaatselijk nog stand houdt; immers het Oosten was de lichtzijde, maar Christus is het Licht, in het Oosten is Christus verrezen, in het Oosten ligt het Paradijs, in het Oosten zal Christus verschijnen ten oordeel. Op Ameland splitsen zich bij den ingang van het kerkhof de vrouwen en de mannen die elk een anderen kant uit het kerkhof omgaan; de vrouwen dragen dan een extra zwarten rok, dien ze over het hoofd slaan. - Rust de kist in de groeve, dan werpt eerst een der familieleden, vervolgens elk van de buren een schop aarde er op, een ver verspreid gebruik, dat b.v. ook in China bekend is. De bedoeling is, de ziel te nopen, rust te houden binnen het graf. Gewoonlijk bedankt de naaste bloedverwant voor de bewezen eer.

Het graf wordt getooid met groen en bloemen. Een eigenaardig gebruik vind ik vermeld voor oostelijk Noord-Brabant, het eiland Schouwen, en Staphorst en Rouveen: bij de begrafenis van een vrouw, die in kraambed gestorven is, wordt een witte doek op de kist of op het graf gelegd. Te Veldhoven (N.-B.) wordt die doek op het graf aan de vier hoeken met een steen bezwaard en blijft liggen, tot hij geheel verteerd is.

Tot het verleden behoort het gebruik, mondkost op de grafstede neer te leggen: een waar doodenoffer. Daarentegen is het aloude doodenoffer in den vorm van een lijkmaal plaatselijk in gewijzigden vorm of ook slechts als *survival* blijven voortbestaan. Het Oudgermaansche doodenmaal werd bij het graf zelf gehouden en in

christelijke tijden herhaaldelijk verboden; in de XIe eeuw ijvert o.a. BURCHARD VAN WORMS er tegen in een zijner dekreten. - Nog thans wordt in sommige streken van het buitenland de doode geacht aan deze smulpartijen, die echter ten sterfhuize gehouden worden, onzichtbaar deel te nemen; men laat zelfs een plaats voor hem open en de spijzen worden opgediend, alsof hij tegenwoordig ware. In sommige plaatsen van Frankrijk schijnt het lijkmaal nóg op het graf zelf gehouden te worden. Ik vind dit in de Mélusine XVII, bl. 597 althans voor Largentière opgeteekend. Voor het maal wordt door de familie het noodige meegebracht en de pastoor zit met de naaste familie mee aan. Na het eten staat het naaste familielid op en drinkt 'à la santé du pauvre défunt'. Hetzelfde wordt verhaald voor Bretagne; daar wordt ook nog een glas ciderwijn op het graf uitgegoten.

In ons land wordt het begrafenismaal vóor of na de begrafenis gehouden; bij welgestelde boeren neemt het wel eens den vorm aan van een vollen maaltijd. Het draagt den naam van *groevemaal*, (men kent ook *groevebollen* en *groevebrood*) *lijkmaal, grafmaal*, in Groningen *uitigst*, alsook van *lijkbier, troostelbier, leedbier* enz. Een begrafenis zonder lijkmaal heet in de *Trijwâlden* (F.) een 'begrafenis zonder leed'. Hoe meer hierbij gegeten en gedronken wordt, des te beter, want het komt den doode ten goede; het verzuimen van een lijkmaal wordt beschouwd als een oneer, den doode aangedaan.

In België vindt men dit lijkmaal verder nog in gewijzigden vorm terug in de zoogenaamde *eten-uitvaart*, waarbij het *uitvaartbrood* aan den arme wordt uitgedeeld. Dit lijkt mij daarom zoo belangrijk, omdat de kerstening hier eenzelfden weg is ingeslagen, als in de eerste eeuwen van het Christendom. Toen werd nl. de lijkmaaltijd vooral gekerstend, door de armen en ongelukkigen daartoe uit te noodigen: de lijkmaaltijd werd liefdemaal of *agape*, en kreeg ekonomische beteekenis, trad in dienst der christelijke armenzorg.

In de omstreken van Kortrijk heet de rouwmaaltijd *molleprooi*, en aan dat maal deelnemen noemt men 'naar de *molleprooi* gaan'

Deze uitdrukking zal wel zooveel beteekenen als op de *mollejacht* gaan, waarin het Bargoensche *mol* 'dood' beteekent.

Men zou echter verkeerd doen, in dezen lijkmaaltijd uitsluitend het overleefsel van een offermaal te willen zien. De rouwtijd is een tusschenperiode, een middentoestand, vooral de tijd tusschen het overlijden en de begrafenis. In dezen toestand treden de nagelaten betrekkingen door scheidingsgebruiken, terwijl opnamegebruiken hen weer in de wereld der levenden terugroepen. Tot deze wederopnamegebruiken behoort ook het lijkmaal, dat de overlevenden tegen de doodsmachten moet sterken. Zie V. GENNEP, Les rites de passage, bl. 211; PREUSS, in Globus LXXXVII, bl. 418.

Nog éen gebruik blijft ter vermelding en verklaring over. Bij het terugkeeren van de begrafenis wordt op enkele grensplaatsen van Friesland en Drente een licht uitgeblazen, dat den ganschen tijd gebrand heeft, zoolang de doode boven aarde stond. Bedrieg ik mij niet, dan hebben wij hier te doen met de ver verspreide volksvoorstellingvan het levenslicht. Na de begrafenis, als het lijk voor goed geborgen is in het graf, is de doode ook voor goed uit de gemeenschap der levenden geweken: zijn levenslicht is voor goed uitgedoofd. Vandaar ook, dat elders een licht wordt aangestoken bij de geboorte van een kind.

De rouwende familieleden, het werd reeds gezegd, vormen een soort afzonderlijke gemeenschap, die staat tusschen leven en dood. De duur van den rouwtijd wordt geregeld door de graden der verwantschap. Ook de dienstboden dragen rouw. De rouwkleur is in den regel zwart, soms ook grijs, bruin, blauw en wit. Wanneer de mannen zich in dien tijd ter kerke begeven, dragen zij den hoogen hoed, door de week draagt men in het Saksisch gebied een 'druifje' van zwarte zijde aan de pet. De vrouwen dragen in den eersten tijd den zwarten omslagdoek.

Op de graven rouwt de witte roos, opgegroeid uit de tranen van Maria Magdalena, de lelie en de rosmarijn, die de bruidskroon tooide, rouwen de treurwilg, iep, de taxis en de cypres, door den guren

winter nimmer van hun bladertooi beroofd, en daardoor troostbiedende symbolen der onsterfelijkheid.

Zie GALLÉE, Volkskunde XIII, 84, 122; WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 404; DE COCK Spreekwoorden en Zegswijzen afkomstig van oude gebruiken en volkszeden, bl. 129, 217; HEUVEL, Volksgeloof en Volksleven, bl. 330 v.v.; SCHRIJNEN, Essays en Studiën, bl. 78; Volkskunde XIV, bl. 101; XX, bl. 69; XXV, bl. 164; Limburg's Jaarboek I, bl. 181; XVI, bl. 13; Rond den Heerd XXV, bl. 154; HERM. GROLMAN, Volksgebruiken bij sterven en begraven in Nederland, in het tijdschr. v.h. Aardr. Gen. XL, bl. 359 vv.; DR. C.V.D. GRAFT, Nederl. Tijdschr. v. Volkskunde XXIX, bl. 93 vv.

Bijenstand te Rolde (Drente).

Algemeen register.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

Pikhaan 207.
Pikheintje 122.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

IJ.

Z.

[Tweede deel]

Plaat 1.
Zeeuwsche arreslede.

Vijfde Hoofdstuk.
De volkstaal.

De volkstaal wordt veelal gelijkgesteld met taaleigen of dialekt. Dit nu is onjuist. Tegenover het t a a l e i g e n staat de a l g e m e e n e t a a l , of landstaal. Deze ontstaat meestal uit een tongval en is het gewrocht van 't staatkundig, maatschappelijk, kerkelijk en letterkundig overwicht van zeker gewest, partij of richting. De Nederlandsche algemeene taal of landstaal onderging achtereenvolgens den overheerschenden invloed van Limburg, Vlaanderen, Brabant en vooral van Holland.

Maar tegenover de volkst a a l of vulgaire taal staat de beschaafde - in de beteekenis van hooger beschaafde - taal of k u l t u u r t a a l . ‘Algemeen’ wijst op het opgaan van de verschillende tongvallen in een centraal dialekt; ‘beschaafd’ wijst op het verschil in spreken tusschen de hoogere en de lagere standen der maatschappij. De volkstaal is uiteraard en in de normale gevallen slechts spreektaal, de kultuurtaal is beide: spreektaal en schrijftaal.

Nu kan men wel zeggen, dat de algemeene taal hooger staat dan het taaleigen in sociale waarde of beschaving. Maar dit neemt niet weg, dat ook het taaleigen zijn volks- en kultuurtaal heeft. In kultuurdialekt gestoken zijn niet alleen tallooze dicht- en prozawerken van Westvlaamsche, Friesche, Limburgsche en Geldersche schrijvers; maar kultuurdialekt spreken ook de beschaafde kringen van menige Nederlandsche stad, waar de algemeene taal, het ‘algemeen beschaafd’, wèl in openbare bijeenkomsten maar lang niet algemeen als omgangstaal zelfs in de meest gegoede families gebezigd wordt. Het algemeen beschaafd is dus niets anders dan een k u l t u u r d i a l e k t , dat zich tot landstaal heeft weten op te werken.

De volkstaal is een realiteit, al vertoont zij tal van schakeeringen en afwijkingen. De kultuurtaal volgt wel een bepaalde norm, - al is zij blootgesteld aan verschuiving bij verschuiving der maatschappelijke verhoudingen; maar voor duizenden is zij toch een abstraktie, een maatstaf, die aangeeft, hoe in beschaafde kringen gesproken moet worden. Zij is als een wetboek, dat gewijzigd kan worden volgens de eischen van den tijd. Terwijl de volkstaal vrij is en ongebonden, is de kultuurtaal binnen enge grenzen beperkt.

De volkstaal is doorgaans gedifferentiëerd: zij houdt vast aan overleverde taal, aan plaatselijke vormen en uitdrukkingen, aan zegswijzen, die in de kultuurtaal aldra voor verouderd gelden en dus zoo ongeveer voor minderwaardig. Deze is integreerend van aard, streeft naar eenvormigheid, vermijdt het te individuëele, het ongewone, het platte, het onwelluidende. Het te bizondere lijkt haar tegenover sprekers uit andere kringen onheusch, het onkiesche stootend en hinderlijk. Zij heeft grootere sociale waarde dan de volkstaal, die over het algemeen op hooger natuurlijke kunstwaarde kan bogen.

Immers, de volkstaal is kleurig en karakteristiek; daarentegen verliest de kultuurtaal vaak in expressieve kracht, wat zij wint door polijsting in netheid en door vereenvoudiging in vaardigheid.

Maar welke de voortreffelijkheid der volkstaal ook zijn moge, - overal waar zij een ernstigen strijd te voeren heeft met de kultuurtaal, moet zij de vlag strijken. Wij zien dan ook dagelijks de volkstaal terrein verliezen, elk onzer in zijn naaste omgeving. En evenzeer moet de dialektische kultuurtaal onderdoen voor de algemeene kultuurtaal. Dit blijkt wel het duidelijkst uit den taalstrijd in België. Het is mijn vaste overtuiging, dat de zoo rechtmatige eischen der Vlamingen in veel ruimere mate zouden zijn ingewilligd, wanneer zij tegenover de Fransche kultuurtaal van meet af aan een algemeene Nederlandsche kultuurtaal hadden gesteld. Hier kant zich weer het praktisch belang tegen de kunst. ‘De taal is de taal gelijk de sterren sterren zijn’, schreef GUIDO GEZELLE; en waar zijn verdediging wordt

opgenomen door HUGO VERRIEST schrijft deze: 'Moet hij daarom als particularist gedoemd worden, dan is elke vogel te bossche en te velde een particularist, en de nachtegaal de grootste van allen'. Maar die betooverende verscheidenheid heeft met het oog op praktisch nut wellicht te lang de noodige kultuurkrachtige eenheid tegengehouden. Ik weet zeer goed, dat heden ten dage de voornaamste Vlaamsche voormannen vrij wel de algemeene Nederlandsche kultuurtaal bezigen. Ik zeg 'vrij wel', want het ligt in den aard der zaak, dat de Vlamingen bij voorkeur zullen putten uit den rijkdom der Vlaamsche tongvallen, en dat hun spreken en schrijven de meerdere expansieve kracht en soepelheid zal vertoonen, die het zuidelijk volksgebied met zijn Keltischen grondslag eigen is. Maar toch ook zóo slechts vermogen zij een evenwaardige, in elk geval gelijkgeaarde taal te stellen tegen de algemeene kultuurtaal der Waalsche provinciën. Niet zoozeer de vasthoudendheid aan de dialekten heeft de Vlamingen parten gespeeld, maar veeleer de verkeerde, kortzichtige gevolgtrekkingen uit het feit, dat sommige dezer dialekten zich tot hoogstaande literaire kultuurdialekten hadden ontwikkeld, getuige de taal van een GEZELLE, STREUVELS en zoo vele anderen: deze nl., dat bedoelde tongvallen ook in voldoende mate kultuurkrachtig zouden blijken in den strijd met het Fransch. En waar in België zelf ter aaneensluiting een kultureel centrum met voldoende overwicht ontbrak, daar bleef het zich-aansluiten aan de Noordnederlandsche algemeene kultuurtaal de eenige aangewezen weg. Maar laten wij niet te streng rechten. Het taaie vasthouden aan eigen idioom, óok waar het gemeenschappelijke belangen geldt, heeft iets licht-verklaarbaars, ja iets groots, iets edels: het weerspiegelt de volksziel met haar trotsche zelfbewustzijn, dat ook de kleinste der kleinen siert. Slechts vergete men niet, dat in dit zelfbewustzijn kracht en zwakheid liggen beide. -

Verder loopt de verdeeling in volkstaal en kultuurtaal niet evenwijdig met die in sociale groeptalen, welke berust op de maatschappelijke struktuur van elke taalgemeenschap. Hiermee worden bedoeld

de verschillende sociale groepen, die hare eigenaardige spreekvormen en uitdrukkingen hebben, waardoor rimpeling en golving de effen gladheid van het taalniveau verbreekt. De afzonderlijke sociale verhoudingen toch, zoo tastbaar en toch zoo onvoldoende onderzocht en in het oog gehouden, voeren tot zoogenaamde ‘Sondersprachen’, waardoor meer taalvariatie bedoeld wordt, dan een afzonderlijk dialekt.

Somtijds bestaan zij slechts uit een komplex van enkele woorden of woordgroepen, maar andere malen hebben wij te doen met een uitgewerkt taalsysteem, dat door zelfstandige woord- en zinsvorming wordt gekenmerkt; zie verder mijn Rede over Sociale Klassieke Taalkunde (Amsterdam 1912), bl. 12 vlg. Onder de groeptalen nemen de v a k t a l e n wel de belangrijkste plaats in. De sociologische struktuur der Nederlandsche taal wordt voortreffelijk behandeld in de eerste deelen van het Handboek der Nederlandsche Taal van DR. J. VAN GINNEKEN.

Men mag zeggen, dat de verdeeling in volkstaal en kultuurtaal die in groeptalen snijdt. Bij den groei en de ontwikkeling der taal is zij de latere. Immers, bij het voortschrijden der kultuur wordt de h o o f d groepeering der maatschappij zelf anders, en loopt de scheidslijn veeleer tusschen de spreekvormen der lagere maatschappelijke klassen, en die van het meer beschaafde gedeelte der maatschappij. De sociale hervorming differentiëert dus de taal in volkstaal en kultuurtaal. Dan volgt definitieve integratie in de algemeene kultuurtaal.

Nu ligt het echter voor de hand, dat het volksleven en volkswezen zich het trouwst weerspiegelt in de dialektische volkstaal. Daar komen het best de algemeene caracteristica der volkstaal tot hun recht; daar geeft zich de man-uit-het-volk met heel zijn eigenaardig begrips- en gevoelsleven, met zijn breedsprakigheid, zijn herhalingen van woorden of zinsneden, hetzij in hun geheel, hetzij in verkorten vorm, zijn schijnbaar onlogische konstrukties, zijn emphatisch karakter, zijn voorliefde voor spreekwoorden en zegs-

wijzen, zijn volkswijsheid en volksredeneerkunde. In deze taal krijgen de sprookjes hun tooverglans. 'Jede Provinz', zegt GOETHE, 'liebt ihren Dialekt, denn er ist doch eigentlich das Element, in welchem die Seele ihren Athem schöpft'. In de streektaal is de volksman op eigen terrein; daar groeit de volkstaal uit de gemeenschap; daar spreekt het volkswezen het best, ook omdat de sociale bestanddeelen zich daar huwen aan momenten van ethnischen aard. Wij wenschen dus de volkstaal vooreerst en hoofdzakelijk te leeren kennen in en uit het dialekt; een zuiver-taalkundige behandeling der dialekten ligt natuurlijk buiten het bestek van dit werk.

I. Het Taaleigen.

Onze Nederlandsche tongvallen behooren tot de westelijke groep der Germaansche dialekten. Deze omvat nl., behalve de weinig bekende taal der oude Longobarden, de dialekten der Germaansche veroveraars van Engeland: Angelen, Jutten en een deel der Saksers; verder het Friesch, dat zich uitstrekte tusschen Schelde en Weser; het Saksisch van het vaste land; het Frankisch; het Hessisch en Thüringsch; het Allemannisch en Beiersch, de voornaamste dialekten van het Opperduitsch. Overeenkomstig den stam der volken, die opdrongen uit het Noorden en Oosten, om onze gewesten te bevolken, zijn onze Nederlandsche dialekten van Friesche, Saksische en Frankische herkomst. Plaatselijk zijn ze met andere, met name Keltische bestanddeelen vermengd.

Ook heeft men gemeend Oereuropeesche invloeden en bestanddeelen te kunnen waarnemen, zooveel als Oereuropeesche fossielen: overeenstemming met Keltische en Slavische taalverschijnselen, die zou berusten op gemeenschappelijk Oereuropeeschen grondslag. Als zulk een fossiel beschouwt men b.v. de ratelende *z* (*zr, rz, rs*), die in Oost-Brabant, d.w.z. het grootste gedeelte van de Meierij, met de landen van Cuyk en Ravensteyn, tot in het westelijke deel van Maas en Waal in het Noorden en tot in Peel- en Kemperland in het

Zuiden gehoord wordt in plaats van de gewone *r*, b.v. rooster: *rzeuster*; berispen: *berzispen*; kar: *karz*. Deze klank vertoont inderdaad groote overeenkomst met de Boheemsche *ř*. Maar fonetische overeenkomst behoeft niet noodzakelijk door gemeenschap van herkomst te worden verklaard.

Nog dien ik iets te zeggen over h e t I n g v a e o n i s m e n -probleem (vgl. TACITUS, Germ. 2: proximi Oceano Ingaevones). Aanvankelijk was dit een term voor secundair lijkende Friesche en Saksische bizonderheden in primair Frankische streken. Nu moet echter door de onderzoekingen van FERDINAND WREDE, die een reeks van Ingvaeonismen in Zwitserland en Zuid-Duitschland ontdekte, de heele oude beschouwing waarschijnlijk in dien zin gewijzigd worden, dat de Ingvaeonismen van Zwitserland en van de Noordzee-kust als peripherie-relikten moeten beschouwd worden, die eenmaal aan elkaar vast zaten, en geheel Hoog- en Nederduitschland hebben beheerscht. Een Gotische stroom heeft zich toen van uit het oude Pannonië, via Beieren en Midden-Duitschland baan gebroken, en is via Maastricht in Brabant terecht gekomen. Vandaar uit heeft hij zich noordelijk tot in het Gooi en Amsterdam verspreid. De Ingvaeonismen zijn dus, evenals VAN GINNEKEN'S drie Anglische infiltratiegebieden (zie de taalkaarten in het nieuwe Tijdschrift *Onze Taaltuin*, 1ste jaargang 1932), geen secundaire invloeisels, maar de oudste misschien zelfs der Germaansche relikten (survivals) van het oer-oudste Nederlandsch; terwijl heel het Brabantsch dan als een Frankische innovatie moet worden beschouwd, die op niet opgehelderde wijze met den Gotisch-Hoogduitschen stroom door Middel-Duitschland samenhangt. Zie ook G.G. KLOEKE, Zum Ingwäonismenproblem, in de Festschrift-Borchling, bl. 338 vlg.

1. **Het Friesche taaleigen.** Friesch leven, taal en volksaard, wij zagen het reeds (I, bl. 7), heerschte eertijds in de provincies Groningen en Friesland, in het Westen van Drente, Overijsel en Utrecht, in Holland met uitzondering van Kennemerland, in Zeeland en het Vrije van Brugge. Thans is het Friesch gebied heel wat ineen-

gekrompen. Het L a n d f r i e s c h , zoo heet het zuiverste Friesche dialekt, wordt gesproken tusschen Vlie en Lauwers en omvat 1. de tongvallen der Waldjers in het Noordoosten; 2. die der Klaikers in het Westen en 3. het Zuidhoeksch, dat grenst aan den Saksischen tongval van de Stellingwerven. Verder behoort hiertoe 4. het taaleigen van West- en Oost-Terschelling. Te Midsland op Terschelling wordt tegenwoordig hetzelfde Noordhollandsche dialekt gesproken als op Texel.

De Klaikers zijn de bewoners van de kleistreken, de Waldjers de bewoners van de Dokkumer woudstreken of zandgronden. Het is zeker niet louter toevallig, dat hun dialekt eenigermate afwijkt, al wordt dit verschil thans met den dag geringer. Gesteldheid van den bodem op de allereerste plaats, wellicht in samenwerking met het klimaat, heeft een sociologische differentiatie tot stand gebracht, die niet zonder invloed op het dialekt gebleven is. Ook de lokale afwijkingen van visschersdorpen als Wierum en Moddergat zijn sociologisch licht verklaarbaar; zie vooral JOH. WINKLER, Algemeen Nederduitsch en Friesch Dialecticon ('s Gravenhage 1874) I, bl. 428 vlg. Ligging en bedrijf hebben ongetwijfeld ook hun invloed doen gelden op het afwijkend taaleigen van Schiermonnikoog en eveneens op het Hindeloopensch, dat over de taal van Molkwerum meer de overige, boven genoemde dialekten nadert. Is Hindeloopen niet in alle opzichten uitermate karakteristiek, zoo in vorming als in kleeding, zoo in volksvoorstellingen als in zeden en gebruiken?

Trouwens de gezamenlijke Friesche taal- en volksgroep draagt zoo heelemaal een eigenaardig cachet van vasthoudendheid en vastberadenheid, tweelingstelg uit zijn huwelijk met de zee. THEOD. SIEBS verklaart den naam *Fresa*(*n*) door verwantschap met het Oudhoogduitsche *freisôn* ‘in gevaar zweven’, waardoor bedoeld worden de gevaren der zee. De Friesche taal neemt onder de Germaansche talen dan ook een geheel bizondere plaats in: zij is een tak der Engelsch-Friesche taaleenheid, en het Angelsaksisch - met name het Northumbrisch - bestaat haar het naast in den bloede. De Friezen behooren

tot de weinigen, die thans nog wonen, waar zij zich in de oudste tijden vestigden, zij het ook met belangrijke beperking van hun gebied. Het vokalisme is vrij eentonig; zoo b.v. schaap: *skieëp*; jaar: *jieër*; rijk: *riek*; voet: *foeët*; huis: *hoes*; deel: *deel*; steen: *stieën*; oog: *ee*[a]*g*; sturen: *stjoere*; hand: *haan*; oud: *aald*; vogel: *foegel*; hond: *hoen* enz.[1)] De drie persoonsuitgangen eindigen in het meervoud allen op een toonlooze *e*. De *n* wordt in de onbepaalde wijs en in de verbuigingsuitgangen na toonlooze *e* weggelaten. Het verleden deelwoord kent geen voorvoegsel. Een eigenlijk wederkeerig voornaamwoord ontbreekt. Ook het konsonantisme streeft naar eenvormigheid. De groep *sk* blijft in 't begin, midden en einde der woorden: *skieëp, woskje, fisk; ch* wordt *ks: okse*, en niet *ss* als elders. Ook is zangerigheid aan het Friesche taaleigen vreemd, - zegt men niet: ‘Frisia non cantat’?

Dit L a n d f r i e s c h o f B o e r e n f r i e s c h heeft zich weten te verheffen tot een rijk kultuurdialekt. Laat ik aan de hand van WINKLER hier de namen vermelden van GYSBERT JAPICX, ‘den frieschen Vondel’; TJEERD RITSKE'S VELSTRA, ‘den frieschen Poot’; WALING DIJKSTRA, ‘den frieschen Fritz Reuter’. Verder de gebroeders HALBERTSMA, REIN POSTUMUS, die o.a. eenige werken van Shakespeare in het Friesch vertaalde, en TIETE ROELOF'S DIJKSTRA, oprichter van het S e l s k i p f o r f r î s k e t a e l- e n s k r i f t e k i n n i s s e.

Friesch.
(*Voor ‘Nederlandsche Volkskunde’ geschreven door* F.U. Lourensz).
De klokken fen Sint-Odolf.

It forneamde Kleaster Sint-Odolf te Starum, dat în 'e earste helte fen 'e 19e ieuw bouwd wier, waerd letter troch de sé înslokt. -

1) Ik volg hier en elders doorgaans de lijsten van JAN TE WINKEL, de Noord-Nederlandsche tongvallen (Leiden 1899); voor het Zuidoostelijk gebied heb ik nut getrokken uit mijn persoonlijke onderzoekingen. Een goede, beknopte samenvatting geeft ook TE WINKEL'S Kurze Charasteristik der Nordniederländischen Dialekte (GALLÉE, Das niederländische Bauernhaus und seine Bewohner, Utrecht 1909).

By in tîge lege sé în 1430 en in kear of whet letter, koe min de oerbljuwsels van de Kleasterkapel op it hege tsjerkhôf sjen. - Dit plak în 'e Sudersé wirdt troch de séljue nog altijd as ‘it tsjerkhôf fen Ald-Starum’ oanwîsd en hja komme as 't kin, der net tichte bij. -

Bij it bouwen oan it Kleaster Sint-Odolf, wier forgetten de ségen oer de klokken üt te sprekken; mar dat hie în 't bigjin gjin neidélige gefolgen.

Hondert jier lang gong it goed. Mar do waer throch ien, dy it by oerlevering lîke te witen, de saek oan 'e biskop fen Utert forklapt; - dy, tîge lilk wier do 't er det hearde, en rîp: ‘Dan binne dy klokken des dîvels’. - Dat wier alheel whet for Joost. Hy fleag nei de toer fen Sint-Odolf, helle de klokken der üt en slingere se foart, oan it doarp Himelum ta. Der sloegen se in gat în 'e groun, sa great, dat er wel in boeresküre în stean koe. Mar de âlde hellebaes wier meî dizze bût sa în 't snjit, dat hy der mear plesier fen ha woe. In neef fen him wenne bij de Galamadammen, en die der saken mei in âlde tsjoenster, dy 't in bulte kwea die.

Alle nachten bigounen Joost en sîn neef nou mei de beide klokken te keatsen.

Omke siet te Himelum en neef op 'e Galamadammen; sa smieten se elkoar de klokken ta en sloegen se wherom, krekt as in keatsebal. Dat gong in nacht of whet goed. - Mar do die de jonge dîvel in misset; hy wier net sa handig en bedreven as de âlde. Ien fen 'e klokken liet er în 't wetter fen 'e Galamadammen truzzelje en de oare, in eintsje der ôf, în het mar de Fluessen. De swiere metalen gedrochten, drongen throch de ierdkoarste hinne en kamen în 'e onderwrâld torjuchte.

Sint dy tyd hearre de fiskers op 'e Fluessen en de biwenners van de Galamadammen 's nachts soms in dof gebombam în 'e djipte.

Dan liedt de dîvel de klokken fen Sint-Odolf. Men heart dit net altyd gelyke dûdlik; soms is it hast net to hearren en dan ek wol wer is whet better.

Het lieden heart men it beste, as immen op in heel lot în 'e

Haagsche lotterij de hûndert tûzen trokken hat. - Dan is der blydskip în 'e hel.

Het Stadfriesch, dat vooral te Leeuwarden, Harlingen, Dokkum, Franeker en Sneek, maar ook te Midsland op Terschelling en op Ameland gesproken wordt, is eigenlijk een mengelmoes, waarvan men niet weet, of men het Saksisch-getint Friesch dan wel Frieschgetint Saksisch moet noemen (waarschijnlijk wel het laatste). Merkwaardig is het, hiervan na te gaan, welke dialektische bizonderheden de taaiste levenskracht vertoonen. Het zijn: *sk* voor *sch*; de scherpe uitspraak van *v* en *z* als *f* en *s* in het begin der woorden; het ontbreken van het voorvoegsel der verleden deelwoorden en de omgekeerde volgorde van twee onbepaalde wijzen, b.v.: ‘Dou hât dat wel laten kunnen’ (Je hadt dat wel kunnen laten); eindelijk de uitspraak *bien, tien, breg, pet*, voor been, steen, brug en put.

Voor Ameland moet ik echter een reserve maken. Taal en volkswezen zijn er niet voldoende onderzocht, maar stellig een afzonderlijk onderzoek overwaard. De landnamen en persoonsnamen zijn wel zuiver Friesch. Ook de boerenwoningen vertoonen een gemengd type, terwijl het huisornament herinnert aan Hindeloopen (veel rood en groen).

Deze eigenaardigheden vindt men dan ook als overleefsels aan de overzijde der Zuiderzee, te beginnen met Strandhollandsch (of Strandfriesch), het taaleigen, gesproken in de visschersdorpen Egmond, Wijk aan Zee, Zandvoort, Noordwijk, Katwijk, Scheveningen. Hoe verschilt dit dialekt, dank zij ligging en bedrijf, van dat in het naburige Bloemendaal, Sassenheim, Rijnsburg en Loosduinen. Men hoort hier ook nog de Engelsche *w* als beginletter. Dan volgt het Noordhollandsch met de dialekten van Kennemerland, de Zaanstreek en Waterland. Wat Amsterdam betreft, het zeventiende-eeuwsch, ons uit de kluchten van BREDERO bekend, komt in meer dan één opzicht overeen met het dialekt, dat thans benoorden het IJ wordt gehoord. Het oorspronkelijkst echter, en

het minst door Hollandschen invloed gewijzigd, is de volkstaal van West-Friesland. Dit gewest bestaat uit twee deelen: het eigenlijke West-Friesland, tusschen Alkmaar en den Helder, en het tusschen Hoorn, Enkhuizen en Medemblik gelegen Drechterland. Hiertoe behooren ook de eilanden Texel en Wieringen.

Zaansch.
(*Uit Leopold, Van de Schelde tot den Weichsel I, bl. 274*).
Oitje met een Jachie.

't Volgend schetsje werd me aan de Zaan gedicteerd door een man uit het volk.

O i t j e is een eigenaardige uitdrukking voor prettig uitstapje en onder j a c h i e of g l a z e j a c h i e verstaat men die kleine, vaak met verguld en gekleurd snijwerk versierde plezierjachten, die door één man geroeid worden en in hunne overdekte en met veel raampjes voorziene ruimte plaats bieden aan vier tot zes personen. Vroeger bezat bijna ieder der gegoede Zaansche familiën zulk een vaartuigje, dat vaak keurig net was ingericht. Men liet zich er mee ter kerk of familiebezoek brengen.

Tegenwoordig wordt hun getal zeer klein. Hoofdzakelijk bij de kermissen ziet men ze nog op de Zaan. Zij dienen dan om een of ander gezelschap, meest vrouwen, naar de plaats van plezier te brengen.

Voor zulk een oitje wordt door de gezelschapjes vrouwen uit de nijvere volksklasse het geheele jaar door geld bijeen gelegd, en ik heb het aan de Zaan van menig huismoeder gehoord, dat ze geen grooter plezier kende, dan zoo'n oitje met een jachie op de Zaandammer- of Wormerveerder kermis. Wat het bijeenbrengen der gelden voor zulk een feestje betreft, 't gebeurt wekelijks met de grootste stiptheid. 't Is trouwens merkwaardig, met hoeveel voorliefde er aan de Zaan ‘gepot’ wordt voor vele soorten van zaken.

Men brengt wekelijks iets bijeen voor een leesgezelschap, voor een uitstapje in den zomer, ja, voor brandstof en andere zaken, en velen bewaren alle d i k k e -nieuwe-centen, om aan 't einde des jaars voor bijzondere uitgaven een apart sommetje te hebben. Verder laat ik het woord aan den verteller.

't Was Zaandamse kermis. Al een week had er een rumoer en gejoel e-weest, dat hoore en zien je vergong, en 't was ook wel te begraipe. Op zoo'n kermis den rake die mensche, zooals olieslagers, pelders en andere, eres uit er dommelechaid eskud. Voor heurloi is 't alle dage maar net hetzelfde; van daag begin je zoo en morge is 't nag zoo. Maar met zoo'n kermis, den haal je je asem nag eres bai je reg op en je slane je vlerke nag eres oit as en veugeltje in de lucht.

Zóó dochte ook Griet en Train, Ma en Neel. Ze hadde een potje op-egaart; alle weke een stoiver, om deer veur met 'et jachie te kermis te gaan. Ook hadde ze 'et esteld op Vraidag, dat was nag al een drokke dag; want hoe drokker, hoe liever.

Dus, 'et jachie en die het roeie most, ware 'ehuurd voor Vraidag; den most het beure - weer of gien weer; - ze hadde er al goeie lucht op.

Maar wie zou 'et jachie oitreste?

Gien ien leek er eerst zin in te hewwe. Achterné zait Griet: ‘Nou, den zel ik 'et wel doen. Ik bak een dikke-koek of twee; - wet brood met vleesch, wet garreneel, sla met aiere, en, om niet te vergete, een avvekateborrel, en we binne klaar.’

‘Goed’, zegge de are, ‘of-esproke.’

De Vraidag kwam. 't Was wel windig, maar toch aars goed weer. Nou aan 't klaar make. Griet dribbelde op er moile zonder hiele, om toch de boel maar goed in orde te brenge en om het zoo netjes, as ze op heur menier kon, voor te zette.

De knecht kwam met 'et jachie en nou wier de boel 'elade. Wel man, 'et zag er maar avvenant oit.

‘Hè’, zai Griet, ‘ik ben der loof van. Deer is heel wet an te

stunnike eer het zoo veer is, maar dat doet er niet toe. Ik loof, dat we toch wel ket en norrie hewwe zelle. Deer mekeert het nooit an, asse we oit benne. De op-egaarde Zeeuwe zelle der an geloove, al zoue we der ook voor in de mallemole gaan of ze aan bulleboissies versnoepe.'

De are drie kwamme nou ook en héel gauw gonge ze skeep. Elk had en nuwe jas an en de kap met drie naalde op. Ze keke allegaar eve bloemzoet en meukel en ze kakelde as kippe, die pas een bietje garst ekrege hewwe. Wet zatte ze premantig achter de gerdaintjes te glure, toe ze zoo langs de Zaan eroeit wiere as prinsesse.

Je kon wel zien, dat ze 'et alle dage niet ewend ware om oit te gaan. Wet lachte ze, as een turfskipper veurbai voer, die een pus met water skepte en derloi een mal woordje toeriep. Ja, ze gierde het bai taie oit om 't lekker oitje en dat ze nou al zoo'n lol hadde.

Op iens zait Neel: 'Groote groen in 't hoissie, weer is me knippie?' - Ze voelt in der zakke, maar vindt het niet.

'Wat,' vrage de are, 'je hèt je knippie toch niet estrooid, Neel?' 'Nee,' zegt deuze, maar da's nou toch nochter van me. Ik bedenk me deer net. 'k Heb het leete legge op 't bontje, vlak bij 't hoochie van den smoiger. Da's een malle boel. - Maar wacht eres. 'k Heb nag een buultje in me zak, deer ik dikke centen in opgaar. Deer ken ik het wel mee redde, om eres in een kaikspul te gaan of in de rollebol te speule.'

'Nou,' zait Ma, die ook ereis in der zak voelt of ze wet vergete hèt, 'je hewwe toch zeker meer noodig. Je wille toch zeker ook welderes bai een liedebord of Jan Klaasse-spul kaike, dat kost je toch ook gauw een cent of wet, as je ten minste niet al te gierig bene.'

'Wet,' zait Neel, 'ik gierig? Nee, ik durf van me arremoed of nag wel een cent te geve an een kerel mit ien arm of ien bien, en hew ik hem niet, dan zou ik hem nag wel te lien kraige van deuze of giene.'

'Hou nou je groote babbelbek maar es dicht,' zait Griet. 'Deer hè-je een avvekaatje.'

'Zoip, zwager, oome Jan is jarig.'

Meteen neme ze elk een ferme wup oit er glassie. Nou kwam er an 't kakele gien end. De ien wist dut, de aar dat. Die praatte over der man, die over der lieve kind; de ien over der buurwaif en de are over de dure taid. Ze leke wel spraakwater in ekrege te hewwe en zagge zoo rood as een haan.

Maar ik kom nog even terug op het Amsterdamsch dialekt, dat van groot belang is voor de studie der volkstaal. Het behoort tot het Waterlandsch. Het is lang niet eenvormig en valt in verschillende tongvallen uiteen. Wij hebben hier m.i. vooral te doen met de inwerking van het *bedrijf* op de taal, waardoor afzonderlijke sociale taalgroepen geboren werden; somwijlen schuilt de oorzaak in scherp-omlijnde plaatselijke afscheiding. Amsterdam staat hier trouwens niet alleen, maar het verschijnsel openbaart zich in meerdere of mindere mate in alle groote steden, b.v. te Brussel. Daar spreekt men in het noordelijke deel der stad, en in de noordelijke voorsteden Schaarbeek, St. Joosten-Oode enz., anders dan in het middelste deel der stad, rondom de groote markt, en ook weer anders dan in het westelijke gedeelte van Brussel en dan in de westelijke voorsteden en dorpen, St. Jan's Molenbeek enz. Ook te Gent verschilt de volkstaal van de eene wijk tot de andere. Men heeft hier vooral twee onderscheiden tongvallen. De eene heet te Gent de Nieuwbrugsche, omdat hij vooral inheemsch is in de wijk der Nieuwe Brug of van de Neder-Schelde. Hier wonen veel werklieden en fabrieksarbeiders. De andere tongval geldt als het Gentsch bij uitstek, en wordt gesproken door de eigenlijke kern der Gentsche bevolking, zelfs door de hoogste standen, wanneer deze hun moedertaal spreken. Ook in kleinere steden verschilt wel eens het taaleigen der eene straat van dat der andere. J. TER GOUW, een volbloed Amsterdammer, kende niet minder dan negentien Amsterdamsche tongvallen, waarvan de meeste thans nog in leven zijn. Ik schakel hier het Joden-

h o e k s c h uit, dat weer uiteen valt in het Amsterdamsch Joodsch, het Joodsch-Hollandsch en den tongval der Christenen, die in den Jodenhoek wonen; en wel, omdat hier een vreemde faktor zijn inwerking doet gevoelen. Maar wij hebben verder vooral nog het K a t t e n b u r g s c h , het idioom van de voormalige Kattenburger scheepstimmerlui, met het bedrijf thans sterk in verval. De vraag b.v.: ‘moet je ook geschoren worden’ luidt in den Kattenburgschen tongval: ‘mój jók geskórre wórre’. Hiervan verschilde vroeger het R a p e n b u r g s c h eenigermate, thans is geen verschil meer te hooren. Het N i e u w m a r k t s c h wordt gesproken van af de Nieuwmarkt tot de Oude Schans, en aan de andere zijde langs de Kloveniersburgwal en de Hoogstraat. Het is ontstaan uit het beroep der kleerekramers en winkeliers in linnen, sajet en breikatoen. Bepaald klankrijk is het B i e r k a a i s c h , de tongval gesproken door de zeer afgescheiden en haast oorspronkelijke bevolking van het doolhof van steegjes en dwarssteegjes, gelegen in den vierhoek tusschen Warmoesstraat, Oudekerksplein, Voorburgwal en Pijlsteeg. Het K o m k o m m e r b u u r t s c h hoort men in de zoogenaamde Komkommerbuurt: 't Weesperplein, Roeterseiland, Varkenseiland en Weesperveld. Het F r a n s c h e p a d s c h werd vooral gesproken op de Goudsbloemgracht, in de Goudsbloemstraat en Palmstraat en in de dwarsstraten en stegen daartusschen, en kenmerkte zich door zijn rijkdom van woorden en uitdrukkingen, aan de dieven- en bedelaarstaal ontleend. Laat ik ten slotte nog vermelden het K a l v e r s t r a a t s c h , het G e b e d - z o n d e r - e n d s c h , een echte vischwijventongval, en last not least het sociologisch zoo merkwaardige D u v e l s h o e k s c h , inheemsch in den Duvelshoek, een labyrinth van stegen tusschen de Reguliersbreestraat, Reguliersdwarsstraat en Vijzelstraat. Het Duvelshoeksch is een taaltje van de platste platheid, ‘doormengd met tal van woorden uit de dieven- en bedelaarstaal, uit het mofsch en koeterwaalsch der kermisgasten, *négociants, nomades, colporteurs, vagabonds, chevaliers d'industrie*, duitsche kwakzalvers, luikerwaalsche tooverlantaarn- en rarekiekvertooners, keulsche potten- en kannen-

wijven, fransche goochelaars, rottevangers en "verdrijvers van wandgedierten", savooische lieremannen, orgeldraaiers en marmottejongens, italiaansche schoorsteenvegers, tot verloopende en verwaaide duitsche en brabantsche studenten incluis, die er allen hun verblijf hielden en er te zamen een duvelshoeksch *jargon* prevelden': JOH. WINKLER, Dialecticon II, bl. 92. Ik voeg hieraan toe het Haarlemmerdijksch.

Op de Heeren- en Keizersgracht spreekt men eigenlijk meer een daar gelokaliseerd kultuurdialekt. Een analoog verschijnsel vindt men b.v. te Hasselt (Belgisch Limburg), waar de taal der hoogere en lagere standen vrij veel verschilt. De kultuurtaal heet het eigenlijke Hasseltsch, de volkstaal het Beeksch, dewijl deze meestal door de minder gegoeden gesproken wordt, die 'obbe Beek' wonen. Zie GITTÉE, Nederlandsch Museum 1888, II, bl. 310.

2. **Het Saksisch taaleigen.** Het zuiverste Saksisch wordt op Nederlandschen bodem gesproken in de Graafschap, Salland en Twente. Hierbij dient echter opgemerkt, dat het Zutfensch zelf niet bij het Graafschapsch, maar met het Arnhemsch, Doetichemsch enz. bij het Zuidoostveluwsch behoort, dat zich vooral onderscheidt door den deminutiefuitgang -*ien*, en door *lief, bier*. Het Oostdrentsch (Rolde, Grolloo, Norg enz.) wijkt belangrijk af; vooral dit is een kenmerkend teeken, dat de oorspronkelijke korte, maar gerekte *a* in het Oostdrentsch den *oa*-(*ao*)klank heeft aangenomen, terwijl zij in het Twentsch den helderen *a*-klank bewaard heeft. Dus: Twentsch *dage, hane*, Drentsch *doage, hoane*. PROF. TE WINKEL, Inleiding tot de Geschiedenis der Nederl. Taal II, bl. 302, ziet in deze en andere eigenaardigheden het gevolg van mislukte pogingen, door de oorspronkelijke Frankische Drenten gedaan, om zich het Saksisch volkomen meester te maken; vgl. ook Vragen van den Dag XIV, bl. 117 vlg. Twente en de Graafschap vormen inderdaad het Saksische kernland. Daar vindt men nog het 'losse hoes', de hoeve met éen enkele ruimte voor mensch en vee. Daar vindt men ook het zuiverst de Saksische kleederdracht. Met het eigenaardig type der

boerenwoningen, dat men te Staphorst en Rouveen aantreft - type, zooals wij zagen, met beslist Saksischen grondtoon (I, bl. 51 vlg.) - stemt overeen het feit, dat het dialekt dier dorpen verscheiden Friesche schakeeringen vertoont op een Saksisch patroon. Naar men weet zijn Staphorst en Rouveen verschoven veenkolonies.

Het merkwaardigste kenmerk van het Saksische taaleigen is stellig de meervoudsvorming van den tegenwoordigen tijd: 1ste, 2e en 3e persoon gaan uit op *t*. Het verleden deelwoord wordt voorafgegaan door een toonlooze *e*: *estoan* (gestaan). De Sakser is gesloten, óok in zijn taal; het terughoudende en berekende vindt er zijn uitdrukking. Hij rondt zijn woorden niet af, hij bijt ze veeleer af, laat de klanken niet in hun volheid komen over de omheining der tanden, zooals nog blijkt uit het vervormen van den uitgang *en* tot een sonantische *n*: dus *hooren* wordt *heurn*. Verder zijn î en û niet gediphthongeerd en zegt men derhalve *mien, wien, huus* (*hoes*), *zoegn*. Konservatief betoont zich het Saksisch verder in behouden van *al* en *ol* voor een volgende *d* en *t*, b.v. *old* (oud) en *talter* (schommel). Maar vooral ook de woordvoorraad is belangrijk en werpt op het karakter der Saksische volkstaal het helderste licht. Hier is het weer GALLÉE, die zich het meest verdienstelijk maakte door zijn Woordenboek van het Geldersch-Overijselsch dialekt (Den Haag 1895).

Volgen nu twee dialektproeven uit het Saksische kernland, beide van folkloristischen aard, óok om hun inhoud.

Achterhoeksch I.
(*Uit Driem. Bladen I, bl. 80*).
Ho ze knikkert in Eibarge.

'n Klein zetjen eleden sloog 't half eene op ten Eibargschen toorn; 't warkvolk is allemaole noa 't hoes hen en de kindere bunt oet de schoole; ze zölt wal haoste met 't etten edaone wèzen, want ze holt zich om 't zeggen: ‘Ellef uur den pot op 't vuur, um twalef uur

wat etten'. Op ten schoolplas is no nog nummes te zeene. Joa toch, doar kump net Batjen langs 't hekke van den meister zînen hof hen en hé loert es of nog geen kameraods zut; zee daar he'j den dikken Bennad, daor gens kump Lulefken ok al andraven; doar kuj van op an, he hef zien grotmoder ok weer leelik veur den aap ehad, want zo vrog mag hé nooit het hoes oet. Henne zal no ok wal gauw kommen, den kan zoo lomp gauw etten. Daor he'j 'm al. Oet de wîte smit ê al met ne sleiferkei en he röp: 'ik magge 't eerste oetsmîten watte? we doot toch knikkeren? Zonnen fijnen sleiferkei he'j noo nog nooit ezeene; 'k heb 'm evondene op de Grolsche grinte bie Hendrik van den Trekpot, kik es wat 'n mooien!' 'We doot kuultjen scheeten' zegt Batjen. 'Oa wat! weês toch wîzer, we doot oetsmîten, want van de meete is mie niks weerd; doar hek gisteren toch zoo mee verknold,' zeg ten dikken Bennad. 'Vîve an, wée dut er mee?' schreeuwt Lulefken. 'No, too dan moar,' zeg Batjen, 'dan wil ik 't laatste oetsmîten heur!' ''k Heb 't anders al lange ezeg' schreeuwt Henne, 'maor 't kan mie ok neet schellen, 'k komme toch wal bôven alles!' Noo zet ze de knikkers fijn op een heupken, hoo meer köpkes, hoo mooier, dan he'j ok nog meer kans dat ze melken mot. 'Hier zal de kip wèzen,' zeg Batjen, en hé trök ne streepe adig kort bie de knikkers, zee da's 't kortste bie, da 'i meugt liggen. 'Ik zal wal 't eerste oetsmîten,' zeg Bennad. He geet achter 't pötjen staon en smit met den sleiferkei 'n pas of tine wît. Doar maakte ê'n streepken. 'Daor gao 'k boaven,' röp Henne, den altîd bôven alles wil wèzen; moar al kan ê fijn knikkeren, verspöllen deut ê toch op ten doer en manges is ê heelemaole bos. Kik 'm es en onmundig ende smîten. Den steen rolt ok nog, zoodat ê eiges röp: 'Da 's ok wît genog' en de andere lacht en zegt: 'Henne wat bu 'j toch 'ne onwîzen.' Lulefken smit tusschen Henne en Bennad in. No mot Batjen oetsmîten. 'Wacht' dech e, 'ze könt ter wal es allemaole langs hen mikken en he röp ''k gao op de kip, dar!' Zeezoo, no kan 't beginnen. Batjen geet ter achter staan en Henne smit: den steen sleifert fijn, 't geet er goed op aan, joa, he raakt ze efkes,

een paar köpkes valt ter of. ‘Melken, melken’ röp e! En noo geet e der op de kneene bie liggen en de anderen ok allemaole der ummehen, want ze wilt zeen of e ok jödden wil, maar dat deut e neet; he nemt zoovölle van 't heupken af ase kan zonder dat er en köpken völt; met spieë mag neet, heb ze ezeg. ‘Noo, mîne vîve he 'k,’ schreeuwt Henne, too 't köpken völt, ‘no mot ie Lulef.’ Lulef smit, maor raakt niks; he smit vlak langs Bennad zînen klomp; of e um eraakt hef? ‘Ze hebt 'm emeut Bennad,’ röp e, ‘mozze motte weerumme.’ ‘Dat leeg ie.’ ‘Da 's al.’ ‘Ik zeg oe van neet.’ ‘No,’ zeg Lulef, ‘ik nemme mîne vîve’, en he löp ter as'n haze hen. ‘Neet grîpen’ schreeuwt Batjen en veur de sekurigheid grip e eiges 't heele pötjen op; ‘dan mot Lulef moar översmîten.’ Lulef smit maor raakt niks. ‘Onreg verdeelt zich,’ schreeuwt Batjen. ‘'t Is toch gemeen, he had 't anders secuur edaone, leelekert,’ röp Lulef. ‘Lig toch neet te schennebekken,’ zeg Henne, ‘ie mot smîten Bennad.’ Kik 'm es loeren en mikken. 't Geet er wal ne voot biehen en Batjen, den vlak bie de knikkers ligt, zet ze net op ten kop en ze stoevet oet mekare. Moar wat grip e ze nèrig op, want he vertrouwt te anderen geenen cent. ‘Kom jongens, noe nog 'n pötjen,’ rup Henne al weer, ‘der bunt er nog meer biêkommen, dat zal 'ne fijnen pot worden. Vive an! Haroet, haroet!’

H.P.t.B.

Achterhoeksch II.
(*Uit Driem. Bladen VII, bl. 21*).
Hanenèfken en Hennenichjen.
(En heel old spreuksken dêpe uut den Achterhook).

Doar wazzen es en Hanenèfken en Hennenichjen en die wonden bij mekāre en kokten samen de pot. Toe de beeste 's arfstens op de spörrie etuurd wieren kä(r)nden ze zich en pötjen beste spörriebotter en zetten et in de kelder. ‘Zee, nichte,’ zei Hanenèfken, ‘doar zöw ons nog es an verslakken as de sneebluemkes vleêgt’.
Hanenèfken gong den volgenden margen uut hen krèien en pie(r)n

vangen en Hennenichjen mos es effen goan kîeken of 't pötjen der nog ston en prüven of de botter ok stark wier. 't Pötjen ston der nog en de botter smekte goed en was nêet stark.

En 's margens derop ging Hanenèfken weer uut en Hennenichjen gong hen kîeken en prüven.

En as Hanenèfken uut was ging Hennenichjen iederbots kîeken en prüven.

Zie, ij konnen nîet wetten, dat ko'j nêet.

't Wier kolder en kolder en de botter was zoo an de krimp eraakt, dat Hennenichjen der van schrök. Zie krabde zich met den poot langs de nebbe en wis nîet, wat ze zol anvangen.

Toe haalde ze de botter der uut, knèden het tönneken voel hôonder-kötteltjes en leî der baoven en dun bäomken botter aover hen.

Den volgenden margen vlaogen de sneebluemkes en Hanenèfken zeg tegen Hennenichjen: ‘haalt mîn het pötjen met botter uut de kelder.’

‘Toe, Hennenichjen! pik ij der moar eerst niet,’ zei Hanenèfken. ‘Nee, Hanenèfken, ij gaot veur!’ Toe pikten Hanenèfken 't eerste en hie hadde de heele nekke voel .... hōonderköttels.

Godsbarmelik, wat was e kwaod. Hî maakten zich zoo nîdig, dat e Hennenichjen 't vel aover de oorne trok. Hî hong et velleken bij den puttenpos op den bézenbos um te dreugen.

Toe kwamen Grîsgrauwgruwweltjen en haalde Hennenichjes velleken weg.

Hanenèfken kwam buuten en 't velleken was weg. Hî maakten zich en kaore van en wortele, die höllen e uut en spannen der rattemoeze veur. Toe ging et naor 't huus van Grîsgrauwgruwweltjen. Hî was weg en toe kwam um en osse in tegen. Die zei ‘Hanenèfken, waor geet dat nao tôo?’

‘Ik gao nao Grîsgrauwgruwweltjen en hale mîn Hennenichjes velleken weerumme.’

‘Za 'k moar met gaon?’

‘Jao, sprink maor achter op de kaore.’

Veerder kump um en hane integen, die zei:

‘Hanenèfken, waor mo'j nao töo?’
‘Ik gao nao 't huus van Grîsgrauwgruwweltjen en hale mîn Hennenichjes velleken weerumme.’
‘Za'k maor mee goan?’
‘Jao, sprink maor achter op de kaore.’
En toe kwam der nog een hekkele, en spelde, en naolde, en ei en en slîpsteen en allemaole sprongen ze achter op de kaore.
Zoo kwammen ze bij 't huus van Grîsgrauwgruwweltjen. Maor .... de deure was op de gruntele.
‘Hoe dook der met,’ zeg Hanenèfken.
‘Ik witte raod,’ zei de Hane, ‘ik zal deur 't hôondergat kroepen en de deure lös doen.’
Zoo ezeg, zoo edaon. De hane mîk de deure lös. Hî zöch de kaste nao en vund Hennenichjes velleken in en deusken.
‘Doe doew der now met?’ zeg Hanenèfken.
‘Daor zölle wij wel veur zorgen,’ zekt die metereden bunt.
't Ei geet in 't vuur liggen, de spelde en naolde kroept in de matte van den stool.
De hekkele geet met de rugge in 't bedde liggen; de osse geet in de stal staon en de hane achter in de kōostal op 't rik. De slîpsteen henk zich op baoven de deure.
's Aaovens kump Grîsgrauwgruwweltjen in huus. Hî wil de lampe anstekken, en ‘poef!’ zeg et ei en vlug um in de oogen ‘O! min oogen’ krouwt e en hî völt op den stool neer; maor, daor stekt um de spelde en de naolde: ‘O! mîn eers, mîn eers!’ Van pîne löt e zich in bedde vallen, waor de hekkele lig. ‘O! mîn rugge, mîn rugge!’
Van benauwdheid mot e uut de bokse. Hî löp nao den stal, maor de osse nump um op de häorne en kwakst um tegen de hilde. ‘Smît um mîn maor boo,’ schreeuwt de hane, ‘dan za'k um nog anders toetakelen!’
Van schrik wil e nao buuten en toen e de klinke van de deure wil lös doon, völt um de slîpsteen op den kop.
En too wasse ha(r)dstikke dood.

G.J. Klokman.

Ik besprak reeds het mengdialekt van Staphorst en Rouveen. Ook te Vollenhoven, Genemuiden, Zwartsluis, Kampen enz. wordt een Saksisch mengdialekt gesproken. Maar de twee voornaamste Saksische mengdialekten, met Frieschen inslag, zijn het Groningsch en het zoogenaamd Stellingwerfsch, dat weer in verscheiden kleinere idiomen uiteenvalt.

Het Groninger dialekt lijkt de Friezen hard en zwaar; bij het spreken wordt de mond breed geplooid. De voornaamste bijzonderheden zijn wel: de uitgang -*en* van den 1sten en 3en persoon meervoud van den tegenwoordigen tijd; het ontbreken van de *e* vóor het verleden deelwoord; de voorliefde voor den *ai*-klank, tegenover de Saksische *ee* en *ei*. Wat het Stellingwerfsch betreft, dit wordt o.a. gekenmerkt door den 2en persoon meervoud *jimme*, en door *voet, boek* tegenover *voot* en *book*.

Westerwoldsch.
(*Uit Driem. Bladen XIII, bl. 67.*)
Op Aovondproot.

't Was Dunderdagaovend. 't Vroor dat 't knapte. De lucht was helder van sterens en de grond zoo hard as 'n bikkel. Snij lag d'r nich; 't weide ook nich en nò was 't zoo heur in de lucht, dat m' duudelk heuren kön, dat 't leeren oetkwöm. Men kön wol heuren wel stevels en wel klompen aanhad'n.

Zug, daor koomt drij jongs aan op klompen, man ijne hef twij stevels op de nakke hangen. Zij gaot deur de achterweg, waor 't anders veul te modderg en te glidderg is, man nò keunt ze d'r best langs. Ik wijt wol, waor ze hen wilt: zij gaot nao de schounmaoker; dat dout ze alle Dunderdagaovend um 'n beetk'n te proten en 'n kop koffie te drinken. IJn van heur hef altied wol 'n bösschop.

Ik gao d'r ook hen; 'k wil ijs heuren of mien schoune klaor bint; dan kan 'k ijs wat mit proten over 't ies en 't weer en wat 't 'r meer

veur 'n dag komp. Wie gaot de bansterdeure in over de deele en bint dan vot in de keuken.

‘Gaot man zitten jongs; trekt man 'n stoele bie 't vuur. Och, Aoldien, doe steist door net bie de hörn, smiet nog 'n kijnstobbe op 't vuur, de ooren vrijst joe van de kop! Hinderk, geef doe mie de beentbessem ijs aan ....’ ‘Wacht man, boas, ik schal de plaote wel even aanvegen.’

Bijter krig de tabaksduize oet de vessienbuze (*vestzak*) en zeg as he stopt hef: ‘wolt ook aansteken, Geert?’

‘Nee,’ zeg Geert, ‘'k heb 'n kolle’ (*pruim*). De duize knapt weer tou en geit weer op 't olle stee. ‘Geef mie de tange ijs Hinderk, doe bist 'n de hörn kropen, magst bedijnen van aovend.’ De tange geit in 't vuur, komp 't 'r mit 'n koolk'n vuur oet, dij in Pijter zien borstklopper geit. ‘Hij! doe stichst brand, daor lig 'n kole vuur bie dien klompe op de vlouer.’ ‘O, wacht man, loat de tange man staon, 't geit zoo wol,’ en Pijter trekt de klompe oet en schept de kole vuur in de raokeldobbe. ‘Verbraanst dien zokke.’ ‘Nee, 't schal wol gouw gaon. Haf' we Jan Tools zien hond hier man, dan höf we nooit 'n kole vuur aanvegen.’ ‘Wat dee dij hond dan?’ ‘Hest nooit van dij looze hond heurd?’ zeg Pijter, as m' tegen dij hond zee: haol mie de tabak, dan göng vot nao 't kammenet en kwam mit de punt in de bek weerum.’ ‘O, dat kan onze boer zien hond ook wol.’ ‘Ja, man Jan Tools zien hond dee dat ook mit 'n kole vuur. As 't 'r 'n kole oet 't heerdk'n op de plaote völ, höf ie niks te zeggen as: Stroom, pak op! in dan kreeg he de kole in de bek en smeet hum weer op 't vuur.’ ‘Dat kön nooit, dan brandde zien bek ja!’ ‘Ja, jong, man hij m .... de kole eerst oet.’ ‘Luchst allemaol; zeg mie man lijver, wat 'r op dien piepkop steit, daor heb 'k al zoo lank tegen aankeken.’ ‘Daor, kiek man ijs goud, 't kan best wezen, dat 't nog familie van die is.’ ‘Wel kerel, jijzes man! nò man daor bin ik gijn familie van - ik zij wel 't is - horens op de kop en bokspoten. Ik wijt nich, houst 'r mit loopen duurst.’ ‘Wat mijnst dan wel 't is,’ zeg Pijter. ‘De olle knecht, gijn ijne

anders.' 'Laot ijs zijn', zeg Hinderk. 'Verdold, Geert hef gliek, 't is hum.' 'Man, wat mot dij schaope d'r toch bie,' zegt baos, dij ook nieuwsgierig worden is en mit 't hekke (*bril*) op de neuze de piepkop bekik, ''k heb nooit heurd, dat de duvel op de schaope past. En 't is net of het zit te fluitspeulen.' 'Dij schaope kan he wol stolen hebben. Mien bier hef hum op de Hoge IJ ijs 'n maol op 'n aovond zijn, dou he achter drij Vrijsche schaopen aanzat.' 'Man hest hum zölf wijl ijs zijn?' Geert zee niks. Man opijns: 'Um de waarheid te zeggen, jao. Ik heb hum zijn achter 't iemhok van Janoom, en ik wil die vertellen, dat ik s'aovends daor nooit weer achter 't hoes langs gao.' 'Hou zag he d'r dan oet, net as op mien piepkop?' Dat kön 'k zoo nich zijn, man 'k schal joe vertellen wat 'k zijn heb. 't Was verleden jaar op Steffen. Ik was met Berend Sips en Hiske van Muike bie Wubbe Lots west, man ik was net zoo nöchtern as op 't oogenblik. Bie de handwiezer göng ik van de anderen of en um de houk bie Janooms hoes keek ik onwillekeurig nao 't iemhok, umdat mien boer mie ijs verteld hef, dat Janoom zien vader daor ijs 'n hijle nacht mit de duvel op de nakke rondzwabberd har. Dij har daor wat zijn achter 't iemhoes en hij was zoo dom west um te kieken wat 't was. Um d'r te komen mös he 't heksk'n deur en dou was he van zien recht of. Op ijns heurt he, 'n geschatter en daor springt d'olle knecht hum op de pokkel .... en de hijle nacht hef he d'r mit um argewijerd; in 't leste har he 't heksk'n mit d'ijne hand pakt en dou mös de duvel hum weer löslaoten; hij was weer op zien recht.' Hef dien boer die dat verteld?' zeg Pijter. 'Jao en dij lug nich.' Geert har 'n grenzeloos vertrouwen op zijn boer, de grootste osse van hijl Westerwolde. 'Zeg man aan dien boer, dat Janoom zien vaoder de nachtmerrie had hef.' 'Ja, doe wolt niks leuven, dat wij 'k wol, man wat ik d'r zölf zijn heb dat kaanst mie nich oet de zin proten. Ik zag op ijns 'n kop boven 't iemhok oet komen. Ik wör d'r kel van, want ik dacht vot aan Janoom zien vaoder, wat dij d'r beleefd har, 't was net op 'k aan de knijen tou deur 't zand göng. Man ik keek nog ijs weer, en dou was 'n d'r twij

koppen, ik dochte: jong, red di, het gijt um dien zijle en ik op de rek (*aan de haal*). Dou 'k veur onze valdeure kwöm, har 'k aan ieder haor'n zwijtdrup. 'k Bin boven over de underdeure hensprongen, 'k heb de deure dicht maakt en bin op bedde kropen.' 'En dat is de duvel west?' 'Wat mijnst doe dan? Doe möst dij grelle kop man ijs zijn hebben.' 'Och kerel, 't was Steffen, daar hebt 'n jong en 'n wicht mit 'n ander staon te vrijen. Schost d'r man gerust hen gaon wezen, meschijn har 't wicht die ook wol 'n smok geven.' 'Jawol, ik har 'n smok kregen van 'n hijl ander, zukke smokken begeer ik nich. Man doe hest nö 'n hijl woord, en ik wijt wol dat doe nich hijl bange oetvallen bist; ik mög toch wol ijs zijn, dat he die tegen kwöm um ijs gewaar te worren hou hard doe loopen kaanst: de maorze schol die nich schimmeln.' 'Ik heb hum al 'n maol zijn' zeg Pijter hijl dreuge. 'Doe? Waarzoo? En wat hest dou daon?' ''k Heb hum de nakke umdreid.' 'Verrek um mie, nö heb 'k genog van die leugens: het rookt die boven de kop!'

'Wolt 't nich leuven jong, zegt Pijter terwiel he Geert in de knij knip, ''t is echt waor. Jong, Aoldienmeu, hei je d'r nog 'n kopk'n in, dan keer 'k nich um.' 'Jewol, jong, vertel man op.'

'Te wijt wol baos, dat ik vrouher dijnd heb bie Brug Engel. Zien dochter Geertruud, dij laoter nao de Opstreek trouwd is, was dou nog in hoes en dan hadden ze 'n meid oet de Pekel, Jantje. Hou ze wieder heit, wij 'k nich meer; 'k wijt wol dat ze altied stom kwoad was, as wie tegen heur zeden van Jandien, dat wol ze nich wezen, want in de Pekel hijtte ze altied Jantje, zee ze. 't Was 'n vief ding, man 'n beetke'n eelsk en ongemakkelk plaogerg oetvallen. Zij en Geertruud dij gijn haor beter was, hebt mie vaok bedonderd, man ijnmaol hebt ze mie 'n schrik aanjagd, dij 'k heur nie gouw vergaf.

Ik kwöm ijs op 'n aovond um tien uur 't loug (*deel van 't dorp*) oet um vot op bedde te gaon, en göng over de deele nao de kougange, waor ik sluip. Ik trok mien overschrijter oet en dee de beddeure open, ... en stönd stief van schrik: daor lag de duvel mit zien gleude kop op mien bedde. Ik stende 't eerst oet van benauwdheid en 't

göng mie net as Geert, ik wör kel as is. Man 't duurde nich laank; ik kreeg mien kracht weerum en ijk wör duvelsch. Ik zee: “satan, olle duivel, hest mie noch nich! Ich bin nich bange veur die - koom man op, satan! en anders griep ik die ....” en ik griep hum mit beide handen bie de strötte .... en wat har ik te pakken? twij törven, dij aan 'n ander bonden wad'n. Oogen, neuze en mond bestönden oet glimholt. Ik stön verstomd. Man daor heurde ik in 't kaarnhoes 'n verdacht gegnies en dou 'k kieken wol, stoven dij beide vrouwluu in draf weg. Ik was wol zoo vergreld, als ik 't 'r ijne van pakt har, dan hak heur vijerkant in de kougroupe stopt. En dou 'k dij meid d'ander dag alleine achter 't hoes trof, zee'k tegen heur: as 'k die 'n raod schuldig bin, loop dan nich te dichte aan mie langs, anders könst wol ijs 'n schop kriegen, daorst genog aan hast. Dou keek ze raor op en 'k heb laoter gijn last weer van heur had. Man ik was laoter ook nich bange meer veur d'olle, umda 'k hum de nakke umdreid en de kop over de kougange mieterd har.’ ‘Jijzes, Pijter,’ zee Geert, ‘wat bist doe 'n kerel. Kiek, as mie 't overkomen was, ik was vot nao 't veurenne vlogen en har de boer roupen.’ ‘Ja, zoo geit 't jong, as m' de boudel nich underzöcht. 'n Smid oet Wedde vertelde mie ijs, dat he 's aovends van de Pekel komen was langs 'n binnenpad over de heide. Op ijns heurd he daor veur zuk wat stemmen en daor kiekt hum twij gleude oogen aan. Maar hij was ijne, dij ook nich gauw umliggen göng, hij geit 't 'r op of en wat is 't? 'n Lijk schaopk'n dat op de heide achterbleven was. As ik nò nich zoo goud döst har, zee he, dan was ik daor deur de heide posterd en har overal verteld, dat ik de duvel zijn har. En daorum zeg ik die nog weer, Geert, as 't 'r zoowat is, gao d'r dan rustig op of en underzuik 't en dan scholt zijn, dat 't allemaol 'n natuurlijke oorzaak hef. Wat zegst doe, Hinderk!’ Hinderk dij nog niks zegd har, kik op de klokke. ‘Ketijer veur tiene? Dan wot 't mien tied. As ik nao tiene in hoes kom, verandert mien ol mensch in 'n saotan, daor al joen duvels kwajongs bie bint. Genaovendsaom.’

‘Wacht,’ zegt Geert, ‘ik gao mit, dan heb 'k zoo wied gezelschop.’ ‘Ja, ik gao ook mit,’ zeg Pijter, ‘baos ik heb joe mien stevels bie deure hen zet, kan 'k dij Zaoterdag wol weerum haolen? D'r mout halve zolen en hakken under.’

‘'t Schal wel gaon. Gòjenaovend.’

A.H. Smith.

---

3. **Het Frankische taaleigen.** Hier en daar met Friesche en Saksische bestanddeelen vermengd, wordt het Frankisch gesproken in Vlaamsch België, Zeeland, Noord-Brabant, Limburg, Utrecht en een gedeelte van Holland. Aan Maas en Rijn heeft het Frankisch element beslist de bovenhand. Maar eng verbonden hiermee hebben wij reeds herhaaldelijk het Keltisch ontmoet, dat ik als substraat beschouw, waar anderen aan een Keltischen kultuurinvloed de voorkeur geven. Kelten waren wellicht de vertegenwoordigers der Klokkebeker-kultuur in Utrecht, Drente, Twente en op de Veluwe. Kelten waren stellig de Galliërs, die omstreeks 300 n. Chr. de Hallstatt-kultuur brachten in onze zuidelijke provinciën. De algemeene Nederlandsche taal kent Keltische plaatsnamen en andere Keltische leenwoorden. Een hoeve-type, hoogstwaarschijnlijk van Keltischen oorsprong, het langgevel-type, vinden wij hoofdzakelijk in België, Zeeland, Brabant, Limburg, in de Betuwe, op de Veluwe en in de duinstreek. De brunetten zijn het sterkst vertegenwoordigd in Noord-Brabant, Limburg, zuidoostelijk Gelderland en Zeeland. Ook het emotioneele volkskarakter stemt hiermee overeen, met uitzondering van de Veluwe. Maar op de Veluwe stooten de drie Nederlandsche hoofdstammen aan elkaar; nergens trouwens is de invloed van het landschap, - hier: de schrale, sombere heidevelden - zóo merkbaar inwerkend op de geaardheid des volks. ‘De bodem der N.-W. Veluwe’, schrijft W. VAN SCHOTHORST, ‘is met uitzondering van de lage, waterrijke, en hier en daar veenachtige Westelijke helft, hoog, dor en onvruchtbaar. Slechts dennen, sparren en eikenhout vindt men op den schralen grond, wanneer deze niet met heide is

begroeid of uit stuifzanden bestaat. Een onafzienbare heivlakte met golvenden bodem, aan den gezichtseinder begrensd door donkere bosschen en rijen witte zandheuvels, als stoffage een enkel boerderijtje met wat armoedige boompjes, en op een verheffing van den bodem een kudde schapen door haar eenzamen herder met zijn trouwen hond gehoed, ziedaar een typisch Veluwsch landschap!' (Het Dialect der Noord-West-Veluwe, Utrecht 1904, bl. III).

Ook kleederdracht en versierselen wijzen op gemeenschappelijken Keltischen inslag. In Brabant, Limburg, de Lijmers, het Rijk van Nijmegen en in Zeeland worden hangers gedragen. Met eenigszins gewijzigden vorm vinden wij den hartvormigen hanger, de *schoef* genaamd, ook in het Zuiderzeegebied met het Gooi. Nauwer hangt dit gebied door een breeden, platten ring met spiraalwerk van blaadjes weer met Zeeland samen. Eigenaardig-bewerkte knoopen, gordelen broekplaten, halskettingen van bepaalden vierkanten vorm treft men aan in Zeeland en op de Zuidhollandsche eilanden, in het Gooi en op de Veluwe om de Zuiderzee.

Wij krijgen aldus een uitgestrekt samenhangend gebied; en vergelijkt men dit met het gebied, waar nakomelingen van Frankische stammen te vinden zijn (I, bl. 9), dan zal men tot de bevinding komen, dat beide territoren elkaar nagenoeg dekken. Hierbij komt, dat de dialekten der bevolking, hoe uiteenloopend ook, een aantal kenteekenen vertoonen, die men althans ten deele ook in de Keltische talen weervindt. Waar wij nu van een Keltisch-Frankisch huis gesproken hebben, zal men het dus niet kunnen misbillijken, dat ook de benaming van K e l t i s c h - F r a n k i s c h dialekt door ons gebezigd wordt. Natuurlijk behoeft elke overeenkomst op zich niet op gemeenschappelijke herkomst te berusten, ik wijs slechts op het nasaleeren van een klinker vóor gedekte nasaal en het verwaarloozen der *h*, ook elders nawijsbaar, zie b.v. Groninger Volksalman. 1900, bl. 28.

Enkele der meest eigenaardige kenmerken van de Keltisch-Frankische dialektgroep laat ik hier volgen.

1. Het voorvoegsel *ge* bij het deelwoord.

2. Het wegvallen der *n* van den uitgang -*en*, behalve vóór klinkers, *h, b* en *d*. Vergelijk: de groeët*en* boum, de*n* domm*e* mins, d*e* groeët*e* minse (Venloosch taaleigen). Keltisch survival? - Het meervoud van den tegenwoordigen tijd gaat dus uit op *e* of *en, t, e* of *en*.

3. De *d* tusschen twee medeklinkers wordt *j* (*i*) of verdwijnt: *moede, moeje, moe*.

4. De groepen *al* en *ol* worden tot *au* en *ou* vóor *d* of *t*. Dus: *ald* en *gold* worden in zuiver Frankisch *oud* en *goud* of nauwverwante klanken.

5. Lange *i* en *û* zijn meestal tweeklanken geworden, dus: *mijn huis*, tegenover Saksisch *mien hoes*. Dit verschijnsel is van Keltischen oorsprong, zie TE WINKEL, Inleiding II, bl. 304 en N. VAN WIJK, Taal en Letteren XII, bl. 36 vlg.

6. De tweeklank *au* wordt *oo*, b.v. *dood, oog*, tegenover Friesch *dee*[a]*d, ee*[a]*g*.

7. De groep *ft* gaat over in *cht*. Dus: *koopen*: *gekocht*; verder *lucht, gracht, hecht* enz. Slechts hier en daar bleef een sporadische *f* behouden, zoo te Tilburg en in Oost-Brabant: *zoft* (zacht); Sliedrecht: *zoft, gekoft* (gekocht); Veluwsch *koften* voor *kochten*. Ook wordt de *chs* geassimileerd tot *ss*, vgl. *Brussel*: *Bruxelles; Tessel*: *Texel*. Hier is eveneens Keltische invloed werkzaam geweest; zie TE WINKEL, Inleiding II, blz. 304; VAN GINNEKEN, Handboek I, bl. 87.

8. De Westgermaansche *a* wordt vertegenwoordigd door *â* en *oa*, b.v. *schaap, schoap*. Alleen in het Zeeuwsch en in het Zuidoost-Hollandsch hoort men *schaep*.

Nu meent VAN WIJK, Tijdschr. XXX, bl. 161 (vgl. Indogerm. Forsch. XXVI, bl. 275), dat deze *ae* een ouderen toestand vertegenwoordigt, dien wij ook voor het Noord-West-Veluwsch en voor het Nederbetuwsch kunnen rekonstrueeren. Wij mogen dientengevolge met vrij veel waarschijnlijkheid een nauwere verwantschap veronderstellen voor een gebied, dat Zeeland en een deel van Zuid-Holland, de Neder-Betuwe en een deel van de Veluwe omvatte. Ja wij kunnen ons dit gebied nog ruimer voorstellen, zoodat het zich dekt met het terrein van hetgeen men zou kunnen noemen: de H o l l a n d s c h -

F r a n k i s c h e dialekten, d.i. West-Holland, Zuid-Holland, Utrecht, Neder-Betuwe, N.-W.-Veluwe, Zeeland en West-Vlaanderen, reikend van Elberg tot Duinkerken. Zooals wij zagen, pleiten ook enkele bizondere versierselen voor een nauweren samenhang juist van deze gewesten. De geheele groep wordt nog gekenmerkt door het gebruik van de pronominaalvormen *jij* en *jou*.

TE WINKEL noemt deze dialekten in zijn Charakteristik, bl. 12, met uitzondering van het Veluwsch en Nederbetuwsch, Friesch-Frankisch. Het is zijn recht. Want inderdaad hebben zich Friesche invloeden hier doen gelden. Wij kunnen ze dus het best beschouwen als Frankische dialekten met Keltischen ondergrond en met een Friesch vernis. Voor het Zeeuwsch vermoedt ook de Amsterdamsche hoogleeraar Keltischen inslag.

Zou nu met dit uitgestrekt dialektgebied ook niet samenhangen het taaleigen van enkele streken om de Zuiderzee, en van enkele eilanden, waar men ook in lichaamstooi en kleederdracht overeenkomstige versierselen vindt? Ik denk allereerst aan het Gooi (Hilversum, Laren, Blaricum, Huizen), maar ook aan Vlieland, Schokland, Urk, Enkhuizen en aan een strook van den Overijsselschen zeekant: Vollenhoven, Genemuiden, de Kuinder enz., waar men een Friesch-Saksisch mengdialekt spreekt. Ook deze dialekt-groep toch wordt door enkele bizonderheden met de *ae*-groep verbonden; ik noem het wegvallen van de *h* en den Urker-Gooischen *ae*-klank in *schaep*. Onderling houdt zij verband door een eigenaardigen *i*- en *u*-klank. Zij vormt een overgang van het Frankisch naar het Friesch of van het Friesch naar het Frankisch en ten deele naar het Saksisch; en de veronderstelling van WINKLER lijkt zeer aannemelijk, dat wij te doen hebben met de taalresten van een afzonderlijken, niet volboed-Frieschen stam, die in het eerste millennium onzer tijdrekening woonde op de oevers van het meer Flevo; zie Dialecticon II, bl. 52; vgl. II, bl. 20, I, bl. 381. Zou ook hier de Keltische grondslag niet kunnen dienen ter verdere oplossing van het ingewikkeld probleem?

Andere eigenaardigheden wijzen op nauweren samenhang van het

Oost-Hollandsch met het Brabantsch en het Strand-Hollandsch; vooral deze, dat de vierde naamval voor eigennamen en persoonsnamen zonder determinatief den vorm heeft aangenomen van den tweeden naamval, b.v.: Ik heb et vaders gezeid; ik heb tantes nog gekend; ik ben bij Janne geweest. Zie hierover VAN GINNEKEN, Handboek I, bl. 94, 95.

Veluwsch.
(*Uit Leopold, van de Schelde tot de Weichsel I, bl. 519.*)
Minnebrief van en sniierknecht.

Miekelief! 't Hef noe gans en gaor gin fatsoen, da je miin liefde zoa kold en zoa verwierd handelen bliift. Hoe 'k et oak mit oe zuuk te riigen en te plooien, ik kriig er maor nie zoa ak et gaerne ha. Altiids bliift oew hart nog rechtevoort tägen mii as stiif linnen. Mennig kamezaol, boks en wammes van de goeje luuj heb ik bekant stik verknipt en versniien, daor 'k zat, en miin heufd oaver oe tornde en pluusde. Da 'k er oak heftig oaver epruust heb, en er vinnig ziek af ewest bin, da's oe bekend; en nao de leste krupsie bin 'k nog nie zoa 'k heur, want hoe 'k et wend of drääi, 'k weet oan oe gin mouwen te passen.

Zeg et toch glad uut, wa je tägen mii het, dat je mii as en olde lappe op zii' smiit. Bin 'k nie zoa goed bii de pinken as de beste veur miin brood? De heele wäke, van 's maondags tot zaoterdags, zit ik jummers stik staovast van 's märgens tot 's aovens bii baos Nol op 'e taofel: en veur miin jannever-centen laot de wäärd ūūt de Golden Ploege gin neie schuur bii 't huus zetten. Zondag, da mis nie, zie je me altiids in de predekaotie en 's aovens, nao koffietiid, bii oew vaoder op den haerd, om te höören naor 't neis ūūt de krant. Dan doe 'k jummers puur alles veur oe, en 'k maok et oe zoa handzaom, as in miin krank vermeugen is: en da naodje zol zoa deurloapen as i ens miin vrouw waort gin enkele steeke zal er aon losgaon.

Maor 'k leuve, daor zit um de kneupe nie. 't Is nog die ägenste smalle heerschop, die klarke van onzen notaoris, die 't um duut. Daorum gao je, oak deur den dag altiids zoa mooi aon'edaon, 'egold en 'ezilverd, bekant of i nao de karke gaot. Miekelief! Miekelief! waor dwaolen ouw zinnen; hoe kan i zoa bot ziin? 'k Heb oe al zoa mennigmaol oaver dissen gepokkeneerden snoeshaon onder 'tparsiizer 'ehad en zint er nog de olde knepen niet uut? Hoe kan oe et hart toch zoa hooge staon, da je um dien kwibus en goeien wärkman onder stelt?

Meinde mit um te zullen äten uut de kurf zonder zörge? Nemaor, da's vlak de lappe neffen 't gat. Da klarken lait um maor wiendaiers: en zolt i de maot holden veur de juffer van en notaoris al is 't oak op en plat dörpke? Nemaor, daerne! daor zii i nie toe 'esnejen: da zol oe vugen as en neie lap op en old wammes; da stao nie en da holdt nie. - Da mot dissen verwierden heerschop oak nie vremd ziin, hoe zunig hi kiiken kan, maor hi teutelt mit oe, um oew rooie wängkes en oew blaouwe eugkes, en as i oe in d'ellene hef ebrocht, zal i oe handelen as en lapzalver; waor veinde dan heul veur oew hartepiin? Daorum, Miekelief! stel dissen springer uut oew zin en hold oe lääg bii 'e grond, dan val i nie hoog. Denk aon 't spreukske: ‘Ongeliiken aord, dient niet 'epaord’. Wij passen mekaor, waor je et beziet, um saomen genuuglik te läven en onzen staot te bliiven vuren. Kwik er ens mit oew olders, daor doe je braof aon; die zullen et oe wel veurmäten; en as ik zondag bii oe kom en i mii beduudt, da je met mii houwen wilt, zal miin martelen en ärmoeien t'ende ziin, en van klinklaor plezier za'k oe en heftig mooi loddereinsdeuske kaopen veur en present, al kost et oak en golden dekaot.

Hadee, Mieke! tot zondag.

S.

Oostendsch.
(*Voor 'Nederlandsche Volkskunde' geschreven door* Prof. Frank Baur.)
De gelijkenis van den Verloren Zoon zooals zij te Oostende in het Schipperskwartier wordt verteld[1).

Ter wos e kér e våder, è jâ twé zuns.

Den årme man wos wéewåre! È de joengsten va de twei hâde goesten om e vojåžetsje te doene. Mo de kwèsje wos va d'ortsjes! De joenge brakke goeng no ze vådere èn i zej: 'Våder, gée m'osjeblief 't chelt da me toekomt, 't part va moeder zåliger!' De våder schuddege zen hôofd èn zej: 'Joengen, joengen, je lop no jen oengeluk!' - 'Ba, 'k en doe, antwordege de kwåpèrte: lat et min mo riskieren!'

È je kréég ze part! È je goenk nor en vèrre stréke, olover 't zeitsje! È je wos nog mo fine 't gat üt, of je begoste va ze gèld te léven, lik God üpt Sas! Olle dågen schinken è drinken, smeiren en teiren mè de schonste nichtsjes, è ze traktéren mè tartsjes è spekken è gŏedewèrk.

E ja, è dat en kostege azo ni lange deuren: ze portekadee gerocht olichte léég, ze kleiren vielen in slunsen, je zâch ter üt lik ne schooier! Mè véle rooi kwaamp i te lange laste bi nen beistekŏpman in de kost: mor in platse van olle dågen ze bükstje goe vul te krigen, wos 't årmoe va god za m' zégen! En os zen dèrmen grolden, je mochte nog üt den trog va de zwins ni mêe éten! Mèd ol ze werken è vroeten ât en, os 't ol te fin effekte kwam, nog gén någel om ze gat te krauwen! 't Wåter liep va zen èrte, os 't en an 't üs pejsde, wo dat de knechten åten è droenken è tafeltje-dèk-je spéélden! Wo dat de stüten zo vèt gebutterd wåren, è 't Roesselaersch bier zo lèkker!

Tŏe tat en up ne schonen dag ol zen koeråže in zen 'anden pak-

1) De klanknoteering van den Heer BAUR heb ik behouden. Zijn *å* beantwoordt ongeveer aan den *oa*-klank, de *ž* aan de *g* van het Fransche *gendre*.

tege, è no ze våder goenk è zej: ‘Våder, 'k èn ol me gèld vertsjoekt; 'k zin te vül dan 'k nog je zeune zoen kunnen zin: mo lat me bi joen blüven voe knècht!....

‘Wei, joengen toch!’ riep ze våder: ‘è je zoe tog ni willen zéker! Gée me zeire en tóóte: 'k èn tog zo lange no je gewacht!’ È je kréeg nieuwe kleirs en nieuwe sluffers an: è je wos wéer de zeune va ze våder!

Het B r a b a n t s c h vormt den middelterm tusschen het Hollandsch en het Limburgsch; en onder Brabantsch verstaan wij hier het Westbrabantsch, het Antwerpsch, het Aalstersch, het Leuvensch, het Oostvlaamsch. Wij wezen op de overeenkomst met het Oost- en Strand-hollandsch. Maar slapheid van artikulatie verbindt de taal van de afstammelingen der Salische Franken toch ook met de Zeeuwen, die zij immers ook zeer nabij staan in volkstype en in innigheid van temperament. Op gemeenschappelijk Keltisch substraat wijst, behalve de eigenaardigheid van de behandeling der finale *n*, de herhaling van het persoonlijk voornaamwoord vóor en na den werkwoordsvorm: *ik-ekik* enz. En anderzijds verbindt hen de Keltische toon, de lossere volksaard, het sanguinisch temperament weer met Limburg. De bonte staalkaart der Brabantsche dialekten - mag ik even wijzen op de voortreffelijke behandeling van het Aalstersch door Prof. COLINET en van het Leuvensch door L. GOEMANS - is het reflex van hun sterk-uitgesproken gemeenschapszin, van hun aanhankelijkheid aan stad en dorp, van de versnippering van hun grondgebied.

Leuvensch.
(*Voor 'Nederlandsche Volkskunde' geschreven door den Heer Frans Smeesters*.)
De Koeisjieters.
(Leuvensch Verhaal).

In dânen tâd (*tijd*) waz et spel nogal dikkels de woegel oep[1]: den iene kie woere de Sponjoede mister, dan wee d'Oestenrâkers, ofwel probeede de Vloinderiers den boes te speele. Et was altâd e wa fes: vechten en battere zonder oepaave. Te Leeve woere z' oek noet ni grist. Moe ze woere der doevee oek oep verzien, zelle: d' iel stad was oemringd mee vestinge mee dikke mieren oep. Doe kost niemand in och uit de stad nit, as dee de poote on de groete stieweege en dâ woere bewokt dee saldoete.

Oep ene kie aa 't er wee lilek gespanne en wit er van iene pas gebrand en gemoet: 't was tegen den oevend, oep den Eksentoore, woe da naa de luibank stoet oep den boelvar Remie. Da was doe de verstêreking van de Brisselse poot; 't kloester van de Sellebries stont doe toen nog nit achter en doemee kost de schilwacht van doe den ielen Brisselse stieweg overzien tot on den Azeren bereg, mee klier wier. Zoe tisse licht en doenker ziet dâne woeker iet van den Azeren bereg af kome gelak en troep saldoete, mee witte broeke en doenker jasse: 'Da moette d'Oestenrâkers zân!'

Rietepakie loept em den tooren af en goet de wacht verwittege. De poot wed toegedon en nen troemelier loept de Brisselse stroet af vee de garsevik bojien te troemele: al et folk kwam boete gebetteld en d'iel stad stond oep en ing. 't Was er e lieve van den elsen dievel: de joengelen on 't blête, de vraalie on 't jenken en de manne roepen en tieren onderie.

Twie boemkeetels woeren oep den Eksentoore geplaceet en de saldoete mee donderbissen en gewiere doeneffe. Tisse de boeme

1) *De woegel op*: den wagen op, d.i. aan den gang.

zoege ze dâ witgeplekte troep oep eer zeevetien gemakken afkome, jist ofda z'oep wandel woere. Na was doe iene van dâ manne, die janfatoet wilde speelen achter ze sjietgat. Zonder noe de kapetaan te wachte sjit em ze gewier af flak in den troep oep de stieweg. Zoe gaa as d' ander dad oede begoste z' oek te sjiete: toe iene van de boemkeetels toe goenk mee ne lileke slag af!

D' Oestenrâkers stoven oetien last alle kante: e stik of twie kwoempen in volle charge oep de stad afgeloope, woe dat de verschrikte Leeveniers zoege daddet koeie woeren in ploits van saldoete.

Seedert toen widde de Leeveniers Koeisjieters g^{e} iete!

Bredasch.
(*Uit Leopold, Van de Schelde tot de Weichsel I, bl.* 328.)
Breeë wiele.
('t Zuiden van de Baronie van Breda.)

A. Hedde de wiele van oew kèr al laote veraandere, Bart?[1)]

B. Neeë, Arjaon! zou da toch mötte?

A. Jao, jao, da möt zeker; ik hoar zegge, das ze d'n earste van d'aander mand mee smalle raoje niemar meuge rije.

B. Nou, de mijn zulle dan toch nog nie veraanderd zen; d'aambachte kunne 't ok aomal nie gedaon krijge. Hedde gij de jou al veraanderd?

A. Van m'n éan kèr wel; die he 'k mee breeë wiele laote maoke, al vur 'n jaor of twea, om vur de waaie te gebruike; mar mee d'aandere möt ik er nog aon.

B. Vur de waaie geloaf ik das ze goed zen de breeë raoje, mar om vur dur 't zand te rije, jonge, davvur zen m'er mee vernukt.

A. Da sa 'k nie zegge: mee de breeë wiele zulde zo'n groate

1) Sedert 1 Mei 1872 moeten in Noord-Brabant de vellingen en banden van de wielen der boerenkarren een breedte hebben van tenminste 9⅓ cm.

gaote nie in 't spoor maoke, as mee de smalle, en ge kunt het spoor ok makkelik verlegge.

B. Jao, protte ge mar; mar smenke zegge, dagge mee de breeë bedeane vast zit, as 't nat is.

A. Neeë man, ze zulle de wege dan zo nie kapot rije: de breeë wiele snijen er zo nie deur, en te zomer zal den weg zo schoan zen azne dörsvloer.

B. Nou, dan zulle ze toch mear motte paniere as ze tegenworrig doen.

A. Neeë, jonge, davvur hoeve ze niks mear te paniere, want d'n weg zal uit zen aaige goed blijven, omdat er dan g'n gaote en kuile mar zulle gemakt worre.

B. Mar in d'n baomus dan, as 't nat is, dan zulle ze toch wel blijve steke.

A. Da sa 'k nog nie zegge. Ikke en Koop van Hentjes hebbe vleeën baomus den healen dag mis gereeë mee twea kère dur 'n heal nat straotje, en 's aovus waor d'n weg nog net zoo goed as 's maregus mar we haaie 't spoor dikkels verleet. En as ge da mar doet, dan zulde g'n gaote rije, en dan zulde 't mee breeë raoje langer volhouë as mee smalle. As de meense der mar is aon gewoan zen, dan zulle ze g'n smalle raoje mar verlange; mar nou zen ze der op tege, omdas z' aomaol der wiele mötte laote vermaoke, en da sen groate koste; mar as ze 'n paor wiele vur niks krege, dan zouwe ze der nie tege pruttele.... Mar ik houwe vur 'n goei ding, die breeëe wiele.

B. Jao, gij prot goed; mar wa zulle de klène boerkes doen, die mee nun os rije? Die kunne, as 't nat is, toch ginnen weg.

A. Jao, jao, genog; mar 't is vur hullie èrig, omdas z' in de zak zulle mötte. Mar as ze der wiele mar is hebbe, dan zulle ze der wel over kontent zen.

B. 't Kan gebeure; mar ik mot het earst zien, vur ik 'et geloaf.

Zoo komen wij ten slotte tot de L i m b u r g s c h e dialekten. Het Frankisch in zijn geheel genomen is door de zoogenaamde tweede

klankverschuiving in twee groote helften gesplitst: het Neder- en Opperfrankisch. De aandrang ging uit van het Opperduitsche bergland; langzaam plantte de golving zich voort, om weg te sterven tusschen den 50sten en 52sten breedtegraad. De grenslijn draagt den naam van *Benrather linie*, omdat zij benoorden het plaatsje Benrath over den Rijn gaat. In oostelijke richting doorsnijdt zij geheel Duitschland tot aan de Poolsche grens, westwaarts loopt zij bezuiden Neuss, Rheydt, Erkelenz, Heinsberg, en overschrijdt bij Geilenkirchen het Nederlandsche grondgebied. Dit verlaat zij weer tusschen Cottesen en Vaals, en valt dan omstreeks Malmedy samen met de scheidslijn tusschen het Germaansche en Romaansche taalgebied. Men mag dus beweren, dat het in Groot-Nederland gesproken Frankisch zoo goed als uitsluitend Nederfrankisch is.

Dit nu wordt verdeeld in Noordlimburgsch en Oostbrabantsch (Meierijsch) eenerzijds, en Zuidlimburgsch anderzijds, en wel door de zoogenaamde *Uerdinger linie*, die benoorden Uerdingen den Rijn overschrijdt en den dam vormt, waartegen de laatste golvingen der tweede klankverschuiving breken: ik bedoel de verschuiving van *k* tot *ch* in de woordjes *ik* en *ook*. Benoorden en bewesten de linie, waar men dus *ik* en *ook* hoort, liggen Herongen-Venloo, Blerik, Maasbree, Meijel, Leende, Borkel en Schaft; en in België: Lommel, Baelen, Tessenderloo, Sichem, Bekkevoort, Thielt, Bautersem. Bezuiden en beoosten, waar men *ich* en *auch* zegt, liggen: Leuth-Tegelen, Baarloo, Helden-Panningen, Ospel, Nederweert, Maashees, Soerendonck en Budel; in België: Achel, Neerpelt, Exel, Hechtel, Beverloo, Beeringen, Diest, Roosbeek en Vertrijk. Bautersem en Vertrijk, westelijk en oostelijk eindpunt der lijn, liggen ongeveer een uur gaans ten westen van Thienen, het groote uitstralingspunt der Nederlandsche dialekten. Daar stuit de Uerdinger linie op de Waalsche grens of, nauwkeuriger gezegd, op een dier grensstrooken, die door het Romaansch op het Germaansch veroverd zijn; zie GOD. KURTH, La frontière linguistique en Belgique et dans le nord de la France (Bruxelles 1895-98) II, bl. 526; III, bl. 4 vlg.

Een juister indeeling zal, naar ik hoop, de vrucht wezen van een meer uitgebreid onderzoek der Zuidoostelijke dialekten. Ook hier groote differentiatie, evenals in het Brabantsch, maar die benoorden Venloo daarenboven op een ethnische reden stoelt. Daar immers, de lezer herinnere het zich, is een Saksisch menggebied, maar waar de Saksische bouwtrant vrij wel als uitgestorven kan worden beschouwd (I, bl. 52, 54). Wij hebben hier te doen met een dier zeldzame gevallen, waarin de taal taaier en duurzamer bleek te zijn dan de hoevenbouw. Want benoorden de linie vinden wij een dialekt, door TE WINKEL Saksisch-Frankisch genoemd, en dat uiteenvalt in het taaleigen van Venraai, van de Landen van Cuyk en Nijmegen, de Lijmers (Eltenberg en omstreken), de Duffel en de Over-Betuwe. Hier hoort men b.v. *ald* (*aald*) en *kiend*, en doorgaans *bleeëk, deeël, steeën, dooëd, pooët* (of *bleiëk, doeëd* enz.). Van het aangrenzende Brabantsch (Meierijsch) onderscheiden zich deze dialekten door het niet-diphthongeeren van *i* en *ü*, dus: *mien, riek, wief, zoor* (*zoer*), *hoes*. In dit dialektgebied vertoont een bepaalde landstrook, die de plaatsen Venloo, Blerik, Maasbree, Velden, Grubbenvorst, Lom en Arcen omvat, grootere overeenkomst met het Zuidlimburgsch; zie hierover mijn artikel in het Tijdschrift voor Nederl. Taal en Letterk. XXVI, bl. 81 vlg.

De geheele streek bezuiden de Uerdinger linie noemt men het *Mich-kwartier*, een benaming, die uit België schijnt afkomstig te zijn; en wel omdat daar de oude akkusatieven *mich* en *dich* zijn bewaard gebleven. Ook hoort men hier *ich* en meestal *auch* (ook). TE WINKEL spreekt van Ripuarisch Frankisch. Toch vindt men ook hier tal van verschillen; met name het dialekt van Belgisch Limburg vormt voor het meerendeel een zekere eenheid, die wel eens West-limburgsch genoemd wordt; deze benaming kan echter tot verwarring aanleiding geven. Verder is de Oudgermaansche *sk*, die in het Friesch haar oorspronkelijken klank behield, in bijna geheel het Michkwartier gepalataliseerd tot *sj*, dus Friesch: *skaap*, Hollandsch: *schaap*, Roermondsch: *sjoap*. Deze palataliseering vindt men ook op de

Veluwe en in Eemland, wat weer op gemeenschappelijken ondergrond wijst. Maar daarenboven is bezuiden de Uerdinger linie de stemlooze spirant *s* in de klankverbindingen *sp, st, sl, sm, sn* en *sw* tot *sj* geworden beoosten een lijn, die van af het dorp Panningen in zuidwestelijke richting geheel Limburg doorsnijdt. Eerst volgt zij den linker Maasoever, gaat bij Wessem de rivier over en vervolgt nu haar weg op den rechter Maasoever, tot zij tusschen Maastricht en Breust de Belgische grens en het Romaansche taalgebied bereikt. Deze linie noemde ik de *Panninger linie*. Het ruimere gebied der palataliseering van *sk* tot *sj* wordt begrensd door de *Panninger zijlinie*. Zie hierover mijn artikels in het Tijdschrift voor Nederl. Taal- en Letterk. XXI, bl. 249; XXVI, bl. 81; Limburg's Jaarboek XIII, bl. 229; Leuvensche Bijdragen 1908. Laat ik nog vermelden de dialektstudies van J. HOUBEN. Het dialect der stad Maastricht (Maastricht 1905); L. GROOTAERS, Het Dialect van Tongeren (Lier 1910); en voor de studie van het Noordlimburgsch: H. BRUIJEL, Het Dialect van Elten-Bergh (Utrecht 1901).

Het Limburgsch wijkt sterk van het algemeen Nederlandsch af en de Limburger handhaaft zijn taal met zeldzame taaiheid. Eerst in de laatste tientallen van jaren wordt in sommige families van den deftigen stand de algemeene Nederlandsche kultuurtaal gesproken. Aan differentiatie heeft het, zooals gezegd, niet ontbroken, en ook scheppen nog steeds handwerk, beroep en industrie - tabaksbewerkers, leerlooiers, steenbakkers, mijnwerkers, tuiniers[1] -- talrijke sociale groepen en groepjes. Toch blijft een sterk gevoel van nauwere psycho-ethnische verwantschap zich handhaven.

Tot de eigenaardige algemeen-Limburgsche dialekt-verschijnselen behoort het isosyllabisme van de nominale meervoudsvormen met die van het enkelvoud; b.v. *bal*: *bel; kop*: *köp; knoak*: *knök*; enz.

1) Zoo bestaat b.v. te Venlo een *gardeneerstaal*, d.i. tuiniers-, *Gärtner*taal, die ten gevolge van het levendige handelsverkeer sterk onder Duitschen invloed staat; getuigen de woorden *slaat* (*Salade*), *gemeus* (*Gemilse*), *baan* (*Bahnhof*), *kappes* (*Kappeskohl*) e.a.

Verder het eigenaardige muzikaal accent, met name de syllaben met stijgenden sleeptoon, die heel wat taalverschijnselen kunnen verklaren. Ook het zinsaccent, de zinsmelodie en het spreektempo zijn in deze dialektgroep zeer eigenaardig en sprekend, en wel in veel hoogere mate dan in de noordelijke tongvallen. Dit blijkt zelfs, wanneer een bewoner der zuidelijke provinciën de algemeene kultuurtaal spreekt: men zegt dan 'dat hij zingt'. Er is natuurlijk verschil tusschen vraag, uiting van verwondering of andere gemoedsbeweging en simpele bewering, - een uitgestrekt terrein, dat nader dient te worden onderzocht. Eindelijk de retrogressieve of terugwerkende assimilatie bij het zwakke praeteritum - veelal van palataliseering begeleid -, waar het algemeen Nederlandsch progressieve of vooruitstrevende assimilatie vertoont; b.v. pakte: *pagde* en *pagd'e*[1)]; danste: *danzde*. Ook bij andere vormen ontmoeten wij dit verschijnsel, dat allicht met het accent in betrekking staat.

Laat ik ten slotte nog even wijzen op de grootere eenheid van Zuid-Limburg. Zij wordt gekenschetst door de hoeve van het Frankisch-Romeinsche type, maar ook door het doorgaans ontbreken van de afzonderlijke hoeven, geisoleerd liggende te midden der afzonderlijke landerijen (I, bl. 61, 38). Van een nauwere dialektische eenheid bezuiden Sittard diene als specimen het gerundium op *-têre; loupentêre, lachentêre* enz., dat men te Maastricht, Sittard, Heerlen, Tongeren, Hasselt, kortom over geheel het zuidelijkste gebied verspreid vindt. Over het gebruik te Hasselt zie GITTÉE, in het Nederl. Museum 1888, bl. 306. Het verschijnsel is nog steeds raadselachtig in wezen en herkomst, en dient nader te worden onderzocht. Zie verder de isethnenkaart.

1) De *g* is hier explosief.

Venloosch.
(*Fragment uit 'De Sage uit het Ven', Limburgsch's Jaarboek VIII, bl.* 63, *eenigszins gewijzigd.*)
Sjang en Bêr oêt 't Ven.

Op ein half oor van de stad, aan de Winkelveldstroat, leet Besjeshoaf, en dên hoaf hebbe de akkerlu Van R. sterk twieë ieëwe van elder tot elder bewoeënd. Op ein paar nao de leste van eur, die doa den reek hanteerde, waas Sjang van R., eine strausse mins mit snuje geis, dê ei nateurlik slaag had van vertelle en al waat de stadsboetenieë raagde, hoarklein kinde. Bij de Venlu stònte veur gelierd, want hê kos in den almenaak lêze, ziene naam schrieve en mit kriêt rêkene. Ouk waasse drijmoal keuning gewês: twieëmaol bij 't vogelschete in 't Kraneveld, en eine kier bij 't rieje van de gaas aan Sinter Banus. In 1848 isse gestorve, 92 joar ald, - des neet in de weeg, wie?

Mit eine Julidaag van 1778 trok Sjang mit ziene knecht Bêr, eine Veldese jòng, noa de Hêringse hei um struitsel te houwe in eine kamp, dêje veur zes vette kukes 's joars, aan 't hoês Caan in Stroale te levere, gepach had. 't Waas dên daag schreujend heit, en doarum ginge ze iers smiddaags um vief oor van den hoaf, veurnemes door te werke zoeë laat azzet gong. Veur de lochtigheit zote eeder eine lichte vink op en as oavesête nome ze drij bokeskeuëk mei in vere gesneje, en doabij twieë tuite bòtermelk, die ze op de gebroekelike meneer mit reemkes aan de heizigs gebònde euver den rök hònge.

Weus en akelig waas in dên tiêd nog de Venstreek, die ze ein ind meuste doortrekke. Aan weerszie van den alde Stroalse wêg loge wiedluipige zòmpe en peul, dich begreuid mit luus en reet en umzuimp mit elze holt, vane en broamelestruûk. Doa hoort me niks as 't gekwaak van de kikvörs en 't gesnater van de ênde, woavan der soms 'n klòch oêt de zòmp opvloog.

Toe Sjang mit zienen Bêr bij de kamp waren aangekome, loge

ze eure knapzak tösse einen berke stroêk en begòste te hakke. Jonk en ieferig wie ze ware, gunde ze zich gein rös as um wat oassem te schöppe en te drinke of knips ein half oor um eur proviand aan te sprêke. Ze wisten ouk van gein oêtscheije, en doe ze 't struitsel in huip hadde gezat, waas den oavond al ein hieël ind gevalle. Ze nome de heizigs weer op de schouwers en gòngen noa den hoaf truuk.

Doeëd meug door de zwoaren en lankwieligen erbeid sukkelde oos Besjeslu gedoek en druimerig veuroet, in volle kompenie mit de hiere van 't brook, die bij eeder stap verschrik veur eur opsprònge. Maar klam hadde ze den *Arenborg* en *Genroai* achter den rök, of doa, aan einen tòmp van de wêg, meined Bêr inens ein gedruus en gejuister in de lòch te hure. De mood zagden-um in de hoaze, en vol engs greeppe Besjesboer bij den erm en reep: ‘baas, kiek ens umhoeëg. Eine veurige wage mit veer pêrd en eine mins derin, dê lammenteert!’

‘Jòng,’ zag Sjang, ‘zêgen dich en bêj eine Vaderòns, det òs gei kwaod euverkump. Ik weit wê 't is.’

Doe magde ze bein en kêrde ze den diek euver noa den alde Stroalse wêg, op de hakke gezête, wie ze meinde, door allerlei buës gespuus, woatêge einen heizig niks vermaag. En neet veur det ze de töp van Besjes hoeëg linde in 't verscheet krege, veel eur de schrik van et hert en doe vroog de knech: ‘baas, wê hebbe we gezeen? Zoe et de man mit ziene wage zien, dê nòw en dan door de lòch riet en woavan Sint Hoeberts Drik nog pas hêt opgehoald?’ - ‘Precies jòng,’ zag den ander, ‘hê was et. Hazepoeët de Schelm, dê de loeën van de werklu achterheel.

‘Zien straf is nog neet oet; zoolang mòtte mit ziene gleujende wage door de lòch rieje en wuurte geschreuid, totte zal hebbe voldoan: ein waarschouwing veur andere van zie slaag.

‘Nòw is 't te laat, maar ezondaag zal ik dich zien hieël historie waal ens van nödje tot zõkske vertelle, ik kin ze.’

Ter kenschetsing van de dialektische volkstaal steunden wij in het bovenstaande, zooals gebruikelijk, vooral op klankleer en flexie.

Toch zijn ook **woordenschat** en **syntaxis** van het grootste belang, vooral wanneer men de volkstaal behandelt in tegenstelling met de kultuurtaal. Wij kunnen hier echter onmogelijk diep op de zaak ingaan en verwijzen dus naar de afzonderlijke idiotica. Zoo b.v. GALLÉE voor het Geldersch-Overijselsch, MOLEMA en K. TER LAAN voor het Groningsch, BERGSMA voor het Drentsch (onvoltooid). WALING DIJKSTRA en BUITENRUST HETTEMA voor het Friesch, BOEKENOOGEN voor het Zaansch, BOUMAN voor de volkstaal in Noord-Holland, OPPREL voor het Oudbeierlandsch, VAN SCHOTHORST voor het N.W. Veluwsch, VAN DE WATER voor de volkstaal in het Oosten van de Bommelerwaard, SIMONS voor het Roermondsch, JONGENEEL voor het Heerlensch. Zuid-Nederland heeft in het opteekenen der idiotismen meer ijver en belangstelling getoond dan Noord-Nederland. Wij kunnen hier wijzen op het omvangrijke Algemeen Vlaamsche Idioticon van SCHUERMANS, op het West-vlaamsche Idioticon van DE BO, op het Waasch Idioticon van AMAAT JOOS en op het tot een Idioticon omgewerkte GEZELLE-tijdschrift Loquela. Verder maakten CORNELISSEN en VERVLIET zich verdienstelijk door het opteekenen van de volkstaal van Antwerpen, TUERLINCKX en CLAES voor het Hagelandsch, RUTTEN voor het Haspengouwsch, TEIRLINCK voor den woordenschat der Zuidoostvlaamsche tongvallen; enz.

Hier liggen inderdaad ‘schatten van de volkstaal’ opeengestapeld. Hoeveel beter dan in de kultuurtaal zien wij hier de strooming en tegenstrooming van integratie en differentiatie, het zich splitsen, zich vertakken, en weer ineenvloeien van de verscheidene beroepstalen, het eenerzijds stoer-behoudende en anderzijds ook weer koenvooruitstrevende in het leven der taal. Archaïsmen, ware survivals uit overoude tijden, vindt men in de meest gewone populaire zinswendingen. Zoo b.v. het Limburgsche ‘met bed en bult vertrekken’, waar *bult* nog de beteekenis heeft van het Middelnederlandsche *bulte, bult* ‘stroozak’; de uitdrukking ‘van het bed op het stroo komen’ herinnert aan een overoud lijkgebruik (I, bl. 332). In het

Sallandsche: 'hi kan lêzen en broodsnieën', d.i. hij kan twee dingen tegelijk doen, heeft *lêzen* de oude beteekenis van 'bidden'. De algemeene Nederlandsche volkstaal kent uitdrukkingen als 'van den hak op den tak', waar *hak* nog de oude beteekenis bezit van 'krommen tak'; - 'hij heeft kind noch kraai', waar *kraai* 'den kraaier' beteekent, d.i. den haan, welk woord immers etymologisch samenhangt met het Latijnsche *canere* 'zingen'; - in 'kap en kogel verliezen' is *kogel* de halskraag; - in de zegswijze 'wie het onderst uit de kan wil hebben, die valt het lid op den neus' is *het lid* de deksel. Naast deze archaïsmen staan echter ook weer neologismen, vooral, naar wij zullen zien, in de woordvorming.

De volkstaal beweegt zich doorgaans in a n a l y t i s c h e r i c h t i n g . Regelmatig worden de omschrijvende naamvallen voor de verbogen naamvallen gebezigd. Men zegt dus niet: 'vaders jas,' maar 'de jas van vader', of 'vader zijn jas'. In plaats van den vergrootenden of overtreffenden trap wordt somtijds het woord in den stellenden trap herhaald: 'het is droevig en droevig'; en zoo vervangt men ook het bijwoord: 'het gaat beter en beter', d.w.z. steeds beter. Het woord *beter* wordt echter ook als positief beschouwd, en dan vormt het volk den eigenaardigen komparatief *beterder*. Het meervoud, of liever het begrip 'enkele', vindt men niet zelden omschreven door 'een of twee', of door 'een gas', 'een koppel'. Potentieële vormen treft men zeldzamer aan, naar mate men dieper in de lagen der volkstaal doordringt. Het twijfelende en onzekere bij vermoeden of veronderstelling wordt uitgedrukt door een bijwoord als 'misschien' of door een hulpwerkwoord. Bij deze richting sluit zich aan het sloopen van de werkwoordelijke tijden. De verleden tijd gaat in de volksvertelling hard achteruit. Meestal bezigt men het praesens of perfectum, dat veelal nog de plaats moet ruimen voor het plusquamperfectum: 'wij waren geweest, wij hadden gezien', voor: 'wij zijn geweest, wij hebben gezien'. Deze meer dan voltooid verleden tijd komt vooral veel voor in Zuid-Limburg. Het praeteritum weet zich echter te handhaven in het zoogenaamd apologische spreek-

woord (zie Vijfde Hoofdstuk I), dus als een soort van empirisch praeteritum, terwijl de tegenwoordige tijd het tempus is van het volkslied als praesens historicum. Het futurum wordt dikwijls vervangen door het praesens. Zoo vloeien de grenzen van het feitelijke en het mogelijke, van het verleden en van de toekomst meer ineen dan in de kultuurtaal. - Daarentegen beweegt zich een tot indirekt reflexivum verzwakte dativus ethicus weer in synthetische richting: 'zich een pijp rooken, zich een glas drinken'.

Het terrein der werkwoorden *doen* en *laten* strekt zich in de volkstaal veel verder uit dan in de kultuurtaal. Hoogst belangrijk is ook de w o o r d v o r m i n g , stout en realistisch, met bepaalde voorliefde voor frekwentatieven en diminutieven. Als voorbeeld van de verscheidenheid en het koloriet der populaire woordvorming diene de synonymie (natuurlijk met genuanceerde beteekenis) van het werkwoord *gaan* in de Graafschap (zie Driem. Bladen III, bl. 105 vlg.). Men kent daar *goan*: gaan; *sjoksen*: loopen en in de knieën zakken; *snoksen*: de voeten bij het loopen op ongewone en tevens onverschillige manier neerzetten; *gèspelen*: draven; *flearen*: het vlug en driftig loopen eener vrouw; *zobben*: op een draf loopen met zwaren gang; *bizzen*: vlug loopen; *bozzeken* en *foddeken*: vlug met kleine passen loopen; *sabelen*: vlug met groote stappen loopen: *schriêden*: stappen; *loopen; kuiern; hompelen*: gebrekkig loopen; *strompelen; geiselen*: zoo vlug mogelijk loopen; *drapsen*: herhaaldelijk eenzelfden weg loopen; *striêken*: flink stappen zonder de voeten hoog op te lichten; *steigern*: met den neus in den wind loopen; *tippeln*: licht loopen met vluggen tred; *krummeln*: langzaam met kleine passen loopen; *pladdeken*: met bloote voeten loopen.

Dat deze expressieve en oorspronkelijke populaire woordvorming vooral ook bij de scheldwoorden en scheldnamen tot uiting komt, behoeft wel geen betoog. Laat ik nog enkele volksuitdrukkingen voor *drinken* aanhalen, door DE COCK bijeengegaard (zie De Navorscher, XLVII, bl. 56; XLVIII, bl. 40; IL, bl. 130): *Bekeren*;

pimpelen; borrelen; borlesoesen; borleboppen; toeteren; fleppen; swobbelen; gulpen; duimen; loreeren; zich bekladderen; tullen; pullen; avoezen; sippen; lepelen; leppen; lepperen; petteren; pampelen; sassen; heften; kiepen; spichteren; kwasten; kwiskwassen; schossebrokken; zoppedoppen; swijnswansen; swijnswollen; slampampen; enz. enz. - Typisch is ook het klanknabootsend element in de scheppingen der volkstaal; het is zoo goed als interprovinciaal. Hoe roept de boer het vee? De jonge ganzekuikens met *wiede-wiede-wiede-wiede* (of *wiele* enz.); de eenden met *piele-piele-piele-piele*; de jonge kippetjes met *tik-tik-tik-tik-tikketikketik*. Het roepwoord wordt, naar men ziet, meest viermaal herhaald. Dit geldt ook voor het roepen op de kippen: *tuut*; op de jonge katjes: *pie*; (het roepwoord voor oudere katten is *poes*); op de geit: *sik*; op de jonge schaapjes: *suuk*; op jonge kalveren: *kies*; op het veulen: *siesken*; op de koe: *hooi*. Biggetjes roept men door een smakkend geluid met de tongpunt, die artikuleert tegen het gehemelte. Den hond roept men bij zijn naam. Zie Driem. Bladen VI, bl. 58.

Merkwaardig zijn nog de uitermate veelvuldige en expressieve vormen, die een bevestiging, ontkenning of verwondering te kennen geven, als: *menschekinderen*! *heeremijntijd*! *welallemachies*! *kindergoads jóngesjóngens!* dit laatste is zelfs tot in Sleeswijk doorgedrongen. De ontkenningspartikel wordt somtijds verdubbeld zonder de ontkenning op te heffen; men denke aan ‘niets niemendal’. De Maastrichtenaar kent twee bevestigingspartikels, éen gewone en éen beleefdere, welke met *het* is samengesteld, dus *joa* en *joat*.

De w o o r d v o o r r a a d en de s e m a n t i e k der volkstaal eischen verder onze volle aandacht. Het is een fabel, dat deze heele voorraad slechts uit een paar duizend woorden zou bestaan. Zonder twijfel ontbreken in de volkstaal tallooze uitdrukkingen voor begrippen uit het gemoeds- en geestesleven, uit het gebied van wetenschap en techniek. Zoo is het zelfs met de verklanking der gevoelens van liefde en vriendschap gesteld, toch zoo diep geworteld, en van sommige zinnelijke waarnemingen, met name van kleur en reuk. Maar

hier staat tegenover, dat het volk woorden in overvloed heeft om schakeeringen van de een of andere handeling uit te drukken, zooals wij dit zagen voor het begrip ‘loopen’. Het kan weergeven de meest verscheiden toestanden en soorten van planten en dieren, van weêr en natuurverschijnselen in het algemeen, van lichaamsdeelen, huisraad, maten en gewichten enz. enz.

Ook moet men bij de beoordeeling van dit alles zeer voorzichtig zijn. Ik zal mij tot enkele voorbeelden bepalen. Op tal van plaatsen in Noord-Brabant, Limburg en Gelderland noemt het volk elken kleinen vogel een *musch*, evenals de Amsterdammer over een *finkie* spreekt. Wat is echter gebeurd? Het woord *musch*, hoogstwaarschijnlijk aan het Latijn ontleend, waar het ‘vlieg’ beteekende (*musca*), heeft een groote uitbreiding, een verwijding van beteekenis ondergaan en heeft generische waarde gekregen als synoniem van ‘kleine vogel’. Of liever, het heeft ‘vogel’ in deze beteekenis verdrongen. De afzonderlijke vogeltjes missen dan ook geenszins hun afzonderlijke benamingen, soms ruw, andermaal geestig, steeds karakteristiek. Het muschje zelf heet b.v. te Beesel *koarerakker*, te Lottum *koarevrêter*, te Blitterswijk *koarepikker* of *koarejietser* (Limburgsch *jietsen* is synoniem van *biesen*, d.i. ‘vlug loopen, vliegen, schieten’), te Swolgen *korepikker*, te Swalmen en Neer *guut* (guit), te Niftrik *huiskrits*, te Groesbeek *huusklets*, te Grubbenvorst *floets*, te Maasbree *schroep*, te Helden *hoeskets*. Om beurt wordt het landelijke, diefachtige huiselijke, vlugge, brutale, ja komische van dit bij uitstek populaire vogeltje voortreffelijk uitgebeeld! Men denke ook aan het Hoogduitsche *Spatz*, een komische kortnaam voor *Sperling*. Hoe rijk vertoont zich hier de volkssemantiek, waarvan echter slechts gekleurde kaarten in den trant van die van GILLIÉRON een overzichtelijk en tevens verklarend beeld zullen kunnen geven.

Een ander voorbeeld. Voor ‘kikvorsch’ kent het volk de benamingen *kikker*(*t*), *kwakker*(*t*), *kwekker*(*t*), *kwakvorsch, kwakvos, kwak* (Panningen), maar ook *kikbil* (Wanroy) en *peddemoeëk* (Weert). ‘Êrst kuulkop zeen, êr men kwakkert wêrtj’, meent men te Beeg-

den, en te Lottum gaat men hiermee akkoord: ‘Hê mint enne kwekvorsch te zien, en hên is nog genne pannestart.’

De groote, zwarte korrels in rijpende roggearen, het zoogenaamde moederkoren (*secale cornutum*), dat bij bevalling medische toepassing vindt, vandaar zijn naam, is ook onder dezen naam bij het volk bekend. Maar het heet ook *wolfskoare* (Maashees), *wolvepitten* (Reusel), *wolfstand* (Niftrik, Wanroy), *doevekoare* (Weert), *mössekoare* (Panningen), *pèrdentaand* (St. Anthonis, Deurne), *krog* (Berghern), *duvelskŏre* (Swolgen), *brantj-in-'t koare* (Beegden, en met fonetische wijziging te Mheer).

Tot de belangrijkste verschijnselen op het gebied der beteekenisleer behooren wel de benamingen van den *vlinder* in de volkstaal. Men treft in Limburg en Noord-Brabant vooral verscheidene samenstellingen met -*vogel* aan; zoo b.v. *zomervogel, roevogel, pannevogel, pennevogel, kapelvogel* (d.i. manteltjesvogel), vereenvoudigd tot *kapel, fenienvogel* (rupsvogel) enz.; elders komen namen als *kog*, en *snuffelter* voor, deze laatste in noordwestelijk Limburg. Van uit het Romaansche taalgebied drong het woord *pepel* binnen, zooals onze isethnenkaart aanwijst. Zie mijn opstel *Vlindernamen* (met kaart) in De Beiaard 1917, I, bl. 26 vlg.

Merkwaardig is ook het verspreidingsgebied van de verschillende benamingen voor de roode aalbes in Zuid-Nederland. PROF. L. GROOTAERS heeft die in kaart gebracht (Leuvensche Bijdragen XVI, bl. 75 vlg.) en komt tot de slotsom, dat men deze benamingen kan groepeeren als volgt: een centraal gebied, bestaande uit drie gedeelten, te weten *roode bezie, aalbezie* en *zeebezie*. Deze vormen worden van uit het westen teruggedrongen door *jenever*- en *troskesbezie*, van uit het oosten door *St. Jansbeer* en den bijvorm *St. Jansbezie*. Op zijn beurt wordt *St. Jansbeer* langs de Maas door *wijnbeer* en langs de Waalsche grens door *roode kroezel* in het nauw gebracht.

In den z i n s b o u w treft ons weer vooral de analytische richting, die zich hier uit in de *parataxe* of nevenschikking, waar wij in de

kultuurtaal meestal onderschikking aantreffen. In plaats van: ‘Wil je zoo goed zijn, mij dat boek te geven,’ konstrueert de man-uit-het volk: ‘Wil je zoo goed zijn en mij dat boek geven’, of: ‘Wil je zoo goed zijn en geef mij dat boek’. Opvallend is ook de voorliefde voor werkelijke tusschenzinnen, die b.v. de bevestiging van den spreker inhouden, dat hij spreekt, of de reden, waarom hij spreekt: ‘Dat kan wel zijn, zeg-ik, dat hij ziek is, zeg-ik’. Hier speelt het emphatisch moment wel een hoofdrol, waarover nader. In andere gevallen hebben wij te doen met een streven naar verduidelijking, zoo b.v. in het boven aangehaalde: ‘*wie* het onderst uit de kan wil hebben, *die* valt het lid op den neus; - *die* eerst komt, *die* eerst maalt’. Een streven naar vereenvoudiging ligt ten grondslag bij het weglaten van voorzetsels, als het taalgevoel sterk genoeg is, b.v. in de spreekwijze ‘hê geit heim’ (Zuidlimb.), voor ‘noa heim’, d.i. huiswaarts, en bij de ellipse van woorden als ‘jaar’ en ‘dag’.

De meest markante trek van de volkstaal is wel haar emphatisch, eenigszins gezwollen karakter, ofschoon, zooals terecht is opgemerkt, het niet aangaat, Friezen, Hollanders, Limburgers en Brabanders over éen kam te scheren. Luister slechts naar het verhaal van een representatief man uit den volksstand, en let op zijn breedsprakigheid, zijn samengekoppelde voegwoorden *alsdat, alswanneer*, luister, hoe hij herhaaldelijk spreekwoorden of zegswijzen in zijn verhaal- en betoogtrant invlecht, hoe hij aldaar vergelijkingen en omschrijvingen bezigt en in herhalingen valt, somtijds in beknopten, resumeerenden vorm: ‘Mijnheer, ik zeg, dat is niet eerlijk; neen, dat is het stellig niet’. Of ook: ‘Piet moet maar blij zijn; dat moet-ie.’ Ook het negatieve parallelisme is den volksman niet vreemd.

Hij wil u de zaak ophelderen, u overtuigen. Daartoe bezigt hij - nog afgezien van gebarenspel en mimiek - krachtige, ja pikante uitdrukkingen, frekwentatieven, diminutieven, superlatieven, ja desuperlatieven, zelfs dichterlijke uitdrukkingen, als het gewone

hem te slap voorkomt. Inderdaad raken de dichterlijke taal en de volkstaal elkaar niet zelden, omdat beide behoefte hebben aan ruimheid en vrijheid.

Deze breedsprakigheid en zucht tot vergelijking uit zich vooral ook nog in de s t r a a t r o e p e n , die een afzonderlijke folkloristische studie zouden wettigen, niet alleen met betrekking tot de volkstaal, maar ook tot de volksmuziek. Van ouds typisch in de straatventerstaal is de term ‘haal’, vandaar: haal Zeeuwsche mosselen, ze benne zoo fijn. En verder: Leest, burgers, leest; - Kom nou juffrouw, kom nou; - Elft als zalm; - Rapen als kinderhoofdjes. Herhaling is natuurlijk schering en inslag; men lette ook op rhythme en rijm: viér cént het pónd, riép en rónd. Laat ik aan de hand van een tweetal uitstekende artikelen over dit onderwerp in het Tijdschrift der Vereeniging voor Nederlandsche Muziekgeschiedenis IX (1914), bl. 3 vlg., 17 vlg. van J.H. GARMS (I) en X (1922), bl. 87 vlg. van FRANS SAGERS (II) enkele grepen doen uit de Amsterdamsche straatroepen. Aan het eerste artikel bl. 31 vlg. en aan het tweede bl. III vlg. ontleen ik tevens enkele karakteristieke melodieën.

Man. *Strohoeden*: Ze loopen te praten vooruit dan maar, hou ze in de gaten 'n kwartje maar (ik neem de gebezigde schrijfwijze over).

Pantoffels: Zeven dubbeltjes, neem maar mee, voor zeventig centen heb je twee.

Kant: Wie mot er nog mooie kant, kant, kant!

Peulen: Nou ken je doppen!

Uien: Een kop voor vier sjente, ach(t) sjente twee mate!

Kersen: Mooie Meikerse, 'n stooter maar 't pon(d)!

Sinaasappelen: Lekkere sinaas-ap, faif om e dup, as 't kan ses!

Garnalen: 'n Stuver 'n bak garnaolen, tjonge wat 'n brokken!

Pieterman: Pieterman, met de kop er an!

Aardbeien: 'n Dubbeltje 'n mand aarebei, mooie aarebei.

Haring: Uit de ton en in de ton, uit de ton en in de ton.

Bloemen: 'n Stuivertje maar, een paar narcisse, kom nou juffrouw, 'n stuvertje maar 'n paar. - Nou kan je plante viole.

B o e r . *Aardbeien*: Kijk wat 'n mooie aarebei, acht cente 'n mand.

J o o d . *Angurkjes*: 't Zijn de laatste van 't jaar, wat 'n mooie augurkies. - Drie kom dub mooi, drie kom dub mooi (komkommers voor een dubbeltje maar). Vier om 'n dubbeltje maar, mooie waar, dat zijn de lange.

Zakdoeken: Dat heb je nooit gedacht, wat 't joodje het mee gebracht, dat heb je nooit beleef', al wat een koopman geef.

Vrouw. *Aardbeien*: Aorebeie, ach(t) cente 'n volle mand! - Wat heb ik ze mooie!

Bloemen: Wat heb ik 'n mooie blomme.

Fruit: Twee om 'n cent, pak weg drie.

Aardbeien: Mooie aardbei, twalef cente maar 'n paar.

Kersen: Wat zijn ze bruin en mooi, 'n stooter 'n pond.

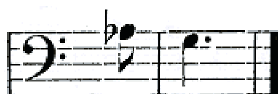
Bessen: Dat benne de mooie rooje besse.

De straatroep gaat soms parlando verder; b.v.: 'n stootertje vooruit maar (parlando: daar kan je niet aan twijfelen). - O wat 'n schande ('n cent 'n ei). - Acht cent 't pond (je krijgt ze ruim gewogen).

Wat de muziek betreft moet men onderscheid maken tusschen straatroepen op bekende motieven, waarbij tekst en melodie onafscheidbaar verbonden zijn. Meer vitaliteit vertoonen de straatroepen met oorspronkelijke melodie, die eigenlijk meer opgedreund dan gezongen worden. Bedoelde motieven komen uit schouwburg en concertzaal; wij hebben dus te doen met omlaag gezonken kultuurgoed. Volgens SAGERS laten alleen Joden hun keuze vallen op min of meer bekende aria's. Verder meent hij, dat een katholieke jongen een straatroep ontleende aan de kerkhymne ‘Creator alme siderum’. Dit zou liggen in de lijn van Tappert's theorie, dat de roepen sterk door het Gregoriaansch zijn beinvloed. Maar Garms bepleit de onafhankelijkheid van beiden en beweert, dat het schijnbaar verband hier alleen gelegd wordt door het omspelen van een kleine terts èn bij de straatroepen, èn bij vele frasen in het Gregoriaansch. Dus slechts elementaire verwantschap.

Hier volgen de beide boven genoemde specimina.

Jood

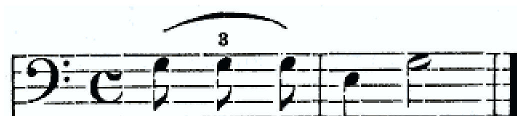
Jood

Christen

Man

Jood

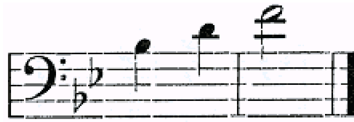
Man

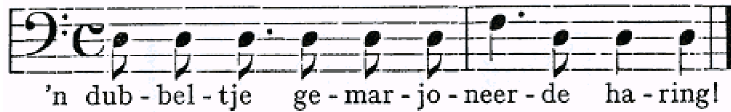
Jood

Jood

Man. Haring.

Man. Haring.

Man. Haring.

Man. Bokking.

Man. Bokking.

Man. Bokking.

Man. Bokking.

Hoe verder te lange en te korte woorden verdwijnen; hoe woorden en woordkonstrukties opkomen, vervormd worden, zich handhaven of de plaats ruimen voor andere, dit alles is onze aandacht overwaard en dient door gezette studie nader onderzocht. Maar reeds bovenstaande vluchtige schets heeft ons in voldoende mate het bewijs kunnen leveren, hoe door archaïsmen en neologismen, nuchtere en dichterlijke spreekwijzen, omslachtigheid en streven naar vereenvoudiging, uitsterven en herleven van woorden en taalvormen, begripsverwijding en begripsvernauwing vooral ook de golving en deining in de levende volkstaal voortreffelijk zichtbaar wordt: de wetten van integratie en differentiatie, die de hartslag zijn van elk levend taalorganisme.

II. Onze plaatsnamen.
(*Met inleidend overzicht over onze persoons - en geslachtsnamen.*)

De namenkunde heeft zich in den laatsten tijd een belangrijke plaats in Volks- en Volkenkunde weten te veroveren. De reden hiervan is het archaïeke karakter der verschillende benamingen. Plaats-, persoons- en geslachtsnamen zijn in staat ons een menigte bizonderheden te verhalen over dingen, die op geen andere wijze kunnen worden achterhaald; en zoo zullen zij ook over den volksaard en zijn herkomst getuigenis kunnen afleggen voor tijden, waaromtrent de taal van zeden en gebruiken, van volksopvattingen, volkskunst en volkswetenschap verstomt.

Toch ligt het in mijn bedoeling, alleen de plaatsnamen iets uitvoeriger te behandelen, zooals reeds uit het opschrift van deze paragraaf blijkt. Reden is, dat de studie der Nederlandsche persoons- en geslachtsnamen eigenlijk meer behoort tot het domein van de geschiedenis der Nederlandsche taal in het algemeen, dat van de Nederlandsche volkskunde. Die plaatsnamen kunnen Romeinsche, Germaansche of Keltische afkomst verraden; maar ook met mogelijke Ingvaeonismen en Anglismen moet men rekening houden (zie bl. 6), ja zelfs met Oereuropeeschen (Alarodischen) inslag.

1. De oude Germanen hadden slechts éen naam, die eigenlijk gelijkwaardig was met onzen d o o p - of v o o r n a a m . Zoo b.v. *Gerhard* 'de sterke met de speer', *Adelbrecht*, 'de schitterende door adeldom', *Everhard* 'sterk als het everzwijn', *Wigburga* 'steun in den slag' enz. Van *Gerhard* (of *Hardger*) is dan *Gero* de verkleinnaam, de vleinaam (*epicoristicon*), streelnaam of kortnaam die, wat de funktie betreft, van Indo-europeeschen oorsprong en ook Indo-europeesch gemeengoed is.

Toch stelde men zich hiermee niet steeds tevreden en trachtte men ook de afstamming of verwantschap uit te drukken en wel door alliteratie (*Heribrand, Hildebrand* en *Hadubrand*: grootvader, vader en zoon in het Hildebrandslied); of ook men maakte gebruik van een deel van den vaderlijken naam om den naam van den zoon samen te stellen.

Oorspronkelijk hebben de ouders hun kind den naam gegeven als wensch, b.v. 'hij moge sterk zijn als een beer': *Berinhard*; maar later werd deze oorspronkelijke beteekenis niet meer gevoeld en was het doel uitsluitend, den drager van een bepaalden naam van anderen te onderscheiden. Het is zeker merkwaardig, dat tal van namen, als *Irmingard, Machthild*, zoo goed als uitsluitend door vrouwen gedragen werden, ofschoon ze op zichzelf niets vrouwelijks hebben. Dis is, zegt MANSION, eenvoudig te verklaren uit het feit, dat woorden als *gard, hild, burg* vrouwelijke substantieven waren: de uiterlijke vorm van de samenstelling gaf den doorslag. Anders staat het met de namen op *-rad, -lind, -trud* e.d.

Toen het Christendom zegevierend zijn intrede deed in onze Germaansche landen, kwam in deze naamgeving weinig verandering. De Christelijke doopnamen drukken het heuglijk feit der wedergeboorte uit of wel den dag des doopsels; maar al dagteekenen deze uit de IIIe eeuw, in onze landen heeft de kerstening lang op zich laten wachten, en het heeft allen schijn, dat de Kerk - afgezien van de namen, die een heidensche godheid aanduidden - ook hier een Oudgermaansch gebruik, waarin niets heidensch stak, liever

niet met geweld wilde keeren. Slechts enkele malen vinden wij een *Stephanus, Nicolaas, Johannes* of *Christianus*, tusschen de Germaansche benamingen als verdwaald. Deze blijven regel en ondergaan regelmatig de gewone verkorting, vanwaar de namen *Otte, Huig* en *Koen* ontstonden.

Maar omstreeks de XIIIe eeuw heeft een belangrijke verandering plaats gehad. In een register van de abdij van Egmond vinden wij de namen vermeld van *Jacob, Katerine, Pieter, Clare* enz. naast *Garbrant, Dideric* en andere. Wij vinden dus specifiek-Christelijke namen, doch niet in den Latijnschen vorm, maar in dien, welken zij in de Germaansche wereld hadden aangenomen. En zoo staat het ook met de namen, gedragen door heiligen van Germaansche afkomst: zij zijn in hun Germaanschen vorm in gebruik gebleven; en eerst later zijn zij gelatiniseerd. Na de Hervorming zijn een groot aantal Bijbelsche namen in zwang gekomen. Ook heeft de Renaissance haar invloed doen gevoelen. Zoo krijgen wij dan:

a. Profane Germaansche voornamen, nog in gebruik. Men vindt deze het meest bij de Friezen, die trouwens het minst van de heiligennamen der Martyrologiën hebben gebruik gemaakt. Dit geldt ook voor Noord-Holland met zijn doorslaand Frieschen aard; de naamlijsten komen daar op treffende wijze met de Friesche overeen. Zoo luidde *Dieuwer* in zijn oorspronkelijken Frieschen vorm *Thiadewara; Guurtje* is waarschijnlijk uit *Gundrada* ontstaan; *Ermpje* is kortnaam van *Ermengaarde*. Men denke nog aan *Wendert* (*Windhard*), *Jelbout* (*Ethelbold*), *Nanning* enz. Over het groot aantal voornamen in Friesland zie R. POSTHUMUS in den Nieuwen Frieschen Almanak 1859, bl. 49.

b. Door de heiligen van Germaanschen stam zijn tal van Germaansche namen bewaard gebleven, natuurlijk in verkorten vorm. Aldus *Wilbert, Willebrord, Wille, Wilfried, Huibert, Huib, Hille* (*Hildebert* en *Hildegundis*), *Siegfried* enz.

c. Uitheemsche heiligennamen in Nederlandsche kleedij zijn o.m. *Pieter, Maarten, Trijne, Klaas, Aagje, Teunis, Nijs* (*Dijs, Denys*, van *Dionysius*), *Tijs*. Ook *Arie* en *Adriaan*, verkort tot *Janus*. In

België vindt men o.a. *Janus, Baaf, Albrecht, Bert, Geertje* (*Geertrui*) en *Roelke* (*Rolendis*), die men vrij wel als nationale namen kan beschouwen. Vele Belgische namen vertoonen ook een Frieschen vorm en zijn dus waarschijnlijk van Westvlaamsche herkomst. Een lijst van de meest gebruikelijke Zuidnederlandsche voornamen is uitgegeven van wege de Koninklijke Vlaamsche Akademie (Gent 1902).

Merkwaardig is het feit, dat niet alleen elke streek, maar tot elke stad, ja elk dorp haar geliefkoosde voornamen heeft, die zich natuurlijk plooien naar de eischen van het plaatselijk dialekt. Maar over het algemeen raken de zuiver-Germaansch klinkende namen wel wat in de verdrukking. Terecht maakt hier J.J. GRAAF de opmerking in zijn voortreffelijk werkje over Nederlandsche Doopnamen (Bussum 1915): 'Wij .... meenen maar altijd, dat we, openlijk optredend, eerst dan naar behooren voor den dag komen, als we in het Latijn worden aangediend. En toch hebben we in den taalschat onzer vaderen wel degelijk vaderlandsche namen, die, in goed Nederlandsch, waardige vormen zijn voor de Grieksche of Latijnsche doopnamen. Maar ze zijn helaas, door onverstand in minachting geraakt, als waren zij ook slechtsverbasteringen van een alleen-fatsoenlijk Latijn' (bl.16).

Zie verder JOH. WINKLER, Studiën in Nederlandsche Namenkunde (Haarlem 1900), bl. 171, 196, 225 vlg.; Friesche Naamlijst (Leeuwarden 1898); BOEKENOOGEN in zijn Inleiding op de Zaansche Volkstaal, bl. LXXXIV vlg.; Onze Voornamen, in De Gids, Aug. 1890, bl. 448 vlg.; VERDAM, Geschiedenis der Nederl. Taal[4], bl. 127 vlg.; J. MANSION, Versl. en Meded. der Koninkl. Vlaamsche Academie 1924, bl. 407 vlg.

2. De persoonsnaam was aanvankelijk en gedurende langen tijd de eenige benaming onzer Germaansche voorouders, en hierin bleven zij de Indo-europeesche gewoonte trouw. Alleen de Romeinen bezaten een drievoudige benaming, bestaande uit persoons-, geslachts- en bijnaam; maar wij weten, dat dit benamingssysteem van Etruskische herkomst is.

Langzamerhand kwam een tweede naam op, voortgesproten uit

de wenschelijkheid, iemand van een ander met denzelfden naam te onderscheiden, en ook uit de neiging tot het geven van bijnamen of spotnamen. Daar zijn ook in ons land bepaalde steden, die hierin uitmunten, en hoe intiemer het samenleven, hoe krachtiger deze neiging zich uit. Maar toen de bevolking aangroeide en deze aanwas de individuëele personen met heillooze verwarring bedreigde, werd een tweede naam haast noodzakelijk. Hiertoe koos men den naam van den vader of van de moeder, van den echtgenoot, van het beroep, van de woonplaats, of hiertoe konden ook de gemelde spotnamen dienst doen. G e s l a c h t s n a m e n , met hun kenmerk van vastheid en onveranderlijkheid, werden deze namen echter eerst in den aanvang der XIXe eeuw, toen zij met de invoering van den Burgelijken Stand een staatsrechtelijk karakter kregen. Trouwens ook heden ten dage is het niet overal een vaste gewoonte, iemands geslachtsnaam te gebruiken, vooral ten platte lande. Men noemt iemand: 'Jan van Piet', of 'van Pieten'; 'Klaas van Trijn', of 'van Trijntjes'; men spreekt van 'Dirk den Schilder', 'Jan den Mulder', 'Willem den Slager'; men heet iemand 'Klaas van den Molen', 'Jan van de Brug'; en vooral in het Oosten en Zuiden van ons land duidt men iemand gaarne aan door den naam der hoeve, waar hij geboren is: 'Zandhof Willem'. 'Kees van den Krom' is Kees, wonende bij een kromming van den weg, en in 'Mottige Willem' dient de spotnaam als herkenningsnaam en is op weg naar den geslachtsnaam. Men noemt iemand naar voornaam, familienaam, of bijnaam van de moeder, wanneer deze meer bekend is. Een knecht noemt men graag met den naam of den bijnaam van zijn meester. Zoo was te Hamme, vertelt ons M. DE MEYER, 'Janneken van den Tronkes' vroeger brouwersknecht bij de heeren van Haver, die 'den Tronk' genoemd werden, omdat hun brouwerijmerk een boomtronk is. Hier ligt nog een vruchtbaar terrein braak. Enkele gegevens vindt men in het Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde XXVI, bl. 89 vlg.; ik verwijs nog naar een aantrekkelijk opstel van VAN GINNEKEN in Onzen Taaltuin I, bl. 3 vlg.

Voor de vorming der geslachtsnamen maakte men vaak gebruik van het Germaansche achtervoegsel -*ing*, dat de beteekenis aannam van ‘behoorende tot het geslacht van’. Zoo ontstonden de namen der bekende koningsgeslachten bij de oude Franken: de Merov*ingen,* de Carol*ingen*, de Capet*ingen*. Maar zoo ontstonden ook onze Frankische geslachtsnamen *Benning* (zoon van Benno), *Nolting, Budding*; de Saksische *Geerdink, Abbink, Eggink*; de Friesche *Stallinga, Idsinga, Hattinga*.

De patronymica gaan uit op -*zoon* (-*sone, -soen*), -*son, -sen, -se, -s*: *Jansen, Harmsen, Japikse, Bartels*; maar ook op -*en*, den zwakken tweeden naamval enkelvoud, en op -*ens*, een jongere vorming; deze -*en* wordt als tweede naamval nog gehoord in het Strandhollandsch, waar men spreekt van ‘Dirken waegen’, ‘Krijnen dochter’. Zóo ontstonden de namen *Huijgens* en *Huijgen*. In namen als *Smaassen* (*Maas* ontstond uit *Thomas*) gaat de *s* aan den genitief van den naam vooraf. Vlaamsche vadersnamen hebben vaak het voorvoegsel *ser*- (*des heren*) en *ver*- (*der vrouwen*): *Serclaes, Vertruyen*. Latijnsche patronymica leven voort in familienamen als *Simonis, Jacobi, Andreae* e.d.

Een belangrijke groep geslachtsnamen heeft *van* als voorvoegsel, gevolgd door een bijzonderen of algemeen aardrijkskundigen naam. Dus of: *Van Deventer, Van Vlijmen, Van Wamel, Van Schijndel* of: *Van Dijk, Van den Heuvel, Van den Berg, Van der Molen, Van der Heide*. In plaats van de praepositie *van* vindt men niet zelden *aan* en *in*, waardoor met plaatselijke dialektische vervorming de Limburgsche geslachtsnamen *Aangevoort, Aengenent, Ingendael* ontstonden. Omslachtige omschrijvingen als *Van den Eerenbeemt, Van de Cleemputte, Van de Crommenacker* enz. vindt men meestal in ons zuidelijk volksgebied.

Op lichamelijke eigenschappen wijzen de geslachtsnamen *De Lange, De Vette, De Jong, Mooi, Blauw, De Wit, De Bruin* enz., maar ook: *Langbeen, Spillebeen, Crombeen* e.a. Vele dezer familienamen vinden hun oorsprong in spotnamen. Eindelijk wordt een zeer groot

aantal verklaard door ambacht of uithangbord: *In de Swaen* (*De Swaen, Swaen*), *Van der Ploeg, Van de Wijnperse, Spillemaeckers, Brouwers, Smids* enz.

Het zuidelijk volksgebied had eenige jaren vroeger min of meer vaste geslachtsnamen dan het Noorden. Hierin is de verklaring te zoeken van het feit, dat er meer namen van zuidelijken oorsprong te vinden zijn in de noordelijke gewesten, dan omgekeerd.

Laat ik ten slotte nog wijzen op enkele eigenaardigheden, die den volksstam kenschetsen. De Friesche patronymica gaan uit op de tweede naamvals-suffixen -*inga* en -*a*; maar ook op -*ma*, d.i. *man*, met de beteekenis van ‘zoon, afstammeling, hoorige’; terwijl -*stra* dient om van bizondere plaatsnamen Friesche geslachtsnamen te vormen, b.v. *Dijkstra*. Verder vertoonen sommige op algemeene wijze gevormde geslachtsnamen eigenaardige Friesche voornamen, als *Sikkes* en *Doedes*, andere zijn met typisch Friesche woorden samengesteld. Zoo beteekent *Soepboer*: karnemelkboer; *Bouwfeint*: knecht van een landbouwer; *Skriemer*: iemand die weent of schreit.

De Groninger namen zijn met de Friesche nauwverwant, vooral de geslachtsnamen op -*sema*: *Geertsema, Ilpsema*. Eigenaardig zijn de - trouwens ook Friesche - namen met den uitgang -*ker, -tjer*, die de herkomst uit de een of andere plaats of streek aanduiden: *Veenker, Woltjer* (woudbewoner). Buitenmate groot is het aantal namen, dat uitgaat op -*huis*; deze waren oorspronkelijk aan huizen, en niet aan personen eigen: *Bolhuis, Dijksterhuis*. Drente sluit zich bij Groningen en Friesland aan. De Saksische namen worden gekenmerkt door de patronymica op -*ink* en de voorzetsels *ten, ter, te*, antwoordend op de vraag: ‘Waar woont gij?’ B.v. *Ten Bruggencate*. In Overijssel ontmoet men de namen op -*belt*, kleine hoogten in het veen, b.v. *Knottenbelt*. Ook Holland kent veel Friesche namen. Een eigenaardigheid der Noordhollandsche familienamen in het algemeen, en der Zaansche in het bijzonder, is de kortheid, laat ik zeggen het monosyllabisme: *Top, Pot, Pan, Pont*, meestal wel teruggaande op een Frieschen voornaam in zeer verkorten vorm.

De namen in Zeeland, Brabant, Limburg en Vlaanderen vertoonen het Frankisch cachet. In Noord-Brabant zijn vooral talrijk de namen op -*mans*: *Heuvelmans, Mosmans*. De Westvlaamsche gaan vaak uit op -*inck, -ynck, -incx*, b.v. *Teirlinck, Hebbelynck, Warblinckx*. Op Frieschen inslag wijst weer het feit, dat wij zooveel Westvlaamsche geslachtsnamen in Friesland weervinden.

Natuurlijk wijzen ook namen als *De Smed* (smid) en *Temmerman* (timmerman) op Zuid-Nederland; en evenzeer *Zulver* (zilver) op Noord-Holland, *Groenewolt, Saverkoul, Eekholt* op het Oosten van het land, *D'Haese, D'Hont* op België. Zie vooral het boven aangehaalde werk van JOH. WINKLER over de Nederlandsch Geslachtsnamen; verder VERDAM, Geschiedenis der Nederl. Taal[4], bl. 134; BOEKENOOGEN, Zaansche Volkstaal CIII; Driem. Bladen I, bl. 29; V, bl. 101; XII, bl. 122.

3. Bij de studie onzer plaatsnamen komen de oudste lagen van onzen volksaard weer aan het licht; maar moeizaam is het opdelven. Op bl. 6 van het Eerste Deel gewaagde ik reeds van de Keltische herkomst der benamingen van de steden Nijmegen, Wijk-bij-Duurstede(?), Arnhem, Batenburg(?), Loosduinen; Heerlen is het oude *Coriovallum*, en onze drie groote rivieren: Rijn, Maas, Schelde dragen beslist Keltische namen, dus ook de talrijke plaatsnamen, die met een dezer riviernamen zijn samengesteld. Over het algemeen steekt in deze soort plaatsnamen veel waardevol taalgoed. Maar het onderzoek wordt hierdoor bemoeilijkt, dat sommige rivieren blijkbaar van naam verwisseld zijn, en anderzijds, dat rivieren hun loop hebben gewijzigd. FÖRSTEMAN beschouwt het in zijn Deutsche Ortsnamen als een der merkwaardigste uitkomsten van zijn onderzoekingen, dat eertijds een Keltische volkstam zich van het Noordoosten naar het Zuidwesten gericht heeft en ongeveer ter hoogte van Keulen den Rijn overschreed. Den tak, die naar Nederland afboog, vinden wij deels aan den IJssel, deels in de Maasstreek: *Edana, Adanhe* (Först. 510); *Edesthorpa* (Först. 509); *Adingamore* (Först. 137), Antwerpen; verder *Carambunt, Adrichem* (Först. 138).

Van Holland wijst de stroom naar Vlaanderen, waar de omstreken van Gent Keltische volksplantingen vertoonen, b.v. *Pitelinghem, Addingahem.* Zie ook K. KAISER, Die Kelten des Bardengaus (Hannover-Berlin 1909), maar met omzichtigheid te gebruiken. In HOLDER'S Altkeltischer Sprachschatz vinden wij eveneens enkele Nederlandsche plaatsnamen als Keltisch verklaard; zie echter CUVELIER-HUIJSMANS, Toponymische studie over de oudere en nieuwere plaatsnamen der gemeente Bilsen (Gent 1897), bl. 36 vlg. J. CLAERHOUT, Het Belfort 1896, 2, bl. 287 (vlg. 1897, 2, bl. 200) wijst op de plaatsnamen *Gennep, Ede* en *Velp*, die op het wellicht Keltische *apa* 'water' berusten; en verder op *Thuine* bij Lingen, dat in 't jaar 1000 *Dune* heette. Stellig kon het suffix -*āco*- plaatsnamen aanduiden. Men vindt het dus overal, waar eens de Gallo-romaansche kultuur overheerschte. Aldus *Doornik, Emmerik, Julich*, en bij ons: *Blerik* (*Blariaco*), *Berik* (bij Buggenum L.), *Doornik* (bij Bemmel), *Geverik* (bij Beek L.), *Maurik, Meterik* (bij Horst) enz.; zie M. SCHÖNFELD, Tijdschrift XXXVI, bl. 163 vlg. Op eenzelfden invloed wijzen ook de Vlaamsche riviernamen *Lei, IJssche, IJzer*, vgl. *Isère* en *Isar*. De naam *Gent* (*Gand*) is wellicht van Oud-europeeschen oorsprong: aldus V. BERTOLDI, Problèmes de substrat in den Bulletin de la Société de Linguistique de Paris XXXII, bl. 93 v.v.

Ook de invloed van de R o m e i n e n op volksaard en volkskultuur wordt door onze plaatsnamen betuigd: zie Deel I, bl. 12, waar de meeste plaatsen zijn aangegeven. Ik voeg hier nog bij *Santpoort*: *Sancta Porta; Kestre*: *Castra*; en *Kemenade*: *Caminata*. Maar het overgroote meerendeel is toch van G e r m a a n s c h e n oorsprong. Ik dien hier eigenlijk te beginnen met de h u i s n a m e n welke, zooals wij zagen, vaak geslachtsnamen geworden zijn, maar anderzijds ook niet zelden uit persoons- en familienamen ontstonden: *Stevenshuis, Hendriken, den Egberink, Wesselshuis*; en eveneens uit ambt, handwerk of bedrijf: de *Karsman*, de *Kistenmaker*, de *Roodververij, ter Meulen, Timmerije, Smitterije*. Het Limburgsche dorp *Reuver,*

eigenlijk *Den Reuver*, ontleent zijn naam aan een hoeve, waarschijnlijk toebehoorende aan *Johan de Rover*. De *Enkevoort*, een hoeve onder Baarloo, is naar de *Enckevoorts* genoemd; zie *Limburg's* Jaarboek II, bl. 292. Een menigte boerenhoeven heeten ook naar den eigenaar, van wien men ze in pacht heeft, b.v. *Sandershof*.

Een huis bij de oude landweren heette *Landweer*, en nabij de slagboomen en de verdedigingswallen vond men meestal den naam *Runneboom*. Een groot aantal huisnamen is ook ontleend aan de uithangteekens. Hiertoe behooren ten deele de diernamen, als *Nachtegaal, Koekoek, Snip, Pedde*; maar zij kunnen ook op persoonsnamen berusten, of wijzen op de omgeving, de ligging van het huis, wat vrij zeker lijkt van namen als *Oelenhorst* en *Kraaienbelt*. Zoo ook *Valkenborg, Bijenhof, Voskamp*. Van omgeving en ligging vertellen ook *Lindeboom, Eikenhof, Sparrendaal, Hageveld, Muggebroek, Hulshof, Veenendaal, Lovendaal, Leemkuil, Stuivezand*; aan bepaalde gebeurtenissen herinnert wellicht een naam als *Jammerdaal*.

Verdienstelijk werk verrichtte PATER VINC. VAN WIJK O.C. door de herkomst van een groot aantal namen van boerderijen na te gaan in zijn Boerderijnamen (Oldenzaal 1927). Zoo leest men aan een valbrug van de oprijlaan van een boerderij te Zoeterwoude ‘Het Paradijs’ genaamd, het volgende rijmpje:

Van ouds genaamd het Paradijs,
Behoort hieronder dit advijs:
De slang was een listig dier,
Hij had in 's menschen verderf pleizier,
En door zijn arglistigheid
Heeft hij de eerste mensch verleid.

Volgen de benamingen van l a n d e r i j e n . Dikwijls wordt de bestemming uitgedrukt, vanwaar namen als *Vaarzenweide, Schapenkamp, Schaapsdijk, Ossenland, Bulven* d.i. het stukje land, waarop de stier, de bul, alleen weidt, te Venloo volksetymologisch vervormd tot *Bultenven*. Andere stukken worden genoemd naar den eigenaar,

waarbij valt op te merken, dat het stukje bij wisseling van eigenaar niet altijd ook van naam verwisselt: *Heintjesven, Louwesakker*; weer andere stukken drukken de plaatselijke gesteldheid uit: *Steenkamp, Muizenven, Vlietsven, Ilpakker*, of worden bepaald door hun vorm: *Lange Stuk, Tweebeen, Splitkamp*; enkele namen zijn ook historisch, als *Galgeland, Schinderskuil, Paaschweide*, en eveneens *Spaarpot, Koekepan, Kibbelaar* of *Twistgrond*. Zie vooral BOEKENOOGEN, Zaansche Volkstaal bl. CXXII, en HEUVEL, Volksgeloof en Volksleven, bl. 270 vlg. Eigenaardige namen dragen ook niet zelden de polders of sluizen; zoo b.v. *Achterklapspolder, Boerenverdriet* (waar de boeren met hun groenteschuiten lang moeten wachten), *Kijfhoek, Kostverloren* (als de aanleg onnoodig blijkt), *Pannekoek, Schuddebeurs* (die veel geld kostte), *Kruuskaamp, Kerkhof* enz.; Driem. Bladen XXI, bl. 57 vlg.

Vrijwel dezelfde faktoren zien wij werkzaam bij het benoemen onzer d o r p e n en s t e d e n . Trouwens verscheiden plaatsnamen blijken zich uit benamingen van landerijen te hebben ontwikkeld, ik herinner slechts aan *Barneveld, Meerveld, Pijnakker, Franeker*, d.i. Vroonakker. Andere wettigen althans gegronde vermoedens, als *'s-Heerenhoek, Zandhoek, Zuidhorn, Horn, Uithoorn*, waar *horn* de beteekenis heeft van ‘hoek’.

a. Nederland is een waterland bij uitstek. Vooral het Noorden van ons land, door rivieren, grachten, kanalen doorsneden, wordt geheel door de golven omspoeld en zoo heeft het dan een voortdurenden strijd te voeren tegen het vochtige element, bron van welvaart en rampspoed, van trots, van blijheid, maar ook van duizend bange zorgen. Ligging en strijd met het water zullen in ruime mate tot uiting moeten komen in de plaatsnamen.

-Dam: *Amsterdam, Zaandam* (uit *Zaanredam*), *Appingedam*; -dijk: *Odijk, Langendijk, Dijken*; -sluis: *Maassluis, Nieuwersluis*; -rak (strook lands langs het water gelegen): *Langerak, Gouderak*; -beek: *Oosterbeek, Bierbeek* (Zuid-Brabant), *Hilvarenbeek* (Noord-

Brabant): in Brabant, met zijn door beekjes versnipperd grondgebied, zijn de benamingen met -beek buitenmate talrijk; -meer: *Diemermeer, Meerkerk, Boxmeer*; -monde (Frankische vorm): *IJsselmonde, Rupelmonde, Roermond, Helmond*; -muiden (Saksisch-Friesche vorm): *IJsselmuiden, Cellemuiden, Genemuiden*, merkwaardig in het Zeeuwsche *Arnemuiden* en in het Westvlaamsche *Dixmuiden*; -broek: *Lutjebroek, Oldebroek, Bennebroek, Broekhuizen*, zelfstandig in *Broek in Waterland*; -ooi (weiland, aan het water gelegen en verwant met 'ouwe' in Rijnouwe en landouw): *Renooi, Wadenooien, Genooi*; -waard, weerd, voord (ingedijkt land): *Zandvoort, Bekevoort* (Brabant), *Lichtevoorde, Amersfoort, Bolsward, Valkenswaard, Weert, Stevensweert*, en in de Friesche plaatsnamen *Wanswerd, Ferwerd, Holwerd*, dan in *Bredevoort, Westervoort*. De namen op -voort vindt men vooral in de Lijmers en de Graafschap; bewesten het land van Maas en Waal beginnen de namen op -waard, als *Heerewaarden*; -vliet: *Poorvliet*; -a (of aa, Oudgermaansch woord, dat 'water' beteekent): *Breda*; -veen: *Rouveen, Venloo, Loven, Zutfen*; -zijl (sluis): *Delfzijl, Blokzijl*; -veer: *Wormerveer*; -polder: *Willemspolder*; -brug: *Brugge, Diemerbrug* enz. Onnoodig hier te gewagen van de plaatsnamen met riviernamen samengesteld, voor zoover de rivier de plaatsnamen karakteriseert.

Nes beteekent land buitendijks, aan 't buitenwater blootgesteld, vaak door aanslibbing groeiend, klankwisselend *neus*. Vandaar *Nes* op Ameland en elders, ook gehucht, buurt, huis, polder; maar ook in samenstelling als in *Eemnes, Renesse, Hontenisse*. En zoo ligt ook de zin van *Ter Neuzen* bloot.

b. Maar Nederland is niet slechts een waterland. Lommer en koelte wuiven u tegemoet in bosschen en hagen, en de zegen der vruchtbaarheid rust op akkers en velden: -woud (Frankische vorm): *Woudenberg, Berkenwoude, Katwoude*; -wolde (Saksische vorm): *Ruinerwolde, Finsterwolde*; -bosch: *'s Hertogenbosch, Oudenbosch, Neerbosch*; -haag: *'s Gravenhage, Prinsenhage*; -hout: (Frankische vorm): *Aardenhout, Oosterhout, Turnhout, Voorhout*; wellicht hebben

Turn- en *Voor*- de beteekenis van *Dennen*-, zie A. CARNOY, Leuvensche Bijdragen XVII, bl. 97; verder -holt (*Saksische vorm*): *Posterholt, Engelanderholt*; -horst (dicht kreupelhout, struikgewas): *Horst, Nederhorst, Staphorst*; -veld: *Meerveld, Barneveld*; -akker: *Pijnakker, Franeker* (Vroonakker), *Oostakker*.

c. Het begrip ‘bodem, land, vloer’ vindt men b.v. in *Oedelen* (Brugge) van het verouderde *oedel; Oelegem* (Antwerpen), *Vloersbergen, Erembodegem* en *Boendaal* bij Brussel, waar Jan van Boendale geboren werd; zie JOS. MANSION, Versl. en Meded. der Koninkl. Vlaamsche Academie 1922, bl. 557 vlg.

d. Een kerkelijk karakter dragen natuurlijk in de eerste plaats de namen op -kerk: *Oudekerk, Lekkerkerk, Grijpskerke*; - maar ook de namen, samengesteld met het verwante -kerspel, - karspel (van kercspel, evenals kermis van kercmisse, met de beteekenis van ‘kerkgebied’): *Bovenkarspel, Weesperkarspel*; -parochie: *Sint Annaparochie, Jacobiparochie*. Ik vermeld voorts *Kapel, Capelle, Blauwkapel*; groot is ook het aantal plaatsnamen, die heiligennamen zijn, of althans hiermee samengesteld: *Sint Nicolaas, Sint Truiden, Sint Anne ter Muiden, Sint Joris Winge* (Z.-Brabant), *Sint Odiliënberg*. Aan vroegere kloosternederzettingen herinneren *Kloosterburen, Kloosterveen, Monster, Monnikendam, Paterswolde, Schiermonikoog* enz.

e. Onze plaatsnamen bergen ook historie. Gaarne vermelden zij den naam van een persoon en een door iemand bekleede waardigheid: *'s Hertogenbosch, 's Gravenhage, Zierikzee* (waarschijnlijk verkort uit *Zierikseport*, d.i. stad van Zierik, d.i. van Siegerik), *Stevensweerd, 's Heerenberg, Hillegom, Doetinchem*: huis van den zoon van Dodo. Aan den oorsprong der plaats herinneren de stedenamen op -burg: *Middelburg, Doesburg, Valkenburg* en, met behoud van het oude, vrouwelijke woordgeslacht, *Terborg*.

f. Sommige plaatsnamen drukken slechts in het algemeen een wijkplaats uit, vooral die op -wijk, poort, donk, dorp, stad: *Katwijk, Nieuwpoort, Beek en Donk, Raamsdonk* (deze soort vooral in Brabant), *Noorddorp, Willemstad*; -heem, heim, veelal verkort tot -hem,

-em, -um, -om: *Heemstede, Herdershem, Reckhem, Hattem, Woudrichem, Sassenheim, Haarlem* (*Heslehem*), *Heukelum, Heelsum, Hillegom, Bennekom* (*Benninc-hem*).

g. De plaatsnamen op -ingen en -ongen drukken, zooals gezegd (I, bl. 30), meestal de afstamming van een bepaalden persoon uit.

h. Eigenaardige vormen vertoonen de Friesche en Groninger plaatsnamen. Zij staan niet buiten de boven beschreven groepen, maar vormen toch in hun Friesche kleedij een merkwaardige eenheidsfiguur. Over den aard der nederzetting en vestiging vertellen ons: *Ureterp, Poppingawier, Oosterwierum, Engwier; Holwerd, Rauwerd; Gaasterland; Grootegast, Lutjegast*, waar *gast* evenwaardig is met het Hollandsche *geest*, b.v. in *Endegeest, Oegstgeest*. Ik vermeld nog: *Tietjerkseradeel* (*tjerk* beteekent kerk); *Oostergo* (gouw); *Weststellingwerf* (*stelling* beteekent rechterstoel); *Abbega, Oudega* (-ga, *gea* is dorp); *Munnekezijl, Pieterzijl; Koningsdiep* (*diep* is een kanaal of gegraven vaart).

i. Sommige plaatsnamen werden ook door den lokatief uitgedrukt, die met den datief is samengevallen; b.v. *Venendaal*, d.i. -dale, *Bloemendaal*, d.i. -dale: in het Bloemendal. Zoo ook *Nieuwersluis, Ouderkerk*; en verder Den *Haag*, Den *Helder*, Den *Bosch*; eindelijk de plaatsnamen op -ingen, -schoten, -hoven, -huizen, -buren, -bergen enz., b.v. *Groningen, Voorschoten, Vollenhoven, Veenhuizen, Kloosterburen, Steenbergen*. Plaatsbepalend is ook het voorzetsel *te*, de proklitsche vorm van *toe* (mag ik belangstellenden even wijzen op het verwante Oudlatijnsche *en-do*?), b.v. in *Terborg, Terneuzen*; ook *op* komt herhaaldelijk voor: *Opbroek, Opmeer*.

Aldus zijn onze plaatsnamen gegroeid uit enkel- of meervoudige karakteriseerende benamingen van nationalen, historischen, kerkelijken, plaatselijken aard. Zij zijn een organisch produkt van den volksgeest, die oorspronkelijk alleen de bedoeling had, die plaats te kenmerken en te onderscheiden van andere, en niet, haar een blijvenden naam te geven. Zij hangen dus innig met de plaats zelve

samen en zijn derhalve geen kunstprodukt, geen opgeplakte etiketten, zooals de nieuwere plaatsnamen, - even kunstmatig trouwens als de stichting van het dorp, de stad, die zij heeten te kenmerken. De etymologische, historische, folkloristische waarde van zulke moderne benamingen is nul.

Ten slotte nog enkele beschouwingen over de vormingen op -loo, -drecht, -rode: rade.

Loo is de oude vorm voor 'akkermaalshout, eikenbosch'. Wij vinden het in plaatsnamen als *Venloo* (Veenbosch), *Corbeek-Loo, Tremeloo, Baarloo*; maar ook in *Grolle* (naast *Groenloo*), *Wamel* (uit *Wameloo*), *Gorsel* (uit *Gerstloo*), *Pamel, Steenhuffel* enz. Den uitgang -drecht vindt men in *Woensdrecht* = Wodani Trajectum (I, bl. 115), *Papendrecht, Zwijndrecht*. Somtijds beteekent het 'veer, overvaart', andermaal 'drift', d.i. veedrift, weideplaats, waarheen het vee gedreven wordt. Wij hebben hier weer de Frankische *cht* uit *ft*, zie bl. 29. Waar wij te doen hebben met het Latijnsche *traiectum*, als in *Woensdrecht* en eveneens in *Utrecht* en *Maastricht*, wordt beslist een veerplaats of doorwaadbare plaats aangeduid.

Het meest belangrijk uit taal- en vooral uit kultuurhistorisch oogpunt zijn wel de plaatsnamen samengesteld met -*rode* en -*rade*. Zij herinneren, evenals die op -*woud*, -*holt*, -*loo*, -*horst* aan het feit, dat zoovele oude nederzettingen werden gevestigd aan den rand van een bosch. Langzamerhand werden de boomen gerooid en het land omgeploegd, en aldus voor bouwland geschikt gemaakt, en zulle land heette *rode* of *rade*. Zie over dit onderwerp vooral GALLÉE, Nomina Geographica Neerlandica II, bl. 32 vlg., III, bl. 348, 352; JOS. HABETS, ib. bl. 73 vlg.

Wij weten, dat de *marke* een grensland was, een binnen bepaalde grenzen omsloten gebied. Ieder markgenoot had recht op een of meer aandeelen in de onverdeelde gronden; hij mocht dus ook in later tijd bepaalde gedeelten ontginnen, die dan wéer later in privaatbezit overgingen. *Rode* en *rade* drukken dus den aard der werkzaamheid uit èn het verkregen resultaat. Een vaste grenslijn tusschen

de plaatsnamen met beiderlei vormen samengesteld is moeilijk te trekken, te meer, daar de vroegere spelling van een plaatsnaam zoo vaak afwijkende vormen vertoont. Over het algemeen mag men echter zeggen, dat namen met -*rade* bezuiden de *Uerdinger linie*, dus in Ripuarisch Limburg, het meest voorkomen: *Asenraai, Bingelrade, Doenrade, Vaasrade*, terwijl het domein van het Salische Frankisch voor het meerendeel den vorm -*rode* vertoont: *Brederode, Berkenrode, Sint Oedenrode*. In België vindt men, met uitzondering van *Rade* bij Lembeek en *Rath* bij Antwerpen, uitsluitend *rode*: *Sint Pietersrode, Nieuwrode, Waanrode* enz., een feit van niet te onderschatten beteekenis, vooral wanneer men bedenkt, dat de namen op -*rade* eigenlijk slechts in de Nederlandsche provincies Limburg, Overijssel en Gelderland voorkomen. Westelijk van de Maas, en in de provincies Noord-Brabant, Holland, Zeeland en Utrecht vindt men -*rade* zoo goed als niet (merkwaardig is echter de groep *Venray, Tienray, Castenray*). Ook in het midden en in het zuiden van Hessen hebben de namen op -*rode* en -*roth* verre de bovenhand, en eveneens in de streken, die zuidelijk van de Moezel gelegen zijn. Maar in oostelijke en noordoostelijke richting heerscht pariteit tusschen -*rode* en -*rade*, tot in Sleeswijk toe. Dit alles wijst in ieder geval op een grooter eenheid voor de bevolking der westelijke en zuidwestelijke *rode*-groep.

Hiermee is weer een belangrijk gegeven gewonnen voor de stambepaling van ons land. Ook de studie eener enkele provincie kan ons hiervan overtuigen. Beschouwt men de plaatsnamen van Gelderland, dan zal men zien, dat een deel, grootendeels ten oosten van den IJssel, en als welks zuidgrens ten naasten bij de Oude IJssel kan dienen, in taalkundig opzicht dichter bij de plaatsnamen van Overijssel staat, terwijl de plaatsen tusschen Waal en Maas meer tot het Brabantsch naderen, die in de Lijmers zich eng aansluiten aan de taal van het land van Kleef en Emmerik, en het Noorden van de Veluwe tot aan het Gooi weer meer het idioom van de Graafschap en Overijssel nadert. Naar wij zien, komt hier het Saksisch, Frankisch

en gemengd Saksisch-Frankisch karakter der bevolking vrij goed tot zijn recht.

Merkwaardig is nog de m i g r a t i e der plaatsnamen, waarop door KAREL DE FLOU gewezen is Zoo liggen, sedert het verplaatsen der parochiekerken, Lapscheure en Stuyvekens-kerke in West-Vlaanderen op grooten afstand van de plaats, waarop de naam oorspronkelijk paste; Breskens, onder Thourout, ontleende zijn naam aan Breskens in Zeeuwsch-Vlaanderen, St. Omaars aan het overbrengen van leenrecht enz, Maar ook hier staat naast de migratie de polygenese.

Ook op Franschen bodem treft men Nederduitsche plaatsnamen aan; zie hierover JOH. WINKLER, Plaatsnamen in Frankrijk (Gent 1894). Hoofdbron voor de studie der plaatsnamen zijn de ten deele aangehaalde studiën in de Nomina Geographica Neerlandica, uitgegeven vanwege het Nederlandsch Aardrijkskundige Genootschap. Zie ook VERDAM, Geschiedenis der Nederl. Taal[4], bl. 144 vlg.; Friesche Volksalman. 1897, bl. 48, H.J. BELLEN, Eigen Volk IV, bl. 21 vlg.; KAREL DE FLOU, De Migratie der Plaatsnamen, in de Versl. en Meded. der Koninkl. Vlaamsche Academie 1925, bl. 138 vlg.

In plaats van p l a a t s n a a m k u n d e bezigt men tegenwoordig meestal den term t o p o n y m i e , mede in verband met de uitbreiding van dezen tak van wetenschap. Immers door t o p o n i e m - reeds door KURTH gebezigd - worden aangeduid: landstreken, graafschappen, gemeenten, parochieën, heerlijkheden, kerken, kapellen, polders, straten, bosschen, bergen, rivieren, bruggen enz. ook dan, wanneer zij niet het aanzijn aan een bepaalde nederzetting hebben geschonken. De toponymie heeft een groote vlucht genomen, en waarschijnlijk zal eerlang zelfs een afzonderlijke internationale vereeniging voor toponymie worden gesticht. Laat ik voor Vlaanderen slechts wijzen op een uitgebreid artikel van Prof. A. CARNOY over de plaatsnamen van de Brusselsche omgeving (Versl. en Meded. Koninkl. Vlaamsche Academie 1925), op het breed opgezette werk van PROF. J. MANSION Oud-Gentsche Naamkunde ('s-Gravenhage 1924) en ten slotte op het standaardwerk van KAREL DE FLOU:

Woordenboek der Toponymie van Westvlaanderen enz., een door de Vlaamsche Akademie uitgegeven reuzenwerk welks voltooiing de schrijver niet heeft mogen beleven. Dertien kloeke deelen zijn verschenen; JOS. DE SMET zal het werk voortzetten. - Sedert 1927 verschijnen in België de Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie en sinds 1928 vanwege de Vla. Top. Vereeniging te Leuven de Nomina Geographica Flandrica, Studiën en monogrophieën over Vlaamsche plaatsnaamkunde.

4. Nadere opmerkzaamheid verdienen nog de straatnamen, die een eigenaardige, vrij zelfstandige groep vormen te midden der Nederlandsche plaatsnamen. Hier geldt dezelfde opmerking, dat nl. de onbewuste benamingen - wat betreft het doel der naamgeving - ook de meest karakteristieke zijn, althans eenigermate innerlijk met de bedoelde straat samenhangen. Kunstmatig is de naamgeving naar bekende persoonlijkheden, hoeveel goeds en nuttigs daarin ook mag gelegen zijn, en hoe onbeduidend de organische straatnamen ook mogen lijken of zijn. Tot de meest eenvoudige behooren *Langstraat, Hoogstraat, Houtstraat, Beekstraat, Nieuwstraat, Breestraat, Varkensmarkt*; verder namen, die de richting aangeven en natuurlijk meer belang hadden in een tijd, die geen stoom of elektriciteit kende: *Utrechtschestraat, Naamschestraat, Mechelschestraat, Haarlemmerstraat*. Herhaaldelijk treffen wij hier dezelfde formatieve bestanddeelen aan als in de namen van steden en dorpen; zoo b.v. *Bemuurde Weerd* (Utrecht), de dijk langs de Vecht, even beneden de stad. Historische namen zijn niet b.v. *Waterlooplein* of *Plein* 1813, maar wèl de Venloosche *Keizersgats* (steeg, vlg. *Gasse*), waardoor keizer Napoleon volgens de overlevering zijn weg nam. Hiertoe behooren ook - of zullen behooren - de straatnamen, die wijzen op kerken, gestichten, kloosters, in die straat gelegen: *Mariastraat, Jansstraat, Minrebroederstraat, Agnietenstraat*, - ik behoef hier slechts een greep te doen in de straatnamen van Utrecht, zoo rijk aan historie! De Utrechtsche *Keistraat* schijnt haar naam te danken aan het huis *De Krakeling*, door Jonker Meyster gebouwd *Achter Sint Pieter*,

en waar een stuk kei boven de achterdeur was aangebracht; zie SCHELTEMA, Mengelwerk V, 2 bl. 214. De Groninger *Kijk-in-'t Jatstraat* schijnt aldus genoemd naar het hoekhuis, prijkend met een zonderlingen kop, waaronder de woorden: 'ick kick nog int', dat moet worden aangevuld door: 'jat', d.i. ik kan nog in de straat zien. Natuurlijk vinden wij in de straatnamen ook tal van verouderde vormen, b.v. *rak* in *Damrak*, met de beteekenis 'strook land langs het water', en in het Venloosche *Schriksel*, immers het werkwoord *schrikken*, Middelnederl. *scricken*, beteekende oorspronkelijk 'met groote passen loopen', ook 'springen', men denke aan *schrikkeljaar*. Het Hasseltsche *schrikschoen* beteekent 'schaats'. Zie nog over oude straatnamen J.W. MULLER, Tijdschrift XXXVIII, bl. 146.

5. In de plaatsnamen vertoont zich op zeer sprekende wijze het psychologisch moment van den klemtoon, zoowel in plaatsnamen in den engeren zin des woords (stads- en dorpsnamen), als in namen van straten, grachten enz. Deze klemtoon wordt door JESPERSEN zeer juist *Einheitsdruck* genoemd, omdat hij wil vereenigen wat bijeenbehoort, en scheiden, wat dient uit elkaar gehouden te worden. Dit accent is nu eens *initiaal*, dan weer *finaal*. Rust de klemtoon op het eerste lid, dan verleent hij dit een zekere waarde; wij kunnen dan spreken van waardeaccent. Daarentegen ligt de eigenlijke karakteristieke eenheidsklemtoon steeds op het laatste lid. Hierdoor wordt sterker de eenheid van het geheel op den voorgrond geschoven, doordat men nl. over het eerste lid als 't ware heenglijdt, en den hoorder voorbereidt op hetgeen komen moet; en dit is weer overeenkomstig den algemeenen regel, dat de spreker het tempo verhaast, als hij er zich van bewust is, dat hij nog een lange reeks van klanken moet afwerken. Hij spreekt dan 'in één adem'. Aldus spaart de spreker in deze benamingseenheid zijn krachten op voor het laatste lid als einddoel, en hij slaat de finale zoo krachtig mogelijk aan. Ook de hoorder vat eerst bij deze finale de voorafgaande syllaben samen. Wij spreken hier van het eigenlijke eenheidsaccent.

Bij woorden als *bloémkrans, áchterdeur, uítpakken*, in tegenstelling met *burgemeéster, volvoéren, misbruíken, verpákken* is dit alles helder en klaar. Maar bij aardrijkskundige namen, vooral bij plaats- en straatnamen wordt de zaak meer ingewikkeld, en alleszins gerechtigd was een vraag, door PROF. NIERMEIJER over 'De klemtoon in Amsterdamsche straatnamen' in Vragen en Mededeelingen I, Ser. I, 8, 25 Febr. 1910, bl. 92 gesteld.

Het wil mij voorkomen, dat wij, uitgaande van de natuur en de algemeene vereischten voor waarde- en eenheidsaccent, voor aardrijkskundige woorden den regel aldus kunnen formuleeren: 1. Zij dragen het initiale accent, wanneer het eerste lid als het voornaamste beschouwd wordt; zij dragen het finale accent, wanneer het tweede lid òf het geheele woord belangrijker beschouwd worden dan het eerste lid. 2. Het eerste lid kan als het belangrijkste beschouwd worden òf om zich zelf, òf ter wille van de tegenstelling. 3. Het tweede lid wordt als het belangrijkste beschouwd, wanneer men oordeelt, dat het de plaats op voldoende wijze bepaalt.

Laat ik nu allereerst als voorbeeld kiezen de straatnamen der stad Venloo, wat men mij als geboren Venlonaar niet ten kwade zal duiden. Men zegt: *Kérkstraat, Maásstraat, Vleéschstraat* enz.; maar *Maaspoórt Keulschepoórt, Gelderschepoórt, Roermondschepoórt*, en eveneens *Oudemárkt, Ariënsplaáts, Hakkesplaáts*. Waarom? Omdat men desnoods kan zeggen: 'die of die persoon woont aan de poort, op de markt, op de plaats', welke aanduiding dan nader kan worden bepaald; maar het is vlakweg onmogelijk te zeggen: 'hij woont in de straat'. Zoo kan men ook best zeggen: 'hij woont op het *Schriksel*', en daarom draagt bij samenstelling deze straatnaam zelfs terwille van de tegenstelling niet het initiale accent: *Maasschríksel, Helschríksel*. Slechts als antwoord op de vraag: 'Op welk *Schriksel*?' zal het antwoord luiden: 'Op het *Maásschriksel*' of 'op het *Hélschriksel*'. Maar waarom dan *Moésmarkt* (groentemarkt)? Omdat de koopen verkoopwaar hier het eerste lid tot het voornaamste maakt.

Maken wij nu de toepassing voor de Amsterdamsche straatnamen.

Altijd: *Heerengrácht, Prinsengrácht, Martelaarsgrácht*; - *Torensluís, Weteringscháns, Nieuwendíjk, Zeedíjk, Muiderpoórt, Weesperpoórt, Waterlooplein, Mariniersplein, Nieuwmárkt*. Het meest kenschetsende, en op-zich desnoods voldoende lid draagt het accent. Maar: *Heérenstraat, Prínsenstraat, Kálverstraat*, waar *straat* ten slotte een soort van toonloos achtervoegsel geworden is; en eveneens: *Bótermarkt, A'ppelenmarkt*. Schijnbare uitzonderingen zijn *Utrechtsche straát, Leidschestraát* (evenals te Leiden *Haarlemmerstraát*), omdat *straat* daar oorspronkelijk de beteekenis had van 'straatweg'. Ook het initiale accent op *Káttenburg* en *Wíttenburg* is goed verklaarbaar, omdat -*burg* alle determineerende beteekenis verloren heeft. Wat eindelijk het accent op de samenstellingen met *steeg* betreft, dat hangt af van een plaatselijk waardeeringsoordeel. In de meeste steden schijnt men het met gracht, plein op éen lijn te stellen, en zoo spreekt de Amsterdammer dan ook van *Halvemaansteég, Toresteég, Balkinhetoogsteég, Heintjeshoeksteég*; te Rotterdam daarentegen schijnt men te accentueeren: *Mólsteeg, Hoófdsteeg*.

Ten slotte de plaatsnamen. Men kan zeggen: 'Hij woont op den Dam, in de Meer', vandaar: *Amsterdám, Watergraafsmeér, Enkhuízen, Blokzíjl*; maar: *Voórburg, Veénendaal*, en eveneens *Vénloo, Óptoo, Héngeloo, Zwíjndrecht, Dórdrecht, Sássenheim, Núnhem, Aúdergem* (Brabant), *Sint Oédenrode*.

Nu konstateeren vrij, dat het finale accent, het ware eenheidsaccent, veld wint ten koste van het initiale waardeaccent; en wel, omdat de naam langzamerhand meer in waarde en beteekenis verliest, afslijt en zuiver formule wordt. De plaatsnamen volgen in deze de algemeene sociale richting der taal, en zij zullen te spoediger deze richting volgen, naarmate de plaatselijke taal een levendiger sociaal karakter draagt. Aldus *Prinsentuín* (Leeuwarden) en *Voorhoút* (Den Haag). Zoo zien wij het initiale accent vaak in finaalaccent veranderen. Maar zoo gebeurt het ook, dat sommige plaatsnamen verschillend worden uitgesproken. De bewoners zelf noemen hun woonplaats b.v. *Genemuíden*, omdat de naam voor hen tot

simpele aanduidingsformule is afgesleten; terwijl personen daarbuiten ofwel het oorspronkelijke initiale accent nòg houden, of ook blijven houden, om de plaats van andere op -*muiden* te onderscheiden en dus zeggen: *Génemuiden*.

Wat betreft het gebruik der voorzetsels *op* of *in* bij straatnamen, meen ik, dat als regel kan gelden: *op* wordt gebruikt bij hooggelegen wegen, straten en breede straten of pleinen, terwijl bij *in* het lagere en nauwere domineert. Aldus: op de Hoogstraat, op den Dam, op de Ceintuurbaan, maar in de Leidsche straat, in de Molsteeg.

6. De s p o t n a m e n van steden en dorpen berusten grootendeels op een bekrompen gevoel van plaatselijke genoegzaamheid en laatdunkendheid, dat ruime wederzijdsche waardeering, ja zelfs erkenning van volks- en stamgenootschap belet. Natuurlijk draagt een te nauw besloten-zijn binnen de wallen en een te eng vasthouden aan de plek, waar men geboren en getogen is, hiervan de meeste schuld. Zóo blijven de oude volkseigenheden stellig het best bewaard; maar de keerzijde der medaille is niet zelden kleingeestig chauvinisme en min vriendelijke verhouding vooral tot naburige steden en dorpen, somtijds zelfs onderlinge afgekeerdheid, die voorheen tot bloedige vechtpartijen aanleiding gaf.

Nu moet men deze afgekeerdheid ook weer niet te hoog aanslaan. Het mag dwaas lijken, dat men de Leeuwarders en Dokkumers elkaar als *Leeuwarder Galgelappers* en als *Dokkumer Garnaten* hoort uitschelden, en evenzeer, dat Amsterdammers en Haarlemmers elkaar spottend de namen van *Koeketers* en *Muggen* toevoegden, - men moet ook open oog hebben voor de komische zijde van het geval en in aanmerking nemen, dat de spotnaam veelal boozer lijkt dan de bedoeling en niet zelden slechts een onschuldige, typische en typeerende uiting van schalkschen spotlust is. Somtijds is de spotnaam zelfs een eerenaam.

De plaatselijke spotnamen zijn oud en levenskrachtig; ook teelt de volksgeest telkens weer nieuwe, al is het in mindere mate. Kieskeurig is het volk hierin allerminst. De namen berusten op een

geschiedkundig feit, op het wapen van de stad, op een bizonder voorval, waarvan de belachelijke zijde het sterkst belicht wordt; andere zijn ontleend aan een bizonderen tak van handel, van nering of bedrijf of houden verband met grondgesteldheid, met werkelijke of vermeende eigenschappen of danken hun ontstaan aan de een of andere plaatselijke lekkernij. Van de tallooze spotnamen laat ik hier een zeker aantal volgen. Plaatsruimte belet mij, telkens de verklaring er bij te voegen; laat ik hiervoor verwijzen naar het desbetreffende hoofdstuk in WINKLER's Studiën in Nederlandsche Namenkunde, bl. 3 vlg. en naar DE COCK, Brabantsch Sagenboek III, bl. 197 vlg. Als een bizonder rijke bron van populaire benamingen van steden en dorpen, van spot- en bijnamen, spotrijmen, spotvertellingen, volksetymologische sagen, spreekwoorden, zegswoorden en grollen zij hier nog vermeld: JOZEF CORNELISSEN, Nederlandsche Volkshumor op stad en dorp, land en volk, 5 dln (Antwerpen 1929-1931).

F r i e s l a n d . Hier en in de Vlaamsche gewesten zijn de spotnamen het talrijkst. Leeuwarden: *Speknekken* en *Galgelappers*. ‘De Leeuwarders, omdat se soo skriel waren, dat se gien nije galge betale waden, die hewwe daar fan de bijnaam kregen van *Leeuwarder Galgelappers* tot 'e dag fan fandaag toe.’

Harlingen: *Tobbedounsers*, d.i. Tobbedansers, daar de Harlinger stoffenverwer als 't ware te dansen stond in de tobbe.

Sneek: *Dúmkefretters*. Dumkes zijn een bijzonder soort klein gebak in vorm en grootte als een mansduim.

Bolsward: *Oaljekoeken* (oliekoeken, worden bedoeld lijnkoeken).

Hallum: *Koekefretters*.

Dokkum: *Garnaten* (Garnalen). Hoe ze aan dien naam kwamen, wordt uitvoerig verteld in de Rimen ind Teltsjes feu de Broarren Haltertsma.

Franeker: *Klokkedieven*, omdat het wapenschild hunner stad een gouden klok vertoont op een blauw veld. Ook de ingezetenen van Oudewater, Delfzijl, Schermerhorn en Carolinensijl (Oost-Friesland) dragen dezen naam.

Ameland: *Balkedieven*, immers hun wapenschild vertoont op de eene helft drie balken; verder *Schalken* en *Guiten*.

Workum: *Brijbekken*, hetzij van *brij*, hetzij van het eigenaardig rollen der *r*, dat de Hollander *brouwen* heet. Men zegt dit ook van de Zwollenaars.

Hindeloopen: *Tjeunken*, oorsprong onbekend; ook wel *Uilen*.

Staveren: *Ribbekliuwers*, van het eigenaardige, snel-vorderende schaatsenrijden (*ribben* wijst op een overoud gebruik van te rijden op koeribben), dat men ‘klauwen’ noemt.

Berlikum: *Hounefretters* (Hondevreters), wellicht naar aanleiding van een gevelsteen, voorstellende een hond in een pan.

Peasum: *Hountsjes* (Hondjes).

Wierum: *Katsjes* (Katjes).

Winaldum en Baard: *Katten*.

Midlum: *Rotten*.

Warga: *Brêgebidlers* (Bruggebedelaars), vanwege den bruggetol.

Ureterp: *Oanbreide Hoasen* (Aangebreide Kousen).

Eernewoude: *Luzeknippers*.

Warns: *Skiepeloarten* (Schapekeutels).

Winsum: *Spinsekken* (Spinzakken), daar zij eertijds het gesponnen garen in groote zakken naar de naburige stad brachten.

Irnsum: *Kattekneppelders* (Kattenknuppelaars), een naam, die met het bekende kermisverzmaak samenhangt (I, bl. 178, 308).

Rinsumageest: *Hounewippers* (Hondewippers), van een soortgelijk kermisvermaak.

Sint-Anna-Parochie: *Raapkoppen*.

Onze-Lieve-Vrouwen-Parochie: *Wortelkoppen*.

Oldeboorn: *Toermjitters* (Torenmeters). In de XVIIe eeuw zou te Oldeboorn een nieuwe kerktoren gebouwd worden. Het moest de hoogste toren worden, hooger zelfs dan die van Tzum. De Boornsters vaardigden dus twee man af, om den Tzummer toren te meten. Maar toen zij na volbrachten arbeid in de herberg zaten, wisten de

Tzummers listiglijk een paar ellen van het touw af te snijden. Van daar de spotnaam van

Tzum: *Lyntjesniders* (Lijntjesnijders).

Grouw: *Tsjiisfordounsers* (Kaasverdansers). Een groepje lustige Grouwsters hadden eens geen geld meer, om den speelman te betalen. Een van de dansers deed dit toen met kaas uit zijns vaders pakhuis.

Akkrum: *Skytstoelen*. Of deze meubels te Akkrum bijzonder mooi waren? Zulk een oud meubelstuk uit het begin der XVIIIe eeuw, dat gespaard bleef, vertoont niets opmerkelijks. Wel opmerkelijk is het rijmpje, dat er op geschilderd staat:

In 't jaar 1710
Werd ick voor het eerst gesien,
Ick was versierd al nae behooren
Als kackstoel voor den eerstgeboren
Uyt de houwlickstrou
Van Geert Ackrum en syn vrouw.

Makkum: *Stranjutten* (Strandroovers). Daarentegen is *Miigen* een eerenaam, want hij wijst er op, dat de Makkumers dit Friesche woord, dat 'magen, bloedverwanten', in 't bizonder 'neven, kleinzonen' beteekent, nog in eere houden.

Lollum: *Stippers*. Door *stip* wordt een mager sausje aangeduid.

Molkwerum: *Tsjoensters* (Heksen) heeten de vrouwen.

Burdaard: *Skiepekoppen* (Schapekoppen).

Wirdum: *Toerkefretters* (Torentjevreters), dewijl zij in 1680 een der beide kerktorens, toen de geldmiddelen gering waren, voor afbraak verkochten.

IJlst (Drylst): *Kjipmantsjes* (Koopmannetjes), een soort moppen.

Zie verder nog het rijke materiaal bij WALING DIJKSTRA t.a.p. I, bl. 288-294.

G r o n i n g e n . Groningen: *Moolboonen* (Kindersnoeperij), *Kluunkoppen* (*Kluun* is een bizonder soort bier), *Klaereproevers*.

Delfzijl: *Klokkedieven, Krabben*. Men beweert, dat de bewoners

een ruim geweten hebben, wat het plunderen van gestrande schepen betreft. Bij ongeluk komt eensdaags een *Delfsylster* in den hemel. Maar een *Damster* (Appingedam en Delfzijl kunnen elkaar niet zetten) weet den H. Petrus, die met de zaak verlegen is, goeden raad te geven. Een paar engelen moeten buiten de hemelpoort roepen: ‘Een schip in nood!’ Aldus geschiedt, en ziedaar, bij 't hooren van dien kreet, snelt de *Delfsylster* naar buiten, zoo hard hij loopen kan.

Wagenborgen: *Aardappeldoggen*.

Ter Munten: *Koedieven*.

Zuidlaren: *Witmakers*.

Uskwerd: *Metworsten*.

Meeden: *Ketelschijters*.

Grijpskerk: *Smalruggen*.

Garnwerd: *Gortvreters*.

Bafloo: *Koarschoevers* (Karschuivers).

Winsum: *Gladhakken*.

Bedum: *Geutslikkers*.

Holwierde: *Doofpotten*.

Ezinge en Sauwert: *Koevreters*.

Onderdendam en Niehove: *Poepen*.

Den Andel: *Turken*.

D r e n t e : Meppel: *Muggespuiters* of *Muggen*. Een groote muggenzwerm omzweefde eens de spits van den toren te Meppel. De burgers dachten, dat het rook was, en begonnen den vermeenden torenbrand te blusschen. Men denke aan de Maneblusschers van Mechelen en Middelburg. Een anderen naam, de *Kloeten*, danken zij aan de groote kluiten boter, die nog tot in de tweede helft van verleden eeuw door de boeren uit den omtrek daar ter markt werden gebracht.

Grolloo: *Knollen*.

Anderen: *Moeshappers*.

Elp: *Koekoeken*.

Annen: *Oelen*.

Assen: *Straatslipers, Tellerlikkers* en *Biggen*.

Borger: *Schöttellikkers*.

Broekskreek (d.i. Mantinge, Balinge en Garminge): *Stalpoalen*.

Buinen: *Poepen*.

Duurse: *Geldbeurzen* en *Boksen*.

Dwingeloo: *Doeven*.

Eelde: *Hekkenspringers* en *Geelgatten*.

Zie verder Nieuwe Drentsche Volksalmanak 1903, bl. 55.

O v e r i j s s e l . Zwolle: *Blauwvingers*. In 1682 viel te Zwolle de toren van de Sint-Michiels kerk in. Het klokkenspel werd aan Amsterdammers verkocht, die den aanmerkelijken prijs in louter dubbeltjes betaalden, waaraan de Zwollenaars zich blauwe vingers konden tellen.

Kampen: *Steuren*. Naar verluidt, vingen de Kampenaars oudtijds in hun rivier eens een reusachtigen steur. Met het oog op een gastmaal, dat zij over eenigen tijd wilden aanrichten, werden zij te rade, hem voorloopig nog wat te laten zwemmen; en om hem naderhand beter te kunnen vinden, bonden zij hem een bandje met een belletje om den hals. Men zegt, dat een echte Kampenaar, als hij over de IJsselbrug gaat, nog heden altijd in 't water tuurt, of de steur er soms nog is, want: ‘Je kunt het toch maar nooit weten.’ - Ik maak hier de opmerking, dat de spotnamen in vele gevallen samenhangen met een domineerenden karaktertrek van de bevolking: vasthoudendheid, gierigheid, sluwheid, bekrompenheid enz. Nu is het een feit, dat men meestal de minder gunstige hoedanigheden bij zijn gebuur opmerkt en de gunstige over het hoofd ziet.

Blankenham: *Brijhappers*.

Blokzijl: *Katten*.

Genemuiden: *Rudekikkers* en *Ruusvorens*.

De Kuinder: *Kroggen*.

Zwartsluis: *Bleien* of *Bleisteerten*.

Hengeloo: *Windmakers*.

Delden: *Kwekkeschudders*.

Oldenzaal: *Gruppendrieters*, d.i. die hun behoefte doen in een greppel.
Deventer: *Stokvisschen, Poepen* en *Geutendrieters*.
Borne: *Meelvreters*.
Over de benaming *Tukker* voor Twentenaar is veel geredetwist. De waarschijnlijke afleiding lijkt mij die van *tukker*, een vogeltje, dat zich veel in de eenzame heidestreken van Twente ophoudt; elders draagt het den naam van *heikneutje* of *robijntje*. Naar dezen vogel zijn dan ook verscheidene Twentsche hoeven benaamd, en deze vindt men steeds aan den heikant. In de volkstaal noemt men de heidebewoners vaak *Heettukkers*: Driem. Bladen VII, bl. 84; VIII, bl. 51; anders VIII, bl. 92. Laat ik hier terloops aan de zegswijze herinneren: 'Ij kommt oet 't land van de Tukkers, woar ze onzen leeven Heer "Doe" neumt.'
G e l d e r l a n d . Nijmegen: *Knotsendragers*.
Zutfen: *Metworsten*.
Lochem: *Koolhazen*.
Doesburg: *Mosterdpotten*.
Enspijk: *Hanenknippers*. Deze benaming zou het gevolg zijn van een artikel in de Tielsche Courant, waarin de inwoners van Enspijk als 'Enspiksche Hanenknippers' werden begroet. Men zou daar nl. hebben voorgesteld, ter gelegenheid van het kroningsfeest den 12den Mei 1874 tot opluistering der feestelijkheid hanen, van hun vederen ontdaan, tegen elkander te laten vechten; zie het opstel van A n s p a c h in De Navorscher XXVI, bl. 264.
Nunspeet: *Knutten* en *Huibasten*. Hieronder verstaat men personen, die veel wei of hui in hun 'bast' drinken.
Driel: *Vleescheters*. De bewoners van Driel hadden in de Middeleeuwen een kerkelijke vergunning, waarbij hun werd toegestaan, ook in den Vastentijd zuivel- en vleeschspijzen te gebruiken: K i s t , Kerkelijk Archief I, bl. 176, III, bl. 469.
Elburg: *Pepernoten*.
Harderwijk: *Bokkingkoppen*.

Uddel: *Heugters*.

Haaften: *Kraaien*.

Ek en Ingen: *Kladden*.

Zoelen: *Kozakken*. In 1814 was daar een troep kozakken gelegerd, die weigerden het veld te ruimen, nu hun diensten niet meer noodig waren. Op bevel van den souvereinen vorst moest nu de Tielsche schutterij in samenwerking met den landstorm deze plunderzieke gasten verjagen; zie Driem. Bladen III, bl. 54.

U t r e c h t . Amersfoort: *Keisleepers* of *Keitrekkers*. De bewoners vonden nl. eens op een heideveld een zeer grooten keisteen. Triomfantelijk sleepten zij hem naar de stad, en plaatsten hem op de Varkensmarkt (1661).

IJsselstein: *Apenluiders*, dewijl zij eens bij vergissing de doodsklok luidden voor een dooden aap: De Navorscher IV, Bijblad, bl. XXXVIII.

Montfoort: *Knoopjesdraajers*.

Schalkwijk: *Schalken* of *Schallebijters*.

Soest: *Bekkesnijders*.

Utrecht: *Theerandjes* of *T-dieven*, omdat de Utrechtenaren de *t* aan het einde van een woord weglaten.

L i m b u r g . Weert: *Rogstekers*. Men verhaalt, dat er oudtijds een vrachtkar o.a. met rog beladen van Antwerpen naar Roermond reed. Bij Weert viel een rog van de kar en bleef in het wagenspoor liggen. Een Weertenaar zag het hem onbekende gedrocht en liep verschrikt naar de stad om hulp te halen. Gewapend trok men er op uit, dreef den rog een spiets door het lijf en voerde hem als oorlogsbuit zegepralend naar het stadje mee.

Nederweert: *Pinstekers*.

Venloo: *Wannevliegers*. Een snaak had doen uitroepen, dat hij met behulp van twee wannen over den Lichtenberg zou vliegen. Toen de burgerij vergaderd was, vroeg hij, of ze al ooit een mensch hadden zien vliegen. Neen, riep het volk. Welnu, hernam hij, dan zult gij het ook heden niet zien, en maakte zich met het te voren

opgehaalde geld uit de voeten. Naar een eigenaardige gebaksoort spreekt men ook van Venloosche *Moppen*. Door de Blerikschen worden de Venlonaars *Reubeslikkers* (Raapslikkers) genoemd.

Blerik: *Wortelepinnen*, door de Venlonaars aldus genoemd. Vergelijk de spotnamen van St.-Anna-Parochie en Onze-Lieve-Vrouwen-Parochie.

Venraay, Horst enz.: *Peelhazen*.

Helden: *Kuzen* (ook Diergaarde-Echt).

Sittard: *Laammekers*. Lam maken = zwaar op de hand zijn. De Sittardenaars zelf bedoelen: zich op hun manier ten koste van anderen vermaken.

Valkenburg en Heerlerheide: *Bokkerieërs*.

Dieteren: *Karwaten*.

Heerlen: *Wengbuule*.

N o o r d - B r a b a n t . Heusden: *Wieldraaiers*. Het stadje voert een wiel in zijn wapen.

Os: *Dubbeltjessnijders*.

Werkendam: *Brijbroeken*.

Woudrichem: *Mosterdpotten*.

Schijndel: *Hopbellen*.

Uden: *Kaaieschijters*.

Sint-Oedenrode: *Papbuiken*.

Linden: *Ganzemelkers*.

Beugen: *Papzakken*.

Rijkevoort: *Kikvorschen*.

Geffen: *Peperbussen*.

In de Langstraat heeft bijna iedere plaats haar eigen spotnaam. De inwoners van Raamsdonk heeten de *bonkenslikkers*, die van Waalwijk de *oliebuiken, rijstvreters*, die van Waspik de *boonebraaiers*, die van 's Gravemoer de *spieringpooters* enz.

Z e e l a n d , Cadzand: *Peren*. Dit *pere* is het Fransche *père* en wordt gebezigd tusschen personen van ongeveer gelijken leeftijd in de vertrouwelijke omgangstaal.

Middelburg: *Maanblusschers*. Het schijnen van de maan op den toren werd voor brand gehouden. Men noemt ze ook *Schavotbranders*.

Vlissingen: *Flesschedieven*, van de flesch op het wapenschild.

Goes: *Ganzekoppen*, van de gans in het wapen.

Zierikzee: *Koedieven, Steenkoopers, Torenkruiers*.

Axel: *Aardappelkapers*.

Zaamslag: *Strooplikkers*.

Sluis: *Windmakers*.

N o o r d - H o l l a n d . Schagen: *Roodjes*. Naar men beweert hebben vele Schagenaars rossig haar.

Alkmaar. *Gortzakken*, ter oorzake van de vele grutterijen. Ook *Ketelkruipers*.

Schermerhorn: *Mollen*, naar den mol in het wapen.

Langendijk; *Koolstruiken*, omdat in de vier dorpen, die den Langendijk vormen, kool de hoofdteelt is.

Egmond aan Zee: *Vischteven*, men denke aan de Tsjoensters van Molkwerum.

Groot Schermer: *Wildjes*, naar hun woest gedrag bij het kermishouden.

Oostzaan: *Kooleters*. - Men noemt ze ook het *Volk van Klaas Kompaan*, een naam, dien zij te danken hebben aan hun ouden dorpsgenoot, den beruchten Oostzaner kaper CLAES GERRITSZ COMPAEN; zie BOEKENOOGEN, De Zaansche Volkstaal, bl. 488.

Zaandam: *Galgezagers*. De oorsprong ligt in het omzagen van de galg, waaraan de schuldigen van het Zaandammer turfoproer (Mei 1678) hingen: BOEKENOOGEN, t.a.p. bl. 223.

Amsterdam: *Veenpuiten* en *Koeketers*, een zeer oude spotnaam. Maar men zegt het ook van de Zaandammers, en eveneens van de inwoners van de Koog, Krommenie en Uitgeest. Die van Medemblik, Hoorn, De Kreil, De Beemster en Jisp heeten *Moppen*.

Texel: *Kwallen*.

Den Helder: *Traanbokken*.

Enkhuizen: *Vijgen*.

Hoorn: *Krentebollen*.
Lutjebroek: *Uilen*.
Heiloo: *Rapenplukkers*.
Ursem: *Langslapers*.
Monnikendam: *Monnikentroeters*.
Purmerland: *Platpooten*.
Zaandijk: *Krentekakkers*.
Westzaan: *Kroosduikers*.
Wormer: *Boonpeulen, Steenegooiers, Uilen*.
Wormerveer: *Gladooren*.
Broek-in-Waterland: *Vinken*.
Beverwijk: *Klapbessen*.
Assendelft: *Kiplanders, Spanjaarden*.
Haarlem: *Muggen*.
Naarden: *Kalven*.

Z u i d - H o l l a n d . Leiden: *Peueraars, Blauwmutsen, Hondendooders* en *Sleuteldragers*, het laatste weer naar de sleutels in het wapen.

Delft: *Kalfschieters*. In 't jaar 1574 wilden eenige Spanjaarden een aanslag op Delft beproeven. Maar tijdig ontdekt zijnde werd hun, toen ze al lang buiten schot waren, een hagelbui van kogels achterna gezonden. Slechts een kalf werd hierdoor gedood: De Navorscher III, bl. 373.

Gouderak: *Rakkers*, berustend op volksetymologie.

Schiedam: *Toovenaars*. Men zegt: ‘Twintig van Schiedam, negentien kunnen tooveren.’

Hillegom: *Hangkousen*.
Den Haag: *Ooievaars* (naar het wapen), *Waterkijkers, Bluffers*.
Gouda: *Gapers*.
Oudewater: *Klokkedieven*, vgl. Franeker, Delfzijl enz.

Rotterdam: *Kielschieters*, omdat zij een bootje, dat met de kiel naar boven in de Maas dreef, voor een walvisch hielden, waarop zij hun geweren afvuurden.

Dordrecht: *Schapedieven*.

Den Briel: *Zeelepers* en *Puiers*.

Gorinchem: *Blieken*.

De Zuidnederlandsche spotnamen zijn zeer talrijk. Dit strookt wel is waar met den opgewekten, levendigen, schalkschen gemoedsaard van Vlamingen en Brabanders. Maar als de gemoedsaard den doorslag geeft, dan is het vreemd, dat juist de zuidelijke provinciën van Noord-Nederland zoo betrekkelijk arm aan spotnamen zijn, terwijl zij hoogtij vieren in de Friesche gedeelten en in Noord-Holland met zijn rijken Frieschen inslag. Het wil mij voorkomen, dat woelzucht en onbuigzaamheid, uitbottend in twist en tweedracht, in dezen tot een overeenkomstig partikularisme hebben gevoerd. Zie b.v. L. SCHELKENS, Oostvlaamsche bijnamen, in Oostvlaamsche Zanten VI, no. 2.

West-Vlaanderen: Brugge: *Zotten*.

Kortrijk: *Pastei-eters*.

Diksmuiden: *Boterkoppen*.

Meenen: *Taartenbakkers* en *Wagenwielvangers*.

Poperingen: *Keikoppen* en *Gekken*.

Heist-op-Zee: *Keuns* (Konijnen).

Blankenberge: *Geernaarts*, d.i. Garnalen, vergelijk den spotnaam der Dokkumers.

Nieuwkerke: *Schapen*.

Yperen: *Kinders*. Deze naam heeft een loffelijke beteekenis. Hij is, volgens de overlevering, ontleend aan een gezegde van Margaretha, wier zoon Willem van Dampierre door geldelijke bijdragen van de bewoners van Yperen uit de gevangenschap der Turken was bevrijd. 'Het zijn onze kinders van Yperen', zou Margaretha gezegd hebben, 'die ons dit bewijs van liefde hebben gegeven.' Zie Belgisch Museum I, bl. 270.

Oost-Vlaanderen. Gent: *Heeren* en *Stroppedragers*; zie Volkskunde XXIII, bl. 242.

Dendermonde: *Knaptanden*.

Baasroode: *Kalefaters*.

Opdorp: *Platte Keesboeren*.

Ninove: *Wortels*.

Ronse: *Zotten, Vliegenvangers* en *Slekkentrekkers*.

Oudenaarde: *Boonenknoopers*. Men noemt ze ook *Kiekefreters*. Dat komt zóo: De Gentenaars lieten voortijds de kiekens en ander pluimgedierte op de markt te Oudenaarde opkoopen. Toen ze nu eens, om Philips den Goeden rijkelijk te kunnen onthalen, volgens de Oudenaarders hierin wat te radikaal te werk gingen, trachtten deze hen dit te beletten en voegden hun toe: 'Wij kunnen zelf onze kiekens wel opvreten'; zie Belgisch Museum V, bl. 440.

Geeraartsbergen: *Bergkruipers*.

Onkerzele: *Tooverheksen*, vgl. de *Toovenaars* van Schiedam.

Mendonk: *Palingstroopers*.

Wachttebeke: *Zotten*.

Moerbeke: *Smeerkoeketers*.

Exaarde: *Blauwbuiken*.

Aalst: *Witvoeten, Draaiers* en *Ajuinen*.

Akkergem: *Koolkappers*.

Limburg. Neerpelt: *Torenblusschers*.

Peer: *Muggeblusschers*, vgl. de Muggespuiters van Meppel.

Hasselt: *Beekrotten* (maar slechts de Hasselaars, die op de Beek wonen, vgl. bl. 16).

Antwerpen. Antwerpen: *Sinjoren*. In dezen naam schuilt een herinnering aan den Spaanschen tijd, toen de aanzienlijke Antwerpenaren den Spaanschen titel van *Señor* droegen.

Mechelen: *Maneblusschers*, zie Volkskunde XXI, bl. 236.

Turnhout: *Muggeblusschers*, vgl. Peer en Meppel.

Lier: *Schapekoppen*.

Rethy: *Kortooren*.

Ramsel: *Poteerddabbers*.

Huigene: *Eters*.

Meerhout: *Katten* en *Knikkers*.

Arendonk: *Gorteters, Tjokkers* en *Pinnekenmakers*.

Poppel: *Janhagelmannen*.
Liezele: *Pieren*.
Breendonk: *Meutes* (nuchtere kalven).
Hoboken: *Mestblusschers*.
Wilrijk: *Geitekoppen*.
Bornhem: *Boschkrabbers*.
Gierle: *Schijters*.
Hove: *Keeskoppen*.
Loenhout: *Pezerikken* en *Moeszakken*.
Oost-Halle: *Joden*.
West-Halle: *Smousen*.
Willebroek: *Vaartkapoenen*.
Hoogstraten: *Speelzakken*.
Brecht: *Struiven, Halfhouten* en *Mastendoppen*.
St. Amands: *Gipsheeren*.
Zoersel: *Drijvers* en *Kluppelaars*.

Ook hier weer, zooals men ziet, naast louter smaadnamen, verscheidene benamingen aan nering en bedrijf of aan plaatselijke eigenaardigheden ontleend.

Volge nu een keuze uit het overgroote aantal der B r a b a n t s c h e spotnamen; voor de volledige opsomming en meer ampele verklaringen betreffende sagen raadplege men A. DE COCK, Brabantsch Sagenboek III, bl. 197-241 en J. TH. DE RAADT, Les Sobriquets des communes belges (Bruxelles, 1904), *passim*.

Beersel: *Keesboeren* en *Boterdieven*.
Bertem: *Tuischers* (pa□rdenkooplui).
Boschvoorde: *Bessembinders*.

Brussel: *Kiekefretters*. Deze schimpnaam zou opklimmen tot de XIVe eeuw, nl. tot den veldslag van Baesweiler, waar een sterk Brabantsch leger door de hertogen van Gulik en Gelder en den graaf van Berg totaal verslagen werd. Deze nederlaag wordt door den kroniekschrijver JEAN FROISSART aan de gulzigheid der Brusselaars toegeschreven; er dient echter gezegd, dat hij slechts van zalm-, forel-

en palingpastei spreekt, en niet uitdrukkelijk van kiekens gewaagt.

Zij heeten verder: *Apendrillers*. Eens betrokken twee bejaarde burgers te middernacht op den toren van Wollendries (bij de Wolstraat) de wacht. Plotseling zagen zij een vreemdsoortig wezen het wachthuis binnendringen, en vol angst sloegen zij op de vlucht - voor een aap, zooals naderhand bleek.

Diest: *Mostaardschijters*; zie Ons Volksleven IX, bl. 102.

Dormaal: *Weerwolven* en *Vuurmannen*.

Elsene: *Hondenknagers*; deze spotnaam dagteekent wellicht uit tijden van hongersnood.

Esschene: *Patattenboeren*.

Gooik: *Telloorlekkers*.

Hal: *Vaantjesboeren*, van wege de processievaantjes.

Leuven: *Peetermannen*. Sint Pieter is de patroonheilige van de stad. Men noemt ze ook de *Koeischieters*, omdat naar verluidt, de Leuvenaars een kudde hoornvee voor vijanden aanzagen. Zie Volkskunde V, bl. 169; Ons Volksleven VIII, bl. 38.

Linkebeek: *Moeliedauwers*. Zij duwden eens iemand uit scherts in een moelie (baktrog); maar de grap liep verkeerd af.

Messelbroek: *Kalotten*.

Molenbeek: *Vaartkapoenen*; vgl. Willebroek.

Schaarbeek: *Ezels*. Oud-Schaarbeek telde veel hoveniers en molenaars, die Brussel voorzagen van groenten en meel; het gewone vervoermiddel was een ezelkarretje.

Scherpenheuvel: *Keerskatten*, naar de processiekaarsjes, die zij aan de pelgrims verkoopen.

Sichem: *Heeren*. Ten tijde van Maria-Theresia zond het gemeentebestuur van Sichem, naar verluidt, een verzoekschrift naar de Generale Staten van Brabant, dat aldus aanhief: 'Wij, Heeren van Sichem, vragen aan U lieden de toelating om eene markt te mogen oprichten.' Waarop geantwoord werd:

'Als gij sijt Heeren en wij lieden,
Dan sal de merkt van Sichem nooit geschieden.'

Den spotnaam van *Heeren* draagt een groot aantal Brabantsche dorpen.

St. Gillis: *Koolkappers*.

Tienen: *Kwêkers*. Tijdens een oorlog wilden de Tienenaars de Leuvenaars in een hinderlaag lokken, maar het gesnater der eenden waarschuwde den vijand; zie echter Ons Volksleven VIII, bl. 37.

Men noemt ze ook *Maneblusschers* en *Boterpotten*, omdat ze, naar men zegt, in 1830 hun veste met boterpotten verdedigden.

Ukkel: *Kersenkrakers*.

Vilvoorde: *Peerdefretters*.

Vorst-bij-Brussel: *Hondenfretters*.

Wambeek: *Klaverboeren*.

Zout-Leeuw: *Waterheeren*.

Zesde hoofdstuk.
De volkskunst.

Staat de mensch tegenover God en de maatschappij als redelijk en maatschappelijk wezen, als zinnelijk wezen staat hij tegenover de natuur, en als zoodanig zijn zijne betrekkingen deels van praktischen, deels van theoretischen aard. Praktisch is hij werkzaam op ekonomisch gebied; - bij het volk, wij zagen het reeds, gaat de ekonomie geheel op in woningbouw en grondbeheer; theoretisch werkzaam toont hij zich in kunst en wetenschap. Immers de geest van den mensch is een spiegel van het heelal: een mikrokosmos. Maar die wereldopvatting is geen doode, volstrekt-passieve afspiegeling, maar veeleer tevens een opgewekte werkzaamheid. Want bij het aanschouwen voegt zich het wel-bewuste omvatten en doordringen van het objekt, de reproduktie van het aanschouwde in beelden en vormen, kleuren en tonen, groepen en typen.

Kunst is: *zelf-openbaring van den geest door belichaming van het ideale in de stof*. Zij beduidt een streven, met de beste zielekrachten in te grijpen in de buitenwereld, en kan zelfs beschouwd worden als een worstelen om bezit en behoud van de ideale goederen des levens. De met het leven vergroeide volkskunst streeft niet naar de hoogste idealen; maar zij volgt toch ook den zieledrang, te scheppen en te belichamen, en met streelende zelfvoldoening vermeit zij zich in hetgeen verstand en wil en fantasie konden wrochten. En waar het scheppend vermogen te kort schiet; daar neemt het volk volle welbehagen in de bevrediging van zijn navolgingsdrift. De enkeling kan als volwassene met zijn nuchter verstand de momenten van lust en welbehagen meestal zelfs niet meer bevatten, die de speeldrift hem als kind zoo ruimschoots toebedeelde. Maar het volk leeft en

blijft leven, evenals het kind, in een tooverland van fantasie; zijn navolgingsdrift is speeldrift, en die speeldrift verwekt den lust te zingen, te rijmen, te bouwen, te schilderen, te sieren. In dezen zin mag men zeggen, dat ook bij de hoogere, de kultuurkunst, de speeldrift ten grondslag ligt.

Want volkskunst en kultuurkunst, of, zoo men wil, beschavingskunst[1)], zijn geen wezenlijk-verschillende begrippen; zij berusten beide op dezelfde aesthetische grondvesten, gelegd in den bodem der éenvormige menschelijke natuur. Principieele verschillen bestaan tusschen volkskunst en kultuurkunst evenmin als tusschen de kunstuitingen der kultuurvolken en die der natuurvolken, hoe ruw en tastend deze laatste dan ook zijn mogen.

Bovenkultuur zonder kunst is ondenkbaar; maar onderkultuur evenmin. De volkenkunde kent dan ook geen kultuur*looze*, wel kultuur*arme* volken; en men mag zeggen, dat met het kunstgehalte de kracht en teerheid van het volkswezen groeit. 'Een volk zonder kunst is geestelijk dood,' schrijft POELHEKKE. Het sterft den hongerdood. Want het haken van het volk naar kunst onder allerlei vormen, zelfs dan, wanneer overbeschaving in die vormen het snelstwerkend venijn verborgen heeft, kan mede gelden als bewijs voor de eeuwige waarheid: *dat de mensch van brood alleen niet leven kan*.

Gevoel voor het schoone en behoefte aan uiting en bevrediging van dit schoonheidsgevoel behoort tot het mensch-zijn, is het normale bij het individu en moet tevens als een normaal maatschappelijk verschijnsel worden beschouwd. Want bij de volkskunst treedt het sociaal-psychische element sterk op den voorgrond; ook de volkskunst behoort tot de 'sociale feiten', wier substraat de gemeenschap is, en die met hun imperatief karakter een sterken dwingenden invloed op het individuëele leven uitoefenen.

Kunst, zelf-bewust vormen en scheppen, is een terugwerken, een op beurt ingrijpen van den vrijen menschelijken wil in de buitenwereld, die wil en gedachte door haar inwerking heeft bepaald.

1) Immers *kultuur* is hier genomen in de beteekenis van *bovenkultuur*.

Kunst is zelfopenbaring, en de ongeschoolde volkskunst is de zelfopenbaring der volksziel, maar tevens een worstelstrijd om levenslicht en levenslucht, om niet onder te gaan in het individuëele en banale, om niet te worden overweldigd door de doode en doodende stof. Waar het volk zijn eigenwaarde nog beseft, daar kan het op den duur geen weerstand bieden aan die drift, dien scheppingslust van eigen beeld en gelijkenis, die wortelt in zijn verstandelijk kenvermogen en het koningszegel drukt op zijn pogen en wrochten; ja, die een trek is zijner Godverwantschap. Het gevoel dezer Godverwantschap is zelfs de bron van het menschelijk artistieke welbehagen.

Maar de verhouding van de volkskunst tot de kultuurkunst dient ietwat uitvoeriger te worden aangeduid. Vooral belangrijk is ook hun verhouding tot dien anderen grooten kultuurfaktor: d e t a a l . De romantiek heeft stellig veel en veel overdreven en de genetische zelfstandigheid van de volkskunst in belangrijke mate overschat. Maar zij heeft het juiste voorgehad door de kunst te vergelijken met de taal.

Naar men weet heeft F. de Saussure het eerst den gewenschten nadruk gelegd op het verschil tusschen *parole* en *langue*. Naast de parole: de individueele, partikuliere spreekdaad, staat de langue: het geheel van konventies, die door een bepaalde gemeenschap worden aanvaard om het verstaanbaar-zijn van de parole te verzekeren. De persoonlijke, individueele innovaties van de parole kunnen op heel wat bronnen teruggaan: verhoogd affekt, aesthetische drang, spreekfout, funktioneele aanpassing enz. Maar van de geboorte van een taalkundige nieuwvorming kan slechts dan sprake zijn, wanneer zij tot een sociaal feit geworden is, m.a.w. wanneer zij door de gemeenschap is aanvaard.

Taal en kunst zijn beide faktoren van de gemeenschaps- of volkskultuur. Wat geldt voor de taal, geldt ook voor de kunst. Gesteld, zeggen de Russische geleerden P. BOGATYREV en R. JAKOBSON in een voortreffelijk artikel in het Donum Natalicium-Schrijnen, bl. 900 vlg., een lid van een bepaalde volksgemeenschap heeft iets per-

soonlijk gewrocht: sprookje, sage, lied, raadsel of wat het ook zijn mag. Wordt dit om een of andere reden door de gemeenschap niet aanvaard, dan is het van de volkskunst uitgesloten. Gold het slechts een mondelinge uiting of mededeeling, dan kan zij alleen dan bewaard blijven, wanneer zij uit de sfeer van de mondelinge schepping naar die van de schriftelijke literatuur overgaat. Volkssprookje, -sage, -lied enz. zijn dus inderdaad een ‘uiting der volksziel’ - hoe romantisch dit ook moge klinken - niet alleen omdat elk individueel gemeenschapslid slechts zóo produceert als elk willekeurig ander lid dat zou kunnen, maar ook omdat de volksgroep inderdaad aan de individueele kunstuiting het leven schenkt en haar voortbestaan waarborgt: dat wij met een kollektieve schepping te doen hebben blijkt wel het best uit het feit, dat zij tot folkloristische daad eerst wordt in het oogenblik van haar aanvaarding door de gemeenschap.

Nu bestaat een belangrijk onderscheid tusschen volkskunst en kultuurkunst, hoezeer ook *wezenlijk* niet gescheiden, hierin, dat de eerste geheel op de langue, de tweede geheel op de parole is gericht, en dat dit gericht-zijn haar bizonderen aard bepaalt. Het folkloristische kunstwerk is geheel onpersoonlijk, het voert slechts een potentieel bestaan, terwijl elk produkt van de kultuurkunst geobjektiveerd is en een konkreet bestaan voert, onafhankelijk van lezers en hoorders. Ook is de aard van de censuur verschillend. In het eene geval is deze imperatief, in het andere: ik zou haast zeggen fakultatief.

Maar tusschen beide kunstvormen bestaan tal van betrekkingen. Daar is vooreerst het feit, dat bij de kultuurkunst de volkskunst als het *prius* wordt verondersteld: het primitieve, simpele lied, het vlotte volksverhaal, de volksmelodie, ja boert en grol worden in de kultuurkunst als gekristaliseerd. ‘Aus den Gütern der primitiven Gemeinschaftskultur strömt eine köstlich-frische, erdhaftjunge, ewig-urwüchsiche Kraft’, zegt HANS NAUMANN. Dan ook bergt de volkskunst heel veel ‘gesunkenes Kulturgut’, zooals we bij de behandeling van de afzonderlijke genre's zullen zien. Maar bepaalt de rol van het volk zich in het laatste geval dan niet tot

een slaafsch en achteloos overnemen uit hoogere lagen, en kan dan nog wel van kollektieve scheppingen sprake zijn? Zonder twijfel. Want de funktie van het ontleenen, de keuze en de - zij het niet altijd even gelukkige - reproduktie en vervorming van de stof is zelfstandig en de reproduktie sluit elk passief overnemen uit. Ook is zij verschillend voor elke volksgemeenschap en nationaliteit, zoodat zij inderdaad eigen kultureele werkzaamheid verraadt. Het zelfstandige zit vooral in de keuze van de stof en in de aanpassing daarvan aan een andere omgeving, andere verhoudingen en andere tradities. Hier heeft, naar het woord van TYNANOW, slechts een omschakelen van funkties plaats. En inderdaad: van funktioneel standpunt uit zijn beide kunstwerken geheel verschillende verschijnselen.

Ook leveren en leverden tal van sprookjes en verhalen het thema van kultuurwerken, die naderhand weer tot het volk terug keeren en tot naar omlaaggezonken kultuurbezit worden. Dit geldt wel vooral van de lyriek. ‘Kunstlyrik [met de beteekenis van hetgeen ik kultuurlyriek noem] ist zunächst nichts als kultiviertes und individualisiertes Gemeinschaftslied’, meent NAUMANN; maar het is ook wel de kultuurlyriek, die het meest tot het volk afdaalt.

Nog dit: men stelle zich het gebied van de oorspronkelijke, primitieve volkskunst of gemeenschapskunst, die niet slechts ontleent, maar ook zelf scheppend werkzaam is, niet te beperkt voor. Wel zijn bij het ontstaan der volkskunst aanmerkelijke verschillen in den graad van het individueele waar te nemen. Bij bepaalde vormen van volkskunst, b.v. spreekwoorden, anekdoten, zoogenaamde Schnaderhüpfel e.d., is bijna de geheele gemeenschap tevens producent en konsument. Daarentegen ging, en gaat ten deele nog, in Italië en Rusland het vertellen van volksverhalen en het dichten van geestelijke liederen van bepaalde groepen uit, die er een beroep van maken. Hier tusschen in staan de groepen van begaafde dilettanten, die bizondere kunstvormen, zoo b.v. het vertellen van sprookjes, min of meer monopoliseeren. DE COCK en DE MEYERE weten

van zulke sprookjesvertellers in Vlaanderen te verhalen. Meestal produceert iedere groep voor zich zelf en deze produktie, die van visschers, herders, landlieden, soldaten enz. uitgaat, kan met de groeptalen op éen lijn worden gesteld. Ook aan leeftijdsgroepen moet worden gedacht. Het behoort tot de taak van de synchronistische volkskunde, den aard van de kunstvormen te bepalen, die het repertoire van een bepaalde volks- en kultuurgemeenschap uitmaken. Ook hier zal stellig met isethnen dienen te worden gewerkt (zie Deel I, bl. 48, 296)[1].

Van de zoogenaamd permanente kunsten bespreek ik slechts de bouwkunst en de dekoratieve kunst; van de momentane, wier scheppingen strikt genomen verdwijnen met de spanne tijds, waarin zij voltooid worden, behandel ik eerst de lagere vormen van raadsels, spreekwoorden en zegswijzen, om daarna langs de sprookjes- en sagenladder op te klimmen tot het volkslied.

I. Raadsels en Spreekwoorden.

De **raadsels** behooren tot de lagere trappen der kunstuitingen, in die mate, dat de litteratuur van sommige laag ontwikkelde volken - ik denk o.m. aan de bewoners der Battalanden - zoo goed als uitsluitend uit raadsels en volksverhalen bestaat. Toch schijnt het raadsel niet volstrekt algemeen te zijn; W. THALBITZER zegt, dat b.v. de Eskimos het niet kennen.

Juist omdat het raadsel behoort tot de meest primitieve kunstuitingen, treedt de primitieve gemeenschapskultuur, die stoelt op de naieve wereldbeschouwing en levensopvatting van den

1) ARTHUR HABERLANDT houdt in zijn artikel Begriff und Wesen der Volkskunst in Vom Wesen der Volkskunst (Berlin 1926), blz. 20 vlg. met professioneele en leeftijdsgroepen bij de studie der volkskunst eveneens ter dege rekening. Hieruit blijkt ook, hoe dwaas het is, zooals dat vooral in Duitschland pleegt te gebeuren, ‘volkskunst’ gewoon ‘Bauernkunst’ te noemen.

mensch, waarin animisme, prae-animisme[1], orendisme, manisme enz. hoogtij vieren, zoo vaak op den voorgrond. In deze kultuur is voor ons vooral van belang de praelogische denkwijze, die niet in het wezen der dingen vermag door te dringen en geen scheidslijn trekt tusschen den mensch en de hem omringende natuur, die onverschillig is met betrekking tot tegenspraak en objektiviteit, die niet vermag te abstraheeren en opgaat in konkrete begrippen en détail. Hier ontbreekt het individueele niet geheel, maar het kollektieve domineert toch in hooge mate. In den bodem van deze gemeenschapsvoorstelling en dit primitieve, praelogische denken wortelt de gemeenschapskultuur en met name de gemeenschapskunst, die gaarne met mechanische associaties opereert (vgl. Deel I, bl. 85 vlg.). Raadsels, tooverspreuken, volksverhalen, sproken en sagen bloeien hier welig op; ook spel en dans behooren tot de aandrift der primitieve gemeenschap.

De typische vorm van het raadsel, de uniforme techniek, die geen uitzondering duldt, wijst op haar herkomst. Doorgaans bestaat het raadsel uit éen strofe, die een periode met parataktischen zinsbouw vormt. Vaak staan de zinsdeelen asyntaktisch naast elkaar, hetgeen strookt met den aard van de volkstaal (zie bl. 44 vlg.). Maar de parataxe heeft hier een speciale beteekenis, en duidt aan, dat het individueele onbelangrijk is en slechts aan zijn betrekking tot het onbekende waarde ontleent. Vooral echter de afzonderlijke terminologie wijst op het feit, dat de taal van het raadsel eigenlijk en oorspronkelijk een groeptaal is, en dat het hier als het ware een groep van ingewijden geldt, waartoe de oplossing van het raadsel toegang verleent. Men kan dus het raadsel als een soort van wachtwoord en inwijdingsformule beschouwen; men denke b.v. aan het aldoor bezigen van den omschrijvenden vorm. Zie hierover A. JOLLES en W. PORZIG in de Festschrift-Sievers (Halle 1925), bl. 632 vlg.

Raadsel en spreekwoord zijn nauw verbonden en geven tot vele identieke trekken aanleiding: beiden zijn op het verstand van den

1) Ik bedoel hier niet het prae-animisme van ANDREW LANG.

hoorder gericht, vertoonen neiging tot tegenstelling, tot figuratieve opvatting en verlevendiging van het levenlooze, beiden hangen samen met tooverspreuken en magie. Misschien is het spreekwoord wel het oudst.

Meestal zijn de raadsels gestoken in rhythmischen vorm, en naast het gewone rijm vertoonen zij veelal nog assonantie, stafrijm en andere eigenaardige klankvormingen en vervormingen. Uiteraard is de karakteristiek der dingen duister. Ook volgt uit de primitieve voorstelling der dingen, dat b.v. in het raadsel van de zeven vogels zonder bezwaar de bij en de vleermuis worden meegeteld.

Het volksraadsel kan bogen op een reusachtige oudheid en verspreiding. Van de eilanden in de Noordzee tot Meklenburg en zuidwaarts tot de Alpen reikt het duizendjarige raadsel van de sneeuw, die door de zomerwarmte smelt. Op Ameland luidt dit:

Daar vloog een *v*ogel *V*ederloos
Op een *b*oom *B*laderloos,
Toen kwam een juffrouw Mondeloos,
Die at den *v*ogel *V*ederloos
Van den *b*oom *B*laderloos.

Ik schrijf ‘Vederloos’ enz. met hoofdletter, want het is hier werkelijk als eigennaam bedoeld. Zoo heet de kers *Roodrok*, het varken *Knorrepot*, de appel *Gladkop*, de ooievaar *Hap-op*, de donder *Holderdebolder*, de wieg *Wikkeldewakkel*, de kikvorsch *Hipperdewip, Hip-op, Ikkerdebik*, de zwaan *Mijnheer De Wit*, het water *Juffer De Lang*. Dit zijn klanknabootsende en begrips- en gevoelsverklankende benamingen, zooals ook het kind die zoo gaarne aan levende en levenlooze zaken schenkt, alvorens met de veelal afgesleten benamingen bekend en vertrouwd te raken.

Merkwaardige raadsels vinden wij vooral in het Oosten: bij de Hebreeën, de Perzen, de Indiërs, de Arabieren; maar ook bij de oude Germanen en niet het minst bij de Grieken en Romeinen. Het gaat trouwens, wat de onderlinge verwantschap betreft, met de

raadsels als met de sprookjes, en het is uitermate moeilijk bij gelijkenis van patroon over de autochthonie onzer volksraadsels te oordeelen. Zoo kennen wij b.v. een Grieksch raadsel in dezen vorm:

Daar was een man, en 't was geen man,
Hij liep op een pad, en 't was geen pad,
Hij droeg water zonder vat;
Ra, ra, wat is dat?

(Een bruidegom, die op het ijs liep met een stukje ijs in zijn hand).

Een Latijnsch raadsel luidt bij ons:

Die het maakt behoeft het niet,
Die het vraagt behoudt het niet,
Die het koopt begeert het niet,
Die het heeft die weet het niet.

(Een doodkist).

Het raadsel van den vogel Vederloos schijnt met oeroude tooverspreuken samen te hangen en ofwel op een Oudgermaanschen of, wat waarschijnlijker is, op een Latijnschen oervorm uit de X[de] eeuw te berusten; zie A. HEUSLER, Archives suisses des traditions populaires XXIV, bl. 109 vlg. en A. JACOBY, ib. XXV, bl. 291 vlg.

Het raadsel kent dus ‘Wanderung’ en polygenese. Door vergelijking en analyse bestaat de mogelijkheid tot den oervorm van het raadsel op te klimmen. Verder vertoont ook de nationale raadselschat naar omlaag gezonken kultuurbezit naast gewas van eigen bodem.

1. De beschrijvende raadsels zijn verreweg de schoonste. Het regent hier beeldspraken en gelijkenissen. Het volk praat dan kinderlijk-gemeenzaam met en over steenen en bloemen langs de wegen, en allerlei levende en levenlooze dingen. ‘Hier ziet gij beurtelings de wijde natuur met heure verschijnselen,’ schrijft AMAAT JOOS, ‘de sneeuw, het witte laken, dat Onze Lieve Vrouw over

land en zand spreiden komt; den donder, het roode veulen dat ginder verre staat te breisschen; de wolken, de duizend lapkens die zonder naald of twijn aaneengenaaid zijn; het ijs, de groote plank die door God over de waters geleid wordt; de zon, het wonder ding dat door het glas valt en 't niet en breekt; de sterren, het geld dat ge niet tellen kunt; den hemel, het laken waar niet aan te vouwen valt; - den mensch met al zijn bedrijf en gerief: den mond, rood huizeken, de tanden, witte stoelekens, en de tong, rood tapijteken; de keers, madameken met een wit kleedje aan en een rood hoedeken op; de lamp, aardig ding dat zijn vleesch eet en zijn bloed drinkt; den vingerhoed, zoo klein en toch zoo rijk in vensters als een koningshuis; de naald, stalen peerdje dat rijdt met vlassen steertje; de egge, heeren die het land omkeeren; de zeilen van den meulen, roode wijvekens die malkander nutteloos achterna loopen; den meulen, hooge droge boom die altijd bloem draagt; - de dieren die loopen en vliegen: den haan, wonderen profeet die de dooden verrijzen doet; de spin, aardig wijfken dat, zonder naald of draad, zijn roksken 't onderste boven naait; de vlooi, stout boven stout, die iedereen, te water en te lande, aanranden durft; de koe, vreemd gestel van vier gangers, vier hangers en twee tuinenbrekers [overoud raadsel, nawijsbaar van Noorwegen tot de Alpen]; - de boomen en planten met hunne vruchten: de kool, die op éenen poot staat en heur hoofd in heur herte draagt; den doorn, manneken uit het veld met een rood hoedeken op zijn hoofd; het vlas, koning met de blauwe kroon; het graan, dat tusschen twee steenen zijnen naam verliest; den kriekelaar, die op één been staat en duizend steenen draagt; den eik, honderdduizend nesten en in ieder nest een ei; den appel, met zijn groene muren en witte geburen; de noot, die op haar stoeleken zit met een groen kazaksken aan.'

Op het dorp, in den blijden, gullachschen landelijken kring voelt dit raadsel zich weer het meest thuis en bij voorkeur, wij hoorden het, kleedt het veld en weiland, plant en dier, akkerbouw en veeteelt in een fantastisch gewaad. Het legt zijn oor te luisteren naar

de geheimzinnigheden der levende en levenlooze natuur; en lichtelijk neemt het een plaatselijke tint aan, in overeenstemming met de landstreek, waar het vertoeft.

1.
Holderdebolder
Liep over den zolder;
En zeven mansheeren
Die konden Holderdebolder niet keeren.
(De donder).

2.
Verre boven de drieschen
Hoorde ik een peerdeken brieschen;
Daar is noch wijf noch man,
Die dat peerdeken breidelen kan.
(De donder. - België).

3.
Mijn moeder kent een laken, dat kan zij niet vouwen,
Mijn vader kent een appel, dien kan hij niet schellen,
Mijn zuster kent kralen, die kan ze niet tellen.
(Hemel, maan, sterren).

Belgische vorm:

Laken, dat ge niet vouwen kunt,
Een appel, dien ge niet schellen kunt,
En geld, dat ge niet tellen kunt.

4.
Tusschen hier en Romen
Staan zeven hooge boomen;
't Zijn geen iepen, 't zijn geen esschen,
Je zult het niet raden, al was je met z'n zessen,
(Het zevengesternte).

5.
Achter in mijn vaders tuin,
Daar staat een boom met kralen,
En die die kralen tellen kan,
Die is de baas van allen.
(De sterren).

6.
Lapken, lapken,
Duizend lapken,
't Is genaaid zonder naald of twijn,
'k Geef u te raden welk lapken dat zou zijn.
(Een wolk. - Dendermonde).

7.
Tusschen hemel en aard
Staat een lange groene gaard.
't Zijn geene eiken, 't zijn geene esschen,
Je zult het niet raden, al waart je met zessen.
(De regenboog. - Limburg).

8.
Ons Lieve Vrouwken van Laken
Spreidt een wit laken
Op land en zand,
Maar niet op den waterkant.
(De sneeuw. - Antwerpen).

9.
Daar staat een juffrouw in de deur,
Met een witte schorldoek veur.
Hoe meer dat ze staat,
Hoe meer dat ze vergaat.
(De sneeuw).

10.
Eene planke
Van Godes danke;
Het en is noch hout noch eeke,
Noch eeke noch hout.
Als gij het kunt raden,
Geef ik u eene ton met goud.
(Het ijs. - België).

11.
Daar gaat een ding om het huis,
Dat kijkt door alle gaatjes.
(De zon.)

12.
Rondom de meulen
Liepen twee pèretjes speulen.
Der is geen eenen ouwen man,
Die déé twee pèëren keeren kan.
(De zon en de maan. - Zeeland).

13.
Toen ík was jóng en schóon,
Droeg ík een bláuwe króon.
Toen ík was óud en stíjf,
Slóegen ze me óp het líjf.
Tóen ik wás genóeg geslágen,
Werd ik van prínsen en gráven gedrágen.
(Het vlas).

14.
Eerst zoo wit als vlas,
Dan zoo groen als gras,
Dan zoo rood als bloed,
En dan zoo zwart als roet.
(De Braambes).

15.
Van binnen wit, van buiten zwart,
Drie ruggen en geen start.
(De boekweitkorrel).

16.
Der sit in jifferke yn 't grien,
Mei in mooi read rokje oan.
Als men ze knypt den skriemt se,
En dôch het se in stienen hert.
(De kers. - Friesland).

17.
Daar staat een boom in 't Westen,
Met twee en vijftig nesten,
Ieder nest met zeven jongen,
Râ, wat namen zij ontvongen?
(Het jaar).

Dit raadsel vindt men met eindeloos vele varianten haast over de geheele wereld verspreid. Ook heeft het tot raadselsprookjes den stoot gegeven. Zie ANTTI AARNE, Vergl. Rätselforschung, bl. 74 vlg.

18.
Stou ṇ dinkje wit op den diek,
Zien oogjes gongṇ van kiekerdekiek,
Zien hoartjes gongṇ van krollerdekrol,
Kinst 't nait roadṇ, al wòrst ōok dol.
(Een schaap. - Groningen).

Talloos zijn de raadsels van het ei. Sommige vormen zijn bekend bij alle Germaansche stammen.

Ons bekend rijmpje:

19.
Hummeltje Tummeltje klom op den wagen,
Hummeltje Tummeltje viel van den wagen,
Daar is geen eene timmerman,
Die Hummeltje Tummeltje maken kan.

waarvan een Vlaamsche lezing luidt:

20.
Hippekentippeken op de bank,
Hippekentippeken onder de bank;
Daar is geen smid in Ingeland,
Die Hippekentippeken maken kan.

vertoont in Brunswijk den vorm:

Hummelke Trummelke lag up'r bank,
Hummelke Trummelke feel von'r bank;
Et was kein doktor in'n gansen land,
De Hummelke Trummelke we'er mâken kann.

In Engeland luidt het raadsel aldus:

Humpty Dumpty sate on a wall,
Humpty Dumpty had a great fall,
Three score men and three score more
Cannot place Humpty Dumpty as he was before.

Bekend in geheel het zuidelijk volksgebied (dus ook b.v. in Hollandsch Limburg) is het eiraadsel:

21.
Ik klopte al op een witte deur,
Daar kwam een bruine pater veur.

Ruim verspreid is ook het raadsel van de Snijboonen, natuurlijk met de noodige varianten:

22.
Achter in mijn vaders tuin
Daar staat een boom met groente;
Hier een boom, daar een boom,
   Ieder boom een tak;
Hier een tak, daar een tak,
   Ieder tak een nest;
Hier een nest, daar een nest,
   Ieder nest een ei;
Hier een ei, daar een ei,
Ieder ei een zwart plek op 't gat;
Râ, râ, wat is dat?

De Groninger vorm van het bekende knijp-raadsel luidt:

23.
Jepmie en Kniepmie
Dij woondn in n hoes,
Jepmie ging vot,
In wèl bleef in hoes?

Op hetzelfde stramien is geborduurd het Limburgsche raadsel van Ekmich en Lekmich (lik me) met een zoen tot besluit.

Ik kan niet nalaten nog op enkele waardevolle raadsels te wijzen, waarin zoo menige trek van dichterlijke natuurbeschouwing en gevoel voor het landschappelijk-schoone spreekt:

24.
Oude, grijze, grauwe,
Staat alle nachten in de dauwe,

Heeft vleesch noch bloed
En is voor alle menschen goed.
(De molen).

25.
Er vloog een vogel snel
Al over de diepe del (de zee);
Hij droeg botten en beenen
En had er zelve geene.
(Het schip).

26.
Achter molens duun
Dèr leit in oud peerd bruun,
Zonder kop en zonder steert,
Al syn ribben leggen verkeerd.
(Een omgeploegd stuk land. - Ameland).

27.
Daar waren eens vier zustertjes,
Die klommen op hooge mutstertjes;
Daar waren eens vier broertjes,
Die klommen op hooge stoeltjes;
Ze naaiden zijden kapjes
Van honderd duizend lapjes,
Zonder naald en zonder twijn:
Je zult het niet raden, al ben je fijn.
(De spin, die haar net maakt).

28.
Er ging een mannetje door den dam
Met een fluweelen wammesje an.
(De mol).

Of ook:

29.
Jan De Bruin
Zat in den tuin,
Hij had geen paard of ploeg,
En toch bouwde hij land genoeg.
(De mol).

30.
Daar is een ding
Dat pinkt
Dat knipt en winkt
En lacht en vinkt ....
'k Zou alzoo wel willen pinken,
Knippen en winken
Lonken en vinken,
Gelijk dat ding,
Dat pinkt
En knipt en winkt
En lonkt en vinkt.
(Een Ster. - Vlaanderen).

31.
Daar gíng een mánnetje óver den dijk
Mét zijn óogjes kíjkerdekíjk,
Mét zijn háartjes krúlderdekrúl;
Je zúlt het niet ráden, al wérd je dúl.
(Het schaap; vgl. no. 18).

32.
Het is, waarin het water vloeit,
Het is, waarop de bloeme bloeit,
Het is, waarop bij dag en nacht
De moede mensch de rust verwacht,
Het is, gelijk men dikwijls zegt,
Van dat, waarin men dooden legt.
(Het hout. - Land van Waas).

Somtijds is de inkleeding van het raadsel dramatisch. Zoo vraagt de ketel aan het water, dat uit de pomp vloeit:

33.
Dribbel drabbel dribbelgat,
Hwêr komst dou fen dinne?
- Ut de ierde,
Swart forbarnde tsjettelkop.
(Friesland).

Hoogst merkwaardig is het gesprek tusschen weide en beek, dat zeer oud is en wijd en zijd verspreid:

34.
- Du kromme, du lange,
  Van waar komde gegangen?
- Ei du met dijn geschoren gat,
  Waarom vraagde mij dat?

De Zeeuwsche vorm luidt:

35.
- Joe kromme, joe slomme,
  Wer kom je van dèn gezwomme?
- Joe afgeschoren schietgat,
  Wèrom verwiet je me dat?

Men vergelijke hiermee het Brunswijksche:

- Lanke krummumme, wo wutte hen?
- Korte vorschorne, wo frägste nâ,
Kann mînen weg bî dâge un bî nacht finnen.

2. De v e r h a l e n d e raadsels zijn somtijds zeer ingewikkeld. De oplossing omvat niet zelden een vrij groot aantal personen of zaken en raakt zelfs historische gebeurtenissen, veelal verhalen uit het Oude Testament. Zoo b.v.

36.
De kist, die leefde,
Die er in zat, beefde;
  De kist, die at,
  Die er in zat,
  Bad.
  (Jonas in den visch. - België).

Ook het raadsel van de sneeuw, waarvan boven sprake was (bl. 99), is een verhalend raadsel: de sneeuw valt op een boomtak, smelt door de zonnewarmte en droppelt er van af.

37.
In 't Land van Cadsant
Ging een man over zijn land
Met 'nen ginger,
Met 'nen springer,
Met 'nen hoepsasa;
Hij hield iets in zijn handen;
Hij ging al zoo zeere
Om zijn land te keeren
(Hij ging met een paard en een riek).

38.
Hoop en vrees zat op den wagen:
Hij zag tweebeen vierbeen dragen.
Heeren raadt en zegt het mij,
Als ge 't niet raadt, dan ben ik vrij.

Dit raadsel maakt op ons een vrij zonderlingen indruk. Maar het dagteekent uit oude tijden en past in het kader der raadselverhalen, waardoor misdadigers, ter dood veroordeeld, zich het leven konden redden door de rechters een raadsel op te geven, dat deze niet kunnen oplossen. Wij moeten hierbij in aanmerking nemen, dat voorheen hoog-ernstige menschen zich bezighielden met elkander raadsels op te geven. De raadsels behooren tot de groep van folkloristica, die, bij het wijzigen van de tijden, van de ouderen tot de jongeren, en van de hoogere tot de lagere kringen zijn afgedaald: ook omdat de volkskunst uit ruimere kringen verbannen is. Zoo ging het met het Sint-Maartensvuur, met het luilak-gebruik enz. (vgl. I, bl. 129, 154, 225). Bekend is de raadselwedstrijd tusschen Wolfram van Eschenbach en den toovenaar Klingsor; en eveneens de raadselstrijd van Odhin met koning Heidhrekr in de Oudnoorsche Edda. Deze lost b.v. het raadsel op, door Odhin, als Gestumblindi, hem gesteld: wie het paard is, dat ter vergadering rijdt, met drie oogen, tien voeten en éen staart, - antwoordende, dat het Odhin op het achtpootige paard Sleipnir is (vgl. I, bl. 96, 111).

Bovenstaand raadsel nu werd aan de rechters opgegeven door een

veroordeelde, die de belofte had weten te verkrijgen, dat hij zijn leven zou kunnen redden als hij een raadsel kon opgeven, dat de rechters niet vermochten op te lossen. De oplossing luidt: toen de misdadiger op een wagen naar de galg gevoerd werd, had hij een ooievaar zien vliegen met een kikvorsch in den snavel. Hij hoopte, dat niemand het mocht raden, en vreesde de terechtstelling. Somtijds is het ook de vrouw, de moeder of de dochter van den schuldige, die verzoekt het raadsel te mogen opgeven.

Een raadselverhaal, dat nog leeft in West-Vlaanderen en in het Meetjseland, geldt een moeder, wier drie zoons soldaat moesten worden. De koning ontsloeg hen van den dienst, indien de moeder hem een raadsel wist op te geven, dat hij niet kon oplossen. Bij het ter kerk gaan vond zij in het doodenhuisje een doodshoofd liggen, waarin een musschennest met vijf jongen. Van daar dit raadsel:

39.
Ik ging en ik kwam
Waar ik vijf levenden uit éenen doode nam;
Die vijf maakten mijn drij vrij;
Weet ge 't, zegt het mij.

Een variant hiervan is het verhaal van de vrouw, die haar echtgenoot door een raadsel kan redden. Langs den weg vindt zij een paardenschedel, waarin spreeuwen nestelen. Op den bepaalden dag keert zij terug, neemt de vijf jongen uit het nest en geeft het raadselverhaal op:

40.
Toen ik henenging en wederkwam,
Vijf levenden uit den doode nam,
De zesde maakte den zevende vrij,
Nu, heeren, raadt en zegt het mij.

Zoo ook het Groninger *richterroadsel* van *Eli*:

41.
Op Eli goa ik
Op Eli stoa ik,
Op Eli vestig ik aal mien moud,
Komt, heern, komt heern, in zegt het goud!

De rechters konden kwalijk weten, dat Eli de naam was van den hond, van welks huid de vrouw haar pantoffels had laten maken.

Wijd en zijd verspreid is ook het raadselverhaal met het motief, dat een man, tot den hongerdood veroordeeld, heimelijk door zijn dochter met de borst wordt gelaafd. Zoo stelt deze het raadsel:

42.
Gezogen, gezogen,
Landsheeren bedrogen,
Kind geweest
En moeder geworden.

Dit luidt in West-Brabant (Ternath en omstreken) aldus:

43.
Heeren bedrogen,
Muren doorzogen,
Wiens kind ik ben,
Wiens moeder ik wierd.

'Muren doorzogen', omdat hier de dochter haar vader door een buis in den muur met voedsel laafde.

Tot de groep van raadselverhalen, dienen ook gerekend te worden het overgroot aantal raadseltjes, waar personen of zaken naar het getal der beenen of pooten *tweebeen, driebeen* enz. genoemd worden. Zoo b.v.

44.
Tweebeen zit op driebeen
En trekt aan vierbeen.
(Het melkmeisje).
45.
Tweebeen zat op driebeen,
Toen kwam vierbeen en wou driebeen bijten,
Toen nam tweebeen driebeen,
Om er vierbeen mee te smijten.
(Een man pakt een drievoet om er een hond mee te smijten).

3. De eigenlijke, direkt-vragende raadsels werden door GUIDO GEZELLE *kwelvragen* genoemd. Het zijn inderdaad k w e l r a a d s e l s

in zoo ver zij den gevraagde trachten te verschalken door hun algemeene bewoordingen, door hun listig bijgevoegde gedachten, hun afleiden van de aandacht, hun verrassende zinspelingen, hun opzettelijk maskeeren van den juisten klemtoon, hun dubbelzinnige woordopvatting.

Tot de meest bekende behoort wel het raadseltje van Keizer Karels hond:

46.
*K*eizer *K*árel *h*ád een *h*ónd,
*H*óe *h*eet *K*eizer *K*arels *h*ond?

De naam van den hond was *Hoe*. Let hier vooral weer op het stafrijm en eveneens op de allitteratie. Als tweede versregel hoort men vaak: ‘Ik leg het woord al in uw mond’, of iets dergelijks. Deze regel is stellig een bijvoegsel van jongeren datum.

Vergelijk hiermee, wat betreft het antwoord in de vraag, het Achterhoeksche:

47.
Krom omgebogen,
Vlecht door getogen (getrokken),
Wan ik jou 't zekg,
Zul ei 't niet roan.
(De wan).

Zeer bekend is nog het kattenraadsel:

48.
Daar ging een mannetje over de brug,
Met zeven katten op zijn rug,
En ieder kat had zeven jongen,
Râ, râ, hoeveel pooten over de brug gongen?
(Twee).

Op de tweeduidigheid van het woord *heeten* spekuleert het raadsel:

49.
Koolwarmoes, die koud is
En drie dagen oud is,
Hoe heeten ze dat in Brabant?
(Boven het vuur).

Overoud is het volgende raadselrijmpje, waarbij de oude versmaat weer even onmisbaar is, als bij dat van Keizer Karels hond:

50.
A'msterdám, die gróote stád,
Met hóeveel létters spélt men dát?
(Met drie: d a t).

Volgen nu nog eenige raadselvragen in denzelfden trant: 51. Waarom dragen de meeste boerinnen rooie kralen? (Om den hals). - 52. Wat voor haar had Mozes' hond? (Hondenhaar). - 53. Hoe is de eerste vloo over den Rijn gekomen? (Bruin). - 54. Hoeveel eieren kon de reus Goliath nuchteren op? (Eén). - 55. Wat weegt zwaarder, een pond veêren of een pond lood? (Even zwaar). - 56. Wie gaat op zijn kop naar de kerk? (De spijkers in de schoenen). - 57. Hoeveel krullen zijn er in een rechten varkensstaart? (Geen een). - 58. Welke weg wordt niet begaan? (De melkweg).

Meer spottend van aard, en dus eigenlijk behoorende tot de volksluim, zijn raadsels als deze: 59. Waarom knijpt de haan zijn oogen toe, als hij kraait? (Omdat hij zijn liedje van buiten kent). - 60. Wie heeft de eer, den koning bij den neus te vatten? (De barbier). - 61. Wie steekt er 's morgens het eerst zijn neus in de kerk? (De sleutel). - 62. Hoe hiet Mozes, toen hij klein was? (Mozesje). - 63. Wie zit tot over de ooren in de schuld? (Wie een slaapmuts draagt, die nog niet betaald is). - 64. Wat zeggen ze in Den Haag tegen een lantarenpaal? (Niets).

Eindelijk, tot de l e t t e r r a a d s e l s behooren: 65. Wat staat er midden in den hemel? (De letter *m*). Zoo ook:

66.
't Is in de vrouw en niet in den man,
't Is in 't bier en niet in de kan,
't Is in 't koren en niet in de wan,
't Is in Karel en niet in Jan;
Zeg mij wie dit raden kan.
(De letter *r*).

4. In de r a a d s e l s p r o o k j e s , ook bij ons in ruime mate bekend, huwt de koning veelal zijn dochter uit aan dengene, die bepaalde raadsels kan oplossen, of wel raadsels opgeeft, die niemand raden kan. In andere sprookjes komen raadsels ook buiten dit verband voor, zoo b.v. in het verhaal van den herdersknaap, die antwoord geeft op de drie vragen: ‘Hoeveel water is er in de zee? Hoeveel sterren staan er aan het uitspansel? Hoe hoog is de hemel? Geheel als raadsel op te vatten, is een sprookje als het volgende, ons door WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven II, bl. 143 meegedeeld:

Er was eens een meisje, dat vrijde met een ruiter. Zij wist niet, hoe de ruiter heette en evenmin, wie hij was. Eens op een avond kwam hij bij haar te paard, en vertelde haar, dat hij een mooi groot slot had, daar wilde hij haar heen brengen; maar het was heel ver weg. En toen nam hij haar bij zich op het paard en reed met haar weg, zeer ver, zeer ver, door den duisteren nacht, zoo snel, zoo snel, dat geen vogel zoo snel vliegen kon. En de ruiter zong:

Het maantje dat schijnt er zoo helder,
Het paardje dat loopt er zoo snelder,
Zoetliefje, zoetliefje, berouwt het je niet?

Eindelijk kwamen zij aan het slot. En toen trouwden ze en hebben bruiloft gehouden. En het meisje is nooit weer bij haar vader en moeder teruggekomen.

Raad eens, wat is dat? -

Dat meisje had de tering en de ruiter was de dood.

Zeer eigenaardig is het slot van vele raadsels. Soms klinkt het uitdagend: Je kunt het niet raden, al was je met je zessen, - in geen zeven jaar, - al ben je fijn, - al werd je dol, - tot Baafmis, - tot Sinter Merten, - tot morgen noen. Andermaal wordt de oplosser geprezen: Als je het raadt, ben je bekwaam; en evenzoo wordt hij, die het op moet geven, gelaakt. Sommige raadsels

zeggen den oplosser een belooning toe; wellicht berustte dit voorheen op werkelijkheid.

Zie vooral de voortreffelijke voordracht van DR. BOEKENOOGEN, in de Handel. en Mededeel. van de Maatschappij der Nederl. Letterkunde te Leiden, 1900-1901, bl. 36, waaraan ik menig raadsel en menige beschouwing ontleende; A. JOOS, Raadsels van het Vlaamsche Volk (Brussel 1928), mijn hoofdbron voor de Zuidnederlandsche raadsels; DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 257; A. DE COCK, Volkskunde XVII, bl. 25, XVIII, bl. 45; SCHOONJANS, Volkskunde XXII, bl. 85 vlg.; K. TER LAAN, Nieuw Groninger Woordenboek (Groningen 1929), bl. 817 vlg. Verder H. NAUMANN, Grundzüge der deutschen Volkskunde (Leipzig 1929), bl. 127 vlg.; R. PETSCH, Das deutsche Volksrätsel (Strassburg 1917) en JAN DE VRIES, Das Märchen von klugen Rätsellösern (Helsinki 1928).

Zijn de raadsels meer uitingen van het gevoelsleven, in de **spreekwoorden** van een volk openbaart zich vooral de volkswijsheid en praktische levenservaring in beknopten, ja gedrongen vorm: het spreekwoord is de bijzondere vorm, waarin het volk inkleedt zijn waarnemingen en ondervindingen op ethisch gebied, de uitkomst van zijn denken, de slotsom van zijn waarneming in een bizonder geval.

De man-uit-het-volk houdt van dubbelzinnigheid in zijn raadsels, maar niet in zijn spreekwoorden en zegswijzen, al vertoonen die vaak een emphatisch karakter en al klinken sommige spreekwoorden als oplossingen van raadsels, zoo b.v.: De tong is vlugger dan het hoofd. Hij noemt de dingen bij hun naam, en ook preutschheid ligt hem verre. Zoo is heden ten dage het spreekwoord, en zoo was het in de hooge oudheid en bij alle volken. Het behoort, wij zagen het reeds, tot de eigenaardige vormen, waarin de spreektaal zich vertoont en door stijl, gemis aan persoonlijkheid, en zijn konkrete voorstellingen uit het dagelijksche en uit het dierenleven toont het zijn saam-

hoorigheid tot het primitieve gemeenschapsgoed. Ja voor een groot deel zijn de spreekwoorden gemeen-goed van het geheele menschdom. Het zijn 'gevleugelde woorden', die, hebben zij eenmaal de omheining der tanden overschreden, vrij en onbelemmerd rondfladderen, de karavanen begeleiden op hun tochten, neerstrijken op de masten der snelzeilende en snellerstoomende schepen en landen en zeeën doorkruisen in alle richtingen. Vele Nederlandsche spreekwoorden zullen wij dan ook elders weervinden, en deze overeenkomst zal dan weer berusten hetzij op historischen, hetzij op algemeen-menschelijken grondslag. 'Visch moet zwemmen' vindt men bij PETRONIUS, en het spreekt wel van zelf, dat 'Wanderung' hier een dwaze verklaring zijn zou. Natuurlijk moeten wij ook bij de spreekwoorden rekening houden met omlaag gezonken kultuurbezit.

Toch bewaart het spreekwoord steeds frischheid en jonge, opgewekte levenskracht. Want het loopt van mond tot mond en wordt telkens verjongd, ja telkens opnieuw geboren, of legt althans een ander gewaad aan, bont en druk in het Zuiden, sober en stemmig in het Noorden, steeds overeenkomstig den aard, het karakter, de levensverhouding, de sociale groepeering der taal- en kultuurgemeenschap. Het krijgt een lokale kleur en kleurt weer de taal van den spreker op overeenkomstige wijze. Het spreekwoord is een k u n s t v o r m van de taal van den gemeenen man (die ook weer in de kultuurkunst wordt gekristalliseerd) -, en als zoodanig wensch ik het hier met enkele woorden te behandelen.

Natuurlijk kan hier van een verzameling van spreekwoorden in de verste verte geen sprake zijn. Noch TUINMAN'S, noch HARREBOME'S spreekwoordenboek, noch CAUWBERGHE'S Nederlandsche en Vlaamsche Spreekwoorden, noch STOETT'S magistrale verzameling wensch ik te overtroeven. Slechts zou ik aan enkele voorbeelden duidelijk willen maken, hoe zich het volkskarakter in spreekwoorden uit, tevens, voor zoover mogelijk, rekening houdende met hun socialen oorsprong, d.i. met het sociale milieu, de sociale groep, waaruit zij zijn opgegroeid.

Aanschouwelijkheid kunnen wij niet als karakteristiek kenmerk van het Nederlandsche spreekwoord laten gelden. Formuleeringen als: 'beter één vogel in de hand, dan tien in de lucht' vindt men ook elders in menigte. Ook het stafrijm, als in 'kap en kogel (kat en kogel) verliezen', 'met bed en bult vertrekken' enz., is algemeen-Germaansch en aan vele andere volken niet vreemd; men denke b.v. aan het Latijnsche *cras credo*, of *sanus salvus*, dat in het Fransch *sain et sauf* werd. Slechts mag men beweren, dat de allitteratie in onze spreekwoorden en spreekwoordelijke uitdrukkingen nóg welig en met onverzwakte groeikracht voorttiert. Dit geldt ook voor de assonantie en het rijm; zij staan in gunste, en verschalken ons, als wij den waren zin van een spreekwoord trachten te achterhalen. Zoo berust de uitdrukking 'zooals het *reilt* en *zeilt*' (of 'treilt en zeilt', Zuidnederl. 'reist en zeilt') op een rijmloos: 'zooals het *rijdt* en *zeilt*', d.i. zooals het schip voor anker ligt ('rijdt') en zooals het zeilt; zie STOETT, Spreekwoorden no. 1646. De symmetrie in onze spreekwoorden, het streven om beide zinsdeelen aan elkaar gelijk te maken, als 'wat niet weet, wat niet deert', - 'komt tijd, komt raad', is wellicht een flauwe herinnering aan den bouw der beide Oudgermaansche halfverzen. Over deze en andere eigenheden zie vooral VERDAM, Geschiedenis der Nederl. Taal[4], bl. 163 vlg.

Voorbeelden van deze en dergelijke ongekunstelde kunstvormen in onze volksuitdrukkingen en spreekwoorden zijn in grooten getale bijeengebracht door A. JOOS in zijn keurig boekje: Schatten uit de Volkstaal (Gent 1887). Aan het Tweede Deel, dat de 'Gepaarde woorden of wederwoorden' bevat, ontleen ik het volgende.

Stafrijmen. Bakken en boteren (druk bezig zijn). - Biezen en bijzen. - Hij is begraven zonder bimmen of bommen. - Blikken noch blozen. - Boe noch ba zeggen. - Buigen of bersten. - Vóor dag en dauw. - Door dik en dun. - Ditje's en datje's. - Van alles dubbel en dik hebben. - Dit is maar een gapen en gieten (gemakkelijk). - Glibberen en gabberen (zonder reden lachen).

- Groen en geel. - Daar zal hen noch haan over kraaien. - Hij kwam hink en honkel aan (stijf of krom). - Hij wil hot noch haar (ongewillig, aan de voermanstaal ontleend). - Kant en klaar. - Hij gaat naar kerk noch kluis. - Kijven en krakeelen. - Kind noch kraai hebben. - Iemand buiten de deur zetten met kisten en kasten. - Klitsen en kletsen (met de zweep). - Klodderen en kladderen. - Spreken over koetjes en kalfjes. - Kort en klein slaan. - Voor kost en kleeren zorgen. - Kris en kras. - Iemand van lap en leer geven (een pak slaag). - Lief en leed. - Listen en lagen. - Lonken en liefoogen. - Lui en lekker. - Vergaan met man en muis. - Perk en paal stellen. - Van Pontius naar Pilatus sturen. - Met potten en pannen. - In rep en roer. - Rijden en rossen. - Schade en schande. - Schobben en schooien. - Slag om slinger vechten (hevig). - Dat gaat zonder slag of stoot. - Sloffen en sleffen (al slepende gaan). - Stijf en stom staan. - Taal noch teeken geven. - Vast en veilig. - Iemand nijpen tusschen vel en vleesch (bedektelijk berispen). - Visch noch vleesch zijn. - Het is altijd vuur en vlam. - Vrij en vrank. - Wankelen en weifelen. - Hij gaat door weêr en wind. - Hij weet van wijken noch wankelen. - In zulke handen wint en woekert het geld (groeit het aan). - Wisjes en wasjes. - Zuur en zoet. - Zuchten en zagen (ontevreden zijn). - Zwieren en zwaaien. - Zwoegen en zweeten.

E i n d r i j m e n . Blikken en flikkeren. - Bobbels en knobbels. - Brassen en plassen. - Dringen en wringen. - Drinken en klinken. - Hij kan gaan noch staan. - Garen en sparen. - Gedrang en geprang. - Gelapt en getapt, gelapt en getrapt (gansch versleten). - Met geld en geweld. - In geur en fleur staan. - God noch gebod ontzien. - Goed en bloed geven. - Hij komt aan zijn kost met habben en krabben (moeilijk). - In handel en wandel. - Zich verdedigen met hand en tand. - Daar bleef helder noch pelder of spelder over (niets). - Tegen heug en meug. - Van hoeten noch toeten weten. - Hoog en droog zitten. - Hotst het niet, dan botst het. - Hou en trouw. - Huis noch kluis hebben. - Jan en alle-

man. - Kikken noch mikken. - Zich kunnen kleeden en reeden. - Knotteren en stotteren (lastig zijn). - Krinkelen en winkelen (bochten maken). - Land en zand koopen (rijk worden). -'t Is alles krank en mank. - Mikken en prikken, totdat ze gaan vliegen (de gelegenheid laten voorbij gaan). - Iets van naadje tot draadje uitleggen. - Naam en faam verliezen. - Met pak en zak vertrekken. - Met raad en daad iemand bijstaan. - Rapen en schrapen (gierig zijn). - Rooken en smoken. - Wij hoorden ruit noch muit (niets). - Schot noch lot betalen (niets). - Schrijven en wrijven. - Smeren en teren (smullen). - Stank voor dank. - 't Vriest steen en been. - Steen en been klagen. - Loopen langs stegen en wegen. - Met tijd en vlijt. - Vrij en blij. - De zaak zooals zij waait en draait. - Wasschen en plassen. - Wroegen en zwoegen (hard werken). - Daar blijft geen zierken of geen spierken meer over. - Altijd zot of bot zijn. - Zwieren en tieren.

Halve rijmen. Dag en nacht werken. - 't Zijn al eindjes en tuitjes (stukjes en brokjes). - Ergens gewonnen, geboren en getogen zijn. - 't Is met den zieke halen en dragen (nu wat beter, dan wat slechter). - Iets volhouden bij hoog en bij laag. - Jokken en gekken. - Iets opeten met ooren en pooten (vgl. het allitteerende ‘met huid en haar’). - Met stukken en brokken. - Tusschen waken en slapen.

Rijmlooze wederwoorden. 't Is uit en amen. - Iets voor een appel en een ei verkoopen. - Baas en meester zijn. - Iets achter banken en stoelen steken. - Begekken en bespotten. - Over berg en dal. - Op dag en uur. - Door deur en venster slaat de rook naar buiten. - Na lang dingen en bieden. - Iemands doen en laten kennen. - Hij is al lang dood en begraven. - Eenzaam en verlaten. - Eer en faam verliezen. - Hij wil noch eggen noch aarden (is ongewillig). - Door eksters en kraaien uitgescholden worden. - Eten en smullen. - 't Is gedurig gaan en komen. - Iemand bedreigen met galg en rad. - Gelaarsd en gespoord. - 't Moet altijd gelepeld en geboterd zijn (gepast). - Bij leven en

welzijn. - Iemand kennen van haar tot pluim. - Vol haat en nijd zijn. - Daar zijn haken en oogen aan. - Hals over kop. - Met handen en voeten. - Have en goed. - Hij geeft om hel noch duivel. - Een leven, dat hooren en zien vergaat. - Een man van ijzer en staal. - Als kat en hond zijn. - Men moet kiezen of deelen. - Met koets en paard. - Het heeft kop noch staart. - Met kousen en schoenen in den hemel komen. - Lachen en boerten. - Iets wagen op leven en dood. - Mager en gezond. - Iemand man en paard noemen. - Bedorven in merg en been. - Moord en brand roepen. - Bij nacht en ontij. - Oud en wijs genoeg zijn. - Tusschen pot en glas spant de duivel zijn netten. - Proper en net. - Rust noch duur hebben. - Iemand snap en beet geven (bits antwoorden). - Slaven en wroeten. - Stellig en vast. - Vergaan tot stof en asch. - Loopen langs straten en wegen. - Op tijd en uur. - Verhuizen met tafel en bed. - Van toeten noch blazen weten. - Vast en zeker. - Met vedel en fluit. - Van iemands vleesch en bloed zijn. - Vloeken en zweren. - Vrede en peis (peis en vree). - Bij weêr en ontij. - Iets doen uit wrok en nijd. - Zang en dans, zang en spel. - Iemand niet kunnen zien of luchten (niet kunnen uitstaan). - Zonde en jammer.

Tot de algemeene faktoren, die invloed op den spreekwoordenschat van ons volk hebben uitgeoefend, behoort zeer stellig het bijbellezen; ik noem slechts: ‘waar het hart van vol is, loopt de mond van over’; - ‘die een kuil graaft voor een ander, valt er zelf in’ enz., zie b.v. Dr. E. LAURILLARD, Opgave en toelichting van spreuken en gezegden in de volkstaal aan den Bijbel ontleend (Amsterdam 1875), en C.F. ZEEMAN, Nederlandsche Spreekwoorden, spreekwijzen, benamingen en volksuitdrukkingen aan den Bijbel ontleend (Dordrecht 1877). Ook de invloed van Vader CATS en voorts van BETJE WOLF, AAGJE DEKEN e.a. is niet te onderschatten. Maar voor ons meer van belang dan het ontleende is het oorspronkelijke, meer dan het vreemde, het litteraire en kunstmatige, is het karakteristieke: wij bevinden, dat onze volks- en spreekwoorden

en uitdrukkingen worden gekenmerkt door de eigenaardigheden van Frieschen, Saksischen en Frankischen volksaard, door vaderlandsche beroepen en bedrijven, door klimaat en gesteldheid van den bodem, door sociale invloeden van allerlei aard. Over het algemeen komt tot uiting een groote mate van praktisch-nuchter overleg, gepaard aan gulle trouwhartigheid.

Bij de S a k s e r s met hun gesloten halle-huis weerspiegelt zich vooral het berekende en terughoudende in de gangbare spreekwijzen van het gewest. Ik geef enkele voorbeelden uit Twente:

't Mot nen grooten sprekkert wezen, diê 't nen zwiêgert verbettert.

In der tiêd, dat zich nen wiêsen bedenkt, kan zich ok nen gek bedenken.

Met fiêne leu en stofreggen, door woj met bedroggen.

Aj 'n ekster uutstuurt, krie 'j 'n bonte vogel weer in huus.

Aj 't gat oetleent, möj oet de ribben schiêten (al te goed is buurmans gek).

Leer um leer, kulst doe mij, ikke dij weer!

Ai-j twee slimmen in de wan doot, komp ter altied wal een slimmen boaven. Vgl. Driem. Bladen III, bl. 48; enz.

Maar ook, hoeveel innigheid en poëzie schuilt niet om den huiselijken haard onder het reuzendak van het halle-huis! Of is zij niet bij uitstek dichterlijk de uitdrukking, die men in Twente bezigt voor ‘als het wintert’: ‘as de witte bijen vleegt?’ Dit karakteristieke halle-huis vinden wij met al zijn onderdeelen in de spreekwoorden weer.

Het dak: Doar is te völ dak op 't hoes (er zijn te veel luisteraars).

De onderschuur: Wisse bis doe baas - in 't onderschoer as de hond er nig is (Denekamp).

De hilde (zoldering boven den koestal): Asset eenmoal op de gaffele hef, krigget ok wol op de hilde.

De haard: Ieder raakt de assche op ziênen kooken. - Den 't vuur schelt (mankeert), zoch 't in de assche. - An de pan sloan, dat 'n kettel der van rapt (grootspreken, ook wel lasteren).

De gemoedelijke Graafschapper denkt bepaaldelijk aan het ekonomische voordeel, dat zijn haard met de ruime schouw hem biedt. Een voorn uitwerpen om een kabeljauw te vangen heet bij hem: 'met een metwo(r)st noa een ziêje spek gooien.' Het gelag betalen is 'het haal schoeren'.

Men lette voorts op de groote rol, die de huisdieren spelen in het Saksische spreekwoord:

Wat hes door? 'Niks'. Door kans de kat met doodvoeren.

Der um hen drêjen as de kat um 'n gleuinigen pap.

Ai-j de kat op 't spek bindt, dan wil het 't nich vretten.

Alles moêst, wat van katten komp.

Van 't hondengeleuve wezzen.

't Geet um as 't hondebiêten (op beurt).

Zoo drok, as de hond, di zeuven tellers te likken hef.

Armeleu ossen en riekeleu kinder bint vroo groot.

Nauwverwant zijn de Drentsche en Groninger spreekwoorden. Wat Drente betreft; 'eerst bijna ontoegankelijk, later opzettelijk buitengesloten, lang op zich zelf aangewezen', hier hebben uiteraard tal van oude zegswijzen het leven kunnen rekken; zie DR. J. BERGSMA, Woordenboek bevattende Drentsche woorden en spreekwijzen (Groningen 1906), I, *passim*, en voorts Drentsche Volksalman. 1839, bl. 185, 207 vlg. Veel poëzie mag men bij de stroeve bevolking der Drentsche veendorpen niet verwachten. Van iemand, die een blauwe scheen kreeg, heet het: 'hij heeft het achterhek mede gekregen'; - iemand in gevaar brengen: 'iemand het vuur op de hilde beuten'; - wie wil geven, maar liefst het geld in den zak houden: 'hij wil poesten en houden het meel in den mond'; volgens schriftelijke mededeeling van zeer geachte zijde zou dit echter moeten zijn: 'poesten en houden het meel in den *zak*'. Beteekenis: hij wil wel varkens houden, doch geen meel verbruiken; hij wil bij kleine hoeveelheden uit den meelzak nemen, er uit *poesten* of met den mond blazen, zóó weinig, dat de inhoud van den zak niet vermindert. Het gezegde betreft gierigaards. - De een is nog minder dan

de ander vertolkt de Drentenaar: ‘huis is karnemelks borge’ (echter ook Veluwsch: Geldersche Volksalman. 1879, bl. 175). Typisch is vooral de zegswijze voor het begrip *sterven*: ‘de vork neerleggen’.

Uit een eigenaardigen trek, dien wij ontmoetten in de Drentsche volksgebruiken, b.v. te Weerdinge, Emmen, Meppel en Hoogeveen, bleek, hoezeer de bijenteelt in die streken in eere staat (I, bl. 329, 336). Dit getuigt ook het spreekwoord. Hoe meer voorspoed, hoe meer onwilligheid, kleedt men gaarne in dezen vorm: ‘hoe meer de iemen winnen, hoe helliger zij binnen’; - hoe meer werk, hoe meer verdienste, luidt: ‘hoe meer werk, hoe meer honig’; - wie wil verdienen, moet vaak het zure voor lief nemen: ‘die honig wil likken, moet lijden, dat de bijen hem steken’.

Bij de Groninger spreekwoorden en zegswijzen ontwaren wij vooral een gezond en typeerend realisme. ‘As-te Grönnegers 't lief vol (h)ebb'n, goan ze vot’, klinkt wel wat erg prozaisch. Maar ook ethisch-hoogerstaande spreekwijzen zijn niet zeldzaam, als: ‘'t is nou oart, moar 't zal wel voart wor'n’, gezegd van iemand, die in overmoed, uit overvloed geboren, versmaadt wat hij later zal moeten missen. Kerngezond van geest en taal, en gehard van lijf en leden, zóo zijn de echte Grönnegers: ‘frisch weer zegg'n ze nog, al klappertann'n ze van koalle’. Vgl. Driem. Bladen VI, bl. 118.

Het besliste, vastberadene, stugge F r i e s c h e karakter uit zich in den stelligen, gedrongen vorm der Friesche spreekwoorden. Ook vindt het zeemanswezen zijn weerklank.

Der iz modder oonne kloet (als de kloet veel gebruikt wordt, valt heel wat schoon te maken, dus: hier valt heel wat zuiver te maken. Ook wel gebruikt, als een jongen een meisje met geld trouwt).

Teecken je dij kaets (aan het kaatsspel ontleend: onthoud dit wel).

It is better te sparjen mei brea (brood), as sonder brea.

Hij makket schien fjild (hij maakt het veld schoon, verkoopt ontijdig, is een verkwister).

It giet oer koarren in klampen (het gaat alle maten te buiten,

eigenlijk gezegd van het water, dat bij storm langs vele wegen het schip binnendringt).

Hâd je mar dom, den ben je frij fen pompen.

Dij het ien swiere boppelest (hij zeilt met een te zwaren bovenlast; wordt ook gezegd van iemand, die beschonken, die 'topzwaar' is).

Az de schippers sijllen, schoftjen se neat.

Al tijden isser op sijn afterschip (hij komt altijd te laat).

Aade tiercken (kerken) habbe tioestre glesfinsteren. -

Typisch om hun gedrongen kortheid zijn nog:

Quaelck won, quaelck spon (kwalijk gewonnen, kwalijk gesponnen).

Aad jold, aad hea, aad brae stiet ien wol to stae (oud goud, hooi, brood komt iemand wel te stade).

It hea op, in de kou dea (het hooi op en de koe dood, d.i. als de man sterft, is zijn goed opgeteerd).

Hij kin doeke noch swimme (hij kan duiken noch zwemmen, weet zich niet aan te passen, is maatschappelijk onbruikbaar).

Sa scheper, sa hoen (zoo schaapherder, zoo hond).

Hoe meer wij nu de zee naderen, westwaarts, in de richting van onze Hollandsche en Zeeuwsche laaglanden, waar het Friesch element zoo duidelijk valt waar te nemen, hoe meer de taal het afgepaste en stugge karakter verliest, hoe soepeler en smijdiger zij wordt in klank en uitdrukking. En toch waait ons krachtiger de frissche zeewind tegen en vindt het zeewezen een ruimer vertegenwoordiging. De volkstaal krijgt hier veeleer den stempel van eenigszins ruwe hartelijkheid, als van zeelieden, die den voet aan wal zetten; maar zij blijft frank en vrij, zonder slinkschheid en kronkelwegen, lijnrecht als de slooten en kanalen, die de polders talloos doorsnijden. De spreekwoorden der kultuurtaal zijn doorgaans van Hollandsche afkomst en het loont de moeite zich te overtuigen van den invloed, dien water en scheepvaart op onze spreekwoorden en zegswijzen hebben uitgeoefend. Moge een ander oordeelen, dat men het ijzer moet smeden, als het heet is, de Hollander beweert, dat 'men moet

zeilen, terwijl de wind dient.' Maakt iemand veel verteringen, dan 'haalt hij zijn zeil in top'; versukkelt hij zijn tijd, dan 'gaat hij met de laatste schepen onder zeil'; inslapen is 'onder zeil gaan'; toornig opstuiven 'met opgestoken zeilen komen aanzetten'; bedaren is 'het zeil inbinden'; en verder: 'stijf onder zeil zijn'; - 'achteruit zeilen'; - 'klein zeil voeren'; - 'zeil op iets maken'; - 'een oog in 't zeil houden'; - 'alle zeilen bijzetten'; - 'iemand in de zijde zeilen'; - 'met een nat zeil loopen'; - 'langs den wal zeilen'; - 'met zeilen voor den mast liggen'; - 'bakzeil halen'; - 'in iemands zeilen waaien.' Ook bij huwelijksbeschouwingen speelt het zeil een voorname rol. 'Een vrouwenhaar trekt meer dan een marszeil', meent men; en wil het geval, dat een vrouw voor een man niet past, dan luidt de uitspraak: 'dat is geen zeil voor dat schip.'

Laat ik nog enkele scheepstermen en zegswijzen in herinnering brengen. 'Iemand aanklampen'; - 'iemand afschepen, aftakelen, van bakboord naar stuurboord zenden'; - 'iemand aan boord klampen, op sleeptouw nemen, in 't vaarwater zitten, een steek onder water geven'; - 'het anker lichten, laten vallen'; - 'roeien met de riemen, die men heeft'; - 'tegen den stroom oproeien met de riemen die men heeft'; - 'tegen den stroom oproeien'; - 'in het riet sturen'; - 'met de nachschuit komen'; - 'leelijke streken op zijn kompas hebben'; - 'aan het roer zitten'; - 'de vlag strijken'; - 'bijdraaien'; - 'de huik naar den wind hangen'; - 'voor de haaien zijn'; - 'naar wal sturen'; - 'kant noch wal raken'; - 'aan lager wal zijn'; - 'de beste stuurlui staan aan wal'; - 'oude schepen blijven aan land'; - 'uit-kaaien'; - 'iemand aan den dijk zetten'; - 'op 't droge zitten.'

Luide spreekt ook het visschersbedrijf. 'Visschen, terwijl het water blond is'; - 'een schelvisch uitwerpen, om een kabeljauw te vangen'; - 'een visch (snoek) vangen'; - 'visch moet zwemmen'; - 'geen vin verroeren'; - 'in troebel water is het goed visschen'; - 'glad als een aal'; - 'iemand aan zijn angel krij-

gen'; - 'geld (boter) bij de visch'; - 'aan den haak slaan'; - 'achter het net visschen' - 'het neusje van den zalm.'

Maar wie het Hollandsche landschap kent met zijn eindelooze, malsche weidevlakten, zijn slooten, zijn knotwilgen, zijn windmolens, zijn prachtig vee, begrijpt, dat nog andere tonen in de spreekwoorden der bevolking tot uiting moeten komen.

Op den heerlijken wintertijd met zijn nationaal ijsvermaak wijzen uitdrukkingen als: 'het ijs breken'; - 'zich op glad ijs wagen'; - 'op oud ijs vriest het licht'; - 'over ijs van één nacht gaan'; - 'beslagen ten ijs komen'; - 'een scheeve (rare) schaats rijden'. Betrekking op den veestapel hebben: 'de koe bij de horens vatten'; - 'de koetjes loopen in mijn weiden'; - 'zijn koetjes op het droge hebben'; - 'over koetjes en kalfjes praten'; - 'als de kalveren op het ijs dansen'; - 'oude koeien uit den sloot halen'. Belangrijk is vooral de zegswijze 'veel koeien, veel moeien', niet slechts, omdat hier *moeien* bewaard is gebleven, het meervoud van *moeie* 'moeite', vergelijk het Hoogduitsche *Mühe*, maar meer nog, dewijl het vermogen in rijkdom aan vee berekend wordt.

Holland is ook het land van de windmolens: 'dat is wind op zijn molen'; - 'de molen is door den vang' (de zaken loopen verkeerd); - 'hij heeft een slag van den molen weg (beet); - 'hij loopt met molentjes'. Maar Holland is vooral het waterland, 'door den mensch ontwoekerd aan de zee,' schrijft bewonderend EDMONDO DE AMICIS, 'een kunstland, door de Hollanders gewrocht, in stand blijvend, omdat de Hollanders het behoeden, verdwijnend, wanneer de Hollanders het prijs gaven.' Bevat het spreekwoord 'die 't water deert, die 't water keert' niet heel wat volkswijsheid en historíe? Hier wordt het Hollandsche volk geteekend in zijn strijd met het vochtige element. Oudtijds moest, luidens dit spreekwoord, zich ieder tegen het water verdedigen, zoo goed hij kon. Het water te keeren, was aan ieders initiatief overgelaten, en niet zelden liepen de afzonderlijke belangen uiteen: het was de periode van het partikularisme. Maar de kracht van den enkeling bleek aldra

onvoldoende tegen het geweld van storm en vloed. De noodzakelijkheid, bij gemeenschappelijk gevaar het water terug te dringen of af te leiden, eischte onverbiddelijk vele handen, ja eischte gemeenschappelijk handelen en deed de persoonlijke belangen terugwijken. Aldus leerden onze voorouders met kracht, uit eendracht geboren, te handhaven het erfdeel hunner vaderen. - Wat zal nu in verband met deze ontwikkelingsgeschiedenis de beteekenis zijn van dat andere spreekwoord 'Gods water over Gods land (akker) laten loopen'? De oorspronkelijke zin kan m.i. niet zijn een laf en lijdelijk toezien, maar, na volbrachten plicht, kalme berusting in Gods wil. En vooraleer het Nederlandsche volk die vrome, niet loome berusting verliest, kan er nog heel wat water door den Rijn, de Waal, de Maas, de Schelde loopen.

Het water leerde ons volk arbeidzaamheid en zindelijkheid tevens; immers het steeds en aldoor weer schuren van huisraad en ander koper- en ijzerwerk vindt zijn oorzaak in de vochtigheid van het klimaat. Arbeidzaamheid en zindelijkheid zijn een tweeling-karakter-trek onzer natie, een trek, die zijn oorzaak vindt in het vochtige element en zoo voortreffelijk, kort en krachtig, belichaamd wordt in het spreekwoord, dat wij het Hollandsche zouden willen noemen bij uitstek: RUST ROEST. - En mag ik voor Zeeland in het bijzonder nog eens herinneren aan het welverdiende: 'goed rond, goed Zeeuwsch.'

Bij de zuidelijke F r a n k e n , in Brabant, Limburg, de Lijmers, de Overbetuwe, het Land van Maas en Waal en het grootste deel van België, wordt de spreekwijze losser en levendiger, vertoont zij meer sprankelend vernuft en humor, meer kleur en poëzie. Wij trekken ons nu van de zee terug en gaan door het wuivende graan en de geurende boekweitvelden, langs de blonde oevers van Maas en Schelde, of door het zonnige, lachende heuvelland langs moeizame kronkel-paadjes, of over de eindelooze, golvende Brabantsche wegen. Wellicht ontmoeten wij op onze wandeling een vroolijke verhuispartij, of een bruiloftsstoet met vedel en trom, of zijn wij getuigen van den fieren uittocht eener zelfbewuste schuttersgilde naar het feestterrein, of

mogen wij aanzitten aan een welvoorzienen kermisdisch. Want gulle gastvrijheid viert hier hoogtij, en evenzeer gulle vroolijkheid, ja uitgelatenheid, terwijl jolige scherts de overvloedige gerechten rijkelijk kruidt.

Hoe spiegelt zich dit drukke, landelijke, feestelijke leven in spreekwoorden en zegswijzen:

Alles op tiêd en bookeskook (boekweitkoek) in den herfs.[1)]

Hê it, dette zweit, en hê werk, dette kald wuurd.

Hê hêt de paplêpel weggelag (is gestorven).

Wie doller gebrouwe, wie bêter beer (hoe lichter men de zaak opvat, des te meer valt zij mee).

Den bessem oêtstêke (zie I, bl. 315).

Beer van Paters vêtje.

Beer op melk verhaampt zich neet (verdraagt zich niet).

Op de foekepot speule (lawaai maken, zie I, bl. 170).

Geine gek van Sint Merte make (niet overdrijven, heeft betrekking op het Sint Maartensfeest).

Hê is good gelaaie (heeft veel gedronken).

Det geit door 't getuug hêr (gaat te ver).

Hê is van naat holt gemak, van de nate gemeinte, lös (lust) zie naat.

*B*òtermelk is *b*oere-medesien.

Van eine *k*ale *k*ermis toês kome.

Achterum is 't kermis.

Achter mienen rök is 't kermis.

Lache wie (as) 'ne kermishònd.

Zoeë zinge ze neet, as ze van Kêvelêr kome.

Gein schutterie zonder keuning.

Drij moal keuning is keizers rech.

Koeël is good ête, maar dan mòt 't verke der door loupe.

Land bemiste lieët zich neet foppe.

Lekker is gouw de kêl aaf.

1) Voor het meerendeel Limburgsche spreekwoorden, die als typen kunnen gelden, in Venloosch dialekt.

Eine lintworm in 't liêf hebbe.
Melk is beer veur de jònge, beer is melk veur de alde.
Ik bin 't meug (moe) wie kalde pap.
Moos is geine spekkóok.
't Zoeë drök hebbe as de pan mit Vasteloavend.
Ein ploog (ploeg), die werk, roes neet.
De ploogestert stik (steekt) um door de bòks oêt.
't Geit um zoeë dun as pòmpwater.
Hê lieët reube good moos zien.
Hê hêt 't spek hoeëg hange.
Det is zoovuël as 'n vleeg in 'nen brouwkêtel.
Eine mònd hebbe as 'n woafelpan.
Zoolang de vogel op de mas (mast, schietboom) steit, maag me der noa scheete.
Pêrstand (paardentand) en vrouwehand mòte noeëts stil stoan.
Einen in de wan kriege, mit eine wanne (met iemand sollen).
Van ei joar mòt me de ploog neet aan de wand hange (als 't een jaar tegenvalt, moet men nog niet moedeloos worden).
Zoeë zak, zoeë zoatgood (zoo ouders, zoo kinderen).
Waat m'n aan 't verke voort, krieg m'n aan 't spek truuk.
Alles vergeit, behalve de koestert, dê blief altiêd achter.
Geliêk vieë lek zich gêr.
Nòw is de bòk vet!
Det is gei klein beer (dat is geen smaldoek).
Ermeluus pannekeuk en riekeluus krengde (ziekte) ruuk me wiêd.
Eine vilderhònd, ein halversdochter (pachtersdochter), en ei meulepêrd, - zien veur 'nen boer niks wêrd.
Kald beer zit werm blood.
Hê is 'nen dröpkeshèlige, dê in alle herberge verierd wuurd.
Hê hêt de plaat um (ziet er deftig uit, als een schutterskoning).
Hê hink mier aan de vaan as de ganse brònk wêrd is (*bronk* is hier de gilde-optocht).
Hê hêt zien bein mit muggevet ingesmêrd (om te dansen).

Den eine speulman is den andere ein deuntje schüldig.
De letste man de zak ophalde (tot het laatst blijven).
Hê hêt de vogel aaf.

Maar men zou verkeerd doen, met te meenen, dat de Zuidnederlandsche spreekwoorden zich uitsluitend bewegen op het terrein van spel en scherts en feestgelag, met het landleven als ondergrond. Kent gij spreekwoorden, die in diepen levensernst kunnen wedijveren met dat hoog-ernstige: 'Groeëter is 't leid, det gevare (gereden), as det gedrage wuurd'? Kent gij er, die het in warmte en innigheid kunnen halen bij dat gevoelvolle: 'Al is de mooder nòg zoeë erm, ze dek (dekt) toch werm'?

Zeer veelvuldig zijn ook de spreekwoorden en zegswijzen van religieuzen aard, bepaaldelijk die tot het Roomsch-Katholieke geloof in zekere betrekking staan. Tot deze laatste groep behooren:

Hê is in Roeëme gewês en hêt de Paus neet gezeen.
Me mòt de kerk in 't midde loate.
Doa is gei kerkske zooë klein, of ter duvel bouwt zich ei kapelke dernêve.
Pastoeër zêgent zich zelf 't iers (eerst).
Pastoeër deut gein twieë misse veur eí geld.
Rêgent 't op de pastoeër, dan druubdet (of: druubbet) op de köster.
Hê steit doa wie 'n Poaskers (stijf-deftig).
Me mòt eeder hellige ziene was (kaars) gêve (men moet ieder geven, wat hem toekomt).
Ein hieël litanie schöld op zien rêkening hebbe.
Waat 'n kruuts - geí (geen) kruuts!
Hê hêt den òferstok gevêg.
Eemand zien evangelie, de ach zalighede lêze.
Zich eine stoal in den hemel verdeene.
Hê hêt eine kop wie eine Karthuzer.
Têge de klippe van de hel aan (met de uiterste krachtsinspanning).
Me mot O.L. Hieër neet noa de ouge wille stêke.

Hê zuuter oêt as 't ieëwig lêve.
Hê zuuter oêt as 'n bedrökte Magdalena.

Maar ik sprak daar zoo juist van spreekwijzen, die een beslist Christelijk volkskarakter openbaren, en ook deze zijn niet gering in aantal. Ik noteer de spreuken weer, voor de eenvormigheid, in het Venloosch dialekt; ik wensch echter uitdrukkelijk op te merken, dat zij algemeen-Zuidnederlandsch zijn.

Waat Gold wilt behalde
Zal verheite (verheeten) noch verkalde

klinkt het met kalme berusting. Kan het anders? Als iemand zijn werk begint, zegt hij: ‘In Gods naam’. Soms klinkt dat: ‘In Gods-naam: des neet gevlook’. Vertelt hij van zijn voornemens voor de toekomst, dan zal hij nooit verzuimen er bij te voegen: ‘As God bleef’ (als 't God belieft). Verricht hij het een of ander goed werk, dan doet hij dat ‘ter iere Goads’ of ‘om Goads wil’. Wil hij met aandrang iets vragen, dan zegt hij ‘Ik bêj dich um Goads wil.’ Met elk goed werk weet hij, dat hij verdient ‘eine Godsloeën.’ En slaagt hij in een zijner ondernemingen, heeft een moeilijk werk ten einde gebracht, ontvangt hij een gunstige tijding, dan volgt een hartelijk ‘Goddank’.

‘God loeënt ȯch’, zei vroeger de kerkmeester voor elk centje, dat in de schaal gelegd werd bij zijn rondgang door de kerk. ‘God loeënt ȯch’, zegt thans nog de arme, als hij een aalmoes krijgt aan de deur. Maar komt de arme om een aalmoes bij iemand, die niets te geven heeft, dan zegt deze: ‘God wil ȯs helpe’. Of hij hiermede te kennen wil geven, dat hij zelf geholpen moet worden?

Gaat iemand op reis, dan luidt het nog vaak ten afscheid: ‘Gank, det dich God bewaar!’ En spreekt men over een afgestorven maag of vriend, dan blijft diens naam wel zelden zonder de bijvoeging ‘zaliger gedachtenis’, of ‘God gêf um den hemel’, of ‘God truës zien zieël’.

Meer bepaaldelijk in Vlaanderen hoort men nog: 'Vree is God mee'; - 'God beschikt over nacht'; - 'geef God geen beschimmeld brood'; - 'God geeft de koe, maar niet bij de hoornen', d.w.z. de mensch moet krachtig meewerken en de handen uit de mouw steken; - ''t is alles goed wat God wil'; - 'men moet God naar de oogen zien'; - 'ik was liever zijn rozenkrans, dan zijn paard; - 'als de eene bedelaar den andere iets geeft, dan lachen de engelen in den hemel.' Het geestige, boertige van het Vlaamsche spreekwoord blijkt vooral uit verzamelingen als die van A. DE COCK, Spreekwoorden en zegswijzen over de vrouwen, de liefde en het huwelijk, in Volkskunde XI-XX (ook afzonderlijk uitgegeven). Verder: A. DE COCK, Spreekwoorden en zegswijzen, afkomstig van oude gebruiken, in Volkskunde IX-XVII; Spreekwoorden, zegswijzen en uitdrukkingen op volksgeloof berustend, in Volkskunde XIX - (onvoltooid); enz.

Vele van deze spreekwoorden vinden wij op de Veluwe weer, in zoo menig opzicht met het zuidelijk volksgebied verwant. Vooral tal van spreekwoorden en zegswijzen, die op den akkerbouw en het akkerleven betrekking hebben, zijn gemeenschappelijk. 'Anspan kriigen' heeft te Uddel de beteekenis van een maat, een makker, een medehelper krijgen. Zeer eigenaardig, vooral ook met het oog op het Veluwsche landschap, is de zegswijze: 'met den plaggen-wagen komen', d.i. geen aanzoek gekregen hebben. Als een boerendeern, bij gelegenheid van de kermis, geen vrijer gehad heeft en ze komt ook zonder jongen thuis, dan is ze 'met den plaggenwagen weergekomen', en dan moet ze 'den volgenden dag de speken (spaken) gaan opzoeken'.

Het spreekwoord neemt een eigenaardigen vorm aan in de **apologische spreuk** of exempel-spreuk. Deze legt een ervaringsbeginsel of ook maar een gewone zegswijze, aan een mensch, die zich in een onverwacht kontrasteerende, ongewone situatie bevindt, in den mond, of nog komischer, aan een dier, en ontwikkelt aldus een

groote komische kracht. Zoo b.v.: ‘Alles met mate, zei de snijder, en hij sloeg zijn wijf met den ellestok’, een gezegde, ook in het buitenland ruim verbreid. - ‘Elk zijn meug, zei de boer, en hij at vijgen’. - ‘Alle beginselen zijn moeilijk, zei de boer, toen moest hij de koe bij den staart in den stal trekken’. - ‘Dat heeft geen zwarigheid, zei de bakker, toen woog hij het brood te licht’. - ‘Alle baten helpen, zei de wolf, en slikte een mug af’.

Twente: Dat is 'n ander keurn, zèj de muller, en hê beet in 'nen moezenköttel.

Salland: Alles is maar een weet, zèj de boer, en hi bloazen met z'n gat de lampe uut.

Groningen: Das-t-er aine zunde staine, zee de oeling, dou vradd'e en slakk op en mainde, dat 'n proeme was.

Limburg: Waat nòw gezònge, zach de köster, doe stond de kerk in brand.

Getroffe, zach de jòng, doe smeet hê zie vader en oug oêt.

Alles is maar gewuënte, zach den bekker, doe vêgde hê mit de kat den oaven oêt. -

Men vindt ook tweeledige. Zoo b.v. Limburg: Det is aangebrand, zach de vrouw, doe de jòng wat in de bòtermelk vònd. - Aangebrand, hêt det ouk bein? zach de jòng, en heel (hield) eine mölder in de huëchte.

Nu zijn juist deze apologische spreekwoorden voor ons van groote waarde, omdat zij getuigenis afleggen van de wijze, waarop bepaalde maatschappelijke personen of standen denken en spreken, al dingt het luimige karakter dezer volksgezegden op de waarheid der opvatting heel wat af.

De Boer. Alles heeft zijn inzicht, zei de boer, en hij keek in zijn muts.

Daar zal een bakkie theewater op smaken, Dominé, zei de boer, en hij had zijn vrouw begraven.

Dat is een groote wetering, zei de boer, en hij zag de zee.

Dat is een schoone vondst, zei de boer, en hij spleet een zwavelstok in zestienen.
Ik deug niet in de huid, zei de boer, toen hij op sterven lag, en hij sprak de waarheid.
Ik ga eens zien, of mijn familie slaapt, zei de boer, en hij keek in het varkenskot.
Ik houd niet van hangen, zei de boer, maar ik moet wel.
Eendracht maakt macht, zei Teunisboer, en hij kocht een drachtig varken.
Het Besje. De jeugd wil er uit, zei het besje, en zij reed op een bezemstok.
De onderdrukten hebben het hard, zei besje, en zij zag een luis knippen.
Het is de jonkheid, zei besje, en toen speelde een zeventiger met buitelmannetjes.
Zuinig, zei besje, lekker is maar een vinger lang.
Zuinig, zei besje, de boter is duur.
De Vrouw. Het overleggen is 't al, zei de vrouw, en zij braadde het spek in de boter.
Zij maken den bokking hoe langer hoe kleiner, zei de vrouw, en ze zag sprot liggen.
Daar kom je kaal van af, zei de vrouw tegen haar man, en hij kwam van den barbier.
De Man. Alle ding laat zich eten, zei de man, en hij at garnaal en krabben.
Het oog wil ook wat hebben, zei de man, en toen sloeg hij zijn vrouw een blauw gezicht.
De Knecht. Ik en mijn baas hebben de zolder vol hooi liggen, zei de knecht, en hij was blij als hij zijn weekgeld kreeg.
De Meid. Als ik eens vrij man word, zei de meid, dan eet ik ieder dag gort met rozijnen.
Die ligt op zijn uiterste, zei de meid, en zij zag een botertonnetje, dat tennaastenbij leeg was.

D e D i e f . Alle beginselen zijn zwaar, zei de dief, en voor de eerste maal stal hij een aambeeld.

Ik moet er meê wezen, zei de dief tegen het loopende volk, en hij reed naar de galg.

Kwaad gezelschap, zei de dief, en hij ging tusschen den beul en een monnik naar de galg.

D e A m b a c h t s m a n . Goed overleg is het halve werk (of ook: dat heet eerst prakkezeeren), zei de broddelaar en hij zette den lap naast het gat.

Wat duurt er eeuwig, zei de metselaar, toen had hij een oven van Friesche turf gemetseld.

Een handwerk heeft een gulden bodem, zei de wever, en hij zat op een hekel.

Al naar het valt, zei de schipper, en hij gooide zijn knecht over boord.

't Is een vette buit, zei de visscher, en hij haalde een walbaars op.

Alle vrachtjes lichten, zei de schipper, en hij smeet zijn vrouw over boord. -

Ten slotte nog enkele voorbeelden ter verluchting van het a p o l o g i s c h e d i e r e n - s p r e e k w o o r d .

Laat de dooden rusten, zei de arend tot de raaf, en hij verslond een levende duif.

Hou je gemak, zei de havik, toen hij de duif plukte.

Wij scheiden zóo niet, zei de haan tegen de pier, en vrat ze op.

Scheiden is bitter, zei de hond, toen was hem de haas ontloopen.

Goeden dag samen, zei de vos, en hij kwam in het ganzenhok.

Alle ding daar het behoort, zei het varken, en het kroop in de geldkast.

Kort beraad, goed beraad, zei de wolf, en hij hapte naar het schaap, dat hem ontsnapte.

Gelijk bemint zijns gelijk, zei de luipaard, en hij verslond een bonte kraai.

Dat is leelijk, zei de uil, en hij bekeek zijn jongen.

De druiven zijn zuur, zei de vos, toen hij er niet bij kon.

De apologische spreuk dient ook ter nadere karakteriseering van bepaalde volksgroepen. Zoo b.v.:

Aardig Vlaamsch, zei de Wale, en hij las Latijn.

Vive la vink, zei de Wale, en hij had een uilenjong in zijn slagmuite.

Zie KIRGHBIJL TEN DAM [J.A. ALBERDINGK THIJM], Vaderlandsche karakterschildering in onze spreekwoorden, in De Dietsche Warande IV, bl. 213 vlg.

Bij het bepalen der psychologische waarde van het spreekwoord dient men vooral te letten op oorsprong en ontwikkeling of vervorming. Zoeken naar den oorsprong beteekent zoeken naar den oudsten, niet naar den 'waren' of 'eigenlijken' vorm. Want de volksspreekwoorden behooren tot de levende taal- en begrips-organismen, die steeds nieuwe groeikracht vertoonen en immer nieuwe loten uitschieten, welke dan met evenveel recht groeien in de vrije lucht en ópranken naar het licht als de oude moederstam.

Om nu zekerheid te krijgen omtrent den oorsprong, dient men vooral niet te veel af te gaan op de innerlijke waarschijnlijkheid, maar de beste methode is, den taal- en voorstellingskring, de sociale groep op te sporen, waarin de uitdrukking het best past en waar zij zonder beeldspraak is. Dit is b.v. het geval met de uitdrukking 'op zijn eigen houtje', aan de zeemanstaal ontleend, waar 'zijn eigen hout' inderdaad in de beteekenis van 'schip' gebruikt werd. 'Op 't zift (of zicht) komen' is aan de landbouwtaal ontleend, en wel aan het schoonmaken (zeven) van de tarwe. Als er veel tarwe door de zeef valt, dus als er veel kleine korrels in zijn, valt ze tegen: zie DEN EERZAMEN, De Nieuwe Taalgids XIV, bl. 248; A. BEETS, Driem. Bladen XXII, bl. 73 vlg.

Maar aldra verlaat het spreekwoord zijn oorspronkelijk milieu en fladdert in velerlei gedaanten rond heinde en ver. Somtijds heeft opzettelijke nieuwvorming plaats, zooals in de uitdrukking van BUSKEN HUET: 'Gods water over Gods akker laten *kabbelen*';

maar Huet schreef geen volkstaal. Verreweg de meeste vervormingen zijn onbewust. Zij berusten op klankassociaties, als: 'dat loopt de spuitgaten uit', voor 'de spuigaten'; - 'over één kant scheren', voor 'over één kam scheren'; of ook op begripsassociaties. Zoo schrijft DE VOOYS in zijn artikel 'Een principiëele opmerking bij het etymologiseeren van spreekwoorden en spreekwoordelike uitdrukkingen' in De Nieuwe Taalgids IX, bl. 178 vlg., waar hij deze geheele materie zoo voortreffelijk behandelt: '*Voor een heet vuur staan* zal waarschijnlijk eerst een soldaten- of matrozenuitdrukking geweest zijn, maar het "hete vuur" kan nu heel goed het beeld van een bakker, een glasblazer of een kok suggereren. Men kan in een dergelijk geval wel uit de oudste plaatsen het oudste - desnoods het "oorspronkelike" - beeld trachten te vinden, als men dat maar niet als het "echte" of "eigenlike" tegenover de latere "onechte" of "verbasterde" stelt. Feitelijk is de uitdrukking, ondanks de gelijkheid van klank en betekenis, iets anders, iets nieuws geworden. De vernieuwing gaat zich uiterlik openbaren, als er wijziging in de woorden het gevolg van is.' Zoo dacht men bij de uitdrukking 'de bom breekt uit' aanvankelijk aan een vat, waar de *bom* (de spon) uitspringt. Maar door de klankgelijkheid van dit *bom* met *bom* 'kogel' heeft zich weldra een ander beeld in de plaats geschoven, en in verband hiermee werd *uitbreken* vervangen door *barsten, losbarsten* of *springen*. Hier heeft het gewijzigde beeld ook de geheele beteekenis doen veranderen. De oude beteekenis 'het geheim is uitgekomen' is geweken voor 'er is een beslissende uitbarsting gekomen'. Het volk heeft dus een geheel nieuw spreekwoord gewrocht, zoowel wat beteekenis als wat vorm betreft. Dit feit is van belang voor de psychologie van het volksleven, maar ook voor de historie der kunstvormen, waarin het volk zijn gedachten en gevoelens pleegt en weet te kleeden. Die vormen zijn ook lokaal gekleurd, niet alleen door de sociale, maar ook door de ekonomische, de geographische, de ethnische geaardheden en toestanden. 'Er moet nog veel water door de Maas vloeien', wordt elders: door de Waal, den Rijn, de

Schelde, de Leie, de Demer enz.; - ‘een schelvisch, een spiering uitwerpen om een kabeljauw te vangen’, wordt in Limburg: ‘een avel uitwerpen om een snoek te vangen’, en in het Oosten van ons land: ‘met een metworst naar een stuk (zijde) spek gooien’. Het Hollandsche: ‘zoo oud als de weg naar Kralingen’, luidt in Limburg: ‘zoo oud als de weg naar Keulen, naar Aken, naar de Peel’. Het Drentsche spreekwoord: ‘Armelui's ossen en rijkelui's kinder zijn gauw groot’, heeft in Limburg den vorm: ‘Ermeluus holt is gauw gehouwe en riekeluus kinder zien gauw getrouwd’.

Tot de kunstvormen van de volkstaal behoort ook de volksluim, die zich vertoont in de grilligste gedaanten.

1. Zeer veelvuldig zijn de w o o r d s p e l i n g e n op p l a a t s n a m e n , waarvan ik hier enkele staaltjes laat volgen. Ook gefingeerde namen vindt men er bij.

Naar Molleghem zijn; naar 't Piereland zijn (dood en begraven zijn): Vlaanderen; - naar Piepenbroek zijn: de Veluwe.

Bleijenbeek (bij Afferden) gaat voorop (een blij lijk).

Well is Well, maar in alle huizen is het niet Well: Limburg.

Te Wellerlooi
Daar zingen de veugelkes zoo mooi.
Te Well ook wel,
Maar niet zoo mooi als ín in de Looi.

Naar Boxmeer gaan (zijn beurs trekken, zinspeling op het woord *boks* ‘broek’).

Van Lekkerkerk zijn.

Een mond opzetten zoo wijd als Montfort.

2. P l a a t s n a m e n in luimige gezegden z o n d e r w o o r d s p e l i n g .

Zoo lang als Elmpt (een lang Duitsch dorp op de Limburgsche grens).

Een gezicht zetten zoo lang als Posterholt.

Zoo breed als Geilenkirchen: Sittard.

Hij is te Ool nog niet over! (gehucht bij Roermond).

Hij komt van de Merumer markt: Roermond.

Hij is een uit de Maaseyker vier uitersten (d.i. 'lui, lekker, kaal en hoovaardig').

Dat ligt tusschen Maastricht en Allerheiligen (nergens).

Van Bommel tot Den Bosch (volop).

Van Helmond komen (drukte maken).

Naar Zuidbroek gaan, zegt men te Hoogezand voor 'een dutje doen'; te Venloo heet dit: 'naar Tegelen gaan', enz. Men noemt natuurlijk steeds een naburig dorp. In Friesland hoort men wel eens 'naar Bakkeveen gaan'.

Ik ga naar Sebaldeburen apen drillen (als de Groninger niet wil vertellen, waar hij heen gaat).

Een boterham, waardoor men Maastricht kan zien.

Op Kessenicher veêren slapen: Belgisch Limburg.

Altijd hooger, als het orgel van Gangelt: Sittard.

Op de Akkerstraat (buurt van Hoensbroek) bakt men de koek maar aan éen kant (de huizen liggen slechts aan éen kant van den weg). Hetzelfde zegt men b.v. van Buggenum (L.) en Oudeschild (Texel).

Iemand naar Geelbroek (tusschen Beilen en Assen), naar den Kollenberg (Sittard), naar den Heksenberg (Heerlen), naar de Mookerhei wenschen.

Zonder weêr als te Baardegem (of: als te Grathem). Van beide plaatsen wordt verhaald, dat de pastoor van den preekstoel afkondigde: als het de volgende Zondag géen weêr is, trekt de processie niét (uit).

Een Beversche maat schenken: het glas boordevol schenken.

Zie nog: Oostvlaamsche Zanten IV, bl. 23 vlg. In den volksluim heeft de J o o d zijn eigen plaats: in spreekwoorden, zegswijzen, spotnamen, spotrijmpjes, spotvertelsels enz. Zie J. CORNELISSEN, Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde XXVIII, bl. 103 vlg.

3. Spotrijmpjes op steden en dorpen.

Oostergoo het land,
Westergoo het geld,
De Wouden het verstand,
De Steden het geweld.

Dokkum is een oude stad,
Een oude stad boven maten,
Daarom verkoopt men anders niet
Als taai en ook garnaten.

De Amelander schalken,
Die stalen eens drie balken
's Avonds in den maneschijn,
Daarom zal 't hun wapen zijn.

Neêr-Langbroek
Die schrale hoek!
Daar wonen niets dan edellui
En bedellui,
Ridders
En broodbidders;
Daar staan anders niet als kasteelen en nesten,
Sterkenburg is het beste.

Deventer is een koopstad,
Zutfen is een loopstad,
Lochem is nog wat,
Maar Borkeloo is een hondegat.

Amsterdam ligt aan het IJ,
Monnikendam, daar wonen wij;
Edam is een nest,
Hoorn doet zijn best,
Enkhuizen staat op tonnen,
Medemblik heeft het gewonnen.

Peer is nog een stad,
Achel is nog wat,
En Bree is een paddegat.

Brugge is zot,
Gent is bot,
Kortrijk heeft 'nen zin,
Ronse heeft van den duvel in.

Wing, Wang, Laar,
Herpen over Orsmaal,
Hal al bovenal,
Dormaal is een verkensstal.

Die van Balen (prov. Antwerpen) komen geloopen,
Om den Molschen toren te koopen,
Die van Balen, die waren nie zot,
En ze gongen er mee naar 't verkenskot.

Dendermonde
Leeg van gronde,
Klein van goed,
Hoog van gemoed.

De volontairen van Grammont (Geeraardsbergen)
Die lieten stelen hun kanon.
Zij exerceerden lijk de koeien,
En zij stalen al de Savooien.
Rakkedok - kedok!
Mee 'nen krommen kop;
Z'hebben een geweer
Lijk 'nen bloemkoolstok.

Herenthals is 'ne nest,
Die der wonen, weten het best.

Hersel - de macht,
Westel - de pracht.

Hooglee - groote pracht,
Verre gezien en weinig geacht.

Hooglee
Schoone stee,
Lichtervelde lacht er mee.

Eessen
Is een deesem,
Zane is een trog,
Werken loopt er om nog,
Handzame is een leegaard,
Koekelare is alderbest,
Bovekerke is 'n kakkernest.

Te Langedijk
Daar zijn ze rijk,
Daar eten ze gort met krenten!
En waarom zouden zij dát niet doen,
Ze leven er van hun renten.

Daar kwam 'nen boer van Leuven,
Van Leuven kwam 'nen boer;
Hij meende gaan te dorschen,
En viel op zijnen vloer.

Enumatil
Daar kijken ze gril,
Daar staat geen kerk of toren;
Als de snik komt, blaast de jong op 't horen.

Maasland,
Vet land
De bedelêren komen van dien kant.

Die van Mol die zijn geschoren,
Ze hebben vier wijzers en geenen toren;
Die van Geel, die zouden loopen,
Om de wijzers af te koopen;
Die van Balen zijn jaloersch,
Ze hebben 'nen toren lijk 'ne kroes.

Rijke Vörsel
Arm Mal
Lomp Zoersel
Mager Hal (Kempen).

Tiegem - berg en dal,
Ingoigem - lang en smal,
Ootegem - de fleure van al!

Te Zulte in 't zand,
Hoe meer dat 't regent,
Hoe beter land.

Loon-op-Zand,
Licht volk, licht land,
Ze schooien den kost,
En ze stelen den brand.

Herten, Merum en Ool,
Drie dorpen en éen pastoor.

De Bressianen (van Breskens)
Zijn hanen,
Maar voor Schoondijke
Moeten ze wijken.
En komen die van Groe,
Dan houden ze beter hun deuren maar toe.

Koevorden is een fraaie stad,
Dalen is een moddergat,
Wachtum is een eendenpoel,
Hesselen is een koningsstoel.

Zooals men ziet, wordt met sommige plaatsen de spot gedreven, om eigen woonplaats op te hemelen. Dit laatste is uitsluitend beoogd in het Veluwsche:

Kootwijk is een zoetendal.
En die er is, die blijft er al.

En eveneens in het Groningsche:

Riepster klokkengeklang,
't Lopster örgelgezang,
En Steemer kouland,
Dat is het kroontje van Grönnegerland.

Maar het kan óok zijn, dat de regels: 'Kootwijk is een zoetendal, En die er is, die blijft er al' oorspronkelijk bij een meer uitgebreid rijmpje hebben behoord. Men vergelijke:

Zuidhorn is een bloemendal,
Die er woont, die blijft er al,
Noordhorn is een moddergat,
Die er komt, die vindt er wat!
Oldehove, die stompe toren,
Daar wil de koster zijn wijf vermooren.
Niehove loopt in 't rond,
Daar loopen de meisjes kakelbont.
Feerwerder katten
Springen over latten,
Vangen de muzen
Bij honderd en duzend,
Braden ze in de pan,
En eten er alle dagen van.

Tiel is een stad,
Echteld is een gat,
IJzendoorn is een waterpoel,
Ochten is een koningsstoel.

Bommel, Bommel blinkt schoon,
Waardenburg spant de kroon,
Tuil is 't alderbest,
Hafte is een kraaiennest,
Hellouw is een eendenpoel,
Herwijne is een schettestoel.
Vuren is een errem land,
Dalem ligt aan den Waterkant,
Gorkum is een schoone stad,
Schelluinen is een hondegat.

Een enkel voorbeeld van plaatsnamenrijmpjes, die de taal kort en treffend karakteriseeren:

De Visvlieter bellen,
Zeggen van zelle en wellen,
De Boerumer bollen
Zeggen van zollen en wollen,
En de Kollumer luden
Zeggen van zuden en wuden.

Zie Driem. Bladen IX, bl. 47, 48.

4. Spotrijmpjes op v o o r n a m e n en f a m i l i e n a m e n .

Antoon:
Toontje
Mijn zoontje,
Wanneer zal 't zijn?
T'avond in de maneschijn.

Jan Baptist:
Jan Baptiste,
Suiker in de kiste,
Vleesch in de pot,
Jan Baptiste is waarlijk zot.

Jan:
Jan
Koekepan,
Met 'nen spijzen boterham.

Jan
Bakt eieren in de pan,
Bakt eieren in den schoen,
Dan herre geen pan van doen.

Jan, mijne man, is altijd ziek,
Heel de weke, heel de weke,
Jan, mijne man, is altijd ziek,
Heel de weke, maar 's Zondags niet.

Jozef:
Seven,
Laat mij leven,
'k Zal u een stuk van mijn hemdslip geven.

Marianne:
Marjanne,
Boter in de panne,
Boter in de pot,
Is Marjanneke nog nie zot!

Piet:
Piet
Valt in 't riet,
Dat men hem niet meer ziet.

De Smedt:
Smedt,
Een panneke vet,
Een panneke rapen,
En daarmee moet Smedt slapen.

Van Boeck:
Frans van Boek,
Dikke snoek,
Zonder knoopen aan zijn broek.

Verbist:
Mijnheer Verbist
Lag in de kist,
Zonder dat vader of moeder het wist.

Verhagen:
Jan Verhagen
Draagt zijn beste broek alle dagen.

5. Allittereerende volksluim.

*M*ulders *M*ans *m*oet *m*ijn *m*oeder *m*ooi *m*eel *m*alen, *m*ooi *m*eel *m*oet *M*ulders *M*ans *m*ijn *m*oeder *m*alen.

*W*ie *w*eet *w*aar *W*illem *W*aanders *w*oont? *W*illem *W*aanders *w*oont *w*ijd *w*eg, *w*ijd *w*eg *w*oont *W*illem *W*aanders (elders: *W*illem *W*itjes).

De *k*at, die *k*rabt de *k*rullen van de trap (tevens assonantie).

6. Spotrijmpjes op standen en ambachten.

Natuurlijk staat bovenaan de

Wever:
Daar zat 'ne wever op ze' getouw,
Hij wist niet wat hij weven zou,
Hij weefde van dit en hij weefde van dat
En hij weefde de hemdslip van ze' gat.

Daar zat 'ne wever op zijn getouw,
Blauw van honger en grauw van kou,
Hij weefde al dit en hij weefde al dat,
En hij weefde 't hemdeken van zijn gat.

Bakker:
O jonges wat 'n pret!
Morgen wordt 't brood afgezet!
Twee centen in 't geheel,
O wat kijkt die bakker scheel!

De bakker van den hoek,
Die heeft vannacht geblazen,
De zemelen uit zijn broek,
Hij hangt ze voor de glazen,
Gelijk een peperkoek.

De bakker nept (nijpt)
En de mulder schept.

Apotheker:
Mijnheer den apotheker,
Ik ben het niet zeker,
Maar geef me voor twee cents en half
Platluizenzalf.
't Is niet voor mij,
't Is voor mijn kameraad,
Die aan de deur staat.

Brouwer:
Van Hoofken [eigennaam] heeft ons een bierke gebrouwen.
Waarom? Omdat we 't drinken zouwen.
   't Is van water lank,
   Hopkrank
   En mouteloos.
De vorschen die kwaken al om ter meest:
‘Brouwer, geef ons wat water weer,
Of we slagen heel de brouwerij ter neer!’

Boer:
Rotte patatten
Mee schelle' va' visch,
Dat eten de boeren
As 't kerremis is.

Kleermaker:
   Kleeremaker,
   Luizekraker,
   Lapkesdief!
Ge hebt gestolen van mijn gerief!

Koster:
Bimbambeieren!
De koster lust geen eieren,
Wat lust hij dan?
Spek in de pan,
Met een roggen boterham.

Paternoster,
Slaat den koster,
Slaat hem een bult,
Dat hij rond de kerk krult.

Lantaarnopsteker:
Ik kom aan,
Ik zet neer,
Ik kruip op,
Ik steek aan,
Ik ga neer,
Ik neem op,
Ik ga heen.

Jantje komt, Jantje komt,
Jantje de lanteernman!
Vroeg en laat
Op de straat,
Om te zien, hoe alles gaat.

Molenaar:
Mulder, mulder, korendief,
Groote zakken heeft-ie lief,
Kleine wil-ie niet malen,
De duvel zal hem halen!

Soldaat:
Soldaat
Kameraad,
In de Peperstraat!
En hij pakte zijn geweer,
En hij schoot ze omveer.

Uit al deze rijmpjes blijkt wel, dat er een soort van beroepenfolklore bestaat, zooals trouwens alreeds uit de spreekwoorden gebleken is en zooals nog uit menig humoristisch volksvertelsel zou kunnen blijken. Voor het wevers-folklore verwijs ik den lezer gaarne naar JOZEF CORNELISSEN in Eigen Volk I, bl. 12; zie daar over het kleermakers-folklore bl. 83; over het molenaars-folklore bl. 122.

7. Spotrijmpjes op g e b r e k e n en m i s m a a k t h e d e n .

Bultenaar:
't Is den bult
Zijn eigen schuld,
Dat hij zijn kas moet dragen;
Dat hij gaat
Bij Pier van Timst,
Die zal zijn kas afzagen.

Bult karkas,
Viool op bas,
Viool en fluit,
Trekt er maar uit!

Gierigaard:
Gierigaard,
Langen baard,
Uitgedroogde moordenaar!

Linksche:
Slinkepoot
Den duvel is dood,
Ga naar d'hell' om uw vesperbrood!

Manke:
Mankepoot
Den duvel is dood,
Ga naar d 'hell' om uw vesperbrood!

Rosharige:
Ros haar,
Ros bloed,
Zelden goed.

Scheelziende:
Schelewip,
Schelewap,
Papzak.
Ik heb een vogeltje gevangen
En het beestje kan niet zien,
Schele Pauwelien,
Schele Pauwelien.

8. Historische spotrijmpjes.

Uit den Geuzentijd:
Geus,
Lange neus,
Schèrepe kin
Daar wönt den duvel in.
(O. Volksl. I, bl. 53).

De eerste Fransche Republiek:
Onze Vader, die in de hemelen zijt,
Achter onz' schuur staat een mijt,
Als de Franschen komen zijn we ze kwijt.
(Land van Aalst).

Rataplan, rataplan, rataplan!
Daar komen die drommelsche Franschen weer an,
Ze hebben geen kousen en schoenen meer an,
Rataplan, rataplan, rataplan!
(Boekenoogen, Onze Rijmen, bl. 5).

Napoleon:
Mietje van Oostende,
Zat daar zonder hemde,
En de bim, bam, bom,
De vieze Napoleon.

(De Cock-Teirlinck, Kinderspel en Kinderlust VIII, bl. 252.)

9. W a t d e k l o k k e n v e r t e l l e n .

De klokken van Ledegem luiden:

Lui Leegem,
Luizebestier,
En hooveerdig!

Volgens Rond den Heerd IX, bl. 116 kleppen de klokken van Caneghem, als er iemand gestorven is:

Bim! bam! bom!
't Moet al dood,
Klein en groot,
Arm en rijk,
Al gelijk.

De inwoners van Wieze bij Dendermonde worden door de naburige dorpen voor gekken uitgescbolden. Vandaar, dat deze het klokkengelui van Wieze vertolken:

Wieze is zot,
Toebak dol.

Te Lommel vraagt de zwaarste klok:
Waat is er te Lommel?

waarop de lichtste antwoordt:
Eèrremoei, eèrremoei.

Dan vraagt de zwaarste weer:
Hoe lang zal het duren?

en het antwoord luidt:
Al ze lèven, àl ze lèven.

10. Tot de rubriek van de Volksluim behooren natuurlijk ook de duizenden u i e n , moppen of boertige verhalen, die bij het volk

in omloop zijn en dermate onmisbaar lijken in het hedendaagsche volksleven, dat V. DE MEYERE zich afvraagt, of de moppenverteller van heden niet de sprookjesverteller van vroeger zijn zou? - Een zeer eigenaardige uiting van den volkshumor is ook de p a r o d i e , en hierover nog enkele korte opmerkingen.

Van het diep-gevoelvolle Sterrelied, dat wij I, bl. 171 vlg. hebben meegedeeld, bestaan parodieerende varianten als:

Herodes, de koning, kwam zelve veur,
zijn broek was gescheurd en zijn hemd stak er deur.

Zij kwamen al veur een bakkerij:
daar kochten ze één koek en ze stalen er drij.

Zij liepen tot bij een herbergier:
daar dronken ze een pot en ze zaten bij 't vier.

Hoe het komt, dat deze varianten in het oude sterrelied werden ingelascht, is op afdoende wijze door BOEKENOOGEN in het Jubelnummer van Volkskunde (1914), bl. 24 vlg. verklaard. Maar men wachte zich, parodieën als deze te zwaar op te vatten en aldus verkeerd te beoordeelen. Het is een feit, dat de parodie, met name in het zuidelijk volksgebied, vooral geestelijke personen en zaken treft, ja het heiligste niet schijnt te sparen. Maar inderdaad kunnen de meeste dezer parodieën als vrij onschuldige scherts beschouwd worden, die zelfs een zekere gemeenzaamheid en vertrouwelijkheid met het geestelijke veronderstelt. De geparodiëerde gebeden, die plaatselijk den naam dragen van *wilde gebeden* en veelal in de kinderwereld terecht gekomen zijn, vindt men uitvoerig behandeld in DE COCK-TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust VIII, bl. 168 vlg. Een andere groep vormen de pastoorspreeken, ook in het noordelijke gebied niet onbekend; zie Volkskunde XX, bl. 73, 117, 178, 232; XXI, bl. 37, 80, 101, 150, 239. Een geliefd thema is dat van den pastoor, die op den preekstoel zijn meid wil waarschuwen, dat zij

den eendvogel niet mag laten aanbranden. En zoo begint hij dan:

Marie tentum
Keert en wentum
Want de entum
Die verbrentum.

De dienstbode begrijpt de bedoeling en het onheil is afgewend. Maar de aandachtige toehoorders waren van oordeel, dat de pastoor nog nooit zoo veel en zoo mooi Latijn gesproken had.

II. Sprookjes, sagen en legenden.

Sprookjes, sagen en legenden zijn dichterlijke volksverhalen, die ontstaan zijn en opgroeien uit het volk en door de mondelinge volksoverlevering worden voortgeplant.

De meest dichterlijke onder deze scheppingen van den volksgeest is het **sprookje**. Het is een volstrekt-fantastisch volksverhaal, zonder beperking van plaats, persoon of tijd. Het wordt geboren uit den naieven, spontanen drang, zich te verlustigen in het spel der verbeelding. Niet onjuist heeft men het sprookje genoemd: 'een anonieme schepping der volksfantasie'.

Daarentegen is de sage gebonden aan plaats, persoon of tijd; somtijds hangt zij samen met een bepaald volksgebruik. Men onderscheidt m y t h i s c h e s a g e n , aldus genoemd, omdat zij wortelen in algemeen-animistische opvattingen of in een bepaald mythologisch systeem (zie I, bl. 87); C h r i s t e l i j k e s a g e n , die Christelijke figuren of tafereelen borduren op heidensch, of althans op zuiverfiktief patroon; en h i s t o r i s c h e s a g e n , met een historische kern, die door de fantasie werd uitgebreid of gewijzigd. Heeft nu zulk een historische sage betrekking op de levens of de krachtdadige voorbede der heiligen, ligt, om met ANDRÉ JOLLES te spreken, de geestelijke okkupatie in het religieuze (De Gids 1922-1923, bl. 216 vlg.), dan noemt men ze met den bizonderen naam van **legende**.

Na raadsel, spreekwoord en volksluim komt nu de beurt aan het sprookje.

'Daar was eens een koning en een koningin en die hadden drie dochters. De jongste, braaf en onschuldig, werd door haar vader meedoogenloos tot vrouw gegeven aan een grimmig monster. Dit nu was een schoone, betooverde jongeling, die elken nacht zijn werkelijke gedaante weer aannam, maar zóo door zijn geliefde niet mocht gezien worden. Geduldig droeg de zwaarbeproefde koningsdochter haar lot; vaak echter zwichtte zij voor menschelijke zwakheid, en telkens moest ze dan haar vergrijp zwaar uitboeten. Doch eindelijk vatte zij liefde op tot haar man en op hetzelfde oogenblik wierp deze zijne gedaante van draak (leeuw, wolf, beer) af en vertoonde zich in volle schoonheid.'

Ziedaar, geachte lezer, de kern van een bekend Nederlandsch sprookje. Maar ook elders is het geen onbekende. Bij Slaven, Grieken, Albaneezen, Roemenen, Italianen, Kelten en Kalmukken kort men de avonden met gelijkluidende verhalen. Als sprookje van Amor en Psyche vinden wij het in een roman van den Romeinschen schrijver APPULEIUS; RAFFAËL schilderde het als fresco; THORWALDSEN en CANOVA belichaamden het in het kille marmer; CALDERON achtte het niet te gering, om het te vereeuwigen in een *Auto Sacramental*. Zoo hebben ook onze *Sprookjes van Moeder de Gans* hun parallellen bij alle Indo-europeesche volken; de schurkerijen van Reintje zijn bij de Zoeloe's bekend; en Kaffers, Samojeden en Kalmukken scheppen behagen in vertelsels als die van Tijl Uilenspiegel en Hans den Reuzendooder.

Waar lag dan wel de bakermat dezer 'anonieme scheppingen der volksfantasie'? Hoe zijn ze gevormd, wie gaf hun de gedaante, waarin zij zich thans vertoonen?

Toen de gebroeders GRIMM in 1812 hun Kinder- und Hausmärchen der Deutschen in het licht gaven, deed de vergelijkende sprookjeskunde haar intrede in de wetenschappelijke wereld. Wel was hun

hoofdstreven er op gericht, dezen sprookjes-schat te maken tot gemeengoed voor geheel Duitschland, maar de grootsche onderneming kon toch ook haar wetenschappelijk resultaat niet missen. Jammer genoeg was hun theorie al te eenzijdig. Naar hun oordeel zijn de Germaansche sprookjes de afgesleten vorm, het diamant-gruis der mythen van eertijds: 'das Mythische gleicht kleinen Stückchen eines zersprungenen Edelsteins, die auf dem von Gras und Blumen überwachsenen Boden zerstreut liegen'. Sprookjes zijn niets dan verkleurde Indo-europeesche mythen van goden of halfgoden. Taalverwantschap en stamverwantschap gaan met sprookjesverwantschap hand in hand. Hieruit volgt, dat de oervorm onzer sprookjes behoorde tot het religieuze gemeengoed der Indo-europeeërs.

De oorsprong der sprookjes dekt zich dus met den oorsprong der mythologie. JACOB GRIMM kan op algemeen-mythologisch gebied beschouwd worden als de voorlooper van MAX MÜLLER; en zoo huldigt dan ook hij de meening der naturalistische school, dat de mythen een afspiegeling zijn van de meest indrukwekkende natuurprocessen. Ging de zon op of onder: men zeide, dat zij geboren werd of stierf; werd ze verduisterd, dan heette het, dat zij met een ontzaglijk monster den strijd aanbond. Maar weldra ging de oorspronkelijke beteekenis der beeldspraak verloren, en nu werden de voorstellingen der natuurprocessen tot mythen, en naderhand veelal tot sprookjes. Volgens de latere natuurmythologen, die meer de animistische opvatting huldigden, stelden de Indo-europeeërs zich de hen omringende natuur van meet af aan als bezield voor. Zoo is dan de Schoone Slaapster oorspronkelijk de in winterslaap verzonken aarde, en de prins, die haar wekt met een kus, de lentezon; zoo is de reus in Klein Duimpje de ijzige wintervorst.

In het jaar 1859 stelde THEOD. BENFEY tegenover deze theorie, die de bakermat onzer sprookjes ten slotte in het Indo-europeesche stamland zocht, zijn Indische hypothese. In de klassieke inleiding zijner vertaling van het *Pantschatantra* beweert hij, dat de bakermat der sprookjes in Indië ligt, en wel in het Indië der geschiedenis. Dáar

spon de spin haar web, dat zijn draden over geheel de bewoonde wereld wierp. Eerst sedert de XIe eeuw n. Chr. zijn deze Indische sprookjes Europa binnengedrongen. In het Noorden diende het Boeddhisme als voertuig en liep de weg over Tibet, Mongolië, Siberië en Rusland; in het Zuiden ging de propaganda uit van den Islam, en deden de Perzen, Arabieren, Turken en Grieken dienst als bemiddelaars. Deze bemiddeling was hoofdzakelijk van literairen aard.

Deze hypothese trok in ruime kringen de aandacht en werd door velen gevolgd; ik noem slechts COSQUIN. Het feit valt dan ook niet te loochenen, dat een groot aantal sprookjes uit Indië tot ons gekomen zijn, óók reeds door Alexander den Grooten, door de volksverhuizingen, de Tartaren. Maar anderzijds blijft het onbetwistbaar, dat er vóor het tijdperk van het historische Indië in Europa reeds tal van volksverhalen hebben bestaan. Over de prioriteit van de Grieksche, in het bizonder der Aesopische fabels, kan worden getwist. Maar de sprookjes, die door de Homerische gedichten worden omsloten of aangeduid, maar het verhaal van Midas met de Ezelsooren kan onmogelijk aan het historische Indië zijn ontleend.

Het zou echter onbillijk zijn, Benfey eenzijdig naar de Indische hypothese te beoordeelen. Hij heeft méer gedaan. Hij heeft, en dit is voor ons van het grootste belang, het sprookje getrokken uit den dichten mythologischen nevelsluier en het gekenmerkt als een *produkt der volkskunst* met mythologischen en kultuur-historischen achtergrond, al kan dit geen eigentlijke verklaring heeten. Hij heeft open oog gehad voor de wisselwerking tusschen literaire en populaire traditie, het begrip der ontleening ingevoerd en den grondslag gelegd voor de moderne sprookjesvorsching.

Intusschen werd het vasthouden aan de Indische hypothese steeds moeilijker, naar mate men meer opvallend-overeenstemmende sprookjes ontdekte bij de meest verscheidene en verst afgelegen volken, over den geheelen aardbodem. Vooral de sprookjesschat van Amerika vroeg om oplossing. Hoe kwamen de letterkundige sprookjes van het historische Indië bij de Huarochiri's van Zuid-Peru? Hoe kwam

de Boeddhistische Jason-mythe op Samoa? Hoe kwam het oudste ons bekende sprookje, opgeteekend ten tijde van Mozes, naar Egypte?

BÉDIER scheen in zijn Fabliaux (Paris 1897) een bevredigende oplossing te brengen. Zonder aan sommige sprookjes en sprookjesbestanddeelen een groote mate van autochthonie en zelfstandigheid te willen betwisten, en zonder ook het feit der ontleening in twijfel te trekken, ontkende hij slechts den overwegenden invloed van Indië, de strooming van uit éen bevoorrecht centrum, op éen gegeven tijdstip der geschiedenis. Bij alle volken kunnen sprookjes wording en wasdom verkrijgen, en zoo gebeurt het, dat van uit verschillende milieu's, veelal bezwaarlijk nader aan te duiden, tal van sprookjes de grenzen hunner bakermat overschrijden en zich tooien met de nationale dracht en aannemen de eigenaardige denk- en zegswijze van de meest onderscheiden volkeren. De theorie van de p o l y g e n e s e : van het onafhankelijk van elkaar ontstaan van sprookjes op verschillende plaatsen, treedt bij hem zeer beslist op den voorgrond.

Hand in hand met beschouwingen en verklaringsmethoden als deze ging een verruiming der theorie van het animisme en praeanimisme (zie boven, bl. 98): een toestand van primitieve associaties en psychisch mechanisme. Zulk een geestestoestand doet allerlei opvattingen, maatschappelijke instellingen en gebruiken ontstaan, die evenzeer voor mythen- en sprookjesvorming in aanmerking komen. Hij overheerscht bij de natuurvolken, maar is ook in zekere mate bij de kultuurvolken aanwezig en kweekt daar nog steeds soortgelijke voorstellingen en gebruiken, men denke slechts aan den *Vegetationsdämon* bij de Germanen. Het sprookje is dus niet *stechts* diamantgruis en de afgesloten vorm der mythen van eertijds. De sprookjes-telende aandrift van het volk is nimmer gedoofd en, zonder toevoeging van het religieuze moment, stond en staat de sproke naast de mythe, ja zij kan ook de embryonale vorm der mythe zijn, in zoover bij de niet-kultuurvolken de mythe zich vaak ontwikkelt uit het sprookje of uit eenzelfde kern, waaruit zich

ook het sprookje ontwikkelde. Wanneer de natuurmensch bij het neerdwarrelen van de sneeuwvlokken zei, dat de goede God zijn ganzen plukte - een nog thans gangbare uitdrukking - dan kon dit gezegde, deze voorstelling van het natuurproces, het begin eener natuurmythe zijn, maar evengoed van een sprookje, dat onafhankelijk van, zij het ook parallel mét een mythe, die in soortgelijke natuurbeschouwing wortelde, kon voortleven.

Ziedaar de uitkomsten, waartoe de voornaamste vertegenwoordigers der anthropologische school: MANNHARDT, BASTIAN, TYLOR, ANDREW LANG in deze materie geraakten.

De anthropologen hebben echter niet voldoende rekening gehouden met het feit, dat de geestelijke eenheid van het menschelijk geslacht slechts een eenheid is van aanleg, geschiktheid en neigingen. Maar een psychische neiging gaat niet steeds, of niet steeds op eenvormige wijze, of niet steeds in denzelfden graad tot de daad over, omdat de menschelijke vrijheid tusschenbeide treedt.

Wellicht ben ik bij deze uiteenzetting te uitvoerig geweest, bepaaldelijk wat GRIMM, MAX MÜLLER en de anthropologen betreft. Toch meende ik ze niet te veel te moeten besnoeien. Immers al heeft in de laatste jaren de theorie van het ‘diamantgruis’ nóg heel wat ingeboet, anderzijds hebben P. SAINTYVES en zijn volgelingen toch weer een nieuw verband tusschen mythe en sprookje gelegd, en wel door middel van den ritus. Is de ritus een handeling van magischen aard: de mythe betrekt de handeling op het bovenzinnelijke, maar het sprookje tracht ze te verklanken. Zonder twijfel hangt het sprookje samen met traditie en volksgebruik en wortelt het, zooals we zagen, in de primitieve gemeenschapskultuur, maar wij weten toch ook, dat de volks*verhalen*, die uit eenzelfden gedachtengang zijn ontstaan, zich al spoedig met de volks*gebruiken* associeeren. En wat den ‘Völkergedanken’ betreft, de theorie van de polygenese zal steeds haar waarde voor ontstaan en verspreiding der sprookjes in ruime mate blijven behouden.

De historisch-geografische theorie, hoofdzakelijk voorgestaan door

KAARLE KROHN en ANTTI AARNE (Leitfaden der vergleichenden Märchenforschung, Hamina 1913), draagt den naam van 'Finsche theorie'.

Aarne verwerpt de naturalistische en anthropologische theorie en keert vrij wel tot de historische opvatting terug. Voor hem is elk sprookje oorspronkelijk éen gesloten geheel, éen afgeronde vertelling, die slechts eens, op een bepaalde plaats is ontstaan. Daarin vindt men beschouwingen en gebruiken, die dagteekenen uit een vroegere kultuurperiode, maar het is onnoodig daarom het geheele sprookje tot die periode terug te brengen. De sprookjes zijn dichtwerken, ingewikkelde vertellingskomplexen, gewrocht met het opzettelijk doel de hoorders op te vroolijken door de grillige speling der fantasie; maar zij zijn niet alleen in Indië ontstaan, doch eveneens in Noorden Zuid-Europa. De varianten berusten op louter psychologische gronden: de verteller vergeet een trek, lascht aan het begin of einde een verwanten trek in, verbindt, kontamineert verscheiden sprookjes tot éen geheel. Hierbij speelt het drietal en de analogie een groote rol, een dierengeschiedenis wordt tot menschelijk avontuur, een sprookje tot ik-vertelling, een verhaal wordt pasklaar gemaakt voor andere landen, tijden, zeden. Aarne scheert de verschillende soorten van sprookjes wel wat over éen kam. Het sprookjeslied vertoont inderdaad een vrij vasten vorm, maar soepeler is reeds het dierensprookje en het allerbeweeglijkst zijn de tooversprookjes. Die beweeglijkheid is ten deele afhankelijk van het aandeel, dat aan het sprookje als kunstprodukt hebben de verteller en het luisterend publiek. Ook is de bewering, dat de meest verspreide sprookjes ook den oervorm het meest benaderen, niet juist en evenmin kan de logische opbouw als een onomstootelijk bewijs voor oorspronkelijkheid worden aangehaald. De Finsche school beweegt zich te veel in de richting van de literaire kritiek, niet bizonder geschikt voor verschijnselen, die vooral op kollektieve traditie berusten. Voeghierbij den fragmentairen toestand van het materiaal, hoe omvangrijk dan ook, zoodat de gerekonstrueerde oervorm weinig vertrouwen wekt. Trouwens: die

oervorm zelf heeft ontwikkelingstrappen gekend en is uit bij het volk gangbare elementen opgebouwd. Voor de wetenschap der volkskunde zou een te uitsluitende toepassing van de Finsche methode noodlottig kunnen worden. Want SPAMER beweert in zijn Wesen, Wege und Ziele der Volkskunde (Leipzig 1928) te recht, dat 'eine solche historisch-philologische Betrachtung des mündlichen Ueberlieferungsstoffes allein nicht die Begründung einer eigenen Wissenschaft, der Volkskunde, rechtfertigt' (bl. 38). - Ook heeft Aarne wel te weinig aandacht gewijd aan den aard der **sprookjes-motieven**, die niet zoo gering in aantal zijn als hij aanneemt; zie b.v. F.V.D. LEYEN, Aufgaben und Wege der Märchenforschung, in de Festschrift-Kuhn, bl. 407 vlg. Natuurlijk is het sprookje niet ontstaan door willekeurige vermenging van bepaalde motieven - men spreekt wel eens van een kaleidoskoop - maar de auteur kan toch ook geput hebben uit den voorraad van oud, ja oeroud volksgoed, gangbaar in zijn omgeving. En waarom zouden zulke motieven niet een afzonderlijk bestaan kunnen hebben geleid? En waarom zouden enkelvoudige motieven niet op verschillende plaatsen, onafhankelijk van elkaar, kunnen zijn ontstaan, zoodat hun aanwezigheid in meerdere sprookjes niet pleit voor verwantschap? De moeilijkheid wordt aanzienlijk verzwaard door het feit, dat de grens tusschen volks- en kultuurkunst zoo moeilijk te trekken is. Toch moeten wij van het volkssprookje uitgaan, van het primitieve volkssprookje met zijn alreeds artistiek en fantastisch karakter: en van dezen sprokevorm moeten wij aan de polygenese vasthouden. Het kan overal ontstaan, waar menschen wonen en aan kunst welbehagen vinden. Het gaat van een enkeling uit, maar wordt eerst tot volkssprookje, wanneer het door de gemeenschap wordt aanvaard: wij dienen dus rekening te houden met den kultuurgraad en de maatschappelijke geaardheid van de aanvaardende groep.

Maar sprookjesmotief of sprookje, eenvormig van aanleg of alreeds door kombinatie van meerdere motieven uitgedijd, kan, evenals het woord, bij andere gemeenschappen aankloppen en zich door nationalen

tooi tot het onvervreemdbaar eigendom van een bepaald volksdeel of volk maken. Het kan voorts in een hoogere sfeer tot kultuursprookje worden, hetgeen met de meeste ons bekende sprookjes uit de verzameling van GRIMM stellig het geval is geweest. Maar zij zijn tot het volk teruggekeerd, zij zijn tot 'gesunkenes Kulturgut' geworden en 'zersagt' en veelal door kontaminatie en misverstand vervormd. Het keurig bewerkte sprookje van Doornroosje komt uit Frankrijk, maar vond bij ons het motief van de in tooverslaap verzonken, maar weer bevrijde schoone nog in leven. Voor de Finsche methode biedt het Europeesch-Aziatische sprookjes- en volksverhaalgebied het meest veilig operatie-terrein.

Het aantal varianten van zulke kultuursprookjes en hun zwerftochten schijnen onbeperkt. Toch zijn bepaalde hoofdstroomingen waar te nemen, en Indië zal wel de voornaamste bron geweest zijn. Maar ook ging de stroom van West naar Oost: het Fortunatus-sprookje stamt uit Engeland of Frankrijk en volgens LUTZ MACKENSEN zou het sprookje van het zingende been zijn oorsprong in Vlaanderen hebben; zie echter M. DE MEYER in het Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde XXX, bl. 120 vlg., en het Vlaamsche sprookje van Janneken en Mieken bl. 172.

Wij moeten dus onderscheid maken tusschen inhoud en vorm; deze laatste is bij onze sprookjes doorgaans niet primitief. Wat den inhoud betreft kan de polygenese slechts zelden klemmend worden ontkend: slechts dan b.v. wanneer bepaalde typische trekken dermate identiek zijn, dat zij eigenlijk niet tweemaal onafhankelijk kunnen uitgedacht worden. Zoo vinden wij b.v. in de Punjâb, in Bretagne, bij de Albaneezen, moderne Grieken en Russen, een sprookje, waarin een jong man in het bezit is van een tooverring. Deze ring wordt hem ontstolen, en teruggebracht door de hulp van dankbare dieren, aan wie de jonge man weleer diensten bewezen had. Zijn vijand heeft den ring in den mond, maar de dankbare muis steekt haar staart in den neus van den dief, doet hem niezen, en zoo komt de tooverring te voorschijn.

En nóg moet men oppassen. In de Guntramsage en in een Indisch sprookje wordt verhaald van een koning die, met zijn dienaar op weg, inslaapt en door zijn dienaar bewaakt wordt. Dat is een algemeen menschelijk motief. Maar nu knoopt zich in beide gevallen dit andere motief er aan vast: dat de dienaar uit den mond van den koning een slang ziet komen en dat hij door die slang in het bezit van een schat gesteld wordt. Dat schijnt wel te moeten wijzen op ontleening. En toch maakt HANS NAUMANN in zijn Primitive Gemeinschaftskultur aannemelijk, dat wij hier met twee geheel verschillende motieven te doen hebben (bl. 63 vlg.).

Het wil mij echter voorkomen, dat OSKAR DÄHNHARDT in zijn Beiträge zur vergleichenden Sagen- und Märchenforschung den regel onjuist stelt, door te bepalen, dat telkens 'Wanderung' moet worden aangenomen, zoodra sprookjes of sagen in meer dan éen motief overeenstemmen. De twee motieven van den tooverring en van de dankbare dieren in bovenstaand sprookje vind ik beslist onvoldoende om te besluiten tot verwantschap. Naast het zelfstandig motief bestaat ook nog de zelfstandige m o t i e v e n f o r m u l e . Daarentegen lijkt mij het handelen van de dankbare muis dermate individueel, dat deze bizonderheid éens voor altijd moet zijn uitgedacht. Maar, zooals gezegd, ontleening of 'Wanderung' en zelfstandige produktie kunnen samengaan. Zie ook mijne Essays en Studiën, bl. 205 vlg.; AUG. V. LÖWIS OF MENAR, Kritisches zur vergleichenden Märchenforschung, in de Zeitschrift des Vereins für Volkskunde XXV, bl. 154; HANS NAUMANN, Grundzüge der deutschen Volkskunde[2] (Leipzig 1929), bl. 135 vlg.; GÉDÉON HUET, Les contes populaires (Paris 1923); E. COSQUIN, Études folkloriques. Recherches sur les migrations des contes populaires et leur point de départ (Paris 1922); JOH. BOLTE, Name und Merkmale des Märchens (Helsinki 1920); Zeugnisse zur Geschichte des Märchens (Helsinki 1921). Met LUTZ MACKENSEN e.a. geeft hij sedert 1931 te Berlijn het Handwörterbuch des deutschen Märchens uit. Verder ARTHUR CHRISTENSEN, Motif et thème (Helsinki 1925); ANTTI AARNE, The

types of the folktale. Translated and enlarged by STITH THOMPSON (Helsinki, 1928); M. DE MEYER, Janneken en Mieken, Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde XXX, bl. 120 vlg.; F.V.D. LEYEN, Das Märchen[2] (Berlin 1917); ANDRÉ JOLLES, De Gids 1922-1923, bl. 216 vlg.; GUIDO GEZELLE, Vlaamsche Volksvertelsels (Brussel 1925); JAN DE VRIES, Het Sprookje (Zutphen zonder jaar).

Het meest waarschijnlijke lijkt me, dat aan sprookje èn sage ten grondslag liggen korte primitieve volksverhalen, die een afgerond geheel vormden, zooals men die heden nog zoo vaak aantreft bij volken met lage kultuur. Vormeloos en bescheiden, wortelend in de bl. 161 aangeduide primitieve gemeenschapskultunr, kunstlooze **kiemcellen** van folkloristische vormingen van allerlei slag, met name van sprookje en sage. En wanneer V.D. LEYEN zegt, dat de sagen ouder zijn dan de sprookjes, dan zou ik dit bepaaldelijk op deze volksverhalen willen toepassen.

Sprookje en sage waren dus oorspronkelijk identiek. Maar wat is gebeurd? Terwijl bedoelde verhalen, steeds meer gebonden aan plaats, tijd en persoon, primitief van inhoud èn vorm bleven, hun oorspronkelijk realisme nimmer verloochenden, en aldoor meer een praktisch doel van mededeelen en beleeren nastreefden in de **sage**, hebben zij zich anderzijds in artistiek-fantastische richting tot **sprookje** ontwikkeld, of liever: zij ontwikkelden zich eerst tot sage- en sprookjesmotief, en dan tot sage en sprookje. De sprookjes-motieven gaan bewust de richting van de kunst uit: zij willen schoon en behaaglijk zijn en laten de verbeelding vrij spel. Geloof aan haar waarachtigheid vraagt de sage in ernst, het sprookje slechts schert-sender wijze.

Ontsproten aan een gelijksoortige primitieve gemeenschapskultuur zijn deze motieven niet alleen overeenkomstig, maar veelal geheel identiek van aard. Op hen is het beginsel van de polygenese, van de elementaire verwantschap, dat ook in de taalkunde niet onbekend is, ja met den dag meer veld wint, zonder twijfel toepasselijk. Sprook-

jesvertellers zorgen voor den passenden vorm, en wordt die door de gemeenschap aanvaard, dan vertoont zich het sprookje als produkt van de kollektieve volkskunst. 'Wanderung' heeft vooral plaats, wanneer het sprookje van kollektieve volkskunst tot individueele kultuurkunst wordt, of wanneer het als omlaag gezonken kultuur-bezit tot het volk komt of tot het volk terug keert.

Een trek, dien de primitieve gemeenschap met de kinderwereld gemeen heeft, is o.a. deze, dat de mensch in nauwere gemeenschap leeft met de **dierenwereld**, dat de afstand tusschen mensch en dier aanmerkelijk inkrimpt. Het lijkt in zulk een geestestoestand dan ook niet meer dan natuurlijk, dat de dieren spreken en handelen als menschen. En dit geldt niet alleen voor de huisdieren, neen, ook de dieren en vogelen des wouds en des velds deelen in die sympathie en treden in de sprookjes handelend, helpend, waarschuwend, beloonend, straffend op. Zoo ontmoeten wij muggen, vliegen, bijen, mieren, kevers en vlinders; everzwijn, vos, wolf, haan, beer, hert en ree; vrij schaarsch ezel, otter en wezel. Fabelachtige sprookjesdieren zijn de meerkat, de beruchte zeeslang - óok bekend uit onzen komkommertijd - en eveneens de zeeslang der lucht, dan de grijpvogel, die vaak als bewaker van schatten dienst doet. Het eenhoorn is het symbool van het diepe, van menschen verlaten woud. Vooral de draak is een fantasiedier, dat wel oorspronkelijk een uitbeelding is van de vurige onweerswolk. Hij vereenigt de gedaanten van slang, hagedis en vogel, ligt op den grond en hoedt de schatten met zijn vlammenden adem. Het d r a a k m o t i e f is dan ook ruim verspreid. Merkwaardig is het, dat ook de leeuw zoo vaak voorkomt, zonder dat persoonlijke aanschouwing mag worden verondersteld. Men vergisse zich niet, door dit feit te plaatsen op rekening van een vreemde herkomst; het geldt hier slechts den sterken indruk, door uiterlijk en levenswijze van dit koninklijk dier op de volksverbeelding gemaakt, maar enkel door de faam en de talrijke wapenschilden. Ook de adelaar kan als zoodanig worden beschouwd. Mythologische

beteekenis hadden aanvankelijk naar alle waarschijnlijkheid stier, koe, paard, wolf, bok en everzwijn. De visschen zijn slechts zelden naar hun soort aangeduid; de snoek komt dan het meest voor, terwijl de dolfijn het sprookjesdier der oudheid bij uitstek was. In het volgende Vlaamsche sprookje is sprake van een goudvischje, dat echter plaatselijk door een kikvorsch vervangen wordt. Wij hebben hier de motieven van den d a n k b a r e n v i s c h , over de geheele werld verspreid, en van de d r i e w e n s c h e n , waartoe de hier geuite reeks van wenschen moet worden teruggebracht. Ik ontleen het aan POL DE MONT en ALFONS DE COCK, Dit zijn Vlaamsche Wondersprookjes (Gent 1896), bl. 238.

Van Janneken Tietentater en het Vischje uit de Zee.

Er was eens een manneken en die heette Janneken Tietentater. Het ventje was doodarm, zóo arm, dat hij met zijn vrouw onder eenen mostaardpot woonde, en, om iets te eten te hebben, alle dagen naar de zee ging visschen.

Zoo, op zekeren dag, dat hij weer op de vangst uit was, ving hij een schoon goudvischken, en tot zijn groote verwondering begon het eensklaps te spreken: ‘Och Janneken’, zei het, ‘laat me toch leven, ik zal u al geven wat gij verlangt. Als gij iets wilt hebben, roep me maar’.

Zonder aarzelen wierp Janneken het wonderbare vischje terug in 't water en spoedde zich naar huis, om dat vreemd geval aan zijne vrouw te vertellen. Deze had al zoo dikwijls over hunne armoede geklaagd, en was dus niet weinig verheugd, toen zij dat nieuws hoorde. ‘Keer seffens weer naar de zee’, zegde zij, ‘en vraag ons een schoon huis, want dat wonen onder eenen mostaardpot staat mij al lang tegen’.

De man trok op naar het strand en riep:

Vischken, vischken uit het water,
Kom bij Janneken Tietentater!’

Op hetzelfde oogenblik stak het goudvischje zijn kopje boven.
- 'Wat belieft er u, Janneken, mijn manneken?' vroeg het.
- 'Mijn vrouwtje, mijn Soozeke-Grilletje, die hadde zoo gaarne haar willetje.'
- 'Wat is er haar willetje dan?'
- 'Ze zou zoo graag in een schoon, groot huis wonen, gelijk de rijke menschen.'
- 'Ga naar huis, ge zult het hebben.'

Daarop keerde de visscher terug en in plaats van zijnen mostaardpot, vond hij inderdaad een prachtig huis, met een koetspoort, prachtig genoeg voor een burgemeester van eene stad! Zijne vrouw stond hem af te wachten, zoo fier als een kalkoensche haan.

'Wij wonen nu in een rijk huis', zei ze, 'dat is waar, maar het is niet gemeubeld. Ge zult dus weer bij het vischken moeten gaan en meubels vragen.'

's Anderen daags trok de man nogmaals naar het zeestrand en riep:

'Vischken, vischken uit het water,
Kom bij Janneken Tietentater!'

- 'Wat belieft er u, Janneken, mijn manneken?' vroeg het vischje dadelijk.
- 'Mijn vrouwtje, mijn Soozeke-Grilletje, die hadde zoo gaarne haar willetje.'
- 'Wat is er haar willetje dan?'
- 'Zij zou zoo gaarne haar huis vol schoone meubels zien.'
- 'Ga naar huis, ge zult ze hebben.'

En het goudvischje had niet gelogen, want Janneken vond al de kamers van zijn huis, van onder tot boven, zoo rijkelijk gemeubeld, dat hij zijn oogen bijna niet kon gelooven. Maar zijne vrouw was niet voldaan. 'Nu ontbreekt er ons nog geld,' zei ze, 'we moeten immers schoon gekleed gaan, en lekker eten en drinken hebben, en eene koets met een koppel paarden. Ge moet dus terugkeeren bij het vischje, en veel geld vragen.'

Zoo 's anderen daags begaf de man zich weer naar het strand, en riep:

'Vischken, vischken uit het water,
Kom bij Janneken Tietentater!'

- 'Wat belieft er u, Janneken mijn manneken?' vroeg het vischje weer.

- 'Mijn vrouwtje, mijn Soozeke-Grilletje, die hadde zoo gaarne haar willetje.'

- 'Wat is er haar willetje dan?'

- 'Ze zou gaarne veel geld hebben, om schoone kleederen te koopen, en goed eten en drinken en een koets met twee paarden.'

- 'Ga naar huis, ge zult het hebben!'

En het goudvischje had wederom de waarheid gezegd, want toen Janneken t'huis kwam, vond hij al de kasten en laden vol gouden zilverstukken. Nu hadden ze geld 'met de macht', zoodat zij fijne brokjes aten, lekkeren wijn dronken en kostelijke kleederen droegen. Ook hielden zij knechten en meiden, en reden alle dagen met de koets uit. 't Was een koningsleven, en toch verlangde de vrouw nog meer.

'Ik zou wenschen, dat gij koning waart, en ik koningin,' zei ze op zekeren dag tot haren man, 'dan zouden we de rijkste zijn van 't land en iedereen zou voor ons moeten bukken. Keer terug naar de zee, en vraag dat aan 't vischje.'

's Anderen daags toog de man opnieuw naar het strand en riep:

'Vischken, vischken uit het water,
Kom bij Janneken Tietentater!'

- 'Wat belieft er u, Janneken mijn manneken?' vroeg het vischje, dat weer onmiddellijk aan de oppervlakte verscheen.

- 'Mijn vrouwtje, mijn Soozeke-Grilletje, die hadde zoo gaarne haar willetje.'

- 'Wat is er haar willetje dan?'

- ‘Ze zou gaarne koningin zijn en ik koning!’
- ‘Ga naar huis, ge zult het zijn.’

En van dien dag af woonden Janneken en zijne vrouw in een koninklijk paleis en overal, in de boven- en benedenzalen, blonk en schitterde alles, dat hunne oogen er van schemerden. Ze waren in 't goud gekleed, zaten op een gouden troon, aten uit gouden tellooren en dronken uit gouden bekers. Knechten en meiden gehoorzaamden hun als slaven en de rijkste menschen kwamen vóor hen nederbuigen. Doch, in hare hoovaardij, wilde de vrouw nog hooger klimmen en ze zei tot haar man: ‘We kunnen van het vischje toch alles verkrijgen, wat wij zouden wenschen; welnu, ga morgen nog eens naar de zee, en zeg aan het goudvischje, dat gij verlangt God te zijn, en ik Onze Lieve Vrouwe.’

Ja, den volgenden dag ging de man weeral naar het strand en riep:

‘Vischken, vischken uit het water,
Kom bij Janneken Tietentater!’

Op éen, twee, drie, was het vischje daar weer, en vroeg:
- ‘Wat belieft er u, Janneken, mijn manneken?’
- ‘Mijn vrouwtje, mijn Soozeke-Grilletje, die hadde zoo gaarne haar willetje.’
- ‘Wat is er haar willetje dan?’
- ‘Ze zou gaarne Onze Lieve Vrouw zijn, en ik God.’

En het vischje antwoordde met eene barsche stem:

‘Daar is maar *éen* - *éen* God,
Gij zijt een zot,
Kruip weer onder uwen mostaardpot.’

En thuis vond Janneken zijne vrouw opnieuw onder den mostaardpot zitten, met eenen neus van eene el lang, en ze schreide, dat ze snikte.

(Santvliet en Wijneghem).

Het motief der Drie Wenschen vindt men nog in een sprookje van dezen naam bij WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven II, bl. 126, in Volkskunde XV, bl. 34: Van den smid, die niet sterven wilde, en XVII, bl. 17: Van de drie wenschen (Nederlandsche sprookjes en vertelsels, medegedeeld door G.J. BOEKENOOGEN). -

Ook de vogels worden meestal slechts in het algemeen aangeduid; uitzondering maakt de musch: brutale huisgast, de leeuwerik: zangeres van het morgenrood, de zwaluw: geluksvogel, de nachtegaal: lenteverkondiger, de ooievaar: kinderbrenger en kindervriend; verder nog de uil, de adelaar en enkele anderen. In het hier volgende sprookje, eveneens aan de Vlaamsche Wondersprookjes ontleend (bl. 235), is slechts sprake van een vogeltje, dat zingt in de boom-kruin. De booze moeder en de vogel die het uitbrengt zijn de motieven; men vergelijke wat over het motief van het zingende been op bl. 164 gezegd is.

Van de booze Moeder en den straffenden Noteboom.

Daar waren eens twee kinderen en die heetten Janneken en Mieken. De Moeder kon Janneken niet lijden, maar Mieken zag ze doodgaarne.

Op zekeren dag zei ze tot de kinderen: ‘Gaat naar het bosch, om hout te rapen.’ En ze gaf Mieken eene lekkere, witte boterham, terwijl Janneken niets kreeg dan eene droge snede roggebrood.

Toen de jongen en het meisje nu naar huis keerden, had Mieken schier al het doode hout alleen opgeraapt; zij had een vollen schoot, terwijl Janneken bijna niets had kunnen zamelen.

Als de Moeder dat zag, gaf zij Mieken een schoonen, blozenden appel, maar aan Janneken niemendal.

‘Krijg ik nu ook geenen appel, Moeder?’ vroeg hij, met een droef gezicht.

- ‘Gij!’ .... riep de Moeder met een groote verontwaardiging. Doch een oogenblik daarna bedacht zij zich en zei: ‘Welnu, voor dezen keer, ja, ga dan maar op den zolder naar de kist, en haal er eenen appel uit.’

Maar het leelijke wijf volgde Janneken heimelijk op hare zokken, de zoldertrap op, en als de jongen het scheel van de kist had opgeheven, en zijn hoofd er juist instak, boef! sloeg zij uit al hare macht de kist weder toe, zoodat de kop af was, en met een harden bons neerviel ....

Nu kapte de booze moeder haar kind in stukskens, om er soep van te koken, en de beenderen liet zij Mieken onder den noteboom in den tuin begraven.

Als de vader 's middags van zijn werk thuis kwam, vroeg hij, waar zijn Janneken was, want hij had het jongsken innig lief.

‘Hij is hout rapen,’ zei de vrouw.

- ‘.... Maar wat vreemden smaak heeft die soep toch!’ merkte de man na een poosje zwijgens aan, terwijl hij zijn vrouw in de oogen keek.

- ‘Och, wat zou het anders zijn dan een beetje aangebrand!’

Als hij gegeten had, ging de vader in zijnen tuin, en toen hij onder den noteboom kwam begon op eens een vogeltje in de kruin te zingen:

Mijn moeder heeft mij vermoord,
Mijn vader heeft mij geëten (gegeten)
En mijn zuster heeft mijn' beentjes al'
Onder den noteboom gesteken (gestoken).

En roef! daar viel met een zwaren plof een volle zak geld vóor vaders voeten neder. Dadelijk liep hij naar binnen en vertelde, wat aardig geval hem nu overkomen was.

Mieken ging ook in den tuin zien. En op den boom ging het vogelken weer aan den gang met zijn droevig liedje:

Mijn moeder heeft mij vermoord,
Mijn vader heeft mij geëten
En mijn zuster heeft mijn' beentjes al'
Onder den noteboom gesteken.

En zie, daar viel uit de lucht een schoon blauw satijnen kleed

vlak vóor de voeten van het meisje. Met een popelend hartje raapte zij het op en stormde er mee binnen.

Dan kwam de moeder toegeschoten, in de hoop dat er voor haar ook wel iets ten beste zou wezen. Maar nauwelijks was ditmaal het liedje ten einde of, pardaf! daar viel een zware tak met harde steenen recht op den kop der booze moeder, - zoodat zij morsdood bleef liggen.

(Antwerpen).

Iets anders is het eigenlijke dierensprookje. Hier zijn de dieren veeleer uitsluitend de handelende personen, en slechts bij uitzondering wordt een mensch geduld.

Het dierensprookje is ook onderscheiden van de dierenfabel. Deze is er op uit, het menschelijke door het dierlijke uit te drukken en bevat strekking, moraal en satire. Het sprookje daarentegen moraliseert niet, althans niet oorspronkelijk, het wil slechts naief waarnemen en trouw weergeven, wat in de dierenwereld plaats heeft. Tusschen mensch en dier loopt immers geen scherpe grenslijn, meent het volk; slechts openbaart het dier zijn eigenschappen en neigingen meer onbevangen dan de mensch. En de taal? Die bezitten de dieren evengoed, maar de mensch mist de gave, die te verstaan.

Ik geef nu een dierensprookje met het bekende verzamelmotief van een reisgezelschap, dat langzamerhand bij elkander komt, en dat men ook vindt in de *Bremer Stadtmusikanten*. Het is ontleend aan de verzameling van POL DE MONT en ALFONS DE COCK: Dit zijn Vlaamsche Vertelsels (Gent 1898), bl. 47.

De Kerkzangers van Sinter-Goelen.

De molenaar van Zavelberg had een ezel, die in zijnen dienst stram en stijf geworden was. Nu was het beest zoo oud als de straat en deugde niet meer voor het werk. Daarom wilde zijn meester Grauwtje aan kant zetten en hem voor zijn vel verkoopen.

Toen de ezel gewaar werd, dat hij in den mulder zijn gratie niet meer stond, besloot hij de plaat te poetsen.

'Ik kan in Sinter-Goelen nog kerkzanger worden,' dacht hij; 'al ben ik oud, mijne stem klinkt nog goed en helder.' En hij sloeg de Brusselsche baan in.

Als hij 't kasteel van den baron voorbijging, kwam hem de zwarte jachthond tegen, zoo treurig als een lijkbidder.

'Wat scheelt er u?' vroeg de ezel.

'Och', was 't antwoord, 'omdat ik op de jacht met mijne stijve pikkels de hazen niet meer kan inhalen, loop ik hier iedereen in den weg. Van 's morgens tot 's avonds is 't altoos hetzelfde liedje: allo, oude rakker, van onder mijne voeten. Ge zoudt liever dood zijn dan zoo te leven.'

'Sukkelaar, waar gij verdriet in maakt!' zei de ezel. 'Ga met mij mede, ik trek naar Sinter-Goelen om kerkzanger te worden. Uwe stem is nog kloek, en 't is een vet postje op onze dagen.'

De hond liet het zich geene tweemaal zeggen en ging met den ezel de Brusselsche baan op.

Een beetje verder, aan een leemen huizeken, zagen zij een kat aan de deur zitten met een gezicht gelijk Pietje de Dood, en haar miauw! miauw! scheen uit 'nen grafkelder te komen.

'Wat is er met u gebeurd?' vroeg Langoor.

'Ja,' zei de poes, 'vraag mij zoo'n dingen! Ik ben half blind van ouderdom, en kan bijkans geene muizen meer vangen. En ik krijg zoo luttel eten, dat ik somwijlen scheel zie van honger. Ik had nu juist een klein broksken spek gestolen, en voor zoo'n bagatel wierd ik de deur uitgesmeten en kreeg dan nog pardoef, terwijl de muizen in de schapraai mij vierkant uitlachen. Zoudt gij er niet van doodvallen?'

'Doodvallen,' zei de ezel, 'toe dan. Ga met ons mede. Al zingt ge valsch, ge zult altijd goed genoeg zijn om de vespers te helpen zingen. Wij gaan naar Sinter-Goelen kerkzangers worden.' - En de kat trok mee de Brusselsche baan op.

In den valavond kwamen onze drie muzikanten aan een boerenhof. De haan kraaide zonder ophouden en zoo hard, dat de ezel hem vroeg, wat er ophanden was.

'Mijn liedje is hier bijkans uit,' zei de haan. 'Een uur geleden kraaide ik "goed weder tegen morgen", en als de pachteres dat hoorde, riep zij tot de meid: "de haan voorzegt goed weêr tegen morgen, 't zal hem een dure keer zijn. Want nu mogen wij ons kermisvolk verwachten, en meester Rookop moet in de soep.'

'Ge moet stapelzot zijn om hier te willen blijven,' zei de ezel, 'als gij weet dat zij u, vandaag nog misschien, een kopje korter zullen maken. Sterven is het laatste, jongen, en iets beters dan dat is niet ver te zoeken. Kom met ons mede; wij worden kerkzangers in Sinter-Goelen; met uwe stem is daar goud te winnen!'

De haan vloog bij 't gezelschap, en gezamenlijk wandelden zij de Brusselsche baan op.

Tegen den avond kwamen zij aan Zoniënbosch en zagen nergens huis noch kluis. Ze moesten van den nood een deugd maken en zich tevreden houden met het legement, dat er in 't gras en in de bladeren te vinden was. De ezel en de hond legden zich onder 'nen hoogen beuk; de kat klauterde in de takken en de haan vloog in den top. Eer hij zijn gemak nam om een uiltje te vangen, keek de haan, uit voorzichtigheid, eens naar alle kanten rond. En hem docht, dat hij ginder ver een flauw lichteken zag schemeren. 'Daar moet een huisje zijn, en menschen,' dacht hij. En seffens vertelde hij dat nieuws aan zijne kameraden. De ezel, die er bitter weinig van hield in bosschen te slapen, stelde voor, onmiddellijk op te kramen, en recht naar dat lichtje te gaan. De anderen keurden dat voorstel goed en op één, twee, drie, waren zij op de been.

Langzamerhand zagen zij het lichteken dichter bij komen en grooter worden, totdat zij, op den duur, vóor een klaar verlicht roovers-huis stonden. De ezel, die de grootste was, ging eens door het venster kijken. 'Sapperdeboeren!' zegde hij, 'ze zitten hier aan een kermistafel. Er wordt gedronken en geschonken, gegeten en gesmeerd,

dat het gezicht alleen mij doet watertanden. Zoo ik daaraan mijn buiksken eens mocht deugd doen.'

'Ja, dat ware een kansje voor ons,' zei de hond, 'want mijn buik is zoo hol, dat hij rammelt. Maar hoe die gasten buiten gekregen?' Ze staken de koppen bijeen, om te gaar die zaak te overleggen, en op twee minuten hadden zij een plan gereed. Zij wilden de roovers eens met eene fraaie serenade vereeren.

Langoor plaatste zich met zijne voorpooten op het venster, de hond wipte op zijnen rug, de kat klauterde op den hond, en de haan ging boven op de kat haren kop zitten. Dan begonnen zij, op een teeken, muziek te maken: de ezel giegaagde, de hond baste, de kat miauwde en de haan kraaide. En al te gelijk sprongen zij door 't venster het huis binnen, terwijl de ruiten, rammelend, in duizend stukskens vlogen. Ge kunt denken, wat helsch lawaai dat maakte. De dieven meenden, dat al de duivels losgelaten waren, en vluchtten bijkans dood van schrik het bosch in.

Nu zetten zich onze vier kerkzangers op hun zeventien gemakken aan tafel, en aten en dronken, dat hun buik gespannen stond gelijk eene trommel. Moe gegaan en dik gegeten, begonnen ze naar rust te trachten, maar eerst en vooral bliezen zij het licht uit. Nu koos elk de slaapplaats, die hem best beviel: de ezel leide zich op den mesthoop neer, de hond aan de achterdeur, de kat op de warme assche van den haard, en de haán vloog op de vorst van 't huis. En drie minuten na dien waren ze allemaal in slaap.

Intusschen was 't middernacht geworden. En als de roovers geen licht meer zagen of geen gerucht meer hoorden, begonnen zij zich over hunne lafhartigheid te schamen. 'Wij hebben ongelijk gehad zoo gauw op den loop te gaan,' zei de kapitein, en hij zond zijnen luitenant op onderzoek uit. Deze vond alles stil en ging in de keuken om licht. Hij aanzag de vlammende kattenoogen voor gloeiende kolen en stak er een sulferstekje tegen, om zoo vuur te krijgen. Maar poesje verstond geen lachen, vloog in zijn gezicht en krabde hem links en rechts. Gij kunt peinzen, hoe de kerel verschoot. In een ommezien

was hij de keuken uit en op de vlucht. Maar aan de achterdeur beet de hond hem in zijn been, en als hij den mesthoop voorbijstoof, gaf hem de ezel met zijnen achterpoot nog 'nen fellen stamp. En de haan, door al dat geroezemoes wakker geworden, kraaide er dapper op los: koekeloerekoe! koekeloerekoe!

Jemenis menschen! hadt ge toen den dief zien loopen; een haas kon hem niet volgen. Buiten adem kwam hij bij zijne kameraden toe, en had moeite om te vertellen, wat hem voorgevallen was. ‘Och!’ zeide hij, ‘in ons huis zit een kwade tooveres. Zij is op mij gevlogen en heeft met hare lange nagels heel mijn gezicht open-gekrauwd; en aan de buitendeur staat een schildwacht en die heeft mij een steek in 't been gegeven; en wat verder ligt een zwart monster, en dat heeft mij met 'nen ijzeren stok geslagen, dat mijn ruggebeen kraakte. En boven op het dak riep iemand: “Hou den dief! Hou den dief!” Ge kunt wel denken dat ik mij uit de voeten maakte.’

De roovers trokken men 'n druipneus dieper het bosch in, en durfden sedert in hun huis niet meer te komen. Maar onze vier kerkzangers woonden er zoo goed en gerust, dat zij daar hun leven versleten en Sinter-Goelen Sinter-Goelen lieten.

(Denderwindeke).

Men vergelijke hiermee no. XVIII van dezelfde verzameling, getiteld: De wereld vergaat, en eveneens no. XXXVI: Van den halven haan. In het sprookje van de vier reizigers, bij A. JOOS, Vertelsels van het Vlaamsche Volk (Gent 1889-91) no. 86, heeft het reisgezelschap met wolven te doen en niet met dieven.

De lezer herinnere zich, hoe de booze moeder het arme Janneken aan stukken sneed om er soep van te koken. Men rekent dergelijke trekken tot de *ethnologische motieven*. Naar het welbekende verhaal in Homerus' Odyssee noemt men dit het Polyfemus-motief. In een sprookje der Duizend en éen Nacht luidt het als volgt. Op zijn derde reis leed Sindbad en zijn gezellen schipbreuk, redde zich op een eiland en bereikte een prachtig paleis. Bij avond treedt er een

vreeselijke reus binnen, groot als een palmboom, en midden in het voorhoofd vlamt éen enkel overgroot oog. Achtereenvolgens begint hij nu de scheepsgezellen op te peuzelen, tot eindelijk Sindbad met de negen moedigsten den slapenden cycloop met een gloeiend braadspit het oog uitboort, om dan ijlings op in der haast getimmerde vlotten het ruime sop te kiezen. Maar de reus slingert hun geweldige rotsblokken na en allen, behalve Sindbad, komen om.

In onze Nederlandsche sprookjes is dit het Klein-Duimpjes-motief geworden: de volwassenen zijn in kinderen veranderd, Duimpje (Odysseus-Sindbad) is hier de pientere jongste broeder, en de reus verliest niet het licht zijner oogen, maar slechts zijn zeven-mijlen-laarzen. Ook komt het niet tot menscheneten, want Duimpje redt zich en zijn broeders het leven. Wellicht is de woning van den menscheneter het doodenrijk, waarop ook het vereenigd voorkomen der drie lijkkleuren: wit, zwart en rood (ook tooverkleur) schijnt te wijzen. Dat zoo vaak sprake is van den jongste van 3 of 7 of 12 kinderen, wien het beschoren is, koning te worden of de bruid huiswaarts te voeren, zou wellicht kunnen wortelen in het erfrecht van den jongste in de Germaansche landen. Ook in de Sage van de Vier Heemskinderen (zie bl. 207) krijgt de jongste het beste aller zwaarden en den trouwen hengst Beijaard. De jongste wordt door zijn broeders dan ook niet met goede oogen aangezien, maar hij is doorgaans de slimste, zooals blijkt uit het verhaal der Twee Broeders, het oudste ons bekende sprookje, dat ten tijde van Mozes in Egypte werd opgeteekend; zie hierover mijn Essays en Studiën, bl. 216. Sommige elementen hiervan vinden wij in onze sprookjes weer: ‘de man, wiens hart in een voorwerp bewaard wordt’; ‘de sprekende koe, die den held waarschuwt voor het hem dreigend gevaar’; ‘de opgeworpen hinderpaal tusschen vervolgers en vervolgde’; ‘het sympathetische teekenen, dat de dood van den afwezigen broeder verkondigt’ enz. De verhouding tusschen de twee broeders is nog dezelfde in een Friesch sprookje, welke aanhef ik hier laat volgen (DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven II, bl. 3 vlg.).

Van grooten Oege en kleinen Oege.

Er waren eens twee broeders, die heetten beide Oege. De een was groot en sterk, maar zeer dom en lomp; de ander was een klein en nietig ventje, maar zeer leep en verstandig. Groote Oege was rijk, hij had wel dertig koeien, kleine Oege was arm, hij had maar eene koe. En zij hadden ieder een oude grootmoeder bij zich inwonen voor huishoudster.

Eens kwam er een bedelaar bij kleinen Oege om een aalmoes. De kleine man zei: ‘Ik kan u niets geven, ik ben zelf arm, maar ga naar mijn buurman, die is rijk.’ - De bedelaar ging nu bij grooten Oege vragen, maar die zei: ‘Denk je, dat ik je wat geven kan? Ik heb moeite genoeg om zelf aan den kost te komen.’ - ‘En je buurman zegt, ge zijt een rijke boer,’ zei de bedelaar. - Dit maakte den grooten domkop wrevelig, hij zei: ‘wil die kleine leelijkerd mij de schooiers op het lijf zenden? Dat zal ik hem betaald zetten.’ - In zijn dolle drift liep hij naar den weg, waar de koe van den kleinen Oege liep grazen, trok zijn zakmes en sneed het beest den hals af.

Men vergelijke hiermee het begin van een door BOEKENOOGEN, Volkskunde XIII, bl. 240, meegedeeld sprookje:

Van Grootoog en Klaainoog.

Waz'n rais twei neefs; ain haitte Grootoog en anner Klaainoog. Zei waz'n baaiden boer, maor Grootoog har 'n groot spul (boerderij) en molk 'n stuk of twaalf kôi'n en Klaainoog was maor 'n luddik keuterboerke en har ain kou. Nô wol 't ongeluk, dat Klaainoog zien kou wat aan schoensche kant was (niet in de weide wilde blijven) en nô en den ien Grootoog zien land kwam. Grootoog ging noa zien neef en zee: ‘As dien kou mie dat nog ainmaol weer bakt, den steek ik hom dood, doar kens dien reek'n maor noa moak'n.’

''k Ken er nait meer aan doun,' zee Klaainoog, ''n mensk mout doun, wat hai nait loat'n ken.'
't Hil nait lank aan, of kou kwam weer ien Grootoog zien land en Grootoog hil zien woord en stook kou dood.

In Vlaanderen (Leuven, Aerschot, Wambeek, enz.) luidt de aanhef aldus:

Van Pachter Eentand.

Er waren eens twee broeders, en die woonden nevens malkaar. De een had drie paarden, de ander maar éen enkel, en daarom werd deze pachter *Eentand* genaamd.
Vier dagen elke week leende Eentand zijn enkel paard aan zijnen broeder, die hem de twee andere dagen zijne drie paarden liet gebruiken.
Op zekeren dag, dat Eentand met alle vier de paarden aan 't werk was, riep hij, iederen keer dat er volk voorbijging: 'Hu, al mijn paarden!'
Zijn broeder verbood hem zoo te spreken, maar vruchteloos. Toen dreigde hij Eentand zijn éene paard den kop in te slaan, in geval hij nog een enkelen keer 'al mijn paarden' durfde roepen.
Eenige stappen verder, als Eentand volk zag afkomen, klonk het weer: 'Hu, al mijne paarden!'
'Pardaf,' zei de broer, en sloeg met eenen marteel Eentand's paard den kop in.

Talrijk zijn ook de *mythische* motieven. Ik sprak reeds van het doodenrijk, dat de Oude Germanen zich dachten als het rijk van Wôdan-Odhin, als het schimmenrijk, en ook wel als gelegen in de diepten der zee. Deze verschillende opvattingen hebben hun neerslag in de sprookjesmotieven. De boomen en bloemen, die uit de aarde opgroeien, bevatten vaak de ziel van den overledene (I, bl. 88);

bloemen ontspruiten ook op de graven. Op zielengeloof en doodenkultus berust verder het motief der dankbare dooden, niet zelden in den vorm van dankbare dieren, en het verlossingsmotief: de verlossing geschiedt door het oplossen van een raadsel, het beantwoorden van een vraag, het uitspreken eener formule of door standvastigheid in het gevaar. Hiertoe behoort eigenlijk ook het sprookje van Roodkapje, oorspronkelijk een door een monster verslonden, maar naderhand weer bevrijd goedaardig wezen. Van bevrijding door heldenmoed gewaagt het sprookje van Doornroosje. Al deze mythische opvattingen wortelen in den gemeenzamen bodem van de primitief-wijsgeerige gemeenschapskultuur, die de direkte ondergrond is van het omvangrijk motief der vormveranderingen.

De sprookjesgroep, die ons bezig houdt, noemen wij tooversprookjes in tegenstelling met de dierensprookjes. Toch worden alle min of meer met den tooverstaf aangeraakt en juist dit verleent hun de eigenaardige fantastische bekoorlijkheid. Tooverij of magie, in engeren zin, is een beslist mythisch, eigenlijk prae-animistisch bestanddeel, hoe dwaas het ook zijn moge, in de magie *de* bron *der* religie te willen zien. Tooverij schenkt ook de befaamde onwondbaarheid door tooverhemd, dierenvet, bad in tooverbloed enz. Zie hierover A. DE COCK, De onwondbaarheid en de Achilleshiel, in Volkskunde XXIII, bl. 169.

Naar men weet heeft LAISTNER den droom als mythischen faktor ingevoerd; en inderdaad kunnen vele motieven als *droommotieven* worden beschouwd. Aldus in de sprookjes van den tooverslaap, die ons Doornroosje, Sneeuwwitje en de Zevenslapers in het geheugen roepen. Al de hoofdpersonen van deze sprookjes moeten wachten op verlossing uit den slaap; een gewaarwording, die den droomenden mensch herhaaldelijk bevangt. Talrijk zijn ook de sprookjes, waarin een droom een beslissende rol speelt, doordat hij of wel de werkelijke toekomst voorspelt, of de menschen tot ijdele hoop verleidt, - vertelt Homerus ons niet reeds van de twee droompoorten aan het

paleis van den nacht? De eene is van hoorn, de andere van elpenbeen: door deze gaan de vleiende, bedriegelijke droomen, door gene de waarachtige, die ter voleinding voeren. Hiertoe behooren verder het w e n s c h m o t i e f , men denke aan het wensch-tafeltje met allerlei spijzen en het overbekende tafeltje-dek-je; het v e r g e e t m o t i e f , als in het sprookje van de Ware Bruid; het r a a d s e l - of s f i n x m o t i e f , ons bekend uit het verhaal der koningsdochter, die slechts wilde trouwen met iemand die haar kon vastpraten, en van den koning, die geen andere vrouw tot koningin wilde nemen dan haar, die zich voor hem zou vertoonen ‘niet bij dag en niet bij nacht, niet gekleed en toch niet naakt, niet te voet en ook niet te paard’, zie DIJKSTRA, Uit Frieslands Volksleven II, bl. 50, 68, 71; DE MONT-DE COCK, Vlaamsche Vertelsels, bl. 31, 352, 390 (een vernuftige boerendochter zette zich bij het vallen van den avond op een ezel, omhing zich met een groot vischnet, en trok zoo naar 't paleis); en dat van de zware, o n o p l o s b a r e t a a k of van het l a b y r i n t h , in de Germaansche sprookjes vervangen door het groote, sombere woud: een motief, dat stellig met ervaringen uit angstdroomen samenhangt. Maar het is onnoodig, en meestal zelfs ongewenscht, om bij de verklaring van zulke droommotieven de psycho-analytische theorieën van FREUD c.s. toe te passen, waarvolgens zulke motieven beschouwd moeten worden als vermomde wenschvervullingen van primitieve aandriften.

Zoo kom ik eindelijk aan de *karakter-motieven*, waartoe op de allereerste plaats wel de s l u w h e i d behoort, meestal verbonden met kleine lichaamsgestalte, als bij Klein-Duimpje, in het Groningsch *Keuteldoemke*, zie Volkskunde XIII, bl. 111, in het Limburgsch *Duumpke-Mezuumke*, wellicht ontstaan uit *Duumpke-mie*(*n*)-*zeunke*; zoo ook in het Geldersch verhaal van den Slimmen Jan, Volkskunde XIII, bl. 247, en van den Slimmen Schoenmaker, DE MONT-DE COCK, Vlaamsche Vertelsels, bl. 216. Andermaal wordt de d o m h e i d tot motief, veelal verbonden met forsche, rijzige lichaamsgestalte. De domme begrijpt meestal een gegeven leer

niet. Hiertoe behooren onze sprookjes van Diertien, Jan den Boer, Sterken Hans of Wolfjonk en Nog dommer dan dom. De historie van Tijl Uilenspiegel wijkt slechts in zoover af, dat hij in al zijn dwaze streken een opzettelijke schalk is. - Sterkte en dapperheid, lafheid, geluk vertoonen zich zóo regelmatig, dat zij kwalijk een motief kunnen genoemd worden. Het o n g e l u k wordt tot motief bij den ongeluksvogel, wien alles tegenloopt. Ook de l u i h e i d is een gewild motief, maar dan een grootsche, ekstatische luiheid, een eigenschap, die den drager begenadigt, burger te worden van het Luilekkerland! Het lange slapen is het eerste sprookjes-kenteeken dezer luiheid. De n i e u w s g i e r i g h e i d wordt doorgaans bestraft en hangt nauw samen met het motief van het v e r r a d e n g e h e i m , dat wij in het oude sprookje van Midas met de ezelsooren vinden, en van het v r a a g v e r b o d : Amor en Psyche, de Zwaanjuffer, Blauwbaard, wanneer dit verhaal althans om zijn historische kern niet tot de sagen moet gerekend worden, zie FUNCK-BRENTANO in de Vragen van den Dag XIX, bl. 483, 556, 649. Ook wordt de eenvoud vaak beloond, hetgeen wij zien in de formule van A s s c h e p o e s t e r , een meisje trouwens zóo schoon, dat haar schoonheid zich reeds door haar schoentjes verraadt.

Een bepaalde vorm van sprookjes zijn de k e t t i n g s p r o o k j e s , die uit een reeks losjes, tot het verkrijgen van een bepaald doel aaneengeregen, handelingen bestaan, zooals dat van Baas Jochem. ANTTI AARNE nam ze in een afzonderlijke rubriek op in zijn Estnische Märchen- und Sagenvarianten. Een merkwaardig Iersch kettingsprookje deelt PROF. A.G. VAN HAMEL mee in de Meded. der Koninkl. Akademie van Wetenschappen, Dl. 63, bl. 259 vlg.

De Nederlandsche, Duitsche, Engelsche, en grootendeels ook de Fransche sprookjes zijn van lieverlede, als zooveel ander volkskultuurgoed, tot de kinderen afgedaald. Zeker, zij worden verteld onder de dorpslinde op zomeravonden, zij korten de gezelligheidsuren der spinningen, voor zoover die nog in eere zijn (I, bl. 312).

Maar het midden, waar zij bij uitstek thuis hooren, is toch de huiselijke kring, met name de kinderkamer: moeder en grootmoeder vertellen, de kinderen vormen het luistergrage publiek.

Dit feit vindt weerklank in vorm en aanleg, laat ik zeggen: in de stiliseering onzer sprookjes. Een slot, dat de vernietiging van het goede en edele beduidt, verdraagt de kinderziel niet. Maar ook in den loop van het verhaal zelf wordt het harde en gruwzame, dat b.v. de IJslandsche sprookjes kenmerkt, zooveel mogelijk verbannen. Verder vermijdt men het geraffineerde, het te zeer prikkelende, het eindeloos spannende: het kind moet naderhand kunnen inslapen en vriendelijke droombeelden moeten het omzweven. Maar vooral, het sprookje moet eenvoudig zijn, verstaanbaar en ongekunsteld, het moet liggen binnen het bereik der kinderziel.

Een bizonder karakter vertoonen nog de Nederlandsche sprookjes. Onder de dieren heeft de ooievaar natuurlijk een eereplaats, maar merkwaardiger is de natuurschildering. In 't Oosten en Zuiden van ons land speelt het verhaal meestal nog in het woud, maar in het Noorden aan en op zee. Toch voelt het sprookje zich in het woud beter thuis, en het verwaait en vervaagt wel eenigszins in onze kale, kille laaglanden. Hoe schenkt het dichte, donkere bosch ook zoo echt de sprookjes-stemming, de zalige beklemdheid, het heerlijke angstgevoel! Dáar drukt verlatenheid en eenzaamheid op het verdwaalde kind. Aan reuzen en dwergen, monsters en verscheurende dieren is het weerloos prijsgegeven. Vooral wanneer de nacht neervlerkt. Maar eindelijk herleeft toch de hoop op redding, als ginder, heel ver, een zwakke lichtschemer trilt: ‘en toen zagen ze in de verte een lichtje branden’.

Met name echter: humoristische gemoedelijkheid kenschetst onze sprookjes. Maar deze gemoedelijkheid is inniger in het zuidelijk volksgebied, en helt meer over tot het banale of platte in het noordelijk.

Een afzonderlijke groep vormen de natuurverklarende sprookjes; deze behandel ik in het Zevende Hoofdstuk III. -

- Daar was eens een man,
- Toe, luistert dan,
- Daar was eens een' vrouw,
- Toe, luistert nou,
- Daar was eens een heer,
- Och! ik vertel niet meer.

Ziedaar een staal van de zoogenaamde k w e l s p r o o k j e s , die ik tot het laatst bewaard heb, en wier finale werkt als een koud-waterstraal. Algemeen verspreid zijn ook de kwelvertelsels van het Kalverstaartje en van den Gouden Sleutel:

Er was eens een man, die groef zijn tuintje wat om en vond toen een houten doosje. In dat doosje vond hij een kalverstaartje, - en ware dat kalverstaartje wat langer geweest, dan zou mijn vertelseltje ook wat langer geweest zijn. -

Eens 's winters, toen er veel sneeuw lag, werd een arme jongen door zijn ouders met een slede uitgezonden om brandhout te halen. Toen hij nu in het bosch de slede opgehoopt vol had geladen met doode takken, wilde hij, voor hij naar huis terugkeerde, een vuurtje maken om zich wat te warmen. Hij ruimde daartoe de sneeuw wat weg, en vond toen op den grond een kleinen gouden sleutel. Verder zoekende vond hij aldra onder de sneeuw ook een ijzeren kistje, met een sleutelgat zoo klein, dat men het nauwelijks zien kon. Hij probeerde, en gelukkig! de sleutel paste. Hij draaide het sleuteltje eenmaal om, - en nu moeten wij wachten, tot hij het kistje heel en al geopend heeft, dan zullen wij verder vernemen, welke wonderbaarlijke dingen er in waren opgesloten.

Minder bekend wellicht is het volgende Limburgsche kwelsprookje.

In overoude tijden kwam eens een groot geheimzinnig schip de rivier afdrijven en ankerde nabij een havenstad. Zwart was de kiel, zwart de mast, zwart de zeilen en al het takelwerk. Geen kapitein stond op de brug, geen stuurman aan het roer, geen matrozen op het dek of in het want, - alles was eenzaam en akelig stil. Het

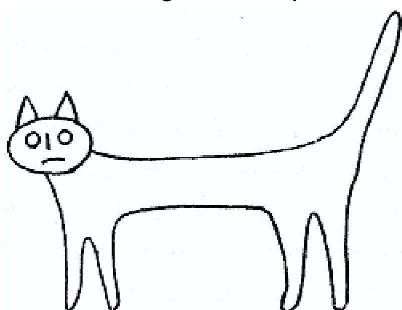
volk uit de havenstad drong op de kade rond het schip samen, maar niemand verstoutte zich het vaartuig te betreden. Eindelijk achtte de magistraat het zijn plicht een onderzoek in te stellen. Ook het ruim vond men ledig, op één kajuit na: daar zat een klein, zwart manneke, en ter linkerzijde van hem lag een zwaard, ter rechter een korst brood.

Toen nu niemand wist te zeggen, wat dit beduidde, ontbood men een eerbiedwaardig kluizenaar uit den omtrek, en deze gaf eindelijk de gevraagde verklaring. 'Het zwaard,' zoo sprak hij, 'beteekent lange jaren van bloedigen oorlog; de korst brood even zoo vele jaren van bitteren hongersnood'....

'En het zwarte manneken dan?' vraagt wellicht een ongeduldige hoorder. Waarop het antwoord luidt: 'Dat moogt gij zoolang likken, tot het blank is.' -

Als grafisch kwelsprookje moet wel het volgend verhaal beschouwd worden, dat ik in het Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde XXIX, bl. 69 bij Victor de Meyere aantrof. Al vertellend wordt onderstaande teekening gemaakt: eerst de kop, dan de rug enz.

Do-Maske woont in een huizeken. En er staan twee schouwkens op Do-Maske's huizeken en in het geveltje zijn er twee vensterkens ook en een deurken: en daaronder ligt een dorpelken.

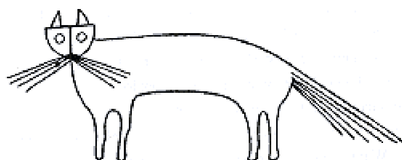
Eens ging Do-Masken wandelen. Zij ging en ging en bleef gaan, tot zij aan den voet van een hoogen berg kwam. Dien berg klom zij op en toen zij op den top gekomen was viel zij steil naar beneden. Maar moedig klom zij weer naar boven. Onderwegen viel zij echter opnieuw de diepte in, maar verhaastte zich onmiddellijk weer naar boven te klauteren.

Dan ging zij rechtdoor, een langen tijd, tot zij eensklaps opnieuw

in de diepte viel. Weer klauterde zij op, maar viel opnieuw beneden in den afgrond. Toen besloot ze maar naar huis te trekken. En dat deed zij ook. Maar toen Do-Maske thuis kwam veranderde zij in een kat.

(Antwerpen).

Te Venloo teekent en verhaalt men als volgt:

T.T. Tuëmeske en C.C. Catrienke (men lette op den T en C-vorm in de teekening van den kop) gingen samen een huisje bouwen. Daar moeten ook vensterkes in zijn zei Tuëmeske; daar moeten ook schouwkes op staan, zei Catrienke. Toen gingen ze samen wandelen. Eindelijk kwamen ze aan een water en gingen daar bessemen snijden. Toen ze daarmee klaar waren en voortwandelden viel eerst Tuëmeske in het water, maar schravelde weer naar boven, en toen was het de beurt aan Catrienke. Ook die krabbelde er weer boven op, en nu ging het een heelen tijd goed. Maar toen verliep het weer als boven (de teekening wordt herhaald). Eindelijk waren ze zoo ver, dat ze hun bessemen konden gaan verkoopen. Maar toen ze weer thuis kwamen.... toen was het een kat.

Ten slotte een lief rijmpje, door V. De Meyere afgeluisterd uit den mond van een oud Antwerpsch grootmoederken. Zij had veel verteld in haar leven; maar zoodra ze zag, dat de kleintjes moe werden en nog slechts met vakerige oogjes volgden, staakte zij het begonnen verhaal en besloot:

'tEngeltjen waakt,
'tKindeken gaapt,
'tVertellen gedaan,
'tKindeken moet slaapkens gaan.

Met bizondere voldoening wijs ik op de publikatie, door VICTOR DE MEYERE, van den Vlaamschen Vertelschat, 2 dl. (Antwerpen 1925-27); en verder van een groot aantal niet alleen om hun motieven, maar ook om den typischen Vlaamschen geest dien ze ademen allermerkwaardigste Vlaamsche sprookjes in het Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde van af den XXVIIsten Jaargang (1922). Inderdaad: ‘al die sprookjes, overgeleverd van geslacht tot geslacht, aangevuld door duizenden motieven en bijzonderheden, welke wellicht van elders overgenomen zijn, maar naar ziel en aard van ons volk zóó zijn vervormd en bijgewerkt, dat zij eigen vleesch en bloed zijn geworden, getuigen van het rijk gemoed van ons ras, van de stoere leefbaarheid van onzen stam’ (bl. 201). Te waardeeren is het, dat hij de sprookjes van vergelijkende nota's voorziet van thema's en motieven; hierbij diende hem de in 1921 verschenen studie van M. DE MEYER: Les Contes populaires de la Flandre (Helsinki, F.F. Communications No. 37) mede tot gids.

Zie verder nog: A. DE COCK, Rond den Heerd, Sprookjes voor jong en oud (Gent 1890); Uit de Wonderwereld, Sprookjes voor groote en kleine kinderen (Gent 1889); Studiën en Essays over oude volksvertelsels (Antwerpen 1919); M. DE MEYER, De studie der volksvertelsels (Brasschaet 1922); FR. COECKELBERGS, Sprookjes, Legenden, Sagen en Liederen, afgeluisterd te Heyst-op-den-Berg (Antwerpen 1903); C. CLAERBOUT, Sprookjes en Verhalen uit het Thieltsche (Pithem 1890); J. VAN LANTSCHOOT, Volksvertelsels uit Meetjesland, (Gent 1895); J. VERMAST, Vertelsels uit West-Vlaanderen (Gent 1890); AD. LOOTENS, Oude Kindervertelsels in den Brugschen tongval (Brussel 1868); POL DE MONT en ALFONS DE COCK, Wondervertelsels uit Vlaanderen

(Zutphen 1924); K. TER LAAN, Groninger overleveringen (Groningen 1928); Nederlandsche volksoverleveringen (Zutphen 1932).

Op bl. 166 besprak ik het primitieve volksverhaal. Dit wordt tot s a g e m o t i e f , zooals het anderzijds wordt tot sprookjesmotief; en het sagemotief wordt tot **sage.**

Van het sprookje verschilt de sage, dewijl deze, zooals reeds gezegd, gebonden is aan tijd, gewoonlijk zelfs aan éen moment, als hoofddatum opgevat; het sprookje immers breidt zich uit over jaren en jaren. De sage is ook plaatselijk beperkt, hecht zich vast aan een bepaalden berg of stroom of meer van het geboorteland en heeft een meer nationaal karakter; het sprookje speelt ergens ter wereld, onbepaald, en gaat van pool tot pool, van oceaan tot oceaan. De sage eischt geloof aan de waarachtigheid van het verhaalde; ook het sprookje vraagt vertrouwen doch, zooals gezegd, slechts schertsender wijze, en het is meer novellistisch van aard. De sage is armer, eentoniger, het sprookje geestiger en biedt meer afwisseling. Waar de sage een religieus bestanddeel omvat, heeft het bovennatuurlijke den boventoon; het sprookje is in weerwil van al het wonderbaarlijke meer menschelijk. De sage staat ethisch, het sprookje artistiek hooger. Vooral de Germaansche sage wordt gekenmerkt door den adel der persoonlijkheid, de hooge opvatting van eer en plicht, de innigheid en reinheid van het zieleleven. Geschonden trouw wordt doorgaans door de straf op den voet gevolgd. Op Nederlandschen bodem onderscheidt de sage zich door grooten eenvoud en soberte, hoogen ernst en rustigen verhaaltrant.

De **mythische sagen** wortelen over het algemeen in animistische of prae-animistische opvattingen. Na de uitvoerige bespreking der volksreligie in het eerste deel, bl. 85 vlg., kunnen wij ons hier met deze algemeene verklaring en verdeeling tevreden stellen. Ook vindt men daar ter plaatse reeds tal van Nederlandsche mythische sagen vermeld; ik wensch hier nog slechts enkele voorbeelden aan toe te voegen.

S p o o k - en T o o v e r s a g e n . Een typische spookgeschiedenis mag

m.i. in een boek als dit niet ontbreken. Ik ontleen ze aan de Vlaamsche Vertelsels van DE MONT-DE COCK, bl. 321. Het zeer verspreide verhaal draagt den naam: Van het betooverd Kasteel. Spooksagen als deze vormen vanwege haar geringe lokaliseering als het ware den overgang tusschen sprookje en sage. Jan, die twintig jaar den koning had gediend, waagt het, te gaan overnachten in een kasteel, waar het spookte.

.... In éen, twee, drie had hij een warm vuurtje aangelegd en zijn beslag gereed gemaakt. Dan zette hij zich in eenen leuningstoel, op zijn zeventien gemakken, bij den haard, in afwachting, dat de koekdeeg aan 't rijzen zou gaan. Intusschen was het elf uur van den nacht geworden, en Jan begon te bakken. Maar de koek was nog maar half gaar, of pardof! daar viel een heel menschenbeen door den schoorsteen in de pan, en - de koek lag in de asch!

‘Suikerloot,’ riep Jan, ‘al éen bedorven.’ Hij raapte het been op, smeet het in den hoek der schouw en herbegon te bakken. Maar, pardof! een tweede been plofte in de pan, en .... de koek lag weer in de asch!

‘Sapperlot,’ vloekte Jan, ‘al twee bedorven!’ Hij gooide het been bij het andere en ging weer aan 't werk, ongelukkiglijk met hetzelfde gevolg, want nu viel er een menschenarm in de pan, en de koek was weer om zeep. En zoo duurde het nog eenigen tijd voort: den vierden keer viel de andere arm, den vijfden de heele ribbenkast, en ten slotte een menschenschedel!

Jan wierp heel dien santenboetiek op 'nen hoop in den hoek van den schoorsteen, zonder zich daarvoor kwaad bloed te maken. ‘Zou 't nu eindelijk gedaan zijn!’ riep hij, terwijl hij eens even naar omhoog in de schouwpijp keek. ‘Nu wordt het tijd, want mijn beer begint te dansen.’ En hij opnieuw aan 't bakken. Ditmaal liep het goed af, ook eene tweede en eene derde maal, en Jan speelde de koeken gretig binnen. Maar toen hij nu eens met een vluchtigen blik naar ‘zijn knekelhuis’ keek, bemerkte hij tot zijne verwon-

dering, dat de verschillende beenderen leven gekregen hadden en zich samenvoegden tot een menschelijk geraamte!

‘Wel, vriend Magermans,’ zei Jan tot het spook, ‘hebt gij geenen lust, om een koekje mee te eten?’ Maar hij kreeg geen antwoord. ‘Die zwijgt, stemt toe,’ zei Jan, en meteen nam hij een halfgebakken pannekoek, en smeet dien het spook in 't aangezicht, dat hij er aan bleef plakken.

Daar sloeg het middernacht op den toren van de dorpskerk. ‘Doe de deur open,’ zei het spook nu, en het wees met den vinger naar de kelderdeur.

‘Doe ze zelf open, als ge niet te lui zijt,’ zei Jan. Het spook wenkte den soldaat hem te volgen en ging de kelderdeur openen.

‘Daal nu de trappen af,’ sprak het. - ‘Doe het zelf,’ zei Jan. Het spook daalde de trappen af, gevolgd door den soldaat met een brandende kaars in de hand. Vóor een grooten blauwen steen, in den keldervloer, bleef het spook stilstaan. Hier raakte het eventjes de handen van onzen gast aan, en deze voelde, dat ze gloeiend heet werden. ‘Hola, kerel, denkt ge mij te verbranden?’ riep Jan. ‘Herbegin maar niet, of ik zal u 'nen anderen dans leeren.’

‘Hef dien steen op,’ sprak de geest.

‘Hef hem zelf op, als ge niet te vadsig zijt,’ zei Jan. Het spook nam nu den steen weg, en Jan bemerkte eenen put, waarin drie volle kisten goud naast elkander stonden.

‘Ziet ge dit goud?’ vroeg het spook. ‘Dat alles heeft mij toebehoord, toen ik op dit kasteel leefde, maar ik heb er geen goed gebruik van gemaakt. Daarom moest ik branden en hier elken nacht terugkeeren, tot er iemand gevonden werd, die dat geld een goede bestemming zou geven. Gij zult het doen, en van nu af is mijne straf uit.’ Tot teeken der waarheid legde het nogmaals de hand op Jan, en hij voelde, dat ze nu koud was. Dan sprak het weer: ‘De eerste kist is voor u; de tweede is voor den arme; de derde is voor de kerk.’ Daarop verdween de geest, en Jan stond daar alleen.

's Morgens ging hij zijn wedervaren aan den graaf (den kasteel-

heer) vertellen. Deze was heel blij, dat zijn kasteel nu van de spoken verlost was, en liet Jan gewillig toe het goud uit te deelen, zooals het spook had voorgeschreven. Onze soldaat, thans schatrijk geworden, keerde terug bij zijne moeder, en leefde met haar nog lang en gelukkig.

> Daar kwam de Dood met zijn wagen met doodenkruid, en voerde hen alle twee de wijde wereld uit.

De spooksage is hier met een schatsage verbonden; dit is o.a. ook het geval met de Neerlintersche sage van het Blauwe Spook, die men vindt in Hagelander IV, bl. 90 vlg. De spoken zijn veelal familieleden, die terugkeeren en om gebed vragen of om vervulling eener door hen of door een ander niet volbrachte gelofte, zoo b.v. het spook van de Langesloot en van Tusschendijken, bij DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 146, 154. Overeenkomstig luidt een sage, ons door BOEKENOOGEN in Volkskunde XIX, bl. 150 meegedeeld:

Een bakker te Hoorn had een vrouw en twee kinderen. Zijn vrouw werd doodziek en hij beloofde haar op haar sterfbed, dat hij de kinderen bij een buurvrouw, een heel braaf mensch, zou uitbesteden. Maar toen zij gestorven was, kwam hij die belofte niet na.

Van dien tijd af begon het avond aan avond te spoken. Er werd gerommeld, geschuifeld, gestampt en ander leven gemaakt. En altijd op denzelfden tijd begon het leven weer en werd het na een poos weer stil.

Hij wist niet wat hij er aan doen moest en sprak er den predikant over. Deze besloot zich met eigen oogen en ooren te overtuigen en bleef dus op een zekeren dag waken en las onderwijl in den bijbel. Op den gewonen tijd begon het spoken weer en toen dat een poosje zoo geduurd had, zei de dominee: ‘Wat is er van uw verlangen?’ ‘Ik heb geen rust,’ antwoordde het spook, ‘voor mijn man zijn belofte omtrent de kinderen vervuld heeft.’ ‘Die zal vervuld worden,’ sprak de dominee.

Toen vertelde hij den bakker wat hij gehoord had en deze heeft de kinderen toen bij de buurvrouw uitbesteed; en het spoken is sedert voorgoed opgehouden. -

Hoeveel betooverde meren en kasteelen schenken er niet een tooverwaas aan het Nederlandsche landschap! Diep bedolven in het Bleeke Meer - ook Prinsenmeer en Koningsmeer genoemd - nabij Stavoren ligt de schat der Friesche Koningen, gelijk de schat der Nibelungen in den Rijn. En waar de Niers met groote kronkelwegen de velden doorstroomt, daar verjoeg eens een hoogmoedige ridder in zijn verwaten trots een armen pelgrim van zijn erf. Slechts de jongste dochter had deernis met hem, maar vermocht den vloek niet meer te bezweren, die zich ging ontladen over het misdadig slot. Daar doet de torenklok twaalf doffe slagen weerklinken .... en het kasteel zinkt weg in de diepte. Maar toen de lente weer kwam, ontsproten aan den voet van den heuvel, waarop de burg gelegen was, hyacinthen, primula's en anemonen, als herinnering aan de jonkvrouw, die niet geheel was ontaard. - Andere plaatsen, als het Solsche Gat, zijn betooverd, omdat daar een moord werd gepleegd. Klokkekuilen, die het gebeier der verzonken klokken nog menigen nacht, vooral op Kerstnacht, doen hooren, hebben allen hun genetische sagen. Voeg bij deze toover- en spooksagen nog de groep van volksverhalen, die betrekking hebben op personen, welke het vermogen bezitten, iemand 'vast te zetten' of, zooals het heet, die 'de vrije kunst' verstaan; van deze vindt men een zeker aantal bij BOEKENOOGEN in Volkskunde XIX, bl. 142 vlg., en DE COCK, ib. XXIV, bl. 142. Zie verder DE COCK, Brabantsch Sagenboek I, bl. 118-161; WELTERS, Limburgsche Legenden II, bl. 46, 51; G.V.D. WALL PERNÉ, Veluwsche Sagen (Amsterdam 1909) I, bl. 96; P. OOSTERLEE, Legenden[3] (Nijmegen 1913), bl. 96; JOS. COHEN, Nederlandsche sagen en legenden, 2 dl. (Zutfen 1919-1921); PIERRE KEMP, Limburgsch Sagenboek (Maastricht 1925) *passim*.

Daar bestaat een soort van betoovering, die zeer oud of onsterfelijk maakt of voor geruimen tijd de gave der vergetelheid schenkt. Algemeen vermaard is de sage, zooals zij is gelokaliseerd in het Zevengebergte, onder de benaming van *Der Mönch von Heisterbach*; men kent ook de Nederlandsche bewerkingen van W. MÜLLER'S gelijknamig gedicht. Maar ook in Groot-Nederland is dergelijke sage inheemsch, getuige het volgende, te Hekelgem uit den volksmond opgeteekende verhaal over 'Het Kluizevogelken van Affligem'.

Op zekeren dag wandelde een heilige pater uit de abdij van Affligem in de wijde bosschen, rondom het klooster gelegen. Op eens werd zijn oor getroffen door het hemelsch gezang van een vogeltje. Vol bewondering houdt hij het vogelken in 't oog en daar het van boom tot boom vliegt, volgt hij het immer na. Zoo brengt het hem tot bij een kluis, die met een gouden draad is afgespannen. De draad opent zich bij het naderen van den monnik en sluit zich achter hem weer dicht. De pater zet zich neer op een bank naast de kluis en luistert nog altijd even gretig naar het wonderbaar gezang van het vogeltje.

Maar ten slotte houdt het gezang op, en toen eerst dacht de pater er aan, naar de abdij terug te keeren. Hij komt voor de poort en klopt aan. Een portier verschijnt en vraagt: 'Wien mag ik bij den Abt aandienen?' - 'Wel broeder, kent ge mij niet? Ik heb slechts eenige uren geleden het klooster verlaten,' antwoordt de monnik. - 'Gij zijt mij geheel vreemd,' herneemt de portier. - 'Onmogelijk,' protesteert de pater, 'ga den heer Overste en mijne andere broeders verwittigen; die zullen mij wel herkennen.'

Maar niemand herkende hem. Toen kwam de abt op de gedachte, den vreemdeling zijn naam te vragen; en zoekend in de vergeelde en bestoven registers der oude abdij bevond men, dat de onbekende monnik juist honderd jaar geleden de abdij verlaten had. Ter herinnering aan dat voorval is naderhand op de plaats der oude kluis een kapel gebouwd, die men de *Kluizekapel* noemt. Vergel. DE COCK, Brabantsch Sagenboek I, bl. 69.

In deze lezing van de sage is een nieuw sagenmotief ingelascht, nl. het vogeltjesmotief, dat men in een andere, wellicht meer oorspronkelijke lezing, ons door WOLF, Niederländische Sagen no. 148 meegedeeld, met het tekstmotief verbonden vindt. De kloosterling denkt nl. na over het schriftwoord: ‘Duizend jaren zijn voor Uw oogen als de dag van gisteren’. Zie nog Zeitschr. d. Vereins für Volkskunde XI, bl. 298.

Men zou tot deze groep de sage van den Wandelenden Jood kunnen rekenen, en ik moet toegeven, dat zij eenige trekken van het zoogenaamde Matthusalem-motief bevat. Maar ik reken ze toch liever tot de historische sagen.

Zeer merkwaardig voor inhoud en verspreiding der sagen in het algemeen is die van den te Gast genooden Doode, over geheel Europa verspreid. Te 's-Hertogenbosch luidt zij als volgt:

Langen tijd geleden leefde te 's-Hertogenbosch een Jonker, die aan God noch gebod geloofde en een zeer zondig leven leidde. Op zekeren avond twistte hij in een drankhuis over de vraag of er na den dood nog een leven is, en hij hield staande dat, wat dood is, dood blijft. Bij het naar huis gaan moest hij over een kerkhof en toevallig schopte hij tegen een doodshoofd. ‘Ha, ha!’ riep hij luid, ‘dat treft. Als gij nog leeft, kom dan straks het avondmaal met mij nemen!’ En lachend ging hij verder. Thuisgekomen ging hij welgemoed aan tafel. Daar gaat de bel en de meid ziet een vreemdeling voor de deur staan. Zij brengt hem binnen en de vreemdeling zegt tot den Jonker: ‘Gij hebt mij zooeven te gast gevraagd, zooals gij ziet, beantwoord ik aan uwe uitnoodiging.’ De Jonker voelde zich ijskoud worden, maar nog meer, toen de man zijn mantel aflegde en zich vertoonde als een afschuwelijk geraamte. De Jonker viel in onmacht en de meid, die kwam toeloopen, vond geen spoor meer van den vreemdelimg. De Jonker bleek zijn verstand te hebben verloren en stierf krankzinnig.

Men ziet het, de sage moraliseert: goddeloosheid en onteering van den doode worden streng gestraft. Ongeveer eensluidend zijn de lezingen, die wij aantreffen in Vlaamsch-Brabant (Wambeke en Ternath), Oost-Vlaanderen (Welle, bij Denderleeuw), Noord-Holland, waar de sage nog als lied gezongen wordt, b.v. te Broek in Waterland, Antwerpen en Gent, Limburg (Vroenhoven), waar volgens 't Daghet in den Oosten XX, bl. 100 vlg. insgelijks de sage nog als lied voortleeft, in West-Vlaanderen (Brugge) en in Fransch-Vlaanderen (Godewaartsvelde). In het buitenland blijft de moraal: eer de dooden. Aldus in de lezing: het Doodshoofd te Gast, die wij ontmoeten in Bretagne, Morbihan, Nantes, Zevenburgen, Tirol, IJsland, Spanje, Luik, Metz, Picardië, Gascogne en eveneens in de lezing: de Gehangene te Gast, vooral in Duitschland verspreid b.v. in Saksen, Pruisen, Meklenburg en Silezië, maar ook wel in Bretagne; eindelijk in de lezing op het motief: de Doode (niet: gehangene) te Gast, welke zich over Denemarken, Zweden, Noorwegen, Rusland, Holstein en Bosnië uitbreidde, maar ook wel in den Elzas en Zevenburgen gevonden wordt. De ongeloovigheid wordt echter in geen dezer lezingen gestraft, zoodat deze trek uitsluitend karakteristiek blijkt voor de Nederlandsche inkleeding der sagestof. Nu heeft A. DE COCK in een voordracht, gehouden in de Koninklijke Vlaamsche Academie (Verslagen en Mededeelingen 1909), de stelling zeer aannemelijk gemaakt, dat deze trek afkomstig is van een redaktie, die men in POIRTERS' Masker van de Wereld vindt; hij zelf ontleende hem aan een schooldrama, dat in 1615 te Ingolstadt gedrukt en in den herfst van hetzelfde jaar door de studenten van het Jezuïeten-college aldaar werd gespeeld. Dit drama berust waarschijnlijk weer op een Italiaansche volkssage.

Met opzet heb ik deze sage wat uitvoeriger behandeld, omdat ik ze van belang acht voor het goed begrip der onderlinge verhouding tusschen volkssage en kultuursage en der inwerking van de kultuur-dichting op vorm en voortbestaan der sage. Wij zien de sage ongerept en onafhankelijk van den kunstvorm. Andermaal levert zij stof tot

literaire bewerking. Maar opnieuw dringt zij de volksmassa's binnen als naar omlaag gezonken kultuurgoed.

M a r e s a g e n . Op de Veluwe gaat de sage van een boerenknecht, die met de kar hakhout van Wiessel naar Nunspeet moest brengen en 's avonds bij den Hoogen Duvel belandde. Een uitdagend:

‘Griepke, Griepke, grauw,
A'j' me hebben wilt, griep me dan gauw’

bekwam hem slecht. Want een vlam sloeg uit den weg omhoog, een dreunende slag volgde, 't paard steigerde hoog op, en tegelijkertijd zag de man een groot zwart gevaarte op hem afkomen, dat met vurige klauwen naar hem greep. Het werd een rit op leven en dood. Straks stootte de mare een woedend gebrul uit en een aantal weerwolven met groen-lichtende oogen sprongen te voorschijn. Eindelijk bereikten ruiter en paard den reddenden stal. Maar des anderen daags vond de boer het arme dier dood op het stroo liggen. Want de mare had zich weten te wreken op het onschuldige dier. Zie G.V.D. WALL PERNÉ, Veluwsche Sagen I, bl. 100; WELTERS, Limb. Legenden II, bl. 38, 39; DE COCK, Brabantsch Sagenboek I, bl. 96, 99.

Vooral h e k s e n s a g e n vindt men allerwege. Het eigenaardige bestaat hierin, dat deze in den grond animistische sagen sterk met Christelijke bestanddeelen zijn vermengd; zie I, bl. 101 vlg.

Een afzonderlijke groep der mythische sagen vormen de n a t u u r s a g e n , die berusten op verpersoonlijking der elementen of op verklaringen der natuurverschijnselen. Over de *kabouters* weet men te verhalen, hoe een boer uit Duizel, die den heelen dag in de hei turf had gestoken, in het schemeruur met zijn ‘spaai’ op den rug over den Eerselschen dijk huiswaarts keerende, eenige schreden voor zich uit een knaapje zag voortdrentelen, dat hem, wonder genoeg, niet ouder leek dan enkele maanden. Maar toen hij het wicht had

ingehaald, bleek dit een mannetje te zijn met grijze haren en grijzen ringbaard; het haalde zijn ‘smoorske’ voor den dag en vroeg hem een pijpje tabak, waarvoor de boer ten slotte rijkelijk beloond werd. Sagen over *Witte Vrouwen, reuzen, dwergen, vuurmannen* en *meerminnen* treft men rijkelijk aan, zoo b.v. in de verzamelingen van DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, bl. 11, 18, 52; G.V.D. WALL PERNÉ, Veluwsche sagen I, bl. 44; WELTERS, Limburgsche Legenden II, bl. 29 vlg.; 38; DE COCK, Brabantsch Sagenboek I, bl. 168-215; DE MONT-DE COCK, Vlaamsche vertelsels, bl. 326, 331; J. GOETHALS, Sagen uit de omstreken van Dendermonde, Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde XXVIII, bl. 123 vlg. Het schoone verhaal van het Meerminneken (DE MONT-DE COCK, bl. 332), dat met lange, losse haren vol waterbloemen uit het water oprees, terwijl zij zong:

‘Een wateren dak, een paleis van kristal ....
Daar spelen mijn lievekens allemaal ....
Visscherken, werp er uw tonneken uit ....
De walvisch komt en zoekt naar buit’,

is veeleer wondersprookje dan sage. Wat de natuurverklarende sagen en sprookjes betreft, deze zullen wij naderhand afzonderlijk behandelen.

De **Christelijke sagen** borduren Christelijke figuren of tafereelen op heidensch, of althans op zuiver-fiktief patroon. Wanneer van Sinterklaas verteld wordt, hoe hij, hoog te paard, den ruimgeplooiden bisschopsmantel om de schouders geslagen, op zijn trouwen schimmel over de daken rijdt, om zijn geschenken door den schoorsteen te werpen, - dan is dit een Christelijke sage, want de Sleipnir berijdende Wôdan-Odhin levert het patroon. En evenzeer is dit het geval met de Christelijk-getinte verhalen, die men wel eens in bezweringsformules vindt ingelascht; daar staan Jezus, Petrus, Michaël en Stephanus eenvoudig op de plaats van Wôdan en de zijnen, die op hun

avontuurlijke aardsche tochten niet zelden een verrekten paardenpoot genazen.

Van dien aard is ook de sage van Sint-Elooi en den smid.

Op zekeren keer, vertellen DE MONT en DE COCK, bl. 364, was St.-Elooi op wandeling en hij kwam in een vreemd dorp. Daar zag hij een smidse, en boven de deur, op een uithangbord, las hij deze woorden:

Bij Jan Hamers, paardesmid,
Meester-boven-meesters.

'Wat,' dacht St.-Elooi, 'is die kerel zoo verwaand, dat hij zich boven heel de wereld durft verheffen? Ik ga eens zien.'

Hij trok binnen, en vroeg aan den smid, of hij bij hem mocht werken.

'Kunt gij beslaan?' vroeg de smid.

'- Ik geloof, dat het wel gaan zal,' was 't antwoord.

'- Welnu, toon wat je kunt,' zei de smid, die zag hoe een boer naderde met een paard, dat aan zijne achterpooten moest beslagen worden.

St.-Elooi trok een schootsvel aan en zette zich aan 't werk. Op één, twee, drie had hij een hoefijzer gereed. Dan nam hij den poot van 't paard, sneed hem af met zijn mes, en met éenen slag van den hamer zat het hoefijzer vast. Daarna paste hij den afgesneden poot aan het been, en zette ze weer aaneen. En wat vooral wonder was: het paard had geen enkelen druppel bloed verloren. Voor den tweeden poot handelde St.-Elooi op dezelfde wijze.

De smid, die alles van nabij had gadegeslagen, kon zijne oogen niet gelooven. 'In alle geval, nu weet ik, hoe het in zijn werk gaat,' peinsde hij. En daar hij erg jaloersch was, zond hij den Sant twee, drie dagen nadien weg.

Kort daarop kwam er een ander paard, en de smid wilde St.-Elooi nu eens nadoen. Hij haalde zijn broodmes voor den dag en sneed het paard zijnen poot af. Het bloed stroomde uit de wonde, dat

het deerlijk was om te zien, en het beest brieschte, sloeg en trappelde van de pijn. De verschrikte smid haastte zich om het hoefijzer vast te nagelen, maar den afgesneden poot weer aan het been zetten, dat ging volstrekt niet. Intusschen bloedde het paard altijd voort en was bijna dood. En Meester-boven-meesters, die van den stalknecht eene heele karrevracht verwijtingen en verwenschingen naar den kop kreeg, wist niet wat te beginnen, en stond daar te zweeten van schaamte. Gelukkiglijk kwam St.-Elooi juist voorbij. De smid riep hem binnen en smeekte hem om hulp.

'Waarom zet gij dan op uw uithangbord "Meester-boven-meesters?"' vroeg St.-Elooi. En de hoovaardige kerel wist geen woord in te brengen. St.-Elooi wilde evenwel hand noch vinger aan het paard steken, vooraleer de smid hem beloofd had zijn uithangbord weg te nemen en op den zolder te werpen: toen zette hij den poot weer aaneen en het paard was volkomen hersteld.

De smid van zijnen kant hield woord, en was van zijnen hoogmoed genezen. -

Volstrekt fiktief, omdat persoon en hoedanigheid van den heilige totaal sekondair worden, zijn de fantastische sagen van Sint-Petrus aan de hemelpoort. Men tracht den goeden heilige op allerlei wijzen te verschalken, om toch maar niet voor eeuwig te worden buitengesloten. Nu heeft de portier des hemels ook wel zijn nukken en grillen; en zoo wilde hij eensdaags uitsluitend kavalerie toelaten. Een arme kerel, die zich niets te verwijten had, werd onbarmhartig afgewezen. Maar een kwezel, die daar juist aankwam, weet raad. 'Zet U op mijn rug,' stelde zij voor, 'dan rijden wij zoo de hemelpoort binnen.' Zoo gezegd, zoo gedaan. Sint Pieter keek hen glimlachend achterna en mompelde: 'Daar heb je nu een merrie zonder staart.'

Een afzonderlijke groep vormen de sagen van den Wandelenden Christus, die hetzij alleen, hetzij in gezelschap van Petrus, of van Petrus en Johannes, evenals voorheen de goden, op aarde komt rondwandelen, om te zien, hoe alles reilt en zeilt. Deze sagen

zijn niet zelden verbonden met het motief der *drie wenschen*.

Met het Christendom deden leer en voorstelling van een volstrekt-boosaardig wezen, dat de menschen kwelt, haar intrede in de Germaansche wereld. De duivelssagen behooren tot de Christelijke groep. Deel I, bl. 120 vlg. heb ik uitvoerig besproken, op welke wijze en onder welke gedaanten de duivel optreedt en hoe hij de menschen tot een kontrakt met hem weet te verleiden. Hij verschijnt veelal om vloekers, zondagsschenders en drinkebroers te straffen, en ook bij verwenschingen, al zijn die zoo ernstig niet bedoeld. Verder komt in menige historische sage een duivelsmotief voor, ik herinner slechts aan de Faustsagen en haar Nederlandsche parallel, Marieke van Nimegen. Zie ook WELTERS, Limburgsche Legenden II, bl. 49; WOLF, Niederländische Sagen, no. 316, 319, 324, 325, 327; G.V.D. WALL PERNÉ, Veluwsche Sagen II, bl. 64; DE MONT-DE COCK, Vlaamsche Vertelsels, bl. 316, 319 enz.

Ik kom nu tot de **historische sagen,** volksverhalen met een historische kern, die door de fantasie werd uitgebreid of gewijzigd. Met 'historische kern' bedoel ik een historisch feit, maar ook een historische persoon, een historisch woord, een historische voorstelling, teekening, opschrift, benaming enz.

De feiten zwellen aan, groeien in omvang en beteekenis, worden met andere verward en verbonden, vereenigen zich met de meest heterogene bestanddeelen. Zoo of anderszins worden oorspronkelijk-zelfstandige sagen vereenigd, als b.v. de sagen van de Tafelronde, den Graal en Parzival; andermaal wordt de oorspronkelijk-eenvormige sage in meerdere gesplitst.

Ook de personen groeien sterk in de volksverbeelding, tot haast bovenmenschelijke wezens. Zij vereenigen niet zelden op zich de daden van naamverwante of bloedverwante personen, ja van figuren, hun aanvankelijk geheel vreemd. Toovermotieven hechten zich aan hen vast, met name dat der onsterfelijkheid. Immers: groote mannen kunnen niet sterven. Vandaar, dat Karel de Groote slaapt in den Karlsberg bij Nürnberg, Barbarossa in den Kyffhäuser.

Historische gezegden kunnen eveneens aan sagen het aanzijn schenken. M.i. is de Ahasverus-sage, de sage van den Wandelenden Jood, hoogst waarschijnlijk ontstaan uit het woord van Jezus tot Petrus: 'Zoo wil ik, dat hij blijve, totdat ik kome; wat gaat het u aan? Volg gij mij!' (Jo. XXI: 22, 23). En de tekst vervolgt: 'Er ging dan de sprake onder de broederen, dat deze discipel niet zal sterven.' 't Is waar, deze woorden hebben betrekking niet op Ahasverus, doch op 'den discipel, dien Jezus lief had.' Maar het komt mij voor, dat zij zich verbonden hebben met het Matthusalemof het Onsterfelijkheidsmatief. Zie verder bl. 205 vlg.

Historische voorstellingen, teekeningen, opschriften hebben tal van sagen geteeld; dit feit behoort tot de zoogenaamde *ikonografische* volkskunde. Naar alle waarschijnlijkheid ontstonden b.v. de legenden der martelaars, wien men den naam van *Cefaloforen* of 'hoofddragers' gegeven heeft, als volgt. Men dient te weten, dat de kern dezer legenden deze is, dat onmiddellijk na de marteling het lichaam van den heilige zich verheft tot groote verbazing der beulen, het bloedige hoofd in de hand neemt en zich begeeft òf naar zijn woning, òf naar de plaats, waar hij wil vereerd worden. Pater CAHIER heeft een lijst van ongeveer tachtig zulke martelaars opgemaakt, en nog, zegt hij, is zij verre van volledig. Welnu, in een der homilieën van den H. Johannes Chrysostomus vindt men dezen tekst: 'Evenals soldaten zich met vertrouwen tot hun koning wenden, wanneer zij hem de wonden kunnen toonen, in zijn dienst ontvangen, zoo ook vertoonen zich deze heilige martelaren aan den Koning des hemels, *hunne hoofden in hunne handen*, en verkrijgen van Hem alles, wat zij maar wenschen.' Tengevolge dezer woorden werd de voorstelling van een heilige, die het hoofd in de handen droeg, het type der onthoofde martelaren. Doch weldra ging de oorspronkelijke beteekenis van dit type te loor en met de symbolische voorstelling ontspon zich een net van legenden, dat zijn draden over geheel Europa, met name over Frankrijk wierp.

Eindelijk, sagen kunnen ontstaan uit den drang naar verklaring

van duistere benamingen; maar dit verschijnsel, dat tot de *etymologische* volkskunde behoort, behandel ik afzonderlijk, evenals de sagen, die berusten op natuurverklaring. -

Aldus geboren verlaat de sage licht haar bakermat, en fladdert rond, al is zij vrij wat meer gebonden en meer beperkt in haar vlucht dan het kosmopolitische, slechts nationaal-getinte sprookje. Gaarne tooit zij zich met het gewaad der heldensage en neemt zij den epischen kunstvorm aan. Volgens WILHELM WUNDT ontspringt zij uit het sprookje om dan, volgend de lijn harer geleidelijke ontwikkeling, zich te ontplooien in heldensage en epos. Uit het sprookje is zij ontstaan door het binnendringen van historische elementen. Deze opvatting kan echter den toets der kritiek niet doorstaan. De sage verschilt niet slechts van het sprookje door de bewuste scheiding der twee werelden van het zinnelijke en bovenzinnelijke, die in het sprookje vervloeien, en door haar sterke individualiseering van personen en zaken en haar ethische strekking; maar bovenal verschilt zij juist door haar wording. Zij kronkelt niet slechts als klimop om de verweerde bouwvallen van een oud kasteel, zij bestraalt niet slechts personen en gebeurtenissen, maar zelfs een gezegde, een naam, een teekening kan haar doen ontluiken. Wel is het vaak moeilijk haar van het sprookje te onderscheiden; en daarom doen wij het best aan bovengezegden gemeenschappelijken oorsprong uit het korte volksverhaal vast te houden. Vgl. bl. 166.

Vooral de heldensage wortelt niet, rechtstreeks althans, in de wazige sprookjeswereld, maar in de historie, of liever, in de berichten van indrukwekkende, beteekenisvolle historische gebeurtenissen. In haar kern en oorsprong is zij tot poëzie geworden geschiedenis en zij wordt verder voortgeplant door de kunst van dichter of zanger. En de Germaansche heldensage hij uitstek is de schepping van een in het licht der geschiedenis vóor ons liggend tijdperk. ‘Het sprookje is de groote schatkamer geweest,’ schrijft PROF. SIJMONS, ‘waaruit helden- en godensagen de edelgesteenten en kleinodiën haalden om haar figuren te tooien. Sprookjestrekken fladderen nauwelijks

zichtbaar rond als zomerdraden en hechten zich aan den helm van Achilles en Siegfried zoo goed als aan Apollo's en Balder's plechtgewaad. In den loop van enkele eeuwen worden tastbare historische personen sprookjeshelden. Diederik, de groote Oostgotenkoning, bestrijdt reuzen, dwergen en draken. De sage meent het goed met haar lieveling; zij versmaadt geen enkel uit de bonte menigte van losse motieven, die de sprookjeswereld haar kwistig aanbiedt, om haar held steeds meer los te rukken van zijn menschelijk-historischen wortel, en toch blijft ze in haar opvatting van zijn geheele verschijning, van zijn rechtvaardigheid, zijn kalme rust, zijn lankmoedige vredelievendheid en tevens onweerstaanbare dapperheid, aan het geschiedkundige beeld van den edelen vorst, wien zelfs zijn vijand bewondering schonk, op merkwaardige wijze trouw': Heldensage en Sprookjes, in de Verslagen en Mededeel. der Koninkl. Vlaamsche Academie voor Taal- en Letterkunde 1910, bl. 597. Wij kunnen wel iets verder gaan en den band tusschen sage en sprookjesmotieven nog nauwer aanhalen, in zoover bepaalde motieven in sage én in sprookje konden optreden. Wel wordt de scheiding tusschen sage en sprookje steeds flauwer, wanneer wij tot de vroege middeleeuwen teruggaan; zie PROF. JAN DE VRIES, De Wetenschap der Sprookjes, Vragen des Tijds 1924, II, bl. 343. Over de verhouding van sprookje en sage zie vooral ook H.W. RUTGERS, Bemerkungen über das Verhältnis von Märchen und Sage (Groningen 1923).

Zóo is dus de sage een stuk werkelijke geschiedenis. Hoogst onbetrouwbaar wat de feiten betreft, verdient zij wat den geest betreft soms volle vertrouwen. Zij beeldt de idee uit, die in de historische gebeurtenissen leeft, zij vertolkt den geest der natie. De Germaansche heldensage is opgebloeid in de stormen der volksverhuizing, wier merkwaardige persoonlijkheden zij op merkwaardige wijze heeft weten vast te houden.

Meerdere onzer historische sagen zijn van elders hierheen gekomen. Aldus de reeds vermelde Ahasverus-sage met haar sterk-uitgesproken ethische strekking: Ahasverus heeft zich vergrepen

aan den Gezalfde des Heeren, tot straf zal hij op aarde moeten rondzwerven zonder rust noch duur. Het blijven-leven is hem ten vloek, het niet-kunnen-sterven de gruwzaamste pijniging - want de dood is toch óok rust, is weldaad en verzoening. De misdaad door de straf op den voet gevolgd, ziedaar wel het t h e m a van de legende.

Zij is hoogst waarschijnlijk ontstaan in Klein-Azië, heeft toen in de verschillende landen van Europa allerlei plaatselijke vervormingen ondergaan, verheugde zich in een reusachtige populariteit en werd vastgelegd in het volksboek van 1602: 'Kurze Beschreibung und Erzehlung, von einem Juden mit Namen Ahasverus, Gedruckt zu Leyden, bey Christoff Creutzer (1602)'.

WOLF verhaalt in zijn Niederländische Sagen de Vlaamsche lezing aldus: Omstreeks 1640 ontmoetten twee burgers, die in de Looierstraat woonden, in het *Soniënbosch* een ouden, grijzen man, met gehavende kleeren van overouden snit. Zij verzochten hem, mee de herberg binnen te gaan, hetgeen hij ook deed; maar hij zette zich niet, doch dronk staandevoets. Toen hij met beide burgers weer buiten kwam, vertelde hij hun heel veel, en wel meestal geschiedenissen, die voor vele eeuwen waren afgespeeld. Hieruit bemerkten de burgers spoedig, dat hun gezel Isaak Laquedem was de Jood, die Jezus het rusten voor zijn deur weigerde, en verlieten hem hevig ontsteld.

De sage van den Joodschen Wandelaar is altijd onder het volk gangbaar gebleven. Men vindt ze ontelbare malen in volksboek, volksprent, volkslied. Ahasverus leende zich voortreffelijk tot strekkingsfiguur, en werd een geliefd thema in de wereldliteratuur. Laat ik vermelden de Nederlandsche bewerkingen van TEN KATE, Ahasverus op den Grimsel, HEYERMANS, Ahasverus (schouwspel), RENÉ DE CLERQ, Ahasver (fragment), VERMEYLEN, De Wandelende Jood en de Ahasverus-trilogie van KEES MEEKEL. Zie JOS. GIELEN, De Wandelende Jood (Amsterdam-Mechelen 1931).

Van elders kwam ook de sage van Faust, van Karel Martel, van

Koning Arthur, van Keizer Karel. Daarentegen zijn de sagen van de Vier Heemskinderen - 'de Vier Heymanskinderen op éen paard', zooals het in Limburg heet - en van den Zwanenridder van Nederlandschen oorsprong, al kregen zij hun literairen vorm, die naderhand weer produktief werd, het eerst in het buitenland. 'De Heemskinderen zijn, met hun vader Aijmyn, de personificatie van den onverzettelijken drang naar souvereiniteit, die den ouden vrijen adel met den nieuwen Karolingischen heerscher in onverzoenlijke veete doet leven. Vervolging, ontbering is hun deel; geen rust, geen thuis, geen bezit zelfs blijft de uitgestootenen over': dit, ter typeering van de Nederlandsche sage, uit de inleiding van PROF. OVERDIEP'S voortreffelijke uitgave van het volksboek *De Historie van den vier Heemskinderen* naar den druk van 1508 (Groningen 1931). - Ook de sage van den Vliegenden Hollander, wier motief zoo nauw met dat van den Wandelenden Jood verwant is, ja misschien uit een kontaminatie van dit motief met het spookschipmotief is ontstaan, gaat, voor zoover het de historische kern betreft, waarschijnlijk op een Nederlandsche persoonlijkheid terug. ANDRÉ JOLLES zou deze sage, evenals de Ahasverus-, Faust-, Don Juansage e.a., liefst 'antilegende' willen noemen; zie De Gids 1924 I, bl. 93 vlg.

Ieder gewest heeft zijn eigenaardige sagen; niet het minst het land van de zee en van de duinen, het land van de wouden, wildernissen en waranden, het land van de eindeloos vele poelen, van de burchten, ridders en minstreelen:

O Kenmerland! o Kenmerland!
O land van meiren en van wouden!
O land, door 't forsche woord bezield!
Hoe heeft m' een stoute pracht vernield,
Die voorgeslachten hier aanschouwden!
Hoe heeft (helaas!) een later teelt
De paerlen van uw kroon verspeeld.

En 't êelgesteente er uitgewrongen!
   O land van trotschheid en van kracht -
   Hoe is uw eikenknots geknakt,
En u een rietstaf opgedrongen!
   Hoe heeft m' een boozen moord gepleegd
Aan 't fiere schoon van uw waranden,
En in behoeftes maagre handen
   De schatten van uw pronk geleegd.

Maar die grootheid van weleer sluimert nog in de sagen voort, door HOFDIJK zoo keurig gestoken in dichterlijke kleedij. Te Aelbrechtsberg en Tetterode verhaalt men van den meirplas, welks oeverzoom bijna de oorzaak was geworden van een noodlottigen broedertwist. Spaarndam en Akersloot's sagen: Volbrachte Eed en Proef van Trouw weerspiegelen het bonte, gevaarvolle visschersleven; Heiloo herdenkt in de Kracht des Geloofs de oude tijden onzer kerstening; kloosterrozen bloeien en wierookwolken walmen rond Bergen, Egmond, Alkmaar en Heiloo, ter gewijde stede, waar gebeden werd en geleden en geboet: Prior Henryck van Heyloo, Hoogste Troost, Sint-Cosmas-en-Damiaan-kapel, Sint-Aelbrechts Aanklacht, de Moedervlek, de Groote Worp, Kloosterroof. De strijdknots suist en de oorlogskreet schalt in den Sint-Vincents-Nacht van Schoorl. Bloedige oorlog met de Friezen drenkt den bodem en de overlevering van heel Kennemerland; maar ook de strijd met de Noormannen galmt na in zoo menige sage van de Egmonden en van Haarlem, getuige het Paardenrif en O.L. Vrouwe van Haerlem. In den Stalboef van Castricum en den Jachtstrooper van Santpoort dreunt paardengetrappel en hoorngeschal; in den Lijfknaap van Castricum kruisen elkaar de zwaarden om het bezit eener betwiste schoone; elders kletteren de wapenrustingen der ridders op het steekspel, rinkelen de bekers en bokalen, klinkt het smeltende lied der minstreelen. Maar Bergen en Egmond, Alkmaar en Heiloo, Limmen en Akersloot, Castricum en Heemskerk, Heemstede, Assen-

delft en Santpoort, zij allen gewagen van minnelust en minnesmart, van vrouweneer en riddertrouw, ja trouwe tot aan gene zijde van het graf.

Mag ik afscheid nemen van Holland zonder de Damiaatjes van Haarlem te herdenken, en den Bouwmeester van Sint Bavo, die onbekend wilde blijven, een sage, die slechts deze idee schijnt te willen uitbeelden, dat geweldige kunstwerken als de Sint Baafskerk niet het gewrocht zijn van éen persoon, maar van het geheele volk, in zijn moedig streven door hoogere macht gesteund?

De sagen der Friezen, zoo prat op hun eigen aard en volkswezen, zijn voor een groot deel oorsprongssagen: Friso, Saxo en Bruno; Naam en Herkomst der Friezen; Hengist en Horsa; Afkomst der Westfriezen; het Roode Vaandel en de IJzeren Kroon; het Roode Klif enz. Andere verhalen hebben betrekking op de bekende Friesche onbuigzaamheid: Koning Radboud weigert zich te laten doopen; het Vrouwtje van Stavoren; Koning Karel en de Friezen; Friesche Stijfkoppen e.a. Ook weet men te verhalen, hoe Leeuwarden door vrouwen werd gered. Dit nu is geenszins merkwaardig, daar hetzelfde van tal van andere plaatsen wordt verhaald; zoo werd ook Haarlem gered door Kenau Hasselaer en Venloo door Geertrui Bolwater. Eigenaardiger is, dat Franeker gered werd, doordat twee maagden de laatste brooden van de wallen wierpen. De vijand dacht nu, dat de stad geen gebrek had en hief de belegering op. Naar men weet, ging in de Oudheid een dergelijk verhaal over het opbreken van de belegering van het Kapitool door de Galliërs. In Eigen Volk II, bl. 342 weet ANTOINETTE VAN DIJK aardig te verhalen, hoe het kerkje te Bedum gebouwd werd op de plaats, waar twee ossen, bij watersnood het land ingejaagd, rustende gevonden werden. Een soortgelijke sage wordt verteld met betrekking tot Dronrijp, Nijland en Nije Mirdum.

Ook Zeeland heeft zijn oorsprongssagen, zoo b.v. de Herkomst van hertogen en volk van Walcheren.

Utrecht, de bisschopszetel, kent natuurlijk grootendeels bisschops-

sagen: Bisschop Frederik van Utrecht; Odulf van Utrecht en de Kerk te Staveren; Dood van Bisschop Koenraad van Utrecht. Ook weet de sage te verhalen, hoe Albertus Magnus de gunst verkreeg, dat de Predikheeren zich te Utrecht mochten vestigen.

In Noord-Brabant en vooral in Gelderland wordt de sage weer romantischer. Ik herinner aan Sophia van Heusden, de Engelsche koningsdochter, die door het gezantschap werd aangetroffen, zijde spinnende op een rood spinnewiel; en aan de sage van Wichard, die moedig het monster met zijn vervaarlijk ‘Gelre’-geroep versloeg. Elsa, de dochter van den hertog van Brabant en Limburg is het, die den zwanenridder ziet naderen, om het tegen Frederik van Telramonde, die haar valschelijk beschuldigd had, op te nemen. Hij neemt Elsa tot vrouw; maar eindelijk vraagt deze hem naar naam en afkomst en hij moet vertrekken. Ook te Nijmegen en elders is de Zwanenridder geen onbekende.

Maar ook de Limburgsche sagen wijzen op een roemrijk verleden. Venloo beschouwt Valuas, een stamhoofd der Brukteren, als zijn stichter. Meer sporen hebben de Noormannen achtergelaten. Naar men verhaalt, kwamen zij tegen het einde der IXe eeuw de Maas afzakken en sloegen hun kamp op te Elsloo, van waar zij door Karel den Dikken werden verdreven. Tusschen Tegelen en Belfeld, ter plaatse van de Snelle Sprong, stond het kasteel van Erbert van Belfeld, die den Noorman Hermold, belager zijner schoone gemalin Ida van Lommel, bedwong. Te Born en omstreken leeft steeds voort de herinnering aan koning Santibald of Zwentibold, uit Lotharingen afkomstig. God gaf hem eens in den slaap de gedachte in, een gift te doen aan de arme menschen, die hij zoo menigwerf leed had toegevoegd. Des morgens deed hij een man te paard stijgen en liet verkondigen, dat er zooveel dorpen aan de gift zouden deelachtig worden, als de man binnen den tijd van het noenmaal zou omrijden. De ruiter reed dan over Born, Guttecoven, Limbricht, Sittard, Munstergeleen, Geleen, Beek, Elsloo, Stein, Urmund, Grevenbicht, Papenhoven, Buchten, en zoo naar Holtum. Daar vond hij een oud wijf

aan den slagboom staan, dien zij halsstarrig gesloten hield. Nu reed hij om Holtum en bereikte Born nog, toen de koning en zijn gasten water namen na den maaltijd. Zoo bleef Holtum van de gift in weide- en heidegronden uitgesloten.

Geurige legenden ranken ook om de tinnen en kanteelen der heerlijke burchten van Amstenrade en Valkenburg, Haelen en Horn, en treuren op de zerken, die de glorie dekken van het keizerlijke stift te Thorn. Weert's glorie is de dappere Jan van Weert, wiens typisch tafellied ons door JOS. HABETS in een geschriftje over deze legendarische figuur wordt medegedeeld. De laatste strofe luidt:

Sa hitsig! vult de hompen,
Soo lang het vat nog houdt.
Gesellen, laat ons pompen,
Dees nectar, geel als goud
Is voor gansen niet gebrouwd.

Over de Mookerheide gaat de sage, dat daar eens een beslissende veldslag zal geleverd worden, waar zelfs Turken bij tegenwoordig zullen zijn. De laatste koning van Pruisen zal er bij een roodharigen hoefsmid zijn paard laten beslaan, maar middelerwijl zulke ongunstige tijdingen ontvangen, dat hij, zonder het einde dezer operatie af te wachten, het hazenpad zal kiezen.

Meer geschiedkundige waarde, vooral ook voor den geest van dien tijd, hebben de sagen van de bokkenrijders, die tot het einde der XVIIIe eeuw het Zuiden van Limburg onveilig maakten; van Schelkensbeek, waarover de beruchte Schinderhannes een touw met bel gespannen had, dat hem en zijn bende waarschuwde, zoo vaak iemand voorbij kwam - intusschen wordt deze sage ook wel elders verteld -; en eindelijk van den Kozakkenberg bij Belfeld, waar in het begin van verleden eeuw de Kozakken gelegerd waren, die het vleesch niet braadden, maar het enkel zacht reden onder het zadel.

In Brabant en Vlaanderen vertoont de sage een voornaam en tevens intiem karakter. Voornaam, immers zij gewaagt van Julius

Caesar (Caesarsberg te Leuven), van Clovis, van Karel Martel, van Karel den Grooten, van de graven van Leuven en de hertogen van Brabant, van Karel V, van Albert en Isabella, en toch zijn de verhalen, b.v. die op Karel V betrekking hebben, zoo intiem, dat zij den anekdotischen vorm zeer nabij komen. Dit pleit ontwijfelbaar voor den geest van gemeenzaamheid tusschen vorst en volk.

Zoo verhaalt men te Molenbeek bij Brussel het volgende:

Op een avond kwam Keizer Karel laat voorbij Berchem; hij was op weg naar zijn stad Brussel. Hij ging een herberg binnen, waar veel drinkebroers zaten, die aan het twisten raakten over het beheer van den keizer. Meest allen keurden het bestuur van Karel goed; doch eenigen laakten het in krasse bewoordingen.

Keizer Karel kwam tusschen beide en verklaarde, dat het bestuur diende te worden afgekeurd.

‘Wat gij, leelijke vreemdeling, gij durft hier onzen koning komen lasteren?’

En ze grepen hem vast en wierpen hem naar buiten.

Karel kwam te Brussel.

's Anderen daags liet hij de twee partijen in zijn paleis ontbieden.

Toen zij in den keizer den vreemdeling van den vorigen avond herkenden, sloeg allen de schrik om het hart; de bedillers, maar ook degenen, die hem de deur hadden uitgeworpen.

Maar de keizer lachtte en schonk allen een belooning.

Tot zijn voorstanders sprak hij:

‘U beloon ik, omdat gij mijn bestuur hebt verdedigd. Gij zijt goede vaderlanders. Ik verdiende aan de deur te worden gezet.’

En tot de bedillers:

‘En u kan ik niet straffen, omdat ik mijzelf zou moeten straffen. Maar weest in 't vervolg voorzichtiger.’ -

De naam van *Jan Primus*, hertog van Brabant, is waarschijnlijk vervormd tot *Gambrinus*.

In Vlaanderen leeft nog steeds de sage van Lyderick de Buck, den zoon van Saluwaart en Ermegarde, die door een tweegevecht

zijn moeder uit de macht van Finard, den geweldige, bevrijdde. Door voortreffelijke wetten en instellingen heeft hij het Vlaamsche volk opgevoed; ook worden voorbeelden van groote strengheid van hem verhaald. Wat betreft de sage van Breboen en Swane, dien ik hier te wijzen op de meening van DR. BLÖTE, waarvolgens de sage van den Brabantschen Zwaanridder drie perioden heeft doorgemaakt: de Boulognesche, de Brabantsche en de Kleefsche. De Boulognesche voorstelling was zelfs in Brabant tot 1322 de alleen heerschende. Zij is het, die verhaalt, hoe de zwaan den ridder met een gouden ketting in een scheepje voorttrok en naar Nijmegen bracht. De ridder trad daar op als strijder voor de hertogin van Bouillon en haar dochter tegen den hertog van Saksen.

Nog een menigte strikt plaatselijke Vlaamsche en Brabantsche sagen zou ik hier kunnen vermelden, aan gebouwen, straten, bronnen verbonden, zoo b.v. van den Sint Baafstoren en het Engelandgat te Gent, den Drij-Hoedengang te Brussel, de Minneborre te Schaarbeek. Maar het zou den omvang van dit boek overschrijden. Ik volsta dus met enkel nog te wijzen op sommige volksverhalen, die met gebruiken in verband staan, zoo b.v. ter verklaring van Vrouwkesavond te Brussel (I, bl. 177); andere interpreteeren uithangborden of wapenschilden.

Zie WOLF, Niederländische Sagen, *passim*; DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven I, *passim*; HOFDIJK, Kennemerland; DE COCK, Brabantsch Sagenboek III, bl. 1-160, 197, 280; WELTERS, Limb. Legenden I, *passim*, II, bl. 93; JOS. COHEN, Nederlandsche sagen en legenden (Zutphen 1919-1921), *passim*; PIERRE KEMP, Limburgsch Sagenboek (Maastricht 1925), *passim*; A. DE COCK, Vlaamsche Sagen uit den volksmond (Amsterdam 1921), *passim*. POELHEKKE, Woordkunst bl. 87; DR. J.F.D. BLÖTE, Das Aufkommen der Sage von Brabon Silvius, dem brabantischen Schwanritter, in de Verhandelingen v.d. Koninkl. Akad. v. Wetenschappen, N.R. V, 4; G.V.D. WALL PERNÉ, Veluwsche Sagen I, bl. 62; J. HAANTJES, De Zwaneridder, in de Stemmen des Tijds XIV, bl. 38 vlg.

'De **legenden**', schrijft DR. GISB. BROM, 'zijn ons onder menig opzicht dierbaar. Op de eeuwenoude muren van het nooit verouderde Christendom groeiden ze welig als het altoos groene klimop. Een frissche geur van poëzie en geestelijk leven waait er ons uit tegen.'

Men heeft de legende verweten, een voortwoekerende slingerplant te zijn, een vampier met reuzenarmen. Ten onrechte. 'Neen, voor wie over de gave des onderscheids beschikt,' meende Pater KRONENBURG, 'voor wie de legende in haar diepste wezen aanschouwt en in het ware licht weet te plaatsen, is zij veeleer eene veilige getuige der oude tijden, een trouwe bodin van een reeds eeuwen verdwenen geslacht, die uit haren hoorn van overvloed voor ons uitschudt wat onze vaderen met beminnelijke naieviteit dachten, met argeloozen eenvoud geloofden, met onwrikbare standvastigheid verhoopten. En behoort dat zieleleven niet tot het gebied der geschiedenis?' En hij vervolgt: 'Zij is de goudlichtende tooverfee, die met kwistige hand de bloemen van de verbeelding en het kinderlijk gevoel plukt, tot kransen en festoenen strengelt en die slingert om de stramme zuilen van den hoogen waarheidstempel, opdat de waarheid, die daar troont, niet louter voor de rede, maar ook voor het gevoel aantrekkelijk zij.'

Ziedaar zoo voortreffelijk, als weinigen het vermogen, de kultuur-historische waarde geschetst van die Christelijke geschiedsagen, welke betrekking hebben op de levens of op de krachtdadige voorbede der heiligen.

Doel der legende - ook als zoodanig is zij wezenlijk onderscheiden van de andere sagen - was en is stichting, en het is bewezen, dat zij een weldadigen invloed op de wereld der Middeleeuwen heeft uitgeoefend. Maar het historisch bestanddeel, soms uitsluitend de persoon van den heilige of het geloof aan of het vertrouwen in dien persoon, is vaak met allerlei fantastische verhalen, ja sprookjesmotieven verbonden. Veelal berust de legende op schriftelijke overlevering; immers oorspronkelijk waren de *legenda* de 'te lezen stukken' van de levens der heiligen op hun feestdag.

Inderdaad waren de Middeleeuwen het bloeitijdperk der legende, en de Middeleeuwsche legenden, met name de Marialegenden, liggen in voortreffelijke verzamelingen en besprekingen vóor ons. Ik noem hier slechts de namen van DE VOOYS, ALBERDINGK THIJM, KRONENBURG, KRUITWAGEN, HONIGH, V. VLOTEN, VAN DE GRAFT. Maar de volkskundige let op het heden, en het verleden dient hem slechts om het heden te ontraadselen en toe te lichten. Nu vinden wij die legenden somtijds als reflexen in onze volksverhalen en volksliederen. Maar de legendevormende aandrift des volks is toch ook, vooral in het zuidelijk volksgebied, nog niet geheel verdord. DE VOOYS verhaalt in zijn Middelnederlandsche Legenden en Exempelen, bl. 95, van een ridder, die in een klooster ging en daar slechts het *Ave Maria* kon leeren. Uit zijn graf ‘wies een scoen lelye .... ende op elke blat van der lelyen stond ghescreven “Ave Maria” in gulden letteren’. Welnu, in de hedendaagsche legende keert de trek van het ontspruiten van bloemen, met den naam van Maria, op het graf van een vroom persoon en Mariavereerder, niet zelden weer. Ook weet men te Butten, nabij Tongeren, te verhalen, dat uit het graf van den heiligen martelaar Evermaar, die als vrome pelgrim den H. Servatius te Maastricht wilde vereeren, een slank en bevallig boompje met verrukkelijken bladerdos en de heerlijkste vruchten opgroeide. Deze verhalen en trekken kunnen berusten op Middelnederlandsche exempelen, maar toch ook op hedendaagsche, of althans onafhankelijke legendevorming: ontleening en polygenese gaan immers hand aan hand. -

De allervoornaamste zijn de M a r i a l e g e n d e n , en wel in de eerste plaats degene, die op een bedevaartplaats betrekking hebben. Het bezoek van de meeste dezer plaatsen ging uit van het volk en nam langzamerhand in beteekenis toe. De berichten ontstonden in die kringen, welke aan de bedevaarten deel namen en deze wilden aanbevelen en bevorderen, dus gewoonlijk weer in de volkskringen. ‘In Folge solcher Entstehung,’ schrijft STEPHAN BEISSEL S.J., ‘richtet sich die Ausgestaltung der Erzählungen nach der Art ihres

Volkes und ihrer Gegend. In Gebirgsländern finden Hirten, Holzhacker oder Jäger das Gnadenbild in Felsenhöhlen, anderswo entdeckt man es beim Pflügen oder beim Hüten einer Herde, sehr oft bei oder in einer Quelle. Am Meeresstrande verdanken Wallfahrtsorte ihren Ursprung der Rettung aus Sturmesnot. Dort und an Flüssen oder reissenden Bächen kommen Statuen herangeschwommen. Wo Irrlichter oder phosphoreszierende alte Stämme den Wanderer schrecken, erblicken Leute wunderbare Lichterscheinungen zu denen Engelsgesang hinzutritt': Wallfahrten zu unserer Lieben Frau in Legende und Geschichte (Freiburg i.B. 1913), bl. 8.

Men ziet dus wederom, hoe het volksverhaal strookt met de omgeving. Herders vinden een Mariabeeldje in een put of bron, of in het drijfzand van een riviertje, en hechten het dan aan een boom, meestal een eik of een linde, de veelgeliefde boom onzer vaderen: aldus te Uden (O.L. Vrouw Ter Linde), Roermond (O.L. Vrouw in het Zand), Oirschot (O.L. Vrouw ten Heiligen Eik), Scherpenheuvel, Anderlecht, Assche, Echt (O.L. Vrouw van Schilberg), Handel enz. Dit laatste zou door een herder gevonden zijn op een doornenstok. Vol moed werd de hand aan het werk geslagen, om daar ter plaatse een kapel te doen verrijzen, en een buitengewoon teeken kwam Maria's instemming met dien arbeid verkondigen. Want toen in die zandige streek het noodige water begon te ontbreken, ontwelde er eensklaps een kleine put, waarin het water nimmermeer ontbrak.

Ook verhaalt de volkslegende, hoe O.L. Vrouwe eens in dezen put haar kleedje gewasschen en op den doornstok te drogen heeft gehangen.

Het beeldje van O.L. Vrouw van Eiteren (IJsselstein) werd door slootgravers gevonden en aan den pastoor van IJsselstein ter hand gesteld. Deze plaatste het in zijn kerk, maar tot drie maal toe verdween het daaruit, en werd dan telkens weer op de oorspronkelijke vindplaats aangetroffen. Iets dergelijks is het geval te Assche, Echt, Ommel, Meerveldhoven (O.L. Vrouw ter Eik), Wessem, Venloo

(de Bedrukte Lieve Vrouw). Ook legt het beeldje wel een processieweg af, als te Maastricht (Ster der Zee) en te Werchter, of bidt den kruisweg, als te Halle. Het verdient opmerking, dat het volksgeloof bij verplaatsing of ommegang van mirakuleuze beelden schier altijd een merkwaardig halte- of rustpunt weet aan te wijzen. Ongeveer tusschen Asten en Ommel, vlak langs den grintweg, verheft zich een kleine heuvel, waarop vroeger drie linden stonden; daar, zeggen de landlieden uit den omtrek, heeft O.L. Vrouw van Ommel gerust.

Ook vinden schippers het beeld aan boord, zooals wordt verhaald van O.L. Vrouw van Hoorn. Vaak komt het de rivier afdrijven, hetgeen wellicht als de volkstraditie van O.L. Vrouw van Wilsveen mag worden aanvaard. Ik vermeld verder nog: Antwerpen, Venloo, Gent (O.L. Vrouw ter Riven), en Aalst (O.L. Vrouw ten Druiven).

De legende van O.L. Vrouw ten Druiven luidt aldus: In de VIIe eeuw overstroomde de Dender een gedeelte der stad Aalst. In dezen nood riep men Maria aan, en ziet - daar kwam een Mariabeeld op wijngaardranken aandrijven. En niet zoodra had men het beeld opgevischt, of het water vloeide weer in de bedding terug. In 681 bouwde de H. Amandus daar een kapel.

Zoo kwam ook in de XVe eeuw, gewiegd op de golven der Noordzee, die destijds het gehucht De Keins, nabij Schagen, nog vrij bespoelden, een beeldje aandobberen, dat, toen het van het zeewier ontdaan was, een Mariabeeldje bleek te zijn.

Te Oostrum en te Elshout, in het Land van Heusden, was een in éen nacht welig opgeschoten grasveld het teeken, dat Maria daar een heiligdom wenschte.

Ik gaf hier slechts enkele trekken uit wat men zou kunnen noemen de oorsprongslegenden van de talrijke bedevaartplaatsen ter eere van Maria in Groot-Nederland. Maar men begrijpt, wat een schat van legenden elk dier heiligdommen bergt. Hiervoor kan ik slechts verwijzen voor Nederland naar J.A.F. KRONENBURG, Maria's Heerlijkheid in Nederland (Amsterdam) VI, Maria's Genade-oorden en Miraculeuze Beelden, en voor België naar A. DE COCK, Brabantsch

Sagenboek II, Legenden of Echt Christelijke Sagen, en FR. ST. SCHOUTENS, Maria's Vlaanderen (Oost-Vlaanderen), Maria's Vlaanderen (West-Vlaanderen), Maria's Brabant, Maria's Antwerpen (Aalst 1903-1905). -

Maar daar leven nog zoovele andere Marialegenden onder het volk. Twee heilige bisschoppen van Maastricht, Monulfus en Gondulfus, zouden uit hun graven zijn opgestaan, om te Aken de wijding van den beroemden Mariadom bij te wonen. Een andere bisschop dier stad, Sint Amandus, wordt op Maria's bestel door den Engel Gabriël bezocht, met de boodschap, dat hij op de bizondere hulp zijner hemelsche beschermster mag bouwen. In Noord-Brabant ontmoeten wij dan de beroemde legende van Fulco van Bern, den dapperen ridder, die voor zijn vijanden vluchtend, met zijn paard over de Maas zwemt, en door Maria, ‘gekleed in hemelsblauw’, wordt beschut. Te Roosendaal verhaalt men, dat vóor lang vervlogen eeuwen aldaar een Mariakapel zou gebouwd worden, en toen men niet kon beslissen op welke plaats, nam men zijn toevlucht tot het gebed. En zie, den volgenden dag waren op een weide de ossen van een landman wit van kleur geworden, en was een roode, zijden draad rondom hen gespannen. Dit werd de uitverkoren plek voor het heiligdom. - Dichterlijker is de stichting van het klooster Mariënwater te Couwater bij Den Bosch. Ook hier onzekerheid omtrent de plaats. Maar in den nacht hoort een landman in een zijner bijenkorven een zachte, zoetklinkende muziek, en ziet in den korf een kerkje met twee kloosters, door de bijen van was gemaakt.

Op den Veluwezoom hoorde een vroom grijsaard engelenmuziek en zag hij schitterende lichten boven een plek zweven. 't Werd voor hertog Reinoud II van Gelder de aanleiding, om daar het klooster Munnikhuizen te stichten. In Utrecht leefde in de abdij van Oostbroek een monnik, die, de verslapping van zijn klooster vooruitziende, O.L. Vrouwe bad, om nu toch maar aanstonds te sterven. En ziet, hij stierf op dat uur.

Overijssel is rijk aan Maria-legenden, vooral door de stichtingen

van Gerrit den Groote (Geert Groote) en van de Windesheimers. Op den Agnietenberg bij Zwolle was Maria zelve verschenen aan een ouden broeder en had hem tot volharding aangemaand. Aan een jeugdig meisje, Gerbrich ten Voerde, die van een wild paard was gevallen, verscheen zij ‘aangekleed, zooals men haar in den Vasten pleegt te versieren’, en zij genas de zieke en leidde haar terug naar Meester-Geertshuis.

In het klooster Yesse bij Groningen wordt een kaars voor een Mariabeeld door ongeziene hand ontstoken, en hoe vaak ook uitgedoofd, telkens ontvlamt zij opnieuw.

Ook Holland heeft vermaarde Maria-legenden. De allervermaardste is wel die van Walter, ook in het buiten land onderveelsoortige vormen verspreid. Terwijl Walter een mis ter eere van Maria bijwoont, vervangt deze hem in het steekspel, en Walter verricht daar schijnbaar wonderen van dapperheid. Toen hij dit vernomen had, sprak Walter tot zijn wapenmakker Walewijn: ‘Nu wil ik als monnik in nederig kloosterkleed haar ridder worden. Hier is haar godgevallig huis Hemmenrode; vriend, gaat gij met mij mede?’ En Walewijn antwoordde: ‘Ik wil Christus dienen, ja ik ga met u mede.’ Zoo onderwierpen zich beiden aan den kloosterregel. Walter leerde den souter zingen en overtrof de broeders in het devoot bidden en dienen.

In België geeft Maria eveneens vaak te kennen, waar ter plaatse zij een kerk wil gesticht hebben, zoo b.v. te Alsemberg, waar het vlas op een akker plotseling rijp wordt. Het bovenstaande verhaal van den ridder Walter leeft te Bierbeek en te Leefdaal. Ook zou Maria dezen ridder eens een gouden kruis hebben vereerd door een priester als tusschenpersoon. Aan het kruis was namelijk een strookje perkament bevestigd met de woorden: ‘Overhandig dit kruis vanwege Maria, Moeder van Jezus, aan ridder Walter van Bierbeek.’

Elders keert door Maria's voorspraak een doode jongeling tot het leven terug; of wordt een onschuldig veroordeelde door O.L. Vrouwe verlost. Maar de allerberoemdste Maria-legende, de heerlijkste,

geurigste roos uit de geheele gaarde der volkslegenden, is wel die van Beatrijs, de dienaresse van Maria, die, toegevend aan den prikkel des vleesches, veertien bange jaren in zonde ronddoolde, naar tenslotte berouwvol naar haar klooster terugkwam. Daar had Maria al die jaren haar taak van kosteres trouw waargenomen. Welnu, deze legende speelt in het klooster Vrouwenperk op het gebied van Wezemaal of Rotselaar, bij Leuven.

Maar wij moeten ook de andere h e i l i g e n l e g e n d e n althans even aanstippen. Nederland is rijk aan bronnen, waarmee een heiligenlegende verbonden is. Zoo kennen wij de St. Geertruifontijn te Bergen op Zoom, den St. Oelsput te Best, den St. Valentinusput te Westhoven, de St. Surafontein te Dordrecht. Zij ontsprong op de plaats, waar de heilige Sura of Sotheris ter dood werd gebracht. De St. Aelbrechtsput te Egmond welde op onder de lijkkist van den vorstelijken belijder - zoo luidt de traditie - bij het opgraven van diens eerbiedwaardig gebeente, terwijl Houthem (L.) boogt op zijn St. Gerlachusput, die jaren lang den vromen kluizenaar zou hebben gelaafd. In het Jekerdal bij Maastricht, te Cannes, niet ver van het kasteel Aigremont, vloeit een St. Servatiusbron, die de doorluchtige Maastrichtsche kerkvoogd bij groote droogte met zijn staf uit den dorren grond zou hebben geslagen. Een analogen oorsprong schrijft de legende toe aan een menigte andere putten, zoo b.v. aan de St. Landoaldusbron te Wintershoven bij Tongeren en aan den Servatiusput te Nunhem (L.).

Maar verreweg de meeste van Nederlands heilige bronnen zijn gewijd aan de eerste geloofsverkondigers Bonifacius en Willibrordus.

Een dezer is een zoogenaamde *hippokrene* of paardenbron, éen der drie Bonifaciusputten te Dokkum. Op de plaats, waar de geloofsheld het leven liet, zonk, naar verluidt, het paard van iemand uit koning Pepijn's gevolg met de voorpooten in den grond; en nauwelijks was het paard er uit geholpen, of daar spuit met kracht een kristalheldere waterstraal opwaarts. Ik wensch hier even er

aan te herinneren, dat ook een hoefslag van Wôdan's ros een frissche bron doet opborrelen.

Andere bronnen zijn weer bij dorstnood ontstaan, zoo b.v. de bron te Heiloo. Hiervan wordt het volgende verhaald. Toen de H. Willibrord de plaatsen, nabij de zee gelegen, rond ging, deed zich eens gebrek aan zoet water gevoelen en moest hij zien, hoe zijn medearbeiders van dorst versmachtten. Hij riep dan een hunner en beval hem een kuiltje te maken. De bisschop knielde neder en bad, dat God, ‘Die voor zijn volk in de woestijn water had doen vloeien uit de rots, met diezelfde barmhartigheid uit den zandigen bodem water voor zijne dienaren zou doen opborrelen’. En ziet, onmiddellijk wordt het kuiltje gevuld door een zoetwaterbron.

Eindelijk, een groot aantal bronnen dragen den naam van de H.H. Bonifacius of Willibrordus, omdat deze heiligen er in gedoopt hebben: aldus de twee andere Bonifaciusbronnen te Dokkum, aldus de Willibrordsputten te Osch, Diessen, Deurne, Zoutlande, Bakel, Asten, Maarhees, Geisteren, Venraai, Stamprooi, en voorheen te Berchem, bij Antwerpen. Zulke bronnen noemt men *kerstputten* of *kerstpoelen*, en de historische kern der legenden is ongetwijfeld deze, dat de geloofsverkondigers verscheiden heidensche bronnen zullen gekerstend hebben, door er de heidenen de genade der wedergeboorte te doen deelachtig worden.

Is het wonder, dat nog zoovele andere legenden Neerlands vroegste geloofsverkondigers verheerlijken? Hierin uit zich de dankbaarheid van den volkszin. Te Maastricht verhaalt men van den bisschopsen pelgrimsstaf, de drinkschaal en den sleutel van den H. Servatius; nog leeft te Susteren in de volkslegenden de H. Willibrordus, te Odiliënberg de H.H. Wiro, Plechhelmus en Otgerus. Te Noordwijk weet men te vertellen, hoe de H. Jeroen door de Noren gemarteld werd; hoe hij een eeuw na dien aan een godvruchtig landbouwer, met name Nothbodo, verscheen, en hem gelastte, zijn gebeente over te brengen naar Egmond, in het heiligdom van den eerbiedwaardigen Adalbert.

Maar nog andere banden verbinden de heiligen aan ons volk. De H. Hereswit vereenigt de traditie van Strijen en Thorn (L.), welks vorstelijke abdij zij stichtte. De nagedachtenis van den heiligen bisschop en belijder Bernulphus houdt men in het Utrechtsche en verre daar buiten in eere. Sint Hatebrand verbindt weer Noord en Zuid, de Groninger Ommelanden met Antwerpen, waarheen men zijn gebeente overbracht. De H. Sura wordt als volksheilige vereerd te Dordrecht, de H. Lidwina te Schiedam, de H. Norbertus te Gennep, waar men nog het Norbertuspad en het Norbertuspoortje wijst, Sinte Kunera te Rhenen, Sint Gerlacus te Houthem en in geheel Zuid-Limburg, terwijl de eerbiedwaardige Ailbert in vrome herinnering blijft voortleven te Rolduc, door hem gesticht. De stad Delft is fier op haar Geertruida van Oosten. En zoo eert het volk den H. Trudo te Sint Truiden, de H. Odilia te Haspengouw, de H. Aleidis te Schaarbeek, de H. Alena te Dilbeke, Sinte Gudula te Brussel, de eerbiedwaardige Ida, van wie gezegd wordt, dat 'die visschen in het water tot haren handen quamen en desgelijcks die voghelen', te Leuven, Sint Veronus te Lembeek, Sint Bavo door geheel Vlaanderen. In de omstreken van Brussel zweeft nog de geest den van eerbiedwaardigen Ruysbroec, eersten prior van het klooster te Groenendaal, bij wiens verscheiden de klokken van Deventer, de verblijfplaats van Gerrit den Groote, vanzelf begonnen te luiden. Ook wijst men nog een boom in het Zoniënbosch, waaronder de groote mysticus gewoon was te schrijven en te mediteeren.

Los van alle traditie spon de volksfantasie nog verrukkelijke heiligenlegenden zoo als die hier volgt.

In het begin van November heeft men altijd enkele heldere, zonnige dagen. Dat is dan de *Allerheiligenzomer* en, wat later, de *St. Maartenszomer*. Nu tijgt de volksfantasie aan het werk. Tot straf voor zijn weldadigheid, zoo verhaalt men, werd Sint Martinus naakt aan een boom gebonden om gegeeseld te worden. Toen kreeg hij het erg koud, maar de goede God had medelijden met hem, en zond hem een weldoende zonnestraal. En

sinds dien moeten er omstreeks dezen tijd altijd enkele zonnige dagen zijn.

Zie KRONENBURG, Maria's Heerlijkheid in Nederland V, bl. 301 vlg.; Neerlands Heiligen in later Eeuwen (Amsterdam 1908), *passim*; SCHOUTENS, Maria's Oost-Vlaanderen, West-Vlaanderen, Brabant, Antwerpen, *passim*; A. DE COCK, Brabantsch Sagenboek II, bl. 64-345; Volkssage, Volksgeloof en Volksgebruik (Antwerpen 1918); WOLF, Niederländische Sagen, *passim*; J.J. VAN DER HORST, Oud en Nieuw, Nederlandsche legenden (Leiden 1887), bl. 1, 41, 367 enz.; HOFDIJK, Kennemerland: De Macht des Geloofs; SCHRIJNEN Essays en Studiën, bl. 245 vlg. (Volkskunde XV, bl. 168); H. WELTERS, Limburgsche Legenden, *passim*; J. HAANTJES, Sagenvorming te - Dokkum? Donum Natalicium-Schrijnen, bl. 861.

III. *Het Volkslied*.

Een rijken schat van poëzie legt het volk in zijn gebruiken. Wanneer de landman het zaad hoog opgooit, dat het welig opschiete; wanneer de Westvlaamsche 'boeier' het paard 's avonds te voren in het oor fluistert, dat het den volgenden morgen een doode moet vervoeren; als de Limburgsche bruid zorgvuldig het zelfvervaardigde bruidshemd bewaart, dat haar eens als doodsmantel zal dienen, - dan is dit hooggestemde volksdichting, al zijn het 'Lieder ohne Worte'. Maar stelt die aandoening zich in klankbeweging en wordt deze gevoelsverklanking geschakeerd door rhythmische en melodische stembuigingen, dan wordt geboren het **volkslied.**

Het woord 'lied' heeft geen betrekking op het getoonzette of gezongene, maar op het uitermate zingbare. Het lied is de eenvoudigste uitdrukking van een stemmingsgeheel, het versnippert de gemoedsstemming niet, om er de ontwikkeling van voor oogen te stellen, maar zingt een éenvormige, zich-gelijkblijvende, boven de begrippen der woorden zwevende stemming uit, het beweegt zich in korte strofen, meest van vier tot acht regels, die de natuurlijke

maat van vier, of drie en vier versvoeten hebben. Maar elke strofe bevat de geheele stemming, wier aroma zich als bloemengeur verbreidt.

Het volkslied wordt genoemd 'een uiting der volksziel': een uitspraak als deze dient natuurlijk niet verstaan te worden in den geest der vroegere romantiek, alsof wij met een niet te benaderen, anoniemen, scheppenden volksgenius te doen hadden. Niet het kollektieve volk, neen, de man-uit-het-volk is de auteur. Maar juist ómdat hij uit-het-volk is, omdat hij het volk begrijpt en het volk hem, omdat hij deel heeft aan den aard van het volk, dat werkelijk dichter is in zijn gebruiken, zijn beelden en uitdrukkingen en niet het minst in zijn stemmings- en gevoelsuitingen, - juist dáarom is hij in staat een volksgedicht te scheppen, dat door de gemeenschap wordt aanvaard.

Na hetgeen ik op bl. 92 vlg. over de volkskunst in het algemeen gezegd heb, zal het niet moeilijk vallen tot een behoorlijk inzicht van wezen en oorsprong van het volkslied te geraken, hoe bont de verscheidenheid van de literatuur der laatste jaren over dit onderwerp ook zijn mag.

Wat hebben wij onder 'volkslied' te verstaan? Ik sprak reeds over de theorie van H. NAUMANN die, in aansluiting aan de 'Rezeptionstheorie' van J. MEIER, het volkslied noemt een 'volksläufig gewordenes Lied, das aus höherer Kultur stammt' (Grundzüge der Volkskunde, bl. 118). Men dient echter in het oog te houden, dat Naumann in hetgeen wij volkslied noemen drie soorten onderscheidt (bl. 114). Ik ga met hem akkoord, maar vind geen vrijheid om niet den term 'volkslied' voor alle drie de groepen te blijven handhaven, en wel op grond van de boven uiteengezette beginselen.

1. Het populair geworden lied, uit de bovenkultuur afkomstig, is door het volk tot op zijn niveau gebracht en aan zijn psyche en omgeving aangepast. De vaak gebrekkige vorm is een gevolg van de mondelinge verbreiding, van het zoogenaamde 'zersingen'. In het algemeen geloof ik, dat tot deze kategorie gerekend kunnen

worden het minnelied, het verhalende lied, het sprookjeslied en het geestelijke lied, zie bl. 225 vlg., 230 vlg. Men kan mij in gebreke stellen, dat ik de straatdeunen niet vermeld, die zonder twijfel voor het groote meerendeel tot deze eerste groep behooren. Dat geschiedt echter niet uit preutschheid of uit romantische gezindheid, maar om hun verregaande onbeduidendheid; vgl. bl. 243. Volgens de opinie van PROF. JAN DE VRIES, Edda X, bl. 166 vlg., door het onderzoek van DR. C. BROUWER, Das Volkslied in Deutschland, Frankreich, Belgien und Holland (Groningen 1930) bevestigd, moet de oorsprong van het kultuurgoed van gezegde soort van geestelijke liederen gezocht worden in de Fransche 'poésie courtoise'.

2. Liederen, die door 'menschen uit het volk' naar het model en in den stijl van gepopulariseerde kultuurliederen gedicht zijn. Hun aantal is betrekkelijk gering.

3. Liederen, die zonder beinvloeding, rechtstreeks uit den schoot der gemeenschap ontspringen, eenvoudige, maar oereigen volks- of gemeenschapslyriek, die ik volksliederen zou willen noemen in den eigenlijken zin des woords. Steeds en overal stond zulke volkslyriek tot de kultuurlyriek in betrekking: Braziliaansche slangenliedjes houden voeling met het zwaluwenliedje van Anacreon; marschliederen van de inboorlingen der Tonga-eilanden staan in elementair verband met de marschliederen van Tyrtaeus; esthnisch-lettische gemeenschapsliedjes vertoonen een merkwaardige overeenkomst met de minneliederen van Sappho....

En dus, wanneer HOFFMANN-KRAYER zegt: het volk produceert niet, het reproduceert, dan is dit in zijn algemeenheid beslist onwaar.

Volgens OTTO BÖCKEL, Psychologie der Volksdichtung (Leipzig 1906) is de *roep* de kern van dit volkslied. Alles wat de mensch aan lief en leed ondervindt, wat hem schokt en schrijnt, hem verheugt of prikkelt of afschrikt, ontlokt hem gezangvormige klanken. Deze klanken nu zijn vatbaar voor ontwikkeling. Zij kunnen groeien

in omvang en melodie; veelal wordt hun klankgehalte versterkt door het stafrijm. De vreugderoep is de bevoorrechte gevoelsuitdrukking in den bloeitijd des levens, is verklanking van liefde en lust; men denke slechts aan refreinen als:

Hei 't was in de Mei, Mei, Mei,
Hei 't was in de Mei.

De smartroep handhaaft zich voornamelijk bij de lijkklacht. Maar het arbeidslied bovenal wijst op de ontwikkeling van de volkslyriek uit de gevoelstonen. Hier immers voegt zich bij de klanken een voor de poëzie onmisbaar bestanddeel: het rythme. Gevoelsuitingen en muziek gingen aanvankelijk steeds gepaard; het rythme kwam van elders. En nu is het de groote verdienste van KARL BÜCHER, er ons op gewezen te hebben, hoe deze onmisbare faktor zich ontwikkelde uit den rythmischen vorm, dien het volk aan een inspannenden arbeid ter afwisseling gaf. Het rythme gewerd de volkspoëzie dus vooral uit het arbeidslied, waartoe het danslied in hoofdzaak moet worden teruggebracht. Hoe ouder de arbeidsgezangen zijn, des te enger schijnen zij met de arbeidsverrichting samen te hangen.

Dit primitieve gemeenschapslied wordt beschouwd als gemeengoed, omdat het uiting geeft aan de gevoelswereld, welke aan alle volksgenooten gemeenzaam is. Ging het ook niet aldus met de grootsche scheppingen der Middeleeuwsche bouwkunst? Gelijk het volk deze als zijn eigendom beschouwde, door er voortdurend aan te wijzigen en aan bij te bouwen naar willekeur, zoo heeft ook het volkslied nimmer een authentieken vorm, is het als 't ware steeds in vlottenden toestand, staat het aan allerlei veranderingen, verkortingen en toevoegsels bloot.

Het volkslied deelt dus het lot van het sprookje; en evenals van sprookjes-motieven, zoo mag men ook van l i e d e r e n - m o t i e v e n spreken, die geen gezonken kultuurgoed, maar oereigen volksbezit zijn. Trouwens volkslied en sprookje bestaan elkander in den bloede

door hun gemeenschappelijk, sterk-algemeen karakter, óokd an, wanneer zij niet geheel samenvloeien, zooals in het sprookjeslied. Bizonderheden worden verwaarloosd, tijd en plaats zelden vermeld. Veelal wordt de hoorder in eens midden in de handeling verplaatst. Ook moraliseert het volkslied evenmin als het sprookje.

Zie M. POELHEKKE, Woordkunst, bl. 122; vgl. De Beiaard I, 1, bl. 43 vlg.; MAURITS SABBE, Wat Oud-Vlaanderen zong (Antwerpen 1920); KARL BÜCHER, Arbeit und Rhythmus, 6te verb. und erw. Auflage (Leipzig 1924); PAUL LEVY, Geschichte des Begriffes Volkslied (Berlin 1911); OTTO SCHELL, Das Volkslied (Leipzig 1908); OTTO BREMER, Zum Versbau der Schnaderhüpfel, in de Festschrift Karl Weinhold gewidmet (Strassburg 1896); GUSTAV MEYER, Essays und Studien I, bl. 289-408: Zur Kenntnis des Volksliedes; JOHN MEIER, Kunstlied und Volkslied in Deutschland (Halle 1906); Volksliedstudien (Strassburg 1917); H. NAUMANN, Grundzüge der deutschen Volkskunde[2] (Leipzig 1929); PAUL ALPERS, Untersuchungen über das alte niederdeutsche Volkslied, in het Jahrbuch des Vereins für niederdeutsche Sprachforschung XXXVIII, bl. 1 vlg.; JOS. SCHRIJNEN, Essays en Studien, bl. 258 vlg.: Litausche Volkszangen; DR. N. GEERTS, Oorsprong en wezen van het volkslied, in de Handelingen van het zevende Nederl. Filologenkongres, bl. 109 vlg.; C. BROUWER, Das Volkslied in Deutschland, Frankreich, Belgien und Holland (Groningen 1930).

Het Nederlandsche volkslied heeft lang gewacht op de waardeering, die het toekwam. Ik bedoel hier niet de historische waardeering, die het profane en geestelijke lied ruimschoots gewerd door den voortreffelijken arbeid van KALFF, MOLL, ACQUOY, DE VOOYS, KNUTTEL en anderen. Maar eerst in 1907 was Groot-Nederland in het bezit van een verzameling van volksliederen, die de vergelijking b.v. met de Duitsche soortgelijke werken van BÖHME en ERK kon doorstaan: ik bedoel de drie deelen van FLOR. VAN DUYSE'S Oude Nederlandsche Volksliederen (Den Haag 1900-1907). Ook kunnen

wij niet ontkennen, dat het HOFFMANN VON FALLERSLEBEN is, dus een Duitscher, die hier te lande de belangstelling in onze eigen vaderlandsche liederen heeft gaande gemaakt. Sedert dien kunnen wij wijzen op de gedeeltelijke verzamelingen van SNELLAERT, J.F. WILLEMS, DE COUSEMAKER, CARTON, LOOTENS en FEYS, JAN BOLS, VAN VLOTEN, J. en L. ALBERDINGK THIJM en JAAP KUNST, Noordnederlandsche Volksliederen en -dansen (Groningen 1919). Zie ook D. POOL, Driem. Bladen XVIII, bl. 52 vlg. Oud en nieuw, volkslied en kultuurlied, oude, bewerkte en nieuwe melodieën vindt men vergaderd in COERS' Liederboek van Groot-Nederland. Zie vooral DR. F. SCHEURLEUR, Nederlandsche Liedboeken ('s-Gravenhage 1912).

Behoudens haar vergelijkende waarde zijn al deze verzamelingen voor de volkskunde slechts van belang, in zooverre zij liederen zeer onlangs uit den volksmond opteekenden. Want, ik kan het niet vaak genoeg herhalen, de volkskunde is de kennis en het wetenschappelijk onderzoek van het *heden*, is de ethnologie der thans levende kultuurvolken. Ik geef dus van elk der verschillende soorten volksliederen slechts die stalen, waarvan ik ofwel persoonlijk kennis nam, of van wier voortleven ik mij anderszins kon vergewissen. Sommige liederen berusten, wat den tekst betreft, op schriftelijke overlevering, welke uitsluitend ten doel heeft, het geheugen ter hulp te komen. Eenige families houden er zelfs lijvige geschreven liederboeken op na. In dit geval is de schriftelijke traditie gelijkwaardig met de mondelinge.

Een enkel woord ook over de **muziek** van het volkslied. Zij berust voor een groot deel op de volksmuziek der Middeleeuwen, die zelf gesproten is uit de Oudchristelijke Latijnsche kerkmuziek. Wanneer wij weten, dat deze kerkmuziek in hoofdzaak niets anders is dan gekerstende Grieksche en Grieksch-Romeinsche muziek, zooals door FR. A. GEVAERT en A. MÖHLER uitvoerig is aangetoond, dan komen wij tot het verrassende resultaat, dat in de brokstukken van het hedendaagsche volkslied de muziek der heidensche klassieke oudheid nog voortleeft.

Inderdaad doorloopt het volkslied der Middeleeuwen de Aeolische, Dorische, Iastische en Hypolydische toonladders, door het Roomsche *Antiphonarium* aan de oude muziek ontleend. En wanneer het ons heden voorkomt, of een volkslied sterk op een kerkelijke hymne of eenig ander Gregoriaansch kerkgezang lijkt, dan is dit geen verbeelding, maar werkelijkheid; en de overeenstemming berust niet op toeval, maar op genetischen samenhang. Zoo is de melodie van het bekende lied van Halewijn, dat nog op vele plaatsen en met vele varianten in den volksmond leeft, niets anders, dan die van het *Credo* uit de *Missa in duplicibus*; en die van de Koninginne van Elf Jaren berust op het *Veni Creator*. Voor verdere beschouwingen verwijs ik naar FL. VAN DUYSE, Het oude Nederlandsche Lied I, Inleiding, bl. XVI vlg., en vooral naar zijn uitvoerige verhandelingen: Het eenstemmig Fransch en Nederlandsch wereldlijke lied in de Belgische gewesten (Brussel 1896) en De Melodie van het Nederlandsche Lied in hare Rhythmische vormen (Brussel 1902). Het belangrijkste werk over de herkomst van de melodie van het volkslied uit die van het kultuurlied, is wel van E. CLOSSON, Chansons populaires des provinces Belges (Bruxelles 1913). Zie ook ALBERT FRIEDENTHAL, Das Vlämische Volkslied (Berlin 1919).

Allereerst dus, met het oog op de geboorte van het volkslied, volge hier het **arbeidslied.** De melodie hiervan is zonder twijfel oorspronkelijker en zelfstandiger dan die der verhalende, erotische, geestelijke e.a. liederen, daar zij het nauwst met den inhoud samenhangt.

Niet alleen in Nederland, maar van den Brennerpas tot aan de Noordzee klinken h e i - l i e d j e s in den trant van ons

Hoog op een! een, twee,
een, twee, drie!
hoog op vier! vijf, een meer!
hoog op zes! fiks op, enz.

Gegroeid in melodie en in vorm klinkt het lied:

Haal op je hei!
Hij is gewassen
Al in de klei,
Al in den grond
Daar staat hij prompt,
Zóo staat hij beter, enz.

Overeenkomstig de sociale groepeering van het volk zal het arbeidslied zich verder moeten splitsen in dorschlied, smidslied, visscherslied enz., en vooral aan die bedrijven dienen te beantwoorden, waarin rhythmische beweging het werk begeleidt. Men denke ook aan het liedje, dat bij het snijden der meifluitjes gezongen wordt, terwijl de jongens rhythmisch met het hecht van het mes op de wilgenbast kloppen (I, bl. 222).

Een Zeeuwsch k a r n l i e d j e luidt aldus:

Kêrne, kêrne beuter,
Drie pond in een scheutel,
Drie pond in een kannetje,
't Is van moeder Jannetje.

Uit Friesland:

Tsiis, tsiis, tsjerne!
Bûter komt fer reamme [room],
It gearret sa wol, it gearret sa wol,
Mei eltse stiet in amerfol.

Te Wijnjeterp hoorde Herm. Grolman:

Op en neer
Keer op keer
Klotst de pols in 't witte nat,
't Bruist en spat,
't Valt wel zuur
Heel een uur

Met den karnpols om te gaan.
Maar komaan
Niet gestaan
't Zware werk is haast gedaan.
(Eigen Volk II, bl. 18).

Spinlied uit Ochten:

1.
Spin, spin, m'n lieve dochter,
Dan krijgde gij een hoed!
Ja, ja, mijne moeder,
Die staat mij zoo goed.

Refrein:

'k Kan lappen en spinnen,
Een zweer aan den vinger
Doet mij er zoo zeer.

2.
Spin, spin, m'n lieve dochter,
Dan krijgde gij een jak!
Ja, ja, mijne moeder,
Dat staat mij zoo knap.

Refrein:

'k Kan lappen, enz.
(Driem. Bladen III, bl. 42).

Uit Zeeland:

Draaie, draaie wieltje,
Morgen komt Machieltje.
Als Machieltje niet en komt,
Dan komt Jacob Janssen,
Die zal je leeren dansen,
Hier een stoel en daar een stoel,
Op ieder stoel een kussen.

Ten slotte een strofe van een Vlaamsen spinliedje, dat het midden houdt tusschen arbeidslied en sprookjeslied:

Al onder den weg van Maldegem,
Malle-Malle-Malle-Malle-Maldegem,
Al onder den weg van Maldegem,
Daar zat een wijf dat spon.
Dat wijf dat zat en spon,
   Gielegon,
Al op een houten wieleken,
Wiele-wiele-wiele-wiele-wieleken,
Al op een houten wieleken,
Daar was geen draaiing aan! (*bis*).

O o g s t l i e d uit Woubrechteghem (Oost-Vl.):

Het laatste voer is op de baan,
Dat in den boer zijn schuur moet gaan,
De luie boeren alleen hebben nog staan.

Ik vermeldde dit liedje reeds I, bl. 320, en daarvóor het rhythmische Noordhollandsche oogstlied, dat inzet met de regels:

De wumpel, de strumpel, de kanne met bier,
Die hebben we hier op ons plezier!

Zie nog F. VAN ES, Landbouwliederen, Oost-Vlaamsche Zanten I, bl. 14 vlg.

Ook enkele d o r s c h l i e d j e s gaf ik reeds op bl. 324. In zijn geheel luidt het Friesche liedje als volgt:

It klitst, it klatst
't Giet juwn toa gest,
Op tzies in brea
Mey 't heale gea.
As wij houndert krye
Wy zilt neat zwye,

Dan jouwt dy frouw
Uws spek in strouw
Goe bjear dar by
Is aeck uws fly.

DR. H. BLINK vertaalt deze stroofjes:

Het klitst en klatst
Het gaat van avond te gast
Op kaas en brood
Met het heele dorp.
Als wij honderd [zakken] krijgen,
Wij zullen het niet verzwijgen
Dan bakt de vrouw
Voor ons spekpannekoeken
En goed bier daarbij
Dat voegt ons wel.

Op wisselmaat berust verder het vlasslijterslied, het visscherslied, het maaierslied, het smidslied, het touwslagerslied, het kuiperslied, het molenaarslied. Op maatbeweging gaat ook het soldatenlied terug, daar dit toch hoofdzakelijk een marschlied is. Ook het jagerslied is in den grond een marschlied. Sterk-rhythmisch is verder het schippers- en roeilied, en ook het matrozenlied, dat men hoort in de havensteden; dit ontstond bij het anker lichten of bij het hijschen der zeilen. Zie ook DR. DE VOOYS, Volkskunde XXIV, bl. 154 vlg.

Ten slotte nog een weversliedje, ons door de Graafschapsbode van 16 Maart 1907 medegedeeld [vgl. Driem. Bladen VII, bl. 627]:

‘Hungel de bungel de boeze,
Achter onzen hoeze
Daor steet 'nen grooten nöttenboom,
Daor zat 'nen wêver op 'nen toog,
He wos nich, watte etten zol.

Zoere, zoere kernemelk
Met gerstebrood,
Sloat den luien wêver dood!
Loat em nog en betjen lêven,
Dan zal e wal better wêven;
Zet em op 't spiendvat,
Sloat em met de panne veur 't gat,
Hè, boer, wat plêrt dat.'

Maar meer karakteristiek is het Sottegemsche weverslied:

Al wie wil hooren een schoon lied
Ik zal 't u gaan verklaren, ja klaren:
't Is van de linte-wevertjes fijn,
Die naar de botermarkt varen.
Tiere liere klits klets!
Slaat toe altemets! enz.

Het hoog-poëtische liefdeleven klinkt bijzonder zuiver door in het **bruiloftslied.** Oorspronkelijk omvat dit lied zoowel de klacht bij het verlaten van het ouderlijk huis, als het jolige vreugdelied bij het overschrijden van den drempel der nieuwe woning. Maar men vindt het nog slechts in bloei bij volleen met hoogst eenvoudige en sobere levenswijze, zoo b.v. bij de Lithauers. In de Nederlandsche gewesten is het vrijwel uitgestorven. Het lieve strootje van CREMER in Bruur Joapik:

Hier 'en reuske, en doar 'en flikske,
Weer 'en tekske en weer 'en strikske;
   Bluumpjes moar
   Bij mekoar
Rood en gruun veur 't jonge paar

zal wel een kultuurdichtje in den volkstoon zijn. Laat ik echter wijzen op het Bathmensch bruilofslied, dat wij vinden in de Driem. Bladen II, bl. 60, 61:

A l g e m e e n B a t h m e n s c h B r u i l o f t s l i e d .

Willen wij er eens ommegaan,
En zien of ik ze niet vinden kan?
Ja, hier heb ik ze gevonden,
Ja, met haar bruin haar.
't Is gevonden, ik zal haar kiezen,
Al voor een draai.
Zij is mager al om te geven.
En geef niet over in dezen stond,
Of geef haar een zoentje voor haren mond.
Al zoo nat,
Al zoo glad.
Onder mijne voeten,
Uitverkoren,
Uitverkoren,
Waar zal ik het zoeken?
Onder deze lesse besse,
Mooie meisjes samen!
Mooi meisje met je blauwe rok,
Mag ik eens met u ganen?
Neen, neen, dat ziet zoo niet!
Ja, ja, dat ziet zoo wel!
Keer u eens om en ik meen je wel!
Keer je nog eens omme,
Nog eens weder omme!
Ik heb den heelen dag geloopen,
Mijn geld is door de keel gekropen (geloopen)
O, en zie zoo,
En bij ons gaat alles zoo!
En allo!

Met het bruiloftslied hangt ten nauwste het **danslied** samen, en de schakel vormt het bruiloftsdanslied, oorspronkelijk wel op de deel uitgevoerd. Zoo b.v.:

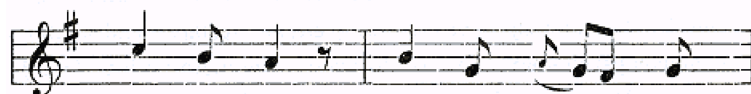
Ik heb mijn geld
Op hoopen gesteld,
Gestapeld op elkander.
Ik heb mijn liefje trouw beloofd,
Een trouw van diamanten.
Ziedaar, schoone jonkheer,
Daar heb-je mijn hand van eer.
Ziedaar, schoone jonkvrouw,
Daar heb-je mijn hand van trouw,
En daarop zoen ik jou.

Het oude danslied vindt men vooral nog terug in het k i n d e r l i e d . Wij zagen herhaaldelijk, hoe een oud gebruik overal elders werd uitgeschakeld, om in onzen tijd bij de kinderen terecht te komen; zoo b.v. het Paasch- en St. Maartensvuur, de ommegang met de Pinksterbloem en de Luilak, het kaarsje-dansen met Driekoningen, het raadselopgeven, het pandverbeuren enz. Dezen weg zijn vooral vele reidansen gegaan. Hier en daar, op bruiloften en boerenkermissen, wisten zij zich nog op het platteland staande te houden, maar zij verdwijnen meer en meer. En evenzoo ging het met allerlei drinkliedjes en pandspelletjes.

Bij deze **reidansen** schrijden de kinderen langzaam hand aan hand voort op de maar van het gezang, terwijl zij nu eens een kring vormen en dan weer een ketting, die zich onder een poort van armen voortbeweegt. Wij hebben hier een rest van den Oudgermaanschen dans. Het ‘Patertje langs den kant’, waarvan ik de eerste strofe met de melodie laat volgen, was echter geen bruiloftsdanslied, maar een Meidanslied; vgl. I. bl. 222.

Maar meestal is het verband met het Meifeest verloren gègaan. Zoo ook in Zuid-Afrika, al werd het daar, vooral vóor den Boerenoorlog, door groot en klein nog gespeeld: 'dit was die populêrste van al die soenspeletjies' zegt S.J. DU TOIT, Suid-Afrikaansche Volkspoësie (Amsterdam 1924), bl. 95. De eerste strofe van 'Kapatertje', 'Kompatertje' luidt:

> Kapatertjie buig jou swarte dop,
> Kapatertjie lig jou nonnie eens op,
> Hy was in de Mei so bly
> En die blydskap was in de Mei.

Nog een enkel woord over de waarde van het kinderlied. Het vertoont de resten van nog zoovele andere oude volksgebruiken. In een rommelpotliedje, waarvan ik I, bl. 194 melding maakte, wordt gesproken van 'een stroobant', welks beteekenis verduide-

lijkt wordt door het oude gebruik, stroo onder het lijk in de kist te leggen, wat vooral kan blijken uit de vergelijking met de volgende regels uit een XV[e] eeuwsch handschrift:

> Ende een wilghen kiste ende een stroenbant,
> Hiermede word ik sent int ander lant.

In den kindermond wordt de 'strooband' in Drente wel eens tot 'strop', waarbij dan gevoegd wordt de houtsoort van de kist; het resultaat luidt; 'mit 'n eiken strop an'. Zulke veranderingen in den kindermond zijn zeer veelvuldig en, hoe verbijsterend somtijds ook, steeds psychologisch uiterst leerzaam. Zie hierover b.v. DR. J. BERGSMA, Drentsche Volksalman. 1902, bl. 50 vlg.

Natuurlijk vinden wij ook heel wat survivals van oude geloofsvoorstellingen, die ik in het Eerste Deel besproken heb. Toch moet men in dit opzicht voorzichtig zijn. Wanneer bij het neerdwarrelen der sneeuwvlokken de kinderen te Assche jubelen:

vgl. te Brugge: 'O.L. Heertje schudt zijn beddeken uit en al de pluimtjes vliegen deruit', terwijl dit elders de Engeltjes of, zooals in Noord-Brabant, Maria doet, - dan kan men wel zeggen, dat dit liedje eigenlijk op de Germaansche Godin Holda betrekking heeft, en onmogelijk is dit ook niet. Maar het kan óok zijn, dat wij hier eenvoudig met een animistische opvatting (in ruimeren zin) te doen hebben, Men moet terdege onderscheid maken tusschen hoogere

en lagere mythologie. - Ook is de meening, dat Engeland = Engelland het zielenrijk zijn zou, tegenwoordig vrij wel verouderd.

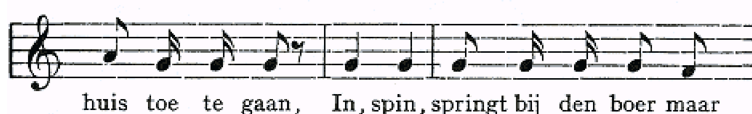
Wanneer ik nu nog gewezen heb op de oude en dialektische taalvormen, die zich in menig kinderliedje gered hebben, dan hoop ik den lezer althans eenigermate van het groote belang van het kinderlied te hebben overtuigd.

Het kinderdanslied komt meestal voor bij het touwtjespringen, het rondedansen en het reidansen. Bij het t o u w t j e s p r i n g e n is het rhythme natuurlijk weer hoofdzaak: en hierin ligt de verklaring van het feit, dat den volwassenen wel eens raadselachtig voorkomt, hoe n.l. de kinderen uren en uren, en weer dag aan dag met dezelfde springspelletjes kunnen bezig blijven. De oplossing ligt in het meeslepende, in de onbedwingbare lust van het rhythme.

Twee meisjes draaien het touw met gewonen tragen slag en zingen daarbij, terwijl een derde in de koord danst:

Bij de woorden ‘in, spin’ krijgt de touwtjesspringster een mededanseres naast zich, en bij de woorden ‘uit, spruit’ loopt de eerste

weg. En zoo gaat het steeds door, met evenveel ijver en opgewektheid. - In Friesland hoort men:

> Ik heb een jasje gekocht,
> Naar de lommert gebrocht,

en de finale luidt daar:

> Van inspin,
> Spring er dan maar in,
> Van uitspruit,
> Spring er dan maar uit.

Dit spel biedt wel eenige verscheidenheid, en veel is ook overgelaten aan de willekeur der draaisters. Maar oneindig meer afwisseling vertoont toch het r o n d e d a n s e n , waarbij de kinderen nu eens gewoon luchtig op- en neerspringen op het maatgeluid van hun lied, dan weer plotseling neerhurken, dan andermaal het dansen begeleiden met handgeklap en allerlei nabootsende gebaren. Een der meest bekende kinderliedjes, dat als danslied en wiegelied tevens dienst doet, is het bekende 'Klein, klein kleutertje', in Vlaanderen ook: 'Klein, klein Marieken'.

Te Herdersen leeft deze variant:

Klein, klein Jee - se - ken, He - je gij zul - ke
kou? Komt in mijn her - te - ken wo - nen En
maakt u daar een schouw.

We zullen een vierke stoken;
We zullen een pappeken koken;
En brengt uw liefste moederken mee,
Dan zullen we zijn tevree.

Maar een der merkwaardigste dansliedjes is wel het *reuzenlied*. De kinderen scheppen er ontzaglijk veel genot in, vooral in België, waar de reuzen nog bestaan en dansen uitvoeren, als te Brussel, Geerardtsbergen, Hasselt, Antwerpen en Wetteren. Merkwaardig is het, dat de melodie vrij wel overeenkomstig is met die van den kerkelijken hymnus *Creator alme siderum*.

'Het *Reuzenlied*' zegt MAURITS SABBE, 'herinnert ons de schilderachtige volksoptochten met de reuzenfamilies, het ros Beiaard en allerlei allegorische voorstellingen, die vroeger in bijna al onze Vlaamsche steden en stedekens geliefkoosde nummers voor het kermisprogramma waren en thans nog slechts in enkele steden van tijd tot tijd de feestelijkheden opluisteren.'

Moeder, stopt algauw het vat, algauw het vat,
De reus is zat,
Keert u eens om, reusken, reusken,
Keert u eens om,
Reuzegom.

In heel wat vlugger tempo bewegen zich de dansliedjes.: ''k Heb een rood, rood spiegeltje gevonden'; - 'Trijntje, Trijntje, Trijntje, je hebt er water hij gedaan'; - 'In Holland staat een huis' e.a. Tot de nabootsende dansliedjes behoort dat van den *Klepperman*: 'Elf uren slaat de klok'; bij de woorden 'klip-klip-klip' en 'klop-klop-klop' houden de danseressen een oogenblik stil en klappen driemaal in de handen of trappen driemaal met den voet.

Maar ik mag van deze dansliedjes geen afscheid nemen, zonder althans vermeld te hebben het merkwaardige:

Daar zat zij nu te weenen,
Weenen, weenen,
Daar zat zij nu te weenen,
Weenen.

Dit wordt gezongen door kinderen, die in een kring rondloopen, terwijl in het midden een meisje zit neergehurkt, met het hoofd in de handen. Het spel is drama geworden en vertolkt een ballade.

Want na het zingen van de tweede strofe, treedt een tweede meisje in den kring en nu vervolgt het koor:

Daar kwam haar lieve moeder aan, enz.

Deze vraagt:

Zeg kind toch, waarom weent gij zoo? enz.

Waarop het meisje antwoordt:

Omdat ik morgen sterven moet, enz.

Nu treedt een derde den kring binnen en het koor zingt:

Daar kwam de booze Fredrik aan, enz.

Op de maat slaat Frederik het meisje nu op den rug:

Die zal haar nu den dood aandoen, enz.

Ten slotte wordt Anna door Frederik en de moeder opgenomen en gejonast en allen zingen:

Nu wordt zij in het kistje gelegd, enz.

Dit liedje is o.a. te Voorburg, Varsseveld, Nijmegen, Zeeland bekend en hoogst waarschijnlijk uit Duitschland afkomstig. Het woord 'Majesteit' ontstond wellicht uit 'Breitenstein'; zie MARIE RAMONDT, Volkskunde XXIII, bl. 237; KARL WEHRHAHN, Kinderlied und Kinderspiel, bl. 110 vlg.

Bij het r e i d a n s e n (vgl. bl. 236) staan een of meer meisjes tegenover een heelen rei, terwijl beide partijen beurtelings naderen en weer achteruit gaan. Een der merkwaardigste is het liedje van *Brunelle-gezelle*, waarbij een meisje tegenover een heele reeks van speelgenootjes staat. Deze beginnen te zingen, terwijl zij elkaar bij de hand vasthouden en met rhythmische stappen tot elkaar naderen:

Vr. Ik kom van onder de aarde,
Brunelleken mijn;
Enz., enz.

En het lied vervolgt:

R. Wat heb-de daar weest halen?
Br. Een mandeken met aarde.
R. Aan wie zul-de da geven?
Br. Aan mijn beste neve [nicht].
R. Wie is uw beste neve?
Br. Ik zal het u gaan toonen.

Daarop kiest zij een meisje uit en keert er mee op haar plaats terug. Dit dansliedje treft men vooral in Vlaanderen, maar met varianten ook wel in Limburg en Gelderland aan.

De reidansen behooren tot de groep van verschijnselen, die, zooals gezegd, vroeger bij het volk meer algemeen waren en nu grootendeels bij de kinderen terecht zijn gekomen. Aldus de dans Het Molentje, de Zevensprongen (met uitzondering van Zeeland, waar deze ook door volwassenen gedanst worden), Riepe Riepe Garste in Overijssel en Gelderland, enz. Wat de Skotse Trye, de Skotse Fjouwer en, de Fryske Skots betreft, deze dansen, eertijds uit Schotland ingevoerd,

kunnen voor Friesland nog als vrij algemeen beschouwd worden. De zang is hierbij niet oorspronkelijk. Het streven dit waardevol volksbezit in stand te houden en tegen schadelijke invloeden te weren, verdient stellig alle aanbeveling.

Zie verder vooral VAN DUYSE, Het Oude Nederl. Lied II, bl. 1237 vlg.; DE COCK-TEIRLINCK, Kinderlust en Kinderspel II, Dansspelen; VAN GINNEKEN, Handboek der Nederlandsche Taal, bl. 383-404; VAN VLOTEN, Baker- en Kinderrijmen, bl. 93 vlg.; WALING DIJKSTRA, Uit Frieslands Volksleven I, bl. 247. Over Zuidafrikaansche reidansliedjes en andere volksliedjes zie J. RASCH in Eigen Volk III, bl. 200. Over volksdans DR. E. VAN DER VENTEN BEUSEL, De Volksdans in Nederland, in het Haagsch Maandblad XIII, bl. 408 vlg.; W. BROM-STRUICK, Reidansen (deel I[8] Rotterdam 1932, II[2] Rotterdam 1931); A. SAMSON-CATZ en A. DE KOE, Oude Nederlandsche volksdansen (deel I Amsterdam 1927, II Rotterdam 1930).

Maar behalve het danslied zijn er nog zoovele andere **speelliedjes**, van rhythmische speelbewegingen begeleid. Hiertoe behooren de rommelpotliedjes, waarover ik in het Eerste Deel, bl. 187 vlg. gesproken heb; de loopspelliedjes, met het diepzinnige spel van de *Koningsdochter*. Zie hier, hoe dit te Venloo gespeeld wordt. Een meisje ligt op de knieën. Alle meespelende kinderen houden den zoom van haar omgeslagen kleedje vast, behalve éen die tot het geknielde meisje vragen richt.

Vr. Wie zit er in den hoogen toren?
A. De schoonste koningsdochter.
Vr. Van wie zijn al die kindertjes?
A. Van mij.
Vr. Mag ik er een van nemen?
A. Neen:
Vr. Mag ik er een van stelen?
A. Neen.

Dan vervolgt de vraagster:

'k Zal eens naar den diender gaan
De diender zal u de kop afslaan.
Entrez, entrez,
Laat 't meisje maar achter meê gaan.

Alle volgende meisjes herhalen nu op haar beurt hetzelfde totdat zij alle, elkaar bij het kleedje vasthoudend, achter de vraagster zijn geplaatst. Deze vraagt dan aan de koningsdochter:

Vr. Zal ik het lampje aansteken!
A. Ja!
Vr. Zal ik u uit den toren laten?
A. Ja!

Waarop allen roepen:

Jenneke de tooverheks, Jenneke de tooverheks! -

Ook elders in Limburg, in de Zaanstreek, niet het minst in Vlaanderen is dit spel bekend; hier is het werkelijk een loopspel, want door het loopen wordt op de een of andere wijze uitgedrukt, dat de koningsdochter door haar minnaar wordt geschaakt. Mogelijk heeft dit spel een mythologischen, waarschijnlijk een historischen, in alle geval een belangrijk kultuurhistorischen achtergrond. Zie VAN VLOTEN, Baker- en Kinderrijmen, bl. 115; LOOTENS en FEIJS, Chants populaires no. 160; DE COCK-TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust I, bl. 160 vlg.

Een loopspel is ook het *zakdoekje leggen*, waarbij te Maarssen gezongen wordt:

Zákdoekje léggen,
Níemand zéggen,
Kúkelukú, zoo róept de háan,
Híj heeft twée paar schóentjes aan,
Eén van zij en éen van léer,
Híer leg ík mijn zakdoekje néer.

Men vergelijke hiermee het *jagen van den rooden haan* op de spinningen in zuidoostelijk Brabant, I, bl. 312.

Van de a f t e l l i e d j e s , voor wier beteekenis en belang ik verwijs naar KALFF, Het lied in de Middeleeuwen, bl. 547, vermeld ik er hier twee, behoorende tot de meest gebruikelijke typen. Overvloedige varianten vindt men bij DE COCK-TEIRLINCK, Kinderspel en Kinderlust VIII, bl. 231 vlg. en VAN VLOTEN, Baker- en Kinderrijmen, bl. 153 vlg.

Type: O n d e r d e g r o e n e b o o m e n .

Den Haag:
Al onder de uileboomen
Daar ligt een Engelsch schip;
De Franschen zijn gekomen,
Zij zijn zoo rijk als ik.
Zij dragen hoeden met pluimen,
En ook van perkament,
Wie zou er niet om huilen,
Al om zoo'n leelijken vent.

Type: R o m m e l , r o m m e l i n d e p o t .

Venloo:
Ròmmel ròmmel in de pot,
Woa is Piet, woa is Kloas?
Kloas is in et stelke.
Waat duit hê doa?
Hê sniet de koe de kop aaf.
Riem, tiem, twintig, dertig enz.

Hoe eenvoudig, hoe ongekunsteld, en toch hoe zuiver rhythmisch en klanktooverend doen verder ook onze b a l s p e l l i e d j e s , zoo ruim verspreid. Uit Zwolle werden mij deze twee typen meegedeeld:

1.
Kaatsebal
Ik heb u al,
In éene hand,
In tweeë hand,

Van klapperdeklap
Met voetjesgestap,
Van rolledebol (-bom)
Zoo draai ik me om.

2.
Zwart Willemijntje
Zat achter 't gordijntje;
Wat deed ze daar?
Zij kamde het haar,
Zij poetste de tandjes,
Zij waschte de handjes,
Zij stak ze in de zij,
Ze knielde er bij,
Zij stond weer op,
In éene galop.

Hoe keurig zijn hier de verschillende speelbewegingen uitgedrukt en in beeld gebracht!

Eindelijk de s c h o m m e l l i e d j e s , waar bij elke beklemtoonde lettergreep de hand naar voren of naar achteren gezwaaid wordt, bieden een bonte verscheidenheid. In vele wordt gewag gemaakt van Paschen en Pinksteren, van het bim-bommen der klokken, van Sint Katherijne, van varen over de zee, van haantje-kraantje en een eitje dat barst, van den knaap, die op school den meester half dood slaat. Dit laatste motief is niets anders dan een bewerking van een in de Middeleeuwen zeer bekende overlevering omtrent Jezus' jeugd, welke verhaalt, hoe de kleine Jezus de hand van zijn meester deed verdorren, omdat hij die tegen hem ophief, om hem wegens het niet beantwoorden zijner vragen te straffen.

Maar deze liedjes stonden meer dan de andere aan vervorming bloot, omdat zij eigenlijk meer opgedreund dan gezongen werden. Zie DE COCK-TEIRLINK, Kinderspel en Kinderlust III, bl. 87, IV, 167 vlg.; verder BOEKENOOGEN, Onze Rijmen, bl. 11 vlg.; WALING

DIJKSTRA, Uit Frieslands Volksleven I, bl. 247; VAN VLOTEN, Baker- en Kinderrijmen, bl. 129 vlg.

De **wiegeliedjes** en knieliedjes besprak ik reeds in het Eerste Deel, bl. 254 vlg. Niet alleen rhythmisch zijn zij van belang, maar ook, omdat zij een bizonder soort van kinderliedjes vertegenwoordigen, nl. in kindertoon gehouden volkspoëzie: in kindertoon, wat betreft tekst en melodie, zooals moge blijken uit het lieve eenvoudige.

Roe! roe! kind - je, hoe ben je toch zoo stout!
Heb je pijn in 't buik - je, of zijn je voet - jes
koud! We zul - len een vuur - tje sto - ken,
en een pap - je ko - ken; 't Wieg - je dat gaat
zwik, zwak, voor den klei - nen dik - zak.

Het **minnelied** zingt van persoonlijke liefde, maar ook van de liefde in het algemeen. In ons oude Nederlandsche lied beslaat deze groep een groote plaatsruimte. Maar in het hedendaagsche lied zijn de minneliederen meestal met speelliederen samengevallen of anderszins vervormd.

Tot de liedjes die, ofschoon reeds oud, nog altijd in den smaak

vallen, behoort o.a. 'Ik ben er de groene straatjes', waarvan gewag wordt gemaakt in de Vragen en Mededeelingen 1910, bl. 151.

De aanvangsstrofe luidt:

Ik ben er de groe - ne straat - jes zoo
dik - wijls ten ein - de ge - gaan! Daar
moest ik mijn lief - je ver - la - ten, dat
heb - ben mijn vrien - den ge - daan.

Tot de meest bekende liederen in Vlaanderen behoorde het *Cecilia-lied*, dat nog steeds, plaatselijk jammerlijk geparodieerd, voortleeft. Maar getuigt niet juist de parodie voor de groote populariteit? Ofschoon van vreemden oorsprong, heeft de melodie, volgens VAN DUYSE, onder den invloed van den Nederlandschen volkszang, haar eigen wendingen en een eigen voorkomen verkregen, en mag zij onder de fraaiste zangwijzen worden gerekend.

Ik zag Ce - ci - lia ko - men langs ee - nen wa - ter-
kant, Ik zag Ce - ci - lia ko - men met

bloe - me - kens in haar hand Zij zag naar ha - ren
her - der, den her - der Flo - ri - aan, die
ook zijn schaap - jes wei - de langs de zelf - de
baan. Ce - ci - li - a ging zin - gen; haar
hert docht haar t' ont-sprin-gen. Dit hoor - de ha - ren
her - der; hij kwam bij haar ter - stond en
kus - te zijn Ce - ci - li - a aan ha - ren roo - den mond.

Tot deze groep behooren ook de afscheidsliederen in den trant van:

> Vaarwel, vaarwel, mijn zoetelief,
> Niet langer kan ik blijven enz.,

en de wachterliederen, wier allerberoemdste: ‘Het daget in den Oosten’, om den verhalenden vorm bij den aanvang der derde strofe echter ook tot de balladen kan gerekend worden.

Vooral in onze noordelijke provinciën krijgt het minnelied vaak een spottenden bijtoon. Zoo b.v. in *Het meisje van Sardam*:

Het meisje van Sardam
Met hare bruine oogen
Heeft menig jongen kwant
Tot wedermin bewogen.
Zij is geen stuursche maagd
Gelijk zoo vele binnen,
Hij die haar blosjes kent
Moet haar op 't meest beminnen.

Dit type vormt een schakel tusschen het minnelied en het **spotlied.** Dit is echter somtijds ook, zooals wij boven zagen, de direkte parodie van het minnelied. Teekenend lijkt mij de verzuchting:

Ik wou wel om een gulden,
Dat mijn haartje krulde.
Ik wou wel om een daalder,
Dat ik was wat schraalder.
Ik wou wel om een dukaton,
Dat een vrijer naast mij ston(d).

Zie BOEKENOOGEN, Onze Rijmen 69. - Nu nog een paar andere spotliedjes, die ik bij VAN GINNEKEN, Handboek der Nederl. Taal I, bl. 359, 419 vind.

Bergen op Zoom:
   Der wâs éens een vrouw
   Die kóeken bakken wóu
En het méel dat wóu niet rijzen
   En de pán viél om
   En de kóeken waren króm
En de mán híet Jan van Gíjzen.

Bergen op Zoom:
De vlam sloeg in de lantêre
De vónken slóegen der úit,
De mêskes lústen zoo gêre
'n Kop kóffie mét een beschúit.

Nijmegen en Oud-Gastel:
Klikspaan! boterspaan!
Je durft niet door 't straatje te gaan.
Het hondje zal je bijten,
Het katje zal je krappen,
Dat komt van al je klappen.

Menig spotlied biedt ons ook de waardevolle verzameling van JAN BOLS: Honderd Oude Vlaamsche Liederen, bl. 155-214; zoo b.v. *De Scheresliep; De Luiaard; Van Slordig Kaatje; De Kwade Man*:

'Man en gij moet naar huis toe gaan:
  Uw vrouw die is ziek!' -
'Is zij ziek, dan is zij ziek!
En daarmee ben ik uit het verdriet!
  Naar huis en ga ik niet!' enz.

Het is vooral de toon van scherts en van jolijt, die het spotlied met het **gezelschapslied** verbindt. Naai- of kleermakerswinkel, spinnerij, potvertering, - daar voelt het gezelschapslied zich thuis, al is het maar onder een vorm als: 'Wie in Januari geboren is'. Een leuk potverteerdersliedje geeft de Groningsche Volksalman. 1897, bl. 92 vlg. Men lette op de kerkelijke melodie.

En het lied vervolgt:

Bakkersvrauwm dei hebm 't nait goud,
Dei moutn häör tîd verbüln,
Ik was laivr 'n schoumôekrsvrauw

En drôegn gladde müln.
Schoumôekrsvrauwm, dei hebm 't nait goud,
Dei moutn häör tîd vrpótsn,
Ik was laivr 'n weevrsvrauw
En dröegn gladde linn.
Weevrsvrauwm, dei hebm 't nait goud,
Dei moutn häör tîd vrspouln,
Ik was laivr 'n speulmansvrauw
En dansen väör fîouln.
Speulmansvrauwm, dei hebm 't nait goud,
Dei moutn häör tîd vrdansn,
Ik was laivr 'n boernvrauw
En eetn vette ganzn.
Boernvrauwm, dei hebm 't nait goud,
Dei moutn häör tîd vrleezn,
Ik heb laivr 'n schipprtje,
Zoo'n schipprtje mout tr weezn.
Dat schipprtje, dat wipprtje,
Dat heb ik aal zoo laif,
Veul laivr heb 'k ain schippertje,
As zoo ain boernslaif.

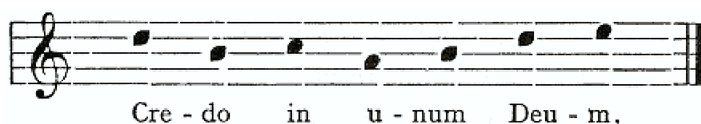
Een typisch gezelschapslied is ook het bekende lied *Van Pastoor zijn koe*. In Nederland en Neder-Duitschland heeft het een verspreidingsgebied van belangrijke uitgestrektheid.

Liederen als deze; verder romancen; oorspronkelijk gedanste droeve romancen of balladen met hun in het lyrische haast opgaande episch element; minneliederen in beschrijvenden vorm en nog zoovele andere vormen de omvangrijke groep van het **verhalende lied.**

Tot de oudste van deze soort behoort stellig het *Halewijnlied*; wellicht dagteekent het uit de XIVe eeuw en was de oorspronkelijke inhoud der sage een liefdesbetrekking tusschen watergeest en sterveling. In België wordt het rond Leuven nog gehoord, en in Volks-

kunde XVIII verscheen een variante uit Mater, bij Oudenaarde, die tot titel voert: ‘Van Halewijns rijk Hof’. Een andere variante vindt men in den Hasseltschen *Banier* van 1906, en, naar verluidt, wordt de ballade ook nog gezongen te Weert in Hollandsch Limburg; zie nog Volkskunde XXVI, bl. 2 en 102 vlg., waar GEERS de voorkeur geeft aan de verklaring als een lustmoord-verhaal. Terecht betoogt JAN DE VRIES in het Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde XXVII, bl. 24, dat de kennis van de zoogen. lagere mythologie wel degelijk op soliede basis berust; zie ook zijn artikel ib. XXVIII, bl. 3, vlg., waar hij terecht protesteert tegen PAUL DE KEYSER'S psycho-analytische verklaring (ib. XXVII, bl. 165 vlg.).

Verder moet dit lied populair zijn geweest in 't Land van Aalst. ‘In mijn geboortedorp (Herdersem)’ schrijft DE COCK, ‘werd het in mijn jeugd nog door menige vrouw opgedreund. Als 15- à 16-jarige knaap zong ik aldaar op het doksaal, en ik herinner mij opperbest dat, telkens wanneer de pastoor, die een goed muziekkenner was en steeds den vereischten toon in acht nam, het

van de *Missa in duplicibus* aanhief, een ietwat oudere zanger alsdan zeide: ‘Hoort, de voois van Erodewijk’. Hierdoor werd dan bedoeld Halewijn, die elders ook als ‘de stoute Roland’ bekend staat. Zie ook bl. 229 en verder VAN DUYSE, Het Oude Nederl. Lied I, bl. 1 vlg.

Laat ik nu nog vermelden: *De drie Koningsdochters*, met zijn vele varianten; b.v.:

Daar waren drie dochterkens fijn (*bis*),
Die wilden alle drie zalig zijn, enz.
of:
En daar vlogen drij vogelkens over den Rijn,
En daar stierven drij dochterkens fijn, enz.

Dan het *Jagerslied*: Daar ging een jager uit jagen, Zoo ver al in het woud, enz.; *De Hertog van Brunswijk; Genoveva van Brabant; Het Weesmeisje*:

Aan den oever van een snellen vliet,
Een treurig meisje zat;
Zij weende tranen van verdriet
En schreide haar oogjes nat.
of:
Zij weende en schreide van verdriet
Op 't gras van tranen nat.

Ook ons lied van *De drie Ruitertjes* kan op hoogen ouderdom en ruime verspreiding bogen. Onze aanvangsstrofe luidt vrijwel aldus:

Toen ik op Neerlands bergen stond,
Keek ik het zeegat in.
Daar zag ik een scheepje zeilen,
Daar zaten drie ruitertjes in,
Een van de drie was naar mijn zin.

Het lied ontstond echter waarschijnlijk niet in ‘de landen bider see’, maar in het Opperduitsche bergland. Immers de oudste ons bekende tekst vangt aan met de regels:

Ic stont op hoghe berghen,
Ic sach daer so diepen dal, enz.

Zie ook Driem. Bladen X, bl. 54; Volkskunde XXIII, bl. 15. Eindelijk laat ik hier den tekst volgen van de *Twee Koningskinderen*, zooals men dien thans nog hier te lande aantreft: van het diepsttragische en wellicht meest nationale onzer oude volksliederen, al berustte het ook op de Fransche kultuurbewerking van een Grieksche sagenstof. Ik ontleen aan Driem. Bladen XI, bl. 46:

De twee Koningskinderen.
Het waren twee koningskind'ren,
Die hadden malkander zoo lief,
Zij konden bij malkander niet komen,
Zij schreven malkander een brief.

't Was des nachts twaalf uren,
Het meisje lag in een droom, -
Haar zoetelief was verdronken -
Al in een waterstroom.

Het meisje sprak tegen haar moeder:
'Wat doet mijn hoofdje mij zeer,
Mag ik een klein half uurtje
Gaan wandelen langs het meer?'

De moeder sprak tegen het meisje:
'Alleen kunt gij niet gaan,
Neem dan uw jongste broertje,
Dan kunt gij wel henengaan.'

Het meisje sprak tegen haar moeder:
'Mijn broertje is veel te klein,
Die verjaagt mij al de vogeltjes,
Die aan den meerkant zijn.'

De moeder ging naar de kerk,
En het meisje ging haar gang,
Zij wandelde, ja zij wandelde,
Tot ze bij een visscher kwam.

Het meisje sprak tegen den visscher:
'Wilt gij verdienen uw loon,
Werp dan je net in het water
En visch mij dien Koningszoon.'

Het eerste wat of hij vischte,
Dat was een Koningszoon,
Zij kuste zijn roode lippen,
Zij kuste zijn rooden mond.

Zij nam hem op haar armen,
En droeg hem aan den kant van de zee,
Zij zegt: ‘Adieu, nu willen wij varen,
En 'k vaar altoos met je mee.’
(Leek en omstreken.)

In deze, en ook in andere balladen, trilt een sprookjes-motief na. Een aanzienlijke groep echter, die van het **sprookjeslied,** bevat enkel gerijmde en getoonzette sprookjes, die dan juist door rhythme en melodie een zekere vastheid verkrijgen. Vertoont het lied van *De kwade Stiefmoeder* niet zoo echt den typischen sprookjesaard?

Er was een kwade stiefmoeder, zij verkocht haar kind,
Voor negentien penningen en een gouden ring.

En dat mooie meisje teer,
En dat mooie maagdetje!

De zeven knechten namen elk een' roed,
Zij sloegen Antonnettetje zijn lichaam in bloed.

Zij leiden Antonnettetje op eenen blok,
Zij kapten Antonnettetje zijn hoofdje of.

Uw dochter Antonnettetje is wel bewaard,
Want zij speelt er achter in den boomgaard.

De vader reed den boomgaard wel driemaal rond,
Om te zien of hij Antonnettetje niet en vond.

Op d'eerste lelie stond er geschreven,
Als dat haar stiefmoeder haar hadde verkocht.

Op de tweede lelie stond er geschreven,
Als dat de zeven knechten haar hadden geslegen.

Op de derde lelie stond er geschreven,
Als dat de zeven knechten haar hadden vermoord.

De vader heeft de strate met messen doen beslaan,
Om die zeven knechten er over te doen gaan.

En dat mooie meisje teer,
En dat mooie maagdetje!

Zie VAN DUYSE, het Oude Nederl. Lied I, bl. 222; LOOTENS en FEYS, Chants populaires flamands no. 43. - Ook het d i e r e n s p r o o k j e is rijk vertegenwoordigd; zoo b.v. *De Koekoek in den Mei; Den Uil die op den Pereboom zat*, zie Volkskunde IX, bl. 185 vlg.; vooral ook het leuke *Sterven van den Beer*, Volkskunde XIII, bl. 237, vgl. De Navorscher V, bl. 88:

De beer die vond er hem zeer krank
Van eene zware koorts (*bis*),
De zeug die vond heur in bedwang,
Den dokter te ontbieden
Met nog veel wijze lieden,
En het beestjen die had er de koorts, koorts, koorts,
En het beestjen die had er de koorts; enz.

De minste dichterlijke waarde heeft het **historische lied,** natuurlijk duisterder, naarmate het verder van het historische feit afstaat, dat het vermeldt of verheerlijkt. Het liedje:

Mijnheer van Son is een brave kapitein,
Hij regeert er zijn volkje zoo groot als klein

heeft betrekking op een Amsterdamsch kapitein, n.l. Zeger van Son, die op 6 Sept. 1748 bij de parade ter eere van den stadhouder Willem IV behalve de gewone troepen ook eene ‘compagnie jongeheertjes’ deed exerceeren. Hij regeerde dus werkelijk groot en klein. Zie hierover BOEKENOOGEN, Onze Rijmen, 6 vlg., waar de aandacht gevestigd wordt op de historische kern van nog menig ander tot kinderrijm vervormd volksliedje; zoo b.v.:

De Bisschop van Munster
Met honderdduizend man,
Voor Groningen, voor Groningen eens kwam.
De Bisschop van Munster, al weer van voren af an.

Vooral de Fransche tijd heeft op ons volk een diepen indruk gemaakt, waarvan wij de reflex vinden in het volkslied. Wie kent niet het kinderrijmpje:

Rataplan, rataplan, rataplan!
Daar komen die drommelsche Franschen weer an,
Ze hebben geen kousen en schoenen meer an,
Rataplan, rataplan, rataplan!

Heel wat waardevoller in historisch, nationaal en artistiek opzicht is het pittige, jubelende volksliedje, dat dagteekent uit het jaar 1650:

Al is er ons Prinsje nog zoo klein } *bis*.
en hoezee! } *bis*.
Alével zal hij stadhouder zijn;
Vivat Oranje, hoezeel! (*bis*).

In België leven insgelijks de herinneringen aan den Franschen tijd in het volkslied nog voort; ook aan de Spanjaarden en, althans tot voor kort nog, aan Jacob van Artevelde, en aan het beleg van Yperen in 1383; zie VAN DUYSE, het Oude Nederl. Lied II, bl. 1525-1825; DR. J. VAN VLOTEN, Nederlandsche Geschiedzangen.

Tot welk een dorren, prozaischen stijl het historische lied zinken kan, toont ons het volgende:

Napoleon, waar zijt gij gebleven,
Napoleon, waar is uwe tijd,
Eertijds was ge keizer van Genève,
Daar ge nu op een eiland zijt (*bis*); enz.

Dan geef ik nog de voorkeur aan het op kennissen door den volkspoëet opgedischte lied van den *Moord van Raamsdonk*, door pakkende tafereelen op het doek aanschouwelijk voorgesteld:

Komt vrienden luistert naar mijn lied
Van 't geen te Raamsdonk is geschied.
Van lierum lepelsteen enz.

Hoe vaak is dit lied binnen kultuurkringen niet geparodieerd. Hebben we hier niet met een soort 'gesunkenes Volksgut' te doen?

Maar nog dient gewezen op de groote rubriek van het **feestlied,** dat het geheele natuurlijke en kerkelijke jaar doorloopt, en van af Sint Maarten (11 November) tot Sint Maarten de feestgetijden met blijden jubel of droeve klage begeleidt. Ik heb deze liederen reeds besproken in het hoofdstuk over de Volksfeesten (I, bl. 99-209) en wensch dus nog slechts aan het volgende te herinneren. Al de zoogenaamde natuurliederen, winterliederen, zomerliederen, meiliederen enz. zijn feestliederen in den waren zin des woords en geven de stemming op het natuurfeest weer. Wel bewegen zich deze liederen somtijds in een bizondere richting; zoo zijn b.v. de meiliederen dikwijls of minneliederen of geestelijke liederen ter eere van Maria (I, bl. 221).

Hiermee heb ik tevens mijn meening geuit omtrent den aard van het **geestelijke lied,** de laatste groep van het volkslied. De kerstliederen, nieuwjaarsliederen, Driekoningenliederen, passieliederen, paasch- en pinksterliederen enz., en voor een overgroot deel de Marialiederen en de liederen ter eere van andere heiligen, zijn feestliederen. En deze feestliederen, wier kader heel wat ruimheid bood - men denke aan de reeks geestelijke liederen, die de *Vlucht naar Egypte* behandelen, eigenlijk kerstliederen - waren of wel zuiver lyrisch, of episch-dramatisch. Men ziet het: een strenge afscheiding van het wereldlijke lied is niet door te zetten. Ook wat de melodieën betreft, schijnt er wisselwerking geweest te zijn; het geestelijk lied leende zijn wijzen en ontleende die ook weer op zijn beurt aan het wereldlijke. Trouwens hierin vond men niets stootends of oneerbiedigs, omdat in die dagen de tegenstelling van gewijd en profaan niet bestond, als tegenwoordig veelal het geval is. Het-

zelfde geldt voor het kerkelijke lied, doorgaans feesthymne, maar toch ook volkslied, in zoover het daadwerkelijk uit het volk, of althans uit den volksgeest is voortgesproten. Imposante kerkelijke liederen als het *Dies Irae* en het *Stabat Mater* stoelen beslist op den volksgeest en behooren tot de schoonste loten van de Middeleeuwsche volkspoëzie.

Maar het geestelijk lied kan ook uiting geven aan het gevoel van een enkeling, kan uitzingen diens lof en dank, of vertolken diens hoop en berouw: en zoo ontstaan de roerende liederen der 'Minnende ziel', de 'Zieleklachten' enz., die zich wellicht hebben ontwikkeld uit geestelijke verzuchtingen als deze:

Maria, Gods Moeder, reine Maagd,
Al onze nood zij U geklaagd.

Deze individuëele liederen kunnen echter ook zijn van paraenetischen aard, en dus beschouwingen behelzen over de Vier Uitersten e.d.

Zijn dramatisch element ontleent het geestelijk lied meestal aan het feit, dat het stoelt op de dramatische vertooningen in de kerken, met name tusschen Kerstmis en Driekoningen; zie hierover vooral de beschouwingen van KNUTTEL in zijn uitnemend werk over het Geestelijk Lied enz., bl. 88 vlg.; KRONENBURG, Maria's heerlijkheid V, bl. 434 vlg. en PAUL DE KEYSER, Driekoningenlied, Meilied, Oost-Vlaamsche Zanten I, bl. 15 vlg.

Hier volge een Kerstlied en een Driekoningenlied, schaarsche resten van vroegere weelde en overvloed.

bo-ren Van Ma - ri - a, die uit - ver - ko-ren. Brengt de
bood-schap in 't o - pen - baar Al met de - zen nieu - we - jaar.

Op ee - nen Drij - ko - nin - gen a - vond En op
ee - nen Drij - ko - nin - gen dag, Dan von - den wij Ma-
ri - a Mag - da - le - na Al op Heer Je - zus' graf.
Sta - get op, Ma - ri - a Mag - da - le - na, Sta - get
op van de bit - te - re dood, Uw zon - de - kens zijn
al - le ver - ge - ven Al wa - ren zij nog zoo groot.

Een overoud passielied, in Hollandsch Limburg en in België bekend, begint met deze strofe:

Hier is 't begin van 't bitter lijden
Van Onzen Heer Gebenedijde,
Die ons van zonden heeft verlost,
Dat heeft Zijn dierbaar bloed gekost.

Het oude paaschlied: ‘Christus is opghestanden. Al van der martelijen allen’ enz. heeft menige verandering ondergaan. In het Spaansch leger vóor Haarlem (1573) werd het geparodieerd als:

Christus is opgestanden,
te Haarlem is een buit voorhanden;

terwijl van het paaschvuur gezongen werd:

Christus is opgestanden
t'avond zullen wij vuren branden.

Als hedendaagschen vorm geven de Driem. Bladen XIII, bl. 51:

Christus is opgestanden
Al van de Joden hun handen,
Dus willen we allen vroolijk zijn,
Christus zal onze Verlosser zijn, Halleluja!
Was Christus niet verrezen
Alom met Zijn goddelijk Wezen
Wij waren gebleven in grooten nood,
Wij moesten allen sterven den eeuwigen dood, Halleluja!
Christus voer ter hellen
Om daarin vrede te stellen,
Die in de duisternisse zeer lagen bezwaard,
God heeft ze met Zijn eeuwige licht verklaard, Halleluja! enz.

Een afzonderlijke vermelding verdienen nog de b e d e v a a r t l i e d j e s , die buiten het feestjaar staan en ten deele verhalend, ten deele lyrisch van aard zijn. Het refrein van een algemeen verspreid bedevaartliedje luidt:

En zouden wij dan niet vroolijk zijn,
De hemel is de onze,
En was de hemel de onze niet,
Dan waren wij zoo vroolijk niet,
De hemel is de onze.

Ten slotte volge hier het *Lied van den Boom*, dat door sommigen als een danslied beschouwd wordt, omdat men het wel eens in een rondedans om een boom zingt.

Men vindt dit lied in Holland, Friesland, Limburg, Vlaanderen, echter met tallooze varianten, vooral aan het einde, waartoe de eigenaardige vorm en gang van het lied zonder twijfel aanleiding gaf.

Ik geef hier de lezing van Heist-op-den-Berg, die ik voor de meest oorspronkelijke houd.

In mijnen hof daar staat eenen boom
Zoo'n schoonen boom,
Zoo'n liefelijken boom.
Refrein:
De boom staat in zijne eerde,
Vol van weerde,
En hij groeit zoo schoon!

Aan dezen boom daar komt er eenen tak,
Zoo'n schoonen tak,
Zoo'n liefelijken tak.
De tak komt van den boom.
Refr. De boom staat, enz.

Aan dezen tak daar komt er dan een blad,
Zoo'n schoonen blad,
Zoo'n liefelijken blad.
Het blad komt van den tak,
De tak komt van den boom.
Refr. De boom staat, enz.

En aan dat blad daar komt er dan een bloem.
   Zoo'n schoone bloem,
   Zoo'n liefelijke bloem.
   De bloem komt van het blad,
   Het blad komt van den tak,
   De tak komt van den boom.

Refr. De boom staat, enz.

En aan die bloem daar komt er eene vrucht.
   Zoo'n schoone vrucht,
   Zoo'n liefelijke vrucht,
   De vrucht komt van de bloem,
   Enz., enz.

Refr. De boom staat, enz.

Ik beschouw dit lied als een *kerstlied*. Waartoe hier met VAN DUYSE e.a. allerlei Germaansche boschvereering te hulp roepen, waartoe vooral met POL DE MONT (Nederlandsch Museum III, 2, bl. 217 vlg.) den wereldboom *Ygdrasil* uit de Noorsche mythologie er bij halen, wanneer de verklaring toch voor de hand ligt? En die is, dat wij hier met den boom van Jesse te doen hebben. Zelfs luidt te Deerlijk en elders het slot - dat ik echter niet voor oorspronkelijk houd -:

En op dien tak daar staat een nest, enz.
En in dien nest daar lag een ei, enz.
En in dat ei daar zat een kind,
   Een goddelijk kind,
   Een kind dat ons verlossen zal,
   Dat ons verlossen zal.

Werd Christus niet aangeduid als de spruit en de bloem uit den wortel van Jesse? En zingt *Venantius Fortunatus* niet in zijn kerst-

hymne: 'De wortel van Jesse heeft gebloeid en de spruit heeft vrucht gedragen?' Het was immers een lievelingsbeeld der geestelijke poëzie in de Middeleeuwen, Maria en Christus voor te stellen als de bloem en de vrucht uit den wortel van Jesse. En mocht iemand dit alles onvoldoende lijken, dan verwijs ik nog naar de veelvuldige ikonografische voorstellingen: een boom schiet op uit den slapenden Jesse, met reuzenbloemen aan de twijgen. Op en in die bloemen zitten rechts en links koningen en op den top troont Maria met het Jezuskind.

Ook in Zuid-Afrika is het lied geen onbekende. In zijn Suid-Afrikaansche Volkspoësie wordt het door S.J. DUTOIT bl. 88 vermeld. Ik laat hier de eerste strofe volgen:

Daar staat 'n boom in die aarde
En bloei so skoon - O boom!
Aan die boom sit 'n tak,
'n mooie tak!
'n liefelijke tak!
Die tak sit aan die boom,
Die boom staat in die aarde
En bloei so skoon - O boom!

Op weinig uitzonderingen na wordt door het volk tegenwoordig weinig meer gedicht en gezongen. De zanglust, die vroeger levensbehoefte scheen, is verslapt. Hoe kan in dezen tijd het volk ook zingen? Nu de poëzie hoe langer hoe meer uit het volksleven terugwijkt, nu de ziellooze machine vervaardigt het eertijds bezielde werk, waarin de man-uit-het-volk een stuk van zijn ziel, zijn gemoedsleven, een stuk van zijn eigen-ik legde? Slechts daar, waar gemeenschappelijke handarbeid de menschen nog vereenigt, klinkt het rhythmische gemeenschapslied als eertijds: bij het maaien, het bezembinden, het stroovlechten, het tabaksbewerken, het steenhouwen, het kuipersbedrijf. Vooral echter, waar stille huiselijkheid

en gezelligheid nog woont, hoort men des avonds bij het knappende haardvuur of op de bank vóor de woning of onder de dorpslinde nog het aloude gezang. Ook het volksfeest, voor zoover de moderne kultuur dit niet door en door bedorven heeft, de bruiloft en de kermisviering worden nog wel door het lied opgevroolijkt.

Daar zijn tijden geweest, waarin het karakter van het g e h e e l e volk zich weerspiegelde in het oorspronkelijke of aangepaste volkslied: en ons Nederlandsche volkslied kan de vergelijking doorstaan. Het kende niet de hartstochtelijkheid der Italiaansche, de waardigheid van de Spaansche, de sierlijke gratie van de Fransche liederen; maar in diepte van gevoel werd het nauwelijks geëvenaard. Natuurlijk kwamen ook hier de rasverschillen tot uiting, en kwam het b.v. door den beweeglijken, meer emotioneelen Keltisch-Frankischen geest beter tot zijn recht.

Maar nu ... de bovenkultuur heeft de kunst grootendeels aan het volk ontnomen en voor een élite van begenadigde kunstenaars gemonopoliseerd. De middelklasse wordt meer en meer uitgeschakeld, en waar in onze landen de kultuur het hoogst stijgt, wordt de klove tusschen hoogere en lagere standen steeds dieper. Daar zingt het volk geen volkslied meer, maar bauwt in drenzige deunen de aan flarden gescheurde opera-melodieën na met schunnige variaties. En al mag nu de tegenwoordige toestand in wat te schrille kleur geteekend zijn in H.F. WIRTH'S dissertatie: Der Untergang des Niederländischen Volksliedes (Haag 1911), het in-droevige van den toestand kunnen wij ons niet ontveinzen.

Dankbaar zeer zeker zijn wij dichters in den volkstoon als HEYE, DAUTZENBERG, RENÉ DE CLERQ, RODENBACH; dankbaar aan degenen, die werkten tot herleving, althans der waardeering van wereldlijk of geestelijk lied: HOFMANN V. FALLERSLEBEN, VAN DUYSE, BOLS, KALFF, KNUTTEL, COERS, ROES, en aan de vele wakkere voormannen, die door woord en aktie, - ik denk aan het volksorgel - den gezonden volkszang trachten te bevorderen. Maar toch vrees ik, dat kunstmatige pogingen als deze op den duur den

ondergang van het volkslied niet zullen tegenhouden. Wij leven te ver van de natuur. Wereld en menschen zijn anders geworden, daarom moet het volkslied sterven. Als een schichtig ree van uit het struikgewas tuurt nog hier of daar een kind der volksmuze met zijn sprookjesoogen in een wonderlijk-vervormde kultuurwereld vol rook, rumoer en onrust. Het volkslied vlucht voor de schrille stoomfluit, als de elven voor het gelui der klokken.

IV. Bouwkunst en dekoratieve kunst.

Terwijl de kultuurkunst vooral tot uiting komt in het bouwen van kerken, torens, raadhuizen enz., spreekt de intieme volkskunst het meest uit de woon- en bedrijfshuizen. De **volksbouwkunst** geeft een eigen kenmerk aan stad en land en volk: na eeuwen zelfs vertolkt zij ons den kunstzin van dat volk niet alleen, maar ook zijn geschiedenis, gebruiken, zeden en gewoonten, zijn welvaart, zijn geloof. Maar voorheen, meer dan thans, was de bouwkunst een stille opvoedende kracht, omdat duizenden handen en hoofden in haar dienst voortdurend werkzaam waren, op wie zij terugwerkende kracht kon uitoefenen. 'Onder dien stillen drang worden de samenstellingen ongezochter, eenvoudiger, doelmatiger, degelijker, wordt alles typischer en expressiever, wordt de hand vaardiger en het oog gevoeliger en minder spoedig voldaan. Zóo inwerkend op tal van ambachten werkt de bouwkunst in en door dit alles terug op het gebied der kunstnijverheid en daardoor weder op het zoo uitgestrekte gebied der nijverheid': C.H. PETERS, Oud-Groninger kunst, in de Gron. Volksalman. 1896, bl. 128.

Ten tijde, dat de persoonlijkheid, en met haar de persoonlijke kunstuiting, meer tot haar recht kwam, - toen ook de kleine burger of handwerksman iets voor zijn woonstede voelde en die opsierde naar vermogen, sprak uit **stad** en **stadswoning,** uit de woon- en bedrijfshuizen inderdaad voor een groot deel het karakter hunner bewoners. Maar uit die periode van persoonlijke en zelfstandige

kunst hebben slechts schaarsche overblijfsels ons bereikt. 'Eerst met het laatst der XVe en het begin der XVIe eeuw begint onze erfenis, maar het is eene erfenis slechts van een gevel hier, een schouw daar, eene deur of zoldering elders; een nog uit- en inwendig intakt gebleven middeleeuwsch woonhuis bezitten wij nergens,' schrijft weer de Rijksarchitect C.H. PETERS in zijn voortreffelijk werk: De Nederlandsche Stedenbouw (Leiden 1910), II, bl. 380. En dit is niet te verwonderen. Ekonomische redenen hebben hiertoe geleid. Groeide een woonbuurt, een dorp, een marktplaats uit tot een stad, dan verdween met die ontwikkeling ook het landbouwbedrijf en de hoeve, om voor een koopmans- en bedrijfshuis de plaats vrij te laten. In de omwalde, bepoorte en omgrachte marktplaats was geen ruimte voor vrij liggende hoeven of een uitgestrekt erf, maar slechts voor kleine woningen met ziend dak. Met het klimmen van de welvaart verdichtten zich echter ook de houten huizen, drongen op in rij en gelid en zochten door verbouwen in de ruimte, wat zij beganegronds moesten missen. En zoo ontstond hetgeen ons oog in oude steden of stadsdeelen zoo aantrekt: die ongewild mooie huizenreeksen, alle eertijds in hout gebouwd, met hun sierlijke lijnen en met de welgevormde bochten, die ons vaak nog resten. Zoo ontstonden die verrassende straateffekten, ook na het verdwijnen der houten woonhuizen veelal nog bewaard, en zoo sterk kontrasteerend met den modernen slatuin-vorm. Van sierlijke Nederlandsche huizengroepen en straatgezichten leeft ook nog de herinnering in oude teekeningen uit de XVIe, XVIIe en XVIIIe eeuw, toen van dien houtbouw nog een gedeelte over was; zoo b.v. van de markt en het raadhuis te 's Hertogenbosch, de markt te Middelburg, straten uit Maastricht (b.v. de Tongersche straat ten jare 1669), Den Bosch, Amsterdam, Delft, Dordrecht, Alkmaar, Enkhuizen, Brussel, Gent, Brugge enz.

Met het verdwijnen van den houtbouw, tengevolge van branden, van stadskeuren en van andere, ekonomische redenen, werd deze zeer eigenaardige periode door den steenen huizenbouw opgevolgd.

Maar ook het Middeleeuwsche steenenhuis verdween en werd vervangen door kostbaarder en rijker konstruktie.

Maar de eenvoud en soberte verdween en de gemeenschapszin werd losser. Tot de XVe eeuw voelde men zich één met de burgers van zijn stad, was men met het wel en wee der stad op het nauwste verbonden, beschouwde men haar belangen, haar trots, haar fierheid als de zijne. En zoo verklaart men het feit, dat de burgers in dien tijd hoogst eenvoudig leefden en bouwden voor zichzelf, maar zoo ruim mogelijk bijdroegen tot het bouwen van een ruimer en sierlijker raadhuis of Godshuis *hunner* stad. Met de XVIe eeuw werd men behalve poorter ook lid van het gewest, waardoor de betrekking van poorter tot stad losser werd. 'De Stadspoorten, vóórheen angstig gesloten, openen zich nu meer en spoediger ter opname van *nieuwe* elementen, van *nieuwe* bedrijven; met de grootte der Steden breidde zich ook het gemeenschapsbegrip uit; en toen met de Reformatie ook de "leer der goede werken" en de zorg voor het hiernamaals zich minder naar buiten uitte, verminderde onder den invloed der welvaart langzamerhand ook de vroegere eenvoud': C.M. PETERS, t.a.p. bl. 392; vgl. Oud-Groningerland ('s-Gravenhage 1912), bl. 150 vlg.; A.W. WEISMANN, Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst (Amsterdam 1912); A.J. KROPHOLLER, in De Beiaard I, 1, bl. 114 vlg.

Voortaan besteedde men dus meer aan de eigen woning, en de wooneenvoud maakte niet zelden plaats voor woonvertoon; en met de steeds wisselende stijlen verdwenen de overblijfselen van het vroegere woon- en bedrijfshuis, terwijl de verjongingskuur een steeds sneller stap aannam.

De *aard* van de woonbuurt, waaruit de stad zich ontwikkelde, bepaalt natuurlijk in aanzienlijke mate den aard en aanleg der stad en den bouwvorm van het woonhuis. De steden zijn immers niet gesticht in bepaalden vorm op last harer eerste bewoners, maar gegroeid uit het mettertijd omwalde, omgrachte en bepoorte dorp.

Uit de visschersbuurt op een gunstig gedekte plaats in een rivierbocht, of rond een inham, of bij den mond van een riviertak ontwikkelde zich het visschersdorp en de visschersstad: Amsterdam, Dordrecht, Kampen, Rotterdam. Waar de rivier zich verbreed had tot zeearm of zeeboezem, die tot veilige ligplaats dienden, vormden zich de havensteden: Antwerpen, Blokzijl, Harderwijk, Stavoren, Vlissingen. En hoe belangrijk deze ligging voor de stadsvorming geacht werd, blijkt wel het duidelijkst uit den faktor der taal. Immers uit het Latijnsche *portus* 'haven, stapelplaats' ontwikkelde zich het Middelnederlandsche woord *poort* 'stad', vanwaar de burger den naam van *poorter* droeg. Ook daar vormde zich aldra een stad, waar een rivier ophield bevaarbaar te zijn: Leuven, Brussel, Yperen; en eveneens, waar twee rivieren samenvloeiden: Gent, Mechelen. Bij smalle rivieren werden de beide tegen elkaar gelegen oevers bezet: Gouda, Leiden, Utrecht. Uit kringdorpen ontwikkelden zich Bolsward, Dokkum, Leeuwarden met hun heuvelachtige op- en afloopende straten. Sterk verraden hun oorspronkelijken vorm: Middelburg, rond den burcht tegen de Noormannen, en Oldenzaal, rond de eerste Christenkerk, met hun straalsgewijze loopende straten. Het komdorp met zijn brink, dien men zoo mogelijk als marktruimte gebruikte, vinden wij terug in steden als Assen, Deventer, Groningen, Harderwijk, Steenwijk. Het streekdorp spreekt uit Amersfoort, Kuilenburg, Wageningen, Edam, Sittard, Vianen, Monnikendam. Het centrum van een dorp was ook vaak een kasteel, buiten welks omgrachting lijfeigenen, visschers, landbouwers en nijveren bescherming zochten; hieruit ontwikkelden zich de kasteelsteden met hun sprekend vast plan van aanleg: Gent, Brugge, Rijssel, Brussel, Haarlem, den Haag, Montfoort, Gorinchem, Sint-Maartensdijk.

Wat nu de ontwikkeling der afzonderlijke woningen betreft, diene het volgende. De h o e v e ontwikkelde zich uit de hut (I, bl. 46), in woudstreken nagenoeg cirkelvormig en gebouwd uit twijgen, leem en stroo, in heidestreken uit dennenstammen met plaggen-

bekleeding, langs de kust uit palen in den kleigrond geheid. Deze hut in haar drie genoemde typen: leemenhut, plaggenhut en paalhut bestaat nog. De leemenhut doet dienst als nood-, vlucht- en berghut; de plaggenhut alswoning op de heide; de paalhut alsvisscherswoning, b.v. op Marken of te Volendam. Uit de hut ontstond mede de arbeiderswoning te platten lande.

Uit visscherswoning en hoeve ontwikkelde zich de p r i v a a t w o n i n g in de steden: voor en achterwand worden opgetrokken ter volle dakhoogte en het stolpdak verandert in een schilddak. Zoo is de binnenruimte grooter geworden, en in de beide opgaande eindwanden, gevels genoemd, plaats verkregen tot het maken van zooveel openingen, als het bedrijf maar vraagt. Want het bedrijfshuis en eveneens het koopmanshuis vorderen gebiedend meer ruimte en meer licht. Maar over het algemeen bleef aanvankelijk de huisbouw aan de eenvoudige, karakteristieke samenstelling der hoeve getrouw. Een verdieping wordt echter eveneens noodzakelijk; en zoo wordt het stolphuis met zijn windopen dak vervangen door een huis met een verdieping, doorgaande over de volle huisbreedte en -diepte. En wat het schilderachtig effekt van deze, uit redenen van ekonomischen aard voortgesproten, verbouwing zoozeer verhoogde: waar de stoep- of straatbreedte zulks toeliet, werd niet zelden de verdieping vier tot zes voet overgebouwd. Dit gedeelte werd dan gesteund door stijlen; en zoo ontstond een kleine, vooral bij hoekhuizen gewilde galerij. Ook noodigden deze huizen uiteraard uit tot zaag-, steek- of beeldhouwwerk, waardoor het straateffekt belangrijk werd verhoogd. Het huis droeg geen nummer: het ware noodeloos. Elk huis toch, hoezeer ook samenwerkend tot gemeenschappelijk effekt, stond op zich, vormde een eenheid op zich. Het deed zijn best gezien te worden, zegt PETERS, door opschrift of uithangbord, het had iets eigenaardigs, iets karakteristieks, iets leuks, in topgevel, in uit- of terugbouw, in spelend behandeld dak of anderszins. Daar is in den houtbouw zooveel diepte, kleur, schaduw en tegenstelling!

Maar volkskunde is de wetenschap van het heden. Wat bleef

dan van deze ongezochte glorie in onze volkskultuur? Helaas, terwijl de houtbouw nog gevonden wordt te Bayeux, Caen, Goslar, Hildesheim, Nürnberg, Hamburg, Lisieux, of ook in Engeland, is hij in ons land zoo goed als verdwenen.

Ook in de steden van Vlaanderen en Brabant resten misschien nog slechts een tiental houten gevels. De houtbouw leeft hoofdzakelijk nog slechts voort in onze molens, die het schilderachtig effekt van het landschap in zoo ruime mate verhoogen, in hoeven, schuren en verder in ondergeschikt gedoe.

Plat, arm en nuchter zijn de meeste baksteengevels, vergeleken bij de houten. Reeds in de XIIe eeuw waren er in de handelsstad Utrecht enkele steenen huizen of stinsen. In de XIIIe eeuw worden de huizen grooter en hooger en de voorgevel wordt rijker behandeld. Tegen het midden der XVIe eeuw wordt op het steenen huis de Renaissancestijl toegepast, die de Middeleeuwsche kunst vervangt. Maar van de bedrijfs- en winkelhuizen begon de steenbouw eerst boven den puibalk; van het houten huis hield men dus de onderpui. De behandeling was zeer uiteenloopend, maar toch kan men voor sommige steden van een vrij éenvormig type spreken. Zoo werd Amsterdam in de XVIIe eeuw gekenmerkt door zijn pilastergevels, Deventer door zijn eigenaardige baksteenen topgevels, Dordrecht door zijn karakteristieke boogvulling, Enkhuizen door zijn leuke baksteenen bedrijfshuisjes, Groningen door zijn gevels met elegante toppen, Haarlem door zijn gevels met voorspringende puntbogen boven de vensters, Delft en Den Haag door zijn schilderachtig overluifelde stoepen. Gelderland heeft nog menige fraaie gevel bewaard, met name Zutfen. Ook hier zijn, evenals te Deventer, vooral de topgeveltjes, in ogiefvorm bewerkt, zeer eigenaardig. Daar wij echter slechts met een détail-speling, en niet met een eigen konstruktief denkbeeld te doen hebben, gaat het kwalijk aan, met den Heer C.L. VAN BALEN van een afzonderlijken, Oud gelderschen, of Geldersch-Duitschen bouwstijl te spreken. Toch heeft de Heer van Balen een dankwaardig werk verricht, door van de monumenten van den

ouden steenbouw in en om het Geldersch gebied foto's te nemen of schetsjes te maken; zoo b.v. van huizen te Zutfen, Leesten (gem. Warnsveld), Bronkhorst, Voorst, Loenen (Veluwe), Lochem, Doesburg, Middachten, Doetinchem, 's Heerenberg, Amersfoort, Culemborg, Tiel, Zevenaar, Huissen enz. Dit type wordt ook vertegenwoordigd in de provincie Limburg, niet het minst door het bekende 'huis Schreurs' in de Groote Kerkstraat te Venloo. Vooral de geveldriehoek met zijn beide étages en forschen top wekt bewondering. De beide oude gevels van het Weeshuis, vlak tegenover de St. Martinuskerk, steken echter het 'huis Schreurs' naar de kroon. Merkwaardige gevels in dezen trant vindt men verder nog te Roermond en in het Noorden der provincie.

De steenbouw ging steeds mee met de mode van den dag. In de XVIIIe eeuw verschijnt de klassieke gevel met zijn doorgaande pilasters en groot fronton; en dan volgt de deftige, rustige, vlakke gevel, die slechts uitmunt door goede proportie; tot tegen het einde dier eeuw 'de karakterlooze gevel, meestal weinig meer dan een brok muur met eenige lichtgaten en een deurgat, de geschiedenis van den woon- en bedrijfsgevel en van het woonhuis komt besluiten.' Aldus eindigde de stadswoning in de eerste helft XIXe eeuw 'zoo karakterloos mogelijk en zelfs armer .... dan hij acht of meer eeuwen vroeger begonnen was': C.M. PETERS, De Nederlandsche Stedenbouw. De Stad met hare kerken enz., bl. 438; zie verder Gelre VII; Limburg's Jaarboek XI, bl. 65, 153; XII, bl. 154; XIV, bl. 43; Bouwkundig Tijdschrift 1904.

Wat van den steenbouw voor Noord-Nederland geldt, is ook van toepassing op België, echter met dit verschil, dat het zuiden er zijn stempel op drukt. Terwijl de huisbouw in Holland doorgaans netter is, meer afgewerkt, beter beschilderd, is daarginds alles minder verzorgd, maar ook luchtiger en ruimer. De natuur is milder, de woning dient dus iets minder als toevluchtsoord. Wat in België zoowel als in Holland van dezen huizenbouw rest, heeft waarde voor het heden, in zoover het nog een reëele plaats in het kultuur-

leven inneemt, dient ter berging en verfraaiing, wordt verbouwd en bebouwd - evenals sprookje, sage en volkslied, die immers gemeengoed werden - en blijft inwerken op de geboorte van nieuwe kunstvormen. Het aantal partikuliere gebouwen, die behouden bleven, is vrij groot; ik gaf boven reeds eenige voorbeelden van den 'Gelderschen' bouwtrant. Van openbare gebouwen vermeld ik de Waag te Enkhuizen, Alkmaar, Haarlem en Nijmegen; het St. Jansgasthuis te Hoorn; de Kanselarij te Leeuwarden; de Vleeschhal en het Oude Mannenhuis te Haarlem; het Stadhuis te Gent, Yperen en Franeker (XVIe en XVIIe eeuw). Zie Volksalman. tot Nut van het Algemeen 1872, bl. 173; 1868, bl. 184; 1867, bl. 184; en verder vooral MR. S. MULLER, Oude huizen te Utrecht (Utrecht 1911); J. BRIEDÉ, Oude huizen van Rotterdam (Rotterdam 1915); J. GRAANDIJK, De Haarlemsche Hofjes (Haarlem 1914).

Zoo biedt het stadsbeeld van thans een bonte mengeling van bouw- en kunstvormen: het kunstminnend verleden reikt de hand aan het soms zoo smakelooze heden. Men heeft het gevaar niet denkbeeldig geacht, dat onze straten mettertijd het aspekt zouden gaan vertoonen van meetkundige konstrukties. 'Het rationalisme knaagt aan het geestelijk leven en al te verstandelijke critiek verslapt den scheppingsdurf. In het zuiver gestereliseerde water groeit geen enkele plant,' zegt DR. VAN DER MEULEN zeer terecht. Men zou er aan kunnen toevoegen: voedsel zonder vitaminen gedijt niet. Toch moet men niet onbillijk zijn. Daar zijn voorbeelden van modernestraten, waar een mooi eenheidseffekt in de verscheidenheid verkregen werd, zoo b.v. de Amsterdamsche Vondelstraat, voor zoover CUYPERS haar aanleg in handen had en van verrassende resultaten, door BERLAGE en zooveel andere jongeren bereikt, die weer zoeken naar waarheid en kracht van uitdrukking: men denke aan Amsterdam Zuid. Ook bestaat er een ernstig streven bij de moderne architekten, die het rationeele, doelmatige der Middeleeuwen in eere willen herstellen en nieuwvormingen trachten te scheppen met de gegevens der noodzakelijkheid, die met de hun ten dienste staande middelen trachten te bereiken de voor-

malige eenheid van karakter en verwantschap van vormen, welke het veelvuldige in huis- en straateffekt tot samenstemming dwingt en in een glorievol verleden zooveel schoons heeft gewrocht. Het is waar, deze hedendaagsche kunst is heel wat meer bewust dan de vroegere; zij stelt utiliteitseischen bepaaldelijk wat betreft materiaal, hygiëne en geriefelijkheid: en wat aldus in huis- en stedenbouw tot stand komt is eigenlijk geen *volkskunst* meer, geen organisch gevormde kunst, opgegroeid uit den boezem des volks. Maar zij wortelt toch in de logische beginselen onzer nationale volkskunst, zij kan gedragen en gesteund worden door het volk, zij spreekt tot het volk en kan het behoeden voor reddeloozen ondergang in den zondvloed van materialisme en wansmaak. 'Zij bereidt een bodem,' schreef POELHEKKE, 'die steeds aan teelkracht zal winnen, en mettertijd, misschien wel spoedig, een buitengewone groei en bloei zal doen opslaan.' Een verblijdend teeken is het zonder twijfel, dat allerwege, ook en niet in het minst in het buitenland, de behoefte gevoeld wordt aan de steden hun aloud artistiek karakter te hergeven; en dat, al gaat de stadsaanleg niet meer van den eenling uit, naast den ingenieur en den technicus, die met allerlei ekonomische en hygiënische belangen rekening hebben te houden, ook de aestheticus een belangrijk woord heeft mee te spreken. Zie MR. FOCKEMA ANDREAE, De hedendaagsche stedenbouw (Utrecht 1912); CH. BULS, Esthétique des villes (Bruxelles 1910); CAMILLO SITTE, Der Städte-Bau nach seinen künstlerischen Grundsätzen (Leipzig 1889); H. VAN DER KLOOT MEYBURG, Bouwkunst in de stad en op het land (Rotterdam 1917); D.J. VAN DER VEN, Ken ons land en heb het lief (Amsterdam 1918), bl. 218 vlg.

Een besliste vijand van artistieken stedenbouw en straateffekt en volkskunst is de *huurkazerne*, de eigenaardige vorm, dien een komplex van woonhuizen in onze groote steden vertoont. Van moderne dichtbevolkte steden, als centra van industriëele produktie op groote schaal, schijnen deze huurkazernes noodzakelijke bestanddeelen. De hygiënische en ekonomische bezwaren, die men tegen

haar aanvoert, mogen slechts schijnbaar of althans sterk overdreven zijn, - aan de ethische en aesthetische beteekenis van het woonhuis, aan den kunstzin van zijn bewoners, die toch ook voor de kleine luiden de levenslasten draaglijker maakt, aan de liefde voor eigen huis en eigen erf geven deze kazernes den doodsteek. - Het vraagstuk der huurkazerne wordt uitvoerig en veelzijdig behandeld door PROF. L. POHLE, Die Wohnungsfrage (Leipzig 1910) I, bl. 21 vlg., 89 vlg.

Ten slotte nog dit: hoe bezwaarlijk het door den drang naar de groote steden en door den gestadigen groei van de arbeiderswijken ook wezen mag, de stad móet een eenheid blijven vertoonen, waarbij harmonie dient te heerschen tusschen de stad en het omliggend landschap niet alleen, maar waarin, rekening houdend met alle eischen van ekonomischen, hygiënischen en technischen aard, naar aanpassing gestreefd worde met het verleden, met karakter en bestemming, waarin vooral ook het lokale en, voor zoover het de woning betreft, het persoonlijke element ten volle worde geëerbiedigd. De Nederlander wake over zijn volkomen gerechtigden persoonlijkheids- en huiselijkheidsdrang!

Beter dan in de steden komt te dezen tijde de volkskunst tot haar recht in de **landelijke woning,** hoezeer ook deze veelal het slachtoffer geworden is van moderniseering, wansmaak en kwalijk begrepen genotstreving. ‘De landsche huizekens’, zegt STIJN STREUVELS in zijn Landsche Woning, ‘'t is alsof ze te dansen staan tegen de zon en 't geflits dat straalt uit de kleine ruitjes, is als een lach die schatert over het landschap. Ze staan er zoo welgedaan, zoo rustig, eigen en vast, - meegegroeid uit den grond met al de omgevende dingen.’

En inderdaad maken zij het leven en de blijheid uit van het Nederlandsche en Vlaamsche landschap: de huizekens, waar over dag de zonnegloed op neerzijgt als een zee van stroomend goud tusschen het groen van velden en weilanden, en waar des avonds een vredig lichtje pinkt in de stilte van een zalig-blij gezin, als in een godshuis...

Over den bodem van geheel Groot-Nederland rijen en groepen zij zich tot gehuchten en dorpen aaneen; en de dorpen, ze liggen er als gezaaid: rechts en links en heinde en ver, overal ziet men kerktorens oplijnen tegen het grijs-blauw van den gezichteinder. Zij liggen er, evenals de huizen zelf, zonder schijn van orde of regelmaat, maar toch zoo vredig en behagelijk, en juist dit ongedwongene schenkt hun de grootste bekoorlijkheid, het meest eigenaardig cachet. Zij liggen er zoo samenstemmend met al de dingen in het rond, en die ongedwongen omlijsting, dat harmonisch geheel van huis en dorp en omringende natuur, vormt een der allerbelangrijkste elementen van hun bekoorlijke, ongekunstelde schoonheid. En waar de bodem het dichtst bevolkt is, waar dorpen en woningen samendringen als om nergens een plaatsje ledig te laten, daar dringt ook sterker óp het gevoel van levensvolheid en levensblijheid.

Toch leeft elk dorp zijn eigen leven, dat de dorpstoren uitstraalt. En de vele en tallooze straatjes en wegjes en steegjes, kronkelend zonder doel, krom en planloos en hoekig, zij schijnen alle toch weer te wijzen naar éen gemeenschappelijk punt, een hoeve, een molen, een grooten verkeersweg. Tusschen de dorpen in doorkruisen hagen en slooten, dreven en weteringen de beemden en gouwen, reppen zich nijvere molens en dommelen de knotwilgen in het Hollandsche landschap. Naast eenheid ook hier weer verscheidenheid. Vooral de stroeve ernst der meer rechtlijnige streekdorpen kontrasteert met de innigheid der komdorpen en meer nog met de frivole dartelheid der groepdorpen op Frankischen bodem. Eenzaam, als het ware een leven leidend afgescheiden van de gemeenschap, liggen beschut door werven en grachten en half weggedoken achter dichte boomgroepen de afzonderlijke hoeven.

In eenheid verscheidenheid: al deze huizen en huizekens zijn gebouwd naar de sobere wetten der redelijkheid, naar de eischen van materiaal en bedrijf, naar de omstandigheden van plaats en ligging. Alle gehoorzamen zij aan de groote wet der harmonie van huis en omgeving en streven zij naar eenvoud en beperking. Zij spreken alle

een klare, sobere vormenspraak, eenvoudig en eerlijk. Geen kracht is versnipperd, geen versiersel overtollig. En zoo vormt geen enkel landelijk huis een dissonant met de omgeving, een zwarte vlek op het landschap: de hoogte der muren, de lijnen van het dak, deur en venster en schoorsteen, - het is alles op maat, laat het oog kalm en het hart vredig, het lokt en wenscht en behaagt. Ook de groepeering van geboomte en bloemstruiken en groentebedden verraadt alleszins goeden smaak .... Maar toch weer verscheidenheid. De stelphoeve maakt een massieven, hoewel niet onvriendelijken indruk; onderbouw en dak moeten schutting bieden tegen de gure zeewinden. Aan den topgevel, die somwijlen een weinig naar voren springt, wordt de meeste zorg besteed. Schrille kleuren, het strandvolk eigen, treden ook hier aan den dag, zonder echter in 't minst te ontstemmen. Vooral uit zich een krachtige voorliefde voor groen en wit. De houten buitenwanden van de hoeve zijn meestal frisch groen en de kozijnen, ramen en goten wit geverfd, kleuren, die met den rooden baksteen voortreffelijk samenklinken. Dit geldt ook voor het Westen van Friesland. In het Saksische huis voert het sobere, gemoedelijke den boventoon, vooral in het meest oorspronkelijke type in Twente en in het Oosten der Graafschap. Hier overheerscht de houtbouw, vooral de vakwerkbouw, en wel op zeer aantrekkelijke wijze. Meer kunstuiting vindt men bij de vertegenwoordigers van dit type in Zuid-Holland, Utrecht en ten deele Gelderland, die behooren tot den welverzorgden baksteenbouw. Vooral in Zuid-Holland kunnen verscheiden boerderijen als waardevolle kunstuitingen gelden. De Drentsche hoeve is naakt als het omringende heideveld. De Frankisch Keltische langgevelhuizen missen het blijde kleurenspel der noordelijke hoeven. De bouworde is schriel en onverzorgd, maar met een grondtoon van gezelligheid. Ook werd ondanks de weinig kostbare hulpmiddelen een gunstig geheel verkregen met groote lijnen en vlakken, die in juiste overeenstemming zijn met het landschap. De ‘Zuid-Limburgsche hoeve’ vertoont een volstrekt-afwijkende bouwwijze en is voor een groot deel in mergelsteen uitgevoerd. Ook

vindt vakwerkbouw een uitgebreide toepassing, zoowel voor de binnenplaats, als voor de buitengevels, met uitzondering van het woonhuisgedeelte. Het uitwendige der hoeve heeft iets sombers, iets massiefs. Maar de binnenplaats is aantrekkelijk door de rijke afwisseling der verscheiden gebouwen met hun vele deuren en vensters.

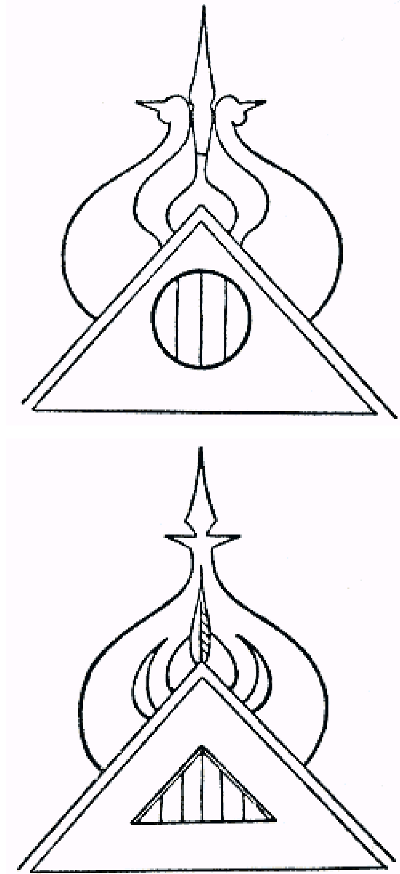
Laat ik hier ten slotte bijvoegen, dat in het zuidelijk volksgebied de steenput voor de deur, waarin de emmer rinkelt aan de keten, of aan het uiteinde van de wip in het frissche water daalt, het schilderachtige van de frontzijde niet weinig verhoogt. Zie vooral STIJN STREUVELS, De Landsche Woning, *passim*, en H.V.D. KLOOT MEYBURG, Onze oude Boerenhuizen, bl. XI vlg.

Nog eenige andere dak- en gevelversieringen zijn niet onbelangrijk, en wel voor het karakter onzer **dekoratieve volkskunst.**

Zeer merkwaardig vind ik de versiering van het Friesche type, waar de top van het dak boven de walmgaten bij voorkeur door zwanenfiguren wordt opgesmukt. Deze zwanen staan rug aan rug, met den hals naar boven en de koppen naar buiten gekeerd. Maar zij zijn vaak zóo sterk gestyleerd, dat de eigenlijke vorm is verloren gegaan. In Noord-Holland ontbreekt dikwijls alle versiering. Daarentegen vindt men het zwanenmotief ook in het oude gebied tusschen Stade en Buxtehude (Hannover), waar Vlamingen een volksplanting stichtten; en verder, overeenkomstig, in Noord-Vlaanderen en in Zeeland.

Zonder twijfel hebben wij hier te doen met een stamteeken. De zwaan dient als Friesch stamdier te worden beschouwd, evenals haan en paard Saksische stamdieren waren. Daarom komen haan en paardekop als gevelversiering bij Saksische huizen voor, waarvan een ieder zich in het land van Twente kan overtuigen. Zoo vind ik in het verslag van de excursie der Nederl. Anthropologische Vereeniging naar het Saksische Land in 1914, Bijblad 1915, bl. 24: ‘Op de schuur bij het huis viel allereerst de gevelversiering, de oude Saksische paardenkoppen, in het oog, die men nog vindt in alle streken eens door Saksers bewoond.’ Veilig mag men beweren,

dat karakteristiek voor de Nederlandsche dekoratieve volkskunst is het feit, dat zij deze stamdieren: zwaan, haan en paard - oorspron-

kelijk dierfetissen, ter afweer aangebracht - tot architektonische motieven heeft weten te vervormen. Hanen- en paardenkoppen vindt men dan ook op de gevels van boeren-woningen in geheel Noord-Duitschland; ik verwijs naar J.N.F. KOHLBRUGGE, Tier- und Menschenantlitz als Abwehrzauber (Bonn 1926), bl. 27, 28. Men zie in verband hiermee nog Deel I, bl. 208, waar ik haan en zwaan op den palmpaasch besproken heb. De katholieken brengen op de gevels hunner huizen gaarne een kruis aan, een kruis op een hart, of de letters I H S: een verkorting van den naam *Jezus* in Grieksche letters, naderhand verklaard als *Jesus Hominum Salvator*, bij ons: *Jezus Heere Saligmaker, Jezus Heilige Sakramenten*, of iets dergelijks. In dezen vorm vinden wij het woord op de Romeinsche munten van Christelijke keizers.

Als *bouw*materiaal voor huisgevels heeft het hout afgedaan, en daarmede zijn grootste beteekenis in de bouwkunst van het heden verloren. Het heeft nog waarde in de dekoratieve kunst en kleinkunst, maar ook hier nog slechts sporadisch. Men maakt zijn eigen meubels niet meer, wat men nog snijdt zijn kistjes, klompen, plankjes enz. Alleen de schipper en visscher is tot tijdverdrijf bij windstilte nog houtsnijder. De aloude houtsnijkunst - volkskunst van de verdwijnende soort - leeft nog b.v. op Terschelling, waar 's winters

de voorvaderlijke stoven en bankjes gemaakt worden. Met een ruw mes snijdt men een oud, overgeleverd type van versiering, waarin dieren- en plantenmotieven.

Daarentegen is de handel in houtsnijwerk, zooals die op enkele plaatsen wordt gedreven, b.v. te Hindeloopen, voor het meerendeel een handel in *curiosa* en niet voor eigen gebruik bestemd.

Treden wij nu de woning binnen: geen 'Hindelooper pronkkamer', die ook eigenlijk wel meer tot het verleden dan tot het heden behoort, maar een gewone Nederlandsche huizinge. Een gang is veelal afwezig, is in alle geval van later datum. Wij zagen reeds, dat de keuken een der voornaamste vertrekken uitmaakt. De v l o e r is zelden van leem, meestal van witte keitjes, waarin met zwarte keitjes figuren zijn gevormd, en wel in het oostelijk en in geheel het zuidelijk volksgebied. Somtijds vindt men ook blauwe plavuizen, waarover de boerin zand strooit, vaak in sierlijke figuren.

De ruime, ouderwetsche schoorsteen boven den oorspronkelijk vrij liggenden h a a r d , de aloude offerstede, is inderdaad het middelpunt van het huiselijk leven èn op het land, èn waar hij in burger-families nog de plaats bekleedt, die hem toekomt. De breede vleugels zijn bemetseld met blauw-gekleurde tegeltjes van Delftsch aardewerk, met Bijbelsche of profane tafereelen, of ook gewone landschappen met molens en bruggen, visschers, zeilende schepen, bloemen of dieren. Men vindt deze tegelsteentjes ook nog wel elders, b.v. in zijvertrekjes, maar steeds zeldzamer. Waar deze oude haard nog bestaat, daar kan men dwars door de schouw zien in de ruime, roetige pijp, waar vleesch en worsten te rooken hangen:

Boven in de schouwe
Daar hangen de worsten aan touwen.

De schouw is de koker der geestenwereld. Aan de haal, welke zulk een voorname rol speelt in het dagelijksche leven (I, bl. 50, 294 vlg.), hangt de ketelhaak met den grooten ketel. Om den schoor-

steenmantel, die een reusachtige ruimte omspant, loopt het schoor-steenkleedje van gebloemd katoen, dicht geplooid. Daarboven heeft de huisvrouw haar schatten aan tin en aan blauw aardewerk uitgestald. Het zijn de tinnen familieborden, die van vader op zoon overgaan. Men vindt er ook pronkappels, tabakspot, pijpen en, niet te vergeten, de tinnen of koperen koffiekan, slank van vorm, - 'fier als een koffiepot', zegt de Vlaming. Boven den schoorsteenmantel staat of hangt in katholieke streken een kruisbeeld, veelal met gewijde palm, zoowel op het land als in steedsche huiskamers.

Om den haard of de brommende kachel verzamelt zich het gezin. Daar bespreekt men de voorstellingen der tegelsteentjes, maar ook het werk van den dag; daar luisteren de kinderen naar moeders of grootmoeders vertelsels met kloppend hart en stralenden blik; daar snort plaatselijk nog het edele s p i n n e w i e l met klos en haspel. Gaarne wordt het spinnewiel ook een plaats ingeruimd in de moderne salons, waar het zich echter niet bijster thuis moet gevoelen.

Wie met de verschillende soorten van spinnewielen, die thans nog in gebruik zijn, kennis wil maken, vindt zijn gading in het Nederlandsch Openluchtmuseum. Ik wensch hier op een bizondere soort te wijzen, nl. op het 'spinnewiel met naakte spil'; de horizontale spil van dit werktuig is bevestigd aan twee opstaande stutten, en wordt door middel van een snoer in draaiende beweging gebracht door een met de hand gedreven wiel. Aan de zijde van de spinster steekt de spil een aanzienlijk eind naar voren, en aan dit uitstekende gedeelte bevestigt de spinster de vezels; zij houdt die in éen hand gestrekt, terwijl ze met de andere hand het wiel in beweging brengt. Men vindt deze primitieve spinmethode ook in ons land, zooals moge blijken uit nevenstaande afbeelding naar een door MR. PIET SMIT genomen foto. Van zijn hand vindt men ook een lezenswaardig opstel over onze spinwerktuigen in de Bijdragen en Mededeelingen van het Nederlandsch Openluchtmuseum, No. 5, bl. 2 vlg., No. 6, bl. 14 vlg. Met al zijn soberte, juist dáarom wellicht, mist ook dit spinnewiel zijn bekoorlijkheid niet, afgezien

nog van de sfeer van intimiteit en huiselijkheid die het schept.

De aarden en tinnen borden en schotels pronken ook op richels, die langs de wanden loopen, en sieren het lijstwerk van kasten en bedsteden. De borden en kommen van Delftsch, Brugsch en Brusselsch aardewerk vertoonen soms heele tafereelen met passende spreuken. Op andere vindt men spiraalvormige versieringen, bloemen, druiven en loof in helle blauwe, gele of roode kleuren. Ook treft men wel eenvoudig bruin verglaasd aardewerk aan. Een echte volkskunst is nog de pottenbakkerij in De Lemmer.

De b e d s t e d e n , door een dubbele kast gescheiden, vullen de geheele ruimte van één der wanden, en zijn vaak met kunstig snijwerk behandeld. Uit voorzorg tegen overstroomingen waren de onderlagen vrij hoog boven den vloer aangebracht, zoodat een voetbank of ook wel zakken met koren dienden om ze te beklimmen, en toegang te verleenen tot den stapel van zware kussens en bedden, een toestand, die plaatselijk nog wordt aangetroffen. Elders dienen roode of groene gordijnen ter afscheiding.

Het mooiste porselein, glaswerk enz. bevindt zich in de g l a z e n k a s t , porseleinkast, pronkkast, kabinet, of welken naam dit waardevolste der meubelen ook dragen mag. Hier prijkt ook het mooiste glaswerk, boersche borrelglazen in tulpvorm met ingebrande spreuken, naast trekpotten en serviesgerei van allerlei slag. Zij hoort dan ook in de pronkkamer thuis. Deze kast is de glorie der boerin; het is een familiestuk, veelal van mahoniehout en met hooge glazen deur. Zij legt er ook het linnengoed en de kostbare kleedingstukken in, vooral wanneer de k i s t e n buiten gebruik zijn. Veelal bezigt men nog de benaming *kistengoed* of *kistentuig* voor het beste lijf- en linnengoed, zoo b.v. in Limburg. De term *kastengoed* is een latere vervorming, doordat de kast de funktie der kist overnam, zeer verklaarbaar. Deze eikenhouten kisten zijn dikwijls fraai uitgesneden. Het deksel is schuin of vlak; vooral de voorkant, in paneelen bewerkt, heeft een betrekkelijke kunstwaarde. De oorspronkelijke z i t b a n k e n zijn thans meestal door stoelen vervangen; de oudste stoelen zijn

fraai van teekening, zoowel de gewone matten stoel met zijn gedraaide pooten, als de oudvaderlijke armstoel met segrijn overtrokken. Laat ik nu nog vermelden den eikenhouten l e s s e n a a r , een eereplaats voor den Bijbel, de typisch-Hollandsche t h e e s t o o f , die ook al naar het salon verhuisde, en de gezellig-tikkende k l o k , wier meest ouderwetsche vorm de stoeltjesklok is; eindelijk de koperen b e d p a n , ter verwarming van het bed, met kolen gevuld, en overdag prijkend aan den wand. Het koperwerk omvat nog kandelaars, kaarsenpannen, tondeldoozen, enz. Veel koperwerk aan den muur is een teeken van welstand. De l e t t e r d o e k e n vertoonen staaltjes van naaldkunst. Het Antwerpsch Museum van Folklore bezit een groote verzameling van dergelijke tot de kleinkunst behoorende huiselijke voorwerpen: vuurslagen, vuurblazers, doofpotten, waterstoven (lollepotten), kaarsensnuiters, dompers, schuimspanen enz. Een groote schoorsteenhaal uit gesmeed ijzer vertoont er als koperen versiersel een smidse met galoppeerend paard. Op ruwe zoutbakken van ingebrand hout ziet men merkwaardige ingekorven meetkundige figuren. Van kunstig versierde koekijzers met spiegelschrift gewaagde ik reeds in het Eerste Deel, bl. 168. Zie over deze en dergelijke voorwerpen nog HEUVEL, Volksgeloof en Volksleven, bl. 291 vlg.; V. DE MEYERE, De Volkswoning en hare versiering, bl. 24 vlg.; Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde XXV, bl. 52, 133; XXVII, bl. 218. Natuurlijk hebben we ook hier voor een deel met omlaag gezonken, maar toch ook weer aangepast kultuurgoed te doen.

In het Openluchtmuseum vindt men, zooals ik in het Eerste Deel, bl. 333 heb vermeld, enkele merkwaardige exemplaren van l i j k - b o r d e n , afkomstig uit Sittard. Zij zijn zwart geverfd en met een doodshoofd, waaronder de letters R.I.P. (Requiescat In Pace), beschilderd. Eigenlijk is een beschildering op zwarten grond bestemd voor gehuwden, op witten grond voor ongehuwden. Ook andere toepasselijke emblemen worden toegevoegd. Het lijkbord voor kinderen vertoont eveneens een witten fond en is kleiner. Merkwaardig, hoewel voor een groot deel traditioneel, is ook de beschil-

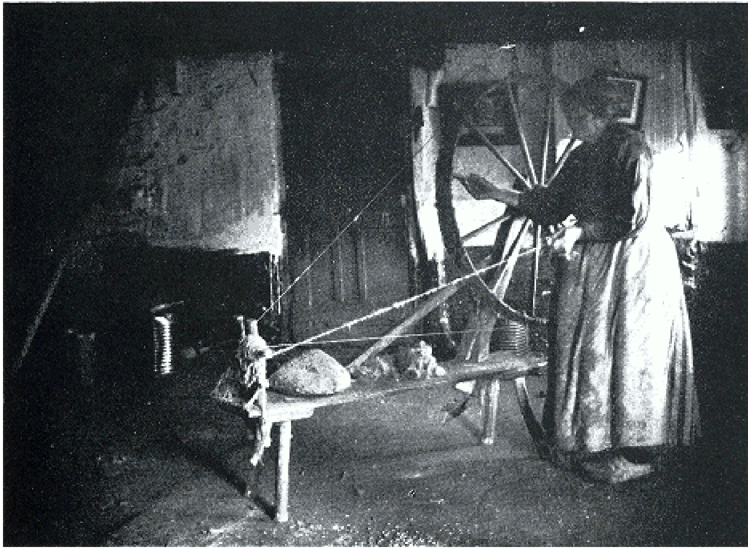
dering van de d o o d s b a r e n , waarvoor ik verwijs naar een opstel van HERM. GROLMAN, Volksgebruiken bij sterven en begraven in Nederland, Tijdschr. v.h. Kon. Ned. Aardr. Gen. XL, bl. 383. Voortreffelijk ornamentwerk, dat men in gemoede tot de volkskunst rekenen kan, wordt ook aangetroffen op de s l e d e n en b o e r e n w a g e n s . Vooral deze laatste zijn van belang, omdat bouw en ornamentwerk zoo nauw in betrekking staan tot het bedrijf en tot den volksaard. De Heer A. VAN ERVEN DORENS heeft dit duidelijk aangetoond in no. 1 van de Bijdragen en Mededeelingen van het Nederlandsche Openluchtmuseum, bl. 195 vlg. Omdat Friesland veel weiland, maar weinig bouwland heeft, bestaat geen behoefte aan zwaar transport, zooals b.v. in Zeeland, waar de wagen op zwaarderen kleigrond rijdt. De Friesche wagen is dus lang en laag, op hooivervoer berekend; hij is niet met snijwerk versierd, maar met enkele kleuren: groen en rood beschilderd. De Zeeuwsche wagen daarentegen is kort, maar heeft zeer hooge wielen en rijke ornamentatie. Uitvoeriger weidt de Direkteur van het Openluchtmuseum over deze materie uit in zijn mededeeling: La voiture paysanne sculptée et teinte dans les Pays Bas, in de publikatie vanwege de C.I.A.P., Art Populaire I (Paris 1931), bl. 206 vlg.

Over het algemeen is de toon in de steedsche woning iets doffer dan op het land. Maar ook hier wekt het helle groen van meubelen en deuren in zijn schrilheid geen wanklank met het wit-blauw van de muren. Alles ademt soberte en eenvoud, zelfs de meer ingewikkelde versieringen, waarin wij de symbolen van het volksgeloof vinden verwerkt: Anker en Sterren (de hoop), Vlammende Harten (de liefde), Hanen (zuiverheid), Bloempotten (rijkdom der armen); verder engelen, kruisen, varende schepen enz. In geen volkswoning ontbreekt ook de vogelkooi. Maar niet zelden is zulk een kooi een familiestuk, door huisvlijt en kunstzin gewrocht. Zij heeft fries en kroonlijstjes, deurtjes en venstertjes en balkonnetjes, en lijkt wel een paleis. Zoo vinden wij ook opgetuigde modelschepen, miniatuur-spinnewielen en, in katholieke gezinnen, de passie Onzes Heeren

in een flesch of onder een stolp. Van hoeveel taai geduld en treffende kunstliefde leggen deze voorwerpen geen getuigenis af! Ik herinner nog even aan de voorwerpen van uitgesneden of gevouwen papier: molentjes, zoutvaten, scheepjes - ook twee- en driemasters -, bisschopsmutsen enz., alles op dezelfde wijze door kinderhanden gevouwen als voor honderd jaren. Aan het kind zijn de volkstradities zoo wel toevertrouwd! Menig lezer zal zich uit zijn kinderjaren ook wel herinneren de slang, uit een speelkaart gesneden, en die met den kop op een in 'n turf gestoken stokje of breinaald rustte. Plaatste men den turf op den warmen schoorsteenmantel, dan kronkelde het serpent heen en weer.

Ik sprak reeds van het kruisbeeld, dat boven den schoorsteenmantel een eereplaats inneemt. Naast de deur, in de slaapkamer naast de deur of boven het bed, hangt in katholieke gezinnen het wijwatervaatje met gewijde palm, terwijl in kast of kist de gewijde kaars geborgen is. Het plaatwerk aan den muur bespreek ik nader. Op kast of schoorsteen vindt men heiligenbeeldjes, alleen staande of met de bijbehoorende versiering, die aan het geheel in België den naam van k a p e l l e k e geeft. Tot deze kapellekens behooren ook de kerstkribbetjes, niet zelden van aandoenlijken eenvoud en teederheid. Het goddelijk kind slaapt tusschen os en ezel, omglansd door hemelsch licht in een weelderig, bloemrijk landschap; boven in de lucht houden twee engelen de ster, die de koningen geleidde. Ook draagt men in de Meimaand zorg voor passende versiering van het Mariabeeld. Zie FRANS DE POTTER, Huiselijke godsdienst onzer voorvaderen (Gent 1886), bl. 16 vlg., 24 vlg.

Weinig hedendaagsche binnenkamers beantwoorden aan boven-staande schets in haar geheel. Ook verschilt de stoffeering natuurlijk bij verschil van gewest, godsdienst, ligging (op het land of in de stad). Bij deze schets had ik hoofdzakelijk de *volkswoning in het algemeen* op het oog, en op deze heeft ook betrekking de nu volgende bespreking van het volksdekoratief in spreuken, uithangborden en plaatwerk.

Plaat 2.
Larensche Spinster.

Plaat 3.
Friesche boerenwagen (begin 19^{e} eeuw).

Plaat 4.
Zeeuwsche boerenwagen (gedateerd 1803).

Spreuken vindt men in de volkswoning allerwege. In de binnenkamer, boven tegen den balk en elders, vindt men de huisspreuken: ‘Aan Gods zegen is alles gelegen’; - ‘De Heere beware uwen ingang en uwen uitgang’; - ‘Dit huis staat in Gods hand, God beware het voor brand’; - ‘Als God met ons is, wie zal dan tegen ons zijn?’ Natuurlijk wijzen taal en spelling veelal op oudere dagteekening. In het zuidelijk volksgebied wordt nog dikwijls een opschrift uit papier geknipt en achter glas in een lijstje gezet: ‘Hier vloekt men niet, God ziet u’; - ‘Gedenk te sterven’; - ‘Looft den Heer’, enz. Trouwens bordjes of plaatjes met gelithografeerde spreuken vindt men door het gansche land. Men vergete niet in het Nederlandsch Openluchtmuseum de fraaie, met eenvoudig, maar relevant snijwerk versierde twee deurbogen in oogenschouw te nemen, met toepasselijk inschrift tusschen twee huismerken.

Maar ook ter dekoratie van dagelijksche voorwerpen doen gewijde en profane spreuken dienst, want het volk wil den glans der poëzie spreiden over geheel het dagelijksche leven. De meest onbeduidende voorwerpen wil het ornamenteeren, opheffen uit de sfeer van het banale en niets-zeggende door naieve rijmpjes, wijze spreuken of enkel door een paar woorden ter verduidelijking van het gebruik. Juist zoo verhoogde ook de Grieksche epische volkspoëzie de waarde en het belang van wapenen en huisraad: een enkele beknopte toelichting diende als opschrift.

Op een koperen onderschotel vindt men te midden van een krans:

Ik dien om de tafel
niet te laten branden,
maar pas op als ik blink,
dat ge me niet schande.

Op een spiegel:

't Is maar schijn.

Op een beker:

Geen geluk
Zonder druk.

Op trouwschotels:

Er is niets beters in den trouw
   Als liefde tusschen man en vrouw.

Op een zonnewijzer:

Ik spreek alleen, het aangezicht
   In 't volle zonnelicht.

Op een bord:

Weldadige Opperheer,
Gij spijst ons al te zamen,
U zij de lof en eer,
Ons hart zegt dankend Amen.

In spijs en praat
Hou middelmaat.

Na spijs en drank
Geef Gode dank.

Op een rijstpapkom:

Die den arme geeft
Leent den Heer.

Op een stortbekertje:

   't Is u gegund,
Drink als ge kunt.

Op een tafelschel:

Deze klank roept om drank.

Op een drinkglas:

Als David de vriend van Jonathan was
Drinken wij onze vriendschap uit dit glas.

Op een spaarpot:

Daar niet en is,
Gaat zoeken mis.

_____

Leert sparen en vergaren,
Leert geven en blijft leven.

Op een scheerbekken:

Het jaar is om
Betaal de som.

Bij de intrede van het huis ziet men de g e v e l s p r e u k of het luifelschrift prijken. Tot de meest bekende behooren wel:

Dit huis staat in Gods hand.

_____

Niets buiten God.

Vele oude gevelspreuken zijn ons bewaard gebleven en getuigen nog van de volksvroomheid, de volkskunst, den volkshumor onzer vaderen. Voor het meerendeel hebben zij voor ons slechts historische waarde. Ik volsta dus met enkele voorbeelden, ontleend aan het voortreffelijke werk van VAN LENNEP en TER GOUW, Het Boek der Opschriften (Amsterdam 1869).

Andere vond ik in tijdschriften en provinciale almanakken of teekende ik persoonlijk op. Spreuken van dezen aard worden nog aangebracht, maar steeds zeldzamer.

Elk wandel in Gods wegen.

_____

Vergenoegzaamheid gaat rijkdom te boven.

_____

Ziet voor u opdat gij niet en struikelt.

_____

De Heer - regeert.
Al wat adem heeft - looft den Heere.
't Is beter benijd dan beklaagd - als 't God behaagt.

Behoed ons Heer voor zonde en schand,
Bewaar dit huis voor ongeluk en brand.

Menschen gij moet sterven,
Gedenkt gij de zaligheid te erven.

Wie op God vertrouwt,
En niet en verflauwt,
God zal hem zegenen menigvoud.

Dikwijls richt zich de huisbewoner tegen lasteraars, babbelaars en kwaadsprekers; zoo b.v.:

Het ware te wenschen,
Dat alle menschen,
Die kwaad van anderen spreken,
Zich zelven eerst bekeken.
Dan zouden zij het praten
Van anderen wel laten. (nabij Amsterdam).

Wie hier komt spreken van iemand kwaad,
Wijs ik waar 't gat van de deur staat.
(Amsterdam).

Wat wordt er menig mensch belasterd en belogen
Van menig kakelaar, die zelf toch niet en dogen.
(Hemelum).

Tot de gevelspreuken behooren ook de berijmde beroepsaanduidingen; hun bloeitijdperk was de XVIIe eeuw; maar zij komen ook thans nog voor en zijn veelal humoristisch getint.

Kaaskooper:
O wereld boos en heel verkeerd,
Wat heb je al geld dat mij ontbeert!
Maar de vromen moeten hier gebrek lijen,
Doch zullen hierna de kaas wel beter snijen.

Aanspreker:
Bidder, Dokter, Doodgraver en Aptheker,
Dat zijn vier vrinden, dit is zeker:
Wanneer zij bidden om hun dagelijks brood,
Zoo bidden er twee om de ziekte en twee om den dood.

Schipper:
Met scheepvaren plaisant
Ik mij geneeren moet,
De scheepvaart door Gods hand
Het land floreeren doet.

Smid.
Houd man! Daar is de kan,
Wel wijf! De kan is mijn gerijf.
Maar wacht u voor de vonken.
Het ijzer is heet;
't Moet eerst zijn gesmeed,
En dan eens gedronken.

Wij hebben door Gods milden zegen
En vlijt dees ijzersmederij
Tot dienst van mensch en paard verkregen.
Zijn hulpe zij ons verder bij.

G r o e n t e v e r k o o p e r :
Adam en Eva, gesteld in 't groene paradijs,
Aten hun buikje vol van de lekkerste spijs,
Maar zij werden verleid van den schelmschen droes,
Hier verkoopt men kool, wortelen, rapen en groen moes.
(Berlicum).

T a p p e r :
Wel te doen en vroolijk zijn
Is 't beste op dees aard.
Hier verkoopt men brandewijn
En haver voor het paard.
(Oud-Pekela en Rotterdam).

In het Leppersfort
Is geen drank te kort.
(Gent).

Hij moet gauw zijn, die wil tappen en wijn verkoopen,
Maar nog gauwer, die met het gelag deur wil loopen.
(Leuven).

H e r b e r g i e r :
Ik woon hier aan den weg,
Wat kan men beter wenschen[1)]
Dan de zegen van den Heer
En de gunst van alle menschen.
(Horn, L. en Westerwolde, Gr.).

1) Variant in de buurt van Roermond: Wat kan ik m e d e r (meer) wenschen.

Barbier:
Die graag zijn baard zich ziet ontnomen,
Ga niet voorbij, wil binnenkomen,
Van welken rang of staat,
't Zij burger of soldaat.

Ik geef aan elk fatsoenlijk man
Zoo veel genoegen als ik kan,
Ik doe mijn best aan alle gaar,
En die 't verlangt snij ik ook haar.
(Assen).

Bakker:
Misgun geen bakkers winst, gij goede en kwade liên,
Zij arbeiden het brood met lichaam, voet en knien.
(Amsterdam).

Besteedster:
Hier woont de besteedster, twee hoog, aan de linker deur,
Klop je aan de rechter, dan komt de Vroemoêr veur.
(Amsterdam).

Glazenmaker:
Met glas en lood
Win ik mijn brood.
(Amsterdam).

Gouddraadtrekker:
Hier trekt men naar de kunst het goud tot dunne bladen,
Om ons gewin en ook voor wereldsche sieraden;
Maar als wij rusten nemen wij weer ons gemak,
Totdat het geld verdwijnt tot slijm gelijk een slak.
(Brussel).

K l e e r m a k e r :
Geen mensch men acht
Als om zijn dracht,
Dies laat mij brave kleeren maken,
Wilt gij tot ambt of eer geraken.
(Enkhuizen).

K o e k e b a k k e r :
Koek die zoet is
Koek die goed is
Koek die gaar is
Proef of 't niet waar is.
(Zaandam).

K o f f i e h u i s :
Alle anderen zijn in abuis,
Maar hier is het ware koffiehuis.
(Heerlen, L.)

K r o e g :
In den cabaret, dien men hier wijst,
Wordt men gelaafd en gespijsd.
(Eecke, Vlaanderen).

K u i p e r :
Door kuipen werden veel tot staat en eer verkoren,
Het kloppen is het best, hetgeen wij daaglijks hooren.
(Gent).

M e l k b o e r :
Hier verkoopt men room
Zeer vroom
En zoetemelk
Voor elk.
(Houten, U.).

P r u i k e m a k e r :
Hier maakt men pruiken om een ieder te gerieven,
Van levend menschenhaar, niet van gehangen dieven.
(Gent).

S c h i p p e r :
Ik vaar ter zee op Gods genade,
Dat God bewaart kan mij niet schaden;
't Zij dat ik uitvaar of wederkeere,
Ik verwacht altijd de zegen des Heeren.
(Vlaardingen).

S t a l h o u d e r :
Hier stalt en verhuurt men paarden,
Bij niemand zullen zij beter aarden;
Ik geef haar haver en goed hooi,
En, om zoo te zeggen, zuiver strooi.
(Alkmaar).

Wie wil rijden met behagen
Moet naar Willem Stallaert vragen.
(Antwerpen).

V e e r h u i s :
In dit veerhuis, heel plesant,
Ziet men de scheepjes aan alle kant
Het Maasje op en neder varen;
God wil dit huis van leed bewaren.
Hier
Tapt men Genever, Brandewijn en Bier.
(Besooien).

De volkskunst, met name de dekoratieve kunst, spreekt verder uit de **uithangborden**: uit vorm, voorstelling en opschrift. Daarin

vertelt een stad haar geschiedenis; daarop leest men, waardoor een plaats bloeide of bloeit, bespiedt men een stuk van het maatschappelijke en huiselijke leven; maar daarin weerspiegelt ook de kunstzin der gemeente.

Wat hun oorsprong betreft, dezen zoek ik gaarne met VAN LENNEP en TER GOUW in de heraldiek: het huis van den poorter was *zijn* kasteel, en dit moest geblazoeneerd worden met wat hij zich tot zinnebeeld gekozen had. Zoo verklaart men hun algemeenheid en het bizonder type van sommige, b.v. *in den Rooden Leeuw*. Het kenmerken van ambten en bedrijven zelf kende men echter in het oude Rome reeds evengoed als tegenwoordig: men vond daar een krans vóor een herberg, een geit vóor een melkinrichting, een molensteen vóor een bakkerswinkel enz. Voor de geschiedenis der uithangteekens verwijs ik naar het uitvoerige werk van genoemde schrijvers: De Uithangteekens in verband met geschiedenis en volksleven beschouwd, 2 dl. (Amsterdam 1868).

Als heraldische figuren vermeld ik *de Kroon*, of *de Drie Kronen, de Keizerskroon, de Landbouw* enz., voornamelijk aan de herbergen. Dit geldt evenzeer voor *de Helm, het Schild, de Gouden Leeuw, de Roode Leeuw, de Roos, de Meermin, het Kruis*. Ook dragen tegenwoordig meerdere hotels nog de wapens van landen, steden of personen. Andere uithangteekens zijn zinnebeeldig: *de Liefde, de Trouw, de Eendracht*, of ontleend aan den Bijbel: *Adam en Eva, de Arke Noachs, de Geduldige Job, de Jonge Tobias, de Vlucht naar Egypte, de Samaritaansche Vrouw* (b.v. te Alkmaar op de Groenmarkt), *de Drie Koningen* (o.a. te Amsterdam in de Paardenstraat), enz. In katholieke streken komen de heiligen veel voor: *Sint Andries*, staande naast of gebonden op het Andreaskruis, *Sint Barbara*, staande naast of dragende op de hand den toren met de drie vensters, *Sint Hubertus*, vooral in België, *Sint Jacob, Sint Joris, Sint Maarten, Sint Krispijn, Sint Pieter*. Ook ontleent men aan de mythologie of aan het volksverhaal, vroeger natuurlijk belangrijk meer dan thans: *de Dorstige Pleiaden, de Ridder met de Zwaan, de Vier Heemskinderen*,

de Gelaarsde Kat. Van historischen aard zijn het *Schip van Damiate*, o.a. te Amsterdam, *in den Preekboom*, te Clercken in België, *de Tiende Penning*, te Brielsch Nieuwland; ook schuilt in de uithangborden menige plaatselijke overlevering. Van merkwaardige personen noem ik *Floris de Vijfde, Paus Adrianus, Erasmus*. Vroeger hadden de uithangborden opvoedkundige waarde: want zij onderwezen het volk in de geschiedenis en de jeugd in het lezen; ook vervingen zij feitelijk de naambordjes der straten en deden dus als goede wegwijzers dienst, even praktisch als typisch en schilderachtig.

Nog steeds hebben sommige beroepen en bedrijven vaste uithangborden. Sommige apothekers en drogisten voeren *den Vijzel* of *den Gaper*, dezen waarschijnlijk, dewijl de zieke immers moet gapen, om zijn tong te laten zien, en eveneens tot het slikken der artsenijmiddelen. Kleermakers voeren de *Schaar*, metselaars de *Troffel*, smeden den *Gouden Sleutel* en het *Proefslot*, hoedemakers den *Hoed*, barbiers het *Scheerbakje* of de *Kwast*, herbergiers het *Vat*, slagers het *Varken*, bakkers het *Brood*, schippers het *Schip*, schoorsteenvegers den *Bezem*, terwijl de *Klok* voor herbergiers, winkeliers en kooplieden van allerlei slag geschikt lijkt. Ook ziet men nog vaak een *Moortje* of *Moriaan* boven een tabakswinkel, *Koffiebaaltjes* boven een kruidenierswinkel, een *Theeboom* boven een theewinkel, een *Haring* boven een vischwinkel; terwijl het wapen van een stalhouder *Twee tegen elkaar opspringende Paarden* zijn op de staldeuren met het opschrift: ‘hier stalt en verhuurt men paarden en rijtuigen’.

De meest voorkomende uithangteekens van hotels, herbergen en kroegen zijn wel: *de Krans, de Toelast* (groot wijnvat), *'t Zwijnshoofd, 't Zwaantje, 't Dorstige Hart, de Wildeman, de Reizende Man, de Druif, de Wijnberg, de Bok*. Boven een pothuis ziet men nog wel eens den kruier in de uitoefening van zijn bedrijf en daarbij de legende: ‘Jan de Kruijer klopt Tapijte’. Maar het bordje met *Water en Vuur* en bijbehoorenden ketel, die te vuur staat, zal wel met de water- en vuurkelders op enkele uitzonderingen na (zoo b.v. te Utrecht) tot het verleden behooren.

Ten slotte vermeld ik nog *de Zon, de Maan* (te Utrecht op de Lijnmarkt ziet men een gevelsteen: *in de Vergulde Maan*), *de Beer, de Olifant, het Hert, het Paard, de Kat, de Haan, de Zwaan, de Papegaai, de Snoek, de Oranjeboom, de Lelie, de Vlieringstruik, de volle Driemaster*, enz. enz.

De uithangteekens worden veelal door rijmpjes geillustreerd. Ik geef enkele staaltjes.
Te Bontebok, een gehucht bij Heerenveen, vóor een herberg, waar de *Bonte Bok* uithangt:

Vrienden ik ben een bok,
Een bok ben ik geheeten,
Menigeen is een bok,
Maar hij wil 't niet weten.

Uit Friesland:
Aan de eene zijde staat een *varken*, dat zal geslacht worden; daaronder leest men het rijm:

Dit varkentje heeft veel verdriet,
Maar dat weten de varkentjes aan de andere zijde niet.

De andere zijde stelt een weide voor, waarin varkentjes rondloopen; daaronder staat:

Deze varkentjes loopen in de wei,
Maar dat weet niet het varkentje aan de andere zij.

Onder een voorstelling van *hond* en *haas*:

Dit is de honte, en dat is de hoaze,
En omdat ik ben 'n meester en boaze,
Zet ik d'r onder:
Dit is de honte, en dat is de hoaze.

Kaïn en *Abel* op een bakkerswinkel:

Kaïn sloeg Abel dood
Al om een hoekje,
Hier verkoopt men wittebrood
En ook een koekje.

Te Maastricht vindt men een blauwen gevelsteen, waarop een *Engel*, eertijds uithangbord, met dit rijmpje:

In den Engel bemind,
Treê binnen mijn vrind,
Hier tapt men met pleizier
Jenever en bier.

Te Delft boven een herberg, die *Sint Joris* voert:

In Sint Joris vol van waarden
Tapt men wijn en bier en stalling voor de paarden.

Te Eindhoven hangt, of hing tot voor kort, boven een kroeg een *Rustende Schutter* uit, met het opschrift:

Rust met lust
En drinkt met maten,
Maar die geen centen heeft
Moet het drinken laten.

Voor een huis, waar de *Mosterdpot* uithangt:

Ik lever uit
Een zeldzaam kruit,
Daar zijnder weinig in de stad
Of 'k heb ze bij de neus gehad.

Te Dordrecht in de Nieuwstraat staat onder een *Molen* en een *Zeilend Scheepje* bij een kruidenier:

Ik laat alle winden waaijen
En alle molens draaijen
En alle waters vloeijen,
En ieder zich met het zijne bemoeijen.
Gedult overwind alles.

Een *Bijenkorf* vindt men niet alleen bij koekbakkers, maar ook bij kantwinkels; aldus te Rotterdam:

In de Bijkorf verkoopt men kant,
Geen beter in 't Lant,
Voor geld contant
Strak in de hant.

Als karakteristieke uithangborden, voorkomende in het Land van Waas, worden ons door A. VEE in Volkskunde XVI, bl. 116, medegedeeld: *de Boerentroost, de Vuile Gevel, Rust wat, in Trien goed bier, de Kilopint, Bij Baasken Zat* enz. Ook vindt men hier o.a. de volgende berijmde uithangborden:

Te Melsele:

> Ik woon op den Smoutpot alhier,
> Hebt ge geld, dan heb ik bier,
> Hebt ge er geen, dan staat er
> Hier naast een pomp met water.

Te Clinge:

> Dorstig hartje, moe van 't gaan,
> Kom eens binnen in de Zwaan,
> Er woont een man alhier,
> Die schenkt genever en bier.

Om nu verder de dekoratieve volkskunst in oogenschouw te nemen, treden wij wederom het woonhuis binnen.

In menige volkswoning vindt men heden nog zorgvuldig ingelijste **bidprentjes,** vooral in het zuidelijk volksgebied. Met ‘bidprentje’ bedoel ik niet ‘doodenprentje’ of ‘doodsprentje’, een begripsverenging van lateren datum, hoe merkwaardig dit, wat ontwikkeling van voorstelling en legende betreft, ook zijn mag; maar wel het oude en oorspronkelijke herinneringsprentje of -beeldeken, in kopergravure, gekleurd of ongekleurd, met berijmde gebeden, terwijl de herinnering aan de religieuze gebeurtenis, meestal eerste kommunie of vormsel, op de achterzijde geschreven staat. De gekleurde *sanktjes* kwamen vooral sedert de XVIIIe eeuw in zwang; laat ik ook de sierlijke kantprentjes niet vergeten. De oorsprong der berijmde gebeden is meestal duister - het is immers *volks*poëzie -, enkele hebben hooge dichterlijke waarde. Zoo b.v.:

Verzuchting tot Maria.

O Maria, graci-bron,
Schooner als de gulde zon,
Klaerder als de zilvre maen,
Die men 's avends op siet staen.
Oversuyver leli-bloem,
Uitgelezen Maeghden-roem,
Bidt u allerliefste kindt,
'T geen ghij boven al bemint,
Dat mijn duijsterheijt verdwijnt,
En sijn gratie mij beschijnt,
Opdat ick geheel verlight
Magh voldoen aan mijne plicht.

Aanroeping tot Maria Magdalena.

Sondaeres, die Christi voeten
Met boetveerdigh nat begiet,
Om uw sondig quaedt te boeten,
Jesus door genade schiet
In uw ziel een soeten regen,
En hij wascht uw smetten af:
Gij verkrijght den hemel-seghen,
Vrij van sonden ende straf.
Jesu! geeft mijn herte suchten
En mijn oogen droef getraen,
Opdat ick de sonden vluchten
En beween', die 'k hebb' begaen.

Ook de **huiszegen** wordt zorgvuldig ingelijst aan den muur gehangen, bij voorkeur in de huiskamer. De gangbare voorstelling is die van Christus aan het kruis, met bijgevoegd gebed 'tot den Zoeten Naam Jezus en Zijne lieve heiligen.' Gods zegen wordt afgesmeekt over 'het huis en al wat daar in en uit is; menschen en vee, alle eten,

spijs en drank, en wat daar dakdruppelen ontvangt, dat zij gebenedijd en gezegend!' Aldus moge het gezin in den ruimsten zin, menschen en vee, gevrijwaard blijven voor alle ziekten en rampspoed. 'Het heilig kruis van Jezus Christus zij het dak van dit huis; de Nagels van Jezus Christus de huisgrendels en de sloten aan de deuren; de doornen Kroon van Jezus Christus het schild van dit huis!'

In Vlaanderen zijn de meeste huiszegens afkomstig van de firma BREPOLS en DIERCKX, Zoon, te Turnhout; dan ook van de firma BEERSMANS, zuiver van uitvoering en kleur.

Men vindt verder nog vaak den *Duivelsdans*, 'den dans in eenen kring, welkers middelpunt den Duyvel is, en den omtrek alle zijne rondom staande engelen'. Lucifer wordt voorgesteld ruw behaard, met hoorns, bokspooten en een langen staart, in de linkerhand een slang, in de rechter een haak. Hij leidt den dans, uitgevoerd door 34 gevallen engelen. Binnen in den kring bevinden zich nog drie muzikanten en verder dansers, drinkers en herbergiers. Buiten den kring worden de hoeken gevuld boven links door een vrouw, voor een Mariabeeld geknield, rechts door een vroom gezin, in gebed voor een kruisbeeld; beneden links een weenende vader, rechts een bedroefde moeder.

Daaronder staat een liedeken, welks eerste strofe luidt:

Let hier wel, die zijn genegen,
En wiens hert vliegt tot den dans,
Wat het werk is, 't geen zij plegen,
Eer zij wagen nog de kans.
Lucifer is daer in 't midden,
Hij speelt meester van de bend';
Zonder men het kan verbidden
Met zijn haek uw ziele schendt.

Een andere zeer geliefkoosde prent is de *Trap des Ouderdoms*, waarschijnlijk van Franschen oorsprong (firma PELLERIN te Epinal). Op een stijgende en dan weer dalende trap van negen treden staan

paren onder de - oorspronkelijk Fransche - opschriften: Age de l'adolescence 10 ans; âge de la jeunesse 20 ans; âge viril 30 ans; âge de discrétion 40 ans; âge de maturité 50 ans; âge déclinant 60 ans; âge de décadence 70 ans; âge caduc 80 ans; âge de décrépitude 90 ans. Beneden links ziet men het kind in de wieg, bewaakt door zijn beschermengel. Daarnaast kinderen van 3 en 4 jaar. Rechts beneden twee honderdjarigen op hun sterfbed; een engel wijst zegevierend ten hemel, terwijl de satan in wanhoopskronkelingen zich wentelt over den grond. Verder zijn nog in medaillon-vorm over de plaat verspreid de voorstellingen van het laatste oordeel, het doopsel, het vormsel, de eerste kommunie, het huwelijk, de begrafenis.

Ter bescherming tegen de ziekten van het vee vindt men veelal ook voorstellingen van de *H. Birgitta* of Brigitta, te midden van het vee. In het bijbehoorend gebed worden haar openbaringen vermeld.

Als versierselen van de volkswoning mag ik ook de **processievaantjes** niet voorbijgaan. Het zijn vrome trofeeën, uit bedevaartplaatsen meegebracht; vroeger tooiden zij hoed, huifkar en paard, thans de fiets, en thuisgekomen krijgen zij een eereplaats bij den schoorsteen, - de eigenaardige, driekantige, bont-gekleurde papieren vaantjes, waarschijnlijk een survival, althans een navolging van de aloude gilde-banieren. De voorstelling heeft doorgaans betrekking op de kerk der bedevaartplaats, of op het beeld of het leven van den heilige, daar vereerd. De meest bekende processievaantjes zijn wel die van Scherpenheuvel en, voor Noord-Nederland, van de Duitsche bedevaartplaats Kevelaer. De verzameling van het Antwerpsche museum van Folklore telt 123 nummers, de verzameling van Heurck niet minder dan 236. Over deze processievaantjes zie vooral het opstel van VAN HEURCK in Volkskunde XXI, bl. 182; Les drapelets de pèlerinage en Belgique et dans les pays voisins (Anvers 1922).

Zoo kom ik als vanzelf tot de profane **volksprenten** of *mannekesbladen*, in Noord-Nederland vroeger *floskaartjes*, thans meestal *centsprenten* genoemd. In Noord-Holland en Friesland is de volks-

naam echter van oudsher *heilig*; dit is natuurlijk zeer opmerkenswaardig, omdat de prenten, die heiligen voorstellen, er sedert eeuwen onbekend zijn. Wij hebben dus te doen met een overblijfsel uit de eerste dagen der volksprentkunst, waardoor tevens het oorspronkelijk religieuze karakter dezer kunst wordt bevestigd. Met vreugde en voldoening herinneren de lezers van meer gevorderden leeftijd zich stellig deze eenvoudige en toch zoo aantrekkelijke voorstellingen uit de dagen hunner jeugd. Thans worden zij met den dag zeldzamer. De voorstelling lijkt de kinderen-van-thans te grof, te onnoozel, het kleurenwerk te kakelbont.

Waar de Zondags-cent nog wordt uitgedeeld, besteden de kinderen dien gaarne aan hun centsplaat: vermaak voor de kinderen, vermaak ook voor de ouderen, die niet versmaden, 's avonds de legenden te lezen bij het lamplicht. Voorstellingen en kleur dezer prenten spreken allereerst tot de kleinen. De grove, zeg onhandige schets, de ìnbonte kleur pakt het kind, beeldt zoo treffend uit, wat sluimert diep op den bodem der kinderziel. Maar wat daar sluimert, gaat ook schuil in de ziel der ouderen, ligt besloten in de rijke schatkamers van het geheele volk. Daar is oogverblinding, daar ligt suggestie in de kleuren, zeer zeker; maar daar leeft ook karakter in die onbeholpen teekeningen, volkskarakter, dat deze prenten tot iets van nationale waarde stempelt. Want al ondergingen onze plaatsnijders den invloed van Frankrijk en Duitschland, door hun eigenaardige opvatting en bewerking, die voeling hield met den geest der omgeving, droeg en draagt hun werk den stempel van den Nederlandschen volksaard. Ik herinner slechts aan de treffend-mooie voorstelling van den Wandelenden Jood, ‘gelijk hij door Brussel trekkende is te zien geweest op den 22 April 1774’; prent en sage zijn op-ende-op Nederlandsch.

Een standaardwerk over de Vlaamsche volksprenten verscheen van de hand van EMILE VAN HEURCK en G.J. BOEKENOOGEN, getitild: Histoire de l'Imagerie populaire flamande et de ses rapports avec les imageries étrangères (Bruxelles 1910); thans verschenen als: EM. VAN HEURCK et G.J. BOEKENOOGEN, L'imagerie populaire

des Pays-Bas (Paris 1930). Zooals de titel reeds aanduidt, gaan de schrijvers in deze folklorisch-kunsthistorische studie verre over de grenzen van Vlaanderenland. In zijn oorspronkelijken vorm behandelde dit boek vooral het fondswerk der huizen BREPOLS, DELHUVENNE, GLENISSON, VAN GENECHTEN en BEERSMANS te Turnhout. Inderdaad is Turnhout het hart der cents-prenten-industrie; ook zijn speelkaarten zijn wereldberoemd. Andere volksprenten zijn afkomstig uit Lier, Antwerpen of Schaerbeek.

De Noord-Nederlandsche volksprentkunst bloeide vooral te Amsterdam (NUMAN, STICHTER, VAN STADEN); dan volgde Rotterdam (THOMPSON, HOFFERS, WIJNHOVEN, HENDRIKSEN) en Breda (W. VAN BERGEN, C.W.G. VAN DER SANDE). De prenten, verschenen te Venloo en Gelder bij de Wed. H. en F. en C. BONTAMPS, zijn veeleer van godsdienstigen aard en houden verband met Turnhout. Later vonden de platen van de firma RIJNDERS te Amsterdam (Klein Duimpje, De Schoone Slaapster in het Bosch, Blauwbaard enz.) gereedelijk aftrek. Ook de Deventer prenten (J.M. DE LANGE) hadden een goeden naam; eveneens die van Zalt-Bommel (J. NOMAN en Zoon). Een poging, om de oude kunst te doen herleven, waagden omstreeks 1840 de uitgever BROEDELET en zijn opvolger SCHUITEMAKER te Purmerend. Rond 1860 ging de voorraad over aan NOOTHOVEN VAN GOOR te Leiden. Vermelden wij ten slotte de ‘Nieuwe Hollandsche kinderprenten’ van de Leidsche firma A.W. SIJTHOFF.

Thans is deze tak van volkskunst in Noord-Nederland zoo goed als dood, terwijl hij in België een kwijnend bestaan leidt. Want dood of kwijnend zijn smaak en belangstelling. De steendruk heeft de houtsnee alom verdrongen, en dit kwam de kunst niet ten goede. Want het groote gemak bij het weergeven van lijnen en schaduwen schiep nu een scherp kontrast tusschen het naieve der voorstelling en het betrekkelijke raffinement der uitvoering. De houtsnee met haar hoekige, gemarkeerde omtrekken, haar breede kleurstrepen en haar sprekende kleurtonen stond beter in verhouding tot het onderwerp en bereikte een hooger dekoratief effekt. Ook hier: soort

bij soort! De hedendaagsche prenten zijn pedant in haar streven naar beschaafdheid. THÉOPHILE GAUTIER had dit verval vermoed en gevreesd: ‘Fasse le ciel que la civilisation n'amène pas la décadence dans cette industrie primitive en la voulant perfectionner! Le progrès enlèverait tout caractère à ces images’. Zie vooral V. HEURCK en BOEKENOOGEN, L'imagerie populaire, *passim*.

De profane volksprenten danken hun oorsprong aan de religieuze, de stichtelijke volksvoorstellingen, die naderhand een meer algemeen karakter kregen. Verder dient opgemerkt, dat zij weinig verband houden met de letterkunde: niet op het gedrukte boek berusten zij, maar op het levende en gangbare volksverhaal, het volkslied, de volksluim.

Wat de bijgevoegde legende betreft, hiervan staat de kunstwaarde zeer laag. De verzen zijn stroef en gewrongen, de maat wordt zoo goed als verwaarloosd, men houdt slechts rekening met het rijm. Ook is de taal vaak zeer vrij en van platheid geenszins vrij te pleiten. Toch zijn zij belangrijk voor de volkskunde, in zoover zij veelal trouw de ruwe volkstaal weerspiegelen. Want ruwe scherts en vroolijkheid, evenzeer als zachte melancholie en teer gevoel, ligt in deze volksbladen besloten: zij zijn een onuitputtelijke bron voor de kennis van het volksleven. ‘Leur dessin grossier et primitif,’ zeggen zoo juist de schrijvers der *Imagerie populaire* in hun voorrede, ‘leur bariolage violent et fantastique ont un charme que n'ont pas les images d'aujourdhui; un charme et une beauté qu'on appréciera seulement quand le cosmopolitisme aura accompli son oeuvre néfaste d'uniformisation. Les hommes de demain regretteront amèrement de n'avoir pas connu dans leur enfance morose et sans poésie ces feuilles modestes avec leurs histoires attendries, merveilleuses ou plaisantes; cette imagerie de batailles où les tambours roulent, où les fifres sifflent, où les trompettes sonnent, où les boulets décrivent de glorieuses paraboles dans le ciel.’ In de volksprenten leeft het volk met zijn lief en leed, zijn fantasie, zijn kunst, zijn wetenschap, zijn kijk op de dingen-om-hem-heen.

Menschen, dieren, planten, huizen, steden zijn dan ook op zeer eigenaardige wijze voorgesteld. De prentensnijder, zelf man uit het volk, wist aan sommige bizonderheden het noodige reliëf te geven, hier aan te dikken, daar te verzwakken, overal te vormen en te vervormen naar willekeur. Vandaar, dat alle pogingen vooraf reeds met onvruchtbaarheid geslagen waren, zoodra een klassiek-gevormd kunstenaar, niet-volksman, er zich toe zette, om de volksprenten te hervormen en te veredelen: zijn werk vond geen aftrek. De volksziel had hij niet weten te beluisteren en te vertolken.

Een der schoonste voorstellingen, en het meest geschikt voor muurdekoratie, is wel de *Haan*, vooral in zijn oudste, kleurige drukken. Te midden van een landschap, met een hoeve op den achtergrond, staat hij recht, in heraldische houding, met opgestoken kam, de borst vooruit, den linkerpoot omhoog. De legende luidt:

Komt kinderen ziet dez' wakkere Haan,
Die u tot nijverheid spoort aan.

Later was de *Hond* meer gewild, minder schoon van teekening en ook van geringer dekoratieve waarde. Het rijmpje luidt:

Ziet, kindren lief, deez' trouwe hond
Wacht zeker, tot zijn meester komt.

Bij een andere voorstelling vindt men:

Ziet hoe dit hondje zittend wacht,
En op den wenk zijns meesters acht;
Gij kinders, wie gij zijt,
Wil allen hieruit leeren,
Om ook uws meesters les
Ten hoogste te waardeeren.

Natuurlijk wordt de *Kat*, het huisdier bij uitstek, niet vergeten. Zij wordt voorgesteld, gezeten op een hoek van de tafel. Daarboven als opschrift:

Geen nutter dier voor rot en muis,
Als een mooi katje in uw huis,
Want het doorsnuffelt alle hoeken,
Om dit gedierte op te zoeken.

Onder een andere voorstelling, die een *Uil* als pendant heeft, leest men:

O uil, gij doet mij onregt;
Het muisje was mij toegezegd.

Onder den uil:

Ja kat, dat heb ik wel geweten,
Het ongegunde brood wordt meest gegeten.

Men ziet het drieledig doel dezer kinderprenten: leeren, ontspannen en versieren, maar zóo eng verbonden, dat het versieren wordt tot een leerzame ontspanning. Zij beginnen deze taak met het bekende letterspel:

Ziet knaapjes, ten geschenk een fraaie prent;
En zorgt, dat ge weldra hiervan de letters kent.

Dan worden verscheiden voorwerpen beschreven uit de allernaaste omgeving: de klok, de leunstoel, de hooiberg; verder het schip, het vaandel, het orgel, de gevangenis; dan krijgen boomen en dieren een beurt. Spoedig volgen de kleurige prenten met de ‘mooie mannen’: dragonders, geniesoldaten, grenadiers, lansiers, kanonniers, gendarmen, ja zelfs de schutterij blijft niet onvermeld:

Schutters, beschermt de stad, stelt daarin uwe eer,
Dit moet de Burger doen, ja zelfs de grootste Heer;
Staat Nederlanders pal, met moed voor 't Vaderland,
Wanneer door 's vijands zwaard den Staat wordt aangerand.

En wat een kranige figuren, die trommelslagers der Koninklijke garde!

Inmiddels worden de kinderen ingewijd in de kennis der straatroepen, bedrijven en ambachten.

Onder een kapperswinkel ontmoeten wij deze legende:

Wij snijden het haar en scheren den baard,
In onze hand is een ieder vervaard.

Het didaktisch element treedt meer op den voorgrond bij rijmpjes als dit (onder een jongen met een drijftol):

De drijftol loopt nooit zonder slagen,
Gehoorzaamheid moet u behagen.

Maar vooral toch bij de dierfabel. Hier is men, met afwijking van den gewonen regel, herhaaldelijk van LAFONTAINE uitgegaan. Ook de geschiedenis wordt bedacht; en zoo vinden wij in beeld en rijm de voornaamste levenstrekken van Napoleon, van Prins Willem I, tafereelen uit den Russisch-Turkschen oorlog, uit de onlusten in Polen, het leven van Van Speyck enz. Groote vermaardheid heeft ook de Poolsche koning Poniotowski; en menig lezer herinnert zich nog wel Poniotowski's afscheid:

Poniotowski zeer gezwind
Neemt afscheid van zijn vrouw en kind;

of ook zijn dood in de gezwollen wateren van de Elster. Zuiverdidaktisch zijn verhalen als die van de Twee Geburen, waarin de gierigheid de wijsheid bedriegt; verder de Scholier en de Bij, welk verhaal tot arbeidzaamheid prikkelt; het Kind met de Wesp; Grootvaders Geschenk; Leugentaal gestraft; Loontje komt om zijn Boontje, enz.

Tot de meest schalksche, inderdaad boeiende, ontspannende kindervertelsels behoort wel het verhaal van Jan den Wasscher, ook Jan den Aap of Lammen Goedzak geheeten. Ik laat de legende hier volgen:

Ziet Jan hier met een popje spelen;
Mij dunkt het moet hem ras vervelen.

Wel Jan, wat zijn dat rare dingen!
Gaat gij met meisjes touwtje springen!

Neen, dat staat zeker nimmer goed,
Een jongen met een meisjeshoed.

Zoo Griet, klimt gij zonder schromen
Net als een jongen in de boomen!

Kom Griet, dat gaat nu toch niet aan,
Laat 't knikkren voor de jongens staan.

Nu kan het toch niet erger zijn,
Zij speelt de rol van kapitein.

Griet vangt met Jan het vrijen aan;
Ik vrees, dat dit niet goed zal gaan.

Jan laat zich door den priester trouwen,
Dat huwlijk zal hem onheil brouwen.

Hier is de orde al te zoek,
Griet ruilt hier broek voor schorteldoek.

Griet wil van geen huiswerk weten,
Daarom kookt nu Jan het eten.

Als Griet en Jan aan 't eten gaan,
Mag hij niet zitten, maar moet staan.

Ziet Jan eens in het water plassen,
Om toch de vaten schoon te wasschen.

Nu is Jan aan 't glazen spuiten,
En breekt bijna al de ruiten.

Uw onheil, Jan, is nauw te peilen;
En toch moet gij de stoep nog dweilen.

Het wasschen is geen mannentaak,
Maar wel het is der vrouwen zaak.

Terwijl dat Jan het huiswerk doet,
Sjouwt Griet op straat met mannenmoed.

Dat Jan hier in het ziekbed lijdt,
Maakt haar, dat spreekt, met recht verblijd.

Jan bakert 't kind, wat zegt ge er van?
Want Jan is vrouw en Griet is man.

Jan wil het kind voor honger hoeden,
Zal 't met een lekker papje voeden.

Als zijn kindje huilen wil,
Houdt hij 't met een popje stil

Nu het kindje loopen leert,
Wordt de vreugd van Jan vermeerd.

Daar het kind ondeugend is,
Slaat hij met de roê niet mis.

Omdat Jan het heeft verbruid,
Jaagt hem Griet den huize uit.

Jan en Griet bespreken beiden,
Waartoe hun kind op te leiden.

Dit thema is eigenlijk slechts een onderdeel van het meer algemeene onderwerp: de Omgekeerde Wereld, herhaaldelijk in de volksprenten en in de volksliteratuur van alle landen behandeld. In deze omgekeerde orde van dingen leert het kind de moeder, kruipt de man in het hondenhok, leidt de blinde den ziende, rijdt de knecht, terwijl de koning te voet loopt, staat de vrouw op schildwacht, rookt het wijf en draagt een broek, draagt de man den ezel, scheert men het varken om de wol, laat men den dief loopen, terwijl de eerlijke man wordt opgehangen.

Nu volgen de sprookjesprenten; maar wie zal zeggen, waar de grens loopt tusschen de geschiedverhalen en de bonte sprookjes van het gulden wonderland? Op het grensgebied liggen wel stellig de geschiedenis van Cartouche, de geschiedenis van Robinson Crusoë, de Antwerpsche Schipper, de geschiedenis van Genoveva van Brabant, van Tijl Uilenspiegel. Maar in het hartje van het wonderland liggen: het Betooverde Kasteel, de Betooverde Harp, Klein Duimpje, de Prins met het houten Hoofd, de Luchtprinses, de Betooverde Vijl,

Luilekkerland, de Gelaarsde Kat, Roodkapje, Blauwbaard, de Zwarte Ridder, Ezelsvel, de Reiziger en de Reus, de Wraak van den Duivel, het Betooverd Paleis, Asschepoester, Kinderschrik, Maria, het kind der Toovergodin, - tafereelen en verhalen, die wij met stralend oog en kloppend hart hebben genoten in koortsige spanning en zaligen kinderangst.

Wil de lezer, wien het kinderhart nog in den boezem klopt, soms niet een oogenblik zich nog kind wanen, bij het lezen van Klein Duimken's lotgevallen? - De onderstaande lezing verschilt eenigszins met die der bijgaande prent.[1)]

Klein Duimpje, uit een kool gekomen,
Wordt door de moeder aangenomen.

Hij werd, of wel d'historie liegt,
In eenen holleblok gewiegd.

Ziet, zegt hij, hoe ik leerzaam ben,
Ik schrijf met eene musschenpen.

De meester jaagt de school hem uit,
Hij vlucht zijn huis in langs een ruit.

De moeder zegt: wel dat is fraai,
En vindt hem in de eetschapraai.

Gaat, om zijn moeder meer te tergen,
Zich achter eenen bessem bergen.

Hij wordt koewachter, zoo gij ziet,
Doch laat hij zijne perten niet.

Wil in den kelder melk gauw drinken,
Doch moet schier in de teil verdrinken.

Droogt aan een vuur zijn natten kop,
Een koe, die slokt hem levend op.

1) Voor de vraag, of de mannekensbladeren en de volksvertelsels dezelfde waarde hebben voor de sprookjesstudie, verwijs ik naar M. DE MEYER, Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde XXXIII, bl. 27 vlg.

Dees vette koe wordt door den pachter
Terstond verkocht aan eenen slachter.

Zoo haast de man het beest legt open,
Komt Duimken uit haar lijf gekropen.

Hij vaart in eene nootschelp hier
Voor zijn vermaak op een rivier.

Men gaat hem, door de koorts geslagen
In eenen hoed naar 't gasthuis dragen.

Genezen zijnde, leert de fiel,
Uit nood hier den zeeldraaiers-stiel.

Hij stuurt hier, zoo zijn kracht behoort,
Zijns meesters kempewagen voort.

Dwaalt in een bosch en ziet met schroom
Een wolf .... hij kruipt op eenen boom.

Hij vindt een bedelaar slapen; strak
Steelt hij zijn eten uit den zak.

De man ontwaakt, dreigt 't fieltje dol,
Maar 't kruipt in 't gat van eenen mol.

Terwijl de beedlaar 't molgat sluit,
Kruipt Duimken langs een ander uit.

Steelt fruit, dat hem in de oogen blinkt,
Maar rolt in 't water en verdrinkt.

Onze volksprenten stellen zich ook ten doel, de kinderen binnen te leiden in den feestkring van het feestelijk jaar in Groot-Nederland. Dit jaar begint met Sint Maartensdag (I, bl. 128), en zoo zien wij dan ook op een centsprent de voorstelling van een Sint Maartensvuur, waar een jolige schaar om heen danst. Daarboven leest men:

KLEINDUIMPJE.
71
PETIT POUCET.

Het is Sint Maarten, als men ziet aan 't helder vuren
Der knapen, die om turf en brandhout bij de buren
Zijn rond geweest en 't ook bekomen hebben, blij
Met hun Sint Maartenszang, en nog wat geld er bij.

Achtereenvolgens wordt nu gewezen op de volksheiligen Sint Katharina, Sint Andries, Sint Elooi, Sint Nikolaas, Sint Pieter, Sint Hubertus e.a. Prent no. 144 van de firma Brepols geeft een zeer sprekende, pakkende voorstelling van het rijden van Sinterklaas over de daken; wij zien, hoe het paard van schoorsteen tot schoorsteen springt. Maar diezelfde prent brengt ook de liefdadigheid van den volksheilige in beeld, zijn vergelden van kinderdeugd en -ondeugd, zijn patroonschap over de stad Amsterdam:

Vier eeuwen is het reeds geleden,
Dat men in 't magtig Amsterdam
Hem tot Patroon of Schutsheer nam,
En als een heilige heeft gebeden.

Treffend in haar eenvoud is ook de prent van Kerstnacht. In het stalleken van Bethlehem toont Maria het kindje Jezus aan de aanbiddende herders. Achter Maria staat Jozef, in overweging verzonken, geleund tegen een koe. De ezel vreet van het hooi der kribbe. Boven, hoog in lucht, een stoet van zwevende engelen; daaronder een bandelier met de woorden: *Gloria in excelsis Deo*.

De prent der Koningsbrieven is bestemd, uitgeknipt te worden op Driekoningendag. Zooals ik I, bl. 175 zeide, bevat zij een volledig stel afbeeldingen voor zestien personages. Ziehier enkele eigenaardige rijmpjes (andere zijn plat en onkiesch):

De Koning.

Ik ben koning van de vrienden,
Mannen! spaart mijn tafel niet.
'k Heb niet lang zooveel bedienden,
Dus intusschen geen verdriet.

De Voorproever.

Om scherp in mijn ambt te treden,
Neem ik 't glas, dat men mij gaf,
Dat verzacht en hitst de reden
En men lekt zijn vingers af.

De Zot.

Wil op 't woord des konings drinken,
Want, die mist op zijn gebod,
Zal ik wel zoo zwart doen blinken
Als het gat van dezen pot.

Een woord ook over de kinderspelen, de prenten bestemd voor het spel te worden opgeplakt. Laat ik vermelden het Uilebord, het Harlekijnspel, en vooral het Ganzebord, met zijn 'van ouds vermaard' en telkens weer 'nieuw vermakelijk' ganzenspel.

Het is een echt huiselijk en tevens nationaal spel, pleitende voor de populariteit van den gansvogel in onze landen. Hoe vaak hebben wij met het ganzenspel, bij het schijnsel der olielamp, de winteravonden van Zon- en feestdagen gekort! Ook ouderen namen aan het spel deel. Die op de *brug* kwam, moest tol betalen; die in de *herberg* kwam, betaalde den inzet en moest zijn beurt laten voorbijgaan; die in de *put* kwam, betaalde eveneens den inzet, en bleef daar zitten, tot hij verlost werd; die in den *doolhof* kwam, betaalde den inzet en telde drie terug; die in de *gevangenis* kwam, betaalde en bleef daar, tot hij verlost werd, die - o schrik! - op den *dood* kwam, betaalde den inzet en moest van voren beginnen. - Zie nog EMILE VAN HEURCK, De Vlaamsche kinderprenten in Volkskunde XXII, bl. 24 vlg., 70 vlg., 101 vlg.

Ook mag ik niet vergeten de aardige Hollandsche p r e n t e n b o e k e n met hun *Pietje de Smeerlap, Hein de Luistervink, Hongerige Gijs, Nieuwsgierig Angje* en zooveel andere helden en heldinnen. Zij blijven voortleven in de verbeelding en zijn zelfs in zegswijzen en spreek-

woorden overgegaan (met volksetymologie en overgang van eigennaam tot soortnaam in *nieuwsgierigaardje*).

Nu rest mij nog een woord te zeggen over de **volksnijverheidskunst,** waarvan ik al herhaaldelijk ter loops melding maakte. Zooals op bl. 282 werd gezegd, heeft de houtsnijkunst voor een groot deel afgedaan. Nog slechts op Terschelling en andere periferische plaatsen rekt ze haar veeg bestaan. Ook Zeeland kent nog houtsnijders, maar doorgaans maakt men zijn eigen meubels niet meer en hoezeer de huisvlijt ook wordt aangewakkerd: tegen het moderne produktiesysteem is niets bestand. En zoo gaat de liefde voor eigen werk te loor. Te Groesbeek wordt naar het schijnt op een herleving der houtsnijkunst in jongenspatronaten aangestuurd. De spin- en weefkunst door mannen en vrouwen wordt in geisoleerde streken van den Achterhoek, Drente, Zeeland en op de Veluwe wel iets meer beoefend. De zelf gesponnen en zelf geweven vrouwelijke dracht is plaatselijk dan ook nog in eere, maar moet het op den duur toch onfeilbaar tegen de konfektie afleggen. Het mattenvlechten te Genemuiden en omliggende plaatsen is als huisindustrie vrijwel uitgestorven. In 1928 oefende nog een dozijn ouderen van dagen het primitieve mattersbedrijf uit. Sedert 1910 is een nieuwe industrie opgekomen: in modern ingerichte werkplaatsen worden op moderne weefgetouwen de gevlochten en chemisch gekleurde biezenstrengen verwerkt in de nieuwe matten, vgl. D.V.D. VEN in Onze Aarde IV (1931), bl. 45 vlg. Het kantlossen leeft nog in Noord Brabant en in Zeeland. De kantschool te Sluis brengt herleving in breede kringen. Merkwaardig kant- en borduurwerk vindt men ook op Marken, zie D. VAN DER VEN, La décadance et la disparition des costumes et de l'art populaire dans l'île de Marken, in de Art Populaire II (Paris 1931), bl. 20 vlg. Voor wat Zuid-Nederland betreft behoef ik slechts de namen van Brussel, Gent en Brugge te noemen: daar staat de volks-kantindustrie voor een groot deel nog in eere. Maar in het algemeen is het er met de volkskunstnijverheid even treurig gesteld als in het Noorden. Over het bereiden

van a a r d e w e r k zie voor Vlaanderen b.v. V. DE MEYERE in Volkskunde XXVI, bl. 132 vlg. Het zou de moeite loonen na te gaan, in hoever nog van volksindustrie mag gesproken worden in Groningen, Drente, Friesland en op Marken, b.v. wat betreft het vervaardigen van de brandewijnskommen (ook wel in zilver), die in het volksleven zoo'n groote rol spelen.

Wij staan trouwens voor een internationaal verschijnsel, dat tot den droeven nasleep van onze in velerlei opzichten heilzame sociale vervormingen behoort. Het is dan ook ten zeerste toe te juichen, dat het Hoofdcomité van de Commission internationale des arts populaires aan de verschillende nationale afdeelingen gevraagd heeft, rapport te willen uitbrengen over de plaatselijke toestanden, en de middelen te beramen om hierin verbetering te brengen. Dit geldt de volkskunst in het algemeen, maar met name ook de volksnijverheidskunst. Ook de ongunstige financiëele omstandigheden spelen een rol. Zoo verdorde te Giessen-Nieuwkerk de bloeiende tak van het s n i j - en s c h i l d e r w e r k ter versiering der boerenwagens in de laatste, dure jaren. Ook de k n i p k u n s t leeft nog slechts sporadisch, wij denken natuurlijk in de eerste plaats aan Jan de Knipper op Urk.

Het is wellicht niet zonder nut, er nogmaals de aandacht op te vestigen, dat men bij al het bovenstaande met de benaming ‘volkskunst’ zeer voorzichtig zijn moet. Veel is afkomstig uit de lagen der bovenkultuur; maar dit kan toch weer echte volkskunst en gemeenschapskunst worden door détailbewerking: zoo b.v. door het kleuren van de zantjes en aangebrachte ornamentatie.

De bekende centsprent, die de komische volksfiguur van *Harlekijn* voorstelt (met het *Harlekijnspel*), geeft mij aanleiding een enkel woord te zeggen over het **volkstooneel.** Want Harlekijn is een type van ons volkstooneel en wij allen kennen hem, met zijn bont lapjespak, pruik, kanten kraag en houten zwaard. Hij is echter meer in het zuidelijke, dan in het noordelijke volksgebied thuis en kwam door Fransche bemiddeling tot ons; zelfs is hij, volgens de onder-

zoekingen van DRIESEN, oorspronkelijk van Fransche herkomst, en niet van Italiaansche, zooals men gewoonlijk aanneemt. De meest algemeen-nationale komische volksfiguur is onze *Jan Klaassen*, met zijn twee bochels en zijn krommen neus. Ook draagt hij de typisch Hollandsche kleederdracht; stellig is hij een internationaal type, maar wederom aan Hollandschen aard en Hollandsche zeden aangepast. Schijnbaar is hij naïef van aard, doch dit is slechts een geveinsde naïeveteit, die ten doel heeft, de dwazen beet te nemen.

Hij is ook de held van het Noordnederlandsche poppenspel, dat eveneens internationaal van aard, op Nederlandschen bodem een zeer bepaald karakter heeft aangenomen. In de XVIIe eeuw deed de Duitsche *Hanswurst* zijn blijde intrede in Nederland, maar hier werd hij weldra verdrongen, eerst door *Hans Pekelharing*, later door *Jan Klaassen*.

Vroeger had het marionetten- of poppenspel een vasteren vorm en vond men het b.v. in bepaalde stadswijken te Amsterdam; thans reist het door het land. Wellicht ontmoet men hier of daar nog het traditioneele opschrift, dat Jan en Kathrijn vasthouden, terwijl Jan er naar wijst:

Elk past
op zijn
zakke.

Nog zien wij, hoe Jan in zijn slaap door vlinders wordt gestoord. Dan roept hij den Dood, om hem te verlossen; maar als de Dood komt, verjaagt hij hem met zijn knots. Met zijn befaamde klompen beslecht hij een twist tusschen zijn vrouw en een buurvrouw. Om een degenstoot te ontwijken, laat hij zich ter aarde vallen en speelt den doode. De geneesheer komt, maar Jan springt op en spot met de geneeskunst. Hij wordt door honger en gebrek bedreigd; geen brood in huis, - en Jan weet niets beters te doen, dan de kinderen om zich te laten dansen, die hij dan zonder eten naar bed stuurt.

Eindelijk komt het pakkende slot met den grooten draak, die hem van het tooneel verdrijft.

In België vindt men het vaste poppenspel nog te Luik en Brussel, maar vooral te Antwerpen, het 'Poesje' waarvan ARY DELEN in zijn keurig artikel over het Poppenspel in Vlaanderen in Elsevier's Geill. Maandschrift schrijft: 'Hoe onwaarschijnlijk het ook sommigen al moge lijken, toch is onze karakteristieke Poesje de eenige, uitsluitende uiting op tooneelgebied, die geen haarbreed geweken is van de eigen tradities van het vlaamsche, en meer bizonder van het antwerpsche volk, dat steeds, meer nog wellicht dan om het even welk ander, een steeds hunkerende behoefte heeft aan spel' (Jan.-Juni 1910, bl. 100). Men vindt daar de vaste volkstypen van *de Veldheer, Pater Franciscus, Lodewijk, de Kolenbrander, de Prinses van Turkije, de Reus Glas, Valentijn* en *Oerson, de Prinses van Spanje* en *van Majorka, de Kop, de Neus, de Grijze, de Schele*; daar worden opgevoerd: *De Vier Aymonskinderen, Oerson en Valentijn, Jan Onversaagd, Malegijs en Vivien, De Zeven Leugenaars* enz. Zie ook JORIS BROECKE, Het poppenspel in Vlaanderen, Oost-Vlaamsche Zanten I, bl. 10 vlg; E. DE BOM, Volkskunst in Vlaanderen, Handel. en Levensber. v.d. Maatsch. d. Nederl. Letterk. 1931-1932, bl. 30 vlg.

Deze en dergelijke volksvertooningen hebben voor ons ook daarom vooral waarde, dewijl zij voor een groot deel de kiemcel vormen van het kultuurtooneel onzer dagen. De *abele* spelen, de kunstig bewerkte, ingewikkelde vertooningen, gaan zonder twijfel terug op het kerkelijk mysteriespel, een volksspel, dat weer stoelde op het liturgische drama; en omlaag gezonken kultuurgoed drong van hieruit in de volkslagen door. Maar de korte, eenvoudige *klucht* heeft zich waarschijnlijk eenerzijds ontwikkeld uit het poppenspel en anderzijds uit de volksvertooningen en volksoptochten bij de feesten van Driekoningen, Vastenavond, Paschen en Pinksteren, het draaksteken, den volksdans enz., m.a.w. uit het primitieve gemeenschapsspel, waarover ik uitvoerig in het Eerste Deel gehandeld

heb. Ik herinner ook aan het dramatische draaksteken, I, bl. 311. Het kluchtspel vooral was gedurende eeuwen de spiegel van het Nederlandsche volksleven, door een TENIERS, VAN OSTADE, JAN STEEN e.a. zoo voortreffelijk op het doek gebracht. Tot het kluchtspel behoort ook het kermistheater. - Zie J. VAN VLOTEN, Het Nederl. Kluchtspel van de XIVe tot de XVIIIe eeuw (Haarlem 1854); J.A. WORP, Geschiedenis van het Drama en van het Tooneel in Nederland, 2 dl. (Groningen 1904); HANS NAUMANN, Primitive Gemeinschaftskultur, bl. 117 vlg.

Zevende hoofdstuk.
De volkswetenschap.

De behandeling der volkswetenschap zal uiteraard heel wat beknopter zijn dan die van de volkskunst. Want het volksleven is veel meer gevoels- dan verstandelijk leven. Zelfs op het veld der wetenschap doet dit gevoelsleven zijn rechten gelden en verkiest het de bekoorlijke, dichterlijke, fantastische verklaring boven den soberen, logischen redeneertrant. Een sprookje is het volk liever dan een betoog. Zoo vertroebelt het gevoel de volkswetenschap en maakt ze in zekeren zin tot een kunstvorm.

Wetenschap is systematische oorzakelijke kennis; zij vereischt een bewust en methodisch streven naar het ware, onder eenheid van gezichtspunt. Ook de volkswetenschap streeft naar oorzakelijke kennis, naar verklaring van taalvorm, bloem, mineraal, rotsgedaante, ziekte, kracht der geneesmiddelen, weerverschijnselen enz. En zoo komen wij weer tot een overeenkomstig resultaat als bij de overige faktoren der volkskultuur, dit namelijk: dat de volkswetenschap *in wezen* niet van de kultuurwetenschap verschilt. Maar afgezien nog van het feit, dat het volk zich niet bewust is, wetenschappelijk werkzaam te zijn, is het oordeel zoo min gescheiden van de fantasie, dat van een zuiver-methodisch waarheidsstreven geen sprake kan zijn.

De volkswetenschap is absoluut onkritisch. Bij de induktie worden de afzonderlijke gevallen zelfs met geen zweem van kritiek onderzocht, terwijl met de negatieve gevallen geenszins rekening wordt gehouden. Wanneer het volk zegt: ‘Groene Kerstmis, witte Paschen’ dan brengt het de witte Paschen met de groene Kerstmis in een oorzakelijk verband; maar gebrek aan methode maakt de konklusie ongewettigd. Zoo ziet het volk ook een oorzakelijk verband tusschen de maan en het weer, maar mocht het tot een verklaring komen,

dan zou deze meer op een natuurmythe lijken, dan op een natuurwetenschappelijke redeneering.

Toch wil het mij voorkomen, dat de kultuurwetenschap feiten der ervaring van het volk kan overnemen, om die te toetsen en te louteren, - en ook wellicht iets van het piëteitsvolle en opgewekte zijner natuurbeschouwing.

Een lezenswaardig artikel over Volkswetenschap geeft nu ook DR. F. OLBRECHTS in Eigen Volk III, bl. 97 vlg.

I. Volksetymologie.

De term 'volksetymologie' heeft tot heel wat misvattingen en discussies aanleiding gegeven. Het eerst gebruikt in de Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung XXIII door W. FÖRSTEMANN, die in het vervormen van sommige woorden in den volksmond een bewijs van kerngezonden volksgeest zag, won deze benaming steeds meer veld, en hiermee gepaard ging een nader onderzoek van het gesignaleerde verschijnsel; ik noem slechts de namen van MAX MÜLLER, ANDRESEN, die heel wat materiaal verzamelde in zijn Deutsche Volksetymologie, MOLTZER en VERDAM. Langs psychologischen weg werd naar verklaring en schifting gezocht door STEINTHAL, PAUL en WUNDT. Zoo ontstond over dit onderwerp een uitgebreide literatuur, waarvoor ik verwijs naar het artikel van den Zweed KJEDERQUIST in Paul und Braune's Beiträge XXVII, en vooral naar de studie van C. DE VOOYS in de Nieuwe Taalgids II, bl. 273 vlg.

Wanneer ik hier de volksetymologie als onderdeel van de volkswetenschap behandel, dan is dit, omdat ik hierdoor eerst en vooral versta: 'onbewuste **klank- en begripsassociaties** met of zonder wijziging van den woordvorm.' Zij zijn beslist eigen aan de volkstaal met haar spontanen drang en vrijen loop, en dringen van hier de kultuurtaal binnen. Uiteraard spelen zij ook een groote rol in de kindertaal. Gelijkwaardige verschijnselen zijn dus b.v. het gangbare *zondvloed*, uit het Oudhoogduitsche *sin-vluot* 'groote vloed',

door het volk met 'zonde' in verband gebracht, en het kinderlijke *lepeltraan* voor *levertraan*. Men zal mij wellicht tegenwerpen, dat onbewuste verschijnselen toch allerminst tot het domein der wetenschap behooren, zij het ook der volkswetenschap; waarop ik antwoord, dat het volk zich wel van zijn handelen bewust is, maar niet van het feit, dat het woordverklaring geeft, en nog minder van den wetenschappelijken ondergrond dezer handelwijze, die eenvoudig hierin bestaat, dat het volk geen genoegen neemt met het onbekende. Zoo werd het onverstaanbaar geworden *sin* vervangen door of liever vervormd tot het bekende *zond*(*e*), niet omdat men iets wilde veranderen, maar dewijl men meende, dat dit met het oog op het Bijbelsch verhaal wel aldus wezen moest.

Tot het domein der volksetymologie behooren dus niet: 1. Dilettantisme en beunhazerij op het gebied van woordverklaring, juist daarom zoo gevaarlijk, derwijl deze half-bakken geleerdheid zich voor onvervalschte kultuurwetenschap uitgeeft. Hierbij moet men echter in het oog houden, dat werkelijk-onbewuste volksetymologie aan halfgeleerden aanleiding kan geven tot etymologiseeren. Zoo werd het Latijnsche *quiritare* 'luid schreeuwen' eertijds wel eens met *Quirites* 'Romeinsche staatsburgers' in verband gebracht. Vrij dicht hierbij staat de populaire natuurverklaring (zie beneden).

2. Opzettelijke vervormingen en aanpassingen of woordspelingen. Deze toch moeten gerekend worden tot de volksluim (bl. 139); zoo b.v. *Sint Reinuut*: schoon op, 'rein aus', voor *Sint Reinout; kattegezanik* voor *katechesatie; zemelachtig* voor *zenuwachtig*; hij lijdt aan de *griep*, eigenlijk 'verkoudheid', maar met 'grijpen' in verband gebracht. Immers de woordspeling behoeft evenmin als de werkelijke volksetymologie met een woordverandering gepaard te gaan. Op volksluim berust ook wel de Vlaamsche weerregel: 'Sint *Andries* brengt de *vries*, Sint *Mathijs* breekt het *ijs*. Zoo nog: Met Lichtmis kan men het licht missen, zie I, bl. 182.

3. Zuivere klankassociaties, als *krant* uit *courant*, die het gevolg hiervan zijn, dat de klank lastig, of de herinnering gebrekkig ís.

Of ook associaties, die dermate door de klanken worden beheerscht, dat men zich het nieuwe begripselement niet bewust wordt, omdat het met het begrip van het oorspronkelijke woord niets gemeen heeft. In deze laatste gevallen kan natuurlijk van het zoeken naar verklaring geen sprake zijn. Maar heel veelvuldig zijn zij niet. Als een zeker voorbeeld kan men opgeven *oorlam*, uit het Maleische *orang lama*; wellicht scheurbuik, uit *schorbût*; maar stellig niet het Vlaamsche *scheurbek*, en evenmin *suikerij* en *zenuwbladen* (*Folia sennae*), waarvan het volk meent, dat zij op de zenuwen werken.

Scheurbek, suikerij en *zenuwbladen* behooren inderdaad tot de volksetymologische associaties in engeren zin. Volstrekt natuurlijk is het, dat het volk een verband zoekt tusschen geneesmiddel en ziekte of tusschen geneesmiddel en eenige bekende stof. Zoo wordt b.v. *Unguentum aegyptiacum*: *gips-Jacob-zalf*; - de bast van *Rhamnus frangula*: *ramenasbast*; - *Oleum ricini*: *rozijnenolie*; - *nieswortel*: Limb. *anieswortel*; - *Unguentum hydrargyri* tegen ruit: *ruiterszalf* of *ruitertjeszalf*. Wellicht berust deze laatste vorm oorspronkelijk op bewuste woordspeling; maar naderhand wordt zulk een woordspeling vaak door naïeve hoorders ernstig overgenomen. Niet onaardig is ook de vervorming van *Aloë socotrina* tot Limb. *sòkertrienschen aloë*, d.i. *suikertrijnsche aloë*. Zie hierover het artikel van DENIS SCHRIJNEN, Pharmaceutische Folklore, in het Pharmaceutisch Weekblad 1902, bl. 833 vlg. *Aloë* wordt ook wel *alewien*.

De klankassociatie moet dus met bewuste begripsassociatie gepaard gaan. Het woord *katapult* begrijpt het volk natuurlijk niet. Nu wil het aan dit woord niets veranderen, maar de herinnering aan het doel van dit instrument in verband met het woord *kat* brengt menigeen er toe, *katapult* ongewild te vervormen tot *kattepul*, of nog meer teekenend tot *kattepiel* (= *pijl*), aldus het onbekende bestanddeel vervangend door het bekende. Dit onbekend-zijn kan ook voortkomen uit gebrekkig hooren of gebrekkig zich-herinneren; dit is dan slechts de aanleiding tot de volkswetenschappelijke verklaring. Ik wijs nog op enkele voorbeelden: *drieangel* (*triangel*), met onbe-

wust-juiste vertaling van het eerste bestanddeel; *sukerla* (*chokola*); *lekkeris* (*lacarissa* = drop); *prulleet* (*proleet*); *honinggraat* (*honigraat*). *Hagedoorn* wordt volksetymologisch tot *hageldoorn; hazelnoot* tot *hazenoot; nieuwsgierig Aagje* tot *nieuwsgierigaardje* (vgl. bl. 320); *meikever* tot *meikegel* (kleuriger is het Hoogduitsche *Meikleber*); *Nijmegen* tot *Nimwegen; madeliefje*, Middelnederl. *matelieve*, is vervormd tot *maagdeliefje* en tot *meizoe*(*n*)*tje*, en dit weer dialektisch tot *mêlzeûdje* (zaadje). De appelen, die wij *zijden-hempjes* noemen, stammen uit de Engelsche stad *Sydenham*. Men denke ook aan de uitdrukking 'straten voor stegen kennen', die in Limburg, waar men geen *stegen* kent, wordt: 'straten voor steenen kennen'; vgl. mijn opstel in Volkskunde XI, bl. 217. Het aardige *Gerrit Jan Peter* voor *garde champêtre* zal wel van een milicien in den Franschen tijd afkomstig zijn.

Van plantnamen noem ik nog de *bijvoet* (*Artemisia*). Met ons woord voet heeft deze benaming oorspronkelijk geen gemeenschap. Maar het volk bracht den vorm *bijboot* in verband met voet, omreden van het bijgeloof, dat dit kruid in de schoenen, dus bij den voet, gedragen, alle vermoeidheid bij het wandelen verdrijft. *Zonnedauw*, onze benaming van de *Drosera*, heeft zich volksetymologisch uit *sinnau* 'immerdurende dauw' ontwikkeld. *Rosmarijn*, uit het Latijnsche *ros marinus* 'zeedauw', wellicht zelf populaire vervorming van een Grieksch woord, werd *rozemarijn* onder den invloed van *roos. Herba Mandragorae* werd *mandragerskruid*. Het peperboompje (*Daphne Mezereum*) heet in Oost-Vlaanderen om zijn naakten stengel *miserieboomke*. Verrassende volksetymologische staaltjes vinden wij ook in de kindertaal: *botram-marcheertrommel* (*botaniseertrommel*); *manheer* (*meneer*); het reeds genoemde *lepeltraan* enz.; zie vooral DE VOOYS, De Nieuwe Taalgids I, bl. 281, X, bl. 93 vlg., 128 vlg.

Nog wensch ik de aandacht te vestigen op het feit, dat volksetymologie zoo vaak in samenstellingen optreedt. De oorzaak is deze, dat elders verdwenen woorden nog zoo vaak in samenstellingen een veilige schuilplaats vinden; zoo b.v. *geeuwhonger* en *nachtmerrie*.

De verouderde vormen *gee*: *ga* en *mare* zijn hier met *geeuwen* en *merrie* (men denke aan het nachtspook, dat iemand 'berijdt') in verband gebracht, wat klankverandering ten gevolge had.

Ook kan het begripselement zoozeer op den voorgrond treden, dat het hoofdbegrip een sterke wijziging ondergaat of zelfs geheel verdrongen wordt. Zoo beduidde *pootig* oorspronkelijk 'koppig' en had *ophemelen* de beteekenis van 'schoonmaken',

Verandering van den vorm, wij zagen het reeds, is strikt genomen niet noodzakelijk; slechts moet in de volksopvatting een bepaald element met een ander begrip dan het oorspronkelijke verbonden worden. In *lintworm* beteekende *lint* oorspronkelijk insgelijks 'worm', terwijl men het thans met ons *lint* in verband brengt. *Ongelikt* wordt tegenwoordig met het gewone werkwoord *likken* verbonden; maar in werkelijkheid komt het van een werkwoord *likken*, dat de beteekenis van 'polijsten' had. In *Dondersstraat* is geen verandering althans hoorbaar, stellig brengen echter tal van personen haar niet met *Prof. Donders*, maar met *donder* in verband. Verder wijst ook het feit, dat plaatselijk door het volk sommige heiligen in bepaalde gevallen worden aangeroepen, op volksetymologische interpretatie, op aanknooping van het onbekende aan het bekende. Zoo b.v. wordt de H. Clara aangeroepen bij oogziekten en vraagt men haar om helder weer en zonneschijn (de vertaling is hier onbewust-juist); Sint Kathrijn brengt helder weer en zonneschijn: wellicht is *rijn* (*rein*) hier van invloed. Sint Valentijn wordt aangeroepen bij vallende ziekte; Sint Blasius tegen huidblaasjes; Sint Rosa tegen de roos, Sint Lambertus tegen de lamheid. Sint Leonard wordt voor zoover mij bekend alleen in België aangeroepen tegen de lenden (*leên*) pijn, in de Germaansche landen meestal tegen lamheid van armen en beenen, óok tegen ziekten van het vee. Dit wordt duidelijk, als men bedenkt, dat de vereering van dezen heilige (in het Duitsch ook *Lienhardt*) door de Cisterciënsers uit Frankrijk werd geïmporteerd, waar hem als *St. Liénard* de macht van het binden (*lier*) der ziekten werd toegeschreven.

Te Huyssighen en Dudzeele (België) wordt hij ook bij oogziekten aangeroepen. Men tijgt naar Dudzeele, zooals het bedevaartvaantje vermeldt, 'om door Gods hulp bevrijt te sijn van blintheydt, lamheydt en veel seeren'. Zie nog DR. VAN SCHEVENSTEEN, Over folklore der bedevaarten voor ooglijders in België, in het Nederl. Tijdschr. voor Geneeskunde LXV (1921), I, bl. 66.

Van deze klank- en begripsassociatie verschilt de **etymologische natuurverklaring,** waarbij het volk naar zijn aard en trant, d.i. liefst door een sage, welbewust de benamingen van bloemen, boomen, mineralen, dieren, steden enz. interpreteert. De vervorming van *Arum* tot *Aron* zal wel onbewust geweest zijn. Maar gegeven deze naam, borduurt de volksfantasie op het thema voort, en spreekt aldra van *Aronskelk, Aronsbaard, Aronsstaf*. De *Valerianella olitoria* heet ook *Sanctae Clarae herba*; het volk gaat verder, en spreekt van *kleer-ooge*. Van den *treurwilg* weet het Vlaamsche volk te verhalen: De geeselkolom stond bij een wilgenboom. Toen nu de soldaten naar dezen wilg liepen, om de geeselroeden af te snijden, zuchtte Christus: 'treure wilg, treure'. Sedert dien laat de boom zijn takken hangen en heet hij *treurwilg*. Het *nieskruid* wordt plaatselijk tot *Agneeskruid*; dit verklaart men aldus, dat het bloeit omtrent den feestdag van Sint Agnes; ook ontkiemde het ter plaatse, waar deze heilige gewoon was geknield te bidden. Van den H. Martinus weet het volk ook dit te verhalen, dat hij eens in zijn getijdenboek een zaadje vond; hij borg het zorgvuldig in de aarde, en uit het zaadje ontkiemde de *boekweit*. Zie vooral IS. TEIRLINCK, Plantenkultus, in de Vlaamsche Kunstbode 1904 enz. (ook afzonderlijk uitgegeven te Antwerpen 1913).

De *Asperula odorata*, waarvan voorheen een bundel bij zwangere vrouwen in bed gelegd werd, en dat dan ook aan Frija-Frigg, als godin der geboorte, heilig was, wordt reeds in de VIIIe eeuw, als *O.L. Vrouwen-bedstroo* vermeld. Ook vond de Christelijke legende een andere verklaring:

Onzer-Vrouwen-bedstroo.

Onze-Lieve-Vrouw, als zij klein was, moest op een zeer hard en ongemakkelijk beddeken slapen: hare ouders waren arm en gaven dan nog hier en daar een aalmoes.

Op zekeren dag peinsde de H. Anna:

Het bed van mijn kindeken is toch te hard. Zou ik in het veld misschien geen zacht vulsel vinden?

Zij ging uit en kwam aan een dorre streek. Zij zag er een heelen hoop Bedstroobloemekens staan.

'Nu ik heb het gevonden,' riep zij uit. 'Ik ga al die bloemekens plukken! O! daar zal mijn kindeken zacht op slapen.' Zij sprak en deed zoo; ja, nu sliep Maria veel gemakkelijker.

Ten platten lande ziet men dikwijls de kinderen in bosschen en op magere gronden naar het bloemeke zoeken en het blijde plukken:

'Onze-lieve-Vrouw heeft er op geslapen!' zeggen zij eenvoudig.

(Uit Vlaanderen).

Ook het *Montferland* heeft wel eens aanleiding gegeven tot volksetymologische natuurverklaring. Hiervolgens wilde het heidenvolk met zijn koning den hemel bestormen, en reeds had men een stuk van den Elterberg een goed eind ver gesleept, toen het aan de reuzenhanden ontviel. De vorst beval nu van verdere pogingen af te zien; want zei hij 'het is toch maar een m o n d v o l l a n d': Geldersche Volksalman. 1901, bl. 176.

Eindelijk de volksetymologie van p l a a t s n a m e n.

Bezuiden Tietjerksteradeel lagen drie dorpen, die nog geen naam hadden. In een dezer dorpen kwam een dief geloopen, die vluchtte voor de dienaars van het gerecht. Allen, die hem zagen, riepen: 'Grijp! Grijp!' Maar de dief ontkwam en vlood naar het andere dorp. Daar wilde men hem opvangen en riep men elkander toe: 'Sa mar! sa mar!' (Zoo maar! zoo maar!). De dief ontvluchtte ook hier en kwam in het derde dorp. Hier werd hij gevat en nu riep men: 'Berg

hem! Berg hem!' Vandaar de Friesche plaatsnamen *Garijp* (Grijp), *Suamar* (Samar) en *Bergum* (Berghem). WALING DIJKSTRA verhaalt ons ook, hoe Foswerd ontstond, en Ylst, Nijland, Koudum, Dronrijp enz.: Uit Frieslands Volksleven I, bl. 32 vlg.; terwijl DE COCK in zijn Brabantsche Sagen III, bl. 181 vlg. de populaire naamverklaring geeft van Aarschot, Beersel, Brussel, Leuven, Scheutveld en ook van *Kalevoet*. Toen namelijk Karel V eens naar Brussel reed over den steenweg van Alsemberg, brak zijn rijtuig ter plaatse, waar nu Kalevoet ligt, zoodat hij genoodzaakt was, te voet naar Brussel te gaan. Daarom werd deze plaats *Kalevoet* geheeten, d.i. *Karelte-voet*.

Uit den mond van een inwoner van Zeist, werd nog het volgende opgeteekend:

Bij Utrecht woonden twee reuzen, die elkaar voortdurend bestreden. Op zekeren dag besloten ze vrede te sluiten, door de grenzen van ieders gebied nauwkeurig te bepalen. Dit ging o.a. met de volgende woorden: 'Hier *bun ik*, en daar *zijst* gij'. Zoo ontstonden de dorpsnamen *Bunnik* en *Zeist*. Zie nog J. SINNIGHE, Eigen Volk IV, bl. 99 vlg. en J. CORNELISSEN, Nederlandsche Volkshumor II, bl. 233, 234.

Zoo geeft deze laatste drie volksetymologische verklaringen van *Kortrijk*, als tweede: Vóor lange, lange jaren kwam in die streek een graaf wonen, die om zijn goedheid zeer door het volk werd bemind. De brave man stierf, na een geheel korten tijd zijn graafschap bestuurd te hebben, en het volk was er om bedroefd, dat zijn *rijk* zoo *kort* geweest was. Van toen af werd zijn graafschap of onderhoorigheid *Kortrijk* genoemd.

Leiden. Eertijds woonden er bij Antwerpen, Nijmegen en Leiden reuzen, die de reizigers tol en schatting afpersten en hen kwelden. De te Leiden verblijvende reus was de sterkste en daarom gaf hij geleibrieven aan de personen, die hem betaalden. Voorzien van zulk een vrij*geleide* kon men de andere reuzen voorbijgaan.

Van *Murmerwoude* (F.) wordt beweerd, dat het vroeger *Moordenaarswoude* genoemd werd vanwege den moord op den H. Bonifacius.

Hoe kwam *Wierum* aan zijn naam? J. COHEN, Nederlandsche Sagen en Legenden (Zutphen 1919-1921) II, bl. 326 verhaalt: Timmerlieden begonnen een kerk te bouwen in een onbewoonde streek. Men dacht misschien: 'As ienkear de tsjerke er steat, volgt al 't oare fensels!'

Een verwonderde voorbijganger vroeg hun: '*Wjyrom* bouwe jimme hjir dy tsjerke?' Toen keken ze elkaar aan en vroegen elkaar 'Wjyrom?'

Ze verlieten de kerk en trokken naar 't vlakke land. Gastvrij ontvangen bij een boer en een boerin, wezen ze naar de kerk in de verte en zeiden: 'Wjyrom!' De boer zegt: 'Ben jimme ùt Wjyrom?' Antwoord: 'Wjyrom'. - 'Dat bin de minsken van *Wjyrom*!' zuchtte de boer. En zoo ging 't overal waar ze kwamen.

II. Volksgeneeskunde.

Bij gezette overweging blijkt het, 'dat naast de officieele therapie een andere bestaat, welke met totaal verschillende geneesmiddelen werkt, die minstens evenveel blijvende of tijdelijke aanhangers telt als de schoolgeneeskunde, en die meestal zonder bevredigende diagnose en zonder eenige duidelijke voorstelling te bezitten omtrent aard of werking der toegepaste middelen, alleen op de ruwe empirie steunende, vol vertrouwen haar zonderlinge middelen toepast. Dit is de eigenlijke volksgeneeskunde, die zich hoofdzakelijk op het gebied der therapie beweegt en haar adepten bij duizenden telt'. Aldus M.A. VAN ANDEL in zijn leerzaam proefschrift over de Volksgeneeskunst in Nederland (Utrecht 1909), bl. 5, waaraan ik thans kan toevoegen het reeds in den tweeden druk van het eerste deel aangehaalde belangrijke proefschrift van J.H. STARMANS, Verloskunde en Kindersterfte in Limburg (Maastricht 1930). Vergelijkend opgebouwd met de geneeskunde der Grieken en Romeinen is het merkwaardige boek van C. BAKKER, Volksgeneeskunde in Waterland (Amsterdam 1928). De studie der volksgeneeskunde in ons land

maakt bepaaldelijk in de laatste jaren inderdaad een goed figuur.

Naar men begrijpt, hangt de volksgeneeskunst ten nauwste samen met de volksreligie en tiert zij welig op den bodem van het animisme (I, bl. 87). Zij vormt een wezenlijken faktor der onderkultuur en vertoont zich in hoofdzaak éenvormig, zoowel hier als bij de natuurvolken, zooals O.V. HOVORKA en A. KRONFELD in hun standaardwerk over de Vergleichende Volksmedizin (Stuttgart 1908) zeer duidelijk hebben aangetoond. Van de kwalzalverij onderscheidt zij zich door haar volstrekte goede trouw en belangeloosheid. Haar gezichtseinder is zeer beperkt, zoowel wat den aard der ziekte als wat de kracht der geneesmiddelen betreft. Als ziekten gelden eigenlijk slechts: koorts, verwonding, bloeding, roos, brand, kou, jicht, kramp, vallende ziekte, asthma en nog enkele andere. Het streven naar zelfbehoud, gepaard aan hulpvaardig dienstbetoon, vormt de gemeenschappelijke drijfveer van volks- en kultuurgeneeskunde. Natuurlijk wordt nu de kloof tusschen beide met den dag grooter. Maar hoe verder men in vroeger tijden teruggaat, hoe geringer dit verschil is. Terecht merkt VAN ANDEL op, dat de volksmiddelen van heden de wetenschappelijke middelen van gisteren zijn.

Het is mijn taak niet, de ontwijfelbaar gezonde kern der volksgeneeskunde aan te geven, n.l. die middelen, welke berusten op doelmatige, instinktieve therapie, of op overoude elementaire, maar gezonde empirie; wel dien ik in het kort te wijzen op het zeer eigenaardige, van de kultuurgeneeskunde *afwijkende*, strikt-populaire in de behandeling en het toedienen der geneesmiddelen, dat uit primitieve volksvoorstellingen voortvloeit.

Inderdaad ligt bij de behandeling doorgaans deze opvatting ten grondslag, die echter met den dag in helderheid en bewustheid afneemt, dat de ziekte zelf een boosaardig, ja demonisch wezen is, of ook een worm, in alle geval een konkreet iets, dat in het lichaam huist. Zoo spreekt men b.v. van haarworm, ringworm, dauwworm; en niet onmogelijk hebben de maden, de lintworm en de lijkwormen tot deze opvatting aanleiding gegeven. Vooral de kiespijn wordt

aan het knagen van wormen toegeschreven. Dit geloof staat in Mecklenburg zoo vast, zegt GAIDOZ, dat een lepel met kokend water onder den zieken tand gehouden wordt. De diertjes, door den damp bedwelmd, vallen in den lepel en zijn duidelijk te zien.

Het ziektewezen kan verdreven worden op velerlei wijzen; vooral echter door bezwering, door bannen en overdragen, door sympathetische geneesmiddelen.

Niet slechts deze laatste methode, maar vrij wel de geheele volksgeneeskunde wordt beheerscht door de **sympathie,** die de geneeskracht van de *signatuur*, d.i. de teekenen der dingen afleidt. Volgens deze leer dient een geelbloemige of geelsappige plant tegen de geelzucht, een roodkleurige stelpt het bloed, een knolgewas geneest de aambeien enz. Deze volksvoorstellingen, die wij reeds herhaaldelijk in het Eerste Deel aantroffen, zijn sinds overoude tijden over de geheele aarde verspreid en berusten op een bepaald gevoel van gemeenschap tusschen gelijkgeaarde wezens, in dit geval tusschen het ziektewezen en het geneesmiddel. Waarschijnlijk heeft de symboliek deze sympathische opvatting uit de praelogische menschelijke denkwijze doen ontstaan. Om een geest uit het lichaam te bannen, achtte men het reeds voldoende, bepaalde deeltjes, als haren, nagels, enz. vast te leggen of te vernietigen. Van hier tot de zuiver symbolische handeling is slechts éen stap: wat geschiedt niet slechts aan een deeltje, maar aan een overeenkomstig voorwerp, geschiedt aan het voorwerp zelf. Wil men een heks kwaad doen, wij zagen het I, bl. 87, dan maakt men een ploegijzer gloeiend en spreekt plechtig den naam der vermeende heks uit; deze zal dan de hevigste smart voelen. Daarom legt men ter verwijdering van wratten in een touwtje zooveel knoopen als men wratten heeft, en begraaft dit ergens: door deze symbolische handelwijze worden de wratten zelf begraven. De beteekenis der aanwending van roode stoffen bij bloedloop is oorspronkelijk dan ook wel deze, dat het rood-gedachte ziektewezen op de roode stof overga. Naderhand is het sympathiebegrip natuurlijk in verschillende richtingen uitgebreid.

Eindelijk wensch ik er de aandacht op te vestigen, dat de leer der signaturen niet altijd als *leiddraad* bij het opsporen van geneeskrachtige kruiden, maar ongetwijfeld meermalen slechts als *verklaring* eener reeds bekende werking heeft gediend; zie hieromtrent het artikel van PROF. VAN LEERSUM over de Waardeering van Oude en Volksgeneesmiddelen in het Nederl. Tijdschr. voor Geneeskunde LVIII (1914), bl. 1952.

1. Bezwering is wel het meest verspreide, ook heden nog dagelijks aangewende heilmiddel, waarin animistische en specifiek-Christelijke bestanddeelen met elkaar vermengd zijn. Het bezweren is een kunst, die erfelijk is, maar zij kan slechts worden overgedragen van een man op een vrouw of van een vrouw op een man. Het formulier is eigenlijk geheim. Het wordt zacht gefluisterd of gepreveld, en het getal 3 is daarbij van bizonder gewicht: driemaal wordt daarbij een kruis gemaakt, driemaal gespuwd, driemaal gestreken enz. Ook zijn dag en uur niet onverschillig; sommige bezweringen dienen te geschieden bij afnemende, andere bij nieuwe maan, weer andere vóor zonsopgang. De formule is of een kort bevel, of zij wordt ingeleid door een kort episch verhaal, waarin een gelijksoortig geval wordt uiteengezet: wij hebben dus weer met sympathie te doen. Zoo beginnen b.v. verscheidene formulieren tegen de wormen met de vermelding van Job op den mesthoop. Van een formulier uit Denderwindeke tegen brand luidt de inleiding: ‘De H. Laurentius werd gebraden op een rooster: hij en zwol niet op noch en verzwoor; ik hoop, dat gij ook niet zult zwellen of verzweren’. - Rond den Heerd (1877) weet deze berijmde bespreking tegen brandwonden mee te deelen:

Ons' Heere Jezus kwam aldaar gegaan,
Hij vond er een kindeke in brande staan.
Hij nam het in Zijne gebenedijde hand
En *b*luschte den ge*b*enedijden *b*rand.
En 't en *zwoer* noch 't en *zwol*,
En 'k hoop in Jezus' naam, dat 't ook niet *doen* en *zol*.

In deze formule vinden wij allitteratie, assonantie en rijm. Andere formules worden ons medegedeeld door DR. BOEKENOOGEN in Onze Rijmen, bl. 67; zoo b.v.:

Moeder Maria ging over den berg.
Ze nam een tak van den heiligen boom,
Ze wierp 'em over haar hoofd in den stroom.
Kwik door dit, kwik door dat,
Vlieg door aderen, zenuwen, pezen,
Ik hoop, dat met Gods hulp dit beest zal genezen.

Het Christelijke in deze spreuken is slechts een dun laagje vernis: in den grond zijn zij volstrekt identiek met Oudgermaansche en Oudindische, waar de heidensche godenwereld optreedt.

Den korteren vorm vertoont:

Dit arm of poot
Is *verrukt* of *verstoot*.
't Zal niet *verrotten* of *verzweren*
In den naam des Heeren, C.A.B.

Deze en dergelijke bezweringen of besprekingen worden vooral toegepast bij verwondingen, verrekkingen, verstuikingen en spierpijnen. De *strieker* legt somtijds wat zeep op den zeeren enkel; dan zet hij de pet af, zegt de bezweringsformule op en strijkt op bepaalde wijze over den enkel. Bij wonden zegt men te Heumen:

Ik verbinde deze wonde,
Ik stille dat bloed in deze stonde,
Als Christus de Heer opgevaren is.

Bij kneuzingen vindt men o.a. dit formulier:

Deze man enz. is over een berg geloopen,
Deze man enz. heeft zijn hand enz. gestooten,
Het moet in de Roode Zee verdwijnen,
Gelijk de Wijzen uit het Oosten,
En God genas het met der stond,
O Heer, help mij! Amen.

2. In het bovenstaande wordt het ziektewezen verdreven. Maar met of zonder spreuk wordt dit wezen veelal ook vastgelegd, g e b a n d of wel op een persoon of zaak o v e r g e d r a g e n . In de Friesche Wouden wordt de bilzucht het *koude vuur* genoemd; maar men meent, dat zij licht kan worden geweerd, door het eerst daaraan bezweken dier vóor de staldeur te begraven. Vooral de koorts wordt graag en licht overgedragen. In het Oosten van ons land snijdt men zich hiertoe den nagel *in het leven* en maakt dan den bast van een boom ook los tot *in het leven* (let op de sympathie!). Dan drukke men met den vinger *het vocht* daaruit tegen en tusschen *het vocht* van den boom: dan heeft de boom de koorts. Of men binde een kouseband of strooband om den boom, liefst een vlierboom (I, bl. 105, 157), en ga dan spoedig loopen, zonder om te zien. Deze praktijk is in geheel Groot-Nederland - en verre buiten de grenzen - bekend. Men noemt dit ‘de koorts afbinden’. Ook kan men het haar- of nagelknipsel van den zieke, of een briefje met zijn naam, in een opzettelijk daartoe geboord gat in den boomstam steken. Niet zelden spreekt men hierbij het rijmpje:

Olde Marolde
Ik hebbe de kolde,
Ik hebbe ze noe,
Ik geve ze oe,
Ik binde ze hier neer,
Ik krijg ze niet weer.

De koorts - of een ander ziektewezen - wordt ook met spijkers in een boom vastgehecht; zij wordt met en door dingen, die met den lijder, liefst met de zeere plek, in aanraking geweest zijn, verbrand, in 't water geworpen, in den grond gestopt, verkocht, weggegeven, ja afgeschreven. Wat is eenvoudiger, dan met krijt op de deur te schrijven: ‘Koorts, ik ben niet thuis’ (Zevenhuizen)? Of als rijmpje:

Koorts, koorts, ik ben niet thuis,
Ga maar naar een ander huis.

Ook de hik wordt graag overgedragen; hiertoe dient de spreuk:
Deventer:

'k Heb de hik
'k Heb ze prik
'k Heb ze nouw
'k Geef ze aan jou.

Venloo:

Ik heb den hik
Ik heb de pik
Ik gêf um aan 'n noaberman,
Dê 't good verdrage kan.

Dit driemaal vlug achter elkaar opzeggen. Als een kind de hik heeft, dan groeit het hart, meent het volk.

3. Bij de sympathetische geneesmiddelen wordt het verband tusschen kwaal en geneesmiddel gezocht *in de oorzaak*: zoo legt men haar van den hond, waardoor men gebeten is, op de wonde. Bij de jicht, die haar oorsprong in wormen heeft, geeft men den patiënt 13 regenwormen met brandewijn in; - *in de kleur*: een geelsappig kruid, als de stinkende gouwe, tegen geelzucht, het eten van roode bieten tegen bloedspuwen, gemalen menschenbeenderen tegen beeneter, het bloed van een zwart schaap tegen gordelroos met bloederigen, donkerkleurigen huiduitslag (Maas en Waal); - *in den vorm*: zoo dient het longkruid met zijn vlekjes op de bladeren, die op longknobbeltjes lijken, tegen longziekte, en hondstong met zijn tongvormig blad, tegen hondsdolheid. De bloempjes van oogentroost (*Euphrasia*) vertoonen een gele, oogvormige vlek; vandaar dat deze plant als een deugdelijk middel geldt tegen alle mogelijke oogkwalen; - *in den aard*: pieren, in een zakje op de borst gedragen, zijn van baat tegen de wormen; - *in den naam*: vandaar, dat de roos als onfeilbaar middel geldt tegen de huidziekte van dien naam,

dat de hondsroos helpt tegen hondsbeet, leverkruid tegen leverziekte, steenbreek tegen nier- of galsteen enz. In Friesland gelooft men aan de kracht van een duif, boven de wieg gehangen, tegen dauwworm (althans overeenkomst van klank). Een merkwaardig voorbeeld geeft DENIS SCHRIJNEN in het Pharmaceutisch Weekblad 1902, bl. 1006. Te Blerik bezigt men tegen kanker veelal het volgende geneesmiddel. Een levende rivierkreeft wordt in een zakje genaaid, dat door den zieke gedurende 24 uur op de zieke plaats moet gedragen worden. Heeft hij dien tijd wakende doorgebracht, dan is de kanker op de kreeft overgegaan; het zakje wordt nu verbrand en de lijder is genezen. Maar waarom een kreeft? Dit middel is uit het naburige Duitschland overgewaaid, waar kreeft en kanker beiden *Krebs* heeten.

Sympathetische middelen dienen ook om het geslacht der kinderen te beinvloeden. Men moet zijn gedachten gefixeerd houden op de begeerde sexe. Maar ook de vrouw moet 'kloeke spijzen' eten om jongens te verwekken, liefst zwart brood met spek en boerenkool met worst.

4. In het gebruik van sommige geneesmiddelen is wellicht een survival van een offer te erkennen; zoo b.v. in het bloed van een wit of zwart dier, dat door den lijder moet gedronken worden. Dit kan m.i. echter ook berusten op de animistische voorstelling, dat bloed ziele- en levensspijs is. Trouwens de volksgeneeskunde stoelt nog op tal van andere oude overwegingen en voorstellingen, die ons heden ten dage slechts zeer onvoldoende bekend zijn.

5. Volgens de leer van de kwade sappen, moeten deze naar buiten, waardoor dan een ziekte wordt uitgespaard. Daarom moet de medicus allen huiduitslag met rust laten. Daarom moeten te Broek in Waterland bij open kankerwonden op de aangedane plek levende kikkertjes gelegd worden, 'dan kunnen ze de kwade sappen overzuigen'. Zie STARMANS, Verloskunde, bl. 73; BAKKER, Volksgeneeskunde, bl. 573.

6. Met name ontgaat ons de beteekenis van vele geneeskrachtige kruiden. Velen hunner spelen een voorname rol in de toover-

wereld en waren eenmaal aan de Germaansche godheden heilig, of verheugen zich thans nog in een voortsluimerende vereering van den geest der vruchtbaarheid. Op eenzame en gewijde plekken groeien zij, en zwijgend, ongezien door godheid en menschen, onder het prevelen van gebeden, en met de linkerhand moet men ze veelal plukken.

De vlier genoot den grootsten eerbied; was ook niet de kruisboom van vlierhout? De bast van den vlierstruik geldt dan ook als een krachtig geneesmiddel; hij is braakmiddel of purgans. Verder wordt hij gebezigd tegen keelpijn en waterzucht, terwijl de bladeren en bloemen gedronken worden als thee tegen verkoudheid, evenals de bloesems der linde. De aromatische bessen van den gevierden jeneverstruik (*Juniperus communis*) bezitten eveneens veelzijdige geneeskracht. Werden zij eertijds inderdaad als verjongend en levenwekkend beschouwd? Het duizendblad (*Achillea Millefolium*) heet een deugdelijk middel te zijn voor het heelen van wonden, door ijzer veroorzaakt. Geeft de naam Achillea hier wellicht de verklaring?

Een bij het volk zeer geliefde plant is het valkruid (*Arnica montana*), en vrij algemeen wordt zij aangewend bij kwetsuren. Eertijds, stond zij tot den wolf in betrekking, zooals nog thans uit de Oostfriesche benaming *Wulfsblöme* en ons *wolverlei* blijkt. De schors en de jonge takken van den berkeboom, in de lente verzameld, zijn een bloedzuiverend, zweetafdrijvend en waterafdrijvend middel; waarschijnlijk wel, omdat hij in de lente, als hij wordt aangeboord, een sap geeft, dat verwerkt wordt tot berkenwijn. De hennep (*Cannabis sativa*) heeft groote magische kracht en wordt vooral als verdoovingsmiddel gebezigd. De hoogopgroeiende hopranken (*Humulus Lupulus*) zijn het zinnebeeld van groei en wasdom en schijnen daarom de gezondheid weer te geven aan herstellenden en bloedarmen. Ook de zelf (*Salvia officinalis*) staat bij het volk hoog aangeschreven: zij versterkt de zintuigen en sterkt de zenuwen.

Het is niet onmogelijk, dat men in verscheiden gevallen eerst naderhand een zekere vereering, ja tooverkracht aan planten is gaan toeschrijven, wier geneeskracht door de ervaring aan het licht was

gebracht; en, zooals gezegd, met die ervaring kan de kultuurgeneeskunde haar voordeel doen. Zij toont zich dan ook geenszins afkeerig van de volksgeneeskunde, getuige het feit, dat herhaaldelijk oude middelen opnieuw in praktijk worden gebracht. Getuige ook de nog gehouden onderzoekingen over het kiezelzuurgehalte der organen en naar de rol dezer stof in de stofwisseling, op grond van de wetenschap, dat het volk sedert eeuwen zekere kiezelzuurbevattende kruiden tegen de zoogenaamde konstitutioneele ziekten aanwendt. 'Dit staat vast', schrijft PROF. VAN LEERSUM t.a.p., bl. 1959, 'dat wij een groot aantal onzer beste geneesmiddelen, o.a. digitalis, strophantus, china, coca, aan den speurzin van den natuurmensch te danken hebben.'

Met groote ingenomenheid kan ik hier vermelden, dat in den zomer van 1927 op het terrein van het Nederlandsche Openluchtmuseum, mede door de vrijgevigheid van H.M. de Koningin, een niet onaanzienlijke Geneeskruidentuin kon worden geopend.

Zie verder: VERDAM, Over Bezweringsformulen, in de Mededeelingen v.d. Maatschappij der Nederl. Letterk. 1900-1901, bl. 1 vlg.; A. DE COCK, Volksgeneeskunde in Vlaanderen (Gent 1891); Over de folklore van dieren en menschen, in de Handel, v.h. derde Vlaamsche Natuur- en Geneeskundig Congres 1899, bl. 185 vlg.; DENIS SCHRIJNEN, Volksgeloof omtrent geneeskracht van planten, in het Pharmaceutisch Weekblad 1904, bl. 1 vlg.; Driem. Bladen II, bl. 12; III, bl. 34; XI, bl. 41; F. VISSER, Volksnamen voor Geneesmiddelen enz. (Baarn 1912); HEUVEL, Volksgeloof en Volksleven, bl. 163; L. SLOET, in De Gids 1881, 2, bl. 221, 413, 439; V.D. VOO, De Leer der teekenen, in Vragen v.d. Dag XXV, 11; Volkskunde XXIV, bl. 113; Nederl. Museum II, bl. 117, 230. Voor België valt nog te vermelden PAUL HERMANT et DENIS BOOMANS La Médecine populaire (Bruxelles, zonder jaartal), met een voorbericht van ALBERT MARINUS. Een belangrijke bijdrage tot de kennis van de volksgeneeskunde is ook het proefschrift van DR. F. OLBRECHTS, Een oud Mechelsch bezweringsformulier (Gent 1931).

III. Natuurverklaring en weerkunde.

1. Uiteraard is ook de **natuurverklaring** van het volk hoogst gebrekkig, hoe vertrouwd het met de natuur ook zijn moge en hoe goed het de natuurverschijnselen over het algemeen waarneemt. Immers de volksempirie is hoogst onbetrouwbaar en bij onderzoek en verklaring speelt de verbeelding de voornaamste rol. Reeds de gestelde vragen zijn eigenaardig. Het volk tracht niet slechts den oorsprong der dingen te achterhalen door te vragen: vanwaar komt de aarde, de zon, de maan, de mensch, vanwaar boomen en planten, bergen en rivieren, ziekten en dood? Maar met een weetgierigheid als die van het kind, dat ons door zijn vragen verveelt, stelt het vragen, die ons volstrekt onzinnig lijken: hoe komt het, dat het vuur ons dient, de eik getande bladeren heeft, de koekoek zijn eigen naam roept, de kruisbessen stekels hebben, de kraai zwart is, de pad roode oogen heeft, de vleermuis en de uil zich over dag schuil houden, het heidekruid een rossige kleur heeft, de hazenlip gespleten is?

Maar eigenaardiger nog dan de vraag is het antwoord, dat n.l. zoo goed als steeds den vorm van sprookjes, sagen en legenden aanneemt. Wij spreken dan van n a t u u r v e r k l a r e n d e s p r o o k j e s enz.; en deze vindt men niet alleen bij volken met lage kultuur, maar ook daar, waar de mensch door het voltooien der behoeften en betrekkingen zijner natuur zich tot een bovenkultuur heeft opgewerkt. Het ongeoefende denken vermag nimmer een wetenschappelijk antwoord te geven: een sprookjesverklaring is makkelijker gevonden; de denkwijze is onzelfstandig, associatief, praelogisch. Merkwaardig in deze volksverhalen is niet alleen het zoeken naar den oorsprong der dingen, hoe onvolmaakt dan ook, maar ook de omstandigheid; dat het physieke kwaad gewoonlijk wordt voorgesteld als het gevolg van den toorn van een hooger wezen, door een misslag veroorzaakt. Zie hierover verder mijn Essays en Studiën, bl. 183, 210; Volkskunde XIII, bl. 8 vlg. Overvloediger materiaal vindt men bij

O. DÄHNHARDT, Natursagen, zie boven; Naturgeschichtliche Volksmärchen (Leipzig 1898).

Ook in ons land vindt men zulke natuurverklarende volksverhalen te over, in het zuidelijk volksgebied echter meer dan in het noordelijk. Wij vernemen, hoe de bergen en heuvelen ontstaan zijn door oproerige reuzen, of uit zand, dat in den mond van den satan lag; want oorspronkelijk was de aarde vlak. Wij vernemen de oorzaak van het onweer: schreef men dit voorheen aan den dondergod toe, thans zegt men, dat de H. Petrus aan het kegelen is. Waarom is de zaag getand? Dat is eigenlijk duivelswerk. De satan meende aldus de menschen te plagen. Vanwaar het *Hul* bij Elspeet, het Solsche Gat, het Vrouwenzand bij Stavoren? Vanwaar zoo menige grillige rotsvorm, die schijnbaar een hoefindruk vertoont? Vanwaar het mannetje in de maan? In Vlaanderen, Antwerpen, Zuid-Holland, Utrecht en Gelderland is het een houtraper of houtdief, die 's Zondags of in den Kerstnacht er op uitging. Waarom is de wever zoo slecht gezien? Omdat een wever de nagels bezorgde, toen Christus gekruisigd werd; zie WELTERS, Limburgsche Legenden II, bl. 61; JOOS, Vlaamsche vertelsels, bl. 35. Doch laat ik mij beperken tot enkele natuurverklarende verhalen van dieren en planten.

D i e r e n . Waarom vliegt de uil alleen bij nacht? In Gelderland en Groningen vertelt men: Eens kwamen de vogels samen en zeiden: wij willen te zamen vliegen, en wie het hoogst komt, zal koning zijn. De ooievaar, de vorst der Geldersche vogels - te Groningen zegt men de gansarend - verhief zijn statige vlerken en overtrof den raaf en den koekoek ver; het winterkoninkje was hem echter te slim af. Het was onder zijn vederen gekropen en had zich aldus mee omhoog laten heffen. En toen nu de ooievaar niet meer kon, vloog het vroolijk nog veel hooger het luchtruim in.

Maar de vogelen, verontwaardigd, zich aldus verschalkt te zien, meenden het beestje te moeten bestraffen. Het ontvluchtte hen echter in een molshoop. Toen besloten de vogelen den uil als wachter aan te stellen, omdat alleen hij bij nacht ziet. De uil waakte tot den

morgenstond. Toen werd hij slaperig, en het winterkoninkje ontkwam den sluimerenden wachter en vloog lustig door het geboomte rond.

Sindsdien hebben de vogelen den uil bespot. Als hij zich bij dag laat zien, schelden zij hem uit. Daarom vliegt de uil alleen bij nacht. -

Verhalen als deze vindt men in alle werelddeelen. Hoofdoorzaak blijft, dat de uil uit de gemeenschap der vogelen gebannen werd. Sommige volken schrijven dit hieraan toe, dat hij eerst koning was, maar om zijn wreedheid werd verdreven; weer andere, dat hij den leeuwerik bedroog en nu bang voor hem is.

Het verhaal van het winterkoninkje en den uil is ook in België algemeen verspreid, zooals DE MONT en DE COCK, JOOS, CORNELISSEN en VERLIET ons mededeelen. Daar dient het ook als naamverklaring van 'koninksken' en 'koninksvogelken', terwijl de Geldersche lezing het geroep van het winterkoninkje verklaart. Want boven den ooievaar gekomen, riep het beestje: 'Koning, koning ben ik-kik-kik-kik-kik!' Maar de katuil roept nog altijd klagend: 'Er-oêt, er-oêt!' Een Fransch sprookje zegt, dat de uil 'hu-hu-hu-hu' roept van de kou.

Ons sprookje is niet zuiver natuurverklarend. Het eerste gedeelte verhaalt den wedstrijd tusschen twee dieren, die overoud is, en behalve in Europa, in Afrika, Amerika en Oost-Azië wordt aangetroffen. Volgens DÄHNHARDT moet de Aesopische fabel van den haas en de schildpad als de oervorm worden beschouwd. Deze wedstrijd wordt verhaald in drie hoofdvormen: 1. De haas verlaat zich op zijn slanke beenen en legt zich te slapen aan den weg; maar de schildpad loopt zonder ophouden en erlangt de overwinning der volharding over de traagheid. - 2. De schildpad (slak, egel) overwint den haas (olifant, struis, ree, tijger) door bedrog, door verscheiden verwante dieren onderweg op te stellen, die op de vraag: 'Schildpad, waar ben je?' moeten antwoorden: 'Hier!' - 3. Een klein dier, dat zich aan den staart van den tegenstander vastklampt of zich onder zijn veeren verbergt, overwint. In Afrika zijn deze dieren: wild zwijn en kameleon, of ook leeuw en kikvorsch;

op de Fidschi-eilanden: vlinder en kraanvogel; in Annam: schildpad en tijger; in de Westaziatisch-Europeesche groep: vos en kreeft, of kikvorsch en slak. Bij een soortgelijk verhaal uit Zuid-Holland (Maasland) voegt zich het eigenaardige motief, ook in Frankrijk en België niet onbekend, dat de kikvorsch bij aankomst de poort gesloten vindt. Maar de slak kruipt er eenvoudig over heen. Te Maasland kent men ook het verhaal van het wed*vliegen*, maar vervangt er het winterkoninkje door het klein-jantje of boomsluipertje. De ooievaar blijft in dit waterland natuurlijk gehandhaafd, In Lapland, Finland en Zweden verhaalt men van het wed*zwemmen* van visschen, en ook in Vlaanderen is deze vorm niet onbekend. Zoo weet men b.v. te verhalen, dat de schol en de panharing een weddenschap aangingen, wie het snelst kon zwemmen. De schol repte zich, wat zij kon. De kleine panharing daarentegen vermoeide zich niet, maar zwom zoo gestadig, dat de schol ten slotte achter bleef. Toen nu de haring haar voorbijschoot, meende de schol te barsten van nijd. Zij beproefde een list en begon te roepen: 'Panharing! panharing!' en zoo lang schreeuwde zij, tot haar muil krom getrokken was: daarom heeft de schol een scheven muil. Hier treedt het verhaal dus weer in dienst der natuurverklaring. Zie DE MONT-DE COCK, Vlaamsche Vertelsels, bl. 97 vlg.; BOEKENOOGEN, in Volkskunde XV, bl. 72 vlg.; CORNELISSEN en VERLIET, Vlaamsche Volksvertelsels, bl. 224.

Waarom roept de duif: 'Rookoe, rookoe?'

De ekster wilde een nest leeren bouwen en vroeg de duif om raad. Deze had echter niet veel lust, van haar wetenschap mee te deelen. Maar de ekster beloofde haar een roode koe, en nu willigde de duif in. De ekster leerde het spoedig, maar weigerde de roode koe te geven. En daarom roept de duif voortdurend: 'Rookoe, rookoe': Driem. Bladen I, bl. 71. Wij hebben hier te doen met een geliefkoosd thema. De dieren beloven, borgen, ruilen en handelen als de menschen, en bedriegen en worden bedrogen als zij. Vooral ook de primitieve ruilhandel speelt een groote rol. Zoo verklaart het volk ook gaarne de ongelijkheid in de uiterlijke verschijning van

twee dieren, die zijns inziens eigenlijk niet op elkaar moesten voor hebben: waarom de pauw leelijke pooten, de haas lange ooren, de koe hoorns heeft. De dieren, die een staart missen, hebben hem geleend en niet terug gekregen.

Waarom is de schol plat?

Adam hield veel van visch, verhaalt men in Friesland. Eens had hij een menigte visschen gevangen en op den oever neergelegd. Toen hij nu bezig was, de visschen bijeen te verzamelen, kwam hij te vallen, want de grond was glad van het slijm der visschen. Hij viel met zijn achterdeel midden op een schol, die daardoor geheel plat werd. Adam had een broek met nopjes aan, daardoor kreeg de schol vlekjes op de huid, zoaals men die tot heden toe er nog op ziet. En de schol is sedert ook altijd plat gebleven: WALING DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven II, bl. 137.

Waarom heeft de schelvisch twee bruine vlekken?

Toen Sint Pieter eens in het Galileesche meer schelvisschen ving, gebeurde het, dat hij een, die niet in den emmer ging, met duim en wijsvinger beetpakte. De indrukken der vingers zijn nog steeds zichtbaar.

Waarom lijkt de mier half doorgebroken?

Een herder zette zich eens bij toeval op een mierennest. De mier ging klagen bij God en nam de spin tot getuige. Maar deze beweerde, dat het niet met opzet gebeurde. Toen werd God boos en slòeg de mier met het zwaard midden door. -

Ook in deze verhalen ontbreekt het komisch element veelal niet, zooals blijkt uit het volgende sprookje, waar ook andere ons reeds bekende motieven een plaats vinden.

Waarom heeft de kwakkel geen staart?

De groenvink was herbergierster en hield een bierhuis langs den weg. Op Aschwoensdag hadden de kraai, de ekster en de kwakkel zich in de kerk een asschen kruisje gehaald, dat na den kerkdienst, naar zij meenden, ‘verdronken’ moest worden. Het Leuvensch en de Faro smaakten hun bij den groenvink zoo lekker, dat zij ten slotte

een stuk in hun kraag kregen; maar toen het op betalen aankwam, hielden zij zich van den doove. De kwakkel, die vroeger een fraaien, langen staart had, wou de plaat poetsen, maar de bazin pakte ze bij den staart en hield de veeren in haar poot. De ekster, die eerst wit was, kwam in een kolenbak terecht; en de kraai, die voorheen evenmin zwart was, vloog door de schouw naar buiten en moest zich door het vuile roet heenwerken.

Sedert dien tijd hebben de kwakkels geen staart meer, zijn de kraaien en eksters zwart, en herhaalt de groenvink telkens: 'Ik wil 't geld van mijn bier!' Waarop de kwakkel antwoordt: 'Ge hebt het gehad, ge hebt het gehad!'

Het ontbreken van lichaamsdeelen wordt dikwijls ook zóo verklaard, dat het dier te laat kwam, toen O.L. Heer de staarten, horens enz. verdeelde. - Toen de vogels gekleurd werden, verhaalt een Westvlaamsch sprookje, en O.L. Heer bij den distelvink kwam, was Hij al zijn verven kwijt. Daar stond nu het arme vogelken te klagen en te jammeren, zoo dat Ons Heer deernis met het beestje kreeg. Hij ging nu van vogel tot vogel, nam van elks veeren een ziertjen af en schilderde dat op de veeren van het distelvinkje.

Maar ik mag ook het fraaie sprookje van het roodborstje niet onvermeld laten.

Toen O.L. Heer vol pijnen en tormenten aan Zijn kruis hing, zat een klein vogeltje op den rand van zijn nest vol medelijden naar zijn stervenden Schepper te turen, en bittere tranen liepen uit zijn oogskens, toen het de puntige doornen zag. Het vliegt naar het kruis, en het gelukt hem één doorn los te pikken en te rukken .... Op dat oogenblik viel een droppel bloed op hem, en verfde zijn borstje rood.

P l a n t e n . Het Christelijk element treedt hier sterk op den voorgrond. De Mariadistel heeft wit-gevlekte blaren, omdat, toen Maria haar kind de borst gaf, daar een druppel melk op viel. De witte hagerozen prijken op den heester, waarover Maria op de vlucht naar Egypte de windsels van haar kind te drogen hing. Op dezen

tocht hoorden Maria en Jozef eensdaags de soldaten achter zich en zij verborgen zich haastig in een gracht. Daar groeiden biezen en de biesstengel was onbeschaamd genoeg, om het kind in 't oog te durven steken. De kleine Jezus gilde van pijn, maar gelukkig hoorden de soldaten het niet. Daarom werd het stekelige bies-topje vervloekt, en sedert dien is het dor en als verbrand.

En weer op dezen tocht, zoo dramatisch door het volk uitgewerkt, verleenden sommige boomen geen bescherming. Maar wel de palmboom en de treurwilg, die nog heden hun takken laten hangen, dewijl ze destijds herhaaldelijk de H. Familie als met een ringmuur omsloten tegen nakend gevaar. De hazelaar verleende beschutting tegen het onweer, en sedert dien heeft hij bliksemwerende kracht.

Hoeveel stof schenkt ook niet de Passie des Heeren! De *Rosa rubiginosa* heeft roode puntjes op de twijgen: die komen van 's Heilands bloed bij de doornenkroning. Eveneens werden de mosroos en het zevenblad rood geverfd door de bloeddruppels van Christus.

Bij Zijn dood waren alle boomen droef en stil, behalve de esch; daarom moet hij thans voortdurend ruischen en beven.

De wilgen, verhaalt men in Noord-Limburg, bersten als zij oud worden; en wel, omdat ook Judas berstte, die zich ophing aan een wilgetak.

Over de vossebessen vind ik in ons land deze twee natuurverklarende verhalen. Een vroom kluizenaar bad Maria om ooft voor de arme bergbewoners. Toen nam zij haar krans af, maakte hem los en strooide de stukken over de bergen. - Maar de weetgierigheid van het volk vroeg ook opheldering omtrent den kruisvorm der kelkblaadjes. Vandaar het verhaal, dat de duivel bij de schepping het verlof kreeg, óok een plant het aanzijn te schenken. Hij schiep nu de vossebessen, maar vervloekte ze, zoodat ieder, die de vrucht at, hem vervallen moest. God nu verhinderde dit, door op iedere vrucht een kruis te plaatsen.

Waarom heeft het viooltje geen geur?

Vroeger was het zóo welriekend, dat het koren vertrapt werd,

om de bloem te plukken. Dit verdroot haar en ze bad: ‘Heilige Drievuldigheid, ontneem mij mijn geur!’ De H. Drievuldigheid antwoordde: ‘Het geschiede naar uw wensch. Maar dewijl gij niet hoogmoedig zijt, zult gij mijn naam[1] dragen.’

Waarom draagt de Haagwinde (*Convolvulus sepium*) den naam van O.L. Vrouweglazeken?[2] In Vlaanderen verhaalt men:

Daar was een keer een voerman. Zijn wagen, die zwaar met wijn geladen was, zat diep in het slijk aan eenen slechten eerdeweg versteld, en nutteloos zweepte hij zijne peerden om uit den modderpoel te geraken. Alle moeite was verloren: voerman en peerden zweetten onder den last en de wagen bleef even diep verzonken. Maar Onze Lieve Vrouwe kwam daar van passe voorbij gegaan, en den nood van den armen voerman ziende, had zij er pijne mede en zij sprak tot hem:

‘Ik ben moede en afgemat van gaan, en ik lijde van den dorst, geef mij wat wijn te drinken en terstond zoo maak ik uwen wagen los.’

‘Zeer geern, Lieve Vrouw,’ antwoordde de voerman, ‘maar 'k en hebbe geen glas om er den wijn in te doen.’

Onze Vrouwe en gaf daarop geen antwoord, zij keerde heur om, en trok uit de hage een wit met roodgestreept bloemeken af, dat nog al een glazeken geleek, gaf het aan den voerman en zei:

‘Schenk mij uwen wijn daarin.’

De blijde man goot het witte bloemeken boordeke vol en gaf het met eerbied aan O.L. Vrouwe.

‘God zegene u,’ zeide hij, ‘lieve Vrouwe.’

En O.L. Vrouwe ledigde het blommeke, en op den zelfsten oogenblik stond de wagen vrij en de voerman reisde voort.

't Is sedert dien, dat men dat bloemeken O.L. Vrouweglazeken heet. -

1) Aldus wordt ook de naam van Drievuldigheidsbloem verklaard.
2) Ik vermeld dit verhaal hier, omdat ik het meer als natuurdan als naamverklarend beschouw.

Ten slotte nog het natuurverklarend sprookje van den vorm der sleutelbloem (*Primula Veris*), ook Sint-Pietersleutel geheeten. Ik laat het hier volgen in zijn West-Vlaamsche kleedij en vestig de aandacht van den lezer op de fijnheid van toon en de naïeveteit van lijnen.

Daar was eens een kindje gestorven. Zijn zielke, nog wit als sneeuw van onnoozelheid, vloog rechte naar den hemel en 't klopte er aan de deur om binnen gelaten te zijn en te gaan spelen met de engelkens, zijn broertjes.

Sint-Pieter ontsloot de deur met zijn grooten gouden sleutel en deed ze met gerreken open[1]; ja maar, met dat hij zag, met wien hij te doen had, trok hij de deur wat wijder open en heette het nieuwe engelken welkom in zijnen nieuwen huis. Maar, als hij de deur wederom wilde toedoen, ontsnapte de truis goudene hemelsleutels aan Sinte Pieter zijne handen en hij viel op de goudene zulle dat 't klonk. Maar van de zulle gletste de truis naar beneden en viel een dag of twee lang en rolde eindelinge ieverst op 't kerkhof van een buitenparochie neder. Nauwelijks lagen de goudene sleutels tusschen 't gers en de blomkes van 't kerkhof te glinsteren, of daar schoot een schoone blomme op, eene blomme, die nog nooit op aarde gegroeid noch gebloeid hadde, waarvan de naam zelve niet en bestond.

Nu 't gebeurde, dat er daar 's anderdaags met den vroegen ochtend een weezeken kwam naar 't kerkhof op 't graf van haar onlangs gestorvene moeder, versche bloemen strieuwelen en een vurig gebed bidden. Weldra had het weezeken die nieuwe blomme in 't oog, die zoo fier en zoo mooi te pronken stond; en 't was heel verwonderd van zulk een schoone blomme te zien, die er daags te voren niet en groeide; eene blomme, die het nog nooit van zijn leven gezien en hadde. 't Ging nader en bezag de blomme wat nauwkeuriger, maar wat stond het verbaasd, toen het te midden in den bloemenstruik een truis gouden sleutels zag liggen, die aan een gouden ringel geschakeld zaten en waarin het woord 'Hemel' gesneden stond.

1) Zette de deur op een kier.

De mare van de blomme en de goudene sleutels liep seffens de parochie rond, en elders ook nog, en een ieder kwam zien naar die blomme, en het volk heette ze *d' Hemelssleutelblomme*, zoo ze nog heet.

Zie IS. TEIRLINCK, Plantenkultus, in de Vlaamsche Kunstbode 1906, bl. 233 vlg., 1907, bl. 170 vlg.; 1909, bl. 47; DE MONT-DE COCK, Vlaamsche Vertelsels, bl. 115-124; DE COCK, Natuurverklarende Sprookjes (Gent 1912); Joos, Vertelsels I, bl. 37 vlg.; BOEKENOOGEN, Volkskunde XV, bl. 115, 116.

---

2. Op een eigenaardige natuurbeschouwing stoelt ook de **volksweerkunde**. Zij is van geslacht tot geslacht overgeleverd en mag bogen op een ervaring van vele eeuwen. Vooral landbouwers, herders, schippers en visschers, wier gestadig in aanraking komen met de natuur het waarnemingsvermogen oefende en tot dieper inzicht voerde, verrijkten en verrijken nog steeds hun sociale kringen in de allereerste plaats met den schat hunner bevindingen. Ik zeg met ‘den schat’, al zal de kultuurweerkunde die uitspraak niet beamen; want ook hier is de empirie weer zoo gebrekkig en hebben gevoel en fantasie zulk een ruim aandeel in de volkswaardeering! Maar het geheel, met zijn wetenschappelijke en artistieke bestanddeelen en eigenaardige populaire voorstellingen en begrippen, is voor ons hoogst waardevol ter bepaling van den volksgeest. Juist het populaire in deze ‘volkswijsheid’ na te gaan, is de taak van den volkskundige. In verscheiden gevallen schijnt de volksmeening echter inderdaad te strooken met de natuurwetenschappelijke meteorologische waarnemingen. Dit heeft vooral betrekking op sommige door het volk in den dampkring en bij de hemellichamen aangeduide verschijnselen als voorboden van depressie of bestendige heldere weersgesteldheid. Men raadplege hierover de studie van DR. H. EKAMA in het Album der Natuur, 15 Nov. 1907.

Verscheiden weerregels zijn door het volk in rijm gebracht en gaan terug op Middeleeuwsche volksboeken; maar deze volksboeken

zelf steunen toch weer op de overoude primaire, mondelinge overlevering. Het d i c h t e r l i j k e ligt echter geenszins in deze kreupelrijmpjes, maar in het dichterlijk waas, waarmee de volksgeest de dingen omgeeft. Het volk zegt niet, dat het weer gaarne verandert op 25 of 30 November of op 13 December, maar op Sint Katrijne, Sint Andries, Sinte Lucie. Ja, de heiligen worden veelal - zonder mythologischen bijsmaak! - voorgesteld als de personen, die het weer verleenen of veranderen: 'Sint Michiel verbiedt den strooien hoed en de linnen kiel'; - 'Sint Petrus vischt graag'; - Sint Mathijs gooit een gloeienden steen op het ijs'; - 'Sint Leendert voert de vliegen weg' (Limburg) enz. - Wil men te Venloo zeggen: 'wanneer de wind uit het Westen waait', dan luidt dit in den volksmond: 'wanneer men de klokken van Blerik hoort'. Boven de formuleering: 'als het met Lichtmis helder weer is', verkiest men: 'als met Lichtmis de zon op het misboek schijnt'. En zoo verder: 'als 't Kind Jezus geboren is'; - 'als een balk voor de zon ligt'; - 'als de zon in een nest ligt'; - 'als de lucht nog geen warmte kan verdragen'. Van het tijdperk na Driekoningen heet het, dat dan de dagen 'een hanengeschrei lengen'; en van Aprilletje, dat zich het epitheton 'zoet' ter wille van het rijm moet laten welgevallen, zegt men teekenend, dat het 'nog wel een witten hoed geeft'. Het volk spreekt ook graag van 'schaapjes-wolken':

> Schaapjes aan de bemelbaan
> Duiden wind en regen aan.

Sneeuwt het op Sint Maarten, dan zegt men, dat de heilige 'op een schimmel komt gereden'.

Somtijds heeft het den schijn, of niet het rijm er is ter wille van het weer, maar het weer ter wille van het rijm; zoo b.v. in het bekende: 'Sint An*dries* brengt de *vries*', 'Sint Ma*thijs* breekt het *ijs*'. Maar in ieder geval wordt in de weerkunde een voorname rol gespeeld door den faktor der s y m p a t h i e , een feit, dat naar ik meen, vrijwel

aan de aandacht der beoordeelaars ontsnapt is. Evenals men kan spreken van een sympathetische geneeskunde (bl. 336), bestaat er een sympathetische weerkunde. Het volk ziet een symbolisch verband tusschen bepaalde verschijnselen om zich heen en de komende weersgesteldheid, alsof deze op magische wijze door bedoelde verschijnselen verwekt werd. Ik bepaal mij tot enkele voorbeelden, maar men zal deze zonder moeite kunnen vermenigvuldigen. Wanneer wilde ganzen in den vorm eener □ vliegen, dan beduidt dit **V**orst. Wanneer de kwartiermaan achterover ligt als in een schuitje, noemt men haar in Friesland een ‘sleêjager’, omdat zij een vorst voorspelt, die het ijs sterk genoeg zal maken, om er op te rijden met paard en slede. - Ruischt de wind 's avonds in het molenbekken, dan zal den volgenden morgen een stevige wind waaien. - Als *grijze* kraaien dicht bij de huizen komen, dan voorspelt dit een strengen winter. - Als de zon op Nieuwjaarsdag *schittert*, dan beduidt dit een jaar rijk aan visschen (de middelterm is hier het ‘beweeglijke’ van zonnelicht en water). - De begrippen ‘helder’ en ‘vuil’, in sympathetisch verband met schoon, droog weer eenerzijds, en regen anderzijds, verklaren ook menigen weerregel. Als de ooievaars vuil zijn, komt er regen; zijn zij echter zindelijk en helder, dan volgt schoon weer. - Wanneer de poes zich wascht, d.i. helder maakt, spelt zij droog weer. Maar het begrip ‘wasschen’ kan ook de gedachte aan water opwekken, en daarom dekreteert de volkswijsheid, dat er regen komt, wanneer de ganzen zich wasschen. Ook komt er regen, als de varkens vuil zijn, d.i. met stroo aan de pooten loopen, en als de slakken een kluitje aarde kruien; maar hebben zij een grasje op den staart, dan wordt het weer goed. Likt zich de kat tegen het haar in, dan komt er onweer. - Als de zon in den kreeft staat, mag men geen erwten zaaien, anders worden zij wormstekig; men denke ter verklaring van dezen tuinmansregel, uit Duitschland overgewaaid, aan de tweevoudige beteekenis van het Duitsche *Krebs* (bl. 341). Rogge moet gezaaid met *wassende* maan, en daarenboven dient men het zaad *hoog* op te werpen (I, bl. 317 vlg.). - Is het borstbeen van de

gans doorschijnend, dan beduidt dit helder weer en vorst. Ook de roode vlekken op dit been hebben hun beteekenis: vlekken op het *voorste* gedeelte voorspellen vorst in den *voor*winter, op het *achter*deel in den *na*winter. Zoo leidt men ook sympathetisch uit het weer van de eerste 12 dagen van het jaar, dus de dagen tusschen Kerstmis en Driekoningen, het weer van alle volgende maanden af. Men begint met den Kerstnacht; zooals het weder is van den avond tot middernacht, is het ook in het eerste vierde deel van Januari; van middernacht tot den morgen in het tweede; van den morgen tot den middag in het derde; en van den middag tot den avond in het laatste vierde deel van Januari. De volgende 24 uur geven het weer voor Februari enz.

Sympathetisch dient ook verklaard te worden de bekende regel, dat er regen komt, wanneer padden over den weg kruipen. Immers volgens de oude volksopvatting, die men nog in Middeleeuwsche volksboeken vindt, ontstaan de padden uit de vochtigheid van den bodem. Met padden worden nu, al is het minder vleiend, gelijk gesteld: wannenlappers, scharenslijpers enz.; immers, als een scharensliep of een gebochelde passeert, zegt men: ‘de schildpadden kruipen’: Driem. Bladen IX, bl. 50.

Voor een groot deel verklaart men aldus ook de beteekenis van p l a n t e n en d i e r e n in de volksweerkunde.

> Bloeiende boomen tweemaal op een rij,
> Zal de winter zich rekken tot Mei,

immers, een dubbele periode van bloei eischt een dubbele periode van rust. - Het knappen van stroo- en riethalmen voorspelt droog en dor weer. - Late rozen wijzen op een mooien, zachten herfst. - Harde vruchten als eikels en noten verkondigen een harden, strengen winter.

Bij de voorteekenen in de dierenwereld wordt de schifting der populaire bestanddeelen moeilijk. Mooi, helder weer werkt opwekkend niet alleen op menschen, maar ook op zoogdieren, vogels,

insekten enz., terwijl een bepaalde verandering in de weersgesteldheid ook reeds eenigen tijd vooruit haar invloed schijnt te doen gelden. En dus: als de kat door 't huis vliegt, de koeien wild door de wei loopen, de paarden onrustig zijn, de meeuwen landinwaarts vliegen, komt regen of storm. Maar kraait de haan in alle vroegte, en zingt de zwaluw des morgens, dan wordt het weer goed. Verder:

Als de kwartel rustloos slaat,
Weet: het spoedig reegnen gaat.

Als de kikvorsch kwaakt,
Vast regen naakt.

Men dient er echter wel degelijk rekening mee te houden, dat katten, hazen, wolven, honden, paarden, raven, kraaien en uilen spook- of onweersdieren zijn, wier verschijnen of wier gedragingen dus tot de volgende weersgesteldheid in nauwe betrekking staan:

Krassen kraai en raaf verbolgen,
Weldra zal er regen volgen.

Maar de ooievaar, de geluksvogel, de *heil-över*, brengt een zachten winter en met zwaluw en leeuwerik, hoog in de lucht, mooi en helder weer. - Zooveel slagen als de kwartel in het voorjaar slaat, zooveel gulden zal de mudde rogge den volgenden winter opbrengen (Friesland).

Men dient in deze materie ook rekening te houden met het beginsel der p e r i o d i c i t e i t , waarvolgens het weer gedurende een zeker tijdsbestek vast en onveranderlijk blijft. Zulke perioden duren meestal 7 dagen, of ook 40, het Bijbelsch getal, geheiligd door het vasten van Christus en verder door de periode van de Veertigdaagsche Vasten enz. Regent het b.v. op Hemelvaartsdag, op Sint Margriet, op Sint Jan, dan regent het nog 40 dagen, of ongeveer zes weken. Zoo ook in het bekende rijmpje:

Donder in het dorre hout
Maakt zes weken guur en koud.

De maand vormt natuurlijk ook een periode, en hierop zal ten deele wel het vertrouwen berusten in het omslaan van het weer met nieuwe maan. Verder hebben wij de periode van Kerstmis tot Driekoningen, het befaamde tijdperk der *Twaalf Nachten* (I, bl. 126 vlg.), dat zelfs het weer voor het geheele volgende jaar aangeeft. Het jaar der oude Germanen begon immers op 25 December; vandaar:

> Is op Kerstmis de hemel klaar,
> Verwacht dan vrij een vruchtbaar jaar.

De eerste dag van elk tijdsbestek is beslissend. De kerkelijke Paaschtijd eindigde vroeger met Pinksteren; voor de periode van Paschen tot Pinksteren is de Eerste Paaschdag dus beslissend: 'zooals de wind op Paschen waait, zoo waait hij op Pinksteren'. Ja zelfs: 'zooals het zomert, zal het ook winteren'.

Ook moet het geheel van een jaar vrijwel een gelijke weersgesteldheid bieden als die van andere jaren, oordeelt het volk. Vandaar, dat aan de natuur het streven wordt toegedacht, een mogelijk te kort aan te vullen, geleden scha weer in te halen. Maar ook wordt vroegtijdige zachte weersgesteldheid door koud, onvruchtbaar weer gevolgd. Vooral bestaat een vaste verhouding tusschen de maanden Maart en April.

Eindelijk hebben wij den belangrijken faktor der k r i t i s c h e d a g e n , Friesch: *merkeldagen*, beslissend voor het verder verloop van het weer. Zij vallen veelal omstreeks den 24^{en} of 25^{en} der maand, waarop allicht de datum van het Kerstfeest van invloed was, en nog meer wellicht de 25ste April, Sint Marcusdag, wanneer de voornaamste processie gehouden wordt door de velden voor het gedijen der vruchten en om onheil af te weren. Maar nog andere redenen hebben m.i. meegewerkt. Op 2 Februari, feest van O.L. Vrouwe *Lichtmis*, was de naam stellig niet zonder invloed. Etymologische invloed is ook waarschijnlijk bij het feest der H. Katharina (25 Nov.). Op 25 Januari, feest van Paulus Bekeering, geldt alleen de datum, zooals ik in het Eerste Deel, bl. 180, betoogde, - òf het

moest zijn, dat de term ‘bekeering’ mede op de vorming van het volksbegrip heeft ingewerkt. Men luistere naar het Duitsche rijmpje:

Wenn Paulus sich bekehrt
Mit einem Sonnenschein,
So hoffen wir ein Jahr
Sehr reich an Korn und Wein.

Wij hebben trouwens een analogon in Sint Laurentius (10 Aug.), die volgens de legende, werd *omgekeerd* op den gloeienden rooster. De 10e Augustus is weer een kritische dag en de volkswijsheid luidt hierbij: ‘Als Sint Laurentius het hoofd goed staat, houden wij mooi weer’, dus als hij het hoofd naar het licht keert. Op 27 Juni, het feest der H.H. Zevenslapers, was het getal 7 weer maatgevend: ‘als het dan regent, regent het 7 dagen of 7 weken aan een stuk’. Regent het op Sint Maria Magdalena (22 Juli), dan regent het 6 weken aan een stuk; zou het *weenen* van deze heilige hier zonder invloed geweest zijn? -

Volge nu een kort overzicht van den v o l k s - w e e r k a l e n d e r , tevens l a n d b o u w - k a l e n d e r . Ik begin weer met *Sint Maartensdag* (11 Nov.):

Zoo 't loof niet valt vóor Sint Martijn,
Dan zal 't een harde winter zijn.

Is 't donkere lucht op Sint Martijn,
Zoo zal 't een zachte winter zijn;
Maar is dien dag het weder helder.
De vorst dringt door in meen'gen kelder.

Nevels in Sint Maartensnacht
Brengen winters kort en zacht.

Men ziet, dat Sint Martijn wel degelijk grooten invloed op het komende winterweder en, wij mogen zeggen, daardoor op het geheele jaar uitoefent. Over den *Sint Maartenszomer* zie bl. 222.

Sint Caecilia (22 Nov.). De dag vóor Caecilia geldt bij velen als maatgevend.
Sint Katharina (25 Nov.). Als dan de zon schijnt - men denke aan de volksetymologie - houden de lange herfstregens op.
In Zuid-Limburg zegt men: ‘Sint Katrien wörpt de kouwe stein in de Rien’; klaarblijkelijk van Duitsche herkomst.
Sint Andries (30 Nov.) brengt de vries.
Kerstmis (25 Dec.). Groene Kerstmis, witte Paschen.

Kerstmis aan den wand,
Paschen aan den brand.

Zit op Kerstmis de kraai nog in 't klavergroen,
Op Paschen zal zij 't in het sneeuwveld doen.

Nieuwjaarsdag (1 Jan.). Is het weder helder, dan wordt het jaar goed. In Middeleeuwsche volksboeken vindt men deze, heden nog geldende, weerregels:

Oostenwind op 1 Januari brengt ziekte onder het vee;
Westenwind brengt sterfte onder de koningen;
Zuidenwind brengt besmettelijke ziekten onder de menschen;
Noordenwind brengt een vruchtbaar jaar.

Geeft Januari muggenzwerm,
Dan hoort ge in oogstmaand licht gekerm.

Knapt Januari niet van kou,
Men zit in oogstmaand in den rouw.

Als in Januari de muggen dansen, dan wordt de boer een bedelaar. Als er in Januari vliegen zijn, pas dan op ieder kruimeltje. In Januari ziet men liever een wolf in het veld, dan een ploeg. Het motief is dus: ‘alles heeft zijn gerechtigheid’: wat in Januari te veel is en

buitentijds, dat moet men later bezuren; en dit motief wordt herhaald in allerlei toonaarden.

Driekoningendag (6 Jan.)

Als 't Driekoningen is in 't land,
Komt de vorst in 't vaderland.

Sint Antonius (17 Jan.) brengt ijs of dooi: ‘Sint Teunis is iêsmêker of iêsbrêker’, zegt men in Zuid-Limburg.

Sint Sebastianus (20 Jan.). Dan beginnen de boomen uit te loopen.

Vriest het op Sint Antonius, dan dooit het op Sint Sebastiaan:

Maakt Sint Theunis de brök (brug),
Sint Sebastiaan sjleit ze stök.

Sint Vincentius (22 Jan.):

Vincentius met zonneschijn
Geeft veel koren en veel wijn.

Pauli Bekeering (25 Jan.), zie I, bl. 180.

Maria Lichtmis (2 Febr.). Als met Maria Lichtmis de zon op het misboek schijnt, dan kruipt de vos nog 6 weken in zijn hol.

Lichtmis donker,
Wordt de boer een jonker.
Lichtmis helder,
De boer in den kelder.

of:
Lichtmis helder en klaar
Geeft een goed ijmenjaar.

Geeft Lichtmis klaverblad,
Paschen dekt met sneeuw het pad.

Sint Pieter-in-den-Winter (22 Febr.). Vriest het dien dag, dan vriest het nog 14 (of 40) dagen.

Sint Mathias (24 Febr.) breekt het ijs, of ook: gooit een gloeienden steen op het ijs. -

Februari mist,
Hooi in de kist.

Sint Geertrui (17 Maart). Een Zuid-Limburgsch rijmpje luidt:

Sint Mathies
Wörpt eine gleuetige sjtein op 't iês;
Sint Gêëtruuj mit de moês[1)]
Hoalt um weer droês.

Maart moet 7 mooie dagen geven.

Stof in Maart
Is goud waard.

Maart
Speelt met zijn staart.
of:
roert zijn staart.

Wat Maart niet wil,
Haalt zich April.

April kent geen kritische dagen; immers:

April
Doet wat hij wil.
of:
Heeft zijn gril.

De Heeren en de Aprillen
Bedriegen die zij willen.

Een droge Maart en een natte April,
Dan doet de landman wat hij wil.

Maart droog en April nat
Geeft veel koren in het vat.

---

1) ‘Mit de moês’, zie I, bl. 202.

Danst het lammetje in Maart,
April vat hem bij den staart.

April is aan Mei de korenaar schuldig.

IJsheiligen: Sint Mamertus (11), Pancratius (12) en Servatius (13), of: Sint Pancratius, Servatius en Bonifacius (14). Deze feesten vallen omstreeks den tijd der koude meidagen, waarvoor ik verwijs naar een opstel van B. VAN HAGE, in Vragen van den Dag XIX, bl. 23. Bedoelde daling der temperatuur wordt ook de *haagdoornkoude* genoemd, omdat dan gewoonlijk de haagdoorn of de meidoorn bloeit. Maar deze depressie is van korten duur, want: 'Strenge heeren regeeren niet lang.' Over de groeikracht van den Meiregen sprak ik reeds I, bl. 224. Een Vlaamsche weerregel zegt:

Als de Mei is koel en wak,
Brengt zij veel koren in den zak.

Begint in Mei het koren in de aren te staan, dan kan het tegen Sint Jakob gemaaid worden; Zuid-Limburg:

Mei ore
Sint Joacop kore.

Sint Medardus (8 Juni). Regent het dezen dag, dan regent het nog 40 dagen. Vooral in Vlaanderen staat deze heilige als 'regenheilige' bekend. Maar men rekent ook met de 'Zwertzusters', 14 dagen na Paschen.

Sint Jan (24 Juni). Als met Sint Jan de linde bloeit, is tegen Sint Jacob de rogge rijp. - Vóor Sint Jan moet men om regen bidden, na Sint Jan komt hij van zelf. 'Deze meening staat in verband met de werkelijkheid', schrijft VAN HAGE; 'zooals wij weten zijn de maanden Juli en Augustus gemiddeld de regenrijkste maanden in Nederland.'

Na Sint Jan
Neemt de zee het onweer niet meer 'an.
(Spijkenisse op Putten).

Met Sint Jan bloeit het vlas, al is het ook maar een hand lang.

Sint Pieter (29 Juni).

Sint Pieter helder en klaar
Is een goed ijmenjaar.

Met Sint Pieter rijpt het koren dag en nacht.

Maria-Siêp (*Visitatio*. 2 Juli), meer bepaald in Limburg bekend, waar *siêpen* 'druipen, druppelen' beteekent. Regent het op dezen dag, dan regent het nog 40 dagen.

Sint Margriet (20 Juli). Regent het op Sint-Margriet, dan regent het nog 6 weken aan een stuk; regent het dien dag niet, dan regent het 30 dagen niet. Maar gewoonlijk is het regenachtig: 'Sint Margriet houdt haar water niet'.

Regent het op St. Margriet,
Dan krijgen we zes weken lang een natte tied.
Regent het op Sint Margriet niet,
Dan regent het in zes weken niet.
(Dwingeloo Dr.).

St. Margriet pist in 't riet
Zes weken boerenverdriet.
(Zierikzee).

Maria Magdalena (20 Juli) is, zooals gezegd, eveneens een kritische dag.

Sint Jacob (25 Juli).

Met Sint Jacob en Sint An (Anna, 26 Juli)
Is 't koren in de schuur of in den ban (gebonden).

Sint Dominicus (4 Aug.).

Als Sint Dominicus gloeit,
Een strenge winter bloeit.

Sint Laurentius (10 Aug.).

Sint Laurens' wind
Maakt de boekweit blind.

Wie knollen wil eten,
Moet Sint Laurens niet vergeten.

Maria Hemelvaart (15 Aug.).

Is 't weer op Maria-Hemelvaart uitgelezen,
Zoo zal 't den heelen herfst voortreffelijk wezen.

Sint Bartholomaeus (24 Aug.) bindt de spurrie den zak toe.

Wat Augustus niet kookt, laat September ongebraden. - Maar in September en Oktober neemt de belangstelling in het weer af. Dat ligt voor de hand. Want niet alleen vertoont het weer dan minder schommeling, maar er treedt voor den landman een rustperiode in na de groei-, bloei- en oogstmaanden. Het koren en hooi is meestal binnen, de landman weet dus, wat hij van het jaar te denken heeft. De weersgesteldheid is voor hem hoogstens nog van belang met het oog op het volgende jaar, en zoo luidt het dan b.v.: 'Vorst in September, een zachte December', overeenkomstig het beginsel der gelijkmatigheid-in-doorsnede.

De eenige kritische dag is *Sint Michielsdag* (29 Sept.), dien men als het begin van den voorwinter beschouwt. 'Sint Gilis verbuut den òngere en den achteròngere', zegt de Zuid-Limburger: dan houden de namiddagslaap en de namiddagboterham op. De zonnige dagen omstreeks dezen tijd zijn bekend als de Sint Michielszomer.

Ook in Oktober wordt de belangstelling zoo goed als uitsluitend door het nakende winterweer geboeid.

Oktober met groene blaâr
Duidt een strengen winter aan.

Oktober moet eveneens enkele mooie dagen geven, 12 in het geheel, den 'kranenzomer', daar in dien tijd de kranen overvliegen. En eindelijk op *Allerheiligen* (1 Nov.), of rond dien datum, mòet de zon eenige dagen schijnen, evenals zij enkele uren ter eere van Maria door de wolken moet breken op Zaterdag. Het volk spreekt van een 'Allerheiligen'- of 'Oudewijven-zomer'.

Wanneer op 1 November de zon schijnt, dan is een open winter te wachten; vriest het, dan is het ijs sterk op Kerstdag; en

Als het met Allerheiligen sneeuwt
Leg uw pels gereed.

Met al zijn weerregels berust ons volk echter met kalme gelatenheid in Gods beschikking; immers:

De mensch maakt den kalender, maar God het weer.

en:

Alle weer is Gods weer.

Zie: EKAMA en VAN HAGE, t.a.p.; N.L. VAN HALL, Spreekwoorden enz. betreffende landbouw en weerkennis; WELTERS, Feesten enz., bl. 116 vlg.; Limburg's Jaarboek VII, bl. 171, XVI, bl. 228 vlg.; VAN VLOTEN, Baker- en Kinderrijmen, bl. 91; DIJKSTRA, Uit Friesland's Volksleven II, bl. 244; A. BEETS, Volkswijsheid over het Weer, in de Verslagen en Mededeelingen der Koninkl. Vlaamsche Academie 1908, die spreuken over het weer in het buitenland vergelijkt en naar wien ik verwijs voor verdere literatuur; HERMINA C.A. GROLMAN, De Zomerfeesten in Nederland, Tijdschr. v.h. Kon. Ned. Aardr. Gen. XLVI, bl. 512 vlg. - In het Nederl. Tijdschr. voor Volkskunde XXXIV, bl. 134 vlg. toont L. BEIRENS aan, hoe de volks-weerwijsheid met de dagen van de week samenhangt. Hoe het weer uit de gedragingen der dieren wordt afgeleid: ezel, koe, schaap, geit, kat, hond, varken, haas, eekhoorntje, mol, rat, vleermuis, vos enz., vindt men t.a.p. XXX, bl. 92 vlg.

IV. Plantlore.

Hoog-poëtisch kiest het volk d e b l o e m a l s z i n n e b e e l d van tal van afgetrokken begrippen en verplant ze naar de lustwarande der symboliek. Symboliek is kunst, geen wetenschap; maar de plantensymboliek heeft het volk opgebouwd op zijn natuurbeschouwing, en daarom vindt zij hier een plaats.

Of is het symbool niets anders dan een rudimentaire vorm van idolatrie of fetissisme? Zeer zeker, de plant-fetis kan symbool worden, en niet zelden is uit den fetis, zooals TIELE zegt, 'door de macht der poëzie en der beeldende kunsten een rijke symboliek ontloken'. Maar evenmin als ik inzie, waarom onze Driekleur het fetissisme als noodwendig uitgangspunt of doorgangsstadium moet gehad hebben, evenmin kan ik in onze bloementaal slechts veredeld animisme zien. Stokrozen en zonnebloemen ranken op langs de muren als de zinnebeelden der vruchtbaarheid; de onverwelkbare driedistel (*Carlina vulgaris*) prijkt in onze duinen als het beeld van trouw en vriendschap; de maagdepalm (*Vinca minor*) beeldt uit de onsterfelijkheid, omdat de leerachtige bladeren vele jaren leven: men plant haar dan ook gaarne op de graven, met de witte roos, opgegroeid uit de tranen van Maria Magdalena, - symboliek en legende gaan hier hand in hand. Rouwboomen zijn de taxis en de cypres, dewijl de winter haar nimmer ontbladert. Een wereldtaal spreken de roos, de lelie, de narcis, het viooltje, de mirt, de laurier, de goudsbloem: met haar wit, geel, groen, rood en blauw zeggen zij uit de taal van het eenvoudige menschenhart, vertolken zij zuiverheid, liefde, trouw, hoop en zegepraal. Een wereldtaal spreekt ook het Edelweiss, maar voor den Nederlander is toch vooral de mooie inheemsche brem (*Sarothamnus vulgaris*) met haar groote goudgele bloemen het zinnebeeld van trouw en vriendschap.

Voor de schilderachtige v o l k s n a m e n der planten is meestal de uitwendige vorm maatgevend; bij de vergelijking worden natuurlijk volksgebruiken en opvattingen betrokken. Aldus werden gedoopt de koningskaars, toortsplant of hemelbrand (*Verbascum Thapsus*), de voornaamste plant van den ruiker, die op Maria Hemelvaart wordt gewijd (I, bl. 238); de gouden regen (*Cytisus Laburnum*) en de blauwe regen (*Glycine sinensis*) met haar sierlijke, hangende bloemtrossen; de monnikskap (*Aconitum Napellus*), ook wel stormhoed genoemd; de Judaspenning (*Lunaria biennis*), omreden van de cirkelronde, helder-glanzende witte tusschenschotten van de

hauwtjes; de Jacobsladder (*Polemonium coeruleum*), in de tuinen gekweekt, maar toch ook hier en daar in het wild bloeiend; het drakenbloed (*Dracaena Draco*) om het roode hars, dat uit den stam vloeit. Benamingen als pijpbloem (*Aristolochia Clematitis*), lepeltjeheide (*Vaccinium macrocarpon*), sneeuwbal (*Viburnum Opulus*), kardinaalsmuts (*Evonymus europaeus*), pantoffelplant (*Calceolaria*), rozenkransje (*Gnaphalium dioicum*) zijn zonder meer duidelijk. 'Vogelnest' is een der benamingen van de gewone peen (*Daucus Carota*), wier scherm tijdens den vruchttijd eenigermate vogelnestachtig is verdiept; schilderachtig is nog de term waterkruik voor de witte waterlelie (*Nymphaea alba*), 'de koningin onzer waterplanten, de Victoria regia van Nederland' (F.W. VAN EEDEN).

Natuurlijk zijn zulke benamingen veelal ook zuiver plaatselijk. Zoo heeten b.v. de rooskleurige orchideeën (*Orchis maculata*) op de Veluwe 'kinderhandjes', naar den vorm van haar hand- of vingervormige wortelknollen, vergelijk de benaming 'handekenskruid' voor de *Orchis latifolia*; in Vlaanderen spreekt men van 'gaapmuilkes'.

Een diernaam draagt de plant ofwel van wege de gelijkenis met het een of ander lichaamsdeel, of omdat men gelooft, dat het dier zich met die plant voedt. Dit is het geval b.v. met de namen hertshooi, hertstong; - hanekam, hanepoot; - bereklauw, berenoor; - koekoeksbloem, koekoeksklaver, Vlaamsch: koekoeksjakker of koekoekszuring (*Oxalis stricta*); - muggepoot; - muizegerst; - eiberbek, eiberbloem; - wolfsklaver, wolfspoot; - ganzetong, ganzedistel en ganzerik: de *Potentilla*, wier gevinde, zilverwitte bladen zoo treffend aan ganzevoeten herinneren. Dat de gans een voorname rol speelt in de botanische volksnamen, kan ons niet verwonderen, wanneer wij letten op de plaats, die zij in het volksleven inneemt; zij was immers een Saksisch stamdier (I, bl. 141). Laat ik verder nog vermelden de namen: boksbaard, kraaienpooten, lammetjesooren, lijsterbes, hazengerwe, katteklauwen; - adderstong, ossetong, zwaluwtong; - paardestaart, kattestaart, vossestaart, visschestaart; -

paddegras, nachtegaalskruid, rupsklaver, vogelkers; - Vlaamsch: schaapmuilkes (*Linaria vulgaris*, let wel: *leeuwen*bek), schapenbloem, schapenoor. Deze laatste plant draagt ook den naam van limoenkruid (*Statice Limonium*); van haar is gezegd, dat zij, groeiend op den jeugdigen, uit zee opgerezen grond, het schoonste beeld is van den nationalen geest van ons volk; daarom moge ieder rechtgeaard Nederlander haar als zoodanig liefhebben. Ook de adelaarsvaren (*Pteris aquilina*) groeit veel op onze veenachtige heide- en boschgronden en hangt in sierlijke bochten over het water. Snijdt men den bladsteel aan den voet schuin door, dan vormen de doorsneden der vaatbundels een teekening, die aan een dubbelen adelaar herinnert.

De margriet (*Chrysanthemum Leucanthemum*) noemt men in Vlaanderen plaatselijk ‘paardenoogen’, getroffen als het volk is door de gelijkenis van de bloem met de groote oogen van het paard; zie Volkskunde XXIV, bl. 205. De naam ‘paddenstoel’ is eigenlijk een uitzondering. Maar in Zuid- en Midden-Limburg wordt deze zwam weer als voedsel beschouwd, al is het niet van een dier: men spreekt daar n.l. van *tatervleisch* of *joedevleisch*, terwijl de aan ‘paddenstoel’ beantwoordende uitdrukking *kroddelstool* slechts zelden wordt gehoord. *Tatervleisch* blijft het gewone. Wanneer de jongens met knikkers spelen in het ootje of met centen op de streep, zonder dat er verloren of gewonnen wordt, als het dus voor niets gaat, dan drukken ze dat uit door te zeggen: ‘'t Geit òm tatervleisch’. - Waarom het *Echium* den naam van slangenkruid draagt, is niet geheel helder; sommigen zien de gelijkenis in de vrucht, anderen aan den wortel, weer anderen aan de bloem zelf.

Sprekend en veelvuldig wordt de bloem vergeleken met een klok. De *Campanula rotundifolia* is in Noord-Nederland als grasklokje - in Vlaanderen kloksken of belleken -, andere soorten als weideklokje, bekerklokje enz. bekend. En is hij niet verrukkelijk de naam, dien het volk aan de knollige steenbreek (*Saxifraga granulata*) geeft, een der fraaiste plantjes, die in het voorjaar de omstreken der Spaarnestad, maar vooral den Hout, sieren met haar groote, witte

bloemen, - de naam van 'Haarlems klokkespel'? De benaming 'steenbreek' wijst op de hardheid van het zaad, of op hare vermeende geneeskracht bij blaassteen, wellicht ook op het feit, dat zij veelal groeit op steenharden bodem.

Een plant, nauw verwant aan het lelietje-van-dalen, is het salomonszegel (*Polygonatum officinale*), rond Haarlem ook wel kankerwortel genoemd. De vleezige worteltak draagt aan de bovenzijde de litteekens van in vroegere jaren afgestorven stengels, die eenigszins op zegelafdrukken gelijken. - Andere bloemen noemt men naar den bloeitijd, b.v. de pinksterbloem, terwijl het *Colchium autumnale* herfsttijloos heet, dewijl het zich blijkbaar niet aan den gewonen bloeitijd stoort. Eindelijk, naar haar waarde noemt het volk de *Erythraea Centaurium* het duizendguldenkruid, een term die echter op onjuiste woordafleiding steunt. Koningskaars, monnikskap, sneeuwbal, rozenkrans, hanekam, berenoor, eiberbek, addertong, vossestaart, klokkespel - ziedaar doorgaans de plantensystematiek van het volk.

Ook hier ontbreekt het komisch, ja sarkastisch element niet. 'Slofhak', d.i. slordig wijf heet het *Anthoxantum Puelii*, een aankomeling uit zuidelijker streken, dat al spoedig op de roggevelden een lastig onkruid is geworden. 'Mannentrouw' is de naam van een distel, *Cirsium eriophorum*, wier slappe, onvaste stengel in den herfst eindelijk doorbreekt, zoodat het bloemhoofdje ten speelbal der winden wordt. Spijtige wrok spreekt uit 'woerthaak' en 'prangwortel', waarmee de landlieden de *Ononis* aanduiden, de plant die met haar wijdvertakte wortel het ploegen belemmert. Tegen deze kantige en zinrijke benaming steekt het onbeduidende 'stalkruid' der kultuurtaal ongunstig af.

Het geloof in de t o o v e r k r a c h t der kruiden is voor een groot deel reeds bij de volksgeneeskunde besproken. Zij verdrijven den ziektegeest veelal door sympathetische werking. Vandaar dat b.v. het Sint Janskruid (*Hypericum perforatum*) ook *Jaag den Duivel* genoemd wordt. Vóor zonsopgang geplukt, behoedt het tegen den bliksem

en wordt het aangewend tegen branden en kwalen. Ook van den vlierstruik weten wij, dat hij de heksen afweert en daarom gebezigd wordt, als de melk onvoldoende is of niet wil boteren en eveneens tegen verscheidene kwalen. Hangt het Duitsche *Hollunder* met Vrouw *Holle* samen en heeft eenzelfde volksgeloof, dat Holda tot meesteresse maakte over leven en dood, haar den vlierboom gewijd? Immers, de levensroede (I, bl. 142) is eveneens meestal van vlierhout en wordt vooral buiten onze grenzen herhaaldelijk in verband gebracht met leven en dood. Wat hiervan zij, ik acht het volksgeloof, dat met den vlierstruik is samengegroeid, te intens om sekondair, d.i. slechts heidensch bezinksel te zijn. Hij is ook bij uitstek een huisboom, welks herkomst in een geheimzinnig duister ligt. In het wild vindt men hem nergens dan juist in de nabijheid van menschelijke woningen. Maar ook: nauwelijks heeft de landman ergens een huis gebouwd, of de vlier staat op het erf. Ja, men stelt er prijs op, met name in de Woudstreken, dat hij vlak tegen den gevel van het huis groeit, aan een hoek of tusschen de ramen. Zie IS. TEIRLINCK, De plant in de demonologie (Antwerpen 1925); Flora magica. De plant in de Tooverwereld (Antwerpen 1930).

Wonderbare eigenschappen heeft ook het elzenhout. De bast in wijn gekookt geldt als een uitstekend middel tegen de werking van liefdedranken; takjes er van, in den grond gestoken, verdrijven de mollen; de bladeren, nog nat van den dauw in de kamer gestrooid, dooden de insekten. Toch is de els geen volkslieveling; daarvoor is zijn bast te zwart en zijn de bladeren te donker van tint. Lichte, ja schrille kleuren zijn het volk lief; wij zagen het bij het dekoratief der volkswoning. Vandaar, dat het valkruid (*Arnica montana*) zoo zeer in gunste staat, het sieraad onzer flora, vooral van de Zuid-Limburgsche heuvelstreek, met zijn stralende oranjebloemen. Het volk noemt deze plant ook wondkruid, heilige Vrouwenkruid en wolverlei, een raadselachtig woord. Het Duitsche *Wohlverleih* is een niet onaardige volksetymologische vervorming. Daarentegen schijnen de Oostfriezen in hun *Wulfsblöme* vrijwel het oorspronkelijke,

n.l. een betrekking van de bloem tot den wolf, bewaard te hebben, waarop ook de latinizeering *wolfilegia* wijst; zie ook F. SÖHNS, Unsere Pflanzen (Leipzig 1899), bl. 123. Vermelden wij ten slotte het ijzerkruid of ijzerhard (*Verbena*). De naam wortelt in het volksgeloof, dat dit kruid uitermate geschikt is tot het harden van ijzer. Ook beveiligt het tegen beten van slangen en dolle honden, en in den nacht van Sint George (23sten April) wijst het schatten aan.

Volksnamen en volksgeloof in de plantlore hebben in belangrijke mate den invloed ondergaan van het C h r i s t e n d o m . Na al hetgeen ik in het Eerste Deel, bl. 85 en elders, heb betoogd: hoe bij de invoering van het Christendom de volksverbeelding attributen van goden en godinnen op Christus en de heiligen overdroeg; hoe menige heidensche overlevering op den satan is overgedragen; hoe wij herhaaldelijk in het hedendaagsche folklore stooten op Christelijkgetinte overblijfsels van het geloof aan Wôdan en zijn kring, - na dit alles behoeft het lot van het aanzienlijk aantal planten, voorheen aan Wôdan, Donar, Frija e.a. gewijd, wel geen nadere toelichting. Het geldt hier de vermenging der historisch-heidensche laag met Christelijke bestanddeelen. Dat wij ook met Christelijke, van de Germaansche mythologie onafhankelijke formaties te doen hebben, bewijzen benamingen als Judaspenning, Jacobsladder enz., maar ook zoo menige specifiek-Christelijke legende. Nochtans in de meeste gevallen konstateeren wij kerstening.

Op oude muren bij Maastricht groeit het Venushaar (*Adiantum capillus Veneris*), door het volk Vrouwehaar, in het buitenland Mariahaar genoemd; naar men weet beantwoordde de Germaansche godin Frija-Frigg aan de Romeinsche Venus, men denke ook aan de Venusbergen (I, bl. 115). Het Frigjargras werd Vrouwegras, en elders Mariagras, de aan Frija als godin der geboorte heilige *Asperula odorata* kreeg, zooals gezegd, den naam van Onze Lieve Vrouwe-bedstroo, zoogenaamd omdat Maria haar kind er op nedervlijde. Het *Labrum Veneris* kreeg den naam van Onzer-Vrouwedistel

en Mariadistel, het *Cypripedium*, de schoen der Venus Cypria, heette voortaan Onzer-Vrouweschoentje, en zoo volgde Maria in de volksverbeelding herhaalde malen de Germaansche godin Frija op. In de benamingen Maria-, Onzer-Vrouwe-, O.L. Vrouwe-, Vrouwe- ligt geen verschil, aangezien Vrouwe hier zonder twijfel de beteekenis van 'meesteres' heeft. Volgens de legende waren de bladeren van de Mariadistel oorspronkelijk groen en kregen zij hun melkwitte kleur, doordat de plant een droppel van Maria's moedermelk opving. De O.L. Vrouwemantel (*Alchemilla vulgaris*) met haar zachtgeplooide, ronde, gelobde bladen, als een geplooide pelerine met franje, herinnert volgens den reeds genoemden VAN EEDEN(vader van FRED. VAN EEDEN) aan het manteltje van Nehalennia. Meer overeenkomst vind ik in de mantelvormig saamgeplooide blaren met den mantel van Maria, dien zij om haar beschermelingen heenslaat, zooals dit vaak in de Middeleeuwsche kunst is voorgesteld.

Hiermee is echter Maria's bloemenkleeding niet voltooid. Het volk kent nog Onzer-Vrouwenhandschoen (*Aquilegia vulgaris*), en in Vlaanderen: Onzer-Vrouwekouseband, Onzer-Vrouwesnoeren, Onzer-Vrouwevoorschoot, Onzer-Vrouwevingerhoed, Onzer-Vrouwekam, Onzer-Vrouwesleutelbos, Onzer-Vrouwespiegel enz., waarover TEIRLINCK, Vlaamsche Kunstbode XXXVI (1906), bl. 390 vlg. De benaming zonnedauw (*Drosera*) wijst, zooals wij zagen (bl. 329), op de druppels helder vocht, die de blaadjes omzoomen en ook bij zonneschijn niet uitdrogen. Dit geheimzinnige vocht, dat de klierharen afscheiden, heeft de natuuronderzoekers van voorheen heel wat hoofdbrekens gekost. De alchimisten zochten daarin de grondstof van hun goudtinktuur en van den drank, die de eeuwige jeugd verleent. In heidensche tijden hield men het voor de tranen, door Frija geweend over het vertrek van haar gemaal en de Christelijke volksfantasie heeft deze in Mariatranen herdoopt. Maar de benamingen Mariasleutel (*Primula veris*), O.L. Vrouwehandeke (*Orchis*), Onzer-Vrouwemelkkruid of Onzer-Vrouwespeen (*Pulmonaria*), evenals Onzer-Vrouwevlas, O.L. Vrouweoogen, O.L.

Vrouweglazeken, Mariaklokje, Mariakaars, Maria's-kussen, Maria's-zegel, Maria's-goud, Mariazwaard, Maria's-bosch en vele andere beschouw ik als zuivere Christianismen, zonder substraat in het heidendom.

Specifiek-Christelijk is ook de volkssymboliek, op fantastische natuurbeschouwing gegrondvest, die in de onderscheiden plantdeelen der Passiebloem (*Passiflora coerulea*) de martelwerktuigen des Heeren ziet: de nagelen, doornenkroon, kelk, lans, geeselriemen. De *Lychnis coronaria* heet in Vlaanderen plaatselijk Christus-oogen; de *Capsella bursa pastoris* O.L. Heerenageltjes; de *Orchis* O.L. Heereteentjes. Verrukkelijk is de Antwerpsche benaming der witte haagwinde (*Convolvulus sepium*): Onze-Heerenhemdeken, of Hemdeken-zonder-Naad.

De herinnering aan Donar, den Jupiter der Germanen, bewaart ons donderkruid (*Sempervivum tectorum*), voorheen ook *Barba Jovis* geheeten, in Zwitserland nog *Joubarbe*, bij ons donderbaard. Naar men weet, is het woord *Donder* ook voor den satan in gebruik. Den naam duivelsnaaigaren dragen een drietal planten, vooral echter het warkruid (*Cuscuta*). Neemt men echter in aanmerking, dat deze plant dikwijls een zeer schadelijk onkruid is op de vlaslanden, dan kan deze benaming evengoed als een zuiver Christianisme worden beschouwd. Hetzelfde geldt voor de duivelsbeet (*Succisa pratensis*), maar lijkt bedenkelijk voor den duivelsklauw (*Valeriana*), het heksenkruid bij uitstek.

Met zijn donkergroene, groote, teedere bladeren en witachtige bloemen in slanke trosjes prijkt het Stevenskruid (*Circaea lutetiana*) in de oudste bosschen van Holland, prijkte het eertijds in het thans uitgeroeide Beekbergerwoud bij Apeldoorn, een van de oorspronkelijkste bosschen van Nederland. Deze naam ‘Stevenskruid’ - *Circaea* hangt natuurlijk met de nimf Circe samen - is daarom zoo merkwaardig, dewijl Sint Stefanus, beschermheilige der paarden, ook enkele trekken van den een of anderen Germaanschen god heeft overgenomen; zie hierover I, bl. 162. Stellig beschouwde men deze

plant vroeger als een tooverkruid. Of de benaming 'Satans(pijp)-zwam' (*Boletus Satanas*) in het heidendom wortelt, zou ik echter weer betwijfelen; het lijkt mij veeleer een dichterlijke vertolking der duivelsche schoonheid van dezen zeer giftigen paddenstoel, met zijn gloeiend rooden hoed, aan het bovenvlak venijnig zilverwit.

In de Limburgsche bosschen vindt men het Kristoffelkruid (*Actaea spicata*). Het verschaft toegang tot onderaardsche schatten en wapent tegen allerlei booze invloeden. Het volksgeloof wijdde de plant aan Sint Kristoffel, wiens legende veel overeenkomst vertoont met het Noorsche verhaal, hoe Loki door Thor over de reuzenrivier gedragen werd, welke het doodenrijk omgeeft. Want het doodenrijk is het rijk der schatten. Maar de koningin der tooverkruiden is de alruin (*Mandragora*), ook heksen- en tooverkruid en, met volksetymologische vervorming, mandragerskruid genoemd. Nog wordt door het Duitsche *zuraunen* geheimzinnig fluisteren verstaan. De alruin nu bloeit in den heiligen en mysterievollen Kerstnacht.

Ook het *Viscum album*, de *mistletoe* der Engelschen, de 'sacred bush' van TENNYSON, vertoont sporen van kerstening; het is immers de heilige plant van het Kerstfeest, reden, waarom zij in België plaatselijk (b.v. te Pepingen) 'kesthout', d.i. kersthout genoemd wordt. In Nederland vindt men de plant uitsluitend in Limburg, woekerend op appel- en pereboomen, eiken en populieren. Bij de Druïden, die haar telken jare, des winters, met een gouden sikkel van den heiligen boom afsneden, stond zij hoog in eere; den Noorschen lichtgod Balder strekte zij ten verderve. De gewone naam bij ons is vogellijm of marentak, vgl. I, bl. 100. Vanwaar deze benaming? Het Zuidduitsche *Mar des Baums* zou kunnen wijzen op een drukken van den boom, evenals de mare den mensch drukt. Toch komt deze verklaring voor de *algemeene* benaming mij te gekunsteld voor. En vanwaar de naam 'mistel', het Oudhoogduitsche *mistil*? Raadselachtig, evenals de herkomst der plant raadselachtig was voor de Oude Romeinen, die dachten, dat zij geteeld werd zonder zaad, en zonder zaad werd voortgeplant, gelijk VERGILIUS getuigt. In de

Middeleeuwen gold zij als het symbool van den Messias: de bloem, uit den hemel neergedaald en vrucht dragend op den kruisboom; zie MANNHARDT, Baumkultus, bl. 249; IS. TEIRLINCK, Plantenkultus, in de Vlaamsche Kunstbode XXXIV (1904), bl. 69 vlg.

Ten slotte wensch ik nog de aandacht te vestigen op het feit, dat de planten, die heiligennamen dragen, alle tot een *volks*heilige in betrekking staan; ik noem slechts: Sint Janskruid, -varen, -kers, -brood (waarmee Johannes de Dooper zich in de woestijn zou gevoed hebben), -peren enz.; Sint Jozefskruid; Sint Pietersbloem, -kruid, -pluimken, -lelie, -hout enz.; Sint Jakobskruid, -lelie; Sint Katrijnsbloem; Sint Kristoffelkruid; Sint Teunisbloem; Sint Joriskruid; Sint Michaëlsbloem; Sint Luciakers. Zoo dit noodig ware, zou deze bizonderheid voldoende zijn om te bewijzen, dat het doopen en herdoopen der planten inderdaad door het Christelijke *volk* is geschied. -

Onze flora is het trouwe beeld van de voortbrengselen van onzen Nederlandschen volksaard.

Had de plant een nationaal karakter uit zich zelve, dan zou Nederland geen eigen flora hebben, want er groeit in ons land zoo goed als geen soort, die niet ook in andere landen gevonden wordt; maar bodem en standplaats hebben een nuanceering en groepeering gekweekt, die onzen plantengroei een beslist-nationaal karakter geeft. En zoo verschillen ook onze Nederlandsche volksgebruiken, gewoonten feesten, opvattingen, zegswijzen, liederen en verhalen niet wezenlijk van die van andere volken, met name van die onzer Germaansche stamgenooten: nòch in het intieme heiligdom der huiselijkheid, nòch in het bonte gemeenschapsleven met zijn grillige verscheidenheden treffen wij diepgaande verschillen, en slechts zelden stoot men op een verrassende nieuwvorming. Ja, in tal van gevallen kunnen wij het exotische leengoed aanwijzen, en den weg vervolgen, dien sprookje, lied, melodie, sage of volksgebruik hebben afgelegd.

Maar rasvermenging tot een bepaalde verhouding, en meer nog gemeenschapsgevoelens van historischen, religieuzen, politieken

en socialen aard, gemeenschappelijke invloed van traditioneele levenswijze, klimaat en gesteldheid des bodems, - dit alles schiep een milieu, kenmerkend en aanpassend tevens, dat ons volkswezen stempelt tot h e t v o l k s w e z e n v a n G r o o t - N e d e r l a n d . Laat ik slechts wijzen op onze schilderachtige kleederdracht, onze karakteristieke huistypen, op de eigenaardige tint onzer volksfeesten met hun voorliefde voor opgewektheid zonder vertoon, op een gezinsleven, dat gemoedelijkheid en rust ademt, maar een rust, die niet roest, op de ongezochte sierlijkheid van onze dekoratieve kunst, op den nuchteren, moraliseerenden trek in volkslied en volksverhaal, op den grooten eenvoud en hoogen ernst onzer sagen, op het humoristische van talrijke sprookjes, op den praktischen zin onzer spreekwoorden, op het typische van ons volkstooneel. Zeer zeker, tot volledige samensmelting, tot volstrekte eenvormigheid van kleur en toon is het niet gekomen; maar wij treffen toch geen toon aan, die niet opgaat in de eenheid van het akkoord. Ook binnen onze grenzen, in den boezem van ons volkswezen, blijven rassenverschil, klimaat en sociologische struktuur nog steeds differentiëerend werkzaam; maar dit belet niet, zooals uit de bovenstaande gegevens moge blijken, dat het volkswezen van Nederland door groepeering en selektie en vooral door een zeer bizondere lokale kleur een geheel vormt, dat het in voldoende mate van naburige volken onderscheidt, om van een specifiek-Nederlandschen volksaard te spreken, en den drager van dien volksaard zijn nationale zelfstandigheid te waarborgen, wanneer hij zich van zijn eigenwaarde in voldoende mate bewust blijft.

De natie is als een stroom, die het water van vele beken en rivieren opvangt en in zijn benedenloop vereenigt tot éen geheel; als een gewas, uit verschillende heterogene bestanddeelen saamgegroeid. Haar voortbestaan staat en valt met d e n w i l v e r e e n i g d t e b l i j v e n , die wortelt en zijn sappen trekt uit het gevoel van samenhoorigheid meer nog door eigen aard, dan door oorsprong. De groote vijandin van eigen aard en zede, de gladstrijkende, nivelleerende,

internationale albeschaving, is dus ook de machtigste belaagster der nationale zelfstandigheid. Het is den mensch eigen en den mensch waardig, door het voltooien der behoeften en betrekkingen zijner natuur zich op te werken van de onderkultuur tot de bovenkultuur; maar dit veredelen mag geen verbasteren worden in den geest van de 'veredeling' van het driekleurige viooltje tot de wanstaltige pensées onzer tuinen. Slechts dan heeft deze veredeling waarde, wanneer zij de reeds bestaande vormen en eigenschappen in gelijke verhouding versterkt. De veredeling van het volksleven volge den aard der rozen in de natuur, der 'wilde' rozen, die een aanleg hebben, om gevulde bloemen voort te brengen in tallooze verscheidenheid. 'Zoolang in de hollandsche bosschen nog de sporen van den natuurlijken plantengroei gevonden worden,' schrijft VAN EEDEN, 'zoolang wanhopen wij niet aan het behoud onzer nationaliteit en van het oude Hollandsche volkskarakter.' Mocht echter de veredeling en beschaving in ons dierbaar Nederland - wat God verhoedel - niet blijven wortelen in de vruchtbare moederaarde der onderkultuur, maar de vormen nastreven der hedendaagsche internationale, eenkleurige of liever kleurlooze albeschaving, dan delft zij het graf voor het Nederlandsche nationaliteitsbewustzijn en ontketent het wezenlijkste gevaar voor de ongereptheid van ons volksbestaan.

In deze tijden van nationaal herleven kan vaderlandsliefde minder dan ooit voor hersenschimmig gelden en voelen wij dieper dan ooit de waarde van eigen aard en eigen haard, de waarde van ons nationale zelfbestaan, van ons in doorsnede zoo kalm en nuchter, maar ook zoo waardig, degelijk en onbevangen Nederlandsch karakter; en steeds sterker groeit de wil, ons-zelf en vereenigd te blijven, niet in een andere natie op te gaan, niet prijs te geven een volksbestaan en een volksaard, die ons dierbaar werd als de bron van onnoembaar veel goeds, steeds grooter wordt de drang, te blijven vormen de in haar diepste wezen uninationale bevolking van Groot-Nederland. Wij beseffen het: niet slechts de taal, maar de volkskultuur is heel het volk, DE VOLKSKULTUUR IS DE

ZIEL DER NATIE. Blijft deze in wezen en, ongeacht het ruwe van vele harer bestanddeelen, kerngezond en krachtig genoeg om aan de hoogere beschaving steeds nieuw voedsel te schenken, dan blijft het nationale organisme ook krachtig genoeg, om voldoende weerstand te bieden aan de aanlokselen eener vreemde landskultuur, die moet voeren tot het verlies van eigen zelfstandigheid. Vreemd kultuurgoed is smet noch schande, maar de eigen beschaving moet krachtig genoeg blijven, om dat vreemde kultuurgoed aan zich te assimileeren en om te smelten, en daarom moet zij voeling blijven houden met de voorvaderlijke onderkultuur, heilig erfdeel, vast en onschatbaar onderpand onzer nationale onafhankelijkheid.

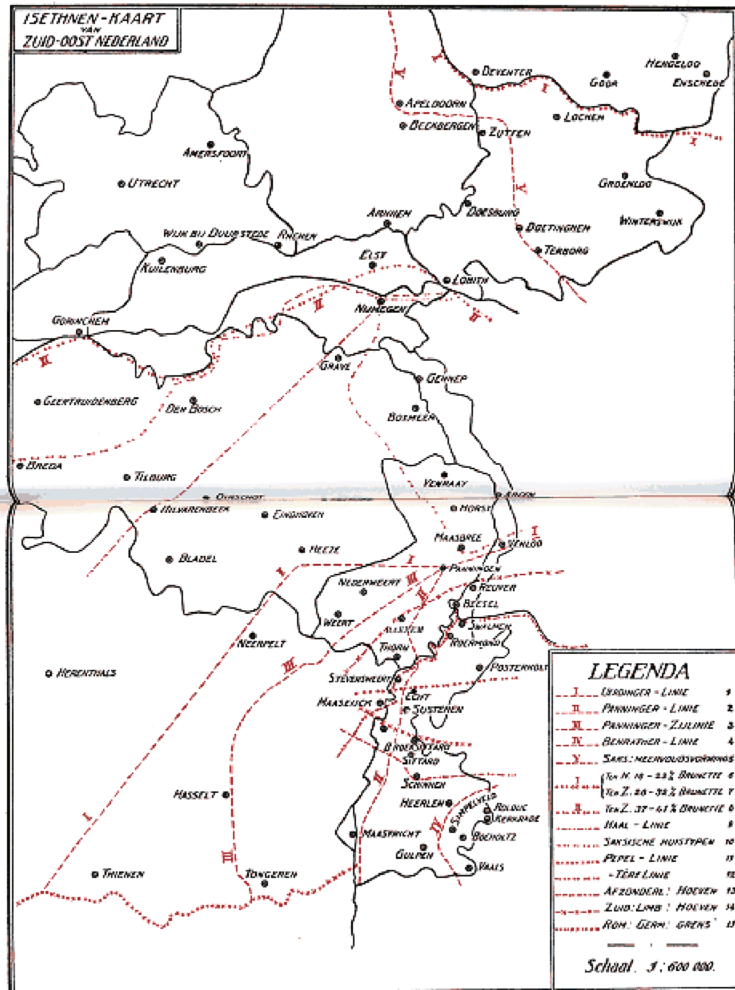
Hou zee, mijn Nederland, blijf vroom en veilig varen met God!

Bij de isethnen-kaart.

Deze kaart, voor wier bewerking ik den Eerw. Heer J. METSEMAKERS mijn dank zeg, beschouwe men als een proef, die ten doel heeft, het ethnologische belang van een dusdanig opgezet grafisch overzicht in het licht te stellen. Tot mijn groote spijt heb ik verscheidene linies op Belgisch grondgebied niet kunnen doortrekken. Men lette b.v. op de haallinie (9), die bezuiden Hilvarenbeek het Nederlandsche grondgebied verlaat en dit dan weer bezuiden Sittard doorsnijdt.

Op een betrekkelijk beperkt gebied zien wij hier Keltische, Saksische, Frankische, Romaansche en Oppergermaansche invloeden samenstooten en opdringen. De IIe brunetten-linie, die loopt van Lobith tot Gorinchem en bezuiden welke het percentage der donker-oogigen en -harigen van ± 30 tot ± 40 stijgt, valt merkwaardiger wijze vrij wel samen met de noordwestelijke grens van de Saksische huistypen, die een heel wat ruimer gebied omvat dan de Saksische meervoudsvorming (5). Zuidwaarts reikt de grens van het Saksische halletype tot nabij Venloo, maar omlijnt van af Nijmegen tot Venloo een menggebied, waar de Saksische bouwtrant op het oogenblik zoo goed als uitgestorven kan beschouwd worden. In dit gebied vertoont ook de taal een gemengd Frankisch-Saksisch karakter.

De hoofdgrens tusschen Noord- en Zuid-Limburg, tusschen Salische en Ripuarische Franken, vormen de Uerdinger- en Panninger-linie (1, 2), met de Peel als hoofdverkeersgrens. Maar ook bezuiden deze grens is de Saksische invloed doorgedrongen, zooals blijkt uit de haal-linie (9), die de zuidelijke grens van het uiteraard Saksische haalleiden vormt; zie I, bl. 294. De noordwestelijke isethne van dit gebruik loopt van Hilvarenbeek tot Nijmegen. Maar ook het

ISETHNEN-KAART
VAN
ZUID-OOST NEDERLAND
DEVENTER
GOOR
HENGELOO
ENSCHEDE
APELDOORN
BEEKBERGEN
ZUTFEN
LOCHEM
AMERSFOORT
UTRECHT
GROENLOO
ARNHEM
DOESBURG
DOETINCHEM
WINTERSWIJK
WIJK BIJ DUURSTEDE
RHENEN
TERBORG
KUILENBURG
ELST
LOBITH
NIJMEGEN
GORINCHEM
GRAVE
GENNEP
GEERTRUIDENBERG
DEN BOSCH
BREDA
TILBURG
VENRAAY
HILVARENBEEK
EINDHOVEN
HORST
MAASBREE
VENLOO
BLADEL
HEEZE
PANNINGEN
NEDERWEERT
REUVER
BEESEL
WEERT
SWALMEN
THORN
ROERMOND
NEERPELT
HERENTHALS
STEVENSWEERT
POSTERHOLT
ECHT
MAASEICK
SUSTEREN
SITTARD
SCHINNEN
HEERLEN
SIMPELVELD
ROLDUC
KERKRADE
HASSELT
MAASTRICHT
BOCHOLTZ
GULPEN
VAALS
THIENEN
TONGEREN
LEGENDA
PANNINGER - LINIE 2
PANNINGER - ZIJLINIE 3
BENRATHER - LINIE 4
HAAL - LINIE 9
SAKSISCHE HUISTYPEN 10
PEPEL - LINIE 11
AFZONDERL.: HOEVEN 13
ZUID:LIMB.: HOEVEN 14
ROM.: GERM.: GRENS 15
Schaal. 1 : 600 000.

Saksisch-Friesche systeem der afzonderlijke hoeven zet zich in zuidelijke richting voort tot het punt, waar de Swalm in de Maas uitmondt en de Romaansche invloed sterker wordt. Hier eindigt trouwens ook de Frankische muts, de Brabantsche zoogenaamde huifmuts. Bezuiden dit punt vindt men zelfs nog afzonderlijke hoeven in de zijdalen van de Geul en van de Geleen.

Van het Zuiden en Zuid-Oosten uit drong niet slechts de Hoogduitsche klankverschuiving en palataliseering krachtig op, stuitend in haar laatste golvingen op Uerdinger- en Panninger-linies (1, 2, 3), maar vooral ook de Frankisch-Romeinsche hoevebouw (14), die voor het zuiver Frankisch-Keltische huistype slechts de ruimte tusschen Venloo en Reuver, en verder westelijk vrijlaat. Eindelijk, op Romaanschen invloed - men lette op de nabijheid der Romaansch-Germaansche taalgrens (15) - wijst duidelijk de pepel-linie (11), bezuiden welke het Fransche *papillon* aan den vlinder doorgaans de benaming van *pepel* schonk. Wellicht moet de herkomst van het tegenwoordig deelwoord op -*têre*, welks noordelijke grens ongeveer met de pepel-linie samenvalt (12), in dezelfde richting worden gezocht.

Algemeen register.

A.

B.

C.

D.

E.

F.

G.

H.

I.

J.

K.

L.

M.

N.

O.

P.

R.

S.

T.

U.

V.

W.

Y.

Z.